

# VU Research Portal

## Een nieuwe lente en een nieuw geluid

Zevenhuijzen, A.

2020

### **document version**

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

### **citation for published version (APA)**

Zevenhuijzen, A. (2020). *Een nieuwe lente en een nieuw geluid: Een receptie-historisch onderzoek naar de ontvangst van Herman Gorters Mei in de periode 1889-1940.* [, Vrije Universiteit Amsterdam].

### **General rights**

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

### **Take down policy**

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

### **E-mail address:**

[vuresearchportal.ub@vu.nl](mailto:vuresearchportal.ub@vu.nl)

VRIJE UNIVERSITEIT

# Een nieuwe lente en een nieuw geluid

Een receptie-historisch onderzoek naar de ontvangst  
van Herman Gorters *Mei* in de periode 1889-1940

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van Doctor  
aan de Vrije Universiteit Amsterdam,  
op gezag van de rector magnificus  
prof.dr. V. Subramaniam,  
in het openbaar te verdedigen  
ten overstaan van de promotiecommissie  
van de Faculteit der Geesteswetenschappen  
op maandag 27 januari 2020 om 13.45 uur  
in de aula van de universiteit,  
De Boelelaan 1105

door

Arie Zevenhuijzen

geboren te Vlaardingen

Promotoren: prof.dr. B.J. Peperkamp †  
prof.dr. D.H. Schram  
copromotor: dr. J.H.C. Bel



## Woord vooraf

In mijn afstudeerscriptie over Gorters *Mei*, die ik voorjaar 1975 schreef, kwam ik tot de conclusie dat *Mei* een gedicht was over het dichten en dat de ondertitel 'een gedicht' betrekking had op de verhaalpersoon Mei. Ik had daarvoor wel enige argumenten maar mijn hoogleraar, professor M.H. Schenkeveld, vond ze toch niet overtuigend genoeg en wees dat gedeelte van de scriptie dan ook af. Over de vervangende tekst deed ze niet moeilijk. Maar de gedachte aan het gedicht als een metapoëtisch of poëticaal gedicht liet me niet los. En wanneer de drukke werkzaamheden van het voltijds leraarschap Nederlands dat toestonden, liet ik mijn gedachten er soms over gaan, herlas het gedicht herhaalde malen en las ook bijbehorende secundaire literatuur. Dat resulteerde uiteindelijk in een studie over *Mei* waarin ik meer en betere argumenten aan het gedicht kon ontleen om mijn stelling te onderbouwen. Het gedicht bleef mij boeien en ik ben professor Schenkeveld nog altijd dankbaar dat zij mij op dit prachtige en rijke gedicht heeft gewezen.

Toen ik met pensioen ging, leek mij verdere bestudering van dit gedicht een zinvolle bezigheid. Misschien kon ik er wel een promotie-onderwerp van maken. Ik vervoegde mij bij Dick van Halsema, die professor Schenkeveld destijds was opgevolgd als hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de VU, maar hij had alweer plaatsgemaakt voor Ben Peperkamp. Ben deed mij de suggestie aan de hand een receptie-historisch onderzoek te doen naar de ontvangst van *Mei* in gedigitaliseerde krantenbestanden. Receptieonderzoek was in de jaren tachtig van de vorige eeuw in de Neerlandistiek opgekomen maar voor mij, in beslag genomen door het onderwijs aan havo- en vwo-leerlingen, was dat geheel nieuw. Dick Schram leverde mij een literatuurlijst, waarmee ik mij de theoretische kennis van dit soort onderzoek eigen kon maken. Dick werd mijn copromotor en stond mij trouw ter zijde op de afspraken die ik had met Ben. Na het overlijden van Ben werd Dick aangesteld als mijn promotor. Jacqueline Bel werd mijn copromotor.

Zowel Dick als Jacqueline heeft mij uitstekend begeleid, Dick in het bijzonder met zijn onverstoorbare nauwkeurigheid en Jacqueline met haar waardevolle aanwijzingen, opmerkingen en bemoedigende appjes. Ik ben hen voor hun zorgvuldige begeleiding zeer erkentelijk.

Op deze plaats past een woord van dank aan de assistent van het Nationaal Onderwijsmuseum, destijds in Rotterdam gevestigd, die mij inzage bood in tal van literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen voor het middelbaar onderwijs van voor de Tweede Wereldoorlog. Voor de overige schoolboeken kon ik meestal wel terecht bij de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

Een woord van dank past ook aan Eef Huisman, die voor mij de samenvatting in het Engels vertaalde en aan Jan Sysling, die mij enkele geheimen onthulde van het programma Microsoft Excel. Dank ook aan mijn zoon Reinier, die de belangrijkste vijf bijlagen in een handomdraai op een internetsite plaatste. Ze bleken te groot om opgenomen te worden in de boekvorm van deze dissertatie. De vijf bijlagen zijn dataverzamelingen over de periode 1889-1940 en zijn te vinden op <https://zenodo.org/record/1844382>. Ook in andere digitale zaken diende hij mij vlot van advies. Ik wil eveneens mijn dochter Hannelieke en haar partner Erik bedanken, die met hun twee dochtertjes, Nouchka en Tinke, mij met de wekelijkse oppasdag altijd weer konden opladen met nieuwe energie.

Mijn grootste dank gaat uit naar mijn echtgenote, Marijke, die dankzij haar geduld en wijsheid begrip kon opbrengen voor de fysieke of geestelijke afwezigheid van een partner, die op zijn werkkamer zich verdiepte in allerlei onpraktische zaken, die zich onttrok aan tal van huishoudelijke klussen en die, indien wel aanwezig, dan nog vaak met een afwezige blik de conversatie volgde. Ik draag het werk hierbij aan haar op.

## Inhoudsopgave

1	Hoofdstuk 1: Inleiding.....	1
1.1	Introductie .....	1
1.2	Centrale probleemstelling .....	2
1.3	De veldtheorie van Bourdieu.....	3
1.4	Het veld van beperkte productie.....	4
1.5	Het canoniseringsproces .....	6
1.6	<i>Mei</i> en het populariseringsproces .....	8
1.7	De relatie tussen het kunstwerk en de tijd van ontstaan .....	11
1.8	Refractie en herkenning .....	14
1.9	De kloof tussen de literatuur voor en na Tachtig.....	16
1.10	Literaire socialisatie .....	18
1.11	Werkwijze .....	25
1.12	Uitwerking van de centrale probleemstelling .....	32
1.13	Indeling .....	33
1.14	Verantwoording van het corpus van onderzochte teksten.....	34
1.15	Samenvattend overzicht van het verhaal in <i>Mei</i> .....	37
2	Hoofdstuk 2: <i>Mei</i> , een revolutionair gedicht (1889) .....	39
2.1	Inleiding .....	39
2.2	Gorter en de stad Amsterdam.....	39
2.3	Gorters keuze voor <i>De Nieuwe Gids</i> .....	40
2.4	Het netwerken van Gorter.....	43
2.5	De besprekingen in <i>De Nieuwe Gids</i> .....	45
2.5.1	Kloos en de revolutie.....	45
2.5.2	Van Eeden bewondert en legt uit .....	48
2.6	Verdere verspreiding van het geloof in de literaire waarde van <i>Mei</i> .....	51
2.6.1	Reacties in de dagbladen .....	51
2.6.2	De <i>Mei</i> -besprekingen van Van Eeden en Kloos in boekvorm .....	53
2.7	Overige besprekingen.....	55

2.7.1	De bespreking van J.N. van Hall .....	55
2.7.2	De bloemlezing van Van Hall .....	57
2.7.3	<i>De Nederlandsche Spectator</i> .....	58
2.7.4	Een letterkundig plebisciet.....	59
2.7.5	H. Doeff in het Studentenblad <i>Minerva</i> .....	60
2.7.6	Jenny Mølner in het tijdschrift <i>Los en Vast</i> .....	61
2.8	Samenvatting en bespreking .....	62
3	Hoofdstuk 3: De <i>Mei</i> der moderniteit is eindelijk gekomen (1890-1900).....	65
3.1	Inleiding .....	65
3.2	Activiteiten van de uitgever.....	66
3.3	Voordrachtskunst en voordrachtskunstenaars .....	67
3.3.1	Een nieuwe voordrachtskunst .....	67
3.3.2	Titia van Gelder .....	70
3.3.3	Andere voordrachten .....	73
3.3.4	Tegen de nieuwe voordrachtskunst .....	74
3.4	Literaire lezingen, essays en een bloemlezing .....	75
3.4.1	Willem van Leer.....	75
3.4.2	Pol de Mont.....	76
3.4.2.1	Het <i>Mei</i> -essay van Pol de Mont, 1891.....	77
3.4.2.2	De lezingen van Pol de Mont.....	78
3.4.2.3	De bloemlezing van Pol de Mont.....	79
3.4.3	Willem Byvanck .....	81
3.4.3.1	De lezingen van Willem Byvanck .....	82
3.4.3.2	Het essay van Willem Byvanck, 1898 .....	82
3.5	De Tachtigers en de Gouden Eeuw.....	83
3.6	Mentions.....	85
3.6.1	Mentions 1 .....	86
3.6.1.1	Co-mentions .....	87
3.6.2	Mentions 2 .....	88
3.6.3	Mentions 3 .....	91
3.6.3.1	Feuilletons .....	92
3.7	<i>Mei</i> -citaten .....	94



3.8	Recensies van ander werk van Herman Gorter .....	95
3.9	Schoolboeken .....	96
3.10	Samenvatting en bespreking .....	98
4	Hoofdstuk 4: <i>Mei</i> een duister en symbolisch gedicht (1901-1910).....	101
4.1	Inleiding .....	101
4.2	Activiteiten van de uitgever.....	102
4.3	Voordrachten en lezingen .....	103
4.3.1	Willem Royaards als voordrachtskunstenaar .....	103
4.3.2	Sjouk Tigler Wybrandi .....	106
4.3.3	Gerard Arbous .....	108
4.3.4	Andere voordrachtbijeenkomsten .....	109
4.4	Lezingen .....	110
4.5	Het publiek.....	113
4.6	Mentions.....	115
4.6.1	Mentions 1 .....	115
4.6.1.1	Co-mentions .....	116
4.6.2	Mentions 2 .....	119
4.6.3	Mentions 3 .....	122
4.7	<i>Mei</i> -citaten .....	123
4.8	<i>Mei</i> -studies in literaire tijdschriften .....	125
4.8.1	R. A. Hugenholtz, <i>Gorter's Mei</i> , 1904.....	125
4.8.2	Is. P. de Vooy, <i>De dichter Herman Gorter</i> , 1905 .....	126
4.8.3	G.A. Nauta, <i>De 'windhengst' uit Gorter's Mei</i> , 1909 .....	127
4.9	Boekpublicaties.....	128
4.9.1	Otto Hauser, <i>Die Niederländische Lyrik von 1875-1900</i> , 1901 .....	128
4.9.2	Edward B. Koster, <i>Over navolging en overeenkomst in de literatuur</i> , 1904 ....	128
4.9.3	Albert Verwey, <i>Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche Dichtkunst (1880-1900)</i> , 1905.....	129
4.9.4	Kolinsky, <i>Mai. Ein Gedicht von Herman Gorter</i> , 1909 .....	132
4.9.5	David Moolenaar en Herman Poort, <i>Nederlandsche verskunst</i> , 1909.....	133
4.10	Recensies over nieuw werk van Gorter .....	134
4.11	Schoolboeken .....	135

4.11.1	Dr. W. Everts, <i>Geschiedenis der Nederlandsche Letteren</i> , 1901 .....	135
4.11.2	R.K.Kuipers, <i>Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde</i> , 1901 .....	135
4.11.3	D. de Groot, L. Leopold en R.R. Rijkens, <i>Nederlandsche Letterkunde. Schrijvers en schrijfsters der laatste eeuwen</i> , 1905.....	136
4.11.4	Dr. Jan te Winkel, <i>Overzicht der Nederlandsche Letterkunde</i> , 1905.....	137
4.11.5	W. van Schothorst, <i>Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde</i> , 1907.....	137
4.11.6	J. Aleida Nijland, <i>Verzen</i> , 1908 .....	138
4.11.7	J.B. Schepers, <i>Dichters met de pen</i> , 1908.....	139
4.11.8	C.G.N. de Vooy, <i>Historische Schets van de Nederlandsche letterkunde</i> , 1908 .....	139
4.11.9	R. Casimir, <i>Lessen in Letterkunde</i> , 1909 .....	140
4.11.10	M.A.P.C.Poelhekke, <i>Taalbloei. Letterkundig leesboek</i> , 1909 .....	141
4.11.11	M.A.P.C. Poelhekke, <i>Woordkunst</i> , 1909.....	142
4.11.12	J. van der Valk, <i>Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche letterkunde met bloemlezing</i> , 1910 .....	142
4.12	Waardering van confessionele zijde.....	143
4.12.1	<i>De Katholiek</i> .....	143
4.12.2	<i>Van Onzen Tijd</i> .....	144
4.12.3	<i>Ons Tijdschrift</i> .....	145
4.13	Samenvatting en bespreking .....	146
5	Hoofdstuk 5: <i>Mei: onze zonnig-bloeiende ziele tuin (1911-1920)</i> .....	153
5.1	Inleiding .....	153
5.2	Activiteiten van de uitgever.....	154
5.3	De oprichting van openbare leeszalen en bibliotheken .....	155
5.4	Voordrachten en lezingen .....	158
5.4.1	W.L. Boldingh-Goemans.....	158
5.4.2	Andere voordrachten en lezingen.....	159
5.4.3	De erepromotie van Willem Royaards .....	161
5.5	Mentions.....	162
5.5.1	Mentions 1 .....	162
5.5.1.1	Co-mentions .....	163
5.5.2	Mentions 2 .....	164
5.5.3	Mentions 3 .....	169

5.5.3.1	Romans en feuilletons .....	173
5.6	<i>Mei</i> -citaten .....	174
5.7	<i>Mei</i> -studies in literaire tijdschriften .....	181
5.7.1	Annie Salomons, <i>Pan</i> , een gedicht van Herman Gorter, 1912 .....	181
5.7.2	J. Jac. Thomson, <i>Gorters Mei</i> , 1914 .....	181
5.7.3	Albert Verwey, Herman Gorter: <i>Van Mei tot Pan</i> , 1916.....	182
5.7.4	J.C. de Moor, <i>Gorter's oude en nieuwe muziek</i> , 1918.....	183
5.7.5	A.C.S. de Koe, <i>De wending van individualisme tot gemeenschapsgevoel</i> , 91.....	184
5.8	Boekpublicaties.....	186
5.8.1	Is. Querido, <i>Geschreven portretten</i> , 1912.....	186
5.8.2	J. Prinsen, <i>Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis</i> , 1916 .....	187
5.8.3	Dirk Coster e.a. <i>De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren</i> , 1920.....	188
5.9	Recensies over nieuw werk van Herman Gorter .....	189
5.10	Schoolboeken .....	192
5.10.1	Bespreking van de schoolboeken.....	195
5.11	Samenvatting en bespreking .....	198
6	Hoofdstuk 6: <i>Mei</i> is gisteren en heden dezelfde en tot het einde der dagen! (1921-1930) .....	207
6.1	Inleiding .....	207
6.2	Uitgeversactiviteiten.....	208
6.3	Tentoonstellingen.....	210
6.4	Bibliotheken.....	211
6.5	Voordrachten.....	211
6.5.1	Willem Royaards.....	211
6.5.2	Liesbeth Sanders-Herzberg .....	214
6.5.3	Andere voordrachtskunstenaars .....	216
6.6	Lezingen .....	217
6.6.1	Een polemieek.....	221
6.6.2	De radio .....	223
6.7	Mentions.....	225
6.7.1	Mentions 1 .....	225

6.7.1.1	Co-mentions .....	226
6.7.2	Mentions 2 .....	228
6.7.3	Mentions 3 .....	233
6.8	Citaten.....	236
6.8.1	Een nieuwe lente en een nieuw geluid .....	236
6.8.2	Variaties.....	240
6.8.3	Een nieuw geluid .....	242
6.8.4	Het <i>Mei</i> -citaat in advertenties .....	243
6.8.5	Andere <i>Mei</i> -citaten .....	245
6.8.6	Citaten uit ander werk van Gorter .....	248
6.9	Herdenkingen .....	249
6.9.1	Herman Gorter zestig jaar .....	249
6.9.2	Herman Gorter overlijdt.....	252
6.10	<i>Mei</i> -studies in literaire tijdschriften .....	257
6.10.1	Albert Verwey, Herman Gorter †, 1927 .....	257
6.10.2	P.N. van Eyck, Herman Gorter I ( <i>Mei</i> ), 1930 .....	258
6.11	Boekpublicaties.....	259
6.11.1	Herman Robbers, <i>De Nederlandsche Litteratuur na 1880</i> , 1922.....	259
6.11.2	Frans Coenen, <i>Studiën van de Tachtiger Beweging</i> , 1924.....	260
6.11.3	<i>La Letteratura Olandese e Flamminga (1880-1924)</i> , 1925 .....	260
6.11.4	Annie Salomons, <i>Mooie Boeken, Letterkundige opstellen</i> , 1926.....	260
6.11.5	Dr. G.Dekker, <i>Die invloed van Keats en Shelley in Nederland</i> , 1926.....	261
6.11.6	<i>In Memoriam Herman Gorter</i> , 1928 .....	262
6.11.7	W. van Ravesteijn, <i>Herman Gorter, de dichter van Pan</i> , 1928.....	262
6.11.8	Herman van den Bergh, <i>Nieuwe Tucht</i> , 1928 .....	264
6.11.9	Anthonie Donker, <i>De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)</i> , 1929.....	264
6.12	Recensies van nieuw werk van Herman Gorter .....	267
6.13	Schoolboeken .....	269
6.13.1	Bespreking van de schoolboeken.....	272
6.14	Samenvatting en bespreking .....	277
7	Hoofdstuk 7: <i>Mei</i> : een nationaal bezit (1931-1940).....	284

7.1	Inleiding .....	284
7.2	Uitgevers, bibliotheken en tentoonstellingen.....	285
7.3	Voordrachten en lezingen .....	288
7.3.1	Voordrachten .....	288
7.3.2	Lezingen.....	291
7.3.3	Voordrachten en lezingen voor de radio .....	294
7.4	Mentions.....	295
7.4.1	Mentions 1 .....	295
7.4.1.1	Co-mentions .....	297
7.4.2	Mentions 2 .....	298
7.4.3	Mentions 3 .....	302
7.5	Citaten.....	304
7.5.1	Het <i>Mei</i> -citaat in advertenties .....	306
7.6	<i>Mei</i> -studies in literaire tijdschriften .....	307
7.6.1	K. Heeroma, Gorters dichterschap, 1935.....	307
7.6.2	P.N. van Eyck, De ontstaanstijd van Gorter's <i>Mei</i> , 1935.....	309
7.6.3	D.A.M. Binnendijk, Een studie over Herman Gorter, 1939 .....	310
7.6.4	J. W. Kerssemakers, Gorters <i>Mei</i> , 1940 .....	311
7.7	Boekpublicaties.....	312
7.7.1	Henriette Roland Holst, <i>Herman Gorter</i> , 1933 .....	312
7.7.2	H. Marsman, <i>Herman Gorter [1936-1937]</i> , 1937.....	314
7.7.3	P.N. van Eyck, <i>Herman Gorter. Mei, een gedicht</i> , 1940 .....	315
7.8	Drie academische studies .....	317
7.8.1	G. Stuiveling, <i>Versbouw en ritme in de tijd van '80</i> , 1934. ....	317
7.8.2	J.C. Brandt Corstius, <i>Herman Gorter</i> , 1934 .....	320
7.8.3	T.J. Langeveld-Bakker, <i>Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling</i> , 1934.....	322
7.9	Recensies over nieuw werk van Herman Gorter .....	324
7.9.1	<i>Mei</i> bestaat 50 jaar.....	326
7.10	Schoolboeken .....	327
7.10.1	Bespreking van de schoolboeken.....	329
7.11	Samenvatting en bespreking .....	331
8	Hoofdstuk 8: Samenvatting en conclusies .....	336

8.1	Begin van het canoniseringsproces van het gedicht <i>Mei</i> .....	336
8.2	Begin van het populariseringsproces van het gedicht <i>Mei</i> .....	337
8.3	Beantwoording van de onderzoeksvragen.....	338
8.4	Slotbeschouwingen.....	370
8.4.1	Canoniciteit en populariteit .....	370
8.4.2	De mentions .....	372
8.4.3	De voordrachtskunst.....	373
8.4.4	De kloof tussen het literaire klimaat voor en na Tachtig.....	374
8.4.5	Orkestratie.....	376
8.4.6	Beperkingen van het onderzoek .....	378
8.4.7	<i>Mei</i> een poëticaal gedicht .....	378
8.4.8	<i>Mei</i> een canoniek gedicht .....	380
9	Samenvatting .....	383
9.1	Summary.....	386
10	Bibliografie .....	390
11	Lijst van geraadpleegde periodieken .....	403
12	Lijst van geraadpleegde schoolboeken Nederlandse literatuur .....	406
13	Recensenten met een <i>Mei</i> -mention .....	412
14	Persoonsregister.....	416



# 1 Hoofdstuk 1: Inleiding

## 1.1 Introductie

‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’. Dit is een bekende dichtregel, die ook nu nog wel geciteerd wordt: de eerste versregel van het gedicht *Mei* van Herman Gorter.<sup>1</sup> Het een kleine 4400 dichtregels tellende gedicht verscheen in boekvorm in maart 1889. Het eerste deel werd gepubliceerd in de februariaflevering van de vierde jaargang van het tijdschrift *De Nieuwe Gids*, dat in 1885 opgericht was met het doel vernieuwing te brengen in de Nederlandse literatuur. De redactieleden, Frederik van Eeden, Frank van der Goes, Willem Kloos, Willem Paap en Albert Verwey kenden elkaar al van de letterkundige vereniging *Flanor*, opgericht juni 1881 met het doel ‘de fraaie letteren te beoefenen en gelegenheid te geven tot gedachtenwisseling op dit gebied’.<sup>2</sup> De naam was polemiserend bedoeld en gericht tegen het bestaande tijdschrift *De Gids*. Willem Kloos was de leider van deze vernieuwingsbeweging, die later de beweging van Tachtig werd genoemd. Met zijn publicatie was Herman Gorter een van deze ‘Tachtigers’ geworden.

In de meest recente en officiële literatuurgeschiedenis van de negentiende eeuw, die van Willem van den Berg en Piet Couttenier (2009) besluit Van den Berg zijn bespreking van *Mei* met de opmerking dat het gedicht ‘werd gecanoniseerd als Gorters meesterwerk’. Bovendien noemt hij het gedicht een bestseller, omdat er in de honderd jaar na het verschijnen van de eerste druk 150.000 exemplaren waren verkocht.<sup>3</sup> Deze twee opmerkingen roepen vragen op. Wat houdt een canon precies in? Wordt ermee bedoeld ‘De Nederlandse literaire canon in honderd (en enige) werken’ opgesteld in 2002 op basis van een enquête onder leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, waarin het gedicht *Mei* op de dertiende plaats staat?<sup>4</sup> Of gaat het om de Vlaamse literaire canon, de ‘Dynamische canon van de Nederlandstalige

---

<sup>1</sup> Zo kreeg het coalitieakkoord dat de PvdA, Groen Links, D66 en SP van de gemeenteraad van Amsterdam voorjaar 2018 sloten, de naam ‘Nieuwe lente, nieuw geluid’.

<sup>2</sup> Van den Berg & Couttenier (2009) 572. Zie ook ‘s-Gravesande (1955) 5-19.

<sup>3</sup> Van den Berg & Couttenier (2009) 606.

<sup>4</sup> Zie het verslag door René van Stipriaan van de uitslag van deze enquête, te vinden op [www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete\\_dbnl\\_mnl\\_21062002.php](http://www.dbnl.org/letterkunde/enquete/enquete_dbnl_mnl_21062002.php).



literatuur vanuit Vlaams perspectief', gepubliceerd in 2015?<sup>5</sup> Deze noemt wel de bundel *Verzen* van 1890 maar niet de *Mei*. Ton Anbeek merkt in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985* op dat *Mei* klassiek geworden is.<sup>6</sup> In *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*, verschenen in 1993, worden aan *Mei* slechts enkele zinnen gewijd in een bespreking van de 'Inleiding' van Kloos bij Perks gedichten.<sup>7</sup> Jacqueline Bel besteedt in haar literatuurgeschiedenis van de periode 1900 tot 1945 *Bloed en rozen* binnen het kader van de vernieuwingen in de poëzie door Perk, Kloos en Verwey verhoudingsgewijs veel aandacht aan *Mei* en concludeert dat Herman Gorter met zijn *Mei* 'volgens velen de kroon op de beweging van Tachtig' had gezet.<sup>8</sup> Uit bovenstaand overzichtje wordt duidelijk dat niet alle literatuurhistorici eind twintigste en begin eenentwintigste eeuw overtuigd zijn van de canonieke status van *Mei*. Een volgende vraag is hoe het gedicht in het verleden werd gewaardeerd. Hoe verliep dit waarderingsproces? Welke instituties en welke actoren hebben bijgedragen aan dit proces?

## 1.2 Centrale probleemstelling

In de waarderingsgeschiedenis van *Mei* kunnen twee aspecten onderscheiden worden: het canoniseringsproces en het populariseringsproces. Het canoniseringsproces houdt in dat de litteratoren door de decennia heen het gedicht classificeerden als hoogstaande literatuur zodat het ten slotte tot de canon van de Nederlandse literatuur gerekend kon worden. In de canondefinitie van Mooij en Fokkema, beide van 1986, is de literaire kritiek als belangrijke institutie opgenomen. De definitie van Mooij luidt als volgt: 'een verzameling van literaire werken die in een samenleving als waardevol erkend worden, en die dienen als referentiepunten in de literatuurbeschouwing (met name de literaire kritiek) en in het onderwijs (en daar ook onderwezen worden)'.<sup>9</sup> Fokkema geeft als definitie: 'Een selectie van bekende en waardevol geachte teksten, die in het onderwijs worden gebruikt en als referentiekader

---

<sup>5</sup> Dit canonproject is een gezamenlijk initiatief van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde en het Vlaams Fonds voor de Letteren te vinden op <http://litterairecanon.be/werken>.

<sup>6</sup> Anbeek (1990) 65.

<sup>7</sup> Schenkeveld-van der Dussen (1993) 522.

<sup>8</sup> Bel (2015) 201.

<sup>9</sup> Mooij (1985-1986) 23.

dienen voor de literaire kritiek'.<sup>10</sup> Hoofdstuk 1.5 gaat dieper in op het canoniseringsproces. Met het populariseringsproces wordt bedoeld dat het gedicht steeds bekender werd in en buiten het literaire veld door bijvoorbeeld berichten over en citaten uit *Mei* in dag- week- of maandbladen en later ook door radio-uitzendingen.

In dit onderzoek wordt het canoniseringsproces en het populariseringsproces van het gedicht *Mei* gevolgd in de periode vanaf de eerste publicatie, 1889, tot en met 1940, het jaar waarin de Duitsers Nederland bezetten en met allerlei censuurmaatregelen de vrije uitwisseling van meningen via de pers of de radio onmogelijk maakten. 'Het literaire bedrijf, in het bijzonder in Nederland, werd rechtstreeks getroffen door het totalitaire naziregime', aldus Bel in haar literatuurgeschiedenis.<sup>11</sup>

Beide processen<sup>12</sup> worden onderzocht vanuit een institutioneel perspectief, dat wil zeggen dat de instituties en actoren onderzocht worden die direct en indirect belangrijke bijdragen hebben geleverd aan deze processen.

### **1.3 De veldtheorie van Bourdieu**

Mijn onderzoek is gebaseerd op de theorieën van Pierre Bourdieu, in het bijzonder op de theorie van het literaire veld, die door onderzoekers als Hugo Verdaasdonk, Kees van Rees, Gillis Dorleijn en Suzanne Janssen voor het Nederlandse literaire veld is uitgewerkt.<sup>13</sup> Het literaire veld bestaat uit 'de verzameling literaire instituties, organisaties en actoren betrokken bij de materiële en symbolische productie, de distributie en consumptie van wat 'literatuur' genoemd wordt.'. <sup>14</sup> Binnen het veld streven instituties en actoren allen een eigen belang na, dat evenwel ondergeschikt is aan het gemeenschappelijk belang van dat veld, het geloof in de waarde van

---

<sup>10</sup> Fokkema (1985-1986) 5.

<sup>11</sup> Bel (2015) 848.

<sup>12</sup> Canonisering en popularisering gingen in het geval van *Mei* hand in hand. Zie de uitleg in §1.6.

<sup>13</sup> Joosten (2012) onderscheidt drie Bourdieus: de empiricus, de theoreticus en de geëngageerde Bourdieu. Hier wordt gekozen voor de theoreticus, zoals hij in Nederland is gerecipieerd, omdat hij veel uitspraken heeft gedaan op basis van de culturele en maatschappelijke situatie in Frankrijk van de jaren zestig van de negentiende eeuw, die vergelijkbaar is met de situatie in het Nederland van de jaren tachtig. De inzichten van Jauss als initiatiefnemer van de receptietheorie worden hier en elders uitgebreid tot empirisch-documentair onderzoek.

<sup>14</sup> Dorleijn en Van Rees (2006) 15.

literatuur.<sup>15</sup> De waarde van literatuur wordt niet bepaald door de kunstenaar maar door de instituties en actoren als uitgeverijen en literatuurcritici. Bourdieu noemt dit het productieveld.<sup>16</sup> De uitgever is de gatekeeper en vervult een sleutelrol tussen auteur en markt. Hij neemt de beslissing of een manuscript wordt uitgegeven of niet. De literatuurcriticus bepaalt of een gepubliceerde tekst literaire waarde heeft en stelt kwaliteitshiërarchieën vast. Hij gaat daarbij uit van normatieve denkbeelden over de aard en functie van literatuur. Hij beschrijft, interpreteert en evalueert de door hem te bespreken tekst.<sup>17</sup> Het evalueren vloeit niet logischerwijze voort uit het beschrijven en interpreteren. Deze drie handelingen vormen geen continuüm, zoals Van Rees stelt. De evaluatie kan alleen op grond van een geheel van normatieve leerstellingen over aard en functie van literatuur tot stand komen en biedt geen standaard voor een intersubjectieve en controleerbare manier van toetsen.<sup>18</sup> Toch is er vaak een consensus over de vraag of een tekst tot de literatuur gerekend kan worden. Deze consensus wordt bereikt doordat literatuurcritici kennis nemen van elkaars kritieken en de neiging hebben zich te conformeren aan het oordeel van de criticus met de meeste autoriteit. Dit proces wordt een proces van orkestratie genoemd.<sup>19</sup> In hun streven naar autoriteit proberen critici zich ook te onderscheiden van hun collega's. Bourdieu stelt dan ook dat het literaire veld zijn dynamiek ontleent aan competitie en zelfs strijd om het monopolie op de wettige uitoefening van literatuurkritiek en het vaststellen van kwaliteitshiërarchieën.<sup>20</sup>

#### **1.4 Het veld van beperkte productie**

Eind negentiende eeuw vertoont het literaire veld in Nederland rondom het tijdschrift *De Nieuwe Gids* autonomiserende tendensen met eigen criteria voor de literatuur. Er kunnen overeenkomsten gesignaleerd worden met wat Bourdieu omschrijft als 'het veld van beperkte productie'.<sup>21</sup> In het veld van beperkte productie, zo stelt Bourdieu, is het economisch voordeel ondergeschikt aan de versterking van de symbolische waarde van het product

---

<sup>15</sup> Bourdieu (1989) 31.

<sup>16</sup> Bourdieu (1994) 277.

<sup>17</sup> Van Rees (1986) IX en Van Rees (1987) 275-294.

<sup>18</sup> Verdaasdonk (1985) 173-185.

<sup>19</sup> Van Rees (1987).

<sup>20</sup> Bourdieu (1985) 24.

<sup>21</sup> Bourdieu (1985) 13 e.v.

en aan de lange termijngroei van het symbolisch kapitaal door producenten en consumenten. Een literair werk dat volgens de nieuwe literatuuropvattingen is geschreven, wordt aanvankelijk meestal door de gevestigde litteratoren en het grootste deel van het lezend publiek miskend. Pas later als de nieuwe criteria door een groeiende groep lezers zijn erkend en gewaardeerd, krijgt een dergelijke tekst een literaire meerwaarde en daarmee wellicht ook een grotere marktwaarde.<sup>22</sup> Kloos noemt de nieuwe literaturopvattingen, die gehuldigd worden door de kring van dichters en schrijvers rond *De Nieuwe Gids* een 'revolutie'.<sup>23</sup> en de kunst die daaruit voortvloeit 'een gave van weinigen voor weinigen'.<sup>24</sup> Dorleijn merkt op dat de beweging van Tachtig als avant-garde-beweging de strijd heeft gevoerd tegen de verouderde literaturopvattingen van de negentiende eeuw.<sup>25</sup> Joosten wijst op tal van overeenkomsten tussen het door Bourdieu beschreven veld en dat van de beweging van Tachtig: de anti-bourgeois-houding, de voorkeur voor het bohémien-bestaan, de opkomst van het estheticisme.<sup>26</sup> Al eerder had Frans Erens dat gedaan: 'De geboorte der nieuwe kunstbegrippen had in Amsterdam plaats, zoals dat ook in Parijs was gebeurd, in allerlei cafés'.<sup>27</sup> De betekenis van nieuwe literaire kunst komt op, aldus Bourdieu, in het proces van circulatie en consumptie waardoor het werk culturele erkenning krijgt bij het grote publiek. Dit proces wordt gedomineerd door tussenpersonen en instituties zoals de literaire kritiek en het educatiesysteem, die de nieuwe literaturopvattingen verder uitdragen.<sup>28</sup> Elders werkt Bourdieu het belang van het onderwijssysteem verder uit. Een nieuwe kunst wordt verbreid door de toename van het aantal geschoolden. Deze toename brengt twee samenhangende processen op gang: een stijging van het aantal producenten dat van de pen kan leven of in het bestaan kan voorzien door middel van banen binnen culturele ondernemingen (uitgeverijen, kranten) en een expansie van de markt van potentiële lezers. De vergroting van de markt zorgt weer voor een uitbreiding van de gedrukte periodieken en vergroting van de belangstelling voor de literatuur en daarmee voor een

---

<sup>22</sup> Bourdieu (1994) 175 heeft het over "“economisch” kapitaal [...] dat onder bepaalde omstandigheden en altijd op termijn “economische” winsten kan opleveren”.

<sup>23</sup> Kloos (1898) 112-113.

<sup>24</sup> Kloos (1898) 6.

<sup>25</sup> Dorleijn (2002) 155.

<sup>26</sup> Joosten (2009) 59.

<sup>27</sup> Erens (1958) 162. Het citaat is ook gedeeltelijk overgenomen in Mak (1999) 233.

<sup>28</sup> Bourdieu (1985) 13.

verveelvoudiging van beschikbare banen.<sup>29</sup> Deze theorie van Bourdieu geldt voor een maatschappij zoals die in Frankrijk rond 1860, waarin nieuwe ontwikkelingen in de maatschappij een betere scholing vereisten van de bevolking. Een soortgelijke ontwikkeling deed zich voor in het Nederland rond 1880.

### 1.5 Het canoniseringsproces

‘Canonisering van literaire teksten, of van auteurs, vindt plaats in het literaire systeem bijvoorbeeld wanneer literaire critici deze teksten of auteurs als waardevol aanmerken, wanneer letterkundigen ze aandacht geven, en wanneer deze aandacht door anderen wordt gedeeld en beklijft’.<sup>30</sup> Dick Schram onderscheidt in zijn omschrijving van het canoniseringsproces dus drie groepen: ‘literaire critici’, ‘letterkundigen’ en ook ‘anderen’. Ik veronderstel dat met deze laatste groep de lezers worden bedoeld, van wie de waardering zichtbaar wordt in de verkoopcijfers van een literair werk en, indien van toepassing, in de uitleencijfers van bibliotheken. Deze groep wordt indirect aangeduid met ‘samenleving’ in de canondefinitie van Mooij.

Maaïke Meijer vestigt de aandacht in het bijzonder op de lezer en in het bijzonder op zijn interpretatie in het canoniseringsproces. De interpretatie is het verslag van wat er tussen de lezer en de tekst gebeurt, zo merkt zij op. Er zijn allerlei contextuele en institutionele factoren die invloed uitoefenen op de ‘literairheidsbeslissing’.<sup>31</sup> Meijer gelooft dan ook niet in de legitimiteit van de traditionele literatuurgeschiedenis en trekt eveneens het bestaan van een officieel erkende canon in twijfel. Dat blijkt ook duidelijk uit het boek *De canon onder vuur*, waarvan Meijer en Van Alphen de redactie vormden en dat bestaat uit een aantal kritisch-ideologische bijdragen die Nederlandse literaire teksten tegendraads lezen, dat wil zeggen tegen een gangbare interpretatie in. Zij stellen: ‘Het probleem met meesterwerken is dat ze altijd tot ons komen in reeds geïnterpreteerde vorm, door het oog van bestaande interpretaties. Op die manier wordt de canon van werken in feite een canon van interpretaties’.<sup>32</sup> De interpretatie van een recensent wordt volgens hen klakkeloos overgenomen

---

<sup>29</sup> Bourdieu (1994) 159.

<sup>30</sup> Schram (2003) 3.

<sup>31</sup> Meijer (1989) 53.

<sup>32</sup> Van Alphen en Meijer (1991) 15-16.

door andere critici. Deze 'onzelfstandige leescultuur' levert 'een loze canoniciteit' op. Aan dit boek ligt de vooronderstelling ten grondslag dat de canon een onveranderlijke reeks vormt van literaire meesterwerken met een algemeen geaccepteerde interpretatie. Er zijn echter nog al wat literatuurwetenschappers die het tegendeel beweren.

De canon is echter dynamisch en veranderlijk, aldus Jacqueline Bel. Om dat te benadrukken scherpt zij de canondefinitie van Mooij aan met de toevoeging: 'op een bepaald moment en door een bepaalde groep'. Zij geeft in haar dissertatie aan de hand van literatuurgeschiedenissen een globaal overzicht van het canoniseringsproces van het eindnegentiende-eeuwse proza. Ze beschrijft ook in een achttal punten het proces van canonisering.<sup>33</sup> In hoofdstuk acht zal ik deze punten verder toepassen op het canoniseringsproces van *Mei*.

Niemand heeft de canon doelbewust zo en niet anders samengesteld, concludeert Simone Winko in 2002. De canon is het resultaat van talrijke afzonderlijke handelingen, die elk voor zich een ander doel hebben. Ze noemt deze verklaring de 'invisible hand'-verklaring.<sup>34</sup>

Maarten Doorman verdedigt in 2004 de canon tegen wat hij noemt 'de orthodoxie van de canonkritiek'.<sup>35</sup> Hij stelt alle vooroordelen over de canon aan de kaak. De canon is niet conservatief, onveranderlijk, gesloten of elitair. Integendeel. Sommige literaire teksten raken in vergetelheid en worden vervangen door nieuwe en actuele literaire teksten, dat wil zeggen de teksten die nog steeds gelezen worden en open staan voor nieuwe interpretaties. Ook Fokkema en Mooij hadden in de jaren tachtig al gewezen op de veranderlijkheid van de canon. Maar Doorman legt er wel de nadruk op dat de canon mede wordt gevormd door het lezerspubliek. Zij zijn de voltrekkers van 'de algemene discussie over waarden, smaak en normen, een discussie die altijd woedt'.<sup>36</sup> Maar tot slot wijst hij op het grote belang van de literaire kritiek. De kritiek selecteert wat mogelijk tot de canon gaat behoren. De kritiek heeft niet alleen het eerste maar ook het laatste woord volgens hem want zijn slotzin luidt: 'De kwaliteit van de kritiek bepaalt op lange termijn nog altijd de kwaliteit van de heersende canon, en dus van een groot deel van het onderwijs en van wie en wat wij zijn'.

---

<sup>33</sup> Bel (1993) 199-202.

<sup>34</sup> Winko (2002) 9.

<sup>35</sup> Doorman (2004) 9-10.

<sup>36</sup> Doorman (2004) 16.

Ook Ricarda Schmidt (2009) wijst op de invloed van het lezerspubliek: vele mensen hebben aan de productie van de canon meegedaan door allerlei handelingen, niet alleen de critici, maar ook zij die een boek kopen of lenen in de bibliotheek. Zij is het in dit opzicht eens met Winko. Net als Winko onderscheidt zij causale en finale verklaringen voor de canonvorming. Causale verklaringen gaan over de belangstelling van belangrijke groepen uit de maatschappij, structurele voorwaarden en tekstkenmerken. Finale verklaringen hebben betrekking op het doel en het eindresultaat van een canoniseringsproces zoals de identiteitsvormende functie voor een groepering mensen die een tekst als waardevol beschouwen. Met deze finale verklaringen komt zij dan toch uit, net als Doorman, bij het werk van de literatuurcritici. Een canon is nodig om de traditie vast te leggen, zo stelt zij. Voor de vorming van zo'n canon moeten keuzes gemaakt worden, maar dat wil niet zeggen dat canonvorming verbonden is aan de mening en waardering van uitsluitend bepaalde groepen mensen uit de maatschappij.<sup>37</sup> Zie over de canonisering verder nog de volgende paragraaf en hoofdstuk 5.11. Het debat over de canon duurt voort.<sup>38</sup>

## **1.6 *Mei* en het populariseringsproces**

Lezen is een sociale bezigheid. Een roman krijgt pas echte betekenis als je er met anderen over kunt praten, zo maakte Jan Hajda met zijn onderzoek duidelijk. Simone Beserman toonde in haar studie van bestsellers in 1970 aan dat het veelvuldig lezen van boeken nauw verband hield met de sociale interactie, in het bijzonder met de wens hogerop te komen in de maatschappij. Haar onderzoek wees uit dat veel lezers de keuze voor een te lezen boek maakten op aanbeveling van een familielid, een vriend, kennis of leraar. Zo werd een keten gevormd van mensen die elkaar dezelfde roman aanraadden. Bij doorvragen van Beserman werd duidelijk dat de eerste lezer van zo'n keten afging op een boekbespreking in een gezaghebbend blad als de zondag-editie van de *New York Times*.

---

<sup>37</sup> Schmidt (2007) 9 e.v.

<sup>38</sup> Latere Amerikaanse bijdragen als die van Jan Gorak zijn buiten beschouwing gebleven.

Richard Ohmann die in zijn studie naar de literaire canonvorming in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw naar beide onderzoeken verwijst,<sup>39</sup> benadrukt nog eens de grote invloed die de *Times Book Review* kon uitoefenen. De uitgeverij die de meeste advertenties plaatste, kreeg in de regel ook de meeste besprekingen. Zo'n bespreking had een zichtbaar effect op de verkoop van een boek.

In deze besprekingen werd ook onderscheid gemaakt tussen populaire romans en romans met een serieuze inhoud, waarvan verondersteld kon worden dat die over een langere periode de aandacht van het lezerspubliek kon vasthouden. Het blad had zoveel gezag dat daarna ook in andere periodieken deze serieuze romans werden besproken. Ze werden bediscussieerd, docenten adviseerden ze aan hun studenten en deze uitverkoren boeken werden ook onderwerp van nadere studie. Ohmann haalt een onderzoek aan waaruit blijkt dat een groot aantal hoogleraren deze romans tot de belangrijkste van die tijd rekenden.<sup>40</sup>

Ohmann wil aantonen dat canonvorming en popularisering elkaar kunnen beïnvloeden. Uitgevers willen zoveel mogelijk fictie verkopen en literatuurcritici vormen met hun recensies een zeef waardoor alleen de romans overblijven met een kwalitatief hoogstaande, literaire inhoud. Een lovende recensie kan de verkoop op korte termijn gunstig beïnvloeden. Maar om het boek op de markt te kunnen handhaven, moet het een inhoud hebben die de lezers blijft boeien.

Een dergelijke ontwikkeling als Ohmann schetst, kan verondersteld worden - zij het op een veel eenvoudiger en kleinere schaal - in de waarderingsgeschiedenis van *Mei*. Daarin kunnen zowel het canoniseringsproces als het populariseringsproces herkend worden. Het populariseringsproces begint bij uitgever Versluys die *Mei* publiceerde en advertenties zette in de dagbladen. *Mei* werd uitermate gunstig besproken in *De Nieuwe Gids*, een tegendraads tijdschrift, dat in 1889 ruim 500 abonnees telde<sup>41</sup> van vooral jeugdige lezers in het bijzonder studenten en kunstenaars.<sup>42</sup>

---

<sup>39</sup>Jan Hajda, *An American paradox: People and Books in a Metropolis*, University of Chicago, 1963 en Simone Beserman, *Le Best-seller aux Etats-Unies de 1961 à 1970. Etude Littéraire et sociologique*, 1975. Overgenomen uit Ohmann (1984) 377-401.

<sup>40</sup>Wilson Quaterly, 1978, 136-137. Zie Ohmann (1984) 384.

<sup>41</sup>Stuiveling (1981) 146.



Het tijdschrift was gericht op verandering en vernieuwing van het literaire klimaat. Lezers waren enthousiast, spraken erover en gaven hun enthousiasme aan elkaar door.

Het populariseringsproces verliep voorspoedig dankzij het feit dat het gedicht *Mei* profiteerde van de opkomst van veel nieuwe instituties. Deze worden besproken in hoofdstuk 1.10. De inhoud van *Mei* was dermate intrigerend dat letterkundigen en dichters maar ook journalisten, verslaggevers en columnisten erover bleven schrijven. Uit sommige mededelingen blijkt dat er ook veel gepraat werd over het gedicht. De eerste regel van het gedicht was nog voor de eeuwwisseling in heel het land bekend.<sup>43</sup> De vierde druk werd in het *Algemeen Handelsblad* becommentarieerd als 'het tegenwoordig meer dan ooit besproken gedicht van Herman Gorter'. En de woordgroep 'de *Mei* van Gorter' werd zo vaak gebruikt, dat een grappenmaker de woordgroep omdraaide tot 'de Gort van Meier'.<sup>44</sup> Het gedicht zal aan zeer velen bekend zijn geweest. De meesten kenden misschien alleen de eerste versregels of de eerste strofe of hadden alleen de eerste zang gelezen.

Toen *De Nieuwe Gids* alom erkend was als een richtinggevend en gezaghebbend tijdschrift, kon gesteld worden dat met de besprekingen van Kloos en Van Eeden ook het canoniseringsproces was begonnen. Juist op de langere termijn kan een werk niet alleen tot de canon gaan behoren maar ook hoge verkoopcijfers behalen.<sup>45</sup> Endt berekende dat in de periode 1893 tot 1924 van *Mei* 12.000 exemplaren werden verkocht.<sup>46</sup> Dankzij de canonieke status van *Mei* en dankzij het canongerichte literatuuronderwijs konden er in de jaren vijftig van de twintigste eeuw tienduizenden exemplaren van *Mei* in de goedkope pocketvorm verkocht worden.<sup>47</sup>

Van den Berg gebruikt voor het gedicht *Mei* de term 'bestseller'. Dat is volgens Erica van Boven geen goede term voor een boek dat over een lange termijn heen, nog steeds redelijk goed verkocht. Een bestseller is volgens haar

---

<sup>42</sup> Een mooi voorbeeld geeft Herman Robbers in zijn roman *Sint-Elmsvuur*, waar *DNG* op de studentensociëteit gelezen wordt. Zie Robbers (1919) 144. En C. Verster, die in het *Leidsch Dagblad* van 25 november 1897, 9 wijst op de grote invloed van de jonge letterkundigen op de jeugd.

<sup>43</sup> Byvanck (1898) 173.

<sup>44</sup> *NRC* van 3 mei 1925, 15.

<sup>45</sup> Niet alle canonieke dichters halen hoge oplagecijfers. Van de dichtbundels van Albert Verwey werden slechts enkele tientallen per jaar verkocht. Zie Endt (1968) 125-126.

<sup>46</sup> Endt (1968) 125.

<sup>47</sup> Endt en Kemperink afficheren *Mei* niet alleen als een canoniek werk maar ook als een verkoopsucces. Gorter (2002) 215.

definitie een roman met hoge verkoopcijfers binnen een korte tijd. Een betere term voor *Mei* is dan 'steadyseller', een term die Van Boven ontleent aan de literatuursocioloog Robert Escarpit.<sup>48</sup> Hij maakte een indeling op basis van het tempo van verkoop en onderscheidt de fastsellers met hoge verkoopcijfers direct na publicatie, bestsellers die wat langer in de belangstelling blijven en de steadysellers, waarvan de verkoop langzaam op gang komt en gedurende lange tijd gestaag doorloopt.<sup>49</sup>

### 1.7 De relatie tussen het kunstwerk en de tijd van ontstaan

Niet alleen volgens Richard Ohman, maar ook volgens Barbara Herrnstein Smith en Pierre Bourdieu voorziet een belangrijke tekst in een behoefte.<sup>50</sup> Ohmanns beschrijving van de lezers van de canonromans uit de jaren zestig en zeventig heeft betrekking op de intellectuele middenklasse, die hij de 'Professional-Managerial Class' noemt: 'My claim is that the needs and values of the Professional-Managerial class permeate the general form of these novels, as well as their categories of understanding and the means of representation'.<sup>51</sup> Bourdieu stelt dat het literaire veld zijn lezers 'een legitieme vorm van behoeftebevrediging' biedt, 'berustend op een bijzondere vorm van illusio, via de specifieke regulering van praktijken en representaties die dat veld afdwingt'.<sup>52</sup> Barbara Herrnstein Smith beziet de behoefte vanuit een economisch perspectief. Volgens haar kan de behoefte bij personen liggen, maar voorwerpen, 'entities', kunnen behoeften ook oproepen. Zij stelt: '[...] because of the complex interrelations among human needs, technological production and cultural practices, there is a continuous process of mutual modification between our desires and our universe'.<sup>53</sup> Technische en technologische innovaties brengen zodanige veranderingen in de maatschappij dat er nieuwe wensen en behoeften ontstaan op cultureel en literair gebied.

Om te achterhalen in welke behoefte het gedicht *Mei* voorziet, dient allereerst gekeken te worden naar de tijd van ontstaan. Er zijn nogal wat

---

<sup>48</sup> R. Escarpit, *The book revolution*. London: Harrap, 1966.

<sup>49</sup> Van Boven (2015) 35.

<sup>50</sup> Herrnstein Smith (1984) 21. Zie ook Schram (1992) 251. Dat een literair werk voorziet in een behoefte, zal meestal achteraf in een reconstructie vastgesteld kunnen worden. In het geval van Gorters *Mei* is er ook sprake van de intentie iets nieuws te brengen.

<sup>51</sup> Ohmann (1984) 388.

<sup>52</sup> Bourdieu (1994) 277.

<sup>53</sup> Herrnstein Smith (1984) 17.

litteratoren, zoals om een willekeurige greep te doen de schrijver en dichter Dirk Coster,<sup>54</sup> de schrijver en politicus Willem van Ravesteijn,<sup>55</sup> en de neerlandicus J.A.N. Knuttel,<sup>56</sup> die de relatie tussen de dichtkunst van de beweging van Tachtig en de tijd waarin deze beoefend werd, belangrijk vinden. De socialistische Gorter zelf schrijft in 1898 over die relatie in een kritische terugblik op de tijd van zijn jeugd:

Wij zagen de groote bourgeoisie machtiger worden, wij zagen en voelden de kleine burgerij, tot welke wij zelf behoorden, een oogenblik stijgen in macht, wij zagen het proletariaat in massa ontstaan en zich uitbreiden. Die verandering zagen en voelden wij in onze gevoeligste jaren en dat gevoel hebben wij uitgezongen met de mate van bewustzijn en begrip, die wij hadden. Dat gevoel gaf aan Kloos zijn schoone theorieën in, en aan ons allen onze schoone verzen. De afbeelding van een maatschappelijke overgang, van den overgang der Hollandsche klein-burgerlijke tot groot-burgerlijke en proletarische maatschappij (binnen beperkte grenzen wel te verstaan – op kleine schaal) – de afbeelding in verzen daarvan, dat is de poëzie van 1880.<sup>57</sup>

In de verdere uitwerking van deze gedachte verklaart Gorter zekere kenmerken van de dichtkunst van Tachtig: het individualisme, een sterk zelfbewustzijn als dichter, een rijk gevoelsleven en de natuur als spiegel 'voor onze kleine persoontjes'.<sup>58</sup>

De socialistische dichter en prozaschrijver Jef Last legt in 1935 in een essay onder de titel *De Nieuwe Gids een halve eeuw oud* in het socialistische dagblad *De Tribune* eveneens een relatie tussen de dichtkunst van Tachtig en de tijd, waarin die dichtkunst ontstond.<sup>59</sup> Hij heeft het over 'de beroemde literaire beweging der tachtigers'. Zij 'kan in haar wezen en betekenis slechts begrepen worden, wanneer wij ons tegelijkertijd van de economische toestand voor en na het jaartal 1880 rekenschap geven'. Hij wijst op de economische vooruitgang als oorzaak voor de bloei in de literatuur. 'In weinige jaren

---

<sup>54</sup> Coster (1920) 24 e.v.

<sup>55</sup> Van Ravesteijn (1928) 24.

<sup>56</sup> Knuttel (1937) 13.

<sup>57</sup> Gorter (1949a) 53.

<sup>58</sup> Gorter (1949a) 53-60.

<sup>59</sup> *De Tribune*, 24 oktober 1935, 3.

veranderde Nederland van een achterlijk landbouwland in een modern industrieland, en het kon wel niet anders, of in het bewustzijn der bourgeoisie werd deze opbloei van het economisch leven aangevoeld als “een nieuwe lente en een nieuw geluid” ’. De overeenkomsten met die tijd zijn volgens Last het ondernemerschap: iedere ondernemer was koning in zijn rijk. De pendant ervan in de dichtkunst is de dichter die zich in deze periode voelde als ‘een God in ’t diepst van zijn gedachten’. De prestatie om de prestatie was de laatste wijsheid van het kapitalisme, zo stelt Last, en deze gedachte vond haar parallel in het *l’art-pour-l’art* van de kunst.

De dichter Martinus Nijhoff schrijft eveneens over de relatie tussen de dichtkunst en de tijd waarin deze werd beoefend. Hij benadrukt in een lezing over zijn eigen poëzie de gedachte dat de dichter zijn tijd belichaamt: ‘De gehele mensheid was in elk mens, als hij zich maar bevrijden kon uit de slavernij zijner persoonlijkheid, als hij zich maar in de eerste plaats het resultaat voelde van zijn tijd, zijn stand, zijn werk en zijn fysieke oorsprong’.<sup>60</sup> En zo schrijft hij over de beweging van Tachtig: ‘Iedereen ziet dat de 80-ers hun tijd vertegenwoordigen. Sonnetten van Kloos, de ‘Mei’ van Gorter, het hangt duidelijk samen met een vernieuwing, die toen ook in geheel ons volksleven plaats greep’.<sup>61</sup>

Behalve Gorter spreken ook andere Tachtigers over hun bezieling door de tijd waarin zij leven. Saskia Pieterse wijst in dit verband op de brochure van Willem Kloos en Albert Verwey, *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek*, waarin zij het hebben over de ‘tijdgeest’, die de jongere generatie bezielt. En met die jongere generatie bedoelen zij in de eerste plaats zichzelf:

Ook is hun streven dat van den tijd, die hen heeft voortgebracht. Indien zij denken, het is omdat die tijd denkt in hen, indien zij spreken, zoo zijn het de woorden van dien tijd. Zij dragen de groote bezieling in het hart en het schoone woord op hun lippen, omdat zij kinderen zijn van den grooten tijdgeest en vertellen de heerlijkheid huns vaders.<sup>62</sup>

Kloos en Verwey beschouwen dus ‘den grooten tijdgeest’ als hun vader. Hun gedichten zijn bezielt door die tijdgeest. Tachtigers als Gorter, Kloos en Verwey

---

<sup>60</sup> Nijhoff (1961) 1168-1169). Deze lezing werd postuum gepubliceerd.

<sup>61</sup> Nijhoff (1961) 1171. Joosten heeft op deze passage gewezen. Joosten (2009) 60.

<sup>62</sup> Geciteerd uit Pieterse (2009) 39. Kloos en Verwey (1886) 43.

legden zelf een duidelijke relatie tussen hun scheppend werk en de tijd waarin dat werk ontstond. Last en Nijhoff zien tussen het gedicht *Mei* en de tijd waarin het werd gemaakt, eveneens een duidelijk verband. Toch is die relatie niet gemakkelijk in *Mei* te herkennen. Het gedicht maakte op vele bewonderaars de indruk in de eerste plaats een natuurgedicht te zijn, met Mei als personificatie van het voorjaar en de god Balder als de personificatie van de ziel. In latere *Mei*-studies wordt veel aandacht besteed aan de relatie Mei-Balder.

### 1.8 Refractie en herkenning

Ook Bourdieu legt een relatie tussen het kunstwerk en de tijd van ontstaan. Hij gelooft niet in de dichter als een scheppend kunstenaar die zijn gedicht uit het niets tevoorschijn tovert, want dat leidt tot het veronachtzamen van alles wat verweven is met de positie van de auteur in het productieveld en met het maatschappelijke traject dat hem tot die positie bracht. Gebeurtenissen, die in de sociale ruimte plaatsvinden, bijvoorbeeld een economische crisis, feministische bewegingen, revoluties, raciale schisma's, enzovoort, zullen worden getransformeerd volgens de specifieke regels van dit veld en volgens de specifieke belangen van de mensen die ermee te maken hebben. Wat uit de sociale ruimte in het literaire werk komt, hangt af van de 'habitus', de persoonlijkheid, van de schrijver.<sup>63</sup> Deze overgang van externe gebeurtenissen via het bewustzijn van de kunstenaar tot het kunstwerk noemt Bourdieu het proces van refractie. Elementen uit de tijd van ontstaan spiegelen zich in het bewustzijn en in het kunstwerk van de schepper, maar gerefracteerd, vervormd. Hij wijdt over dit onderwerp uit en bekritiseert de voorstanders van theorieën die uitsluitend van de tekst uit gaan – dat noemt Bourdieu het interne lezen<sup>64</sup> - omdat zij geen rekening houden met dit refractieproces. Deze theorie van refractie kan ook bij het externe lezen van belang zijn, waarbij niet zozeer de tekst maar de instituties en actoren die zich met de tekst bezighouden, worden onderzocht. De schrijver of dichter produceert zijn tekst in een bepaald tijdsgewricht volgens zijn nieuwe literaturopvattingen. Wanneer zo'n tekst later wordt gecanoniseerd, betekent dat dat de lezers deze tekst waarderen omdat ze zich erin kunnen herkennen en omdat die aansluit bij hun eigen levenservaring. Dan zijn er in de tekst blijkbaar woorden, beelden,

---

<sup>63</sup> Bourdieu (1989) 26 en 29. Zie ook in Bourdieu (1994) 228 e.v.

<sup>64</sup> Bourdieu (1989) 19-22.

motieven, die de lezers met de schrijver of dichter kunnen delen. Wat gerefracteerd in de tekst is overgebracht, kan herkend en beleefd worden en emoties oproepen. Herman Gorter had met zijn gedicht de woorden gevonden, motieven, beelden, die tot nog toe niet zo onder woorden waren gebracht, en die het levensgevoel van een toenemend aantal lezers verwoordden. Zijn gedicht voorzag in een behoefte.

Johan Koppenol herkent in 2004 wel voor die tijd moderne elementen, zoals de scène waarin goden met wielrijders worden vergeleken (*Mei* II : 1059-1067<sup>65</sup>). Het nieuwe van zo'n wielervedstrijd was niet alleen het fenomeen van 'wielrennen', maar ook van het wedstrijdelement en ook dat van de wedstrijd als kijkplezier, waarvoor een toegangsprijs betaald moest worden.<sup>66</sup> Koppenol merkt in *Mei* ook allerlei voor die tijd moderne termen op als tricot (*Mei* I: 1293), liquide (*Mei* II : 832), fosforisch (*Mei* II : 1991), corridor (*Mei* II : 1236), primula's (*Mei* II : 1694), coniferen (*Mei* II : 1781).<sup>67</sup> Maaïke Meijer had Gorter en zijn *Mei* gerust kunnen opnemen in het rijtje van dichters die moderne en alledaagse termen in hun poëzie hebben opgenomen.<sup>68</sup> Maar het is voor een eenentwintigste-eeuwer niet goed mogelijk zich de gemoedstoestand in te leven van iemand die in de periode 1889-1940 *Mei* las en bewonderde. Het is misschien wel mogelijk, zo stelt Elrud Ibsch in navolging van Yuri Lotman, om net zo veel te weten als Puškin, maar het is onmogelijk om te vergeten wat Puškin nog niet wist.<sup>69</sup> De tijd en het geestelijk klimaat, waarin *Mei* ontstond en werd gewaardeerd, is een heel andere dan de huidige tijd en het is onmogelijk ons te ontdoen van al onze kennis, inzichten en al onze ervaringen en met een onbevangen blik naar het verleden te kijken. Daarom zijn de lezersreacties uit 1889 en de periode tot aan Tweede Wereldoorlog van *Mei*-bewonderaars over hun leeservaring belangrijk.

---

<sup>65</sup> Bij elk citaat uit *Mei* gebruik ik de versregelnummering uit de *Mei*-editie van Endt en Kemperink.

<sup>66</sup> Van Wonderen (2013) 191-196.

<sup>67</sup> Koppenol (2004) 69.

<sup>68</sup> Meijer (1989) 326. Ze noemt Nijhoff, Vasalis en Achterberg met respectievelijk de fluitketel, het scheermesje en de moderne techniek.

<sup>69</sup> Ibsch (1981) 31 e.v.

## 1.9 De kloof tussen de literatuur voor en na Tachtig

Vooruitlopend op mijn onderzoek wil ik graag drie lezersreacties<sup>70</sup> citeren van *Mei*-lezers over hun *Mei*-ervaring, twee nog uit de negentiende eeuw en een uit de jaren dertig.

Abraham Kuyper, de voorman en woordvoerder van de orthodoxe vleugel van het Nederlandse protestantisme, schrijft onder de titel 'De kentering sinds '80' over de beweging van Tachtig en in het bijzonder over *Mei* in *De Standaard* van 3 november 1898.<sup>71</sup> Hij meende dat het letterkundig leven was verdord en verschrompeld tot de Tachtigers zich aandienden.

Wanneer dreigt het literarisch leven jammerlijk te verstikken? Immers dan als *woorden* zich stellen in plaats van de *dingen*, *woorden* de plaats innemen van de *waarneming*. Als voor *emotie* en *intuïtie* we niet vinden dan enkel woorden. Dan wordt het letterkundig cliché geboren. Tegen deze clichés, tegen alle leven doodende conventie heeft zich hier te lande, van het jaar '80 af, de nieuwe beweging gesteld, die - al is het eigenlijk ook niet juist meer - nog steeds den naam draagt van de *Nieuwe Gids*-beweging. [...] Dit is de *grote verdienste* geweest dezer luidruchtige beweging, schoon zij in haar woeste vaart ook veel goeds onder den voet heeft getreden. [...] Het juichen van het licht, het gedaver der kleuren, het geduld der boomen, het gebed der bloemen, de heerlijkheid der dingen in hunne ordinairheid heeft onze literatuur nog meer ondervonden dan aanschouwd, nog meer bejubeld dan bezongen. Hoe is Gorter's *Mei* de *Mei* zelve! met magistrale kracht in beeld gebracht.

Voor Kuyper is de beweging van Tachtig en de *Mei* vooral van belang om de vernieuwende kracht van het taalgebruik, dat nieuw leven bracht waar duf- en doodsheid heersten en dat ruimte gaf aan gevoelens en nieuwe waarnemingen. De nieuwe taal werkte bevrijdend. Men kreeg het gevoel dat nu alles gezegd kon worden.

Van Eeden, zelf een Tachtiger, schrijft dat ook zo op 3 februari 1889 in zijn dagboek wanneer hij de eerste zang gelezen heeft:

---

<sup>70</sup> Odile Heynders benadrukt het belang van de lezersreacties. Heynders (1995).

<sup>71</sup> *De Standaard*, 3 november 1898, 1.

O wat mooi! Wat mooi! Gorter's verzen zijn gekomen als een lange streep rooskleurig licht in mijn leven. Nu ik ook -nietwaar- ik ook. Nu zal ik alles zeggen - nu zal het alles aan 't licht komen. Alles – gauw want het zou oubakken worden en beschimmeld. Het heeft zoo lang staan dringen aan de deur. Niemand kon vrij komen. Als het nu ééns begint te stroomen!<sup>72</sup>

De dichter en criticus Roel Houwink schrijft veel later naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het gedicht: 'De *Mei* is ook niet alleen, literair gesproken, het schoonste geestelijke getuigenis van de generatie van 1880, maar het heeft algemeene geestelijke beteekenis als symbolisch levens- en werkelijkheidsbeeld, juist ook voor onzen tijd, die het actueele accentueert'. Toen Gorter zijn *Mei* schreef, 'hing het voorgevoel van een nieuwe lente in de lucht: na de rationalistische verdorring scheen de wereld te veranderen: de lippen proefden weer, de oogen dronken rusteloos één zintuigelijke heerlijkheid'.<sup>73</sup>

Roel Houwink schrijft dit in 1939. Hij constateert net als Van Eeden en Kuyper dezelfde doorbraak die van het stilstaande troebele water van rationalistische verdorring weer een fris en helder stromende rivier maakte.

De citaten maken duidelijk dat er een enorme kloof gaapt tussen de nieuwe dichtkunst van Tachtig en de literatuur daarvoor. Endt en Kemperink schrijven terecht dat *Mei* de status kreeg van Gorters meesterwerk en in het algemeen gesteld werd boven zijn bundel *Verzen*.<sup>74</sup> Jacqueline Bel legt in haar literatuurgeschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw, *Bloed en rozen*, de nadruk op het vernieuwende karakter van Gorters werk. Zij schrijft: 'De reacties op *Mei* waren zeer positief, maar kort daarop vernieuwde Gorter de Nederlandse poëzie in zijn sensitieve *Verzen* (1890) en nu radicaler: [...]'.<sup>75</sup> Ondanks deze vernieuwing bleef voor het vooroorlogse publiek *Mei* favoriet. Het zal nooit duidelijk worden welke betekenis *Mei* had voor de generaties van voor de oorlog als niet eerst de waarderingsgeschiedenis van dit gedicht wordt geschreven. Daarvoor is een onderzoek naar de processen van canonisering en popularisering noodzakelijk.

---

<sup>72</sup> Geciteerd uit Endt (1986) 189.

<sup>73</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 24 augustus 1939, 11.

<sup>74</sup> Gorter (2002) 215.

<sup>75</sup> Bel (2015) 202.



### 1.10 Literaire socialisatie

De opkomst van in het bijzonder de volgende instituties: het krantenbedrijf, de voordrachtskunst en literaire lezingen, het onderwijs, het boekbedrijf en de bibliotheken, vergrootten de ontvankelijkheid en verhoogden de competentie voor het lezen van het gedicht *Mei*. Omdat bij deze instituties zowel boekrecensenten, dichters, essayisten en andere literatuurdeskundigen als voordrachtskunstenaars en -kunstenaressen, journalisten, columnisten, ingezonden brieveschrijvers, kranten- en tijdschriftlezers, boekhandelaren, bibliothecarissen, docenten en leerlingen betrokken waren, heeft deze opkomst niet alleen het canoniseringsproces maar ook het populariseringsproces sterk gestimuleerd.

#### *De opkomst van het krantenbedrijf*

De opkomst van het krantenbedrijf en in verband daarmee het groeiend aantal recensies en andersoortige artikelen over literatuur hielp mee aan de literaire socialisatie, dat wil zeggen aan de popularisering van literatuur onder bredere lagen van het volk en in het bijzonder aan de erkenning en popularisering van de dichtkunst van Tachtig en van het gedicht *Mei*. Vanaf 1 juli 1869 was het dagbladzegel afgeschaft. Het dagbladzegel was een belasting op kranten, die zo hoog was dat afschaffing ervan de prijs van een krant halveerde. Het werd commercieel interessant een krantenbedrijf op te zetten. Waren er in 1850 negen dagbladen, in 1882 verschenen er 39.<sup>76</sup> Zo begon het dagblad *Het Nieuws van den Dag* waarvan de vader van Herman Gorter de eerste jaren hoofdredacteur was, in 1870 te verschijnen. Het werd in 25 jaar het grootste dagblad van Nederland met een oplage van 40.000 exemplaren.<sup>77</sup> Andere voorbeelden van kranten die vrij snel na 1869 zijn opgericht zijn: *Het Vaderland* (1869), *De Standaard* (1872), *Rotterdamsch Nieuwsblad* (1878), *De Amsterdammer* (1883),<sup>78</sup> *De Telegraaf* (1893). Het socialistische dagblad *Het Volk* verscheen vanaf april 1900.

De *Nieuw Rotterdamsche Courant* (NRC) begon vanaf november 1877 een ochtend- en een avondeditie uit te geven. *De Amsterdammer* begon direct al

---

<sup>76</sup> Wijffjes (2004) 19.

<sup>77</sup> Wenekers (1995) 73.

<sup>78</sup> Bedoeld wordt het dagblad *De Amsterdammer*. Het weekblad *De Amsterdammer* bestond al vanaf 1877. Om verwarring te voorkomen werd het weekblad ook wel *De Groene Amsterdammer* genoemd naar het groene omslag. In 1925 werd deze naam officieel.

vanaf het begin met twee edities en daarom ging het al in 1828 opgerichte *Algemeen Handelsblad*, ook een Amsterdamse krant, eveneens over op twee edities per dag. De oplages groeiden in aantal spectaculair. In 1882 hadden de dagbladen bij elkaar een oplage van 189.050 en in 1908 een totale oplage van ongeveer een miljoen.<sup>79</sup> In 1939 bedroeg de totale oplage 1.800.000 exemplaren bij een bevolking van een kleine negen miljoen inwoners. Overigens werd zo'n exemplaar ook wel door verschillende gezinnen gelezen.<sup>80</sup>

Goedkopere grondstoffen voor papier, houtslip en cellulose, en de verregaande mechanisering in de jaren na 1870 leidden ertoe dat de papierprijzen begonnen te dalen tot ze omstreeks 1900 nog ongeveer de helft bedroegen van het niveau van 1875. De grote krantenondernemingen profiteerden van deze prijsdaling.<sup>81</sup>

Ook de inhoud van de kranten veranderde. In 1860 ging de belangstelling nog voornamelijk uit naar de buitenlandse politiek, scheepvaartberichten en financiën. Later kwamen er ook culturele, wetenschappelijke en educatieve rubrieken. Deze besloegen in 1860, 1895/1898 en 1930 resp 1,5%, 6,6% en 10,4%.<sup>82</sup> De krant kwam de lezer tegemoet met eenvoudiger te lezen rubrieken als feuilletons en korte verhalen, sensationele verhalen over natuurrampen, catastrofes, bijzonderheden in de regio, en met speciale vrouwen- en kinderpagina's.

Aan de transformatie van het politieke, culturele en sociale leven die zich in Nederland vanaf de jaren zeventig voltrok, heeft de krant door zijn berichtgeving zeker een bijdrage geleverd. Met informatie, recensies, commentaren en beschouwingen zal het dagblad zijn lezers ook deelgenoot hebben gemaakt van de gebeurtenissen en ontwikkelingen in het literaire veld rond *De Nieuwe Gids*, in het bijzonder rond de dichtkunst van de beweging van Tachtig en rond het gedicht *Mei*.

### *De voordrachtskunst en de literaire lezingen*

---

<sup>79</sup> Wijfjes (2004) 19.

<sup>80</sup> Wennekers (1995) 73 en Van Dijk (2006) 126.

<sup>81</sup> Van Lente en De Wit (1992) 84.

<sup>82</sup> Van Vree (1992) 102 en 108. De volgende bladen zijn in deze studie bekeken: *NRC*, *De Tijd*, *Oprechte Haarlemsche Courant*, *Haagsche Courant*, *De Courant/Het Nieuws van den Dag en Volksdagblad* (1898) resp. *Het Haagsche Volk*, alle zonder bijzondere bijlagen. Ze zijn bekeken op 21 januari, 23 april en 19 juni in de jaren 1860 (alleen de eerste drie kranten), 1895 en 1930.

Verslagen en recensies van voordrachtbijeenkomsten zijn in de dagbladen terug te vinden. Ik ga uit van de veronderstelling dat de voordrachtskunst een belangrijke institutie was in het literaire veld tijdens de periode 1889-1940. De voordrachtskunst onderging juist in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw een ingrijpende verandering, die nauw aansloot bij de nieuwe, lyrische poëzie van de Tachtigers.<sup>83</sup> Ze klonk ingetogen en de galmende toon en weidse gebaren ontbraken en week daardoor aanzienlijk af van de voordrachtskunst in de rederijkerskamers en reciteercolleges die hun bloeitijd hadden in de periode 1850 tot 1880.<sup>84</sup> Waarschijnlijk is het Titia van Gelder geweest die in Nederland deze nieuwe declamatiekunst introduceerde. Zij had daarvoor lessen gevolgd in Parijs.<sup>85</sup> Titia van Gelder, later getrouwd met de schilder-dichter Jacobus van Looy, was een vurig pleitbezorgster van de nieuwe poëzie en bracht gedichten van Kloos, Verwey en andere Tachtigers op deze manier over aan het publiek. Na maart 1889 declameerde ze ook stevast een fragment van *Mei*. Ook andere acteurs, zoals Willem Royaards, waren bewonderaars van de moderne lyriek en van *Mei*, en brachten deze voor het voetlicht.

Mijn veronderstelling is dat ook de literaire lezingen over de Tachtigers en in het bijzonder over Gorter en zijn dichtkunst, waarvan de verslagen in de dagbladen verschenen, bijgedragen hebben aan het populariserings- en canoniseringsproces van *Mei*. Deze literaire lezingen werden georganiseerd door departementen van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en later door de *Volksuniversiteiten* en ook wel door acteurs en voordrachtskunstenaars op eigen initiatief. Voor een bezoek aan zo'n voordracht of lezing - soms betrof het een mengvorm van een lezing over gedichten die vervolgens door een voordrachtskunstenaar werden voorgedragen - hoefde men geen lid te zijn van een letterkundig genootschap of rederijkerskamer.

### *Het onderwijs*

---

<sup>83</sup> In hoofdstuk 3 ga ik verder in op deze vernieuwing van de voordrachtskunst.

<sup>84</sup> Van den Berg (1984) 164-167.

<sup>85</sup> Een kort overzicht van haar leven wordt gegeven in het *Algemeen Handelsblad* van 30 december 1940, 7. En in het *Haarlem's Dagblad*, 30 december 1940, 2.

Toegepast op de Nederlandse situatie kan de onderwijsvernieuwing genoemd worden die met de onderwijswet van 1863 de hogere burgerschool introduceerde, die vooral door de jeugd uit middenstandsklassen werd bezocht. Als we alleen al kijken naar de aantallen hbs-leerlingen, dan zien we in de loop der jaren een enorme stijging. Er kwam een vijfjarige en een driejarige hbs, waarvan in 1865 de leerlingenpopulatie nog 1255 leerlingen bedroeg, 4176 leerlingen in 1880 en 8550 leerlingen in 1900. In 1920 bedroeg het aantal leerlingen van de hbs met een vijf- of zesjarige opleiding 17.667 en in 1938 30.643.<sup>86</sup> Door de komst van de hbs daalde het aantal leerlingen aan de Latijnse school aanzienlijk. In 1876 werd de Latijnse school daarom officieel omgezet in het gymnasium. Het gymnasium bleef, evenals de Latijnse school, bestemd voor een kleine elitaire groep, die zich voorbereidde op een universitaire studie. Het vakkenpakket van zowel de hbs als het gymnasium was intellectualistisch van aard, dat wil zeggen gericht op kennis en inzicht en minder op creativiteit.<sup>87</sup> Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw zijn er rijks-, gemeentelijke en bijzondere kweekscholen. Ook zijn er dan normaalscholen, speciale lessen met veel praktijk in het kader van de opleiding tot onderwijzer(es) verbonden aan lagere scholen. De eerste middelbare meisjesschool werd in 1870 opgericht.<sup>88</sup>

Als gevolg van onder meer een steeds stijgend aantal leerlingen op hbs en gymnasium, mms, kweek- en normaalscholen kwamen er rond 1910 ook meer bloemlezingen en literatuurboeken voor het onderwijs. Daarin begon de moderne letterkunde vrij vaak met een bespreking van de beweging van Tachtig. Op deze manier kwamen steeds meer jonge mensen met de gedichten van Tachtig in aanraking.

Maar ook andere vormen van onderwijs zorgden voor een verhoging van het intellectuele niveau. De opleiding die de lagere school gaf, werd door de schoolwet van 1878 verbeterd en de klassengrootte werd verkleind tot ten hoogste 40 leerlingen. In 1900 werd de leerplichtwet aangenomen, die ouders verplichtte hun kinderen van 6 tot 12 jaar lager onderwijs te laten volgen. Met name het lees- en het spelonderwijs werden rond 1875 verbeterd.<sup>89</sup> Doordat de economie begon aan te trekken ontstond behoefte aan vakbekwame

---

<sup>86</sup> Boekholt en De Booy (1987) 186 en 268.

<sup>87</sup> Dodde (1983) 65-70.

<sup>88</sup> Dodde (1983) 49 en 53.

<sup>89</sup> Boekholt en De Booy (1987) 156-157.

werklieden en er kwam beroepsonderwijs in verschillende vakgebieden: nijverheid, landbouw, handel, industrie en huishouden. De mulo (meer uitgebreid lager onderwijs) zette de oude Franse school voort en werd in de vorm van dag- of avondonderwijs gevolgd door leerlingen die na de lagere school nog een paar jaar door wilden leren. Bij de lager-onderwijswet van 1920 kwam in de plaats van deze mulo de ulo (uitgebreid lager onderwijs) met drie- en vierjarig onderwijs na het lager onderwijs in vakken als Nederlands, de moderne talen, wiskunde, boekhouden en handelskennis.<sup>90</sup>

Deze uitbreiding en verbetering van het onderwijs zorgden voor een geweldige expansie van de markt van lezers, niet in de laatste plaats voor het aantal lezers van een krant, maar toch ook lezers van een roman of zelfs dichtbundel. Bovendien waren er steeds meer onderwijzers en onderwijzeressen nodig om in de groeiende behoefte van het lager onderwijs te voorzien. En de kandidaten voor dit beroep, veelal afkomstig uit de arbeidersklasse, kregen een opleiding op een kweekschool of een normaalschool met veel aandacht voor Nederlandse taal- en letterkunde.<sup>91</sup>

### *Mei-studies en lezersreacties*

Ook de *Mei*-studies hebben bijgedragen aan de popularisering en canonisering van *Mei*. Ze verschenen in literaire of algemeen culturele tijdschriften of in boekvorm. De inhoud ervan werd in de dagbladen besproken of samenvattend weergegeven. De samenstellers van literatuurboeken lieten zich wel leiden door de observaties of conclusies van deze *Mei*-besprekingen.

Belangrijk zijn de reacties van lezers die over het gedicht schreven. Het gaat om uiterst subjectieve reacties, die stem proberen te geven aan de eerste indrukken die de *Mei*-lezing bij de lezers wekte. Ze zijn belangrijk omdat ze afkomstig zijn van lezers uit de tijd van het jaar van verschijnen maar ook uit de tijd daarna tot aan de einddatum van dit onderzoek. Ze geven aan welke uitwerking het gedicht op hen had en waarom het gewaardeerd werd.

---

<sup>90</sup> Boekholt en De Booy (1987) 265-266.

<sup>91</sup> Aanvankelijk bewonderden alleen de leerlingen de nieuwe dichtkunst van Tachtig. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het kwekelingenblad *Baknieuws*, opgericht in 1897 door de latere schrijver en politicus Theo Thijssen. Eveneens in het in 1903 opgerichte blad *Kweekelingenbode*. Van Essen (2006) 145 en 155.

Ook andere instituties hebben bijgedragen – zij het indirect - aan de canonisering en popularisering van de literatuur, van de dichtkunst van Tachtig en in het bijzonder van het gedicht *Mei*. Hieronder worden er twee besproken.

### *Het boekbedrijf*

‘De negentiende eeuw was de Eeuw van het Boek. Het was de eeuw waarin het boek zich ontwikkelde tot wat we met onze twintigste-eeuwse blik en enige vrijheid misschien het eerste massamedium *avant la lettre* zouden kunnen noemen’, aldus Adriaan van der Weel in zijn inaugurele oratie in 2007.<sup>92</sup> Er ontstond een enorme toename van de leespotentie die verklaard kan worden uit de onderwijshervormingen, diverse initiatieven op het gebied van volksverheffing, de verbetering van kunstlicht – van kaarsen naar gas en elektriciteit – en meer vrije tijd. De boekproductie kon vergroot worden door technologische vernieuwingen. De arbeiders gingen zich interesseren voor de burgercultuur en namen geen genoegen meer met oppervlakkige ontspanningscultuur.<sup>93</sup> Een voorbeeld van het initiatief tot volksverheffing in het boekenbedrijf is Leo Simons, die in 1905 zijn *Maatschappij voor Goede en Goedkope lectuur* stichtte. De tekst van zijn wervingsbrochure speelde in op de aantrekkingskracht van de burgerlijke cultuur. ‘Waarom blijft de bekoring zoo groot om als lid toe te treden van de Wereld-Bibliotheek-Vereeniging? Omdat men in een gezelschap treedt van lectuur-, kunst-, kennis- en cultuurvrienden uit de ontwikkelde kringen van ons volk’.<sup>94</sup> Al direct in 1905 gaf Simons de *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* uit van de toen al bekende Albert Verwey, waarin o.a. het gedicht *Mei* wordt besproken. De oplage van de eerste druk telde 8000 exemplaren en het boekje beleefde in 1921 de vijfde druk.

De boekproductie in Nederland vertoonde tussen 1877 en 1927 een sterk groeiproces. Het boekhuis verwerkte in 1877 nog anderhalf miljoen kilo en in 1927 ging het om ruim zes miljoen kilo.<sup>95</sup> Godsdienst en theologie hadden in 1877 een aandeel van 19%, in 1927 is dit percentage gereduceerd tot

---

<sup>92</sup> Van Weel (2007) 5.

<sup>93</sup> Van Weel (2007) 6 en 25,26.

<sup>94</sup> Bevers (1990) 130-131.

<sup>95</sup> Het tariefsysteem voor het vrachtvervoer van het Bestelhuis van de *Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels* was gebaseerd op het gewicht en niet op aantallen. Zie voor verdere uitleg Wink en Furstner (1961) 24-25. Daar wordt ook vermeld dat de totale boekproductie in 1939 een gewicht bedroeg van 6.500.000 kilo.

nauwelijks 9%. Daarentegen steeg de rubriek 'fraaie letterkunde' van 10% naar 12%, de rubriek 'taal- en letterkunde' van 5% naar 10%. In de belangstelling voor literatuur, kunst, wijsbegeerte tekenden zich de invloeden van het onderwijs af, dat geleidelijk de kring van lezers zou helpen vergroten.<sup>96</sup>

In 1815 was de *Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels* (VBBB) opgericht. In 1880 verenigden de uitgevers zich binnen deze vereniging in de *Nederlandse Uitgeversbond*. In 1907 volgde de boekhandel met de oprichting van de *Nederlandse Boekverkopersbond*, die zich pas in 1923 als gelijkwaardige partner tegenover de uitgeversbond kon opstellen. Er kwamen afspraken over een vaste prijs, leveringsvoorwaarden, vakdiploma's, solvabiliteit en aan te houden voorraden. De VBBB had nu met het *Nieuwsblad voor de Boekhandel*, het *Centraal Boekhuis*, het *Bestelhuis* en de *Commissie voor de Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek* het monopolie over de Nederlandse boekenmarkt, die daarmee uitstekend was georganiseerd.<sup>97</sup>

### *Bibliotheken*

In de negentiende eeuw bestonden er wel bibliotheken zoals de Nutsbibliotheken maar ze konden niet voldoen aan de groeiende behoefte aan meer kennis en geestelijke ontwikkeling, ontstaan door de grote veranderingen in de maatschappij. De eerste stap om daarin te voorzien werd in Dordrecht op 1 mei 1899 gezet met de oprichting van de eerste Openbare Leeszaal en Bibliotheek (OLB).<sup>98</sup> Het is het begin van een belangrijke ontwikkeling in de leescultuur en op het gebied van de literaire socialisatie. Na Dordrecht volgden Groningen, Leeuwarden, Den Haag, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Leiden, Zutphen, Sneek, Hilversum en Apeldoorn. Deze OLB's werden door een groep vooraanstaande burgers opgericht, waarna subsidie werd aangevraagd bij de gemeente. Het aantal openbare leeszaal en bibliotheken steeg gestaag. In 1920 waren dat er 68, in 1931 al 84 en met de filialen erbij 110.<sup>99</sup> Vanaf 1921 kreeg de OLB overheidssubsidie mits er ook een gemeentelijke subsidie werd verstrekt.

---

<sup>96</sup> Van Rosmalen (1977) 142.

<sup>97</sup> Van der Stoep (1977) 159-162.

<sup>98</sup> Schneiders (1990) 59.

<sup>99</sup> Greve (1933) 273.

In de tijd voor de oprichting van deze OLB's, in 1908 verenigd in de *Centrale Vereeniging voor Openbare Leeszalen en Bibliotheken*, waren er de zogenaamde Nutsbibliotheken, opgericht door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen vanuit het Verlichtingsideaal dat in de loop van de negentiende eeuw op de achtergrond was geraakt. Ze waren bevoogdend van karakter en hadden in 1870 een bereik van slechts 23.000 lezers. Ook waren er winkelbibliotheken, die boeken uitleenden op commerciële basis.<sup>100</sup> De OLB's hadden in 1911 250.000 uitleningen. In 1915 waren dat er ongeveer 750.000, in 1921 ongeveer 2.500.000. In 1925 bedroeg het aantal uitleningen 3.750.000 en in 1931: 5.400.000.<sup>101</sup> Verondersteld wordt dat de OLB's ook het gedicht *Mei* aankochten en aan belangstellenden uitleenden.<sup>102</sup>

### 1.11 Werkwijze

Het onderzoek richt zich in het bijzonder op vier belangrijke instituties:

1. Dag-, week- en maandbladen
2. Voordrachtbijeenkomsten en lezingen, waarvan de verslagen in de in 1. genoemde periodieken terug te vinden zijn
3. Het onderwijs
4. Teksten over *Mei*: *Mei*-studies en lezersreacties

Eerst wordt de wijze besproken waarop de gegevens zijn verwerkt van het onderzoek van de eerste drie instituties: 1. de periodieken 2. de voordrachtbijeenkomsten en de lezingen en 3. De literatuurboeken die in het onderwijs werden gebruikt. Voor dit doel en ter wille van de overzichtelijkheid is de periode 1889-1940 in vijf perioden ingedeeld: 1889-1900, 1901-1910, 1911-1920, 1921-1930 en 1931-1940. De indeling in vijf decennia is niet gebonden aan belangrijke gebeurtenissen in de receptiegeschiedenis van *Mei*, afgezien van het begin- en het slotjaar. Indien nodig worden de strakke beperkingen van de indeling in decennia doorbroken. Uitgangspunt van deze indeling is de chronologie. De gegevens zijn in vijf met de decennia

---

<sup>100</sup> Schneiders (1990) 83.

<sup>101</sup> Greve (1933) 276.

<sup>102</sup> Door mij aangeschreven bibliothecarissen vertelden mij dat door de OLB aangekochte boeken regelmatig vervangen moesten worden. Dat gebeurde ook met het gedicht *Mei*, zodat in de meeste gevallen alleen naoorlogse drukken nog aanwezig zijn. De uitleencijfers per boek zijn niet meer te achterhalen.



corresponderende digitale bestanden gezet. Voor het verwerken van de gegevens is het bestandsprogramma Microsoft Office Excel gebruikt. Het Excelprogramma biedt de mogelijkheid de gegevens op chronologische of op alfabetische volgorde te zetten. Elk bestand bestaat uit acht à negen bladen, waarin de gegevens opgenomen zijn van hieronder te bespreken onderwerpen.<sup>103</sup>

Het verhaal van de lotgevallen van het gedicht *Mei*, de constructie van het levensverhaal van het gedicht in de periode 1889 – 1940, dat in de hoofdstukken 2 tot en met 7 wordt verteld, is gebaseerd op de gegevens uit de vijf bestanden. De Gorter- en *Mei*-besprekingen in de schoolboeken, de *Mei*-studies en de lezersreacties zijn ook in deze hoofdstukken verwerkt maar konden uiteraard niet opgenomen worden in deze vijf bestanden.

### **De eerste institutie: de dag-, week- en maandbladen**

De werkwijze voor de zoektocht in de gedigitaliseerde periodieken was: nagaan met het trefwoord 'Gorter' hoe vaak en in welk soort teksten bericht wordt gedaan over de dichter Herman Gorter en het gedicht *Mei*. Ook ander werk van Herman Gorter kwam zo in beeld. Berichten over Herman Gorter als socialist zijn buiten beschouwing gelaten.

De gedachte achter het doorzoeken van de periodieken is dat de vermelding van de naam Herman Gorter en van het gedicht *Mei* in welke tekst dan ook, meegewerkt heeft aan de popularisering en canonisering van *Mei*. Zo'n vermelding van Herman Gorter of *Mei* wordt een 'mention' genoemd. De term 'mention' is ontleend aan de Zweedse literatuursocioloog Karl Erik Rosengren. Voor het overige zijn er zeer grote verschillen tussen de onderzoeken van Rosengren en mijn onderzoek.<sup>104</sup> Rosengren vergelijkt twee periodes uit de literatuurgeschiedenis van Zweden, de *Eighties* en de *Sixties*, zoals hij die noemt, (1876-1892 en 1953-1976) en hij bekijkt alle recensies,<sup>105</sup> terwijl het onderhavige onderzoek in dit opzicht zich beperkt tot het onderwerp Gorter en *Mei*.

---

<sup>103</sup> Deze bestanden zijn te vinden op <https://zenodo.org/record/1844382>.

<sup>104</sup> Er zijn natuurlijk wel overeenkomsten zoals de groei van het aantal dag-, week- en maandbladen, de groei van de culturele ruimte in de periodieken. Ook het aantal recensenten en litteratoren neemt toe.

<sup>105</sup> Rosengren (1968) en Rosengren (1981) 52-73. De gedachte aan de journalistieke literatuurkritiek als cruciaal selectiemoment is sindsdien wijdverbreid. Zie Janssen (1994) hoofdstuk 1.

### - *Mentions 1*

In hun besprekingen noemen recensenten vaak ook andere auteurs dan de besproken schrijver. Als in recensies gedurende een periode zo'n andere auteur vaak wordt vermeld, dan houdt dit in dat zo'n auteur, dichter of prozaschrijver, nog steeds van belang is in het literaire veld. De namen van de in de recensies genoemde dichters of schrijvers vallen binnen het referentiekader van de recensenten. Zo'n vermelding wordt een mention genoemd. Dit begrip wordt gebruikt in het onderzoek naar de vermelding van de dichter Herman Gorter. Deze Gorter- of *Mei*-mentions in recensies zijn 'mentions 1'. Daarvan is steeds genoteerd: de naam van de krant, datum, pagina, titel van de tekst of de rubriek, de naam van de recensent, indien deze is vermeld, en het besproken literaire werk. Ook is er naar gestreefd de strekking van de recensie aan te geven met behulp van een zin of enkele zinnen uit de recensie.

### - *Co-mentions*

In de recensies met een Gorter- of *Mei*-mention worden door de recensent ook wel andere namen van dichters of schrijvers genoemd. Deze zijn opgenomen in de rubriek 'mentions 1' als 'co-mentions'. De recensent associeert de besproken dichter of schrijver niet alleen met de dichter Herman Gorter maar ook met een andere dichter of schrijver of met een bepaalde groep van dichters of schrijvers. Deze andere dichters of schrijvers worden co-mentions genoemd. Ze zeggen iets over de status van de dichter Herman Gorter. Bovendien kan in een overzicht van co-mentions op langere termijn duidelijk worden bij welke dichter of groep van dichters of schrijvers de recensenten het vaakst de dichter Herman Gorter indeelden.

### - *Mentions 2*

Gorter- en *Mei*-mentions komen ook voor in andersoortige artikelen. Het zijn teksten, die wel gerelateerd zijn aan literatuur maar geen recensie zijn. Deze worden 'mentions 2' genoemd. Deze teksten bieden een breder perspectief op het literaire veld dan een recensie. Ze kunnen een verslag bieden van letterkundige gebeurtenissen, letterkundige analyses of beschouwingen. Vaak bespreken de dagbladen de laatste aflevering van literaire of culturele tijdschriften. Voor zover Herman Gorter genoemd wordt of werk van hem, is

zo'n bericht, verslag, analyse of beschouwing ondergebracht in de rubriek 'mentions 2'. De naam van de krant, datum, titel van de tekst of rubriek zijn genoteerd evenals een zin of enkele zinnen, meestal in de vorm van een citaat, typerend voor de strekking van het artikel.

- *Mentions 3*

De naam van Herman Gorter of de titel van het gedicht *Mei* kan ook voorkomen in culturele, niet specifiek aan de literatuur gerelateerde artikelen. Deze worden aangeduid als 'mentions 3'.

Het betreft hier artikelen die over allerlei culturele onderwerpen gaan in de ruimere zin van het woord en niet specifiek literatuurgerelateerd zijn zoals besprekingen van concerten en schilderijtentoonstellingen. Ook komen ze voor in feuilletons. Dit zijn de mentions 3. Ze geven aan dat de bekendheid met het gedicht *Mei* of de dichter Gorter in een nog bredere kring te vinden is dan die in de literatuurgerelateerde artikelen. Deze mentions bevorderen het populariseringsproces omdat ze te vinden zijn buiten het autonome literaire veld. Net als bij de mentions 2 is de naam van de krant, datum, pagina, titel van de tekst of de rubriek genoteerd als ook een zin of enkele zinnen, meestal in de vorm van een citaat, typerend voor de strekking van het artikel.

- *Citaten*

Wanneer er in de dag-, week- of maandbladen een citaat uit het gedicht *Mei* wordt gegeven, wijst dat op bekendheid in een of andere vorm met het gedicht. De bekendheid met het gedicht *Mei* kan in een tweeledige betekenis opgevat worden. Degene die citeert, is bekend met het gedicht en deze bekendheid groeit omdat het citaat in de krant of het tijdschrift is gepubliceerd en lezers ervan kennis kunnen nemen. De eerste versregel werd in de onderzochte periode vaak geciteerd, al of niet met de naam van Herman Gorter erbij vermeld. Van een grotere bekendheid met het gedicht getuigen andere citaten uit *Mei*. Van elk citaat – ook citaten uit ander dichtwerk van Gorter zijn vermeld – is de naam genoteerd van de krant, datum, pagina, titel van de tekst of de rubriek en de zin of zinnen waarin het citaat is gebruikt, die de context vormen waaruit blijkt op welk onderdeel van de maatschappij het citaat betrekking heeft: de politiek, de economie, het onderwijs, de sport, de godsdienst, schilderkunst, muziek, enzovoort.

- *Recensies*

In de rubriek 'recensies' zijn de recensies vermeld van het werk van Gorter dat na de *Mei* is verschenen. Daarin zijn gegevens opgenomen als krant, datum, pagina, subtitel, de naam van de recensent (indien vermeld) en een zin of enkele zinnen die de strekking van de recensie aangeven. Ze zijn opgenomen omdat in deze recensies het nieuwe werk van Gorter wordt vergeleken met Gorters eerste grote gedicht. Ook recensies van andere uitgaven waarin de dichter Herman Gorter wordt behandeld, zijn in dit onderdeel ondergebracht, zoals recensies van bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen. Advertenties voor en aankondigingen van werk van Gorter na *Mei* zijn eveneens opgenomen in deze rubriek.

- *Overige*

In het eerste decennium zette de uitgever, Versluys, vaak advertenties in de krant om *Mei* aan te prijzen, aanvankelijk alleen voor *Mei*, later ook voor *Mei* met ander werk van Herman Gorter of met het werk van andere dichters van de beweging van Tachtig, voor zover dat door Versluys werd uitgegeven. In de rubriek 'advertenties' zijn de volgende gegevens opgenomen: krant, datum, pagina, de prijs, de druk. Ook zijn opgenomen de titels van ander werk van Gorter en van andere Tachtigers met prijs en druk.

In het decennium 1921-1930 vinden tweemaal herdenkingen plaats naar aanleiding van Gorters zestigste jaar in 1924 en naar aanleiding van zijn overlijden in 1927. Beide gebeurtenissen leveren veel herdenkingsartikelen op. Daarom zijn ze in een aparte rubriek gezet 'herdenkingen' met vermelding van krant, datum, pagina, subtitel en enkele zinnen typerend voor het herdenkingsartikel.

In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw werd de eerste versregel van *Mei* vaak door de middenstand gebruikt in advertenties als reclameleuze. In het overzicht van het laatste decennium, 1931-1940, is daarom een aparte rubriek 'reclame' aangemaakt.

## **De tweede institutie: de voordrachtbijeenkomsten en de literaire lezingen**

- *Voordrachtbijeenkomsten*

In de dagbladen zijn ook aankondigingen of verslagen van voordrachtbijeenkomsten te vinden waarin fragmenten uit *Mei* worden voorgedragen. Deze zijn in kaart gebracht en van elke voordrachtbijeenkomst is op basis van de gegevens van de krant vermeld: de naam van de voordrachtskunstenaar of –kunstenaar, de datum, indien vermeld, de stad, het gebouw of zaal, waarin de voordracht werd gehouden, eventueel de instantie die de bijeenkomst heeft georganiseerd, de namen van de dichters, van wie ook werk werd voorgedragen. Voorbeelden van deze voordrachtbijeenkomsten worden besproken in de hoofdstukken 3 tot en met 7 en er worden dan ook mededelingen gedaan over de manier van voordragen en over het publiek, voor zover deze in het verslag staan.

- *Literaire lezingen*

Voor literaire lezingen geldt hetzelfde. Ze staan in een aparte rubriek. In deze rubriek is vermeld: de naam van de degene die de lezing houdt, onderwerp van de lezing, de datum, de stad, het gebouw en/of de zaal en de organisatie die de lezing heeft georganiseerd.

### **De derde institutie: het onderwijs**

- *Literatuurboeken*

De derde institutie, naast de periodieken en de voordrachtbijeenkomsten en literaire lezingen, wordt gevormd door het onderwijs, waarvan de literatuurboeken zijn onderzocht. Deze zijn uiteraard niet gedigitaliseerd. Ze vormen een aparte rubriek in het Excelbestand. Ze zijn onderzocht op teksten die aan Herman Gorter en aan *Mei* in het bijzonder zijn gewijd. In deze rubriek is vermeld: de aard van het boek (literatuurgeschiedenis, bloemlezing, poëtica), de auteurs, de volledige titel, jaar van eerste uitgave en eventueel latere drukken met jaartallen, plaats van uitgave, welke fragmenten uit *Mei* zijn opgenomen en de titels van andere gedichten van Gorter.<sup>106</sup>

In de hoofdstukken 3 en 4, waarin de decennia 1890-1900 en 1901-1910 worden besproken, wordt wat meer aandacht besteed aan de schoolboeken die over Gorter en zijn *Mei* gaan, omdat de onderwijswereld in de eerste decennia nog wat aarzelend reageerde op de nieuwe dichtkunst van de beweging van Tachtig. Er is sprake van een overgangperiode, waarin sommige

---

<sup>106</sup> Zie ook de bijlage met de lijst van schoolboeken.

literatuurboeken in een nieuwe en herziene druk een fragment uit Gorters *Mei* opnamen, andere daarentegen de nieuwe dichtkunst nog maar summier bespraken of nog helemaal negeerden. In het slothoofdstuk worden nog eens samenvattend de 90 onderzochte schoolboeken besproken en wordt in het bijzonder vermeld in welke literatuurboeken welke fragmenten uit *Mei* zijn opgenomen en wordt van de confessionele literatuurboeken de godsdienstige signatuur vermeld.

### **De vierde institutie: teksten over *Mei***

#### *- De Mei-studies*

Hoewel bij de verwerking van de gegevens van de eerste drie instituties een subjectief element niet helemaal is uit te sluiten, gaat het toch hoofdzakelijk om kwantificeerbare en objectief controleerbare gegevens. Bij het verwerken van de gegevens van de vierde institutie, de *Mei*-studies en ook bij weergave en bespreking van de leeservaringen overheerst noodzakelijkerwijs een enigszins subjectieve interpretatie.

De *Mei*-studies zijn verschenen in zowel algemeen culturele tijdschriften als specifiek letterkundige bladen. Bij deze *Mei*-studies worden ook de academische studies betrokken die vanaf eind jaren twintig in de vorm van dissertaties over de Tachtigers en over *Mei* in het bijzonder zijn verschenen. De studies komen steeds aan de orde in het hoofdstuk dat handelt over het decennium waarin ze werden gepubliceerd. Per decennium verschenen er twee, drie of meer *Mei*-studies.

Van den Berg maakt in zijn literatuurgeschiedenis van de negentiende eeuw de opmerking dat de inhoud van *Mei* tot de meest uiteenlopende discussies heeft geleid. Al eerder had Ton Anbeek een soortgelijke opmerking gemaakt: 'De tragische liefde die *Mei* voor de blinde godheid opvat, vormt de kern van het *Mei*-verhaal en het uitgangspunt van de vele, elkaar tegensprekende interpretaties'.<sup>107</sup> Het onderzoek naar de interpretatiegeschiedenis van *Mei* in de *Mei*-studies en de dissertaties lijkt daarmee zeker een gerechtvaardigde zaak.<sup>108</sup>

---

<sup>107</sup> Anbeek (1999) 65.

<sup>108</sup> Henri Huyghe heeft in 1974 een vergelijkend onderzoek gedaan naar de interpretaties van *Mei*, maar laat de besprekingen van Van Eeden en Kloos weg en betreft ook niet de veranderde poëticaopvattingen die in volgende interpretaties van invloed zijn, bij zijn onderzoek.

- *Voorbeelden van lezersreacties op het gedicht Mei*

De voorbeelden van lezersreacties komen in verschillende soorten teksten voor: in een beschouwing over de betekenis van de dichter Herman Gorter en zijn *Mei*, een novelle, een roman en een dagboek. Het zijn slechts enkele voorbeelden en er is zeker niet naar volledigheid gestreefd. Het onderzoek naar het populariserings- en canoniseringsproces levert tal van cijfermatige, empirische gegevens op. Toch zijn deze gegevens wellicht niet voldoende om de eenentwintigste-eeuwer een indruk te geven van wat een lezer in de periode 1889-1940 ervoer toen hij *Mei* las. In dit inleidende hoofdstuk zijn al enkele getuigen aan het woord gelaten, maar er zijn meer op schrift gestelde leeservaringen. Deze lezersreacties worden in het slothoofdstuk aan de orde gesteld.

### **1.12 Uitwerking van de centrale probleemstelling**

De centrale probleemstelling van mijn onderzoek is: hoe verliep het populariserings- en canoniseringsproces van het gedicht *Mei* van Herman Gorter? Deze probleemstelling kan verfijnd worden met behulp van de volgende deelvragen:

#### **1. Dag-, week- en maandbladen**

##### *Mentions 1*

1a. Hoe vaak en door welke recensenten werd *Gorter* of *Mei* in de periode 1889-1940 genoemd?

1b. Met welke andere dichters of schrijvers werd Gorter of *Mei* door de recensenten in de periode 1889-1940 in verband gebracht? Het is de vraag naar de zogenaamde co-mentions.

##### *Mentions 2*

1c. Hoe was de beeldvorming van de beweging van Tachtig in de literatuurgerelateerde artikelen?

##### *Mentions 3*

1d. Hoe groot was de bekendheid met het gedicht *Mei* of met de dichter buiten het literaire veld?

##### *Citaten*

1e. Hoe vaak en in welke context werd uit *Mei* geciteerd?

## **2. De voordrachtbijeenkomsten en de literaire lezingen**

2a. Welke bijdrage hebben de voordrachtbijeenkomsten en literaire lezingen geleverd aan het populariserings- en canoniseringsproces?

## **3. Het onderwijs**

3a. Wanneer en in welke literatuurboeken of/en in welke druk wordt *Mei* voor het eerst besproken?

3b. Hoe wordt het gedicht *Mei* in de literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs gepresenteerd?

3c. Is er verschil in bespreking van het gedicht in een schoolboek voor katholiek, protestants of openbaar voortgezet onderwijs?

## **4. Teksten over *Mei*: de *Mei*-studies en de leeservaringen**

4a. Welke interpretaties zijn in de loop der decennia aan het gedicht gegeven in de *Mei*-studies?

4b. In hoeverre hebben veranderde poëzieopvattingen invloed gehad op deze interpretaties?

4c. Is er wat betreft de interpretatie van het gedicht sprake van orkestratie, dat wil zeggen dat een deel of het geheel van een lezing van een gezaghebbende literaire autoriteit is overgenomen?

4d. Wat vertellen de lezersreacties over de manier waarop het gedicht *Mei* in de periode 1889-1940 werd ontvangen?

### **1.13 Indeling**

Hoofdstuk 2 plaatst met de onderwerpen 'Gorter en de stad Amsterdam' en 'Gorters keuze voor *De Nieuwe Gids*' de verschijning van *Mei* binnen een biografische context en bespreekt vervolgens de ontvangst van *Mei* in het literaire veld van 1889. Op basis van de gegevens, die in het vijfdelige Excelbestand zijn verzameld en volgens de opsomming van hoofdstuk 1.11 gerubriceerd, wordt in de hoofdstukken 3 tot en met 7 verslag gedaan van de ontvangst van *Mei*. De periode van ontvangst, 1890 tot en met 1940 is onderverdeeld in vijf decennia. In elk hoofdstuk wordt een decennium besproken en ook een overzicht in cijfers geboden van de gegevens van het desbetreffende decennium. Elk hoofdstuk kent eenzelfde opbouw: het begint met een inleiding, vertelt vervolgens over de activiteiten van de uitgever en



voor zover van toepassing over de boekhandel, de bibliotheken of tentoonstellingen; daarna komen achtereenvolgens aan de orde de voordrachtskunst en de literaire lezingen, de mentions 1 in de recensies, de commentions in de recensies, de mentions 2 in de literaire beschouwingen en de mentions 3 in de culturele artikelen, de citaten, de recensies van nieuw verschenen werk van Gorter, de *Mei*-studies en de schoolboeken. Elk hoofdstuk begint met een inleiding en wordt afgesloten met een samenvatting en bespreking. In hoofdstuk 8 worden de deelvragen beantwoord, wordt verdere aandacht besteed aan de lezersreacties, wordt een algehele conclusie geformuleerd als antwoord op de centrale vraagstelling en worden enkele slotbeschouwingen gegeven.

#### **1.14 Verantwoording van het corpus van onderzochte teksten**

Voor het onderzoek van een groot aantal dag-, week- en maandbladen zijn de volgende archieven geraadpleegd. Beslissend voor de keuze van de archieven was het criterium van een ruime geografische spreiding en dat van verschillende politieke en godsdienstige signatuur.

- Archief *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*
- Delpher archief
- Erfgoed Leiden en omstreken
- Het Utrechts archief
- Historisch archief *De Groene Amsterdammer*
- Noord-Hollands archief
- Regionaal archief Gorinchem
- Regionaal archief Nijmegen
- De krant van toen

In totaal waren 65 periodieken, dag-, week- en maandbladen, onderwerp van onderzoek, waarvan 47 in het Delpher archief. Van sommige kranten in het Delpher archief zijn slechts bepaalde jaargangen gedigitaliseerd.<sup>109</sup> Zo waren van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC)* in de door mij onderzochte periode, 1889-1940, alleen de jaargangen december 1919 tot en met december 1929 digitaal beschikbaar, van *Het Vaderland* alleen de jaargangen vanaf 21 december 1919 tot en met 31 december 1940. Het ontbreken van jaargangen

---

<sup>109</sup> Zie de lijst van periodieken met de jaartallen van de gedigitaliseerde jaargangen.

van enkele kranten wordt enigszins gecompenseerd doordat kranten teksten van elkaar overnamen. Het *Haarlem's Dagblad* nam bijvoorbeeld de recensie van *Het Vaderland* over van de bespreking door Van Eeden van Gorters *Mei* in *De Nieuwe Gids*. Dit onderzoek is in 2012 afgesloten. Daarna zijn er in het Delpher archief aanvullingen ingebracht van kranten waarvan nog niet alle jaargangen waren gedigitaliseerd. Deze zijn dan ook niet verder betrokken bij het onderzoek.<sup>110</sup>

Van vrijwel alle belangrijke steden en omstreken zijn door mij wel een of meer kranten onderzocht: Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Utrecht, Rotterdam, Arnhem, Nijmegen, Tilburg, Leeuwarden en Groningen. Bij elkaar geven ze mijns inziens een duidelijk beeld van de dagelijkse berichtgeving van actuele gebeurtenissen rondom de dichter Herman Gorter en zijn werk, en van de meningen die litteratoren, journalisten of verslaggevers in hun artikelen ten beste gaven.

Behalve naar geografische spreiding is er ook gestreefd naar een redelijke afspiegeling van het krantenbestand op basis van de godsdienstige of politieke signatuur. Veel periodieken vermeden een al te scherpe profilering. Een duidelijk katholieke signatuur draagt het dagblad *Het Centrum, dagblad voor Utrecht en Nederland*. Het werd opgericht in 1884. In gedigitaliseerde vorm is het blad te raadplegen voor de periode 1 september 1909 tot en met 27 maart 1930. Het dagblad *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* heeft eveneens een katholieke signatuur. Gelet op de te onderzoeken periode 1889-1940 zijn gedigitaliseerde exemplaren beschikbaar vanaf 1 januari 1889 tot en met 29 juni 1889 en van 1930 tot en met 1940. Soortgelijke gedigitaliseerde jaargangen kent het protestants-christelijke dagblad *De Standaard: 1889-1899 en 1940*. *De Banier* heeft als toevoeging aan zijn naam: *Staatkundig Gereformeerd Dagblad*. Het blad is duidelijk orthodoxer dan *De Standaard*. Veel kranten vermelden niet of zij een bepaalde godsdienstige richting zijn toegedaan, maar leggen wel een hetzij katholiek, hetzij protestants-christelijk accent in hun berichtgeving en beschouwingen. Socialistische bladen in mijn selectie zijn: *Het Volk*, gedigitaliseerd van 28 maart 1900 tot en met 5 mei 1931, *De Tribune*, vanaf 19 oktober 1907 een weekblad, vanaf 19 april 1916

---

<sup>110</sup> Een uitzondering heb ik gemaakt voor het dagblad *De Standaard*, dat na 2012 is gedigitaliseerd en dan alleen de jaargangen 1889-1899 en 1940. Deze uitzondering maakte ik omdat deze krant, opgericht door Abraham Kuyper, een duidelijke protestants-christelijke signatuur had.

een dagblad, gedigitaliseerd van 19 april 1907 tot en met 17 april 1937) en het *Volksdagblad*, gedigitaliseerd van 19 april 1937 tot en met 26 juni 1940.

Ook is gelet op de geografische spreiding van de dagbladen. Behalve de dagbladen die verspreid werden in de belangrijkste steden en hun omgeving, zijn ook geselecteerd de dagbladen die een wat grotere regio bestreken zoals de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, *Nieuwsblad van Gorinchem e.o.*, *het Nieuwsblad van het Noorden*. Zie verder het overzicht in de bijlage.

Omdat het belangrijk is zoveel mogelijk informatie te verkrijgen over de eerste jaren van de ontvangst van het gedicht *Mei*, zijn ook de gedigitaliseerde tijdschriften *Noord en Zuid* en *Taal en Letteren* onderzocht vanaf 1889 tot beide bladen in 1907 opgingen in het vakblad *De Nieuwe Taalgids*. Het tijdschrift *Noord en Zuid* had als ondertitel *Tijdschrift ten dienste van onderwijzers bij de studie der Nederlandsche taal- en letterkunde* onder redactie van Taco H. de Beer en verscheen van 1877 tot en met 1907. Het tijdschrift *Taal en Letteren* stond onder redactie van dr. F. Buitenrust Hettema te Zwolle, J.H. van den Bosch te Zierikzee, Dr. R.A. Kolléwijn, T. Terwey, beiden te Amsterdam en prof. J. Vercouillie te Gent. Het verscheen van 1891 tot en met 1906.

Ook zijn geraadpleegd enkele jaargangen van confessionele, literaire tijdschriften:

- *De Katholiek*, 1896 - 1907 (de delen 108 tot en met 132)
- *Van onzen Tijd*, 1900 – 1906 (jaargang 1 tot en met jaargang 6)
- *Ons Tijdschrift*, 1896 – 1904 (jaargang 1 tot en met jaargang 8)

Eveneens zijn door mij onderzocht 90 literatuurboeken die bestemd waren voor gymnasium, hbs, mms, lyceum, kweek- en normaalschool.<sup>111</sup> Daarbij is gelet op het al of niet voorkomen van een bespreking van de dichter Herman Gorter en het gedicht *Mei*, de interpretatie, de waardering en in voorkomende gevallen de godsdienstige signatuur.

---

<sup>111</sup> Zie de lijst van schoolboeken.

### **1.15 Samenvattend overzicht van het verhaal in *Mei***

Het navertellen van een verhaal impliceert al interpretatie. Om zoveel mogelijk interpretatie te vermijden wordt het verhaal kort naverteld zoals het zich zou kunnen voordoen aan degene die het gedicht voor het eerst leest.

Het verhaal begint na de twee inleidende strofen met de geboorte van het Mei-meisje. Met zonsondergang, wanneer de zon de zee raakt, stapt zij van de zon over in een bootje en vaart naar het strand. Daar overnacht zij en ziet nog net hoe haar voorgangster, April, ten grave wordt gedragen. De volgende dag brengt zij overal in het land de lente. Ze wekt de natuur uit haar winterslaap en brengt overal bloemen en bloesems. Ze ontmoet een stroomvrouw die heel blij is met haar komst maar ook vertelt van de wisseling der seizoenen en de vergankelijkheid van het leven. Aan het slot van zang I komt zij bij een stadje waar de dichter haar opwacht. Hij is dol verliefd op haar en samen maken ze een wandeling door de natuur in de avondschemering.

In zang II blijkt Mei een volwassen vrouw te zijn geworden. Erotische gevoelens worden in haar gewekt door alles wat de natuur haar aandraagt zoals de zoele wind, kleuren en geuren, vogelliederen en het gegons van bijen. Als in een visioen ziet zij een jonge, krachtige god. Het is Balder, die haar een betoverend lied zingt. Van nu af aan zoekt zij hem. Ze laat zich meevoeren door de wind en stijgt op tot ze bij de 'wolkespinster van het Noorden' komt. De volgende dag bereikt ze het spiegelend ijspaleis van de goden. Balder was een van hen maar hij is er niet meer. Ze gaat verder en vele dagen zweeft ze voort door de zonverlichte etherruimte, omringd door fantastische beelden en de mooiste muziek. Ten slotte vindt ze Balder. Ze geeft zich helemaal aan hem over en bedelft hem onder haar tranen en kust hem telkens op de lippen. Dan spreekt ze haar wens uit: te trouwen met hem en een kind van hen beiden. Maar Balder is zichzelf genoeg en wijst haar af. Hij wil geen hartstocht. Die leidt tot de dood. Hij wil eeuwig zijn en steeds weer opnieuw luisteren naar de muziek in zijn ziel.

Ontgoocheld keert Mei naar de aarde terug, waar ze haar laatste dagen doorbrengt. De dichter leidt haar rond in het landschap, waar zij de stroomvrouw ontmoeten. De stroomvrouw is pijnlijk getroffen door het verdriet van Mei. Het zou zo'n mooie droom geweest zijn als Balder en Mei voor altijd verenigd zouden zijn. De dichter neemt haar ook mee het oude stadje in en laat haar de werken van de mensen zien. In een van haar laatste

nachten vangt ze even een glimp op van haar zuster, Juni. Dan breekt haar laatste dag aan. Mei gaat alleen uit en baadt zich in het louterende licht van de zon, haar vader, tot het avond wordt. Dan sterft ze in de laatste stralen van de zon. Haar moeder, de maan, beurt het lichaam op en draagt het naar de rivier. De dichter neemt het in zijn armen en in een boot vaart hij de stroom af tot bij het strand. Daar begraaft hij zijn Mei.<sup>112</sup>

---

<sup>112</sup> De meest recente analyse van het gedicht is te vinden in Zevenhuijzen (2014) 53-73.

## 2 Hoofdstuk 2: *Mei*, een revolutionair gedicht (1889)

### Gorters keuze voor *De Nieuwe Gids* en de ontvangst van *Mei* in 1889

#### 2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk zet met de onderwerpen 'Gorter en de stad Amsterdam' en 'Gorters keuze voor *De Nieuwe Gids*' de verschijning van *Mei* binnen een biografische context. Het vervolgt met het streven van Gorter de door hem bewonderde dichters zoals Kloos en Verwey te laten kennis maken met zijn gedicht. In de tweede helft van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de besprekingen in 1889 van Gorters *Mei* en de reacties daarop in kranten en tijdschriften.

#### 2.2 Gorter en de stad Amsterdam

Herman Gorter heeft van zijn zesde tot zijn vijfentwintigste levensjaar, van januari 1870 tot eind december 1889 in Amsterdam gewoond.<sup>1</sup> Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig van de negentiende eeuw begon te stad zich te ontwikkelen van een slaperige provinciestad tot een levendig en dynamisch economisch centrum. De stad breidde zich uit met nieuwe wijken zoals de Pijp en de Dapperbuurt om de honderdduizenden migranten die van het platteland naar de stad verhuisden, te kunnen huisvesten. Het aantal inwoners van Amsterdam groeide van 230.000 eind jaren zestig tot 510.000 in 1900.<sup>2</sup> Er kwamen grote winkels, cafés, hotels en theaters als Hirsch, Metz, de Bonnetterie, Peek en Cloppenburg, Hajenius, Focke en Meltzer, Gerson, Die Port van Cleve, Krasnapolsky, Américain, Victoria, Hotel De L'Europe en het nieuwe hoofdkantoor.<sup>3</sup> Aan het IJ verrees het imposante Centraal Station. In 1876 werd met de bouw van het Rijksmuseum begonnen, dat in 1885 kon worden geopend. Ten zuiden ervan werd vanaf 1885 tot 1888 gebouwd aan het Concertgebouw. En tussen beide gebouwen ontstond een reusachtige ruimte, het latere Museumplein, waar in 1883 de wereldtentoonstelling werd gehouden, maar waar in andere jaren kon worden gesport en 's winters geschaatst op een stuk onder water gezet gebied. Er kwamen ook nieuwe

---

<sup>1</sup> De Liagre Böhl (1996) 24 en 140.

<sup>2</sup> De Rooy (2002) 115.

<sup>3</sup> Matsier (1995) 13.

sporten als voetbal, cricket, tennis. Nieuw was ook het wedstrijdelement in de sport en het kijkplezier.<sup>4</sup>

Herman Gorter schreef *Mei* in 1887 en 1888. Als kleine schooljongen leefde hij intens mee met de grote veranderingen, die de stad Amsterdam onderging: 'Wij waren zeer jonge kinderen, terwijl dat gaande was, met oogen zoo gevoelig als water. Er ging geen enkel oogenblik voorbij, dat niet iets van die nieuwe krachten zich in ons plantte'.<sup>5</sup> Ook als student leefde hij mee met de veranderingen in Amsterdam. Zo vertelde hij in 1925 aan de journalist en politicus Jacques de Kadt na een van zijn vele spreekbeurten hoe hij in Amsterdam als student reeds een geweldige belangstelling had voor de maatschappelijke ontwikkeling. 'De winkels in Amsterdam waren toen nog bijna allemaal gewone huizen met kleine ramen; maar telkens als zo'n gewoon raam vervangen werd door een grote ruit van spiegelglas, vertelden we dat elkaar en gingen we kijken om dat gebeuren te aanschouwen: we zagen als het ware de stad en de maatschappij veranderen. Amsterdam was een suffe stad geweest, maar het werd nu een levende stad; en wij waren overal bij, haalden alle nieuwe dingen binnen –fietsen, voetballen en cricket'.<sup>6</sup>

### **2.3 Gorters keuze voor *De Nieuwe Gids***

Uit Gorters opmerkingen over zijn ervaringen met de stad Amsterdam wordt wel duidelijk hoe intens Gorter genoot van al het nieuwe wat de stad Amsterdam te bieden had. In flagrante tegenstelling daarmee stond het literair-geestelijk leven van zijn tijd. En juist hij was gevoelig voor wat er op literair gebied gebeurde. Op vijftienjarige leeftijd raakte hij ontroerd door het lezen van John Miltons gedicht *Paradise Lost*.<sup>7</sup> En ook de dood van Multatuli raakte hem hevig. Op zestienjarige leeftijd was hij begonnen Multatuli te lezen.<sup>8</sup> Als student van twintig jaar had hij een lezing gehouden over Multatuli's *Woutertje Pieterse*.<sup>9</sup> Multatuli was zijn redder in een geestelijk klimaat, waarin hij, zo schrijft hij in een brief aan zijn verloofde Wies Cnoop Koopmans, rond liep 'dof en moe, als een hongerend wild dier, zoekend of er nergens wat was

---

<sup>4</sup> Van Vonderen (2013) 191.

<sup>5</sup> Gorter (1949) 51.

<sup>6</sup> Endt (1986) 150.

<sup>7</sup> Endt (1886) 25.

<sup>8</sup> Endt (1986) 145.

<sup>9</sup> Endt (1986) 88.

dat ik kon eten. Toen was mijn ziel bijna gestorven. Zoo verdorde ze en verhongerde ze. [ ... ] Maar toen is hij gekomen om mij voedsel te geven en heeft mijn ziel behouden'.<sup>10</sup>

In zijn eerste lezing, 'Iets over den godsdienst der Grieken', voor de studentenvereniging Unica,<sup>11</sup> schrijft de dan negentienjarige Gorter over zijn hoogleraren: 'Als spinnen zitten zij te loeren, midden in hun net, om elkaar het een of ander arm, schitterend Attisch vliegje af te vangen, en als zij het hebben, zuigen zij het alle schoonheid uit, om ons het doode en drooge omhulsel te eten te geven'.<sup>12</sup> In de studie Klassieke Letteren was er niets wat hem aantrok, was er niets wat hem kon bezielen. In diezelfde lezing uitte hij forse kritiek op de Jansaliegeest van zijn tijd en sprak hij de hoop uit op de komst van een 'renaissance', zoals Carel Vosmaer die had aangekondigd.<sup>13</sup> In zijn Horatius-oratie, gehouden op 18 mei 1885 leverde hij ook kritiek op het gebrek aan poëzie in Nederland: 'Wij genieten klassieke kunst genoeg maar missen poëzie. Er wandelen pauwen in overvloed in den schoonen hof der oude kunst, maar het nachtegalenlied wordt zelden gehoord'.<sup>14</sup>

Op 1 oktober 1885 verscheen de eerste aflevering van *De Nieuwe Gids*. Gorter heeft die gelezen. Niet lang daarna, nog najaar 1885, hield hij een lezing over Cicero op de zogenaamde litteratorenclub, waar de studenten Klassieke Letteren ten overstaan van hun hoogleraren blijken moesten geven van hun bekwaamheid in het maken van Latijnse opstellen. Deze was 'vol zinspelingen op *De Nieuwe Gids*' en 'vele theorieën van Kloos'.<sup>15</sup> Op de bijeenkomst van Unica van 18 november 1885, waarop hij werd geëxaugureerd, hield Gorter nog een lezing over de dichter Albert Verwey. De tekst van deze lezing is helaas verloren gegaan. Enkele maanden later, in het voorjaar 1886, had Herman Gorter samen met zijn vriend, Alphons Diepenbrock, Willem Kloos bezocht.<sup>16</sup> De directe aanleiding voor het bezoek van Gorter en Diepenbrock voorjaar 1886 aan Kloos zou gevonden kunnen worden in het essay van Friedrich Nietzsche *Vom Nutzen und Nachteil der Historie*, dat Gorter samen met

---

<sup>10</sup> Endt (1986) 150.

<sup>11</sup> De letters staan voor Uno nomine Juncti Colimus Amicitiam.

<sup>12</sup> Endt (1986) 52.

<sup>13</sup> Zie De Liagre Böhl (1996) 37. De Liagre Böhl gebruikt het begrip 'renaissance'. Endt (1886) 52-53.

<sup>14</sup> Endt (1986) 123.

<sup>15</sup> Endt (1886) 145. Zie ook Timmerman (1983) 191-192.

<sup>16</sup> Erens (1958) 228 en Endt (1986) 136. De datering voorjaar 1886 is op basis van de redenering van Endt.



Diepenbrock had gelezen. De Duitse filosoof haalt fel uit naar de Duitse cultuur die volgens hem toen slechts bestond uit het verwerven van zoveel mogelijk historische en dode kennis, en naar de *historisch-ästhetische Bildungsphilister*.<sup>17</sup> Hij beschrijft dezelfde mentaliteit, waarin het alleen maar ging om vertoon van kennis en geleerdheid zonder een greintje creativiteit, als Gorter en Diepenbrock op de collegebanken hadden ervaren. Dit essay had zo'n diepe indruk gemaakt dat Diepenbrock na 20 jaar er nog een brief over schreef aan de zuster van Nietzsche, Elisabeth Förster-Nietzsche.<sup>18</sup> De filosoof doet een beroep op de jeugd te protesteren 'gegen die historische Jugenderziehung des modernen Menschen'. Ze moet inzien 'dass der Mensch vor allem zu leben lerne' en hij wijst op een groep jeugdige dichters in Duitsland die een kleine honderd jaar geleden het woord weer tot leven had gewekt.<sup>19</sup> Ook Kloos had die saaie colleges meegemaakt, die 'één woestijn van grenzeloze verveling en elke belangstelling moordende schoolmeesterij' was.<sup>20</sup> De kritiek van Nietzsche op overmatige en onnutte kennis zullen Gorter en Diepenbrock ongetwijfeld herkend hebben van hun eigen colleges en in zijn woorden de aansporing gelezen hebben zich aan te sluiten bij een jonge groep jeugdige dichters zoals Nietzsche verwees naar de Duitse dichters van een kleine eeuw geleden als Goethe en Schiller.<sup>21</sup> Geen wonder dat ze daarbij gedacht hebben aan Kloos in het bijzonder. Kloos had diezelfde saaie colleges gevolgd, maar de studie nooit afgerond omdat hij gekozen had voor het dichterschap.<sup>22</sup> Bovendien was hij een van de oprichters van *De Nieuwe Gids*.

Uit een brief aan zijn moeder van 19 juli 1886 blijkt dat Herman Gorter al enige tijd en waarschijnlijk nog voordat hij één regel van het *Mei*-gedicht op papier had gezet, speelde met de gedachte werk van hem op te sturen naar de redactie van het tijdschrift *De Nieuwe Gids*.<sup>23</sup> Hij had toen al wel gedichten geschreven. Dit dichtwerk van vóór *Mei*, sonnetten en het episch-lyrisch

---

<sup>17</sup> Nietzsche (1977b) 278.

<sup>18</sup> Endt (1986) 231. *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* is het tweede essay van Nietzsches essaybundel *Unzeitgemäße Betrachtungen*.

<sup>19</sup> Nietzsche (1977b) 277.

<sup>20</sup> Timmerman (1983) 216.

<sup>21</sup> Zie ook de karakteristiek van Timmerman (1983) 131: 'Alles was even saai en dor en dood en vervelend'.

<sup>22</sup> Michaël (1965) 65.

<sup>23</sup> Endt (1986) 137.

fragment *Lucifer*, werd door Garnt Stuiveling en Enno Endt gedateerd op voorjaar 1886.<sup>24</sup>

Herman Gorter had als eerstejaarsstudent kennisgemaakt met de sonnetten van Jacques Perk en de inleiding op deze gedichten van Willem Kloos en koesterde er grote bewondering voor.<sup>25</sup> Er moet in hem een grote spanning geweest zijn tussen enerzijds die geweldig dynamische wereld om hem heen, die energie aan het veranderen en vernieuwen was en anderzijds de dor- en doodsheid die heersten in het literair-geestelijk leven. Nietzsche wees hem erop dat het anders moest en Perk, Kloos, Verwey en *De Nieuwe Gids* toonden hem dat het anders kon.

## 2.4 Het netwerken van Gorter

In 1887 en 1888 schrijft Gorter zijn *Mei*, terwijl hij tussendoor zijn doctoraal examen doet.<sup>26</sup> In een brief aan zijn verloofde Wies uit hij de twijfel die hem soms beving over zijn dichterschap. ‘Werkelijk, het wordt tijd dat een mensch die het weet, wat van mijn werk ziet, en mij gerust maakt’. Maar als zo iemand zijn werk zou afkeuren, zou hij het moeilijk hebben, maar uiteindelijk toch geloven dat die persoon zich zou hebben vergist. Endt dateert deze ongedateerde brief najaar 1888. Gorter heeft het gedicht dan waarschijnlijk al bijna voltooid. Op 15 november schrijft Gorter aan Diepenbrock, de vriend aan wie hij op zaterdagavonden steeds een nieuw fragment voorlas:<sup>27</sup> ‘Het ding is af. Pans’.<sup>28</sup>

Gorter gaf zich veel moeite Kloos te laten kennismaken met zijn gedicht. Toen hem duidelijk werd dat Kloos niet in Amsterdam verbleef maar bij de schilder Willem Witsen in Londen logeerde, stuurde hij het door zijn moeder gekopieerde handschrift van zo’n 1500 regels naar het adres van de schilder in Londen.<sup>29</sup> Uit een briefje, gedateerd op 4 december 1888, waarin hij deze zending aankondigt, blijkt dat hij verwachtte dat Kloos wel kritisch commentaar

---

<sup>24</sup> Gorter (1966) 527.

<sup>25</sup> Endt (1986) 44-45. Zie ook De Liagre Böhl (1996) 38.

<sup>26</sup> Endt (1986) 160: 1 en 3 mei 1888.

<sup>27</sup> Zie over de relatie Gorter-Diepenbrock: Endt (1986) 171, 174, 173, 184 en 187.

<sup>28</sup> Endt (1986) 170. Pans is de bijnaam van Herman Gorter. Volgens Van Eyck heeft Gorter na deze datum nog het een en ander veranderd en aangevuld zoals de tweede ontmoeting met de stroomnif. Gorter vermeldde in de derde druk van *Mei* als begin- en einddatum van zijn schepping: 1886-1889. Van Eyck (1935) 223-228.

<sup>29</sup> Endt (1986) 174.

zou leveren op zijn dichtwerk. Het handschrift is nooit bij Kloos in Londen aangekomen want Kloos was alweer terug in Amsterdam en had onderdak gevonden bij zijn vriend Hein Boeken in de Kerkstraat te Amsterdam. Uit een brief van Hein Boeken aan Witsen weten wij dat Gorter zijn gedicht aan Willem Kloos heeft voorgelezen op 17 december 1888. Bij de herdenking van Gorters zestigste verjaardag in 1924 schreef Kloos over deze bijzondere ervaring toen Herman Gorter bij hem op de kamer het gedicht kwam voorlezen.<sup>30</sup> Hij was diep onder de indruk van het gedicht en sprak er direct enthousiast over met de vrienden die hij ontmoette.<sup>31</sup> Het handschrift werd door Witsen teruggestuurd en Gorter verstuurde het vervolgens naar Diepenbrock, voor wie het eigenlijk was bestemd en die inmiddels als docent Klassieke Talen in 's-Hertogenbosch woonde.<sup>32</sup>

Al eerder had Gorter uit zijn gedicht voorgelezen aan Jacobus van Looy, op 2 januari 1889 las hij het gedicht voor aan Albert Verwey en op zondag 6 januari aan Frederik van Eeden.<sup>33</sup> Gorter wilde blijkbaar die redactieleden van *De Nieuwe Gids* die zich met de dichtkunst bezighielden, op deze persoonlijke wijze kennis laten maken met zichzelf en zijn literaire creatie. Hij was dus aan het netwerken. Misschien wist hij niet dat Verwey zich uit de redactie had teruggetrokken nadat Kloos zich met hem had gebrouilleerd. De jonge Verwey was in ieder geval een dichter, wiens oordeel voor hem zwaar zou wegen. In alle gevallen volgde er alleen maar lof voor zijn gedicht. Het netwerken was gelukt en de eerste zang mocht direct in de volgende aflevering van *De Nieuwe Gids* verschijnen: februari 1889. De uitgever van dit tijdschrift, Versluys, had blijkbaar geen bedenkingen en gaf het gehele gedicht vrij kort daarna uit. Hij had het gedicht al aangekondigd in *Het Nieuws van den Dag* van 5 maart 1889.<sup>34</sup> Zowel het tijdschrift als het gedicht werd uitgegeven door uitgever Willem Versluys. Deze vroeg voor de allereerste *Mei*-uitgave f 2,25.<sup>35</sup>

---

<sup>30</sup> *NRC*, 22 november 1924, 18. Endt (1986) 175-176.

<sup>31</sup> Kloos sprak zijn bewondering uit tegen Jacob van Looy, Frederik van Eeden en Lodewijk van Deyssel. Zie Endt (1986) 175, 177 en 178.

<sup>32</sup> Endt (1986) 177 en 184.

<sup>33</sup> Zie Endt (1986) 171, 175, 183 en 184.

<sup>34</sup> Advertenties voor *Mei* van uitgever Versluys in *Het Nieuws van den Dag* van 5, 12, 19 en 26 maart 1889.

<sup>35</sup> Goedkoop was het boek niet. In 2016 zou het € 28,76 kosten volgens de omrekeningsite: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>.

Versluys had een onderwijzersopleiding genoten maar had zich als boekhandelaar-uitgever in Groningen gevestigd, waar hij zich toelegde op het uitgeven van de rekenboeken en andere pedagogische werken van zijn broer Jan. Hij verhuisde in 1882 met zijn uitgeversbedrijf naar Amsterdam, misschien omdat broer Jan zich in die tijd in Amsterdam gevestigd had.<sup>36</sup> Deze vertelde Willem Paap, net als hij bevriend met en bewonderaar van Eduard Douwes Dekker,<sup>37</sup> dat zijn broer Willem bereid zou zijn het tijdschrift *De Nieuwe Gids* uit te geven.<sup>38</sup> Behalve de rekenboeken van zijn broer en andere schoolboeken, zoals die van C.H. den Hertog en een reeks jeugdboeken telde het fonds van uitgever Versluys in 1889 onder andere het dichtbundeltje van Cornelis Paradijs alias Frederik van Eeden, *Grassprietjes of Liederen op het gebied van Deugd, Godsvrucht en Vaderland*, waarvoor hij blijkens de advertentie in *Het Nieuws van den Dag* f 0,75 cent vroeg.<sup>39</sup> Versluys had verder al onder meer een brochure uitgegeven van Frank van der Goes over het proces tegen Domela Nieuwenhuis met de vlammende titel *Majesteits-Schennis*<sup>40</sup> en de brochure van Kloos en Verwey over *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek*. Met deze uitgaven toonde Versluys zich een in zowel financieel als zedelijk opzicht moedige uitgever, een avant-garde uitgever die brak met de gevestigde opvattingen en de heersende denkstijl.

Meteen in de aprilaflevering van *De Nieuwe Gids* verschenen twee juichende kritieken over het gedicht *Mei*: de bespreking van Kloos en die van Van Eeden. Beiden verhieven de tekst van Herman Gorter tot een vorm van hoog gekwalificeerde dichtkunst.

## 2.5 De besprekingen in *De Nieuwe Gids*

### 2.5.1 Kloos en de revolutie

Willem Kloos laat direct in april 1889 in de eerstvolgende aflevering van het tijdschrift *De Nieuwe Gids* een juichende bespreking verschijnen. In zijn rubriek 'Literaire Kroniek' bespreekt hij de boeken van vijf verschillende auteurs: L. van

---

<sup>36</sup> Everard (1989).

<sup>37</sup> Een circulaire, waarin wordt opgeroepen tot geldelijke steun aan Ed Douwes Dekker, is o.m. ondertekend door Willem A. Paap, juridisch student te Amsterdam en door J. Versluys, wiskundige, wonend aan de Vossiusstraat te Amsterdam. Zie het *Algemeen Dagblad*, 21 maart 1882.

<sup>38</sup> 's-Gravesande (1955) 21.

<sup>39</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 21 december 1885, 15.

<sup>40</sup> Advertentie in *Het Nieuws van den Dag*, 6 juli 1886. Versluys vroeg er 25 cent voor.

Deyssel, *De kleine republiek*, Herman Gorter, *Mei, een gedicht*, Frans Netscher, *Menschen onder ons*, van Louis Couperus, *Eline Vere, een Haagsche roman*, en Albert Verwey, *Van 't Leven, een gedicht in Sonnetten*. De toon van zijn literaire kritiek, meestal hatelijk en afkeurend, is nu blij verrast. Triomfantelijk roept hij uit dat de tijd van 'de oude meesters' voorbij is. 'Ja, drie jaren lang was er revolutie in dit land. Revolutie in denken, verbeelden en voelen, revolutie in kritiek, in romans en in verzen, revolutie niet in 't minst ook in de taal'.<sup>41</sup> Het belangrijkste motief voor Kloos om van revolutie te spreken zal zijn geweest de bevestiging van zijn leiderschap. Met deze bespreking wilde hij zijn vlag planten in het Nederlandse literaire veld. Hij is bijzonder ingenomen met deze vijf boeken. Maar hoewel hij benadrukt dat hij de vijf schrijvers even hoog acht, is hij toch het meest verrukt over de poëzie van Herman Gorter in *Mei*, die ook de directe aanleiding was voor zijn bespreking.

En dan, o die onoverzienbare opbloeiing van schoonheden, die  
schoonheid na schoonheid geregen aan rijmen, opvlottend op rijmen,  
ieder rijm samen met iedere schoonheid als zooveel zoete zusterparen,  
heendrijvend aan onze oogen in rhythmisch bewegen, in zingend en  
schitterend verschijnen en verdwijnen, wordend en vergaand om nimmer  
iets anders dan om het enkele en eenige schoon-schoone zelf, schoonheid  
om 't schoone na eeuwen nu eindelijk belichaamd in ons eigen, ons  
schoone Hollandsch, dat nog nooit zóó schoon, zoo alleen-schoon is  
geweest, o onbenoembare en opperste incarnatie van het eenige  
eeuwige, MEI!<sup>42</sup>

In zijn bespreking van *Mei* gaat het Kloos om de taal en wil hij aantonen dat schrijvers de taal maken.

Ook Gorter maakt de zijne, en een ieder van ons mocht willen, dat hij zoo'n mooie maken kon, waar ieder woord een schat is voor gevoel en verbeelden, waar ieder rijm een schoonere lust is voor 't gehoor. Ja, 't is als een schatkamer, die verzen van Gorter, een schatkamer van schoonheid, onuitputtelijk als de Natuur. 't Gaat hèm als het meisje uit dat

---

<sup>41</sup> Geciteerd uit Kloos (1898) 112-113.

<sup>42</sup> In Endt (1986) heeft Enno Endt dit gedeelte van de literaire kroniek, waarin Kloos maar liefst 11 keer het woord 'schoonheid' of 'schone' noemt niet opgenomen! Zie Kloos (1898) 113-114.

mooie sprookje: ieder woord, dat zijn mond ontvalt, is een bloem of een diamant. En wat gaat het ons dan aan, of hij der oude hollandsche vers-techniek, zooals onze vaderen die wisten, den allerlaatsten nekslag geeft - er vielen er reeds vele - als zijn zwaard zulk een heerlijke Schoonheid is? Laten wij met een dankbaar hart het eene voor het andere ruilen, want een mooi boek is beter en duurzamer en prettiger dan het sekuurst ingericht stelsel van fatsoenlijke prosodie. Wij zijn toch niet aan onze eigene bedenkseltjes getrouwd? Komt dan, *Mei* is geen boek om geleerde vertoogen over te houden - ik zal het óók niet doen - *Mei* is een pracht om bewonderd, een genot om genoten, een zaligheidsdroom om gedroomd te worden. Ik ten minste wist niet, dat mijn Hollandsch, mijn taal, die ik toch óók een beetje ken, tot zoo iets in staat zou zijn.<sup>43</sup>

Ook hier geldt weer, dat Kloos schrijft voor de 'Bühne'. In een brief aan Witsen schrijft hij nog enigszins gereserveerd over *Mei*: 'Gorter's gedicht is bij brokken tenminste, glorieus: mooier, rijker en lichter dan Albert's vroegere werk, niet zoo gepassioneerd, maar voller, stampvol van fantasie'.<sup>44</sup> Maar in zijn publieke bespreking overlaadt Kloos de dichter en het gedicht uitsluitend met complimenten en cijfert zich ogenschijnlijk helemaal weg. Maar hij beseft heel goed dat dit gedicht niet alleen de incarnatie is van 'het eenige eeuwige, MEI', maar ook de incarnatie van zijn poëtica. 35 jaar later schrijft hij nog met groot genoegen over die eerste ontmoeting met de dichter, Herman Gorter, die hem zijn gedicht kwam voorlezen. Tijdens dat voorlezen bedacht hij: 'dáár tegenover, aan mijn tafel, zit een wezenlijk groot-Dichter van wezenlijk-Hollandschen bloede, maar van toekomstige beteekenis voor alle landen en tijden, en ik zelf mag hier het heerlijke begin beleven eener nieuwe letterkunde, zooals wij die nog nooit in ons land hebben gehad!'<sup>45</sup> Kloos moet toch ook wel heel verrast zijn geweest om deze jongeman, die zomaar uit het niets te voorschijn kwam,<sup>46</sup> een enorm gedicht had geschreven dat geheel en al

---

<sup>43</sup> Ik geef de gehele bespreking van Kloos weer, omdat later door anderen uit deze bespreking nog al eens werd geciteerd.

<sup>44</sup> 's-Gravesande (1955) 217.

<sup>45</sup> NRC, 22 november 1924, 18.

<sup>46</sup> Herman Gorter heeft een keer het gezelschap Flanor bezocht als introducé nl.op 22 juni 1986. Toen waren verder aanwezig: H.J. Boeken, Wolterus Binger, Willem Kloos, Ch. Van Deventer, dr. A. Aletrino, F. van der Goes en Albert Verwey. 's-Gravesande (1955)18. Kloos kende Gorter wel van de collegebanken. Zie Timmerman (1983) 216.

beantwoordde aan alle poëtica-eisen die hij, Kloos, in zijn 'Inleiding' op de gedichten van Perk had verwoord en jarenlang in zijn literaire kritieken had toegepast. Na die 35 jaar kon Kloos in 1924 voor het grote lezerspubliek van de *NRC* nog eens en met voldoening vaststellen: *Mei* is een schitterend gedicht en dit gedicht heeft mijn revolutie doen slagen!

Op de achtergrond van Kloos' uitspraak over de revolutie speelde mogelijk ook nog het conflict dat Kloos had met Albert Verwey. Het bericht dat Albert zich met Kitty van Vloten had verloofd, stortte hem in een geestelijke crisis. Hij zocht hulp bij de psychiater en vriend Van Eeden, bij wie hij een tijd verbleef. In een geweldige uitbarsting van creativiteit schreef Kloos daar in vier dagen een gedichtencyclus *Het Boek van Kind en God*. Daarna zocht hij zijn toevlucht in Londen. Endt suggereert dat het bericht van de verloving van Verwey met Kitty van Vloten Kloos tot het inzicht bracht hoe hulpeloos hij was en hoe hij zich door zijn geestelijke loomheid afhankelijk had gemaakt van zijn vriend Verwey.<sup>47</sup> Volgens Janzen was er sprake van verlatingsangst.<sup>48</sup> Willem Kloos was bang dat Verwey hem zijn macht zou ontfutselen.<sup>49</sup> Hij kwam tot het inzicht dat hij handelend moest optreden en keerde snel naar Amsterdam terug, belegde daar een redactievergadering zonder Verwey en benadrukte nog eens zijn positie van secretaris met wat wijzigingen in het reglement en van dat moment af trad Kloos daadwerkelijk als secretaris op. Hij haatte sindsdien Verwey en wilde niets meer met hem te maken hebben.<sup>50</sup>

### 2.5.2 Van Eeden bewondert en legt uit

Van Eeden was buitengewoon enthousiast toen hij de eerste zang van *Mei* in *De Nieuwe Gids* had gelezen. In zijn dagboek schrijft hij erover: 'Wat mooi! Wat mooi! Gorter's verzen zijn gekomen als een lange streep rooskleurig licht in mijn leven'. Ik heb het volledige citaat in hoofdstuk 1 aangehaald om aan te

---

<sup>47</sup> Endt (1990) 89. Endt merkt op dat Kloos van Verwey maandelijks f 25,- ontving, waarschijnlijk in navolging van Uyldert. Maar 's-Gravesande deelt mee dat dit bedrag door de vrienden van Kloos en niet alleen door Verwey werd opgebracht. Zie 's-Gravesande (1955) 196.

<sup>48</sup> Janzen (2013) 9.

<sup>49</sup> Het woord 'ontfutselen' gebruikt Witsen in dit verband in een brief aan Kloos, wanneer Kloos na zijn verblijf bij Witsen weer in Amsterdam terug is: 'Ik geloof wel dat 't goed is voor alles dat je weer in Holland bent om daar de rechten te verdedigen die je anders toch langzamerhand ontfutseld zouden worden'. In: 's-Gravesande (1955) 220.

<sup>50</sup> Zie de bespreking van deze crisis door Endt (1990) 89. En de brief van Kloos aan Witsen, waarin hij schrijft besloten te hebben 'de zorg voor de N.G. geheel op me te nemen'. 's-Gravesande (1955) 218.

tonen dat er in Van Eeden een grote behoefte leefde het nieuwe van zijn tijd vorm te geven. Enno Endt spreekt naar aanleiding van deze dagboekantekening van ‘creatieve wedijver’ en brengt dit door *Mei* opgeroepen enthousiasme ook in verband met een vrouw die Van Eeden in zijn werk Ellen zou noemen.<sup>51</sup> Hij is in die tijd tot over zijn oren verliefd op Betsy van Hoogstraten<sup>52</sup> en het is heel goed mogelijk dat de ‘erotische bezieling’ hem aanzette tot dit essay over *Mei*.<sup>53</sup>

Direct in het aprilnummer van *De Nieuwe Gids* 1889, waarin ook de bespreking van Kloos te lezen staat, schrijft hij onder de titel *Gorter’s Verzen* een uitvoerig essay van 36 bladzijden over het gedicht dat zijn bewondering had gaande gemaakt. In zijn bespreking kunnen drie delen onderscheiden worden. Allereerst legt hij uit dat de ware dichtkunst net als alle andere kunst weergeeft wat er in de ziel van de kunstenaar leeft. Het begrip ‘ziel’ moet hier opgevat worden in de betekenis die de Tachtigers daaraan gaven: ziel als ‘het binnenste van de dichter’, de zetel van het gevoel.<sup>54</sup> Van Eeden omschrijft het ook wel met woorden als ‘Wat wortelt in het diepe mensch-instinkt’, ‘elkanders intieme wezen’, ‘den hoogen Onbegrepene’, ‘het hart der weidsche woning, het stille plateau, hoog uitzierend in den nacht’, ‘de Onkenbare in ons’. Wijsgeren en geleerden kunnen de zinnelijke gewaarwordingen slechts ordenen en systematiseren maar hun taal is ontoereikend om ‘het hoogste, het innigste, het allerbeste in ons, onbereikbaar langs de wegen van het redeneerend denken’ weer te geven. Dat kan alleen door kunstenaars worden uitgedrukt.

Het tweede gedeelte van zijn essay besteedt Van Eeden aan de commentaren die de anderen, de niet-Tachtigers, zullen geven op het gedicht van Gorter. Hij voelt al aan wat er zal komen. Men zal het gedicht ridiculiseren en bespotten. De meeste Nederlanders zullen er niets van begrijpen. Ook de verzen van Kloos vond men belachelijk. In de *Oprechte Haarlemmer* werd al de draak gestoken met de verzen van Gorter.<sup>55</sup> Van Eeden somt een rijtje van voor die tijd ongewone taalverschijnselen op die de lezers kunnen tegenkomen in

---

<sup>51</sup> Enno Endt (1990) 63 en 66.

<sup>52</sup> Fontijn (1999) 296.

<sup>53</sup> Endt (1990) 62-63.

<sup>54</sup> Kloos (1909) 48. Zie ook Van den Akker (1985) 64 e.v. en 208 e.v. En *Mei* II:2246-2281, waarin Balder spreekt over ‘de volle/Aanzwellingen gevoel’ en de ‘de zielsbewegingen’. Ook Endt (1986) 440.

<sup>55</sup> Ook in Endt (1986) 189 en 192-193.



het gedicht *Mei* en merkt daarbij op dat ze volstrekt niet ter zake doen. Om zijn lezers te overtuigen toont hij met voorbeelden dat wonderlijk en zonderling taalgebruik ook in de bijbel voorkomt en de lezers toch ook niet afschrikt. Een slimme zet van Van Eeden, gelet op het gezag dat de bijbel had bij het Nederlandse volk in die tijd!

In het derde gedeelte bespreekt Van Eeden het gedicht zelf. 'De taal dezer verzen is als elke schoone taal, de allereenvoudigst mogelijke expressie van diepe en zeer samengestelde dingen, - het is de taal van iemand die geheel geconcentreerd is in eigen gewaarwordingen en leeft in volkomen aandacht, om de heerlijke dingen uit te spreken, die hij voelt'. Om zijn tijdgenoten het gedicht te leren lezen zonder dat zij zich blind staren op de vele afwijkingen van de negentiende-eeuwse poëtica geeft Van Eeden voorbeelden uit het gedicht van voor die tijd ongebruikelijke woorden, van onregelmatig ritme, van onregelmatig rijm, van tot fantasie geworden gelijkenissen en van verzen met een prachtige klank.

Voor zowel Kloos als Van Eeden is *Mei* zielspoëzie, dat wil zeggen een gedicht dat gaat over wat leeft in de ziel van de dichter en niet over zaken die buiten die ziel vallen. Alle woorden en aan die woorden verbonden voorstellingen, klanken en ritmen zijn voortgekomen uit machtige passies en gevoelsverrukkingen. Het hele gedicht is een verbeelding en verklanking van wat leefde in de ziel van de dichter. In zijn pogingen die ziel te omschrijven, gebruikt Van Eeden merkwaardige namen, zoals hierboven al is aangegeven.

Al schrijft Kloos in zijn *Mei*-bespreking niet expliciet over *Mei* als echte zielspoëzie, het is goed mogelijk dat ook Kloos, net als Van Eeden, juist daarom het gedicht bewonderde. Om de gevoelens zo precies mogelijk onder woorden te brengen wijkt de taal van *Mei* af van het gewone, door niet-dichters gehanteerde taalgebruik. Daardoor wint het gedicht juist aan waarde. Het stoort zich niet aan opgelegde taalregels en poëzieconventies. In zijn *Zelfportret* duidt Kloos zijn diepste innerlijk ook aan met tastende omschrijvingen zoals 'mijn albinenst Zijn', 'mijn Geest, mijn Ziel, dat Diepstlevende van de mens, mijn verste Achterdiepte', 'die binnenste Diepte', 'die binnenste Wezendheid'. Hij schrijft deze wonderlijke benamingen altijd met

een hoofdletter.<sup>56</sup> (Kloos was, zo blijkt uit zijn *Zelfportret*, als jongeman een zwijgzaam persoon die zich vaak door zijn innerlijk liet leiden.)<sup>57</sup>

## 2.6 Verdere verspreiding van het geloof in de literaire waarde van *Mei*

### 2.6.1 Reacties in de dagbladen

In de beginfase heeft Van Eeden meer succes met de promotie van *Mei* dan Kloos. Zijn *Mei*-bespreking wordt positief becommentarieerd in *Het Vaderland*,<sup>58</sup> en dat artikel wordt weer overgenomen door het *Haarlems Dagblad* waarin afkeurende maar ook lovende zinnen staan:

In *Mei* klinkt een nieuw geluid, er is een frischheid in dit werk, die aantrekt en tot bewondering dwingt. Al kunnen wij niet met Van Eeden verklaren, dat 'elk stuk niet alleen schoon is door zichzelf, maar door àl het voorgaande en àl het volgend', we hebben veel genoten en bewonderd in dit dichtwerk.

Er zou, aldus de commentator van *Haarlems Dagblad*, veel aan te merken zijn op taal of zinsbouw 'en brave schoolmeesters zouden er dozijnen fouten uithalen. Maar als een nieuw dichter en Gorter is er een par la grâce de Dieu, zoo heeft gesproken dat hij ons die aandachtig luisterden heeft meegesleept en opgevoerd in zijn droomland, dan moeten wij op den vasten wal terug gekomen niet dadelijk weer al te menscheijk naar grootere en kleinere fouten zoeken. Wij zouden, als er maar plaats voor was, zooveel moois kunnen afschrijven uit "Mei", vooral uit de hemelvaart en de episode van de wolkenspinner, poëzie klaar als water en rein als sneeuw, soms verheven en ernstig, dan weer hartstochtelijk en droomerig. En daarbij, misschien zelfs te veel, vergelijkingen, treffend vaak door eenvoud en waarheid'.<sup>59</sup>

Het *Bataviaasch Handelsblad* wijst eveneens op de lovende bespreking van Van Eeden, maar ironiseert de bewieroking door Van Eeden van de dichter. Het blad veronderstelt in navolging van de *Arnhemse Courant* dat de *Mei* een

---

<sup>56</sup> Kloos (1986). 40-46.

<sup>57</sup> Over de moeilijke jeugd van Willem Kloos en ook over het conflict met Verwey, zie Janzen (2013) en Oerlemans (2013).

<sup>58</sup> Het artikel is opgenomen in Endt (1986) 240-241. Het digitale archief van *Het Vaderland* wordt via Delpher pas aangeboden vanaf 21 december 1919.

<sup>59</sup> *Haarlem's Dagblad*, 1 juni 1889, 1.

mystificatie is van Van Eeden en door hemzelf geschreven is.<sup>60</sup> Al in maart had het *Bataviaasch Handelsblad* geschreven over *Mei*, dat wil zeggen over deel I dat in *De Nieuwe Gids* was verschenen en zich vooral over de ongebruikelijke beeldspraak spottend uitgelaten.<sup>61</sup>

In andere kranten overheerst eveneens een sceptische en afwijzende mening. Er worden bijvoorbeeld fragmenten geciteerd voorafgegaan door de opmerking dat de criticus zelf de voorkeur geeft aan begrijpelijke gedichten en voor de dichter en de uitgever hoopt dat velen er anders over zullen denken.<sup>62</sup> Ook wordt in verband met *Mei* gerept van 'vreemdsoortige breinproducten' en 'taalbedervers'.<sup>63</sup> Of er wordt een badinerend stukje geschreven in de trant van Flanor III, de recensent van *De Nederlandsche Spectator*, met fragmenten uit *Mei* (*Mei* I : 87-94 en *Mei* II : 1991-1999) om het in de ogen van de criticus belachelijke aan te tonen.<sup>64</sup> Het negatieve commentaar van Flanor III wordt ook wel letterlijk overgenomen.<sup>65</sup>

De *Java-bode* van 17 juli geeft een gefingeerd gesprek weer tussen enkele jongelieden, van wie er één enkele dichtregels citeert uit *Mei*, die hij gelezen heeft in de bespreking van Van Eedens essay in *Het Vaderland*. Een zekere Henri citeert uit *Mei* als het gezelschap in de stoomtrein zit op weg naar Bergen-Dal bij Nijmegen:

Een vrouwehart is als een zomerweide  
Waar koeien grazen droomend, tusschenbeide  
Grazen ze niet en staan met stillen kop. (*Mei* II : 229-231)

De dames in het gezelschap moeten er hartelijk om lachen. Maar er ontspint zich toch een discussie over de nieuwe dichtkunst: Er is tegenwoordig zo'n verwarring van denkbeelden in onze letterkundige wereld dat men elkaar niet meer begrijpt en elkaars smaak niet meer weet te waarderen. Er is een niet te miskennen zoeken naar het ongewone, een jacht naar het bizarre. Maar de 'nieuwlichters' hebben weinig talent. Zij willen alleen maar hun impressies

---

<sup>60</sup> *Bataviaasch Handelsblad*, 15 mei 1889, 8 en *Arnhemsche Courant*, 3 april 1889, 1.

<sup>61</sup> *Bataviaasch Handelsblad*, 20 maart 1889, 5.

<sup>62</sup> *Arnhemsche Courant*, 5 maart 1889, 2. Geciteerd wordt *Mei* II : 177-195. Hetzelfde citaat in de *Java-bode*, 11 april 1889, 5.

<sup>63</sup> *Soerabaijasch Handelsblad*, 20 april 1889, 1.

<sup>64</sup> *Java-bode*, 26 april 1889, 2.

<sup>65</sup> *Soerabaijasch Handelsblad*, 26 april 1889, 4. Voor Flanor III zie par. 2.7.3.

weergeven. Het artistieke wordt opgeofferd aan een maniertje. ‘Dat kan mijn broertje van 12 ook!’ aldus een van de aanwezigen. Het gezelschap verbaast zich over de vreemde beeldspraak in Gorters *Mei*. Men vindt dat van alle ‘nieuwlichters’ alleen Frederik van Eeden talent heeft en een waarachtig kunstenaar is.<sup>66</sup>

### 2.6.2 De *Mei*-besprekingen van Van Eeden en Kloos in boekvorm

Kloos en Van Eeden zouden met hun essays het literaire veld rond *De Nieuwe Gids* en in het bijzonder rond de poëtica van Kloos verder vergroten. Van Eeden bundelde reeds in 1890 negen opstellen tot een boek, waaronder de bespreking van *Mei*, dat door uitgever Versluys onder de titel *Studies* nog in datzelfde jaar werd uitgebracht. Versluys maakte voor dit boek samen met de uitgave van *Mei* en die van Gorters *Verzen* reclame in het *Algemeen Dagblad* en in *Het Nieuws van den Dag*.<sup>67</sup> De recensent van het *Nieuws van den Dag* oordeelde zeer positief. Hij vond het heldere proza van Van Eeden een verademing en is ‘meer dan ooit doordrongen van het verschil tusschen dit kristalheldere proza en de duisterheid en gekunsteldheid in dat van velen van zijn vrienden’.<sup>68</sup> Het boek loopt goed. In 1897 heeft het al de derde druk bereikt.

Vooraf in de eerste tien jaar wordt Frederik van Eeden door critici buiten de kring van Tachtig beschouwd als de sympathiekste van de groep, degene die met een heldere stijl verstandige dingen zegt en niet met de botte bijl inhakt op de andersdenkenden. Ook Van Hall velt in de *Letterkundige Kroniek* van *De Gids* van 1890 een gunstig oordeel over deze bundel opstellen: ‘Te midden van de onverstaaubare poëzie en het gewrongen proza, het smakeloos geschitter en het kinderachtig geschetter, waarmede velen het recht van de Nieuwe-Gidsbeweging trachten te bepleiten, zijn de verstandige woorden door den begaafde der aanvoeders dier beweging in deze Studie’s besproken, een

---

<sup>66</sup> *Java-bode*, 17 juli 1889, 5.

<sup>67</sup> In het *Algemeen Dagblad*, 16, 23 en 30 november 1890 plaatste Versluys een advertentie voor deze essaybundel en ook voor o.a. Gorters *Mei* en *Verzen*. In *Het Nieuws van den Dag*, 24 november 1890 staat een soortgelijke advertentie van Versluys. In *Het Nieuws van den Dag*, 13 november 1891 plaatst Versluys een advertentie voor Van Eedens essaybundel. voor Gorters *Mei* en *Verzen*, voor de *Verzamelde Gedichten* van Verwey en voor een uitgave van M. Douwes Dekker van de brieven van Multatuli. Ook in de daarop volgende jaren adverteerde Versluys met onder andere Van Eedens essaybundel en Gorters *Mei* en *Verzen*.

<sup>68</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 28 november 1890.

verkwikking'.<sup>69</sup> Van Eeden kan met zijn bundel *Studies* daardoor ook veel sympathie winnen voor het gedicht *Mei*.

Heel veel jaren later, in 1920, als Van Eeden 60 jaar is, wijdt Prinsen een lovende bespreking aan juist deze eerste bundel en wijst met name op de opstellen 'Van Deyssel's Liefde', 'Gorter's Verzen' en 'Schilderijen zien'.

Deze drie opstellen toch in hun eenvoudige klaarheid, in hun rustigen, onderwijzenden toon, zonder eenige pedanterie, moeten van enorme beteekenis geweest zijn voor den groei van den beweging, moeten tal van oogen en harten hebben geopend, die gesloten bleven, die twijfelden en aarzelden bij Kloos' strakke betoogen, bij Van Deyssel's daverende mokerslagen.<sup>70</sup>

In 1896 verscheen van Willem Kloos, *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880-1893*, met daarin de recensie van het gedicht *Mei* uit de 'Literaire Kroniek' in *De Nieuwe Gids* van april 1889 en de veel geciteerde recensie van Gorters *Verzen* uit de 'Literaire Kroniek' in *De Nieuwe Gids* van oktober 1890. Overigens werd het boek niet uitgegeven door Versluys maar door uitgever S.L. van Looy, die het niet nodig vond om ervoor te adverteren.

Versluys had in 1894 al wel de *Verzen* van Willem Kloos uitgegeven en daarvoor omstreeks 5 december in *Het Nieuws van den Dag* en het *Algemeen Dagblad* geadverteerd. Deze bundel *Verzen* werd door hem uitgegeven in een gewone uitgave à f 4,50 maar ook in een zogenaamde prachuitgave à f 25,-.<sup>71</sup> Dat is omgerekend naar het jaar 2016: € 337,95! Die laatste uitgave duidt erop dat Kloos als dichter al heel veel aan populariteit en gezag had gewonnen.

In *De Telegraaf* van 20 november 1897 wordt onder het kopje *St. Nicolaas-boekenschat* aandacht gevraagd 'voor eenige werken die waarde zullen blijven behouden'. Vervolgens worden opgesomd: *Verzen* van Willem Kloos en *Veertien jaar literatuurgeschiedenis*. Ook worden de gedichten van Perk genoemd en werk van Henriette van der Schalk, Van Eeden, Van Looy, Swarth en de *Mei* van Gorter.<sup>72</sup>

---

<sup>69</sup> J.N. van Hall (1890) 596.

<sup>70</sup> *De Groene Amsterdammer*, 3 april 1920, 7.

<sup>71</sup> Zie bijvoorbeeld *Het Nieuws van den Dag*, 27 november 1894, 16.

<sup>72</sup> *De Telegraaf*, 20 november 1897, 3.

In 1898 verscheen van *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880-1893* al een tweede druk. In 1904 een derde vermeerderde druk onder de titel *Nieuwere Literatuurgeschiedenis*.<sup>73</sup> Uit de besprekingen van Kloos werd later in veel *Mei*-beschouwingen geciteerd.<sup>74</sup> Beide boeken, het boek van Van Eeden en dat van Kloos, hebben zo bijgedragen aan de waardering van het gedicht *Mei*. In de pers werd in 1896 maar weinig aandacht besteed aan de publicatie van *Veertien jaar literatuurgeschiedenis*. Het *Nieuws van den Dag* maakt er in een klein zinnetje melding van.<sup>75</sup> En een maand later verschijnt er een artikel in diezelfde krant<sup>76</sup> onder de kop 'Gemaaktheid', waarin wordt gesteld dat in alle beschaafde landen de meningen over taal en stijl aan het veranderen zijn. In ons land zette, aldus de auteur, Willem Kloos en zijn vrienden vanaf 1880 eveneens een 'zuiveringsproces' in gang. Hij begrijpt dat de nieuwe voortbrengselen van deze 'revolutionaire beweging' door de jongeren met gejuich ontvangen en door de oudere generatie afgekeurd zullen worden. De slotzin luidt als volgt: 'Zooveel is zeker dat de nieuwe literaire generatie zich kanten zal tegen wat ik met één woord en in algemeenen zin wensch te noemen: gemaaktheid'. Dit bericht maakt duidelijk hoe traag zich de revolutie voltrok in brede lagen van de bevolking die niet zo betrokken waren bij gebeurtenissen in het literaire veld. Elf jaar na de oprichting van *De Nieuwe Gids* dringt het besef door dat jongeren bezig zijn met een vernieuwingsproces in de literatuur.

## 2.7 Overige besprekingen

### 2.7.1 De bespreking van J.N. van Hall

J.N. van Hall was redacteur van het tijdschrift *De Gids* van 1880 tot 1916. Hij was een belangrijk man in de Nederlandse letteren en schreef vele recensies in zijn vaste rubriek in *De Gids*: 'Letterkundige Kroniek'. Hij publiceerde ook veel artikelen over muziek en toneel in tijdschriften als *Caecilia* en *De Nederlandsche Spectator*. Ook had hij het *Tooneelverbond* opgericht en leidde

---

<sup>73</sup> Zie het *Algemeen Handelsblad* van 20 oktober 1904, 9.

<sup>74</sup> In verband met Gorters *Mei* wordt Kloos geciteerd door bijvoorbeeld Moltzer (1896), A.M.J. Binnewiertz (1899), Woltjer (1901), Thomson (1914) 203. Salomons (1926) 51. Donker (1929) 174.

<sup>75</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 22 juni 1896, 15.

<sup>76</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 27 september 1896, 2.

hij het tijdschrift *Het Nederlandsche Tooneel*. Hij wijdde een bespreking aan *Mei* in de aprilaflevering 1889 van het tijdschrift *De Gids*.<sup>77</sup>

Van Hall kende de vader van Herman, Simon Gorter, als een uitstekend schrijver en stilist en dat zal wel een rol gespeeld hebben in de keuze uit de te recenseren werken en ook in zijn besluit zijn hele kroniek aan het gedicht *Mei* te besteden. Op zich was dat een hele eer. Moeder Gorter merkte dat ook op in een brief aan Geertruida Carelsen. Ze schreef in diezelfde brief ook trots dat Van Hall haar zoon 'onbetwistbaar dichterlijk talent' toekende. Van Hall had natuurlijk bezwaren, maar dat vond ze zeer begrijpelijk; die moest *De Gids* wel hebben zoals *De Nieuwe Gids* het gedicht nu juist mooi moest vinden.<sup>78</sup> Ze constateert dus ook de generatiekloof tussen de ouderen, haar tijdgenoten, en Hermans jonge vrienden en kennissen.

In zijn inleiding merkt Van Hall op dat Gorter veel vergt van het bevattingsvermogen van de lezer. Maar hij gelooft ook dat men met inspanning en geduld achter sommige van de geheimen zal komen van de ongewone taal van het gedicht en dat men ook enkele van de raadselen zal kunnen oplossen, 'welke ons door deze dichterlijke sfinx worden voorgelegd, en wellicht schoonheden ontdekken, waar men die aanvankelijk niet had vermoed'.<sup>79</sup>

Daarna besteedt Van Hall veel aandacht aan het navertellen van de inhoud van de drie zangen. Aangekomen bij de tweede ontmoeting met de voor hem raadselachtige stroomvrouw, komt hij ook tot een interpretatie: hoe mooi zou het niet op aarde zijn als de lente (*Mei*) en de zomer (*Balder*) voor altijd samen zouden zijn.

Van Hall is niet geheel en al afwijzend in zijn beoordeling die op deze samenvatting van de inhoud volgt. Er valt 'in Gorter's gedicht niet alleen een poëtische gedachte te genieten', maar ook 'is er poëzie van niet alledaagsch gehalte in te bewonderen'. Hij citeert een paar mooie passages en noemt ook de schildering van *Mei*'s komst aan het godenmaal, de beschrijving van *Wodans* overstelpende droefheid en het gesprek tussen *Mei* en *Wodan*. Ook bewondert hij enkele kernachtige regels en 'fijn gepenseelde' dichtregels.

Maar het eindoordeel is toch negatief. Want 'de dichterlijke schoonheden' worden omringd, 'vaak verborgen, en soms verstikt door de zonderlingste constructiën, beelden, woorden en woordverbindingen, door de

---

<sup>77</sup> Ook in Endt (1986) 214-224.

<sup>78</sup> Endt (1986) 225-226.

<sup>79</sup> *De Gids*, 53, 1889, 185 en Endt (1986) 214.

ongelooflijkste rijmen en maten'. Het gedicht is bovendien, zo stelt Van Hall, 'in zijn symbolisch karakter, doorweven met herinneringen aan de Noorsche mythologie', en daarom 'als geheel zóó onduidelijk en verward', 'zóó onvast van lijnen, dat men naar de betekenis slechts raden kan'.<sup>80</sup> Gorter slaagt er volgens Van Hall vaak niet in het juiste woord te vinden om de juiste stemming of het juiste beeld te vinden. Onduidelijk van beeldspraak vindt Van Hall bijvoorbeeld de eerste twee strofen van de tweede zang, waar de dichter het heeft over een tempel die hij zich gebouwd heeft, terwijl er in de volgende strofe geen sprake is van een tempel en de dichter zich afvraagt waarom hij een bepaalde plek heeft verlaten. Zo vindt Van Hall ook de strofe over Mei's laatste dag onduidelijk.

Van Hall veronderstelt dat hij zich met deze bespreking belachelijk maakt in de ogen van de 'vrienden', omdat zij het gedicht als de hoogste kunst zullen prijzen, 'als de poëzie der toekomst, welke alleen een achterlijke en onartistieke critiek niet vermag te waardeeren'. Hij is zich er dus wel van bewust dat het gedicht deel uitmaakt van een nieuwe manier van dichten, de dichtkunst van de nieuwe generatie.

### **2.7.2 De bloemlezing van Van Hall**

Vijf jaar later, in 1894, is Van Hall geheel van mening veranderd ten aanzien van de nieuwe dichtersgeneratie. Hij geeft dan een bloemlezing uit van de moderne poëzie.<sup>81</sup> In zijn voorwoord schrijft hij dat er een 'evolutie' heeft plaatsgevonden in het Hollandse vers.

Van de romantiek wordt nog slechts nu en dan een nagalm vernomen; de rhetorische poëzie vindt maar een enkele beoefenaar meer, en rhetoriek maakt nog slechts hier en daar een, overigens niet rhetorisch, gedicht onveilig. Daarentegen heeft de zuiver lyrische poëzie een groote vlucht genomen. De besten der dichters en dichtersessen van het laatste twaalfstal jaren hebben hun innigste aandoeningen in beeld weten te brengen met een rijkdom van klank- en kleurschakeering, van rythmus, waartoe wie het niet van Vondel wist onze taal niet in staat zou hebben gerekend. Zoo

---

<sup>80</sup> *De Gids*, 53, 1889, 191. Endt (1986) 219.

<sup>81</sup> *Dichters van dezen tijd 1882-1894*. Gedichten bijeengebracht door Mr. J.N. van Hall. Amsterdam, 1894.



weet de poëzie, de herhaaldelijk dood verklaarde of ten doode opgeschrevene, telkens weer zich te vernieuwen, te verjongen.

Van Hall had ook al een gunstige bespreking gegeven van de essaybundel van Van Eeden. Het is heel goed mogelijk dat Van Eedens bespreking van *Mei* bijgedragen heeft aan zijn 'bekering'. Van Hall betreurt het dat hij geen gedichten van Kloos mocht opnemen en ook niet de 'Iris' van Jacques Perk. Pas in de derde druk, die in 1899 verscheen, werden gedichten van Kloos opgenomen.<sup>82</sup> Gorter staat er vanaf het begin in. Van Hall nam een fragment op dat later in veel bloemlezingen te vinden is: de dood van Mei (*Mei* III : 662-727) en ook vier gedichten uit *Verzen* van 1890. Zo heeft de literatuurcriticus en medewerker van het tijdschrift *De Gids*, Van Hall, een belangrijke bijdrage geleverd aan de canonisering en popularisering van het gedicht *Mei* en ook van de nieuwe poëticaopvattingen van het met *De Gids* rivaliserende tijdschrift *De Nieuwe Gids*. Anbeek heeft eveneens gewezen op de belangrijke rol die Van Hall speelde 'als representant van de oude garde' bij het populariseren van de nieuwe dichtkunst.<sup>83</sup>

Van Halls bloemlezing werd goed besproken. In de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*<sup>84</sup> wordt de aankondiging van het boekje uit het tijdschrift *De Portefeuille* overgenomen met daarmee ook de namen van de dichters van wie gedichten waren opgenomen en de mededeling dat de prijs laag zal zijn zodat het boekje ook in het onderwijs als 'leesboek' gebruikt zal kunnen worden. De bloemlezing wordt ook kort besproken in het *Algemeen Handelsblad* en in *Het Nieuws van den Dag*. Beide recensies zinspelen op smaakverschillen bij het publiek over deze poëzie: 'De Heer v. Hall verdient zonder twijfel voor zijn arbeid den dank ook van hen, die daaromtrent met hem in meening verschillen'.<sup>85</sup>

### 2.7.3 *De Nederlandsche Spectator*

---

<sup>82</sup> De formule van Van Hall voor deze bloemlezing bleek zeer succesvol. De 25<sup>ste</sup> druk verscheen in 1994 en werd samengesteld door Hugo Brems.

<sup>83</sup> Zie ook Anbeek (1990) 57 en 58. Van Hall vond overigens in 1890 Gorters dichtbundel *Verzen* nog onleesbaar.

<sup>84</sup> *PGNC*, 11 april 1894.

<sup>85</sup> *Algemeen Handelsblad*, 20 mei 1894 en *Het Nieuws van den Dag* van 22 mei 1894.

Spottend en afwijzend zijn de reacties op het gedicht in het weekblad *De Nederlandsche Spectator*. In de aflevering van 9 maart 1889 schrijft Flanor III<sup>86</sup> onder meer ‘Dat gedicht is een soezerij, waarin gezochte, armelijke naäperij der groote Engelsche dichters als Shelley en Poe en anderen, in den slechtsten vorm is gegoten. Schreef de heer Gorter rijmlooze verzen dan ware hij minder ongerijmd geweest’. Het is vooral het eindrijm waar deze Flanor over valt. Hij geeft wat voorbeelden uit één strofe waaruit dat blijkt en citeert *Mei I* : 87-94:

Toen werd de zee wel als een groot zwaar man  
Van vroeger eeuw en kleeding, rijker dan  
Nu in dit land zijn: bruin fluweel en zij  
Als zilver en zwart vilt en pelterij  
Vèr uit Siberisch Rusland, geel koper  
Brandt vele lichtjes in de plooien der  
Hoozen, in knopen en passement  
Van het breed overkleed, wijd uithangend.

Hij vindt dat ‘geel koper’ en ‘plooien der’ niet op elkaar kunnen rijmen. Zo ook de woorden ‘passement’ en ‘uithangend’: ‘God wete wat het is. Ik heb wel eens gelezen van een “uithang-bord”, maar een “uithang-end”?’ Flanor III, het pseudoniem van P.A.M. Boele van Hensbroek, de opvolger van Flanor II, Carel Vosmaer, heeft waarschijnlijk alleen het begin van het gedicht gelezen, getuige de voorbeelden die hij citeert en die alle uit een van de eerste strofen van zang I genomen zijn. Overigens werd het gedicht niet in de vaste rubriek *Letterkundige Kroniek* besproken maar in een van de *Vlugmaren* van Flanor. En dat wijst er al op dat het gedicht niet serieus genomen werd. In enkele volgende *Vlugmaren* wordt behalve *De Nieuwe Gids* ook Herman Gorter als dichter op de hak genomen.

#### **2.7.4 Een letterkundig plebisciet**

Eind 1890 hield *De Nederlandsche Spectator* een enquête onder de lezers van het blad. De redactie had de indruk dat de literaire smaak aan het veranderen

---

<sup>86</sup> Carel Vosmaer was de belangrijkste Flanor, Flanor II, en de eerste Flanor heette Gerard Keller. Flanor schreef de zogenaamde ‘Vlugmaren’, een rubriek waarin de actualiteit van de dag werd besproken. Zie Nop Maas (1989) 56-57.

was. Ze wilde ook weten wat de invloed was van het tijdschrift *De Nieuwe Gids*. De redactie deed haar lezers het verzoek een lijstje in te sturen met daarop tien werken van ná 1800, die het meest of blijvend geboeid hebben. Ook wilde ze graag weten welke werken van de laatste tien jaar daarbij zouden zijn.

Er kwamen een paar honderd inzendingen binnen. De uitslag staat in *De Nederlandsche Spectator* van 2 januari 1892.<sup>87</sup> Bovenaan de lijst prijkt Hildebrand, *Camera Obscura* met 206 stemmen. Daarna volgt respectievelijk Multatuli, *Max Havelaar* met 134, De Génestet *Gedichten* met 112, Bosboom-Toussaint, *Majoor Frans* met 94, Van Lennep, *Ferdinand Huyck* met 74, Vosmaer, *Amazone* met 73, F. van Eeden, *De kleine Johannes* met 65, L. Couperus, *Eline Vere* met 63 stemmen. De lijst telt 99 titels en werken met minder dan 6 stemmen werden niet gespecificeerd. Kloos en Verwey worden niet genoemd. Maar wel Jacques Perk, *Gedichten* en Herman Gorter, *Mei* met elk 6 stemmen.<sup>88</sup>

Deze uitslag geeft slechts een vaag en onduidelijk antwoord op de vragen van de redactie. Wel wordt duidelijk dat Gorters *Mei* doorgedrongen is tot de lezerskring van de *Nederlandsche Spectator*, ondanks het feit dat juist dit tijdschrift zich over dit gedicht en ook over de *Verzen* van Gorter spottend en negatief had uitgelaten.

### 2.7.5 H. Doeff in het Studentenblad *Minerva*

De vondst van het artikel van H. Doeff in het studentenblad *Minerva* van 11 april 1889 is te danken aan Enno Endt die het publiceerde in zijn *Herman Gorter Documentatie*.<sup>89</sup> Als een van de weinigen buiten de kring rond *De Nieuwe Gids* laat de student Doeff in een schriftelijke reactie weten hoe waardevol hij dit gedicht vindt. Hij reageert met een ingezonden stuk:

*Mei* is iets nieuws. Geen ding te voren gemaakt, waar het op lijkt. – “Hoort! Er gaat een nieuw geluid!”- zo roept de dichter en het is waar’. Doeff wil geen volledige bespreking geven. Daartoe voelt hij zich niet in staat. Maar hij wil laten weten dat er nu weer toekomst is voor de dichtkunst: ‘Want wie mooie oogen heeft kan haar zien, de jonge opbloei,

---

<sup>87</sup> *De Nederlandsche Spectator*, 2 januari 1892,1-4.

<sup>88</sup> Zie Maas (1986) 280. En Jongstra (1985) 133-135.

<sup>89</sup> Zie Endt (1986) 226-228.

hij kan het gras voelen onder zijne voeten, hij kan nu weten, eens en voor al, dat waar de zon schijnt, en de grond sappen bevat er ook eene groeikracht is.

Doeff ziet *Mei* als het symbool voor de nieuwe dichtkunst. Hij toont hetzelfde enthousiasme dat ook de dichter in het gedicht zelf heeft. Doeff lijkt zelfs een zinspeling te maken op de woorden van deze dichter in *Mei*, die verrukt uitroept: 'hij gaat/ Altijd langs watren, door jong gras, en laat/ Zijn nog zijn voeten koel in dauw van wei'. (*Mei* I : 121-123)

In een tijd dat de retorische burgermanspoëzie in Nederland nog vanzelfsprekend was en alles wat daarvan afweek als wartaal werd afgedaan, is de reactie van Doeff waardevol.

Wie is deze Doeff? Hendrik Doeff (1864-1918) studeerde in Delft om ambtenaar te kunnen worden in Nederlands-Indië. De voorliefde voor de kolonie kan verklaard worden uit het gegeven dat zijn grootvader 19 jaar lang 'opperhoofd' was van de Nederlandse handelspost op het Japanse eilandje Decima en er later zijn herinneringen over publiceerde. Maar kleinzoon Doeff hield het in de tropen niet lang uit en koos voor de journalistiek in Nederland. Enkele jaren was hij hoofdredacteur van de *Java-bode* (1909-1912), daarna werd hij medewerker van de *NRC* en ook van het maandblad *Koloniaal Tijdschrift*.<sup>90</sup>

### **2.7.6 Jenny Mölner in het tijdschrift *Los en Vast***

Enno Endt vond in het tijdschrift *Los en Vast* van 20 mei 1889 een ingezonden brief van een zekere Jenny Möllner.<sup>91</sup> De plaats van waaruit de brief geschreven zou zijn, is Oak Tawn Jowa in de U.S. Endt vermoedt dat achter de naam Geertruida Carelsen schuilgaat. Deze mevrouw had enige tijd in het pension gewoond van de moeder van Herman Gorter en Herman in zijn studentenjaren van dichtbij meegemaakt. Ze heeft later een boek met haar herinneringen gepubliceerd, onder andere over deze periode, *Herinneringen. Tweede bundel*.<sup>92</sup>

---

<sup>90</sup> Zie *NRC*, 18 september 1918, 1. En: *In Memoriam*. In: *Koloniaal Tijdschrift*, 7<sup>e</sup> jrg, nr. 10, 1-3;

<sup>91</sup> Ook dit artikel is te danken aan de speurzin van Endt. Endt (1986) 234-237.

<sup>92</sup> Carelsen (1933).

In deze brief vraagt ze zich af hoe *Mei* in Nederland zal zijn ontvangen. Ze vermoedt dat men aanstoot zal nemen aan het ongewone taalgebruik. Ze gaat vooral in op de mededeling van de dichter dat hij wil dat het gedicht klinkt als het gefluit van een jongen. Ze vindt het lastig om het verhaal in het gedicht na te vertellen. Ze bedenkt dat dat ook niet de bedoeling van de dichter is geweest. Het gefluit van zo'n jongen kun je immers ook niet navertellen.

## 2.8 Samenvatting en bespreking

In de vrienden- en lezerskring rond *De Nieuwe Gids* heerst in 1889 opwinding en blijdschap om de verschijning van het gedicht *Mei*, dat het streven naar vernieuwing van de taal en de dichtkunst lijkt te bekronen. Maar elders in het Nederlandse literaire veld gebeurt er weinig. De meeste cultureel-literaire tijdschriften reageren niet op de verschijning van het gedicht *Mei*. De overwinningskreet van Kloos dat de strijd is gestreden en dat het zwaartepunt van de Hollandse literatuur is verplaatst, zal door de heren litteratoren en commentatoren met een schouderophalen zijn afgedaan. Toch is er iets veranderd. Er is onzekerheid, niet ten aanzien van Louis Couperus. De roman *Eline Vere*, die dat jaar in boekvorm verscheen en al eerder als feuilleton in *Het Vaderland* was gepubliceerd, krijgt alle lof. Maar de nieuwe poëzieopvattingen zaaien enige verwarring in literaire kringen. Beoordeeld naar de oude poëticaopvattingen is *Mei* een vreemd gedicht met beeldspraak, die soms potsierlijk aandoet, met veel metrische missers en belachelijke eindrijmen. De *Nederlandsche Spectator* wijdt er geen serieuze bespreking aan, maar beperkt zich tot wat hatelijke opmerkingen. Van Hall in *De Gids* bespreekt het gedicht met oprechte belangstelling en hij vindt er, ondanks dat hij het gedicht als mislukt beschouwt, toch echte poëzie in. Kloos en Van Eeden schrijven er enthousiast over. Kloos vindt in dit gedicht de bevestiging van zijn literaire theorieën. Hij spreekt van een revolutie die met dit gedicht is geslaagd. Het essay van Frederik van Eeden vindt een positief onthaal in dagblad *Het Vaderland* en vervolgens ook in het *Haarlem's Dagblad*.

In het literaire veld verschijnt het gedicht *Mei*, dat geschreven is volgens een poëticaopvatting die door vrijwel alle buitenstaanders als vreemd, onbegrijpelijk en zelfs lachwekkend wordt ervaren. De student Doeff, student te Delft in de Indologie, laat als enige buiten de kring rond het tijdschrift *De*

*Nieuwe Gids* en buiten de kring rond Herman Gorter om, in gedrukte vorm weten het gedicht te waarderen Hij is enthousiast over deze nieuwe poëzie.

Na een jaar verandert de situatie in het literaire veld en dat is te danken aan Frederik van Eeden. Het kan zijn dat hij dankzij zijn verliefdheid op Betsy van Hoogstraten zo lyrisch en aanstekelijk kon schrijven over *Mei*. Van Eeden verzamelt zijn essays in 1890 en deze uitgave wordt goed besproken in de dagbladen. Daarmee wint Van Eeden ook veel goodwill voor *Mei*. Hij is de eerste van de door Bourdieu bedoelde ‘tussenpersonen’, die als medewerker van *De Nieuwe Gids* met gezag over het gedicht heeft geschreven. Duidelijk legt hij uit hoe je het gedicht moet lezen. Zijn boek met het *Mei*-essay komt onder de aandacht van een grote groep van gecultiveerde lezers en wordt door recensenten ook lovend besproken.

Van Eeden onderscheidt zich met zijn *Mei*-bespreking van die van Kloos. Kloos zegt in feite weinig over het gedicht en bejubelt het alleen maar met een venijnige uithaal naar de andersdenkenden. Zijn bespreking is geheel in lijn met de esthetisch-polemische kritiek waarom de Tachtigers, in het bijzonder Kloos en Van Deysse, bekend staan.<sup>93</sup> Van Eeden wil met zijn bespreking een brug slaan tussen het literaire veld van beperkte productie en dat van de grootschalige productie. Om die reden kun je hem een middlebrow-criticus noemen.<sup>94</sup> De besprekingen van Kloos winnen tegen de eeuwwisseling aan gezag en worden daarna veelvuldig aangehaald.

Het is heel goed mogelijk dat het *Mei*-essay de ogen heeft geopend van Van Hall. Hij gaat een andere denkstijl ontwikkelen over de poëzie. Die andere denkstijl wordt duidelijk in 1894, vijf jaar na de publicatie van *Mei* en negen jaar na de eerste verschijningsdatum van *De Nieuwe Gids*, het veel belovende tijdschrift, dat juist dat jaar door interne ruzies ten onder gaat.<sup>95</sup> Dan geeft hij een bloemlezing uit van de moderne poëzie. In zijn voorwoord schrijft hij dat de oude, retorische dichtkunst heeft afgedaan en dat de nieuwe, lyrische poëzie de afgelopen jaren een hoge vlucht heeft genomen. Deze bloemlezing werd in een eenvoudig boekje uitgegeven en was voor de prijs van 90 cent te verkrijgen.<sup>96</sup> Het door Van Hall gekozen *Mei*-fragment zal menige poëzieliefhebber, ook van de oude school, voor zich ingenomen hebben en

---

<sup>93</sup> Sanders (2014) 222.

<sup>94</sup> Van Boven, Rymenants, Sanders & Verstraeten (2012) 288.

<sup>95</sup> Anbeek wijst op deze coïncidentie. Anbeek (1990) 58.

<sup>96</sup> Omgerekend naar 2016 zou de bloemlezing € 12,17 kosten.

zeer veel hebben bijgedragen aan de bekendheid van het gedicht. Het is de ontroerende beschrijving van de dood van Mei. Van Hall draagt zo niet alleen bij aan de canonisering van *Mei* maar ook aan de popularisering ervan.

### 3 Hoofdstuk 3: De *Mei* der moderniteit is eindelijk gekomen (1890-1900)

#### 3.1 Inleiding

Als we de literatuurhistoricus Jan te Winkel mogen geloven, hebben de dichters rond *De Nieuwe Gids* hun bekendheid vooral te danken aan de agressieve toon, waarmee ze de aanhangers van de gevestigde dichtkunst te lijf gingen. In het gedenkboek dat ter ere van de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898 werd uitgegeven, schrijft hij: 'Het nieuwe tijdschrift zou slechts weinig de aandacht getrokken hebben, als het niet spoedig polemisch, en wel op een ongewoon heftige wijze, was opgetreden. De strijd echter werd niet met ridderlijke wapenen gevoerd, maar met den dorpelijken goedendag, vooral dikwijls met ridiculiseering en ironie, waarmee de lachers en de vrienden van slawatraak gewonnen konden worden'. Hij vindt de gedichten niet opmerkelijk en ook niet bijzonder oorspronkelijk. En hij herhaalt met andere woorden zijn bevindingen: 'Ook kon alleen door die woeste aanvallen de aandacht van het droomerig publiek worden getroffen'.<sup>1</sup>

Ook het duo Jan ten Brink en Taco de Beer kon weinig waardering opbrengen voor de nieuwe dichtkunst en voor het gedicht *Mei*. In hun *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren deel III*, verschenen in 1904, staat te lezen over Herman Gorter: 'Hij verwierf zich onmiddellijk een wijde kring van bewonderaars door zijn gedicht *Mei*, waarbij echter niet mag worden vergeten, dat voor zeer velen dat gedicht onverstaanbaar is'.<sup>2</sup> Blijkbaar had de bloemlezing van Van Hall van 1894 weinig indruk gemaakt op deze letterkundigen. Ook Van Eedens opstel over Gorters *Mei* had hen niet kunnen overtuigen.

De opmerking van Ten Brink en De Beer bevat echter wel een belangrijke literatuur-sociologische opmerking: *Mei* kende in 1904 al een 'wijde kring van bewonderaars'. Van Eeden had met zijn essay zeer waarschijnlijk meteen al in 1889 poëziefhebbers voor het gedicht *Mei* gewonnen en later nog weer met

---

<sup>1</sup> Te Winkel (1898) 309 en 342. Ook in zijn standaardwerk handhaaft hij deze mening. Zie Te Winkel (1918) dl 4 tweede stuk, 1097 e.v. In de tweede druk heeft P. Leendertz Jr dit slothoofdstuk op verzoek van Te Winkel weggelaten.

<sup>2</sup> Ten Brink (1904) 462. Dit derde deel is grotendeels bijgewerkt door Taco de Beer.



de herdrukken van zijn bundel *Studies* in 1890, 1891, 1897 en 1905. Van Hall had met zijn bloemlezing vanaf 1894 ook al veel sympathie verworven voor het gedicht. Ook de lofzang van Kloos op het gedicht zal niet alleen in 1889 maar vooral ook via de gebundelde uitgave van zijn 'Literaire Kronieken' in 1896, en via de herdrukken in 1898 en 1904 de bekendheid van *Mei* hebben vergroot. De vraag die nu beantwoord moet worden is: welke andere actoren en instituties in het literaire veld in Nederland droegen bij aan de verdere verspreiding van de kennis van en de waardering voor het gedicht *Mei*?

### 3.2 Activiteiten van de uitgever

Vier jaar na de eerste publicatie verschijnt er een tweede druk van *Mei*. Bij deze tweede druk in 1893 stelt Gorter zelf een concept-contract op. Hij stelt Versluys voor dat hij tien jaar lang het recht van uitgeven van de *Mei* heeft en dat hij zelf jaarlijks de helft van de winst krijgt. Als het bedrag minder is dan 500 gulden, zal Versluys dat aanvullen in de vorm van een lening met rente. In datzelfde jaar geeft Gorter zijn leraarschap op en hoopt dan van zijn werk te kunnen leven en van zijn privélessen Latijn en Grieks. Gorter weet zeker dat het gedicht *Mei* de uitgever winst zal opleveren. In september krijgt hij van Versluys de bevestiging van het contract en de toezegging dat Gorter zelfs driekwart van de winst op *Mei* zal ontvangen en van de winst op een mogelijke herdruk van *Verzen*. De oplage van *Mei* is dan 1000 exemplaren. Ook wil Gorter geen versierselen op de kaft zoals Versluys had voorgesteld namelijk een afbeelding van R.N. Roland Holst. De band laat in het geheel geen versiering en belettering zien, maar is nu van degelijk donkerrood zwaar buckram, waaruit volgens Endt de invloed van de Engelsman Morris blijkt en deze band is er waarschijnlijk toch door Gorters vriend R.N. Roland Holst gekomen.<sup>3</sup>

*Het Nieuws van den Dag* geeft het volgende commentaar: 'Van Herman Gorter's indertijd veel besproken gedicht *Mei* is thans een tweede druk verschenen. De uitgever, W. Versluys, heeft bijzondere zorg besteed, zoowel aan de typographische uitvoering als aan de keuze van het papier en den half perkamenten band. Het is alweêr een paar jaar geleden sinds de eerste druk het licht zag. Velen, die toen den jongen dichter tot in de wolken hielpen verheffen, hebben zich in den laatsten tijd weêr van hem afgewend.

---

<sup>3</sup> Enno Endt (1968) 119.

Daarentegen kan men zeker zijn, dat vele anderen, die zich destijds al te zonderling aangedaan vonden door deze nieuwe dichtsoort, thans geneigd zullen zijn het werk nog eens met aandacht opnieuw in de handen te nemen en de schoonheden te waardeeren. Voor dezen dan is deze tweede druk bestemd'.<sup>4</sup>

Het is duidelijk dat het gedicht nu, na de eerste druk van 1889, in bredere kring erkenning en waardering heeft gevonden. Versluys zet steeds eind november en begin december de St. Nicolaastijd-advertenties in verschillende dagbladen en ook in *De Groene Amsterdammer* in de jaren 1893 tot en met 1898.<sup>5</sup> Voor deze tweede druk vraagt Versluys f 3,60 in plaats van de f 2,25 die hij voor de eerste druk vroeg. Er is dus geen sprake van een goedkope herdruk. Versluys heeft er vertrouwen in dat het gedicht ook tegen de hogere prijs goed zal worden verkocht. In de advertentie van 1 december 1897 wordt ook genoemd Gorters *De School der Poëzie* (f 3,60), veel werken van Van Eeden, van Willem Kloos *Verzen* (f 4,50) en *Nieuwe Verzen* (f 2,25). De 'prachtuitgave' van *Verzen* van Willem Kloos, waarvoor Versluys in 1894 maar liefst f 25, - vroeg, wordt niet meer genoemd.<sup>6</sup>

De derde druk verschijnt in 1900. De oplage is waarschijnlijk 1500 exemplaren.<sup>7</sup> In de pers wordt er weinig aandacht aan besteed.

### 3.3 Voordrachtskunst en voordrachtskunstenaars

#### 3.3.1 Een nieuwe voordrachtskunst

Rederijkerskamers waren in de tweede helft van de negentiende eeuw heel populair. De leden ervan, de rederijkers, hielden zich bezig met de beoefening van voordrachtskunst, de zogenaamde uiterlijke welsprekendheid. Na 1885 treedt echter de teloorgang in.<sup>8</sup> Dat wil niet zeggen dat de declameerkunst zoals die in deze dichtgenootschappen werd beoefend, zonder meer verdwijnt. In de kranten duiken ook na het genoemde jaartal nog tal van berichten op over rederijkersbonden en toneelverenigingen, die reciteerwedstrijden houden. Zo vertelt ons een bericht uit *Het Nieuws van den Dag* van 3 december

---

<sup>4</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 25 november 1893, 9.

<sup>5</sup> Zie bijvoorbeeld de advertentie van Versluys in *Het Nieuws van den Dag* en *Algemeen Handelsblad*, 29 november 1894 elk op pagina 7.

<sup>6</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 1 december 1897, 18 en 4 december 1894, 7.

<sup>7</sup> Endt (1968) 125. Van de grootte van de oplage is Endt niet zeker.

<sup>8</sup> Westers (2003) 11 en 20.

1889 dat de Provinciale Groninger Rederijkersbond een wedstrijd had georganiseerd, waarbij de eerste prijs werd behaald door de heer G. de Vries, lid der kamer 'Vooruitgang zij ons doel' te Noordhorn. Het jaar daarop werd de wedstrijd gehouden op 17 december 1890 te Grijpskerk, waarbij aan het slot werd 'gestreden om den prijs bij uitnemendheid met den voordracht van "Spoorwegreizen" van S. Gorter'. De heer W. Pijp verwierf hiermee een gouden medaille.

De *Tilburgsche Courant* berichtte dat op 12, 18 en 19 januari 1890 een wedstrijd in welsprekendheid zou worden gehouden, georganiseerd door de toneelvereniging *Momus* te Maastricht. De eerste prijs bestond uit een gouden erekruis met getuigschrift. Andere prijzen waren drie verguld zilveren, drie zilveren, een bronzen medaille, benevens twee getuigschriften en twee prachtwerken.<sup>9</sup> Deze prijzen geven aan dat men grote waarde hechtte aan de kunst van het reciteren.

Maar buiten deze rederijkersbonden en toneelverenigingen treedt er een verandering op in het declameren, in de wijze van voordracht. En zoals de oude declameerkunst zich bezighield met de oude, vooral negentiende-eeuwse dichtkunst, zo past deze nieuwe manier van voordracht uitstekend bij de nieuwe poëzie, die intiem van aard is en gericht op de vertolking van persoonlijke gevoelens.

Walter Thys schrijft in zijn boek *De Kroniek van Tak* meer over deze manier van verzen zeggen. Hij acht het zeer aannemelijk dat Verlaine op zijn rondreis door Nederland, najaar 1892, deze nieuwe wijze van voordragen heeft ingevoerd. Volgens Verlaine zou het Mallarmé geweest zijn, die als eerste deze nieuwe manier van voordragen had geïntroduceerd. In zijn reisverhaal *Quinze jours en Hollande* schreef hij: 'Et je pris ma voix la plus blanche pour réciter, psalmodier plutôt, à la manière de Mallarmé lui-même'.

De Amerikaan Mathews beschrijft in zijn studie over het Waalse tijdschrift *La Wallonie* de eerste lezing van Mallarmé te Brussel op 11 februari 1890: 'He read, in a tone "like a cello's" level with seriousness, with only a slow movement of his arms now and then, for two hours and twenty-five minutes, his evocation of Villiers'.

---

<sup>9</sup> *Tilburgsche Courant*, 1 december, 3. 'Welsprekendheid' moet opgevat worden als 'reciteeren'. Zie *Het Nieuws van den Dag*, 18 januari 1890, 1.

Gerard Brom legt in zijn artikel *Franse invloed op onze Tachtigers* uit: ‘Het werd bij ons ook mode om verzen te “zeggen” als verzet op de galmende declamatie vol gebaren van de romantiek: een zangerig zacht spreken op gerekte toon, zoals Royaards het goed en Verwey slecht ging vertonen’. Frans Coenen merkt op: ‘Ik wil van een gereciteerde “Mei” niets meer weten en ‘t “O Kerstnacht, schooner dan de dagen”, en “Wij edelingen, blij van geest” verlang ik alleen te hooren “zeggen”, door iemand, van wien ik zeker weet, dat hij niet “zeggen” kan. Ik bedoel niet dat hij hakkelen moet, of juist zijn adem verliezen in ‘t midden van een regel, maar hij moet ‘t vooral niet mooi willen doen, niet “de schoonheid van het gedicht willen doen uitkomen”. Dat is onuitstaanbaar. Zeer eenvoudig lezend, zonder de minste ostentatie (zèlfs ten bate van het vers), moet de zegger zijn eigen stemmeklank zooveel mogelijk effaceeren tot het wordt of de woorden zelf kleine, dunne stemmetjes hebben gekregen, die stil voor zich heen lispelen. Of als teere harpesnaren moeten zij zijn, die aanslaan, een na een, als het hamertje ze tikt ....’<sup>10</sup>

In de tweede jaargang van het katholieke tijdschrift *Van Onzen Tijd* (1902) signaleert ook C.L. de Klerk eveneens deze nieuwe voordrachtskunst: ‘Verzen zeggen is nieuwe taal. Eigenlijk een soort katachresis; het kleurlooze, zelf niets zeggende “zeggen” is te verklaren als tegenstelling met het felle en schreeuwende, dat het woord declamatie begon te krijgen als zuster-begrip van rhetoriek, onder het licht der moderne critiek. [...] Vondel-verzen worden niet meer gedeclameerd, ze worden gezegd, en ‘t is een klein verblijdend bewijs van den geleidelijken groei eener zuiverder aesthetische beschaving in ons vaderland, dat het publiek, voorgelicht door oordeelkundiger tooneel-recensies aan dat zeggen al langer hoe hooger eischen stelt’.<sup>11</sup>

Caroline de Westenholz merkt op dat het begrip ‘declamatie’ omstreeks het jaar 1900 een scheldwoord was geworden door de kritiek van negentiende-eeuwse critici en van de kant van de Tachtigers. ‘Het gevolg hiervan is dat er van al dat voordragen rond 1900 vrijwel niets is doorgedrongen tot de annalen van de Nederlandse literatuur- of toneelgeschiedenis’.<sup>12</sup> Uit het krantenonderzoek wordt duidelijk dat er een bloeiende voordrachtskunst is ontstaan vanaf het optreden van Titia van Gelder en Willem Royaards.

---

<sup>10</sup> Thys (1956) 168-181. De citaten zijn uit dit boek.

<sup>11</sup> De Klerk (1902) 142.

<sup>12</sup> Westenholz (2003) 21-22.

### 3.3.2 Titia van Gelder

Waarschijnlijk de eerste die deze moderne wijze van zeggen beoefende, was Titia van Gelder. Haar ouders vonden het niet goed dat zij actrice werd en daarom ging zij op achttienjarige leeftijd in 1878 naar Parijs, waar zij les nam bij bekende persoonlijkheden in de Franse taal- en letterkunde en in de kunst van 'zeggen'.<sup>13</sup>

Toen zij terugkwam in Amsterdam, wilde Frank van der Goes juist zijn functie van docent in Voordracht Frans en Hoogduits aan de Amsterdamse toneelschool neerleggen. Er moest een opvolger gezocht worden en Titia van Gelder bood aan als vrijwilligster een klas les te geven in de voordracht Frans.<sup>14</sup>

Op 23 januari 1889 trad zij op in een van de lokalen van de toneelschool. Zij had daarvoor een uitgelezen gezelschap uitgenodigd. De verslaggever van *Het Nieuws van den Dag* schrijft zelfs dat men er viel over de beroemdheden. Ze droeg gedichten voor van Virginie Loveling, Hooft en Vondel en na de pauze van Albert Verwey, Frederik van Eeden, Hélène Swarth en Willem Kloos. De verslaggever, J.H. Rössing, was bijzonder te spreken over haar voordracht, die hij 'natuurlijk' noemt en 'ongekunsteld', 'zichzelf geheel weg redeneerende'. 'De voordracht zelve is Fransch van manier, zoet en zoetvloeiend. Zooals Jean Richepin *La Mer* heeft gedicht, zóo is de voordracht van juffrouw Titia van Gelder. Nu eens streng, dan juichend, nu huppelend en dartelend, dan weeklagend of 'geluidlooze' klanken en woorden aan hare lippen latende ontrollen, zooals de baren der zee elkander voortstuwen. 'Stemming' en 'Aan zee' van Fr. van Eeden en 'In Memoriam Patris' (*Persephone*) van Albert Verwey, werden in die manier gezegd. De voordraagster bracht het geheele auditorium er mede in de grootsche stemming, die haar zelf beheerschte'.<sup>15</sup>

Van Deyssel omschrijft deze nieuwe manier van 'zeggen' in zijn bespreking van een voordrachtavond op 18 januari 1904: 'Wat mevrouw Van Looy<sup>16</sup> gaf, was kunst. Het was niet declamatie met gebaren, het was zuivere zeggingskunst. En als zoodanig was de voordracht geheel vrij, niet alleen van het welbekende, ouderwetsche gedreun, waarin zoo lang achttiende- en

---

<sup>13</sup> *Bataviaasch Handelsblad*, 6 maart 1889, 5,6.

<sup>14</sup> *Algemeen Handelsblad*, 2 mei 1889, 2.

<sup>15</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 25 januari 1889.

<sup>16</sup> Titia van Gelder trouwde in 1892 met schilder-schrijver Jacobus van Looy.

negentiende-eeuwsche dichters op onze toonneelen werden uitgegalmd, maar ook vrij van de oppervlakkige, coquette versieringen, die, dikwijls, goede, in nieuwen stijl opgeleide, diseuses in hun voordracht aanbrengeu'.

Tita van Gelder droeg toen onder andere Gorters gedicht 'Water' voor en Van Deyssel merkt op dat dit gedicht nu juist alle eigenschappen mist die gewenst zijn voor declamatie. 'Geen vaste cadans maar vrije rhythmie; geen volzinnen, samengesteld volgens de regelen der Nederlandse taal, eigenlijk in 't geheel geen volzinnen. [...] Mevrouw Van Looy heeft zich dit schijnbaar tot voordracht geheel ongeschikte gedicht eigen gemaakt en hiermede een nieuwe en moderne afdeeling der voordraag-kunst geïnaugureerd. Wie bij het lezen dit gedicht niet begrepen heeft, zal het begrijpen na de voordracht'.<sup>17</sup>

De *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* van 19 april 1904 begint een verslag van een voordrachtavond van Titia van Looy-van Gelder met de opmerking: 'De voordrachten-avonden zijn tegenwoordig een in de kunstwereld telken dag grooter wordend verschijnsel; naast meerdere acteurs en actrices van naam, die op declamatie-avonden onvermengd genot ten beste geven, zijn er tal van artisten, die speciaal in dit genre zich ontwikkelen en in het weergeven van de literatuur van tegenwoordige en vroeger dagen een groote hoogte bereiken'.<sup>18</sup>

Op 2 december 1889 trad Titia ook op tijdens een kunstavond die was georganiseerd door de afdeling *Amsterdam der Hollandsche Maatschappij der Fraaije Kunsten en Wetenschappen*. Titia van Gelder zal haar best hebben gedaan haar leerlingen begrip en waardering bij te brengen voor de gedichten van Albert Verwey, Willem Kloos en ook van Herman Gorter.

Maar toen zij op een avond in februari 1891 enkele fragmenten ten gehore bracht van Herman Gorters *Mei* ging er iets mis. De avond werd georganiseerd door de Amsterdamse afdeling van het *Nederlands Toneelverbond* in de Schouwburg-Van Lier (Plantage). De zaal was overvol. Het leek wel, zo merkte de verslaggever van *Het Nieuws van den Dag* op, of alle leden deze avond wilden bijwonen. Op het programma stonden vooral luchtige en kluchtige voordrachten, waar het publiek ook hartelijk om moest lachen.<sup>19</sup>

En tussen deze nummers in bracht Titia van Gelder enkele *Mei*-fragmenten. Het publiek, in een uitgelaten stemming gebracht door twee kluchtige

---

<sup>17</sup> *Algemeen Handelsblad*, 18 januari 1904.

<sup>18</sup> *PGNC*, 19 april 1904, 3.

<sup>19</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 16 februari 1891, 18

schetsjes, zal in het begin verbaasd hebben geluisterd. Daarna, toen bleek dat de voordracht niet zo onbedaarlijk leuk was als daarvoor, ging het protesteren met langdurige en luidruchtige hoestbuien en ten slotte heeft men om de ongewone woordkeus en de ongebruikelijke prosodie de voordracht vooral als een komische voorstelling opgevat. De rest van de avond verliep rumoerig en rommelig en de voorzitter, professor Van Hamel, moest tot tweemaal het podium op om het publiek tot kalmte te manen.

Het is evident dat het bestuur hier een programmeringsfout had gemaakt door tussen kluchtige voordrachten ook een fragment uit *Mei* te plaatsen.<sup>20</sup> In de bestuursvergadering die erop volgde, gaf Frank van der Goes het bestuur er dan ook de schuld van. Er volgden nog wat vergaderingen en toen het bestuur op verzoek van de vergadering der leden toch aanbleef, nam Van der Goes zelf maar ontslag.<sup>21</sup>

Titia van Gelder had een grote affiniteit met de gedichten van de Tachtigers en door haar voordrachten gaf zij deze poëzie, met vaak een fragment uit *Mei*, een grotere bekendheid. Zeker in die begintijd kon zij niet altijd rekenen op de instemming van het publiek waar het de keuze van de gedichten betrof. De recensent van haar optreden in Nijmegen april 1904 was kritisch gestemd ten aanzien van de keuze voor en de voordracht van de poëzie van twee moderne dichters, Van Looy en Gorter, waaronder een fragment uit *Mei*: 'Expressie en gloed was er ongetwijfeld in de enkele passages, die dit vereischen en die dan ook veel schoons schonken, maar overigens was de toon hier te veel dezelfde, deed deze niet genoeg de symbolische beelden en gestalten, die de schrijver in de gedachten zijner hoorders wil dringen, gevoelen en tasten, was er niet genoeg stemming'. Hij vond deze poëziefragmenten ook onmogelijk te begrijpen voor wie deze niet eerst zelf gelezen had.<sup>22</sup>

---

<sup>20</sup> Van den Berg suggereert dat het gedicht nog teveel avant-garde was om gewaardeerd te worden tijdens deze avond, 16 februari 1891. Van den Berg en Couttenier (2009) 606. Ook Endt en Kemperink suggereren dit in de bespreking van het gedicht in hun *Mei*-editie. (Gorter (2002) 215). Die suggestie is dus onjuist! Zelfs in een In Memoriam-artikel wordt deze ordeverstoring in 1889 nog vermeld. Zie hiervoor het *Algemeen Handelsblad*, 30 december 1940. Ook T.J. Langeveld-Bakker maakte zich schuldig aan deze suggestie. Langeveld-Bakker (1934) 158.

<sup>21</sup> Zie de verslagen in Het *Nieuws van den Dag*, 16 en 23 februari en 6 maart 1891. Ook in het *Algemeen Handelsblad*, 5 maart 1891. Endt heeft deze zaak degelijk uitgezocht: Zie Endt (1986) 396-397 en 399-400.

<sup>22</sup> Zie *PGNC*, 19 april 1904 en *De Gelderlander*, 19 april 1904.

### 3.3.3 Andere voordrachten

Naar aanleiding van het optreden van de voordrachtskunstenaar E. Knipscheer schrijft de commentator J.H. Rössing: 'Een heuglijk verschijnsel is de toenemende belangstelling in het spreken en voordragen, in de ontwikkeling van het stemgeluid, in het zuiver zeggen der klanken, in het leeren ademen, enz.' Knipscheer had gestudeerd bij Cateau Esser volgens de nieuwe methode. En dat bleek wel uit de voordracht: Rössing heeft het over 'de reinheid van uitspraak', 'het goed en zuiver zeggen van klanken en medeklinkers', 'de kracht zoowel als de zachtheid van stem' en ook 'het schoon, niet gemaakt en zeer natuurlijk uitspreken der r'. Rössing vindt het wonderlijk dat de meeste toneelspelers geen studie van het spreken en het ademen hebben gemaakt. Het programma van deze avond omvatte *Een rei van Engelen* uit Vondels *Lucifer*, fragmenten uit Van Eedens *Ellen*, een fragment uit Gorters *Mei*, uit *Verzen* van Kloos en gedichten van Verlaine en fragmenten uit *Vorstenschool* van Multatuli.<sup>23</sup>

De Haagsche Kring was van plan op muziek te zetten fragmenten uit *Mei* ten gehore te brengen in het gebouw *Diligentia*. Maar de componist Henri van de Burg werd ziek en daarom werd de uitvoering uitgesteld.<sup>24</sup> Waarschijnlijk is het project afgelast, want er staan verder geen berichten meer in de kranten over dit onderwerp.

Op een avond droeg voordrachtskunstenaar N. Reineke 'enige van de allermooiste versjes' voor van Frederik van Eeden, Kloos, Gorter, Hélène Swarth en proza van Lodewijk van Deyssel voor een zaal in Antwerpen met drie- à vierhonderd genodigden. Later trad dezelfde voordrachtskunstenaar op voor de Hollandsche Club. Deze avond werd ingeleid door een Vlaamse letterkundige, die een inleiding hield over Van Eedens *Ellen*, Gorters *Mei*, Swarths *Rouwviolen* en Kloos' *Verzen*.<sup>25</sup>

Gorters *Mei* bereikte ook de amateurs van de rederijderskamers, zoals blijkt uit een bericht dat door verschillende kranten werd overgenomen: de rederijderskamer *Vreugdendal* schreef een prijsvraag uit voor uiterlijke welsprekendheid en de prijswinnaars waren verplicht een fragment uit de *Mei*

---

<sup>23</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 23 april 1894.

<sup>24</sup> De berichtgeving over dit project wordt in verschillende kranten gedaan, zoals in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 22 maart 1895, 5.

<sup>25</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 15 april 1895, 5. In de Vlaamse letterkundige kan gemakkelijk Pol de Mont herkend worden.



van Herman Gorter voor te dragen. De beste voordracht ontving de prijs van uitnemendheid. Deze prijs werd behaald door de heer J.H. Vrugtman. Het *Nieuws van den Dag* maakte zich vrolijk over deze berichtgeving omdat het fragment in *Het Handelsblad* met *De dood van Moe* en in *De Telegraaf* met *De dood van Mie* werd aangeduid in plaats van *De dood van Mei*. Maar deze krant had in een eerder bericht dezelfde fout gemaakt. Het fragment was blijkbaar nog niet zo bekend als Van Hall, die het onder deze titel als eerste in zijn bloemlezing had opgenomen, zich had gewenst.<sup>26</sup>

### 3.3.4 Tegen de nieuwe voordrachtskunst

Ondertussen zijn er tal van poëzieminnaars die de voordrachtbijeenkomsten met de individualistische poëzie van de Tachtigers niet kunnen waarderen. Een specimen daarvan levert dr. E. Eijlwerda. Hij schrijft in een artikel in *De Telegraaf* in 1898<sup>27</sup> dat hij een afkeer heeft van zulke bijeenkomsten. Hij weet van te voren wat hij zal horen: Eerst 'een brokje Vondel, een brokje Hooft en dàn - dàn een minder aantrekkelijk gecouetteer met Verweij, Perk, Kloos, Gorter, Van Eeden. Met geen stok ben ik naar zulke gelegenheden te slaan; in de eerste plaats omdat ik deze mondaine zitjes niet bemin, in de tweede plaats omdat "smarten" vertolkt in de grove omgeving van een snobistisch publiek, haar intiem karakter verliezen - dergelijke verzen werden niet gedicht in gemeenschapsverband -; in de derde plaats omdat de proeven van tooneelschool-verszegkunst zoo weinig verrassingen baren; in de vierde plaats omdat gesol met moderne poëten meer een modezaak dan een liefdequaestie geworden is'.

Uit zijn artikel maak ik het volgende op. Er worden veel voordrachtbijeenkomsten gehouden. De nieuwe kunst van het zeggen is inmiddels de gebruikelijke manier van voordragen. Deze voordrachtavonden laten vaak een tweedeling zien: in de eerste helft poëzie uit de zeventiende eeuw en na de pauze poëzie van de Tachtigers. De dichtkunst uit de achttiende en negentiende eeuw wordt genegeerd. De poëzie van de Tachtigers vertolkt persoonlijke gevoelens. En iemand uit de burgerlijke cultuur, die gewend is aan de retorische poëzie van vóór tachtig voelt een zekere gêne als dit soort

---

<sup>26</sup> Zie bijvoorbeeld *Het Nieuws van den Dag*, 11 en 15 oktober 1895, respectievelijk pagina 15 en 5.

<sup>27</sup> *De Telegraaf*, 15 oktober 1898, 1.

gedichten in het openbaar wordt gezegd. De moderne poëzie van de Tachtigers heeft in 1898 dus al een groot publiek van poëzieminnaars bereikt.

### **3.4 Literaire lezingen, essays en een bloemlezing**

#### **3.4.1 Willem van Leer**

Het is duidelijk wat de motieven waren van Titia van Gelder om voordrachtbijeenkomsten te houden, waar zij meer begrip en waardering voor de poëzie van de Tachtigers wilde kweken. En natuurlijk wilde zij ook de nieuwe manier van voordragen in Nederland introduceren.

Onduidelijker zijn de motieven van Willem van Leer. Hij was een niet zo succesvol zakenman maar had ook ambities op het gebied van de literatuur en de dramatiek. Hij schreef enkele sociale romans en een toneelstuk *Zippora* en vertaalde voor Albert Vogel het toneelstuk *Salome* dat Albert Vogel als voordrachtskunstenaar op verschillende podia ten gehore bracht. In 1899 was hij betrokken bij de oprichting van de Nederlandse Zionistenbond. Hij combineerde zionisme en socialisme. Later vestigde hij zich met zijn vrouw en zijn twee jongste dochters in Luzern, waar hij een nieuwe zaak had opgericht. Hij overleed vrij plotseling in 1918.<sup>28</sup>

Wat zijn zijn beweegredenen geweest om bijeenkomsten te organiseren en het publiek te vertellen over de beweging van Tachtig en het tijdschrift *De Nieuwe Gids*? Hij wilde, naar hij zelf had opgemerkt, het publiek kennis laten maken met *De Nieuwe Gids*, 'want onbekend maakt onbemind'.<sup>29</sup> En om meer begrip te kweken voor de nieuwe poëzie, droeg hij ook gedichten voor, waaronder meestal ook een fragment uit het gedicht *Mei*. Hij bracht ook wel een humoristische schets van eigen hand. Het is best mogelijk dat hij met deze bijeenkomsten geld wilde verdienen. Hij rekende een toegangsprijs van 75<sup>30</sup> of 99<sup>31</sup> cts, afhankelijk van de plaats en zaal van de bijeenkomst. Het geselecteerde bestand bevat verslagen van zijn optreden in Amsterdam, Leiden, Leeuwarden, Nijmegen, Baarn en Gorcum. Van Leer treedt ook op in steden als Brussel en Gent volgens een bericht in de *Leeuwarder Courant* en hij krijgt over het algemeen gunstige recensies. 'Hij staat bekend als een gloedvol

---

<sup>28</sup> Gegevens ontleend aan het digitaal archief van het Joods Historisch Museum.

<sup>29</sup> *Leeuwarder Courant*, 23 november 1892, 2.

<sup>30</sup> *PGNC*, 9 maart 1892, 2

<sup>31</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 26 maart 1892, 4.

causeur'.<sup>32</sup> Van Leer houdt deze causerieën vrijwel uitsluitend in de jaren 1892 en 1893.

De verslaggever van *Het Nieuws van den Dag* voegt aan zijn verslag van de avond met Willem van Leer in Amsterdam toe: het lukte de spreker 'belangstelling te wekken voor een der groote vraagstukken van den dag [...] te oordeelen naar de onafgebroken aandacht waarmee men hem hier en elders gevolgd heeft'.<sup>33</sup> De nieuwe voor velen onbegrijpelijke dichtkunst vormde dus een van de grote problemen van die tijd, volgens de verslaggever.

### 3.4.2 Pol de Mont

De Vlaamse dichter en letterkundige Pol de Mont<sup>34</sup> publiceerde een reeks dichtbundels, die een vernietigende bespreking kregen van Kloos. Slechts 22 versregels trof Kloos aan in het hele poëzie-oeuvre van De Mont die tot de literatuur konden worden gerekend.<sup>35</sup> De voordrachtskunstenares Egner-van Eijken nam enkele van zijn gedichten op in haar voordrachtavonden over de poëzie van de Tachtigers.<sup>36</sup> Ondanks het strenge oordeel van Kloos werd Pol de Mont een enthousiast pleitbezorger van de nieuwe poëzie, in het bijzonder die van Kloos en van Gorter.

Hij publiceerde in maart 1891 een doorwrocht artikel in het Indische dagblad *De Locomotief*.<sup>37</sup> De eerste zin luidt: 'Zelden, misschien zelfs nooit, stond in de landen, laag bij de zee gelegen, waar de taal, die wij spreken, het uit klank geweven kled is van de groote ziel der natie, een dichter op, zoo geheel toegepast met al de hooge en subtiële hoedanigheden, welke den kunstenaar, reeds bij zijn eerste optreden, de sympathie van alle "bevoegden" doen verwerven als deze Herman Gorter'.

Met het begrip 'bevoegden' bedoelt Pol de Mont waarschijnlijk de dichters en hun vrienden rond het tijdschrift *De Nieuwe Gids*. Pol de Mont is razend

---

<sup>32</sup> *Leeuwarder Courant*, 23 november 1892, 2.

<sup>33</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 29 maart 1892, 8.

<sup>34</sup> De volledige naam van Pol de Mont is: Karel Maria Polydoor de Mont (1857-1931). Hij was onder meer leraar aan het Atheneum te Antwerpen en daarmee later ook de leermeester van Willem Elsschot. Hoewel hij een Vlaming was, trad hij vaak op in Nederland en de verslagen van zijn optredens zijn dan ook terug te vinden in de Nederlandse kranten.

<sup>35</sup> Kloos (1898) 161.

<sup>36</sup> Zie bijvoorbeeld *Het Nieuws van den Dag*, 6 maart 1899, 23.

<sup>37</sup> *De Locomotief*, 9 maart 1891, 1.

enthousiast over dit gedicht. Ditzelfde artikel plaatst hij ook in het tijdschrift *Dietsche Warande*.

### 3.4.2.1 Het *Mei*-essay van Pol de Mont, 1891

Pol de Mont noemt in dit artikel Herman Gorter om zijn gedicht *Mei* niet een symbolist zonder meer maar ‘de symbolist bij uitnemendheid’.<sup>38</sup> Hij vervolgt: ‘Ik zou haast durven zeggen, dat Gorter in en buiten zijn ik, noch geest noch stof afzonderlijk opvat: zijne emoties aan den éenen, wat hij ziet en hoort aan den anderen kant, voor hem is dat alles noch min noch meer dan toevallige phoenomeenen van het groote *ik*, dat al het bestaande omvat, het AL. Deze verschijnselen in symbolen om te zetten, ziedaar wat Gorter als artist beproeft. Ziedaar tevens, in een enkel woord, den geheelen grond zijner zeer groote en innemende originaliteit in *Mei*’. (498)

De Mont wil geen uitleg geven; zo’n uitleg zou het gedicht alleen maar ontwijden. Gorters verdienste is het dat hij goed en scherp ziet, en het geziene in ‘schoone en edele kunstvormen weer te geven’ weet en hoeveel subtieler is het niet om de gedachte in en door het geziene en het geziene in en door het gedicht te verduidelijken; ‘[...] dat beeld, dat symbool moet complex genoeg wezen, omvang genoeg hebben, om vizioen en gevoel beide volkomen te dekken, en daarenboven zoo suggestief als het noodig is, om ook voor anderen de emotie des scheppenden kunstenaars verstaanbaar te maken! [...] In het vinden nu van zulke tegelijk comprehensieve en suggestieve beelden is Gorter éenig’. (499)

‘Een eerste, allergrootste vereischte is het voor den symbolist, dat hij vorm en lijn, kleur en klank der dingen met scherp en verfijnd gehoor waarneme, met groote plasticiteit en edele welluidendheid weêrgeve. Gorter is daarin een meester. Zijne vizioenen der natuur zijn van de allerhoogste dichterlijkheid, en op éene lijn te stellen met de beste plaatsen uit Shelley en Keats’. (500)

Maar De Mont heeft ook kritiek. Kritiek op sommige rijmen; de compositie laat veel te wensen over; hij vindt het ook niet smaakvol van de dichter dat hij *Mei* eerst Balder laat liefhebben en daarna ook nog eens de dichter; er zijn ook duistere plaatsen. Maar prachtig vindt hij de beginstrofe, die hij dan ook tot slot citeert.

---

<sup>38</sup> De Mont (1891) 497.

In 1898 publiceert Pol de Mont een *Inleiding tot de poëzie. Schets van een moderne poëtiëk in vier boeken*.<sup>39</sup> In de inleiding legt hij uit dat het menselijk bewustzijn twee soorten kent: het bewustzijn van de buitenwereld en dat van het eigen innerlijk. In overeenstemming daarmee laten de kunsten zich in twee groepen verdelen: wanneer het zelfbewustzijn zo sterk is dat het ook het bewustzijn van de buitenwereld overheerst, is het ontvankelijk voor muziek, waaruit de toonkunst en de lyrische poëzie ontstaan. De Mont noemt deze de ‘dionysische’ kunst. Wanneer de andere pool van het bewustzijn overheerst in de kunstenaar, resulteert dat in de beeldende kunst, de ‘apollinische’ kunst. Hoewel hij Nietzsche in dit verband niet noemt, is het duidelijk dat hij deze kunsttheorie aan Nietzsches *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* heeft ontleend. Gelet op de omschrijving van Gorters dichterschap kan geconcludeerd worden dat De Mont het gedicht *Mei* tot de ‘dionysische’ kunst zal hebben gerekend.

De kapelaan A.M.J.I. Binnewiertz schreef in 1899 in *De Katholiek* een reeks artikelen waarin hij op zoek was naar wat de nieuwe poëzie inhield. Hij put daarvoor veel uit de poëtica van De Mont en hij citeert ook de bewondering van De Mont voor *Mei*. Hij merkt ook op dat met het gedicht *Mei* de moderne poëzie definitief is doorgebroken: ‘Zoo gaat de zee der meeningen over ons heen en altoos is het nog nacht, en altoos zoeken we nog land’. Maar dan komt de *Mei* van Gorter: ‘[...] de *Mei* der moderniteit is eindelijk gekomen. Daar is nu iedereen het over eens: Amerika is ontdekt, het moderne vers is gezongen!’<sup>40</sup> Voor Binnewiertz is *Mei* zuivere gevoelslyriek: voor Gorter geldt heel in het bijzonder de opvatting dat de buitenwereld is, wat hij voelt in zijn eigen ziel. ‘Niets is van die buitenwereld standvastig in wezen of in gedaante: naar Gorter’s stemming en voelen verandert alles’.<sup>41</sup>

### 3.4.2.2 De lezingen van Pol de Mont

Op het tweeëntwintigste Taal- en Letterkundig Congres dat begin september 1893 in Arnhem werd gehouden, kwam een zekere heer J.M. Brans tot een scherpe veroordeling van de nieuwe richting in de poëzie. Pol de Mont

---

<sup>39</sup> De Mont (1898).

<sup>40</sup> Binnewiertz (1899) 247. Binnewiertz gaat verder met zijn artikelen reeks in *De Katholiek*, 116, 117, 118 en 120. Zie ook Sanders (2002) 365 e.v.

<sup>41</sup> *De Katholiek*, 1899, (116), 9.

protesteerde tegen deze veroordeling, omdat de jongeren weliswaar veel gescholden hadden, maar toch ook wezenlijk veel moois hadden gegeven. Ze gaven uiting aan de tekenen van hun tijd, 'aan de nevrose, de onzekerheid en ontzenuwing'. Hij erkende dat de jongeren zich soms schuldig maakten aan gewrongenheid, onder andere 'de grote, geniale Gorter' schreef wel eens verzen, die niet door de spreker werden begrepen, maar diezelfde dichter debuteerde met 'het weergaloze *Mei*', waarvan hij enige gedeelten voorlas.<sup>42</sup>

De Mont gaf ook lezingen over de nieuwe poëzie. In Goes hield hij een lezing over *Mei* en andere gedichten van Gorter. De verslaggever was vol lof en besluit zijn verslag met de opmerking: 'Een gedistingeerd en talrijk publiek woonde de causerie bij'.<sup>43</sup> En *De Telegraaf*: 'Zelden hebben wij een spreker gehoord die met zooveel vuur, zooveel gloed, zooveel kracht, zooveel talenten toegerust de voornaamste der nieuwe Gidsmannen verdedigde tegen het algemeen heerschende begrip dat zij zouden zijn excentriek-onschoon-onartistiek'.<sup>44</sup> Later gaf De Mont lezingen in onder andere Rotterdam, Nijmegen, Antwerpen, Leeuwarden en Amsterdam. In Nijmegen wist Pol de Mont met zijn lezing in 1896 de verslaggever niet te overtuigen: 'De heer Pol de Mont had Zaterdag-avond zich ten taak gesteld de wanhopige onderneming: een Kloos en een Gorter te populariseeren of liever tegenover ieders critiek te rehabiliteeren, een onderneming waarvan men vooruit kon zeggen dat ze, ondanks de letterkundige krachten, waarover deze Belg beschikt, falen moest'.<sup>45</sup>

### 3.4.2.3 De bloemlezing van Pol de Mont

De Mont gaf in 1896 een bloemlezing uit van moderne poëzie onder de titel: *Sedert Potgieters dood. Verzen van Noord- en Zuidnederlandsche dichters bijeengebracht door Pol de Mont. 1875-1897*. Deze anthologie telt 366 bladzijden, heel wat meer dus dan de bloemlezing van Van Hall, waarvan de

---

<sup>42</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 2 september 1893, 2. Ook andere kranten deden verslag van dit congres, zoals *Het vaderland*, *Rotterdamsch Nieuwsblad* en het *Leidsch Dagblad*. In het *Leidsch Dagblad*, 4 september 1893, 12 staat ook een humoristisch geschreven ingezonden stuk te lezen over dit congres.

<sup>43</sup> *Middelburgsche Courant*, 19 februari 1896, 1.

<sup>44</sup> *De Telegraaf*, 19 februari 1896, 1.

<sup>45</sup> *De Gelderlander*, 22 december 1896, 2.

eerste druk in 1894 slechts 143 bladzijden telde. In zijn voorwoord schrijft De Mont onder meer:

Wat onze Nederlandsche verskunst in de laatste jaren heeft gewonnen aan distinctie en fijnheid van gevoel, aan treffende juistheid van vizie, aan losheid en zwier van rhythmen, aan rijkdom van geluid, aan eenvoud en natuurlijkheid van dictie, ja, wat men ook beweerd hebbe of beweren moge, aan kracht en waarheid van gevoel en aan diepte en omvang van gedachten zelfs dat moet op den duur wel elken beschaafde, die lezen en vergelijken kan, in 't oog springen. [...] Slechts dit kan ik niet nalaten te zeggen, dat deze jongere Nederlandsche poëzie, eindelijk voor 't eerst weer na Vondel en Hooft, onze nationale letterkunst onbetwistbaar recht heeft doen verkrijgen op een haar eigen, onvervreemdbaar plaatsje in de wereldliteratuur; en dit nog daarenboven, dat – waar wij de hedendaagsche verskunstenaars van Duitschland, Engeland, Italië, Spanje, Portugal, Frankrijk en Fransch-België met de ónzen vergelijken, deze laatsten al die anderen, zonder uitzondering, ver overtreffen. Een plejade poëten als Willem Kloos, Frederik van Eeden, Albert Verwey, Hélène Lapidoth-Swarth, Herman Gorter, leverde – in dit laatste kwarteeuw- geen ander land van Europa op.

Van het gedicht *Mei* zijn drie lange fragmenten opgenomen: het begin *Mei I* : 1-180, vervolgens *Mei I* : 542-604, beginnend met de woorden: 'En nu haar tooverige tocht begint' en tot slot het fragment dat ook Van Hall had opgenomen over de dood van Mei, beginnend met de versregel: 'Zoo als een bloem van zoomerrood papaver' (*Mei III* : 662-727). Uit de bundel *Verzen* 1890 nam De Mont maar liefst acht gedichten op, waaronder 'Mijn liefste is dood', 'Toen bliezen de poortwachters', 'Ik wilde, ik kon u iets geven' en 'Zie je, ik hou van je'.<sup>46</sup>

Evenals de bloemlezing van Van Hall liep ook de bloemlezing van Pol de Mont goed. In 1903 verscheen een derde herziene en vermeerderde druk onder de titel: *Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche dichters*.<sup>47</sup> Een vijfde druk verscheen in 1919.

---

<sup>46</sup> Endt toont het briefje waarin Gorter toestemming geeft aan De Mont voor de opname van de *Mei*-fragmenten en de acht gedichten in de bloemlezing. Zie Endt (1986) 592.

<sup>47</sup> De Mont (1908).

De bloemlezing wordt in verschillende dagbladen en tijdschriften besproken. Buitenrust Hetteema, redacteur van het tijdschrift *Taal en Letteren* en medewerker van de serie *Zwolsche drukken en herdrukken*, schrijft dat de bloemlezing nog teveel oude gedichten bevat die niet tot de nieuwe poëzie behoren.<sup>48</sup> Over de nieuwe dichtkunst en in het bijzonder over de dichtkunst van Herman Gorter is Buitenrust Hetteema enthousiast. Zo staat in een artikel dat hij eveneens schreef naar aanleiding van de bloemlezing van De Mont: 'Bij die nieuweren treft op verzen vol plastiese vergelijkingen en beeldingen; als die in 't begin van *Mei* van Gorter:' ( volgt citaat *Mei* I : 1-20). Andere voorbeelden worden aangehaald: een gedicht van Kloos, van Augusta Peaux en van Gorter 'Zie je, ik hou van je'. 'En hoor dat ritme! Scandeer ze nu eens niet naar de vroeger metriek-ideeën van kort-lang en konsorten. En plomp nu niet neer op lettergrepen, die volgens oude schema's het aksent moesten hebben'.<sup>49</sup>

Ook F.R. van *De Groene Amsterdammer* meent dat er teveel gedichten zijn opgenomen: 'Er staat veel woordgerol, nadoenerij van Gorter, onrijpheid en gezwollenheid in'.<sup>50</sup> Herman Heijermans vindt dat De Mont overdrijft in zijn inleiding: 'Ligt de bombast er niet metersdik bovenop?'<sup>51</sup> Heijermans levert in volgende artikelen scherpe kritiek op het sensitivisme van Van Deyssel, Gorter en hun epigoon Theo Reeder. Hij verwijst naar de kritiek van Kloos op Gorter ('quasi-geniaal en manlijk-willend, maar au fond zwak en idioot-brutaal wezentje') naar aanleiding van diens sensitivistische verzen en is het met Kloos eens!<sup>52</sup>

### 3.4.3 Willem Byvanck

Willem Byvanck werd leraar na zijn studie klassieke talen in Leiden. Van 1895 tot 1921 was hij directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Hij was ook jarenlang redacteur van het tijdschrift *De Gids*.

---

<sup>48</sup> *Taal en Letteren*, 1896, 334.

<sup>49</sup> *Taal en Letteren*, 1900, 38-46. Uit deze zin zou je kunnen opmaken dat hij geput heeft uit het essay van Van Eeden.

<sup>50</sup> *De Groene Amsterdammer*, 27 december 1896.

<sup>51</sup> *De Locomotief*, 5 december 1896.

<sup>52</sup> *De Locomotief*, 7 maart 1896, 9. Zie ook zijn kritiek op Gorter, Van Eeden en Van Deyssel in *De Locomotief*, 5 februari 1896, 10.



### 3.4.3.1 De lezingen van Willem Byvanck

Dr. W.G.C. Byvanck kwam op uitnodiging van het Nut<sup>53</sup> in Vlaardingen drie lezingen houden over de nieuwe richting in de literatuur. Het *Algemeen Handelsblad* geeft in twee afleveringen een geestig verslag van deze lezingen. De grote man, directeur van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, komt persoonlijk naar het nietige, naar vis riekende plaatsje Vlaardingen om daar te vertellen over de nieuwe literatuur, aldus de verslaggever.

In zijn lezing over Gorters *Mei* trekt Byvanck een parallel tussen de schilderijen van Monet en *Mei*: het is stemmingskunst, ingegeven door vluchtige indrukken, gekleurd door wisselende lichtval. Byvanck bespreekt *Mei* vervolgens aan de hand van enkele gedichtjes die Gorter daarna geschreven heeft en in *Verzen 1890* zijn opgenomen. Hij noemt *Mei* het gedicht van het onbevredigde verlangen.

De lezing van Byvanck wordt vrij gedetailleerd in de krant weergegeven. De verslaggever gebruikt bovendien allerlei uitdrukkingen die aan het gedicht ontleend zijn. Zoals: 'rondom hangen blijde aangezichten en de heele meenigt' voortdant van 't eind der zaal' (vergelijk *Mei* II : 1573 en 1615-1616). En: 'Toen zagen honderd oogen, werd het stil, zoodat niets meer gehoord werd dan 't gedempte lachen van wie nalachten'. (vergelijk *Mei* I : 233-236)<sup>54</sup>

### 3.4.3.2 Het essay van Willem Byvanck, 1898

Byvanck publiceerde in 1898 een studie over Herman Gorters *School der Poëzie*.<sup>55</sup> Hij ergert zich aan het voorwoord, waarin Herman Gorter zijn poëzie tot zijn overgang naar het socialisme 'burgerlijke poëzie' noemt. Het gedicht *Mei* was voor de leiders van de Nieuwe Gidsbeweging, aldus Byvanck, de kroon op hun werk. En via enkele gedichten uit *Verzen 1890* komt hij tot *Mei*. Van de eerste versregel merkt hij op: 'Ik durf zelfs niet denken dat er op 't oogenblik nog iemand in Goor of in Gendringen leeft die niet weten zou dat Gorters "Mei" met dezen regel en deze belofte haar intree heeft gehouden in onze Nederlandsche verbeeldingswereld'.

---

<sup>53</sup> De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784, telde in vele plaatsen een onderafdeling.

<sup>54</sup> *Algemeen Handelsblad*, 20 en 22 november 1898, 6.

<sup>55</sup> In *De School der Poëzie* van 1897 had Herman Gorter al zijn lyrische poëzie verzameld, van de sensitieve verzen uit 1890 tot en met zijn socialistische gedichten. In de 'Voorrede' schrijft hij over de ontwikkeling die hij in zijn dichterschap heeft doorgemaakt.

Hij karakteriseert *Mei* als ‘het lied van verlangen’:

*Mei* is het gedicht van het verlangen der natuur naar vervulling en naar bestendigheid. [...] Het is een verhaal en een mythe; maar de dichter vertelt het ons niet, hij laat het gebeuren en wij zijn er getuigen van. [...] dit liedje van verlangen, dat de dichter in zijn *Mei* zingt, is een lied van smart. Mei heeft den zonnegod lief, en haar jong begeeren schiet haar de vleugels aan om zich in de ruimte te storten en Balder te vinden. Maar Balder, de jeugdige zonnegod, is, zooals wij allen weten, gestorven, - Iduna treurt om haar gemaal. Wie nog leeft en heerscht, - maar hooger dan de jonge Balder ooit gekomen is, - dat is Balder, de God van het klare Licht en de Waarheid, die blind is voor de kleurenrijke lente van het begeeren; de oude Balder, de tweede uitgaaf van Balder, en dat is op zijn beurt de dichter zelf, dat zijt gij en ik, wij die Schopenhauer gelezen hebben, die de tweespalt tusschen het geestelijk en het natuurlijk leven hebben gevoeld, die moe zijn geworden in onze gedachten en wie in den Meinacht plotseling het verdriet overstelpt om de verloren levensvreugd.<sup>56</sup>

### 3.5 De Tachtigers en de Gouden Eeuw

Voordrachtskunstenaars deelden hun bijeenkomsten nog al eens in met voor de pauze poëzie of toneelfragmenten van de grote dichters uit de zeventiende eeuw, de Gouden Eeuw, zoals Vondel, Hooft, Huygens en Bredero, en na de pauze poëzie van de Tachtigers, zoals Perk, Kloos, Verwey, Gorter en Van Eeden. Het betekende een erkenning van de nieuwe dichtkunst en tegelijkertijd een negeren van de achttiende- en negentiende-eeuwse dichters als Tollens, Bilderdijk, Staring, De Génestet en Ten Kate. Er komt vrijwel geen combinatie voor van poëzie van de Tachtigers en poëzie van de achttiende- en negentiende-eeuwse dichters.<sup>57</sup> Wellicht is het voorwoord van Van Hall en ook dat van De Mont hier toonaangevend geweest. Van Hall noemt specifiek en uitsluitend Vondel als groot dichter. Hij was misschien in het bezit van de twaalf kloeke delen, waarin Jacob van Lennep met veel kennis van zaken alle werken van Vondel had verzameld en geëditeerd en waarvan het laatste deel

---

<sup>56</sup> Byvanck (1898) 166-180, i.h.b. 173-174.

<sup>57</sup> Zie het artikel van Eijlwerda in *De Telegraaf*, 15 oktober 1898, 1 en ook het overzicht van voordrachten.

was verschenen in 1869. De uitgever M.H. Binger prees Vondel aan met woorden als ‘het pronkjuweel van de Gouden Eeuw, de vader onze poëzie, de schepper onze taal’.<sup>58</sup> Van Lennep had zich ook beijverd voor een standbeeld voor Vondel in Amsterdam. Het werd opgericht in 1867 in het nieuwe Rij- en Wandelpark, dat sindsdien het Vondelpark werd genoemd. Nog geen dertig jaar later, in 1893, schreef Verwey een *Inleiding op Vondel*. Versluys, de uitgever, verwachtte veel belangstelling voor deze uitgave, want hij vroeg voor een gebonden exemplaar zelfs f 7,90.<sup>59</sup>

Vondel stond toen nog steeds in de belangstelling. De taalkundige Kollewijn verwees in 1892 in zijn pleidooi voor het weglaten van de buigings-n naar voorbeelden in het werk van Vondel en dat van de jongste generatie en geeft in het bijzonder voorbeelden uit *Mei* van Herman Gorter.<sup>60</sup> Het kan ook zijn dat Van Hall, De Mont en Kollewijn en de voordrachtskunstenaars zich lieten leiden door de meningen van Kloos, Verwey en Van Deyssel met hun negatieve kijk op de dichtkunst van vóór Tachtig. Deze visie wordt gehuldigd door Marita Mathijssen en Jan Oosterholt.<sup>61</sup> De historicus Piet de Rooy wijst erop dat in het laatste decennium van de negentiende eeuw het natiebeseft, het besef één land en één volk te zijn, sterk leefde, niet in de laatste plaats gevoed door de geboorte van prinses Wilhelmina in 1880, die in 1898 als koningin der Nederlanden werd ingehuldigd. Door dat vaderlandse gevoel van eenheid besteedde men minder aandacht aan de tegenstellingen tussen de volksdelen en de religies en juist meer aandacht aan de gemeenschappelijke bloeitijd, de Gouden Eeuw.<sup>62</sup> In de inleiding van dit onderzoek is al de ervaring genoemd in handel en economie in Amsterdam vanaf de jaren zeventig die wel werd gezien als een tweede Gouden Eeuw. Er is mogelijk ook een afkeer ontstaan van de burgerlijke poëzie met haar stijl van pathos en retoriek; men wilde zich openstellen voor de nieuwe, moderne bij het levensgevoel van die tijd aansluitende dichtkunst, die de behoefte aan een nieuw elan in de literatuur bevredigde en die in het bijzonder door Gorters *Mei* onder woorden werd gebracht.

---

<sup>58</sup> Mathijssen (2018) 404-409.

<sup>59</sup> Zoals een advertentie in *Het Nieuws van den Dag*, 17 november, 16 aangeeft. Het boek zou in 2016 € 106,79 kosten volgens de omrekeningsite: <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2-nl.php>

<sup>60</sup> Zie de voorbeelden en de verwijzing in hoofdstuk 3.7.

<sup>61</sup> Mathijssen (1992) en Oosterholt (2004).

<sup>62</sup> De Rooy (2002) 149-150.

In de voorwoorden van hun bloemlezingen wijzen Van Hall en De Mont eveneens op dichters uit de Gouden Eeuw. Van Hall merkt in zijn voorwoord op dat deze nieuwe dichtkunst een rijkdom aan klank- en kleurschakering en ritme heeft die we sinds Vondel niet meer kennen. De Mont zegt het allemaal met wat meer bombast en merkt op dat deze jongste poëzie zich eindelijk sinds Vondel en Hooft een onbetwistbaar plekje in de wereldliteratuur heeft verworven. Ook hij grijpt dus over twee eeuwen heen terug op de grote dichters van de Gouden Eeuw.

### 3.6 Mentions

Behalve in de verslagen van voordrachten en lezingen duikt de naam *Herman Gorter* als dichter in de periode 1890-1900 ook op in rubrieken als 'Letterkundige Kroniek', 'Leestafel', 'Nieuwe Uitgaven', 'Kunst en Letteren' en 'Boekbeoordeeling'. Daarmee wordt de krantenlezer stevast aan het dichterschap van Herman Gorter herinnerd. Het wordt hem als het ware ingeprent dat hij een groot dichter is. Dat inprentingsproces wordt nog versterkt doordat de naam ook frequent in andere rubrieken wordt genoemd buiten het boekbesprekingscircuit om zoals in de rubriek 'Ingezonden', 'Amsterdamsche Brieven', 'Parijsche Brieven', 'Stadsnieuws' en in columns en reisverslagen. Als Herman Gorter in het nieuws komt vanwege zijn socialistische activiteiten, krijgt zijn naam ook wel de toevoeging: de dichter van *Mei*. Herman Gorter werd samen met Henriette van der Schalk voorjaar 1897 lid van de SDAP<sup>63</sup> en zette zich niet lang daarna actief in voor het socialisme met redevoeringen en lezingen. Hij bleef dus in het nieuws en zijn naam en activiteiten bereikten de pers om uiteenlopende redenen, maar altijd speelde op de achtergrond de gedachte aan Herman Gorter als de dichter van *Mei*. Katinka Dijkstra wil in de relatie tussen besproken schrijver en de mention argumentatiepatronen traceren: informerend, interpreterend en evaluerend. Dit onderscheid voegt weinig toe aan het onderzoek naar het canoniseringsproces van *Mei*.<sup>64</sup>

Zoals in de inleiding is aangegeven, wordt uitgegaan van de volgende indeling:

---

<sup>63</sup> Om precies te zijn: 19 april 1897, tweede paasdag. Zie De Liagre Böhl (1996) 218. De SDAP is de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, opgericht op 26 augustus 1894. Pieter Jelles Troelstra was de partijleider.

<sup>64</sup> Dijkstra (1989) 163-164.

1. De mentions in de recensies waarin gerefereerd wordt aan *Mei* of ook aan de dichter Herman Gorter: mentions 1.
  - 1.1. In deze recensies kunnen naast de mention *Gorter* of *Mei*, ook andere mentions genoemd worden: de co-mentions.
2. De literatuurgerelateerde teksten waarin de dichter Herman Gorter en *Mei* worden genoemd: mentions 2.
3. De niet-literatuurgerelateerde teksten waarin de dichter Herman Gorter en *Mei* worden genoemd: mentions 3.

### 3.6.1 Mentions 1

Door *Gorter* of *Mei* te noemen in zijn bespreking van een actueel, literair werk van een andere dichter of schrijver roept de recensent bij zijn lezers *Gorter* of *Mei* weer op in de herinnering. Als hij maar vaak genoeg refereert aan *Gorter* of *Mei*, verhoogt hij daarmee de status van het gedicht en de dichter bij zijn lezers. Hij classificeert daarmee het gedicht of de dichter en bevordert zo het canoniseringsproces. Naarmate de tijdsafstand tussen de mention en het te bespreken werk groter wordt, wordt de canonieke status van *Mei* of Herman Gorter door deze mentions steeds hoger. Het betekent ook dat de dichter met zijn gedicht niet alleen maar bijgeschreven wordt in een literatuurgeschiedenis maar dat hij nog steeds actueel is, modern en aansluit bij de literatuurbeleving van de recensent. Uiteraard heeft elke lezer zo'n referentiekader, als element van zijn 'verwachtingshorizon' maar het verschil met de recensent is dat deze laatste er in de krant of in het tijdschrift over schrijft. En met zijn besprekingen zal hij zijn lezers deelgenoot maken van zijn waardebeoordelingen, zijn classificaties, en zijn kennis van de literatuur.

Vooraf in de begintijd, dus tot 1900, is het interessant om te zien hoe het proces van de canonisering van het gedicht via de recensies verloopt. Het geselecteerde bestand voor de periode 1890-1900 omvat twaalf recensies met een *Gorter-/Mei*-mention in vijf verschillende bladen met de volgende recensenten: Een anonieme recensie verschijnt in *De Groene Amsterdammer* van 10 januari 1897 over *Verzen* van J.J. Leopold; J. van den Oude bespreekt *Etna* van Else van Brabant in *Het Nieuws van de Dag* van 9 februari 1897; Willem Kloos bespreekt *Idylle* van Lucie Broedelet in *De Nieuwe Gids* en deze recensie wordt overgenomen door *De Groene Amsterdammer* van 20 november 1898; Het tijdschrift *Noord en Zuid* neemt van Willem Kloos de

bespreking over van *Verzen* van P.C. Bouterse uit *De Nieuwe Gids*; het tijdschrift *Taal en Letteren*<sup>65</sup> neemt de recensie over van Albert Verwey over *Verzen* van P.C. Boutens uit het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* op 31 december 1898; J.K. Rensburg bespreekt in *De Groene Amsterdammer* van 19 maart 1899 *Het Brandende Braambosch* van Albert Verwey; Alb. Rehm bespreekt in het tijdschrift *De Arbeid* de dichtbundel *Van Geluk dat Waan* is van Frits van de Pijl; J.B. Schepers bespreekt *Verzen* van Jeanne Reyneke van Stuwe in *De Groene Amsterdammer* van 28 januari 1900; J. van den Oude bespreekt van Henri Borel *Het Zusje* in *Het Nieuws van den Dag* van 15 juni 1900; een anonieme bespreking van de Leidse studenten Almanak *Minerva* verschijnt op 28 juli 1900 in *De Locomotief*; J.K. Rensburg bespreekt *Fumio* van Kateshi Kitasato in *De Groene Amsterdammer* van 19 augustus 1900; B.H. (F. Buitenrust Hetteema) bespreekt *Natuur en leven* van Frans Bastiaanse in *Taal en Letteren* van 31 december 1900.

Recensies met een Gorter-mention verschenen in het geselecteerde bestand pas acht jaar na de eerste publicatie van *Mei*. De meeste dagbladen kenden trouwens nog geen echte boekbesprekingen. Wel werden recensies uit vakbladen verkort weergegeven in een rubriek als 'Uit de tijdschriften'. Van de twaalf recensies zijn er vier uit andere dan de algemeen opiniërende dag- en weekbladen. Uit die laatste categorie blijven dan over die van J. van den Oude in *Het Nieuws van den Dag* (2x), J.K. Rensburg in het progressieve weekblad *De Groene Amsterdammer* (2x), van J.B. Schepers eveneens in *De Groene Amsterdammer*, twee anonieme recensies: een in *De Groene Amsterdammer* en een in *De Locomotief*.

### 3.6.1.1 Co-mentions

Een andere belangrijke onderzoeksvraag is die naar de co-mentions. Met wie wordt de dichter Herman Gorter in de recensie samen genoemd? Zijn het de andere Tachtigers, zoals Kloos, Verwey en Van Eeden of wordt *Mei* of misschien de dichter Herman Gorter los gezien van de andere Tachtigers, nadat hij zelf als

---

<sup>65</sup> *Taal en Letteren* was een tijdschrift voor de Neerlandistiek onder redactie van Dr. F. Buitenrust Hetteema e.a. Het verscheen van 1891-1906 en fuseerde daarna met het tijdschrift *Noord en Zuid*, dat geredigeerd werd door Taco H. de Beer en ten dienste stond van onderwijzers bij hun studie Nederlandse taal- en Letterkunde. Uit deze fusie ontstond het tijdschrift *De Nieuwe Taalgids*, waarvan de eerste aflevering in 1907 verscheen.

socialist afstand had genomen van de Tachtiger dichtkunst en deze in pejoratieve zin had gekwalificeerd als burgerlijke kunst?

Van den Oude noemt Herman Gorter in zijn beoordeling van *Etha* van Else van Brabant. Zij schrijft 'een Hollandsch van na de grote resurrectie, ons gebracht door het viermanschap Kloos, Verwey, Gorter en Lodewijk den Gentleman'. Behalve Gorter noemt hij als co-mention dus Kloos, Verwey en Van Deysse en al eerder Wagner. Het noemen van Wagner is in dit verband makkelijk te begrijpen. De naam 'Else van Brabant' doet de recensent al denken aan de *Lohengrin* van Wagner; bovendien doet een van de hoofdpersonen hem denken aan *De Vliegende Hollander* van dezelfde componist. Ook werd er juist in die tijd in de stadsschouwburg te Amsterdam een opera van Wagner uitgevoerd en in het *Algemeen Handelsblad* werd verslag gedaan van de uitvoering van fragmenten uit Wagners *Parzifal*.<sup>66</sup> In zijn bespreking van *Het Zusje* noemt Van den Oude als co-mentions Paap, Zola, Shelley en Kloos.

B.H. noemt in zijn korte bespreking van de verzen uit de dichtbundel van Frans Bastiaanse ook nog Kloos: 'Ik ruil ze niet voor die van Gorter, voor zeer vele van Kloos, noch van ...'. B.H. vult deze zin verder niet aan. Albert Rehm noemt in zijn bespreking van Frits van de Pijl: *Van Geluk dat Waar is*, Heine en *De Nieuwe Gids*. In de bespreking van *Studenten Almanak Minerva* wordt behalve Gorter ook Maerlandt genoemd. Van Rensburg noemt in zijn bespreking van *Fumio* nog de naam van Borel.

De conclusie is dat Kloos twee keer wordt genoemd als co-mention naast Herman Gorter. Enkele andere Tachtigers, Albert Verwey en Van Deysse, worden één keer genoemd als co-mention van Herman Gorter en indirect nog een keer in de co-mention *De Nieuwe Gids*.

### 3.6.2 Mentions 2

Mentions 2 zijn de vermeldingen van *Mei* of Gorter binnen een literaire context zonder dat er sprake is van een recensie. Het geselecteerde bestand telt 58 teksten met een mention 2. Door de teksten te volgen krijg je een beeld van wat er in dit gebied van het literaire veld gebeurt en krijg je een indruk van de discussies omtrent de nieuwe literatuur. De weg van spot tot acceptatie is er duidelijk in af te lezen. Zo wordt er vanwege de scheldkritieken van Willem

---

<sup>66</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 9 februari 1897, 6 en 13 en *Algemeen Handelsblad*, 9 februari 1897, 1.

Kloos op zijn geestverwanten<sup>67</sup> een toneelstukje opgevoerd in *De Groene Amsterdammer*, waarin Kloos en Tideman de kopij al scheldend doornemen van Van Eeden, Van der Goes en Gorter. Het stuk eindigt met een handgemeen tussen Kloos en Tideman, waarin de laatste het onderspit moet delven.<sup>68</sup> Later staat er over de machtsovername van Kloos in de redactie van *De Nieuwe Gids* nog een parodie in *De Groene Amsterdammer* te lezen. En in de *Nieuwe Gorinchemse Courant* is een parodie op het schelden binnen de redactie van *De Nieuwe Gids* overgenomen van *De Nederlandsche Spectator*.<sup>69</sup>

Naarmate de tijd verstrijkt wordt de toon ten opzichte van de nieuwe beweging milder. Op het Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congres in 1893 was er nog veel kritiek te horen,<sup>70</sup> maar vier jaar later slaat de nieuwe voorzitter een verzoenende toon aan en had hij graag Van Eeden, Van Deyszel, Verwey, Gorter en Couperus erbij gehad.<sup>71</sup> Inmiddels zijn volgens het *Leidsch Dagblad* Lodewijk van Deyszel en Albert Verwey op 14 juni 1895 tijdens een vergadering van de 'Leidsche Maatschappij der Letterkundigen' benoemd tot lid van deze maatschappij.<sup>72</sup> C. Verster veegt de hoogleraar Jan ten Brink de mantel uit omdat hij de nieuwe beweging in de literatuur helemaal niet serieus neemt en in het Franse tijdschrift *Revue Encyclopédique* een overzicht van de Nederlandse letterkunde heeft gegeven, waarin sommige belangrijke namen als Van Deyszel en Gorter geheel ontbreken! Volgens Verster had hij moeten schrijven hoe geweldig de jongere letterkundigen zijn, hoe machtig hun invloed op de jeugd en hoe diep zij worden vereerd door onderwijzers, kunstenaars en ook door de studenten! Verster begint met op te merken dat ook al in *De Nederlandsche Spectator* een scherp stuk tegen Ten Brink is geschreven, dat ook nog eens opgenomen is in de *NRC*.<sup>73</sup>

---

<sup>67</sup> In *De Nieuwe Gids* van 1894, 9<sup>e</sup> jrg, was van de hand van Willem Kloos een aantal scheldkritieken verschenen op tal van geestverwanten, waarmee het einde van het tijdschrift werd bezegeld. Het werd bij een andere uitgever, S.L. van Looy, door Willem Kloos en Pet Tideman voortgezet, maar noch literair noch politiek bracht dit blad vernieuwing.

<sup>68</sup> *De Groene Amsterdammer*, 12 november 1893, 7.

<sup>69</sup> Zie *De Groene Amsterdammer*, 31 december 1893, 7 en de *Nieuwe Gorinchemse Courant*, 22 februari 1894, 3.

<sup>70</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 2 september 1893, 2.

<sup>71</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 25 augustus 1897, 5.

<sup>72</sup> *Leidsch Dagblad*, 15 juni 1895, 1. Bedoeld zal zijn 'Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde'.

<sup>73</sup> *Leidsch Dagblad*, 25 november 1897, 9. (Zie ook *De Nederlandsche Spectator*, 20 november 1897 en de *NRC*, 23 november 1897.



Inderdaad wordt er in *De Nederlandsche Spectator* schande gesproken van Ten Brinks overzicht van de moderne literatuur: 'Ja, professor, juist omdat ze U hard hebben gevallen om uw werk,<sup>74</sup> hadt ge eerlijk moeten constateeren, zij het dan ook onder protest, wat ze zijn voor een groot deel der Nederlandsche Natie, hoe geweldig hun invloed op onze jongeren is gebleken, hoe diep zij worden vereerd door ons jong geslacht van onderwijzers, kunstenaars en (ik weet het) de studenten, tot wien gij de eer hebt in uw colleges te mogen spreken over die heerlijkheden van ons vaderland: onze taal, onze letterkunst!'<sup>75</sup> In zijn kritiek op Jan ten Brink maakt de schrijver tegelijk duidelijk hoe populair de moderne dichters en schrijvers zijn bij de jongere generatie en in het bijzonder bij studenten.

In het protestants-christelijk dagblad *De Standaard* schrijft Abraham Kuyper lovend over de Beweging van Tachtig. '[...] tegen alle leven doodende conventie heeft zich hier te lande, van het jaar '80 af, de nieuwe beweging gesteld, die - al is het eigenlijk ook niet juist meer - nog steeds den naam draagt van de Nieuwe Gids. [...] Dit is de groote verdienste geweest dezer luidruchtige beweging, schoon zij in haar woeste vaart ook veel goeds onder den voet heeft getreden. [...] Het juichen van het licht, het gedaver der kleuren, het geduld der boomen, het gebed der bloemen, de heerlijkheid der dingen in hunne ordinairheid heeft onze literatuur nog meer ondervonden dan aanschouwd, nog meer bejubeld dan bezongen. Hoe is Gorter's *Mei* de Mei zelve! met magistrale kracht in beeld gebracht'.<sup>76</sup>

W. J. Kühler maakt in het behoudende tijdschrift *Noord en Zuid* na twintig jaar de balans op in een bespreking van het werk van Van Eeden en concludeert dat er inderdaad een 'jong Holland' is opgestaan. Er is een nieuw tijdperk aangebroken. 'De oude rhetorische en poëtische taal - afgesleten en tot een van buiten te leeren stel gemeenplaatsen ontaard - voldeed niet langer. Nieuwe woorden, nieuwe samenstellingen en afleidingen moesten geschapen worden, om de zielsaandoeningen te "verklanken"'.<sup>77</sup>

Het bestand telt 58 mentions 2.

---

<sup>74</sup> Jan ten Brink was de risee van de Tachtigers. Zie de recensie van Albert Verwey over Ten Brinks *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën*. Verwey (1889), 215-222. En Van Deyssel (1901) 185-188 en ook Timmerman (1983) 172-173.

<sup>75</sup> *De Nederlandsche Spectator*, 20 november 1897.

<sup>76</sup> *De Standaard*, 3 november 1898, 1.

<sup>77</sup> *Noord en Zuid*, 31 december 1900, 76-77 (p. 75-100).

### 3.6.3 Mentions 3

Het bestand 1890-1900 bevat 34 mentions 3, dat wil zeggen 34 maal een tekst waarin *Mei* of *Herman Gorter* wordt genoemd in een context die niet zonder meer aan literatuur is gerelateerd. Het kan zijn dat het een bericht betreft over de persoon Herman Gorter, zoals zijn promotie, zijn benoeming tot docent klassieke talen aan het gymnasium te Amersfoort en een paar jaar later zijn ontslagname of zijn huwelijk met Louise Cnoop Koopmans.<sup>78</sup> Maar de tekst kan ook een toespeling bevatten op zijn dichterschap en zijn *Mei*-gedicht naar aanleiding van een gure meimaand. Ook hier is een opgaande lijn te bespeuren in de waardering van Gorters dichterschap. In 1889 heet *Mei* nog 'een onleesbaar gedicht', maar zes jaar later wordt zelfs het bekende voorjaarsgedicht van Gorter geciteerd: 'De lente komt van ver'. In 1894 bracht de meimaand guur weer ook op de boulevards van Parijs, 'waar Noordewind en regen het ware Meiweêr tegenover Gorters verbeeldingen omlaag rijden'.<sup>79</sup> Zo'n citaat uit een dagblad is er een voorbeeld van hoe de bekendheid van *Mei* en zijn dichter doorgedrongen is in journalistieke kringen.

Iemand ('een zeer wijsgeerig artiest') ziet overeenkomst tussen het werk van Van Deysel en Gorter en Toorops bekende schilderij *De drie bruiden*: 'Zooveel is er in de laatste jaren door Van Deysel en Gorter werkelijk geëvoceerd uit de bewusteloosheid in het bewustzijn van de mensen, dat men zich niet verwondert ten slotte, dat ook dat weer is gedaan door Toorop. Het lijkt mij vol te zijn van een aan alle kunsttechniek zeer superieure wijsheid, uit intuïtie en ongereptheid van gevoel, zoals de Middeleeuwen die bezaten, en die iets zoo vreemds is in dezen tijd'.<sup>80</sup> Gorter had onder schilders vele vrienden. Zo was hij samen met Alfons Diepenbrock en anderen als vriend aanwezig bij de onthulling van de tweede wandschildering van Derkinderen over de stichting van de stad 's-Hertogenbosch.<sup>81</sup>

---

<sup>78</sup> Zie resp. *De Tijd*, 3 oktober 1889, 2; *Algemeen Handelsblad*, 13 december 1889, 6; *Het Nieuws van den Dag*, 16 maart 1893, 13; *Het Nieuws van den Dag*, 18 juli 1890, 12.

<sup>79</sup> Zie resp. *Bataviaasch Handelsblad*, 3 juli 1889, 5; *Graafschap-bode*, 9 mei 1896, 1; *Java-bode*, 11 juli 1894, 5.

<sup>80</sup> *De Groene Amsterdammer*, 19 maart 1893, 4.

<sup>81</sup> *Algemeen Handelsblad*, 27 november 1896, 2.

### 3.6.3.1 Feuilletons

Tot de mentions 3 behoren ook de toespelingen op Herman Gorter en zijn gedicht in feuilletons. Schrijvers en schrijfsters van feuilletons, in de zin van een verhaal in afleveringen in een periodiek, houden voeling met wat men in de maatschappij interessant vindt, wat in de mode is, of nog sterker wat een trend wordt die nog niet duidelijk zichtbaar is, maar die zich ongemerkt aan de mensen opdringt. Je zou feuilletonschrijvers trendwatchers van hun tijd kunnen noemen. Als in de jaargangen 1892 en 1893 van *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* de feuilleton *Intérieurtjes* verschijnt, dan sluit de schrijver duidelijk aan bij zekere maatschappelijke ontwikkelingen.

In een der laatste afleveringen wandelt Digna Messner door de stad en bewondert in de etalage van de plaatselijke muziek- en boekhandel haar boek *Lentezangen*, dat net is uitgegeven. Ze wordt daar gefeliciteerd met deze uitgave door Bruno Haakma, die haar een bos bloemen in de handen drukt. Hij heeft al enkele van de lentezangen op de piano gespeeld en vertelt Digna dat hem toen enkele regels uit Gorters *Mei* waren ingevallen. Hij heeft het gedicht in zijn zak en leest enkele regels voor:

Dat is muziek, die heeft met alle dingen  
Niets meer gemeen, en alle vreemde zinnen  
Zijn blind voor haar, geen vormen en geen kleur  
Heeft zij, zij is de lucht gelijk in heur  
Afwezigheid voor 't oog en schijnarmoede.  
Zij is de liefste, *allerliefste*, moeden  
Die zich moe leefden aan het zien en smaken  
Der volle wereld, drinken haar en raken  
Haar soms met lippen, willen haar altijd –  
Zij geeft van alles hun vergetelheid. (*Mei* II: 2236-2245)

Als hij opkijkt ziet hij bij Digna de tranen in de ogen staan. De verteller: 'zij had plotseling het gevoel, alsof haar hart breken zou, van hoge reine zaligheid en toch van wee ... '.

'Toen zij niet antwoordde, ging hij op gedempte toon voort:

Zielsleven is muziek: dat zijn de volle

Aanzwellingen gevoel, de eeuwig gulle  
Uitstroomingen van klank, ....

.....

Regen van klank verlatende de lucht,  
Een zingend' aarde met één groot gerucht.

Hij hield op, en sloot het boek. – Dat is heerlijk ....' zei ze als diep ademhalend. 'Hoe goed begrijpt die man het! Hoe heerlijk zoo begrepen en edel opgevat te worden'. - Zeker,' zei hij, maar velen begrijpen en voelen 't even innig en edel, geloof me, kunnen 't alleen niet zoo mooi uitdrukken. De dichters zijn de tolkers voor honderden ...'.<sup>82</sup>

De ontmoeting vindt plaats voor een etalage. Een etalage werd in die tijd gezien als modern. Niet alleen modemagazijnen en warenhuizen waren voorzien van grote spiegelruiten, waardoor in de etalage de artikelen breeduit en smaakvol konden worden geëtaleerd maar ook de eigenaar van eenvoudiger zaken als een boekhandel ging mee in de trend van die tijd om zijn winkel doorzichtig te laten zijn, niet meer afgesloten met een benepen uitstalkast. De buitenkant van een winkel was een communicatiemiddel geworden. Een mooie etalage werd doorslaggevend voor de omzet.<sup>83</sup> Maar ook refereert de schrijver aan de nieuw trend in gevoelsbeleving. Die was intiem en persoonlijk en uiterst kwetsbaar, maar moest desalniettemin onder woorden gebracht worden. Het was modern om over de eigen gevoelens te praten en te schrijven als iets heel bijzonders en persoonlijks.

In het dagblad *Frisia* van 15 juli 1899 verschijnt het feuilleton *Een logeetje*.<sup>84</sup> Jeanne logeert bij haar oom en op een avond komt het gezin De Lange op bezoek. Guus de Lange, de zoon, heeft een reis naar Nederlandsch Oost-Indië gemaakt. En het gesprek komt van Multatuli op de literatuur. Jeanne merkt op dat ze Nicolaas Beets met zijn boek de *Camera Obscura* het mooiste kunstwerk vindt. Maar daar is Guus het niet mee eens.

Hij vertolkt wat er in de jaren negentig langzaam gaande is in de Nederlandse literatuur. '[...] maar Beets een groot kunstenaar te kunnen noemen ... neen, dan waren er onder de nieuwe litteratoren mannen die meer in de richting der schoonheid hadden gedaan, meer waarachtiger kunst hadden

---

<sup>82</sup> *Elsevier*, 1893, 536, 537 en 537.

<sup>83</sup> Zie de beschrijving van de overgang van uitstalkast naar spiegelruit in Van der Woud (2015) 32 e.v.

<sup>84</sup> *Frisia*, 15 juli 1899, 4.

geleverd, intenser het leven hadden gevoeld, die als kunstenaar ontegenzeggelijk veel hoger stonden'. Als Jeanne naar namen vraagt, noemt hij Kloos, Verwey en Gorter als dichters en Van Deysse vindt hij de grootste kunstenaar van 't woord, maar hij vindt hem ook 'een hoogvoelende artist'. Een paar dagen later is Jeanne ernstig ziek geworden en vreest ze te sterven. Ze laat haar moeder dan voorlezen uit de bundel *Verzen* van Kloos: 'Ik denk altoos aan U, als aan die droomen,/ Waarin een ganschen, langen zaal'gen nacht,/ Een nooit gezien gelaat ons tegenlacht/  
Zóó onuitsprekelijk lief ...'. Maar de moeder kan niet verder lezen, denkend aan de ziekte van haar dochter. Haar stem hapert, haar handen beven, als ze het boekje dicht doet.

Duidelijk komt in deze passage tot uiting dat de dichtkunst van de jongste generatie heel anders is dan de conventionele dichtkunst, en gevoelens oproept door diep ernstig te zijn en te spreken over de eigen, individuele beleving.

### 3.7 *Mei*-citaten

Het bestand bevat zestien citaten uit *Mei*, waarvan twee maal het citaat van de eerste versregel: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid', en vier citaten uit gedichten uit *De School der Poëzie*.

Als voorbeeld naast de al gegeven citaten dient het krantenartikel van een zekere Lynceus die in zijn rubriek *Haagsche uitkijkjes* schrijft over het gegeven dat Den Haag nog geen straat heeft vernoemd naar Spinoza. Maar, zo voegt hij eraan toe, Herman Gorter is bezig met een vertaling van Spinoza's belangrijkste werk de *Ethica* en belooft zichzelf zonder twijfel: 'O, ik zal haar maken mooi'.<sup>85</sup> (*Mei* II : 634)

Het gezag van Herman Gorter als dichter is inmiddels zo groot dat de taalkundige R.A. Kollwijn veel woordgroepen uit de *Mei* als voorbeeld gebruikt van het gegeven dat dichters de uitgangs-n gebruiken waar het hun verstechnisch het beste uitkomt zonder te letten op het woordgeslacht. In *De Groene Amsterdammer* geeft hij tal van voorbeelden uit *Mei*: 'En zoo vindt men in *Mei* bijna op iedere bladzij "fouten" als: "gelijkend op de rook"; "op haren wang"; "toen werd zij op de lucht verliefd en mat dien met heel groote stappen

---

<sup>85</sup> *Soerabaijasch Handelsblad*, 11 mei 1895, 2.

en ze dronk hem”; “in zijne mond”; “met teere witterozeschijn”; “van den wiek van adelaren”; “den moerbeij;” “door den doorenhag”; “zoo zat ze midden in bloemen, en ze keek naar hun witte kroontjes”. Enz. enz. enz.’.<sup>86</sup> In *Taal en Letteren* merkt hij op dat Vondel en Hooft zich bij de keuze van het woordgeslacht lieten leiden door hun gehoor. Ook de jongste dichters doen dat. Ook nu weer geeft hij voorbeelden uit Gorters gedicht *Mei*.<sup>87</sup> Merk op dat ook Kolléwijn van Vondel en Hooft overspringt naar de dichters van Tachtig.

Een zekere C. F. van de Horst schrijft over perioden van verval en stilstand in de kunst, in het bijzonder in de Franse toneelkunst. Maar dan komt de kunst ineens weer tot leven: ‘Ja, een nieuwe lente en een nieuw geluid, een nieuwe gedaante en een nieuwe ziel, dat is het wachtwoord der wedergeboorte geweest [...]’.<sup>88</sup>

### 3.8 Recensies van ander werk van Herman Gorter

In een reactie van *De Groene Amsterdammer* op het essay van Byvanck wordt diens opmerking onderstreept over de overgang van de zinnen- naar de gedachtepoëzie in *De school der poëzie*. In het onderwijzersblad *Noord en Zuid* wordt de nadruk gelegd op Byvancks omschrijving van *Mei* als het zuiverste kenteken van poëzie.<sup>89</sup>

Andere besprekingen van *De school der poëzie* worden gegeven door J. den Ouden in het *Nieuws van den Dag* en door Henri Borel in *De Locomotief*. Den Ouden oordeelt positief. Hij vat de gedichten op als ‘woordensymphonieën, welke veelal niet te omschrijven schoons te genieten geven en verkwikken als mooie muziek’. Borel is onaangenaam verrast: ‘dat een zoo glansrijk door de muzen uitverkoren poëet als de zanger van *Mei* zich ging wijden aan ruw, ondankbaar sociaal werk’.<sup>90</sup> Heijn van Cortrijck schrijft een bijzonder lovend en goed analyserend artikel over *De school der poëzie* in *De Tijdspiegel* van januari 1898. W. G. van Nouhuys bespreekt deze bundel in *De Nederlandsche Spectator*. Hij gaat in op het verschil in poëzie tussen enerzijds die van Beets, Heye en De Génestet en anderzijds die van de Tachtigers. Deze laatste is juist niet nationaal maar individualistisch. Het gaat om individuele aandoeningen en

---

<sup>86</sup> *De Groene Amsterdammer*, 17 januari 1892, 4.

<sup>87</sup> *Taal en Letteren*, 31 december 1892, 22-65.

<sup>88</sup> *De Groene Amsterdammer*, 15 oktober 1899, 3.

<sup>89</sup> Zie resp. *De Groene Amsterdammer*, 16 januari 1898, 5 en *Noord en Zuid*, 1898, 240.

<sup>90</sup> Zie resp. *Het Nieuws van den Dag*, 3 december 1897, 5 en *De Locomotief*, 20 april 1899, 1.

soms schiet de taal tekort en moest de dichter zich behelpen met woorden van eigen vinding. Van Nouhuys vindt dat verderop in de bundel *School der Poëzie* de Verbeelding ontbreekt en daarmee verdwijnen ook de poëzie en de schoonheid.<sup>91</sup>

### 3.9 Schoolboeken

In de bloemlezingen en literatuurboeken voor het onderwijs is in dit decennium nog weinig van de beweging van Tachtig en van Gorters *Mei* te bespeuren. Duijser laat in 1890 een overzicht van de Nederlandse literatuur verschijnen.<sup>92</sup> In de derde druk van 1897 staat ook een paragraaf (paragraaf 75) 'Schrijvers van den laatsten tijd. De Nieuwe Gids'. Daarin vertelt Duijser van de strijd van *De Nieuwe Gids* tegen het oppervlakkige en banale. Het blad streefde naar realiteit en eiste dat elk literair product het stempel van de individualiteit zou dragen. Duijser is zeer kritisch gestemd: 'Dit streven naar artisticeit leidt bij velen dier nieuwe richting intusschen vaak tot vrij groote buitensporigheden in taal en stijl. De onmogelijkste woordkoppelingen, de meest dwaze epitheta, de zonderlingste beelden volgen elkander soms zoo snel op, dat het den lezer begint te duizelen. Dit is inzonderheid het geval bij Herman Gorter, wiens symbolisch gedicht 'Mei', naast zeer fraaie gedeelten, plaatsen bevat, die nagenoeg volkomen onbegrijpelijk zijn, zoodat niet zelden een grote mate van volharding noodig is, om te blijven voortlezen. Ook zijn bundel "Verzen" is een zonderlinge vermenging van fraaie poëzie en onverstaanbare klankuitingen'.<sup>93</sup> Deze tekst van Duijser over de nieuwe dichters blijft ongewijzigd tot in de laatste druk van 1907. Deze druk wordt door Herman Robbers in de *Elsevier* ironisch besproken.<sup>94</sup> Hij merkt op dat als de docenten dan toch een boek nodig hebben, dan maar moeten kiezen voor de *Historische Schets* van De Vooy.

J. Appeldoorn en W.F. van Vliet jr. presenteren in 1899 hun *Korte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, hoofdzakelijk ten dienst van het onderwijs aan hogere burgerscholen en gymnasia*. In de laatste paragraaf worden summier 'de mannen van Tachtig' besproken. Van Gorter wordt verteld: 'Gorter behoort met zijn mystieke en sentimenteele rijmen tot de

---

<sup>91</sup> Nouhuys (1902) 199-210.

<sup>92</sup> Zie voor de schoolboeken de lijst van geraadpleegde schoolboeken in de bijlage.

<sup>93</sup> Duijser (1897) 217. Zie de lijst van schoolboeken.

<sup>94</sup> *Elsevier*, 1909 I, 36-40.

uitersten der nieuwe richting. Sommige schoone fragmenten in zijn hoofdwerk “Mei” steken sterk af tegen die gedeelten, waarin eigenaardige beeldspraak, zonderlinge woordenkeus en samentrekkingen het goed begrijpen van den inhoud zeer bemoeilijken’.<sup>95</sup> In de bijbehorende bloemlezing, *Kunstvormen in poëzie en proza, maat en rijm*, is geen poëzie van Gorter opgenomen.

De neerlandicus J.B. Meerkerk schrijft op basis van 14 jaar ervaring *Een boek met verzen. Vijfig lessen in het Nederlandsch voor Gymnasia, H.B.S., enz.* Hij schrijft in zijn voorwoord dat hij de leerlingen dankzij deze methode liefde voor de poëzie heeft kunnen bijbrengen. Het boek bestaat uit 50 lessen. Elke les gaat over een gedicht, waarover vragen gesteld worden. Boven elk gedicht staat steeds: ‘Leert van buiten’. De vijftigste les gaat over een fragment uit *Mei*: ‘Weet iemand wat op aard het schoonste is, t/m Het is het vuur, de warmte, ’t is de zon’. (*Mei* I : 435-460)

Het tijdschrift *Taal en Letteren* vindt de gedichten van Meerkerks boek te moeilijk en de vragen irritant.<sup>96</sup> *Noord en Zuid* haalt de recensies aan uit *De Gids* en uit *De Nieuwe Gids* en citeert de afwijzende woorden van Willem Kloos: ‘De jeugd, met haar oppervlakkig egoïsme, leeft alleen in haar eigen dingen, en zoo ooit aan iemand, dan blijft het aan den wat-rijperen leeftijd voorbehouden, om te doorproeven gevoel en verbeelding en hooger begrip van andere menschen, of de letterkunde eigenlijk gezegd’.<sup>97</sup>

Toch was J.B. Meerkerk een groot pedagoog, getuige een opmerking van dr. H.P. Coster naar aanleiding van een schilderij van Christiaan Huidekoper: deze Christiaan Huidekoper was leerling geweest van J.B. Meerkerk, ‘een merkwaardig paedagoog, die den jongeren voorzoover zij daartoe aanleg hadden, veel gegeven heeft. Zij lazen bij hem en zeiden verzen van Kloos, Gorter en andere Nieuwe Gidsers’.<sup>98</sup> Uit dit voorbeeld blijkt maar weer eens dat niet het leerboek maar de leraar van doorslaggevend belang is bij de scholing en vorming van de leerling, zeker bij een vak als literatuur.

---

<sup>95</sup> Appeldoorn en W.F. van Vliet Jr (1899) 184. Zie de lijst van schoolboeken.

<sup>96</sup> *Taal en Letteren* (1899) 267 en 378.

<sup>97</sup> *Noord en Zuid* (1900) 106.

<sup>98</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 juni 1926, 5.



### 3.10 Samenvatting en bespreking

In de periode 1889 – 1900 is er een groeiend aantal poëzieminnaars die kennis hebben gemaakt met de moderne poëzie, de lyrische poëzie van Tachtig. Sommigen zien in deze nieuwe poëzie een mogelijkheid zich te profileren als kenner en liefhebber van deze avant-garde poëzie. Enerzijds oefenen zij in zekere zin macht uit door zich in hun oordeel te onderscheiden van de gewone burger, anderzijds verbreiden zij op hun manier kennis van deze nieuwe stroming in de literatuur en proberen zij er ook begrip voor te kweken.

Zo is het belang van Titia van Gelder dat zij de nieuwe ‘zeggingskunst’ die zij in Parijs heeft geleerd, in Nederland in praktijk brengt, afgezien van haar oogmerk haar publiek met de lyriek van Kloos, Verwey, Gorter en Van Looy kennis te laten maken. Deze nieuwe voordrachtskunst past wonderwel bij de nieuwe, individualistische poëzie van de jongste dichtergeneratie. Het is een intieme voordracht gericht op het verwoorden van als persoonlijk te beleven gevoelens. Willem van Leer doet zijn voordeel met deze nieuwe poëzie. Hij is een vlotte spreker, die met een zekere hartstocht en gedrevenheid opkomt voor de zaak van de nieuwe literatuur en alles wat ermee te maken heeft: het tijdschrift *De Nieuwe Gids*, de Julia-affaire en de onbegrijpelijke poëzie, die bij nader inzien best begrepen kan worden.

Er zijn overigens veel poëziefhebbers voor wie de nieuwe poëzie te intiem is om deze gezamenlijk met veel anderen in een publieke ruimte aan te horen. Ze houden er niet van dat er in het openbaar over dit soort kwetsbare en tedere gevoelens wordt gesproken. Ze zijn vertrouwd met de retorische poëzie, die collectieve gevoelens over God, het vaderland, de natuur, het gezin, en dergelijke vertolken. Ook houden ze niet van de tweedeling in het programma van zo’n voordrachtbijeenkomst met de grote zeventiende-eeuwse dichters voor de pauze en de nieuwe lyriek van Kloos cum suis erna.

De Vlaamse dichter en criticus Pol de Mont onderscheidt zich als hartstochtelijk pleitbezorger van de nieuwe dichtkunst met lezingen, essays en een bloemlezing. Zijn bespreking van *Mei* is opmerkelijk. Ze vertoont overeenkomsten met die van Kloos en Van Eeden, omdat ook voor hem het gedicht de expressie is van wat zich in het innerlijk van de dichter afspeelt. Binnewiertz sluit zich bij hem aan: de buitenwereld is bij Gorter wat hij voelt in eigen ziel. Pol de Mont gebruikt echter nergens het begrip ‘ziel’, maar heeft het over ‘het groote ik dat al het bestaande omvat’ en noemt Gorter daarom een

symbolist. Hij knoopt verder niet aan bij het Franse symbolisme en noemt ook geen namen van Franse dichters. De opvatting dat de poëzie van de Tachtigers en ook *Mei* tot het symbolisme moet worden gerekend, wordt later, in 1935, door A. Zijderveld uitgewerkt.<sup>99</sup>

Byvanck, de directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, interpreteert het gedicht *Mei* vooral filosofisch. Hij is de eerste die de filosoof Arthur Schopenhauer noemt in verband met *Mei*. *Mei* is voor hem een gedicht van het verlangen om te ontsnappen aan de natuurlijke begeertes en de uitzichtloosheid van het bestaan. Hij is ook de eerste die een tweespalt leest in het gedicht, te weten die tussen het geestelijk en natuurlijk leven, waarin bovendien het natuurlijk leven met zijn begeertes en wisselvalligheden overwonnen moet worden. Deze interpretatie past volstrekt niet bij die van Kloos, Van Eeden en ook niet bij die van Pol de Mont, die alle drie het gedicht opvatten als de expressie van de ziel of van het ik zonder onderscheid tussen een geestelijk en natuurlijk leven.

De nieuwe poëzie is wonderlijk, maar als je je eraan durft over te geven, ontroert zij en wekt zij gevoelens op die niet meer gerelateerd zijn aan God, het vaderland en de deugd, maar direct betrekking hebben op het eigen bewustzijn, de persoonlijke beleving. De feuilletons uit deze tijd illustreren deze interactie tussen de nieuwe gevoelspoëzie en de lezer van deze poëzie.

Het geringe aantal van twaalf mentions in recensies wijst erop dat *Mei* en Gorter nog niet stevig verankerd zijn binnen het referentiekader van de literaire recensenten. Uit de teksten met mentions 2 en 3 wordt duidelijk dat de Nieuwe Gidsers in de belangstelling staan en dat de jongere generatie, onderwijzers, leraren, kunstenaars en studenten de moderne poëzie weten te waarderen of er zelfs mee dwepen. De oudere generatie wijst deze nieuwe poëzie vaak nog af als onbegrijpelijk, en ook in de literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs wordt veelal afwijzend gereageerd op de poëzie van de Tachtigers en *Mei*.

Ten aanzien van deze eerste periode, het decennium 1891-1900, kan geconcludeerd worden dat er al veel gedaan is om de bekendheid van het gedicht te vergroten. Dat werd bereikt met de voordrachten en lezingen, zowel met de feitelijke uitvoering van deze voordrachten en lezingen als met de

---

<sup>99</sup> Zijderveld (1935).

verslaglegging ervan in de pers. De mentions 1 en 2 zijn afkomstig van recensenten en andere litteratoren. Zij zorgden ervoor dat *Mei* meer status kreeg in het literaire veld en versnelden zo het canoniseringsproces. Tegelijkertijd zorgden zij net als de schrijvers van de mentions 3-teksten, er met hun publicaties voor dat *Mei* meer bekendheid kreeg. Dat de status van Herman Gorter als een van de dichters van Tachtig was verhoogd, blijkt uit de woorden van de voorzitter van het Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres in 1897, die de aanwezigheid van Van Eeden, Van Deyszel, Verwey, Gorter en Couperus zeer op prijs had gesteld.

## 4 Hoofdstuk 4: *Mei* een duister en symbolisch gedicht (1901-1910)

### 4.1 Inleiding

Er is veel veranderd op geestelijk en literair gebied in de periode van de laatste zestien jaar. Dat constateert in 1896 de hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde, H.W.E. Moltzer, in zijn openingsrede als rector magnificus van de universiteit van Utrecht:

Indien gij, als de zeven Slapers in den jare O.H. 1879 of in het begin van 80 onder de bekoring van Morpheus waart geraakt en slechts 16 jaar hadt geslapen en op deze heugelijken dag door het gebeier van den Dom waart wakker geworden, en den ouden Gids ter hand hadt genomen ...., gij zoudt uwe oogen nauwelijks hebben geloofd.<sup>1</sup>

Moltzer heeft ter voorbereiding van zijn rede alle achttien delen van *De Nieuwe Gids* doorgenomen en citeert er rijkelijk uit, met name uit de literaire kronieken van Kloos. Hij vindt overigens wel dat 'de Nieuwe-Gids-School' overdrijft in haar reactie tegen de bestaande spreektaal. Met name keert hij zich tegen het streven naar 'de allerindividueelste expressies', omdat deze een goed begrip van de kunstgedachte in de weg staan. Maar hij is het eens met de eis van Kloos om alle vormen van retoriek uit te bannen en te streven naar oorspronkelijk taalgebruik en hij roept uit: 'Ziet gij het wel? Daar wordt de bastille, waarin de vaderlandsche litteraire kunst drie eeuwen had gevangen gezeten, van alle kanten bestormd!'

Tot slot voorspelt hij dat men later tot het inzicht zal zijn gekomen dat de nieuwe kunst 'op den akker van onze vaderlandsche belletrie en onze litteraire kritiek eene vruchtbare slib heeft achtergelaten'.<sup>2</sup>

Ook een andere rector magnificus citeert veelvuldig uit de Literaire Kronieken van Kloos. Het is de hoogleraar J. Woltjer, die op 28 oktober 1901 een rede uitsprak bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit. Hij waarschuwt tegen de overweldigende hoeveelheid literatuur die er sinds Tachtig over Nederland werd uitgestort.<sup>3</sup> Hij haalt echter instemmend het

---

<sup>1</sup> Moltzer (1896) 6.

<sup>2</sup> Moltzer (1896) 41.

<sup>3</sup> Woltjer (1901) 5,6 en 32.

volgende citaat van Kloos aan: ‘De heusche maker van poëzie zijn niet wij zelf, maar dat onbekende wezen, diep in ons binnenste, dat de ouden den bezielenden God hebben genoemd’. Woltjer wijst op Genesis 2 : 19,20, waarin verteld wordt hoe Adam de dieren één voor één hun naam gaf. ‘Twee onderscheidene handelingen liggen in deze ééne opgesloten: in de eerste plaats een volkomen zien van het ideële in het reële, een waarnemen van het wezen in de uiterlijke verschijning, en ten tweede een uitbrengen van klanken als volkomene zinnelijke uitdrukking van het door den geest waargenomene en gehoorde. In het wezen van den naar Gods beeld geschapen mensch ligt het, dat beide handelingen, wanneer de wil er op gericht is, spontaan tot stand komen’.<sup>4</sup> Woltjer stemt niet alleen in met de theorieën van Kloos maar weet ze ook in zijn protestantse geloof in te passen.

Begin twintigste eeuw wordt het streven van de Tachtigers naar het vernieuwen van de taal en het bestrijden van het ondoordachte en doodse retorisch taalgebruik steeds meer begrepen en gewaardeerd. De stroom van deze waardering kan het canoniserings- en populariseringsproces van het gedicht *Mei* als concretisering van de dichtersidealen van Tachtig meer vaart geven. Dit hoofdstuk, dat de lotgevallen van *Mei* bespreekt in de periode 1900-1910, zal dat aantonen.

## 4.2 Activiteiten van de uitgever

De derde druk van *Mei* verscheen, zoals in het vorige hoofdstuk al is opgemerkt eind 1900. Versluys houdt voor deze uitgave de prijs van de tweede druk aan: f 3,60. Hij plaatst pas advertenties in de St. Nicolaastijd van 1901.<sup>5</sup> De vierde druk van *Mei* verschijnt in 1905. Dit keer vraagt Versluys er f 2,50 voor. Inmiddels is ook verschenen *De School der Poëzie* in drie delen: I. Sensitieve verzen; II. Overgang van Individualisme naar Socialisme; III. Socialistische Verzen.<sup>6</sup> De vierde druk van *Mei* wordt wel weer in de bladen becommentarieerd. Uit het commentaar blijkt wel hoe populair het gedicht

---

<sup>4</sup> Woltjer (1901) 12 en 17.

<sup>5</sup> *Algemeen Handelsblad*, 30 november en 3 december 1901, 15. Versluys adverteert in deze advertentie ook voor *De School der poëzie* à f 3,60. Verder voor 10 titels van Frederik van Eeden, 6 titels van Albert Verwey en voor Willem Kloos, *Verzen* in de gewone uitgave en ook weer in een bijzondere uitgave voor f 25,-.

<sup>6</sup> *Algemeen Handelsblad*, 21, 25 en 30 november en 2 december 1905, 6 of 12. Ook in *Het Nieuws van den Dag*, 28 november 1905, 10. In dezelfde advertentie worden ook twaalf titels van Frederik van Eeden aangeboden, zes van Albert Verwey en *Verzen I* en *II* van Willem Kloos.

inmiddels is. *Het Nieuws van den Dag* ziet de vierde druk 'als een welsprekend bewijs hoezeer dit schoone gedicht nog steeds door het lezend publiek wordt gewaardeerd'.<sup>7</sup> Het *Algemeen Handelsblad* kenmerkt het gedicht als 'het tegenwoordig meer dan ooit besproken gedicht van Herman Gorter'.<sup>8</sup>

Op de middag van 15 juni 1910 wordt in het Stedelijk Museum te Amsterdam de Nationale Boektentoonstelling geopend. Veel kranten doen er verslag van. Het *Algemeen Dagblad* wijdt er zelfs een serie aan van drie artikelen en noemt Versluys als een van de uitgevers, wie het niet uitsluitend te doen is om winst te maken door literatuur uit te geven. 'Men weet het, aan literatuur wordt weinig verdiend'.<sup>9</sup> De *Nederlandsche Uitgevers Bond*, opgericht in 1880, bestaat dan 30 jaar. In augustus wordt te Amsterdam ook het internationale uitgeverscongres gehouden, dat de opmaat zal zijn voor toetreding van de Nederlandse uitgevers in 1912 tot de Berner Conventie, waarin het internationale auteursrecht is geregeld.<sup>10</sup>

### 4.3 Voordrachten en lezingen

#### 4.3.1 Willem Royaards als voordrachtskunstenaar

Willem Royaards (1867-1929) was een tijdgenoot en ook een groot bewonderaar van de Tachtigers. Hij werd ook wel 'de Tachtiger van het toneel' genoemd.<sup>11</sup> In december 1905 schreef hij een artikel over de toneelspeler: 'Muziek maakt van een ziel muziek weer los, zoo zal de door den tooneelspeler verwerkelijkte verbeelding van den dramatischen dichter, de verbeelding van een auditorium moeten losmaken, wil er voor den toeschouwer sprake zijn van eenig kunstgenot'.<sup>12</sup> Het citaat dat hij gebruikte om de wisselwerking tussen toneelspelers en publiek aan te geven, is uit *Mei*. Letterlijk staat er in het gedicht: 'Muziek lokt van een ziel muziek weer los'. (*Mei* I : 968) Royaards kwam met de Tachtigers in aanraking door zijn vriendschap met Hein Boeken en met Alphons Diepenbrock. Hij was in de eerste plaats een toneelspeler die volgens de principes van Tachtig het toneel vernieuwde. Wat zij deden voor de letterkunde, deed hij voor het toneel. Hun motto '*l'art-pour-l'art*' vertaalde hij

---

<sup>7</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 20 november 1905, 15.

<sup>8</sup> *Algemeen Handelsblad*, 22 november 1905, 10.

<sup>9</sup> *Algemeen Handelsblad*, 15,18 en 20 juni 1910 resp. 2, 5 en 13.

<sup>10</sup> Hagers (1990) 59 en 76-79.

<sup>11</sup> Erenstein (1996) 554.

<sup>12</sup> Geciteerd uit Naeff (1947) 119-120.

vrij met 'toneel omwille van het toneel'.<sup>13</sup> Als voordrachtskunstenaar heeft Royaards tot in de kleinste plaatsen getracht het Nederlandse volk ontvankelijk te maken voor de poëzie van Vondel en de Tachtigers.<sup>14</sup> Top Naeff onderscheidt twee grote toneelperioden in Royaards' leven: 1891-1895 en 1907-1927. Tussen deze twee perioden in ligt een tijdvak nagenoeg geheel gewijd aan de voordrachtskunst.<sup>15</sup> Over zijn voordracht van het gedicht *Mei* merkt Naeff op: 'Reeds kort na de verschijning waagde hij een eerste poging iets van die stralende lyriek te verklanken en het gedicht toegankelijk te maken ook voor degenen die tegenover de dichtkunst vreemd stonden. Hij heeft er, men kan wel zeggen, zijn heele verdere leven aan gewerkt en pas in zijn laatste levensjaren geloofde hij den prillen eenvoud te hebben bereikt, waarmee ook de rhetoriek hier en daar van dit dichtwerk te bezweren is. [...] "Mei" vormde met het kleine aantal sublieme gedichten van Kloos, die nu al lang gemeengoed zijn geworden, met Verwey: "De dood van het jaar", met "Ellen" van Frederik van Eeden, "Iris" van den overleden heraut Jacques Perk e.a., een uitgelezen programma uit onze toen moderne poëzie. Al deze gedichten, waarvan de meeste onsterfelijk zijn gebleken, hebben den voordrachtskunstenaar een menschenleven begeleid'.<sup>16</sup>

Het bestand bevat enkele krantenberichten van vóór 1900 met een verslag van een voordrachtavond, waarin Royaards werk van Gorter en andere Tachtigers voordroeg. Zijn optreden in januari 1894 oogstte veel bijval en leidde ook tot een ingezonden stuk in het blad *De Kunstwereld*. De briefschrijver vond het een opmerkelijke avond omdat een Hollandse toneelspeler het publiek wilde laten genieten van 'het meest-voornamste dat de kunst van nu is komen brengen'. Hij vond het een avond 'van héél hoog-genieten'. De recensent is het gedeeltelijk met hem eens maar heeft kritiek op de nieuwe manier van 'zeggen', die ook Royaards beoefende.<sup>17</sup>

Royaards had slechts één jaar de toneelschool bezocht.<sup>18</sup> Later nam hij vanaf oktober 1895 een jaar lang spreekles bij de Elsa de Jong van Beek en Donk, die

---

<sup>13</sup> De Leeuwe (1996) 581.

<sup>14</sup> Albach (1967) 7.

<sup>15</sup> Naeff (1947) 39. De indeling lijkt in strijd met haar opmerking dat Royaards in 1925 stopte met het toneel en weer tijd vond voor zijn voordrachtavonden op 341.

<sup>16</sup> Naeff (1947) 62-63.

<sup>17</sup> *De Telegraaf*, 17 januari 1894, 2. En *De Telegraaf* van 1 juni 1898, 2.

<sup>18</sup> Vanaf februari 1886 bezocht hij een jaar de toneelschool aan de Marnixstraat te Amsterdam. Albach (1967) 5. Zie ook Erens (1958) 196.

zich nadat ze in het huwelijk was getreden met Alphons Diepenbrock, als logopediste in Amsterdam had gevestigd.<sup>19</sup>

Mei 1902, na eerst nog een voordrachtavond gegeven te hebben in ‘Onze club’ in Den Haag met onder andere enkele fragmenten uit *Mei*,<sup>20</sup> vertrok Royaards naar Nederlandsch-Indië voor een tournee aldaar met zijn Multatuli-programma. Tot februari 1903 verbleef Willem Royaards in Nederlands-Indië en hield op wel vijftig verschillende plaatsen voordrachtavonden. Men raakte in Indië niet gauw uitgepraat over deze schilderachtige figuur.<sup>21</sup>

In Indië heeft Willem Royaards ook verzen gereciteerd van de generatie van ’80, maar geen fragmenten uit *Mei* of andere gedichten van Herman Gorter. Het publiek had volgens hem al moeite genoeg met de gedichten van Kloos en Verwey. Zo schreef een recensent in *De Sumatra Post*, wie het optreden van Willem Royaards dit keer wat tegenviel: ‘Dat kan wel voor een deel aan onzen smaak liggen, wij geven het gaarne toe, want vele van de verzen onzer “jongeren”, die minstens drie kwart van hun leven met huilen en weeklagen schijnen door te brengen, kunnen ons op zichzelf reeds niet bekoren’.<sup>22</sup>

In de maanden april en mei van 1903 hield Willem Royaards een reeks voordrachten in ’s-Gravenhage, Rotterdam en Amsterdam. Op het programma stonden verzen van Huygens, Vondel, Hooft en vele anderen, waaronder ook verzen van Jacques Perk, Frederik van Eeden, Van Deysel, Willem Kloos, Herman Gorter en Henriette Roland Holst. Het is niet duidelijk of er ook een voordracht bij was van een fragment uit *Mei*.<sup>23</sup> De recensent van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* was nog al kritisch over dit optreden van Willem Royaards: ‘Het genot dat we hebben aan deze verzen bij een lezing, stil, op onze kamer, met halfluide stem, heeft hij ons niet kunnen geven’.<sup>24</sup> Ook de recensent van *De Telegraaf* was niet helemaal tevreden: ‘De poëzie onzer moderne dichters eischt echter een fijnheid van nuanceering tegelijk met een volhardend vasthouden van de stemming van het geheel, welke Royaards op dit oogenblik nog niet in voldoende mate bezit’.<sup>25</sup>

---

<sup>19</sup> Leijnse (2015) 185 en 540.

<sup>20</sup> *De Locomotief*, 1 mei 1902, 16.

<sup>21</sup> Voor enkele grappige anekdotes over Royaards zie *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 20 juni 1903, 5.

<sup>22</sup> *De Sumatra Post*, 29-12-1902, 11.

<sup>23</sup> Zie *Het Nieuws van den Dag*, 10 maart 1903.

<sup>24</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 1 mei 1903, 5.

<sup>25</sup> *De Telegraaf*, 20 april 1903, 2.



In het winterseizoen van 1903-1904 had Royaards alweer twaalf voordrachten gepland in zowel Den Haag als Rotterdam. Als vijfde voordracht stond poëzie van Perk, Kloos, Hélène Swarth en Kloos op het programma en als zevende voordracht een bekorte versie van *Mei*. Het programma toont een bekende indeling: dichters uit de Gouden Eeuw zoals Huygens en Hooft, vervolgens Multatuli en dan veel moderne dichters als Kloos en Gorter. De recensent geeft Royaards in zijn bespreking in overweging ook eens aandacht te besteden aan dichters als Cats, Camphuyzen, de Van Haren's, David van Lennep. Da Costa, Beets, Alberdingk Thijm, Schaepman, Helmers, Tollens en Hoogvliet.<sup>26</sup>

#### 4.3.2 Sjouk Tigler Wybrandi

In de kranten van dit decennium zijn ook regelmatig aankondigingen en recensies te vinden van een zekere Sjouk Tigler Wybrandi. De *Leeuwarder Courant* schrijft lovend over haar optreden op 28 november 1905 in Leeuwarden. Na de pauze droeg ze gedichten voor van onder meer Van Eeden, Gorter, Guido Gezelle en Kloos. De verslaggever had het over 'het zonnefonkelende schilderstukje uit Gorter's *Mei* met zijn zeepbellenkleuren en bloemengeur, de diep religieuze overdenking van Guido Gezelle en Kloos' stemmige sonnetten'. Het publiek volgde de voordrachten met de grootste aandacht.<sup>27</sup>

Uit een bericht in de *Nieuwe Gorinchemse Courant* blijkt dat zij een optreden heeft verzorgd in Gorcum voor de afdeling Gorinchem van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen met onder meer fragmenten uit *Mei*.<sup>28</sup> Op 22 november 1907 verzorgde zij een voordrachtavond in de kleine zaal van het Concertgebouw. Voor de pauze droeg zij gedichten voor van Van Eeden, Gezelle, Kloos, H. Swarth, Van Scheltema en Gorter, na de pauze het eerste bedrijf van *Gudrun* van Alfred Rodenbach. De recensent, J.H.R. (J.H. Rössing) toonde zich een kritisch luisteraar maar acht haar voordrachtskunst wel verheven boven die van haar voordragende zusters en beveelt haar hartelijk

---

<sup>26</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 27 juli 1903, 15 en *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 27 juli 1903, 10.

<sup>27</sup> Zie *Leeuwarder Courant*, 5 november 1904 en 27 en 29 november 1905.

<sup>28</sup> *Nieuwe Gorinchemse Courant*, 1 maart 1908, 2.

aan in de aandacht van Nutsdepartementen die zich een goede voordrachtavond wensen.<sup>29</sup>

Op 20 december 1908 bracht zij voor een tweede keer in Leeuwarden Gorters *Mei* ten gehore na enige coupures aangebracht te hebben. De journalist voegt in zijn krantenbericht eraan toe: 'Dit dichtstuk is bekend maar behoudt zijn groote bekoorlijkheid, ook bij vernieuwde kennismaking'.<sup>30</sup>

Later ging zij zich meer toeleggen op het geven van lezingen. Een aantal malen wordt in november en december 1909 in de *Leeuwarder Courant* aangekondigd dat mejuffrouw Sjouk Tigler Wijbrandi<sup>31</sup> tien lezingen gaat geven, verspreid over enkele maanden, over *Lioba* van Frederik van Eeden, *Mei* van Herman Gorter, gedichten van Guido Gezelle, Willem Kloos, Albert Verwey, Hélène Swarth en P.C. Boutens.<sup>32</sup>

Op 26 november 1909 werd in Sneek een avond georganiseerd ten bate van de rusthuisvereniging. Sjouk Tigler Wijbrandi werkte eraan mee door fragmenten uit *Mei* op te zeggen en gedichten van Vondel, Albert Verwey, Frederik van Eeden en Adama van Scheltema. Er waren meer dan 200 belangstellenden.<sup>33</sup> Op 10 maart 1910 houdt zij een lezing over *Mei* in het gebouw De Harmonie in Leeuwarden.<sup>34</sup>

Sjouk Tigler Wybrandi (1872-1957) ging op 23-jarige leeftijd naar Amsterdam waar ze gedurende enkele jaren lessen volgde bij Cateau Esser, directrice van de School voor Vocaal-Dramatische Kunst. Na enkele jaren ging ze naar Berlijn voor verdere studie aan de Hochschule für Musik bij Frau Professor Schulze Asten. In 1900 was ze weer in Leeuwarden. In 1903 werd ze lerares in zang en muziekgeschiedenis aan de meisjes-hbs. Buiten de school om gaf ze heel veel lessen in declamatie, letterkunde en spreken. Ze verzorgde door heel het land declamatiebijeekkomsten op Nutsavonden onder meer in Rotterdam, Nijmegen, Amsterdam, Den Helder en Winterswijk.<sup>35</sup>

---

<sup>29</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 23 november 1907, 7.

<sup>30</sup> *Leeuwarder Courant*, 19 december 1908, 2

<sup>31</sup> Meestal wordt 'Wybrandi' geschreven, maar ook wel 'Wijbrandi'.

<sup>32</sup> *Leeuwarder Courant*, 31 mei 1910, 4 bericht dat zij haar negende lezing op 2 juni 1910 geeft. Deze duurt tweeënehalf uur en gaat over de gedichten van Herman Gorter en Henr. Roland Holst, Boutens en Guido Gezelle.

<sup>33</sup> *Leeuwarder Courant*, 26 november 1909, 9.

<sup>34</sup> *Leeuwarder Courant*, 9 maart 1910, 4.

<sup>35</sup> Gegevens ontleend aan een interview met haar in de *Leeuwarder Courant*, 21 augustus 1952, 7.

### 4.3.3 Gerard Arbous

Uit berichten in *Het Nieuws van den Dag* kunnen we opmaken dat mevrouw Truus Post en de heer G.J. (Gerard) Arbous na hun tournee door West-Indië een eerste voordrachtmatinee hielden op zondagmiddag 9 december 1906 in Odeon te Amsterdam. In Paramaribo en op Curaçao hadden ze samen met enkele andere toneelspelers een toneelstuk van Ibsen opgevoerd, *Spoken*. Teruggekeerd in Nederland vatten zij het plan op samen voordrachtbijeenkomsten te organiseren. In Odeon brachten ze fragmenten uit Vondels toneelstuk *Lucifer*, verzen van Kloos en Gorter en gedichten van de Vlaamse dichters Guido Gezelle, Rodenbach en Pol de Mont. En tot slot een fragment uit Gorters *Mei*.<sup>36</sup> Een ander bericht kondigt hun voordracht aan in het Kurhaus te Zandvoort op zaterdag 13 juli 1907 met Franse, Duitse en Nederlandse gedichten. De eerste voordracht was een fragment uit *Mei*. Verder gedichten van Rodenbach, Schiller, De Musset, Heine, de forumscène uit Julius Caesar van Shakespeare, gedichten van Kloos en Pol de Mont.<sup>37</sup> Volgens een bericht in *De Telegraaf* hebben ze ook een voordrachtbijeenkomst gehouden op vrijdag 19 juli 1907.<sup>38</sup> Andere krantenberichten ontbreken, maar men kan zich voorstellen dat de twee voordrachtskunstenaars hun programma ook in andere plaatsen hebben uitgevoerd en op die manier meer bekendheid aan het *Mei*-gedicht hebben gegeven.

Gerard Arbous (1876-1959), toneelspeler en voordrachtskunstenaar, begon als vrijwilliger bij de Koninklijke Vereniging 'Het Nederlandse Toneel'. In 1906 maakte hij samen met een gezelschap dat zich het 'Hollands Toneel Ensemble' noemde, een tournee in West-Indië: Paramaribo en Curaçao. Teruggekeerd in Amsterdam verzorgde hij samen met Truus Post voordrachten om in hun onderhoud te kunnen voorzien. Op het repertoire stonden werken van Van Deyssel, Multatuli, Kloos, Gorter, Van Eeden, Gezelle, Rodenbach en dramatische fragmenten van Vondel, Shakespeare en Multatuli. Daarna maakte hij nog tournees in Zuid-Afrika, Oost- en West-Indië. Terug in Nederland richtte hij een toneelgezelschap op 'Groot Toneel', waar onder andere Albert van

---

<sup>36</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 7 december 1906, 6 (advertentie) en 11 december 1906, 11.

<sup>37</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 11 juli 1907, 11.

<sup>38</sup> *De Telegraaf*, 12 juli 1907, 7.

Dalsum toe behoorde. Gerard Arbous speelde als acteur mee in de eerste Nederlandse geluidsfilm, *Willem van Oranje*, die in 1934 in première ging.<sup>39</sup>

Truus Post (1877-1949) heette eigenlijk Geertruida van Warmelo. Na haar scheiding liet ze zich Truus Faassen noemen. Zij was een der eerste toneelsteren van het Heijermansgezelschap en van de Nederlandse Toneelvereniging.<sup>40</sup>

#### 4.3.4 Andere voordrachtbijeenkomsten

In een advertentie wordt een voordrachtbijeenkomst aangekondigd verzorgd door de neerlandicus J.A.N. Knuttel. Hij doet dit op verzoek van de 'Rotterdamsche Kunstkring' op donderdagavond 2 april 1903. Hij draagt voor uit werk van Hooft, Kloos, Gorter en Streuvels.<sup>41</sup>

Herman Abas heeft een uitgebreid programma van gedichten die hij in het seizoen januari tot mei 1904 in de Geheerzaal van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Amsterdam voordroeg. Het programma bevat onder andere fragmenten uit Sophocles, Aeschylus, Homerus, Vondel, Multatuli, Emants, veel Tachtigers als Kloos, Van Eeden, Swarth, Gorter.<sup>42</sup>

Henri Dekking was in zijn tijd een bekende journalist maar ook een goed voordrachtskunstenaar. In de winter ging hij de nutsdepartementen en verenigingen langs om er literaire voordrachten te houden. Hij had een geweldig repertoire en droeg geheel uit het hoofd voor: voor de pauze onder andere uit toneelwerken van Shakespeare, Van Eeden, Cyrano de Bergerac. Na de pauze onder meer verzen van Hooft, Verwey, Kloos, Vondel, Perk, Van Eeden, Herman Gorter.<sup>43</sup> In *Het Nieuws van den Dag* uit 1910 staat weer een bericht over hem. Dat jaar trekt hij door het land met voor de pauze onder andere verhalende Engelse poëzie, 'Een avondje bij juffrouw Pietersen' en 'Het diakenhuismannetje' en na de pauze waarschijnlijk hetzelfde programma als zes jaar terug met moderne poëzie van Kloos, Verwey, Van Eeden, Gorter, Swarth. En ook dit keer weer alles uit het hoofd. 'In den lande staat hij bekend

---

<sup>39</sup> Gegevens ontleend aan *De Sumatra Post*, 1 oktober 1915, 10; *De Telegraaf*, 31 maart 1951, 11 en 30 december 1952, 4.

<sup>40</sup> Gegevens ontleend aan *De Gooi- en Eemlander*, 25 april 1949, 5.

<sup>41</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 2 april 1903, 4.

<sup>42</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 24 december 1903, 7.

<sup>43</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 14 december 1903, 15.

als de koning der voordragers', aldus de bewonderende toneelrecensent J.H. Rössing.<sup>44</sup>

Het dagblad *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* publiceert een brief van een spraakleraar, de heer Pierre Bos. Hij wil zich vestigen in Batavia als spraakleraar en ook voordrachtbijeenkomsten geven. Hij heeft lessen gevolgd bij de spraakleraar Otto Knaap en toneelspeler Richard Christian en geeft nu zelf les volgens de methode van Ypes-Speet. Hij wil voordrachtbijeenkomsten houden in Indië. Zijn programma bestaat uit literaire werken in drie talen. Wat het Nederlands betreft gaat het om Multatuli, 'een flinke collectie uit den grooten tijd', verder Kloos en Gorter en gedeeltes uit drama's en ook 'het noodige komische ter afwisseling'.<sup>45</sup>

Ook Titia van Gelder verzorgde in dit decennium verschillende voordrachtbijeenkomsten.<sup>46</sup>

#### 4.4 Lezingen

Dat de dichtkunst van de Tachtigers niet in alle kringen waardering kreeg in dit decennium, blijkt wel uit sommige lezingen die in deze tijd gegeven werden, vooral in protestants-christelijke en katholieke kringen. Zo pater Nieuwbarn die een lezing hield voor de R.K. wetenschappelijke kring te Nijmegen over de moderne richting in onze literatuur. Hij wees op de ruzie tussen de dichters van *De Nieuwe Gids*. Kloos noemde Gorter 'een ellendigen knoeier'. Het is volgens hem niet altijd even duidelijk wat de modernen eigenlijk willen. Een ding is echter zeker, dat zij fel gekant zijn tegen het Christendom. 'Zinnelijkheid en verfijnd sensualisme is dan ook één der kenmerken van de moderne literatuur. Een ander kenmerk is de hopeloze melancholie, die niet anders dan natuurlijk is bij degenen, die het leven hiernamaals wegcijferen. Er wordt ook niet meer gevraagd of een boek een zedelijke of onzedelijke strekking heeft, alleen of het letterkundig mooi is'. Haar voortbrengselen moeten verderfelijk geacht worden voor het geloof en de zeden. Nieuwbarn geeft toe dat de moderne literatuur heeft bijgedragen aan het opruimen van veel van wat conventioneel en verouderd was geworden.<sup>47</sup>

---

<sup>44</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 3 september 1910, 6.

<sup>45</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 5 december 1910, 2.

<sup>46</sup> Zie bijvoorbeeld de *PGNC*, 19 april 1904, 3. En het *Algemeen Handelsblad*, 18 januari 1904, 6. *NRC*, 25 januari 1910, 6.

<sup>47</sup> *De Gelderlander*, 22 december 1903, 1.

Dr. R.L. Vorenkamp trad donderdagavond 12 maart 1903 op voor de afdeling Haarlem van de Nederlandsche Protestantse Bond. Als een kenmerk van de vervreemding tussen de hedendaagse beschaving en de christelijke vroomheid noemde hij de geest die zich uitsprak in de moderne literatuur. 'Plaats slechts de dichters en schrijvers als Beets, Potgieter, De Génestet, Van Koetsveld, Bosboom-Toussaint, enz. die allen verbonden waren door de band van christelijke vroomheid, eens tegenover Couperus, van Eeden, Verwey, Gorter, H. Swarth, freule Anna de Savornin Lohman, enz.'. <sup>48</sup> En D. Laméris uitte in de Openbare Leeszaal van Utrecht op zaterdag, 24 januari 1900 scherpe kritiek op het onzinnige gebeuzel van Gorter en de altijd zichzelf op de voorgrond doen tredende Hélène Swarth. Deze nieuwe dichters leven niet met het volk maar in een wereldje apart. Van Eeden maakt op de beoefenaars van deze nieuwe richting een gunstige uitzondering: de eenvoud van zijn gedichten, onder andere *Ellen*, maakt een diepe indruk. <sup>49</sup>

Het verwijt dat de moderne, Tachtiger dichters in een wereldje apart leefden, maakte ook dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eijsinga, predikant te Zutphen. 'Ze meenden dat ze ontheven waren aan de brute menigte en leverden daarvan het bewijs door de verheerlijking van het "ik-gevoelen" '. Van den Bergh van Eijsinga is socialist en meent dat het socialisme de mensen zal los maken van priesters, dominees en politieagenten. <sup>50</sup>

Maar de belangstelling voor de dichtkunst der Tachtigers en in het bijzonder voor *Mei* is groeiende in dit decennium. Dat bleek al uit de vele voordrachtbijeenkomsten. De verslaggever, Carlo, is verontwaardigd als hij in een causerie te Batavia over Franse en Nederlandse gedichten niets hoort over dichters als Verwey, Van Eeden, Perk, Gorter en Kloos. Hij citeert dan zelf maar uit het gedicht 'De Zee' van Kloos en uit Perks 'Iris'. <sup>51</sup>

De *Tilburgsche Courant* maar ook *Het Nieuws van den Dag* berichten dat de heer Willems, onderwijzer te Tilburg, een inleiding zal houden over het gedicht *Mei* voor het onderwijzersgezelschap in het arrondissement Tilburg op woensdag 4 november 1903. <sup>52</sup> De dichter en recensent van *De Groene Amsterdammer*, J.B. Schepers, houdt een letterkundige lezing en is vol lof over

---

<sup>48</sup> *Haarlem's Dagblad*, 14 maart 1903, 1.

<sup>49</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 25 januari 1900, 2.

<sup>50</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 3 april 1900, 3.

<sup>51</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 3 februari 1904, 2.

<sup>52</sup> *Tilburgsche Courant* van 29 oktober 1903, 3 en *Het Nieuws van den Dag*, 30 oktober 1903, 2.

‘onze dichters’. Zij ‘hebben in het drukke roezemoezige leven de letterkunde weder doen opbloeien. In Kalverstraat-drukke, te midden van het café-gewoel hoorden zij hun verzen klinken, maar hun denken werd door de studie van Petrarca en de wijsgeeren Schopenhauer en Nietzsche gevormd en veredeld’. Voor Schepers is het *Mei*-gedicht de verpersoonlijking van de maand Mei op Hollandse bodem, waar Mei het leed leert kennen, waaraan zij ook uiteindelijk sterft. De mooiste gedeelten vormen volgens hem het begin, aanvangende met: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’ waarin een stadje bij avondstemming wordt beschreven en de wandeling met Mei in zang III: ‘Wij gingen wandelen langs de dikke dijken’.<sup>53</sup> ‘Gorter en Van Eeden waren al vroeg in hun denkperiode, *Mei* is daarvan het testament geworden, *De kleine Johannes de kroniek*’.<sup>54</sup>

In de dagbladen worden nog veel meer lezingen, ook in de vorm van een cursus, genoemd, die over de beweging van Tachtig gaan. Dan wordt ook altijd de dichter Herman Gorter genoemd, maar het is niet duidelijk of ook het gedicht *Mei* wordt besproken. Zo hield Jacob de Haan een lezing over ‘de letterkundige beweging van ‘80’ voor de bond voor jonge arbeiders en arbeidsters, in ‘De Zaaier’ te Amsterdam. In het bijzonder werden de werken van Herman Gorter, Henriette. Roland Holst en Herman Heijermans behandeld.<sup>55</sup> In Medan op het eiland Sumatra hield in de ‘Witte sociëteit’ de heer Verbruggen een lezing over de beweging van ‘80 die het publiek werkelijk ‘pakte’.<sup>56</sup> Volgens een aankondiging wilde mevrouw dr. J. van den Bergh van Eysinga-Elias in het gebouw van de Maatschappij tot Nut van ‘t Algemeen te Nijmegen een cursus van tien avonden geven over de letterkunde van de negentiende eeuw. Op de zesde avond, 27 januari 1908, wordt behandeld: *De Nieuwe Gids*; proza van Van Deyssel en Van Looy; poëzie van Kloos, Verwey, Gorter en Adama van Scheltema.<sup>57</sup> Adriaan van Oordt hield vijf lezingen over letterkunde voor de Nederlandse bond van boekverkopersbedienden te Amsterdam: beschouwingen over plastiek en stijl in het werk van Kloos, Gorter, Michelangelo en Millet.<sup>58</sup> De vereniging voor algemene ontwikkeling, Thugatèr,

---

<sup>53</sup> *Mei* III: 64: ‘Wij gingen langs de dikke dijken’.

<sup>54</sup> Zie het verslag van zijn lezing in *Haarlem's Dagblad*, 19 januari 1905, 5.

<sup>55</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 23 februari 1904, 10.

<sup>56</sup> *Sumatra Post*, 25 oktober 1905, 6.

<sup>57</sup> *De Gelderlander*, 14 november 1908, 2.

<sup>58</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 2 december 1909, 7.

organiseerde een cursus letterkundig lezen. Op het programma van de vorige cursus kwamen voor: Vondel, Hooft, Brederode, Cats, Huygens, Potgieter, Vosmaer, Multatuli, Kloos, Van Eeden, Verwey, Van Deyssel, Pierson, Gorter, Emants, Hélène Swarth, De Meester en Streuvels.<sup>59</sup>

#### 4.5 Het publiek

Voordrachtskunstenaars organiseerden op eigen initiatief bijeenkomsten maar ook wel op uitnodiging van een Nutsdepartement of een vereniging. De Nutsdepartementen organiseerden zelfs hele reeksen van voordrachtavonden. Het overzicht van dit decennium in de bijlage vermeldt 27 voordrachtbijeenkomsten in de periode 1901-1910. Het is zeer waarschijnlijk dat er veel meer voordrachtbijeenkomsten waren, die niet in de pers werden aangekondigd of besproken. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de lezingen. Het bestand van deze periode telt twaalf bijeenkomsten met een lezing over de Tachtigers en in het bijzonder over Gorter en *Mei*.<sup>60</sup> Zie het overzicht van de voordrachten en lezingen, die in de door mij geraadpleegde week- of dagbladen zijn genoemd.

Deze voordrachten en lezingen vormden een nieuw verschijnsel. Vóór 1880 waren er wel letterkundige bijeenkomsten, maar deze werden dan georganiseerd door letterkundige genootschappen of rederijderskamers. In de Voorrede van zijn boekje *Geschiedenis van het letterkundig genootschap Oefening kweekt kennis* schrijft Margadant dat zijn genootschap een halve eeuw lang, van 1840 tot 1890, het geestelijk middelpunt was van Den Haag. Het verval begon juist toen de stad zich fors begon uit te breiden. Hij zoekt de oorzaak in de activiteiten van andere verenigingen en vooral in de opkomst van de radio en de bioscoop.<sup>61</sup> Tegen dat laatste kan ingebracht worden dat de bioscoop zich pas later, in het eerste decennium van de twintigste eeuw in de grote steden vestigde en de radio pas in de tweede helft van de jaren twintig populair werd. De invloed van de radio in die jaren moet ook weer niet overschat worden. Er waren in 1926 nog slechts zo'n 26.000 ontvangtoestellen. Dat aantal zou pas in 1938 stijgen naar meer dan een miljoen.<sup>62</sup>

---

<sup>59</sup> *Algemeen Handelsblad*, 23 augustus 1910, 1.

<sup>60</sup> Zie het overzicht van deze periode op <https://zenodo.org/record/1844382>.

<sup>61</sup> Margadant (1934).

<sup>62</sup> Schot en De la Bruhèze (1998) 30.



Het is aannemelijk dat de jongere generatie zich afwendde van de traditionele burgerlijke vormen van sociabiliteit en ontvankelijk voor de nieuwe gevoelspoëzie dit soort bijeenkomsten bezocht. Bovendien vond er in deze tijd een verschuiving plaats in de samenstelling van de beroepsbevolking. Er kwam veel meer werk in de nijverheid en de dienstverlening, die ten koste ging van de werkgelegenheid in de landbouw en visserij.<sup>63</sup> Deze nieuwe beroepen vereisten speciale opleidingen. Het intellectuele peil van deze beroepsbevolking werd door vakcursussen en diploma's flink verhoogd. Tot deze zogenaamde 'witteboordenwerkers' behoorden bijvoorbeeld de onderwijzers, kantoorpersoneel, winkelbedienden, spoorwegemployeés en verplegend personeel.<sup>64</sup> Veel ongehuwde vrouwen vonden werk als typiste, telefoniste, secretaresse, onderwijzeres of verpleegster.<sup>65</sup> Men kan zich voorstellen dat een deel van deze kleine burgerij in haar drang naar meer kennis en in haar neiging zich te conformeren aan de hogere standen zich ook ging interesseren voor kunst en literatuur.

De impact van deze voordrachten en lezingen kan nauwelijks overschat worden. De toneelcriticus J.H. Rössing sprak van een 'heirleger voordragers'.<sup>66</sup> Duizenden mensen kwamen op deze manier in aanraking met de dichtkunst van Tachtig. Het is misschien wel aan deze voordrachten en lezingen te danken dat de Tachtigers in dit en het vorige decennium zo populair werden en dat hun gedichten en dus ook het gedicht *Mei* als hoogstaande literatuur werden beschouwd, afgezien van het al eerder uitgewerkte gegeven dat er een behoefte was aan het spreken over persoonlijke gevoelens. Het literatuuronderwijs kan in deze periode nog niet van grote invloed zijn geweest, omdat de meeste populaire bloemlezingen en literatuurboeken met aandacht voor de moderne dichtkunst nog moesten verschijnen.<sup>67</sup> De voordrachtbijeenkomsten en de lezingen, die voor iedereen gratis of voor weinig geld toegankelijk waren, en waar geen eisen bestonden ten aanzien van stand of kledij, vormden een belangrijke schakel tussen de dichtkunst en het grote publiek.

---

<sup>63</sup> De Jonge (1988) 276 en Van Tijn (1988) 283.

<sup>64</sup> Wedman (1998) 233.

<sup>65</sup> Van Tijn (1988) 283.

<sup>66</sup> *Het Nieuws van den Dag* van 14 december 1903, 15.

<sup>67</sup> Zie de paragraaf over schoolboeken in dit hoofdstuk: De eerste schoolboeken met positieve aandacht voor de Tachtigers en voor *Mei* verschenen pas in 1905 en 1908.

## 4.6 Mentions

### 4.6.1 Mentions 1

In de vorige periode was het bestand mentions 1 nog klein: twaalf recensies, waarin Gorter of *Mei* werd vermeld. Omdat het gedicht *Mei* en de dichter Gorter in de periode 1901-1910 een veel grotere bekendheid hebben gekregen, ligt het voor de hand te veronderstellen dat het aantal recensies waarin Gorter of *Mei* wordt genoemd, ook groter is geworden. Dat klopt. Het bestand voor deze periode telt 55 recensies in tien verschillende periodieken. Het zijn de volgende recensenten: J.B. Schepers (5x), J.K. Rensburg (3x), Carel Scharten (2x), Henri Borel, Albert Rehm, Edward Koster, Frederik van Eeden, P.H. Hugenholtz, P. H. van Moerkerken, Henri van Calker, D., Alex Gutteling, Herman Teirlinck, H.A.L., Jan Walch, Dirk Coster, Joannes Reddingius (allen in *De Groene Amsterdammer*); Ch. van Deventer (*De Locomotief*), Willem Kloos (*De Nieuwe Gids* via *De Telegraaf*), Frits Lapidoth 2x (Elsevier), Is. Querido 15x (*Algemeen Handelsblad*), M.K. (*Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*), Charles Boissevain Jr. 2x (*Sumatra Post*), A.J. Linnebank (*Het Centrum*). Enkele anonieme recensies in de *NRC*, het *Nieuws van den dag* en de *Tilburgsche Courant*.

In het decennium 1901-1910 zijn er in totaal 25 recensies in *De Groene Amsterdammer* verschenen met de Gorter-/*Mei*-mention. Dat past wel bij een weekblad dat als progressief bekend stond. De eerste aflevering van dit weekblad verscheen op 1 juli 1877. Johannes de Koo, een dominee die van zijn geloof was gevallen en in de journalistiek ging, werd hoofdredacteur en mede-eigenaar en wist het blad tot bloei te brengen. Het bevatte veel politiek, kunst, een vrouwenpagina en veel 'lifestyle'. Het heette oorspronkelijk *De Amsterdammer* maar toen in 1883 De Koo ook een dagblad met die naam had opgericht, werd het weekblad aangeduid als *De Groene Amsterdammer* naar het groene omslag. Tachtigers als Willem Paap, Lodewijk van Deysel. Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden, Frank van der Goes en Frans Erens mochten er dankzij de bemiddeling van Willem Doornbos in schrijven. De Koo bleef hoofdredacteur tot 1907 en gaf aan het weekblad, dat zich ook sterk maakte voor algemeen kiesrecht, een progressief links-liberale snit.<sup>68</sup>

---

<sup>68</sup> Hartmans (2002).

#### 4.6.1.1 Co-mentions

De lijst van recensies maakt duidelijk dat de meeste recensenten niet zuinig zijn met het strooien van namen. Waarom doen zij dat? Willen zij hun belezenheid tonen? Het is begrijpelijk dat een recensent zijn autoriteit als literair criticus wil vestigen of bevestigen door zijn belezenheid te tonen. Hij heeft er belang bij zijn literaire reputatie hoog te houden.<sup>69</sup> Maar het kan ook zijn dat hij de lezer wil voorlichten en bijpraten. Deze twee mogelijkheden vullen elkaar mooi aan. De recensent drukt daarmee zijn stempel op het receptieproces van de lezer, zowel door de keuze van het door hem te bespreken werk, de keuze van de mentions, als ook door de relatie die hij legt tussen het te bespreken werk en de mentions. Van Rees en Dorleijn stellen zich de vragen: ‘Welke (strategische of andere) oogmerken streven gebruikers van een literatuuropvatting na? Welke effecten heeft het hanteren van een literatuuropvatting?’<sup>70</sup> Mathijs Sanders, die de Nederlandse literatuurkritiek van de eerste twee decennia van de twintigste eeuw heeft bestudeerd, geeft daar gedeeltelijk een antwoord op met zijn conclusie dat in deze periode niet het model van de esthetische en polemische literatuurkritiek van Tachtig werd gehanteerd, maar het naar objectiviteit strevende ‘wetenschappelijke’ model van vóór Tachtig, inzonderheid door Querido en Ritter. Hun kritiek is niet polemisch maar pedagogisch van aard in dienst van de productie en verspreiding van literaire kennis.<sup>71</sup>

Van de 55 recensies zijn er 15 van de hand van de criticus Is. Querido. Daarbij moet worden bedacht dat Querido halverwege dit decennium, om precies te zijn vanaf 4 oktober 1905<sup>72</sup>, zijn boekbesprekingen in het *Algemeen Handelsblad* liet verschijnen. Hij kreeg toen een vaste recensierubriek met een vaste rubrieksnaam: Letterkundige Kroniek.

Querido zag het als zijn taak een brug te slaan tussen de literatuur en de lezers zonder concessies te doen aan de smaak van het publiek.<sup>73</sup> Overigens werd hij door de directeur, Charles Boissevain, bij het lezerspubliek van het *Algemeen Handelsblad* geïntroduceerd niet alleen als de bekende

---

<sup>69</sup> Van Dijk (1994).

<sup>70</sup> Van Rees en Dorleijn (1994) 92.

<sup>71</sup> Mathijs Sanders (2014) 205-228.

<sup>72</sup> Met de bespreking van *De kleine Johannes II* van Frederik van Eeden.

<sup>73</sup> Sanders, 2014, 219.

romanschrijver, maar ook als een uiterst belezen man die alle grote werken uit de literatuur had verslonden en bovendien studies had gepubliceerd over literatuur en over filosofen als Kant, Hegel en Spinoza.<sup>74</sup> Querido was recensent van het *Algemeen Handelsblad* van 4 oktober 1905 tot maart 1925. In die twintig jaar verzorgde hij meer dan 400 keer zijn bekende rubriek en besprak hij zo'n 540 boeken. Zijn opvolger in 1925 was Maurits Uyldert.

Opvallend in de recensies van Querido met de Gorter-/Mei-mention is het kwistig gebruik van co-mentions. In zijn bespreking van Adama van Scheltema, *De grondslagen eener nieuwe poëzie*, gebruikt hij behalve de mention Gorter maar liefst 24 co-mentions, daarmee de lezer een inblik biedend in een belangrijk deel van de West-Europese literatuur: Kloos, Verwey, Shelley, Keats, Henriette Roland Holst, Perk, Van Eeden, Zola, Van Deyssel, Netscher, Hein Boeken, Van Looy, Maeterlinck, Giza Ritschl, Zola, Heijermans, Hauptmann, Ibsen, Gorki, Multatuli, Gezelle, Shakespeare, Van Looy en Brusse.<sup>75</sup>

Het lijkt niet gewaagd te stellen dat het gebruik van de vele mentions ook een indicator is voor het streven van recensenten de lezers van hun krant te informeren, door hen kennis te laten maken met de grote namen op literair gebied, vooral ook omdat Querido niet de enige was die kwistig met mentions strooide. Van Eeden, die nooit het esthetisch-polemisch model van literatuurkritiek heeft gehanteerd en altijd al als een schoolmeester het publiek wilde voorlichten, de dichter en criticus Edward Koster, Charles van Deventer en ook anderen noemden in hun boekbesprekingen tal van dichters en schrijvers.<sup>76</sup> Daarmee gebruikten ze hun recensie behalve als een middel om zich te positioneren als geleerde en erudiete critici, ook als een pedagogisch instrument ter vorming van de literaire smaak van hun lezers.

In de recensies van Is. Querido valt ook de speelse toon op waarmee hij minder geslaagde dichtbundels of romans bespreekt. Zijn recensies monden vaak uit in een mild oordeel. Querido verdiept zich ook in middelmatige en technisch wat onbeholpen gedichten zonder deze hautain af te wijzen. Een voorbeeld is zijn bespreking van de gedichten van een zekere Selly de Jong: 'Voor mij is Selly de Jong een vrouw van fijn gevoel, maar die nog de macht

---

<sup>74</sup> *Algemeen Handelsblad*, 4 oktober 1905.

<sup>75</sup> *Algemeen Handelsblad*, 7 januari 1909, 9-10.

<sup>76</sup> Zie het overzicht op <https://zenodo.org/record/1844382>

mist haar gevoelige fijnheid te kunnen geven in kunst-uiting'.<sup>77</sup> Aldus luidt zijn conclusie na een subtiele ontleding van haar gedichten.

In het overzicht van de mentions in de boekbesprekingen is een aparte kolom ingericht voor de co-mentions, die samen met de Gorter-/Mei-mention worden genoemd.<sup>78</sup> Er zijn 282 co-mentions in 55 recensies, waarbij een verzamelbegrip als *De Nieuwe Gids* als een co-mention wordt gerekend. *Mei* of Gorter wordt het meest frequent genoemd samen met:

Willem Kloos:	27
Lodewijk van Deyszel:	15
Frederik van Eeden:	13
Vondel:	10
Guido Gezelle:	10
Albert Verwey:	9
Adama v Scheltema:	9
Shelley:	8
Henr. Roland Holst:	8
Shakespeare:	8
Jacques Perk:	7
Goethe:	6
Louis Couperus:	5
Hélène Swarth:	5

De overige co-mentions worden minder dan 5 keer genoemd. Willem Kloos wordt dus het vaakst genoemd als co-mention. Dat ligt ook wel voor de hand. Kloos werd immers algemeen beschouwd als de leider en belangrijkste zegsman van de Tachtigers. Hij wordt op afstand gevolgd door Lodewijk van Deyszel.

Opvallend is nog de co-mention *Gezelle*, die vanaf 1903 voorkomt in de recensies. Ruth Beijert bespreekt in haar dissertatie de vraag welk beeld men in Nederland had van de dichter Guido Gezelle, dat van de negentiende-eeuwse priester-dichter of van een geestverwant van de Tachtiger dichtkunst, zoals Willem Kloos hem in de Noord-Nederlandse literatuur had geïntroduceerd: een

---

<sup>77</sup> *Algemeen Handelsblad*, 29 december 1908, 9.

<sup>78</sup> Zie de excelbestanden op <https://zenodo.org/record/1844382>.

Tachtiger avant la lettre.<sup>79</sup> Gelet op de mention *Gezelle* in combinatie met die van *Mei/Gorter* is het niet te gewaagd te veronderstellen dat in de bedoelde recensies het beeld heerst van Gezelle als voorloper van de Tachtigers. In 1901 was er een bloemlezing van zijn gedichten uitgegeven door uitgever L.J. Veen.<sup>80</sup> In verband hiermee kan ook opgemerkt worden dat er slechts sporadisch een co-mention van een negentiende-eeuwse, Nederlandse dichter voorkomt. Een enkele keer valt de naam van Potgieter of Bilderdijk.

#### 4.6.2 Mentions 2

De namen *Mei* en *Herman Gorter* duiken ook op in andere artikelen dan in de recensies. Dit zijn de mentions 2. Telkens als de krantenlezer deze namen in zijn krant, week- of maandblad tegenkomt, wordt hij aan het gedicht *Mei* en aan de dichter Herman Gorter herinnerd en nestelen deze namen zich vaster in het collectieve geheugen van Nederland.

In de overzichten van de verschillende decennia is steeds een aparte kolom aangemaakt voor de mentions 2, de Gorter-/Mei-mentions in de literatuurgerelateerde artikelen. Het bestand bevat 69 mentions 2.<sup>81</sup> Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Herman Gorter wordt vaak genoemd samen met andere dichters van Tachtig, bijvoorbeeld bij tal van herdenkingen. In 1900 wordt aandacht gegeven aan de beweging van Tachtig. Men gaat er blijkbaar van uit dat het nu twintig jaar geleden is dat deze beweging een vernieuwing in de dichtkunst op gang zette. Bovendien is het in 1900 precies vijftien jaar geleden dat *De Nieuwe Gids* werd opgericht. In deze herdenkingsartikelen wordt vaak gewezen op het kortstondige karakter ervan. Herman Gorter past heel goed in dit gedachtenframe, waarbij men alleen oog heeft voor zijn *Mei* en *Verzen* en zijn socialistisch dichterschap volstrekt genegeerd wordt. Zo Charles van Deventer: 'Ook Herman Gorter heeft na eenige jaren van een rijk leven in fantasie en schoonheid zijn kapitaaltje van levensopvatting zien opraken, en ook hij is aan het verzamelen getogen'. De schrijver veronderstelt dat de fantasie niet meer wilde komen, en de jeugd voorbij is.<sup>82</sup> Een zelfde strekking heeft een artikel van

---

<sup>79</sup> Zie ook Sanders (2002) 193. Sanders bespreek alleen de literaire tijdschrijftkritiek.

<sup>80</sup> Ruth Beijert (1997).

<sup>81</sup> Zie <https://zenodo.org/record/1844382>

<sup>82</sup> *De Locomotief*, 23-3-1901.

de hand van een zekere C. K. Elout. Hij beschrijft hoe de beweging van Tachtig twintig jaar geleden was begonnen en hoe nu van de tweede generatie van die beweging werk in tijdschriften wordt opgenomen, die vroeger op die beweging scholden. Maar de eerste generatie doet weinig meer. 'Gorter, Van Eeden, Henriette van der Schalk zijn socialisten geworden en doen niets meer'.<sup>83</sup>

Berucht werd de aanval van Frederik van Eeden in het tijdschrift *De XXste Eeuw* op de socialistische Gorter:

Dat een helder en scherp verstand, ook bij den schoonsten aanleg, vóór alles noodig is om tot meesterschap te geraken, zien wij aan 't geval Herman Gorter, die na een kortstondige wonderbare vlindervlucht in 'Mei' zijn teere vleugeltjes schroeiende aan de lamp van hoogmoed, daarop in den melkpot van het sociaal-democratisch materialisme viel en nu als een natte vlieg op den beganen grond kringetjes van onoorspronkelijke gedachtjes trekt in onbeduidend proza.

De uitspraak van Van Eeden wordt door veel kranten overgenomen.<sup>84</sup> Een half jaar later publiceert Van Eeden in zijn eigen blad *De Pionier* een spotlied op de staking, gericht tegen 'de worgwetten' van de regering Kuyper, begin april 1903, die na de eerste, succesvolle spoorwegstaking in januari 1903, jammerlijk mislukte. In dit lied steekt de inmiddels als anarchist bekendstaande Van Eeden de draak met de verdeeldheid onder de socialistische leiders. Ook dit lied wordt door de dagbladen overgenomen.<sup>85</sup> Zou Van Eeden beseft hebben hoe harteloos en hatelijk zijn spotlied was voor Herman Gorter en de zijnen en hoeveel leed deze mislukte staking veroorzaakte in de gezinnen van de ontslagen arbeiders?<sup>86</sup>

In 1908 verschijnen enkele boekrecensies over het boek van Adama van Scheltema, *Grondslagen eener nieuwe poëzie*<sup>87</sup>. Ook in dit boek krijgt de sociaal-democratische dichter Herman Gorter samen met Henriette Roland Holst er flink van langs. V. R. in *De Tribune*: 'Hij wil een laatste en grondige

---

<sup>83</sup> *De Gelderlander*, 12 juli 1900, 4. Ook in *De Locomotief*, 11 september 1900, 5. Het stuk was overgenomen uit het tijdschrift *The Atheneum*, dat een aflevering wijdde aan de Europese letterkunde. Elout schreef over de letterkunde in Nederland.

<sup>84</sup> Bijvoorbeeld *Het Nieuws van den Dag*, 3 september 1902, 9.

<sup>85</sup> Bijvoorbeeld de *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 7 april 1903, 3.

<sup>86</sup> De Liagre Böhl (1996) 236 e.v.

<sup>87</sup> Adama van Scheltema (1907).

afrekening met de “tachtigers”, of de zgn “Nieuwe-Gidsrichting” en in 't bijzonder met de meest verderfelijke tachtigers, de sociaal-democratische tachtigers, Herman Gorter en Mevr. Roland Holst'.<sup>88</sup>

In 1906 wordt Jacques Perk herdacht<sup>89</sup>. Het is dan 25 jaar geleden dat hij overleed. Met name Alex Gutteling besteedt in *De Groene Amsterdammer* veel aandacht aan de betekenis van Perk voor de dichtkunst van Kloos cum suis: 'Kloos, Gorter, Hélène Swarth en den Verwey van de Verzamelde Gedichten - om bij de voornaamsten te blijven - heeft men langzamerhand in alle kringen leeren herkennen en bewonderen. Hun schoonheid, een van aandoening en natuur, een aansluiten bij vooral klassieke en Engelsche kunst, was door Perk voorzeid'.<sup>90</sup>

Een ander herdenkingsjaar is 1909. Kloos is dan vijftig jaar geworden. Er verschijnt een herdenkingsuitgave, waarop veel kritiek wordt geleverd, omdat wel Kloos wordt herdacht maar niet de beweging van Tachtig.<sup>91</sup>

De dichters worden in dit decennium gezien als grote kunstenaars. Maar rond 1900 zijn er nog wel tegengeluiden te horen. Zo houdt P.D. Chantepie de la Saussaye een rede voor de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over het mystieke in onze nieuwste letteren. Met dat laatste bedoelt hij *De Nieuwe Gids*-richting. Hij vindt dat deze jongeren weinig nieuws hebben gebracht. Ze hebben de taal niet verrijkt. Hun taal klinkt onecht en onwaar en de stemmingsbeelden, opgeroepen in Gorters *Mei* en in een roman van Couperus zijn vreemd aan de meerderheid van het volk. De la Saussaye wijst ook op het weinig nationale en populaire karakter van deze beweging. De nieuwe kunst heeft volgens hem weinig wortel in het volksleven. Van Eeden en Gorter hebben zich uit een gevoel van gemis overgegeven aan sociale bewegingen maar dat, zo voorspelt De la Saussaye, zal de ondergang van hun kunst betekenen.<sup>92</sup> Ook nu weer wordt ontkend dat het socialisme een bron van inspiratie kan zijn. Ook van Rooms-Katholieke zijde worden nog bezwaren ingebracht. Zo neemt de *Nieuwe Tilburgsche Courant* een opstel over

---

<sup>88</sup> *De Tribune*, 8 augustus 1907, 7. In het *Algemeen Handelsblad*, 11 maart 1909, 5, wordt een overzicht gegeven van allerlei kritische en tegenstrijdige reacties op dit boek.

<sup>89</sup> Er verschenen ook boeken over Jacques Perk. Betsy Perk, *Jacques Perk, geschetst voor 't jong Nederland der XXste eeuw met onuitgegeven prozastukken, gedichten en portretten van den dichter*, Amsterdam, 1902. En: J. Aleida Nijland, *Jacques Perk, een studie*, Amsterdam, 1906.

<sup>90</sup> *De Groene Amsterdammer*, 4 november 1906, 2.

<sup>91</sup> Zie bijvoorbeeld *Het Nieuws van den Dag*, 6 oktober 1910, 12.

<sup>92</sup> *Noord en Zuid*, 1901, 173-190.



van R.K. Pr.<sup>93</sup>, dat zindert van verontwaardiging over de nieuwe dichtkunst, de dichtkunst van 'de decadenten'.<sup>94</sup>

### 4.6.3 Mentions 3

Het bestand van mentions 3 wordt gevormd door vermeldingen van *Mei* of Gorter in artikelen die niet direct of helemaal niet met literatuur te maken hebben. Zo wordt de mention herhaalde malen in verband gebracht met de picturale kunsten. Louise van Westrenen bijvoorbeeld bespreekt allerlei boeken en kijkt ook eens uit het raam naar de tuin: 'De schilderij is af ... alles staat in stil-omtrokken vormen. Ik moet aan Gorter's *Mei* denken'.<sup>95</sup>

Een enkele keer moet bij het naderend voorjaar een journalist aan *Mei* denken, zoals Otto Knaap, die de rubriek *Parijsche Brieven* verzorgt: 'Sommige boomen staan nu al flink in knop. En, schoon we eerst Maart schrijven, zingt het in mijn gemoed als in Gorter's "Mei" '.<sup>96</sup> Rond 1900 is er een discussie over de herkomst van het woord 'fiets'. Zo schrijft Buitenrust Hetteema in *Taal en Letteren* over de etymologie van 'fiets' en hij besluit met de opmerking: 'Ja, ik durf zeggen, het woord 'fiets' is in zijn soort al even mooi als Gorter's *Mei*'.<sup>97</sup> *Taal en Letteren* was een vooruitstrevend tijdschrift voor het onderwijs. De tegenhanger van dit onderwijstijdschrift, het wat behoudende *Noord en Zuid*, pleit in 1905 voor meer aandacht voor de moderne letterkunde. De steller van het stuk, Bolkestein, veronderstelt zelfs dat de heren examinatoren Gorters *Mei* niet gelezen zouden hebben. Daar moet volgens hem snel verandering in komen. 'Onze jonge onderwijzers en onderwijzeressen zullen er wel bij varen'.<sup>98</sup>

Elders worden de dichters van Tachtig als grote en alom erkende kunstenaars gezien, van wie de levenshouding voor anderen een voorbeeld kan zijn. Journalisten signaleren een trek van rijke burgers naar het buitengebied, ver van het stadsgewoel naar het voorbeeld van Verwey, Van Eeden, Gorter, Van Deyssel, Heijermans, Henriette Roland Holst en Marie Marx Koning.<sup>99</sup> Dat

---

<sup>93</sup> R.K. Pr. staat voor Ludovicus Hebrans, een aartsconservatieve Jezuïet. Zie Sanders (2002) 179.

<sup>94</sup> *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 19 april 1902, 2.

<sup>95</sup> *De Groene Amsterdammer*, 6 mei 1906, 5.

<sup>96</sup> *Haarlem's Dagblad*, 19 maart 1910, 5.

<sup>97</sup> *Taal en Letteren*, 1901, 410.

<sup>98</sup> *Noord en Zuid*, 1905, 414.

<sup>99</sup> *Nieuwe Gorinchemse Courant*, 11 augustus 1904, 2.

de dichters van Tachtig in bredere kringen van de bevolking populair waren, blijkt uit een ingezonden brief over een dienstplichtig soldaat, die wegens een kritische opmerking veertien dagen arrest kreeg. 'Mijn vriend kreeg veertien dagen politiekamer en hij smokkelde Gorter's *Mei*, Van Eeden's *Van de passielooze lelie* en Kloos' *gedichten* mee in de kamer voornoemd om tenminste zijn hoofd boven de vieze vunzige hoksfeer te houden'.<sup>100</sup>

Het gezag dat Herman Gorter en zijn *Mei* uistralen, is al zo groot dat taalkundigen zich op taalverschijnselen beroepen die in *Mei* voorkomen, zoals de taalkundige Kollewijn al in het vorige decennium had gedaan. Zo een artikel in *De Groene Amsterdammer* van W.F. Gombault: 'Tot de keuze van mannelik of vrouwelik hebben Hooft en Vondel zich vooral laten leiden door hun gehoor (vergelijk Gorter's *Mei*)'.<sup>101</sup> En R. Volbeda schrijft over klanken in de poëzie. Hij citeert het begin van de strofe: 'Een ding is droevig en maakt zacht geklaag' en merkt op: 'De vele aa-, a- en ei-klanken maken één onafgebroken klaagmelodie, niet te somber-laag, noch te vroolijk-hoog ; van tijd tot tijd zich verheffend, soms ook dalend tot grooter diepte : de stille gelaten droefheid over vergankelijkheid'.<sup>102</sup> Het bestand voor dit decennium telt 32 mentions 3.

#### 4.7 *Mei*-citaten

In de vorige periode was er al sprake van dat er citaten uit *Mei* in de dagbladen verschenen. Byvanck schreef in zijn essay zelfs dat de eerste versregel van *Mei* wel in heel Nederland bekend zou zijn. In het decennium 1901-1910 zijn er in de periodieken vaker citaten uit Gorters *Mei* te signaleren. Allereerst natuurlijk het citaat van de eerste versregel. Het citatenoverzicht laat zien dat deze versregel wat vaker wordt geciteerd in 1910. Waarschijnlijk dankzij het succes van de dagbladen, waarin de eerste dichtregel van *Mei* nog al eens werd aangehaald, kon deze dichtregel gemakkelijk populair worden. Zo kondigt de *Nieuwe Gorinchemse Courant* de eerste verjaardag van prinses Juliana aan en herinnert nog eens aan het heugelijke nieuws van een jaar geleden: ' "Een nieuwe lente en een nieuw geluid" was voor Neerland's volk de vreugdemare van de geboorte van het prinsesje, thans onze beminde koningin Wilhelmina.

---

<sup>100</sup> *De Groene Amsterdammer*, 19 augustus 1906, 10.

<sup>101</sup> *De Groene Amsterdammer*, 5 mei 1907, 8.

<sup>102</sup> *Taal en Letteren*, 1906, 472.

Zaterdag a.s. wordt het nieuwe prinsesje, Juliana, 1 jaar'.<sup>103</sup> Ook in een grappige feuilleton van drie ongetrouwde dames die hun dienstmeisje ervan verdenken zwanger te zijn maar later vertederd het eerste babygeluidje beluisteren: 'En een blijde, zonnige verwachting glinsterde in de oogen van de drie bedaagde zusters die in hun leven een nieuwe lente voelden komen ... "een nieuwe lente en een nieuw geluid" '.<sup>104</sup>

Vaak wordt de eerste versregel gebruikt in zijn opwekkende, renaissancistische betekenis van een nieuw begin op onverschillig welk gebied. Zo wordt de versregel gebruikt om een nieuw begin aan te geven in de borduurkunst,<sup>105</sup> de geneeskunst,<sup>106</sup> de reorganisatie van een bedrijf,<sup>107</sup> de opleving van de plaatselijke economie,<sup>108</sup> het nieuwe beleid van de Bond voor Lichamelijke Opvoeding<sup>109</sup> of de ideologie van het Christen-Socialisme.<sup>110</sup>

Opvallend zijn de andere citaten, citaten die ergens ver weg in dit lange gedicht verscholen liggen. Zo'n citaat betekent dat het gedicht goed gelezen is. Zo reageert de heer Veenedaal met een ingezonden brief op een negatieve recensie van Borels novelle, *Het jongetje*. Deze novelle deed hem in het bijzonder denken aan de woorden van Balder, wanneer die het heeft over de ziel, zoals iedereen die wel diep in zich kan voelen:

Hoor mij nu, Mei, er dwaalt in ieder leven,  
In ieder lijf, een vlam, elk voelt haar beven  
Wel eens of tweemaal, maar niet vele malen.  
De menschen noemen ziel haar, ze verhalen  
Er lange wondere verhalen van  
Weten niet veel, voeden haar niet en dan  
Sterft ze vergeten en alleen gelaten.  
Kinderen voelen haar wanneer ze na te  
Slapen gegaan te zijn, nog lang opwaken  
Gedacht'loos starend voor zich, want genaken

---

<sup>103</sup> *Nieuwe Gorinchemse Courant*, 28 april 1910, 1.

<sup>104</sup> *De Groene Amsterdammer*, 18 december 1910.

<sup>105</sup> *Elsevier*, 1907, I, 385.

<sup>106</sup> *Leeuwarder Courant*, 6 juli 1909, 5.

<sup>107</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 22 februari 1910, 2.

<sup>108</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 24 juni 1905, 5.

<sup>109</sup> *Haarlem's Dagblad*, 16 december 1912, 1.

<sup>110</sup> *Haarlem's Dagblad*, 20 oktober 1909, 1.

Voelen ze niets, geen beeld, en ook in hen  
Schijnt niets te leven of te mijmeren.  
Dan voelen ze oprijzen en neerdalen  
Hun leven, ademen gaan door de zalen  
Huns harts en onder een hoog oppervlak  
Leeft een nieuw wezen nu het oude brak. (*Mei* II : 2190-2205)<sup>111</sup>

Sommige citaten lijken al erg bekend te zijn. Zo noemt de verzorger van de rubriek 'Onder de streep' in het *Algemeen Handelsblad* de regel: 'Als op een sofa – maar die was er geen' een bekende versregel uit *Mei*.<sup>112</sup> Overigens wordt de versregel niet helemaal correct geciteerd. En dat zou erop kunnen duiden dat de steller de versregel uit het hoofd citeerde. In *Mei* II:786 staat: 'Als op een sofa maar die was er niet'. Dat is nog duidelijker het geval van Otto Knaap, die beschrijft hoe in Parijs zijn kelder door het stijgende water van de Seine onder water kwam te staan. Hij verzucht: 'Mijn kelder, ach mijn kelder ... is ook geheel onder water. De flessen Bourgogne en Champagne, die er niet zijn (net als "de piano, die er niet was" in Gorter's "Mei") zijn nu helemaal verdronken'.<sup>113</sup>

De onderzochte bladen bevatten in dit decennium tweeëntwintig keer het citaat van de eerste versregel en zeventien keer een ander citaat.

## 4.8 *Mei*-studies in literaire tijdschriften

### 4.8.1 R. A. Hugenholtz, *Gorter's Mei*, 1904

In de eerste jaargang van het tijdschrift *Groot Nederland*<sup>114</sup> verscheen van de hand van R.A. Hugenholtz een bespreking van Gorters *Mei*. Deze bespreking werd in 1904 in boekvorm gepubliceerd.<sup>115</sup> Het artikel bestaat uit vier hoofdstukken. In het vierde hoofdstuk geeft Hugenholtz een uitleg van de Balder-figuur. Balder is de negatie van al wat menselijk is. Maar de personifiërende voorstelling maakte het noodzakelijk Balder althans enige menselijke eigenschappen te laten behouden. Balder gaat op in de zuivere

---

<sup>111</sup> *Soerabaijasch Handelsblad*, 10 mei, 1907, 13. In het *Nieuwsblad van Friesland*, 9 februari 1910, 2 wordt dit citaat ook afgedrukt, maar dan alleen de eerste 6 versregels.

<sup>112</sup> *Algemeen Handelsblad*, 5 november 1909, 5.

<sup>113</sup> *Haarlem's Dagblad*, 9 januari 1910, 9.

<sup>114</sup> *Groot Nederland*, 1, 1903, 655-691.

<sup>115</sup> Hugenholtz (1904).

aanschouwing, de belichaming van een bestaan van dromen van een begeerteloze en gedachteloze zaligheid en het gedicht *Mei* kan opgevat worden 'als een verpersoonlijking van de naar dat bestaan smachtende mens'.<sup>116</sup>

Hugenholtz komt tot deze interpretatie via de wijsgerige beschouwing van Balder van de menselijke natuur, die ontleend is aan de filosofie van Schopenhauer. Vandaar komt hij op een gedicht van Wordsworth, want Balder is de vergoddelijking van een mentale toestand zoals deze in dat gedicht wordt verbeeld: het devoot en zonder enige lust of begeerte genieten. Dit devote genieten doet Hugenholtz ook denken aan een opstel van Walter Pater over Wordsworth. Datzelfde contemplatieve aanschouwen komt hij tegen in Maeterlincks bundel *Le Trésor des humbles*. Zodra een mens toegeeft aan een drang tot handelen en het bevredigen van een begeerte, vernietigt hij dit zalige en goddelijke nietsdoen. Zo ook de dichter, zoals Balder zelf zegt: 'wanneer hij dicht, bouwt hij een graf voor het kostbaarste wat hij een oogwenk is'.<sup>117</sup> (Vergelijk *Mei* II: 2159-2160.)

In de dagbladen worden waarderende besprekingen aan dit boek gewijd 'dat tenslotte maar een boek over een boek is en daarom weinig aantrekkelijks kan bieden,' zoals *het Nieuws van den Dag* schrijft. Maar, zo vervolgt het dagblad, 'het kan zijn nut hebben voor menigeen en leiden tot een betere waardeering van het besproken kunstwerk'.<sup>118</sup> Het *Algemeen Handelsblad* schrijft onder meer: '[...] eindelijk een verklaring te geven van wat Balder in dit vers beteekent. En deze poging is geslaagd: dit boekje verduidelijkt "Mei" werkelijk'.<sup>119</sup>

#### **4.8.2 Is. P. de Vooyo, De dichter Herman Gorter, 1905**

Is. P. de Vooyo (broer van de taal- en letterkundige C.G.N. de Vooyo, industrieel ingenieur, essayist en redacteur van het tijdschrift *De Beweging*) schrijft een doorwrocht artikel over de dichter Herman Gorter in 1905.<sup>120</sup>

Voor De Vooyo kan alleen het gedicht *Mei* tot de grote literatuur gerekend worden. Daarna werd de dichter van *Mei* teveel Balder en dat werd zijn

---

<sup>116</sup> Hugenholtz (1904), 51.

<sup>117</sup> Hugenholtz (1904), 52.

<sup>118</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 25 november 1904, 6.

<sup>119</sup> *Algemeen Handelsblad*, 28 maart 1905, 10.

<sup>120</sup> *De Beweging*, 1, 1905, 125-164.

ondergang. Balder is volgens De Vooy's het vergoddelijkte dichterschap. De Vooy's noemt Herman Gorter de talentvolste dichter van de beweging van Tachtig maar hij heeft *Mei* kunnen schrijven dankzij die beweging, die poëzievernieuwing nastreefde en gekant was tegen retoriek en schoolse zinsbouw. De taal moest zich kunnen schikken naar de behoeften van het individu. De dichters van Tachtig streefden naar de lyriek om 'de pracht van het eigen zelf helder uit te zingen'.<sup>121</sup> Zo ook Gorter. Zijn Balder lijkt op de 'Iris' van Perk en nog meer op Verwey's 'Cor Cordium'. Maar Balder luisterde alleen nog maar naar het diepere zielsgeluid in hem. En ook Gorter deed dat in zijn *Verzen*, de bundel gedichten die direct op *Mei* volgde. Daarin sloot hij zijn ziel af voor de aandoeningen van buiten. De *Mei*-dichter van zang I ontspoorde door dit streven alleen naar de eigen ziel te luisteren. Daarom vindt De Vooy's zang II en III minder geslaagd dan zang I.

De studie van De Vooy's wordt kritisch ontvangen in het *Algemeen Handelsblad*: 'Doch dat een dichter, wiens ontluikend talent ons nog steeds in de oren doet klinken zijn: "Een nieuwe lente en een nieuw geluid", zwakker gaat spreken, dan nog even stamelt om gedurende lange tijd te zwijgen, stemt ons onbevredigd'.<sup>122</sup>

#### **4.8.3 G.A. Nauta, De 'windhengst' uit Gorter's *Mei*, 1909**

G.A. Nauta legt in het tijdschrift *De Navorscher* het een en ander uit over de windhengst die in *Mei* II : 785 genoemd wordt.<sup>123</sup> Hij begint zijn opstel met de opmerking dat het gedicht *Mei* 'een duister symbolisch gedicht' is. Kennis van de mythologie, zowel de Grieks-Romeinse als de oud-Germaanse, is een vereiste, wil men iets van het gedicht begrijpen. Hij wijst op de mythe van de hengst Svadhilfari, die een symbolische voorstelling van de wisseling van zomer en winter is. Deze hengst, evenals zijn afstammeling, het achtpotige ros van Odhin, Sleipnir, stelt zinnebeeldig de winden voor (Wodan zelf was oorspronkelijk ook de windgod). Maar ondanks dit en nog meer vertoon van kennis levert Nauta geen bijdrage aan een verklaring van dit 'duistere gedicht'. Hugenholtz had in 1904 opgemerkt dat de Noorse godenleer geen inzicht geeft

---

<sup>121</sup> *De Beweging*, 1, 1905, 135.

<sup>122</sup> *Algemeen Handelsblad*, 6 november 1905, 10.

<sup>123</sup> Nauta (1909), 333-334.

in het gedicht. Dit verschil van mening tekent de onzekerheid over de uitleg en verklaring van de betekenis van *Mei*.

## 4.9 Boekpublicaties

### 4.9.1 Otto Hauser, *Die Niederländische Lyrik von 1875-1900*, 1901

In 1901 verscheen een Duitse bloemlezing van Otto Hauser, *Die Niederländische Lyrik von 1875-1900*.<sup>124</sup> Hauser droeg het boek op aan Hélène Swarth, 'Hollands grösster Dichterin als ein Zeichen seiner Verehrung der Verfasser'. Hauser heeft zes gedichten opgenomen uit Gorters *Verzen*, vertaald in het Duits. In zijn inleiding neemt hij een groot fragment uit *Mei* op. (*Mei* I : 1-153) De Duitse vertaling is weer anders dan die van Kolinsky, die het hele gedicht heeft vertaald (zie paragraaf 4.9.4.). De eerste versregels van Hauser luiden:

Ein neuer Frühling und ein neuer Sang:  
Mein Lied erklinge, wie das Lied erklang,  
Das ik oft hört'in einer Sommernacht -  
Im alten Städtchen, dicht am Wassergracht –  
Im Haus war's dunkel, doch die Strasse lag  
Noch dämmrig; in den Lüften wars noch Tag;  
Über die Giebel fiel ein goldner Schimmer  
Durch meine Fenster lichthell in mein Zimmer

Hauser schrijft in zijn inleiding dat nooit een dichter zo de gebruikelijke kunstvorm geminacht had en terwijl hij elk van haar geboden (wel met gratie) overtrad, een nieuwe geschapen had, die tot in alle bijzonderheden persoonlijk en hem geheel eigen was. Hauser vergelijkt Gorter met de pointillist Segantini.

### 4.9.2 Edward B. Koster, *Over navolging en overeenkomst in de literatuur*, 1904

---

<sup>124</sup> Hauser (1901). Otto Hauser (1876-1944) was een Oostenrijkse schrijver, die veel werk van Nederlandse, Vlaamse, Deense, Engelse, Franse, Italiaanse, Chinese en Japanse lyrieci vertaalde. Bron: *Wikipedia*.

In 1904 publiceert de dichter en litterator Edward B. Koster *Over navolging en overeenkomst in de literatuur*.<sup>125</sup> Koster vindt dat het van groot belang is voor de studie van de letterkunde en voor de kennis van de ontwikkeling der schrijvers na te gaan welke invloed andere auteurs op hun werk hebben uitgeoefend. Koster begint met voorbeelden uit de klassieke oudheid, Griekse en Romeinse schrijvers en Engelse dichters als Swinburne, Tennyson, Longfellow, maar ook Franse dichters als Baudelaire, Verhaeren of Duitse dichters, Heine, Goethe, en verder Shelley, Milton, Shakespeare, Keats en Byron. Dan komen ook de Nederlandse dichters aan bod. Wat de *Mei* betreft signaleert hij één duidelijke overeenkomst tussen *Mei II* : 438 – 443:

Er is niet één  
Neen, neen, niet één  
Die zoals ik haar woestenijen kent –  
Zij is mijn kluis,  
Mijn vaderhuis,  
Mijn stad, mijn hemeltent.

en enkele versregels uit *Endymion IV* van John Keats:

There is not one  
No, no, not one  
But thee to comfort a poor lonely maid;  
Thou art her mother  
And her brother,  
Her playmate, and her wooer in the shade.

Twee andere suggesties van navolging of overeenkomst zijn minder overtuigend.

#### **4.9.3 Albert Verwey, *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche Dichtkunst (1880-1900)*, 1905**

---

<sup>125</sup> Koster (1904).



Albert Verwey publiceerde zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst (1880-1900)* in 1905<sup>126</sup> in de goedkope reeks van de *Nederlandsche Bibliotheek* uitgegeven door de maatschappij voor goede en goedkope lectuur. Het boekje was inderdaad goedkoop. De uitgever vroeg er 40 cent voor en 60 cent voor een gebonden exemplaar. Het verscheen in een redelijk grote oplage: 8000 exemplaren. Er kwamen bovendien in korte tijd enkele herdrukken uit. In 1921 verscheen de vijfde druk, zodat er toen al 23.000 exemplaren waren gedrukt. Hieruit kan afgeleid worden dat er grote belangstelling bestond voor de dichtkunst van Tachtig, die in 1905 en ook in 1921 nog steeds als 'nieuw' kon worden geafficheerd.

De *Mei*-bespreking van Verwey staat in het kader van een beredeneerde bloemlezing van de nieuwe dichtkunst. Verwey deelt het tijdvak in twee periodes in: 1880-1890 en 1890-1900. Allereerst geeft hij een definitie van poëzie: 'Poëzie namelijk is niets anders dan ons gevoel van het leven, zooals dat is, ontdaan van tijdelijkheid en toevalligheid'. (5) Het belangrijkste element is het ritme: 'De Dichtkunst is, vóór al het andere, kunst van Ritme in woorden'. (11) Van de dichters die omstreeks 1880 optraden was de grondtrek de vergoddelijking van de Poëzie. (12) Een ander kenmerk van de dichters van 1880 omschrijft Verwey als volgt: 'De poëzie die wij voelen, wordt tegelijk als onderwerp van ons nadenken, voorwerp van onze verheerlijking. De schoonheid, geuit, wordt tevens de schoonheid vergoddelijkt'. (31) Dat wil dus zeggen dat veel gedichten gaan over de poëzie zelf en dus metapoëtische of poëtische gedichten zijn.

Verwey gaat in zijn bespreking van *Mei* meteen in op de betekenis. Zijn interpretatie luidt als volgt: '*Mei* van Gorter is het verhaal van hoe de vergankelijke *Mei*-schoonheid zich vereeuwigen wilde door te huwen met den blinden Balder, de wereldziel die in de muziek het meest onmiddellijk zich uitstort, maar inderdaad door niets kan worden afgebeeld; en hoe zij wordt afgewezen'.

'*Mei* is vol van de zinnelijke bekoring van zee en land, water en hemel, bloemen, vlinders en vogels van alle jeugd en van alle schoonheid. Tevens leeft in het gedicht het geloof aan een Wezen, dat niets is als ziel-beweging'. (96)

---

<sup>126</sup> Verwey (1905a). De *Inleiding* is geraadpleegd in de vijfde druk van augustus 1921.

En een alinea verder schrijft hij: ‘Poëzie-vergoddelijking was voor hem vergoddelijking van zijn ziel tot Wereldziel, en zoo trad Balder, blind, in de muziek zijn eerste beeld hebbend, Mei tegemoet. De weemoed van het Meigedicht is deze: dat inderdaad de zinnelijke schoonheid zich door de ziel niet kan vereeuwigen. Mei is vergankelijk. Balder alleen is eeuwig. Men mag de Mei-bekoringen willen huwen aan de muziek, die de ziel van den dichter is: dit beproevende voelt men dat het bizondere van iedere bekoring er buiten blijft: dat de muziek, dat het woord alleen het algemeene dat zijn wezen is, toelaat en van zich geeft’. (97)

Verwey vindt dat Gorter iets onmogelijks wilde. Gorter wilde de bijzondere zinsandoening en de muziek in het gedicht verenigen. (97) Daarom citeert Verwey de liederen van Balder. Hij concludeert: ‘Naar deze dubbele extase, naar deze dubbele fataliteit was de poëzie van onze jeugd heengedreven: de vergankelijke Mei-schoonheid die eeuwig zijn wou, de Muziek-alleen over in de eenzaamheid van den Onsterfelijke’. (104) Tot slot herhaalt Verwey nog eens deze conclusie: ‘In vergankelijke zinnen-bekoring en in de onverbeeldbare ziel was de dichterlijke jeugd van ons geslacht tot zelf-ontleding geraakt’. (105)

De uitgever plaatste een aantal advertenties in het *Algemeen Handelsblad*, *Het Nieuws van den Dag* en *Het Volk*.<sup>127</sup> Het boek werd nog eens extra genoemd in de rubriek ‘Nieuwe Uitgaven’ van een aantal dagbladen. De *Inleiding* werd onder meer besproken door Alex Gutteling in *De Groene Amsterdammer*, die weinig kritiek heeft op de keuze van de gedichten: ‘Het doel, een geschiedenis te geven, wettigt de keuze uit Perk en Gorter: wat voor het verloop het belangrijkste was, werd opgenomen en niet zoozeer het mooiste’.<sup>128</sup> De recensent van *Het Volk* heeft kritiek op de inleidende opmerkingen, ‘die meer naar een vernuftige theorie lijken, dan naar een poging om een zeer groot publiek te doen beseffen wat het voor moois in verzen moet zoeken’. Maar hij is vol lof over het feit dat je voor vier dubbeltjes 200 bladzijden met prachtige poëzie kunt krijgen.<sup>129</sup> In het tijdschrift *Taal en Letteren* gelooft de recensent, J. B. Schepers, niet erg in de interpretatie van Verwey en zet grote vraagtekens bij diens conclusies.<sup>130</sup>

---

<sup>127</sup> Zie bijvoorbeeld de advertentie in het *Algemeen Handelsblad*, 30 oktober 1905, 11.

<sup>128</sup> *De Groene Amsterdammer*, 10 december 1905.

<sup>129</sup> *Het Volk*, 14 november 1905, 6.

<sup>130</sup> *Taal en Letteren*, 1906, 284.

#### 4.9.4 Kolinsky, *Mai. Ein Gedicht von Herman Gorter, 1909*

In 1909 verschijnt er een Duitse vertaling van *Mei: Mai. Ein gedicht von Herman Gorter aus dem Holländischen übersetzt von Max Kolinsky*.<sup>131</sup> Kolinsky noemt het gedicht *Mei* een van de mooiste vruchten van de literaire renaissance in Nederland van 1880-1900. De conservatieve kritiek voerde een verbitterde strijd tegen de scheppingen van de nieuwere poëzie. Maar nu gelden ze als klassiek. Het gedicht *Mei* is nu aan bijna elke beschaafde Nederlander bekend en wordt zelfs op school gelezen, aldus Kolinsky.

In zijn voorwoord geeft Kolinsky een karakteristiek van de poëzie der Tachtigers. De belangrijkste dichters van die tijd waren Jacques Perk, Willem Kloos, Albert Verwey en Herman Gorter. Deze dichters zwoeren alle conventie en retoriek af en alle onechte schoonheidservaring en ontzielde klank. 'Auf seine eigene Seele lauschen' zo noemden de jonge dichters het principe dat hen leidde. Ze waren vernieuwers in de vormgeving van hun materiaal: de taal. Niet alleen door de talrijke neologismen waarmee ze de woordenschat verrijkten, maar ook de karakterisering van klankkleuren, de poëtische 'Adelung' van onooglijke gebruikswaarden uit het dagelijks leven en in het bijzonder door de bevrijding van de ritmiek waarvoor de Engelse lyrieci van de negentiende eeuw – de dichters van de zeeschool, Keats, Shelley, onder anderen de voorbeelden waren. Ze pasten daarbij het Romaanse principe van de zogenaamde zwevende beklemtoning toe, die een persoonlijker ritmische beleving van het vers door de accentwisseling mogelijk maakt. Ook in *Mei* is deze ritmiek die zich aanpast aan de zielsbewegingen, toegepast.

Kolinsky geeft toe dat er in de vertaling veel taalschoon verloren is gegaan, voornamelijk in taal en ritme. Hij hoopt wel dat de vertaling een indruk geeft van de frisheid van dit werk, de teerheid en de rijkdom aan fantasie. De eerste versregels gaan als volgt:

---

<sup>131</sup> Gorter (1909). Op de tweede bladzijde staat vermeld dat van dit werk 100 exemplaren op echt 'Büttenpapier' afgedrukt zijn, in perkament gebonden en met de hand genummerd. Het boek werd uitgegeven door uitgeverij Maas en Van Suchtelen die in Amsterdam gevestigd was maar een postbus had in Leipzig. De roman *Quia Absurdum* van Nico van Suchtelen werd in 1906 door deze uitgeverij gepubliceerd. De uitgeverij heeft slechts drie jaar bestaan. In 1917 werd Nico van Suchtelen onderdirecteur van de Wereldbibliotheek. Zie F. Knolle, 'Suchtelen', Johannes Nicoalas van (1878-1949). In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*.

URL:<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/suchtelen> (12-11-2013).

Ein neuer Frühling und ein neuer Sang  
Ich will, dass dies Lied tone wie der Klang,  
Den ich einst hört' im Sommer vor der Nacht  
In einem alten Städtchen an der Gracht –  
Im Haus wars dunkel, stille Dämm' rung doch  
Webte die Strasse, spät am Himmel noch  
Glomm Licht, über die Giebel fiel ein Schein,  
Blank, golden durch mein Fensterkreuz herein.  
Dann piff ein Bursch wie eine Orgelpfeife  
Die Klänge schwankten in der Luft voll Reife  
Wie junge Kirschen, wenn ein Frühlingswind  
Im Busch aufgeht und seine Fahrt beginnt.

Het gedicht eindigt met:

Ich grub ein Grab, wo Wellen kommen, zu decken  
Den Sand, und legte sie dort nieder,  
Darüber Sand: Die Wellen kommen wieder  
Und fallen ab, mit Lachen und Schrei –  
Dort liegt begraben meine kleine Mai.

**4.9.5 David Moolenaar en Herman Poort, *Nederlandsche verskunst*, 1909**  
*Nederlandsche verskunst*, verschenen in 1909, is een bundel kritische studies, geschreven door David Moolenaar en Herman Poort.<sup>132</sup> Het bevat een grondige studie van het gedicht *Mei* door Herman Poort. Poort sluit zich weliswaar aan bij de opmerking van Kloos, dat *Mei* geen gedicht is om moderne vertogen over te houden, toch wil hij ingaan op de diepere betekenis van het gedicht. (85) Hij stelt: 'Van onze literaire kunstbeschouwers en critici heeft *Mei* inderdaad alle waardeering en bewondering ontvangen, welk het zoo ten volle waard is'. (88) Net als Hugenholtz vertelt hij eerst met behulp van veel citaten uit *Mei* het gedicht na. Hij onderbreekt dit navertellen enkele malen om uiting te geven aan zijn grote bewondering voor deze poëzie. Zo noemt hij meteen al de eerste

---

<sup>132</sup> Moolenaar en Poort (1909) 85-109.

strofe 'een wonderkrachtig kleinood, een heilig amulet'. En: 'Ik zou de hele Mei wel als één geweldig citaat willen afschrijven!' Waar je ook leest, 'telkens en telkens vindt ge u geplaatst voor de meest-individuele en meest-volmaakte kunst-van-het-woord. [... .] Allerpuurste poëzie'.

Net als Hugenholtz vindt hij de tweede zang de kern van het verhaal: Mei's liefde voor Balder, haar wanhopig-lange tocht om hem te zoeken en dan de ontmoeting en de onvermijdelijke scheiding. Balder ziet hij als de verpersoonlijking van het zuiver onzinnelijke, de negatie van alle leven, zoals wij mensen dat kennen, 'het nirwâna, een onwezenlijke geluksstaat door ons zéér begeerd, maar slechts soms-héél-even bereikt. Mei, de naar Balder smachtende mens, komt even tot hem, maar het samenzijn kan niet duren'. (101)

Ook de laatste zang vindt Poort prachtig. Al had Gorter niets anders geschreven dan deze laatste 34 pagina's, hij zou daarmee aanspraak hebben kunnen maken op een der eerste plaatsen onder onze dichters. (107)

#### **4.10 Recensies over nieuw werk van Gorter**

In 1903 verschijnt van Gorter de dichtbundel *Verzen* zonder dat deze veel ophef in de week- en dagbladpers veroorzaakt. Versluys adverteert voor een ingenaaid exemplaar à f 0,75. Zo goedkoop is een dichtbundel van Gorter nog niet geweest. Versluys mikt kennelijk op het minder kapitaalkrachtige, socialistische publiek. Ook voor *Een klein Heldendicht*, dat in 1906 verscheen, vraagt Versluys niet veel: ingenaaid f 1,- en gebonden f 1,50. *Een klein Heldendicht* wordt in verschillende kranten wel aangekondigd maar niet besproken. Wel wordt verwezen naar het artikel van Kloos in *De Nieuwe Gids* waarin hij stelling neemt tegen Gorters 'Kritiek op de literaire beweging van 1880 in Holland' in het tijdschrift *De Nieuwe Tijd*. Querido gaat in een bespreking van enkele socialistische dichters even op Gorters kritiek in en schrijft: 'Dit proza was als literatuur-product, als stijl-uiting, zeer onvolkomen, vaak zelfs zeer gebrekkig. Maar als socialistische aethetica had het groote waarde, om de bijzondere, van algemeene kritiek-beginselen afwijkende gedachten van schoonheid, welke er hier en daar goed in geformuleerd waren'.<sup>133</sup>

---

<sup>133</sup> *Algemeen Handelsblad*, 7 augustus 1907, 9.

## 4.11 Schoolboeken

In de vorige periode verschenen in het onderwijsveld enkele literatuurboeken waarin ook de dichters van *De Nieuwe Gids* waren opgenomen. Maar ze worden daarin vrijwel uitsluitend negatief voorgesteld. Bloemlezingen van voor 1900 nemen in een herdruk van na 1900 een *Mei*-fragment op, andere zijn nog niet zo ver. In literatuuroverzichten worden Herman Gorter en *Mei* wel genoemd maar wordt het gedicht als ‘onbegrijpelijk’ gekwalificeerd. Pas halverwege dit decennium wordt het commentaar bij dit gedicht positief tot bewonderend. Ik noem alleen de literatuurboeken waarin Gorter en *Mei* op de een of andere manier worden besproken. Het overzicht van schoolboeken van dit decennium meldt ook boeken, waarin *Mei* niet wordt genoemd.<sup>134</sup>

### 4.11.1 Dr. W. Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, 1901

De zesde druk in 1901 van W. Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren. Een handboek voor gymnasia en hogere burgerscholen*, wordt verzorgd door professor A. Geurts. Geurts geeft toe dat de generatie van 1880 de literatuur grote diensten heeft bewezen, maar hij behoudt ook zijn twijfels, wanneer hij aan de toekomst van deze kunst denkt, want ze spreekt volgens hem maar zeer weinigen aan. Het is niet een kunst voor de gemeenschap en voor het volk. Van Herman Gorter merkt hij op dat hij de dichter is van *Mei* en dat zijn *Verzen* (1890) voor anderen onbegrijpelijk zijn. Maar ondanks zijn afwijzend oordeel erkent Geurts dat ‘deze kunst der modernen op de akker der vaderlandse belletrie en onze literaire kritiek eene vruchtbare slib heeft achtergelaten’.<sup>135</sup>

### 4.11.2 R.K. Kuipers, *Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 1901

Aan de derde druk in 1901 van het schoolboek *Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, waarvan de eerste druk in 1884 verscheen, heeft de docent Nederlands R.K. Kuipers een hoofdstuk toegevoegd: ‘De Nieuwe Nederlandsche Letteren’. Als eerste zin schrijft hij: ‘Omstreeks het jaar 1880 is er nieuw leven gekomen in onze letteren. Een jong en krachtig geslacht is

---

<sup>134</sup> Zie de bijlage Lijst van geraadpleegde schoolboeken.

<sup>135</sup> Everts (1901) 382-388. Geurts heeft met dit laatste citaat letterlijk de beeldspraak in de slotzin overgenomen van Moltzers rectorale rede uit 1896. (Zie hoofdstuk 4.1.)

opgestaan met eigen denkbeelden over de kunst'. Maar Kuipers wil niets weten van deze nieuwe dichtersopvattingen: 'Voor ons lezers is 't de wouwou-theorie toegepast op de letterkunde'.<sup>136</sup> De volgens Kuipers veertien belangrijkste schrijvers worden besproken. Maar Herman Gorter en ook *Mei* worden hierbij niet genoemd. Zijn naam valt alleen als Kuipers de woorden van Willem Kloos citeert over de bundel *Verzen* van 1890: 'Deze allernieuwste dichter schrijft hoe langer hoe meer een taal zóó onbegrijpelijk voor het meerendeel der menschen, dat het antwoord van velen, zelfs zeer erg welwillenden, slechts een lachbui is'. Kuipers laat de strekking van Kloos' bespreking weg, dat deze gedichten een unicum zijn in de Nederlandse literatuur. Op deze manier maakt hij de dichtkunst van Gorter alleen maar belachelijk.

#### **4.11.3 D. de Groot, L. Leopold en R.R. Rijkens, *Nederlandsche Letterkunde. Schrijvers en schrijfsters der laatste eeuwen, 1905***

In 1905 verscheen er een negende druk van de bloemlezing van D. de Groot, L. Leopold en R.R. Rijkens: *Nederlandsche Letterkunde. Schrijvers en schrijfsters der laatste eeuwen*. In deze nieuwe druk werd een fragment opgenomen van de dood van Mei (*Mei* III : 662-727), beginnend met de regel: Zóó als een bloem van zomerrood, papaver,/ Rustig vol rood staat, .../. Het is hetzelfde fragment dat Van Hall in zijn bloemlezing had opgenomen. Van Herman Gorter wordt onder meer opgemerkt: 'Als dichter veroverde hij zich volgens de schatting zijner vele bewonderaars zeer snel eene hooge plaats door zijn uitvoerig gedicht "Mei" '.<sup>137</sup>

In de vorige druk was al een gedicht opgenomen van Gorter uit de bundel *Verzen*: De lente komt van ver. In 1923 verscheen er een door de leraren Pik en Kalff herziene twaalfde druk met ook een fragment uit *Pan*. De bloemlezing werd een begrip voor scholieren. Edgar du Perron noemt hem nog in een brief van 25 februari 1939 aan zijn vriend Menno ter Braak.<sup>138</sup> Lansberg noemt deze bloemlezing als een van de zes meest gebruikte bloemlezingen op de hogere burgerscholen en de gymnasia.<sup>139</sup> De Groot, Leopold en Rijkens waren collega's

---

<sup>136</sup> Kuipers (1901) 228 en 234.

<sup>137</sup> De Groot, Leopold en Rijkens (1905) 446.

<sup>138</sup> Ter Braak/Du Perron (1967) 372.

<sup>139</sup> Lansberg (1924) Hoofdstuk I.

van de kweekschool,<sup>140</sup> en ik neem aan dat deze bloemlezing ook op kweek- en normaalscholen werd gebruikt.

#### **4.11.4 Dr. Jan te Winkel, *Overzicht der Nederlandsche Letterkunde*, 1905**

In de zesde druk van 1905 van zijn literatuurboek *Overzicht der Nederlandsche Letterkunde* heeft Jan te Winkel enkele paragrafen toegevoegd 'waarin ook de toongevers der nieuwere richting zijn opgenomen'. In paragraaf 92 bespreekt hij *De Nieuwe Gids*. 'Onder invloed van de Fransche decadentenpoëzie, den naturalistischen roman en de wereldbeschouwing van dichters als Shelley vormde zich, aanvankelijk onder de leiding van Willem Doorenbos (geb. 1820), eene club jonge mannen, die in 1885 het tijdschrift 'De Nieuwe Gids' begon uit te geven, dat in de eerste plaats al het conventionele in de woordkunst bestreed, om er het onmiddellijk gevoelde en geziene voor in de plaats te geven, maar waarvan de richting overigens moeielijk is te kenmerken, omdat de redacteers zeer eigenaardige persoonlijkheden waren, die, zooals al spoedig bleek, in onderling zeer verschillenden geest begonnen te schrijven'. Te Winkel volgt met deze tekst in feite dezelfde strekking als die hij in het *Gedenkboek* van 1898<sup>141</sup> had geschreven. Door te wijzen op de onenigheid binnen de redactie van *De Nieuwe Gids* suggereert hij dat het vernieuwende streven toch mislukt is. Eenzelfde tactiek volgt Te Winkel ten aanzien van het gedicht *Mei*. Hij noemt het 'een klank- en beeldrijk gedicht', en schrijft dan dat het 'dezelfde hoge en verfijnde kunst diende als *De Nieuwe Gids* voorstond, maar die hij zelf in 1897 in de voorrede voor zijn dichtbundel *De School der Poëzie* afkeurde, omdat zij geene voeling had met het groote leven der maatschappij, waaruit zij zich – ook door haar eigenaardig taalgebruik – hooghartig had teruggetrokken'.

#### **4.11.5 W. van Schothorst, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 1907**

In 1907 verschijnt van dr. W. van Schothorst, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Leer- en Leesboek voor gymnasia en Hoogere Burgerscholen. Tweede deel (1700-heden)*. In deze eerste druk worden acht dichters besproken in de paragraaf 'Moderne dichters'. Gorter wordt niet besproken of genoemd.

---

<sup>140</sup> *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde* (1918) 108.

<sup>141</sup> Te Winkel (1898) 306 e.v.



De acht dichters zijn: Perk, Kloos, Van Eeden, Verwey, Hélène Swarth, en Marie Marx-Koning, Guido Gezelle en Richard de Cneudt.

Pas in de derde druk van 1912 wordt Herman Gorter besproken. Van *Mei* merkt Van Schothorst op: 'dat [het] een buitengewonen opgang maakte, en in symbolischen vorm de nieuwe dichters tot zelfontleding en bewustwording bracht. Balder, eerst de zonnegod, later de blinde, in zichzelf gekeerde godheid, die de zinnenbekorende Mei afwijst, is de eeuwige die blijft, en in zijn eenzaamheid niets heeft, dan de muziek, maar die ook "altijd en nooit genoeg". De muziek zelf is echter ook slechts een beeld van de zielsbewegingen. De ziel zelf is dus 't eenige wat blijft, en "alles is beeld, is beeld van haar, en vroeg of laat valt het in één in stof; zij blijft, wat er ook om haar valt of henedrijft" '. Dichter zijn is dus 'zijn dieper zielsgeluid beluisteren en dat in taalmuziek weergeven'. 'Dit onmaatschappelijke, abstracte, louter stemming-weergevende karakter van de nieuwe poëzie moest op den duur uitloopen op onbelangrijkheid of onverstaanbaarheid'. (389) Van *Mei* zijn twee fragmenten opgenomen: *Mei I* : 1-20 en *Mei I* : 194-219 beginnend met de versregel: 'Eén ding is droevig en maakt zacht geklaag' tot en met 'ik zoek 't gezicht/ Van Mei zoolang zij in het leven was'. Ook is het gedicht opgenomen: 'De lente komt van ver, ik hoor hem komen'.

De tiende druk verschijnt in 1939 en is bewerkt door dr. J.G.M. Moormann. Deze voegt aan het begin van de *Mei*-bespreking enkele alinea's toe, waarin hij duidelijk maakt dat *Mei* 'is gaan behoren tot de meest bewonderde en gekende gedichten der N. Gidsperiode. *Mei* is in de eerste plaats te genieten als natuurpoëzie, die ons de heerlijkheid van het Hollandse landschap, ontroerd gezien en op verfijnd-individualistische wijze gezegd, voor de geest tovert'.

Verder symboliseert het 'wondermooie gedicht' de 'vergankelijke zinnenbekoring', die gesteld wordt tegenover de eeuwige maar 'onverbeeldbare ziel'. In 1949 verschijnt er nog een veertiende druk.

#### **4.11.6 J. Aleida Nijland, Verzen, 1908**

In 1908 verscheen van de hand van dr. Aleida Nijland de tweede druk van haar bloemlezing *Verzen*. Deze tweede druk heeft ze opgesplitst in twee delen. Het tweede deel is wat pittiger van inhoud. Ze heeft overigens niet alleen op de inhoud gelet maar ook op de vorm. De bloemlezing is chronologisch opgebouwd, beginnend met poëzie uit de veertiende eeuw tot en met

Henriette Roland Holst en enkele Afrikaanse dichters. Er wordt geen commentaar of uitleg gegeven. Van Herman Gorter zijn twee *Mei*-fragmenten opgenomen. *Mei I* : 1-21 en *Mei I* : 1094- 1123, beginnend met de versregel: 'Ook lag een dorpje in dat dal, waar rook' tot en met 'In kringen voor den steilen hemel om'. Dit tweede deeltje telt 270 bladzijden. De derde druk verscheen in 1918 in drie deeltjes. Dezelfde *Mei*-fragmenten zijn dan opgenomen in deel drie. In 1955 kwam er nog een zevende druk uit.

#### **4.11.7 J.B. Schepers, *Dichters met de pen*, 1908**

Van de dichter, litterator en leraar Nederlands J.B. Schepers verscheen in 1908 de bloemlezing *Dichters met de pen*, deel I. *Oudere dichters*.<sup>142</sup> Schepers begint zijn bloemlezing met een uitvoerige bespreking van het gedicht *Mei*. Hij noemt het gedicht een moderne mythe want de kern van het gedicht is 'de geboorte van de Meimaand, vol illusies van lentemooi, maar die zich niet met de zonnegod Balder verenigen kan en teleurgesteld sterft, d.w.z. vaak koud blijft tot het einde'. (6) Om het verhaal en de kerngedachte duidelijk te maken citeert Schepers veelvuldig uit het gedicht. Volgens hem zijn 'Mei en Balder opvolgende uitbeeldingen van Gorter's ziel; de ziel die later in Spinoza z'n heil zou zoeken en dan voorgoed het romantische of, als hij zelf zegt, het pseudo-romantische van zich afstoten zou'.

#### **4.11.8 C.G.N. de Vooyoys, *Historische Schets van de Nederlandsche letterkunde*, 1908**

De eerste druk van de *Historische Schets van de Nederlandsche letterkunde* door dr. C.G.N. de Vooyoys verschijnt in 1908. In zijn voorwoord wijst De Vooyoys erop dat dit overzicht niet bedoeld is om van buiten te leren. Hij wil belangstelling voor de literatuur wekken, zodat de leerling na het examen zich er verder in zal verdiepen. De Vooyoys die later hoogleraar was van 1915-1946, schreef deze schets op basis van zijn ervaring als leraar vanuit zijn betrokkenheid met onderwijsvernieuwing. Daartoe richtte hij ook, samen met J.Koopmans, de *Nieuwe Taalgids* op, de voortzetting van twee andere taal- en letterkundige tijdschriften: *Noord en Zuid* en *Taal en Letteren*.

---

<sup>142</sup> Het boek is een deel in de serie *Woordkunst van onze tijd*. Het werd uitgegeven door Van Looy en Versluys, Amsterdam, 1908. Er is nooit een deel II verschenen en dit boek is ook nooit herdrukt.

Over het gedicht *Mei* schrijft hij: ‘Gorter nam door zijn gedicht *Mei* (1889) plotseling een hoge plaats in onder de jonge dichters. Naast de zwaarmoedige poëzie van de meeste tachtigers hoorde men in *Mei* “een nieuw geluid”, een uiting van vreugde aan het leven en aan de heerlijkheid van de Hollandsche natuur. *Mei* is vol van de zinnelijke bekoring van zee en land, water en hemel, bloemen, vlinders en vogelen, van alle jeugd en van alle schoonheid’. Maar in *Mei* is ook hetzelfde onbevredigde verlangen als in Perk’s ‘Iris’: ‘de vergankelijke Mei-schoonheid wil zich vereeuwigen door te huwen met den blinden God Balder’, maar wordt afgewezen en sterft.

De *Historische Schets* heeft zeer veel herdrukken gekend. Aan de zeventiende, herziene druk heeft dr. G. Stuiveling zijn medewerking verleend. Vanaf de 25<sup>ste</sup> druk in 1958 heeft Stuiveling de eindredactie. In de titel is het bijvoeglijk naamwoord ‘Historisch’ dan weggelaten. In 1980 bereikte het boekje de 32<sup>ste</sup> druk. Decennialang hebben leerlingen van hbs, gymnasium en kweekschool en, volgens Herman Pleij, ook vele studenten Nederlands aan de universiteit dit boek bestudeerd.<sup>143</sup>

#### **4.11.9 R. Casimir, *Lessen in Letterkunde*, 1909**

R.Casimir is docent geweest voor de hoofdacte in Groningen, zo schrijft hij in het voorwoord van zijn boek *Lessen in Letterkunde*. Op basis van deze ervaring heeft hij dit boek geschreven. Het is al enigszins doordrongen van de poëtische opvattingen van Tachtig en Casimir merkt in §1 op: ‘De wetenschap zoekt waarheid. De kunst zoekt schoonheid. [...]zij wil, dat ons gevoel getroffen wordt, dat wij de ontroering van de schoonheid krijgen’. Het boek legt de beginselen van de dichtkunst uit en bevat dus niet een bloemlezing of literatuurgeschiedenis. Uit *Mei* worden twee kleine citaten opgenomen. Een als voorbeeld van een typisch eindrijm:

Van stilte, die nu ook zacht ratelde,  
Haar tranen ruischten, bladen zwatelden. (*Mei* II : 680-681)

En een als voorbeeld van enjambement:

---

<sup>143</sup> Pleij (1989).

't Was na den middag. Van het woud ging uit  
Een zachte adem dampend zongoud, luid  
Zongen de zangvogels en vlogen onder  
De boomkruinen. (*Mei I* : 1010-1013)

#### **4.11.10 M.A.P.C.Poelhekke, *Taalbloei. Letterkundig leesboek, 1909***

Poelhekke geeft in 1909 een bloemlezing uit voor het middelbaar onderwijs: *Taalbloei. Letterkundig leesboek in twee delen*. Dit boek is bestemd voor de hbs, gymnasia, kweek- en normaalscholen. Poelhekke is directeur van de 'H.B.S. met 5-jarigen cursus te Nijmegen'. Poelhekke merkt in zijn voorwoord op dat het Germaanse element goed vertegenwoordigd is in zijn bloemlezing op grond van historisch-aesthetisch-paedagogische overwegingen. Poelhekke wil aanknopen bij de uit het volk opgekomen poëzie van mythen en sagen. Misschien is dat de reden dat hij uit *Mei* het fragment opgenomen heeft dat Poelhekke noemt: 'De tocht van Mei naar het Walhal'. (*Mei II* : 1212-1410).

In de tweede druk van *Taalbloei* (1918) merkt Poelhekke op dat hij het boek geheel heeft omgewerkt en de volgorde der opgenomen stukken in overeenstemming heeft gebracht met de ontwikkeling der moderne poëzie in Nederland. Hij laat in deel twee de Nederlandse letterkunde dan beginnen met Jacques Perk en de Vlaamse met Alfred Rodenbach. Het *Mei*-fragment blijft onveranderd. De vierde druk (1925) is een verkorte uitgave en is nu niet chronologisch opgebouwd. Deze uitgave bevat nog steeds 'De tocht van Mei naar het Walhal', maar Poelhekke laat zijn bloemlezing dan bovendien beginnen met de eerste twintig versregels van *Mei*. Pas in de vijfde druk, die in 1931 verscheen<sup>144</sup> en nog weer minder bladzijden telt, neemt hij het van andere bloemlezingen bekende fragment over van de dood van Mei (*Mei III* : 662-783) met daarnaast nog vier gedichten uit *De School der Poëzie*.

---

<sup>144</sup> In een interview met *De Gelderlander* (18-12-1924, 1) vertelt Poelhekke dat Royaards met zijn voordrachtavonden veel heeft bijgedragen aan een grotere bekendheid van de dichtkunst van de Tachtigers. En ook dat hij veel steun had ondervonden van mgr. Van Cooth, redactie-secretaris van het tijdschrift *De Katholiek*, een door en door klassieke geest met ruime opvattingen op het gebied der dichtkunst. Van Cooth schreef inderdaad een verzoenend artikel over de moderne dichtkunst in een tijd dat de spanningen onder de katholieke litteratoren over deze dichtkunst verder waren opgelopen. Zie *De Katholiek* 1903, deel 124, 37-63. In een volgend artikel schreef hij over Guido Gezelle maar hij lardeerde het artikel met uitspraken van Kloos. Zie *De Katholiek* 1904, deel 125. Zie ook Sanders (2002) 183 e.v.

#### 4.11.11 M.A.P.C. Poelhekke, *Woordkunst*, 1909

Poelhekke is in didactische zaken een voorzichtig man.<sup>145</sup> In 1909 verschijnt van zijn hand ook *Woordkunst*. Dit boek is een poëtica, waarin allerlei letterkundige begrippen worden uitgelegd. Pas in de tweede, herziene druk ervan, die in 1911 verscheen, nam Poelhekke citaten uit *Mei* over. In paragraaf twaalf krijgen de leerlingen de opdracht de beeldspraak op te zoeken in de zogenaamde pianostrofe: *Mei* I : 945 – 970, beginnend met de regel: ‘Er ligt in elk ding schuilend fijne essence/ van and’re dingen’. In paragraaf veertien, die gaat over de metafora, zijn enkele *Mei*-regels overgenomen ter adstructie (*Mei* I : 120-126): ‘Er is iets dat bekoort/ In ieder ding, ...’. En in paragraaf 31 wordt als voorbeeld van de grote vrijheid waarmee dichters het enjambement hanteren *Mei* I : 825-829 geciteerd: ‘Zoo hoorden het een visch/En een zeevogel; dien dag was het lis-/Bosch vol geplas en wuivend wit geveert’.

In de veertiende druk van 1939, die herzien is door Jos. J. Gielen, is het aantal citaten uit *Mei* verder uitgebreid. In 1965 verscheen nog een vierentwintigste druk van dit onder docenten zeer populaire schoolboek.

#### 4.11.12 J. van der Valk, *Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche letterkunde met bloemlezing*, 1910

In 1910 verscheen deel III *Koninkrijk van Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche letterkunde met bloemlezing* door J. van der Valk. Van der Valk zat in de redactie van *Ons Tijdschrift*, een protestants-christelijk letterkundig tijdschrift. Er is geen herdruk van dit driedelige werk verschenen. Het was ook niet specifiek voor het onderwijs bedoeld.

Van der Valk besteedt in deze bloemlezing veel aandacht aan het *Mei*-gedicht. Waar Kloos, Verwey, Van Eeden het met één sonnet moeten doen, daar volgt een ware bejubeling en uitgebreide bespreking van de *Mei*. ‘Het meest grootsche werk dat de nieuwe kunst heeft voortgebracht is het episch gedicht *Mei*’. En: ‘Dit geluid is wonder prachtig, wanneer de lezer slechts wennen wil aan het nieuwe, den aan eentonigen deun en afgesleten, geen inspanning meer vorderende beeldspraak gewende, eerst vreemd lijkende,

---

<sup>145</sup> Poelhekke brak als een der eerste katholieken een lans voor de ideeën van Willem Kloos in *De Katholiek. Godsdienstig, Geschied- en letterkundig maandschrift*, jaargang 109, 1896, 236-261. Dat Poelhekke een voorzichtig man was tonen ook Van de Akker en Dorleijn aan. Om een conflict met strengere geloofsgenoten te voorkomen paste Poelhekke in zijn studie over Kloos de sandwich-formule toe. Zie Van den Akker en Dorleijn (2000).

klank- en beeld-rijke rythmische vers. Men moet de verzen van *Mei leeren* lezen, herlezen tot men vertrouwd raakt met deze poëzie, die u zeker eens ontroeren zal. Het gedicht wordt u lief, evenals een vriend, die eerst wat vreemd lijkt, maar dien ge begrijpen en verstaan leert. Wien dat gebeurde, blijft *Mei* een bekoring voor immer. Mij heeft geen dichtwerk van vroeger of later, hoewel ik het na eerste lezing onaangedaan had neergelegd, zoo ontroerd'.<sup>146</sup>

Om het gedicht te typeren gebruikt Van der Valk de karakteristiek van Verwey: 'hoe zij, de vergankelijke Mei-schoonheid, zich vereeuwigen wilde door te huwen met den blinden god Balder'. Hij neemt dus van Verwey in zijn *Mei*-interpretatie de tegenstelling 'vergankelijk – eeuwig' over. Ook neemt hij van Verwey over de notie van het Mei-meisje als 'de zinnelijke schoonheid'. Maar dan volgt een eigen interpretatie: de zinnelijke schoonheid (van Mei) kan zich niet vereeuwigen door de ziel, de muziek, de kunst (Balder); want het bijzondere van elke schoonheidsindruk kan niet worden weergegeven in de kunst der woorden, die algemeen zijn. Van der Valk laat de suggestie van een nederlaag van de dichter Gorter weg, die Verwey in zijn bespreking suggereert. Van der Valk vertelt met veel citaten het verhaal na. Behalve het eerste citaat, de eerste twintig versregels, zijn het allemaal citaten uit zang II. Net als Poort en De Vooy's vindt hij dat de dichtbundel *Verzen* mislukt is in de poging het uiterste individualisme te benaderen.

## **4.12 Waardering van confessionele zijde**

### **4.12.1 De Katholiek**

In *De Katholiek* 1901 deel 120 staat het slotartikel van A.M.J.I. Binnewiertz, 'Moderne Poëतिक' (419 e.v.). Hij gaat verder met zijn pleidooi voor de nieuwe dichtkunst die door Kloos is gepredikt. Hij stelt zich voor dat hij alleen het schone zou uitbeelden in een gedicht. Een gedicht zonder gedachte. Hij probeert dit zich voor te stellen met een ochtendwandeling waarin hij allerlei emoties ondergaat tijdens het genieten van de natuur. Daaruit zou een gedicht kunnen ontstaan, zonder gedachte maar 'een vers, sidderend van trillingen en bevingen der schoonheid, een lied – God geve, dat ik het eenmaal zingen mag! – zooals Gorter van de lente en de zon'. (415)

---

<sup>146</sup> Van der Valk (1910) 437.

In *De Katholiek* 1903 deel 123 schrijft H. Linnebank over Dr. Schaepman en de moderneren. Hij begint met te stellen dat het streven naar vernieuwing van onze letteren veld wint en dat het getal der onverzoenlijken kleiner wordt. Schaepman had zich weliswaar tegen de nieuwe dichtkunst gekeerd, maar vond wel dat de moderne dichtkunst de verhouding van het beeld tot het verbeelde weer tot waarheid gemaakt heeft, in harmonie met de werkelijkheid gebracht.

In *De Katholiek* 1905 deel 127 staat van Binnewiertz het artikel te lezen: *Vijf-en-twintig jaar Letterkundige Revue*. (265- 293) In dit artikel bespreekt Binnewiertz maar liefst vijf bloemlezingen, waaronder die van Pol de Mont (*Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche dichters*) en die van J.N. van Hall (*Dichters van dezen tijd*). Hij beklagt zich erover dat er vrijwel geen katholieke dichters zijn opgenomen en noemt katholieke schrijvers die opgenomen hadden kunnen worden. Dan vervolgt hij met een letterkundige overzicht van de afgelopen periode. Hij merkt op dat zowel Kloos als Gorter hun eerste werk – van Gorter: *Mei* en *Verzen* - nooit hebben overtroffen. Maar de generatie van Tachtig heeft bereikt wat ze nastreefde: de nieuwe dichtkunst is definitief gevestigd en kent inmiddels een brede schare van beoefenaars. In een voetnoot merkt Binnewiertz op dat de protestantse geloofsbroeders nog lang niet zo ver zijn in de vernieuwing van de letterkunde als de katholieken. Maar hij brengt hulde aan het tijdschrift *Ons Tijdschrift*, met name aan de heer Haspels. Vanaf 1905 komen er in *De Katholiek* in plaats van discussies over de dichtkunst van Tachtig, artikelen die gewijd zijn aan het pas opgerichte tijdschrift *De Beweging* en aan Verwey, die door Linnebank wordt geprezen om zijn bespreking van Vondel en zijn Vondeluitgave. Hij heeft het zelfs gewaagd, zo merkt Linnebank op, Vondels vroomheid te noemen ‘zijn innigste en wezenlijkste schoonheidsgraad’.<sup>147</sup>

#### **4.12.2 Van Onzen Tijd**

Binnewiertz werd ook gevraagd mee te werken aan het nieuw op te richten katholiek tijdschrift *Van onzen tijd*. Na enige aarzeling stemde hij toe. In zijn essays en kritieken voor dit tijdschrift klinkt hetzelfde geluid als in zijn opstellen voor *De Katholiek*, zij het wat minder genuanceerd. Tachtig is en blijft voor hem

---

<sup>147</sup> *De Katholiek*, 1905, dl 127, 455-463.

hèt literaire oriëntatiepunt.<sup>148</sup> Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn bespreking van een novellenbundel van G.F. Haspels. Hij wil geen ‘tendenz-kunst’: ‘alle tendenz, dat is dat alle met opzet vooruit bedoelde strekking aan zuivere kunst onbestaanbaar is en daarom altoos hinderend, storend, vaak doodend werken zal’.<sup>149</sup> Toch is er in dit tijdschrift nog veel weerstand tegen de dichtprincipes van Tachtig. Zo schrijft in de zevende jaargang (1906-07) W. Frankenmölle naar aanleiding van Gorters *Verzen*: ‘Wel was de literaire revolutie noodzakelijk in de evolutie en haar nauwkeurige waardebeoordeling stemt dankbaar: het zuiveren der taal van gemeenplaatsen en botweg overgenomen beelden, het eigenmachtig bouwen van den stijl naar persoonlijke zienswijze en uitingsdrang, de nauw-klemmende woordvorming tot overtuigende uitzegging van natuurwaarneming. Maar vooral heeft ze verdienste door de gedachte dat de kunst als voornaamste bron heeft: het gevoel. [...] Doch haar ontaard individualisme verhaastte haar val, ze heeft zich ten slotte opgegeten aan haar eigen zwevende schoonheidsidee, [...]’.<sup>150</sup> Beter is hij te spreken over het gedicht *Mei*, dat weliswaar voortkwam uit de school van Tachtig maar vrij was van innerlijk egoïsme.

#### 4.12.3 *Ons Tijdschrift*

In de vijfde aflevering van deze jaargang (1901)merkt Enka (pseudoniem voor mej. Anke van der Vlies) naar aanleiding van de gedichten van een zekere C. Kijne op: ‘Ik heb nooit de heerlijkheid van Gorter’s *Mei* zóó gevoeld, als nadat ik de *Mei*-versjes van Kijne gelezen had. [...] Hier is het weer de oude, beproefde Zefir, die koost, de bosschen en beemden, die wemelen, het herfstseizoen, dat wreed is, [...]’. De opmerking bevat een impliciete verwijzing naar *Mei I* : 991-1009.

Het valt op dat de recensente niet alleen het gedicht *Mei* bewondert, maar het ook opvat als meer dan een gedicht over de lente. Het nieuwe geluid van de nieuwe dichtkunst wordt volgens haar in het gedicht zelf verbeeld en Zefir uit het *Mei*-gedicht vat ze niet op als zo maar een mythologisch wezen maar als de (god van de) oude dichttrant die werkt met afgesleten en onzuivere

---

<sup>148</sup> Sanders (2002) 199.

<sup>149</sup> *Van onzen tijd*, 3, 1902-1903, 115.

<sup>150</sup> *Van onzen tijd*, 7, 1906-07, 57-58.



beeldspraak.<sup>151</sup> Uiteraard krijgt Enka kritiek op haar uitspraken, want de strijd voor de nieuwe Tachtiger normen<sup>152</sup> is in de protestantse kring rondom 1900 nog lang niet gestreden.<sup>153</sup> Dat kwam ook doordat de hoofdredacteur en oprichter van het blad A.J. Hoogenbirk streefde naar eerherstel van de door de Tachtigers verguisde negentiende-eeuwse dichters als Bilderdijk, Da Costa, Beets en Ten Kate. In 1904 werd de redactie van *Ons Tijdschrift* uitgebreid met een aantal vooruitstrevende jongeren, onder wie bijvoorbeeld J. van der Valk, die in zijn monumentaal overzicht van de Nederlandse literatuur een geweldige en enthousiaste bespreking aan het gedicht *Mei* wijdde. Pas na 1911 toen Hoogenbirk uit de redactie stapte en opgevolgd werd door Geerten Gossaert, kwam er meer waardering voor de dichtkunst van Tachtig.<sup>154</sup>

#### 4.13 Samenvatting en bespreking

In dit decennium blijken alle vier onderzochte instituties in het Nederlandse literaire veld in het bijzonder een belangrijk aandeel te hebben gehad in de canonisering en de popularisering van de poëzie van de Tachtigers en van Herman Gorters *Mei*.

De institutie van de voordrachtskunst continueert haar werk dat zij in de vorige periode was begonnen: het voordragen in voor een groot publiek toegankelijke ruimtes, verenigingsgebouwen, hoorzalen, en schouwburgen van gedichten van de moderne dichtkunst, van Kloos, Verwey, Van Eeden, Van Looy en natuurlijk ook van Herman Gorter met steevast een of meer fragmenten uit *Mei*. De vraag welk publiek deze bijeenkomsten bezocht, is lastig te beantwoorden. De gevestigde burgerstand had zich afgewend van de genootschappen en rederijkerskamers. Hebben deze burgers gekozen voor de nieuwe vorm van voordracht? Voelden zij zich meer aangetrokken tot de individualistisch ingestelde gevoelspoëzie van de moderneren? Maar het

---

<sup>151</sup> Enka (1901) 493-441.

<sup>152</sup> Dorleijn en Van den Akker noemen vier punten als indicatoren voor de verbreiding van de Tachtiger normen en voor de verandering van denkstijl: expliciete reflecties op de positie en betekenis van Tachtig, het gebruik van namen van de Tachtigers, hun werken en tijdschrift, het gebruik van specifieke signaalwoorden en strijkkreten en het expliciet afwijzen van voorgangers van Tachtig en alles wat hen kenmerkt.

<sup>153</sup> In de *Nieuwe Leidsche Courant*, 4 december 1929, 5 schrijft Johanna Breevoort een artikel over dit protestantse tijdschrift en blikt in het bijzonder terug op de kritiek van Enka op de gedichten van Kijne. (In *De Nieuwe Leidsche Courant* wordt Kijne gespeld als Kyne).

<sup>154</sup> Kraan (1962) 78 en 45.

behoorde nu juist tot de burgerstijl zich gereserveerd op te stellen ten aanzien van gevoelens en emoties. Men vond het niet gepast in het openbaar, zij het in de gestileerde vorm van een gedicht, zich uit te spreken over persoonlijke gevoelens. Die bezwaren had de tweede generatie, waaronder veel studenten in dit milieu niet. Ook was er een ander publiek gekomen, publiek uit de 'kleine burgerij' die juist in die tijd in opkomst was. De steden namen snel in inwoneraantal toe. Er was een grote vraag naar nieuwe beroepen: onderwijzers, kantoorpersoneel, spoorwegambtenaren. Het werk van dit soort beroepen werd ingewikkelder. Er kwamen cursussen om de werknemers verder op te leiden. Er ontstond de neiging 'hogerop te komen' door het volgen van avondopleidingen. Er kwamen veel meer mogelijkheden voor vrouwen voor een baan in de dienstensector: banken, kantoren, warenhuizen en ziekenhuizen. Er bestond een neiging zich te richten in kleding en gedrag naar de gevestigde bourgeoisie. Het is dus heel goed mogelijk dat juist zij meer ontvankelijk waren voor dit soort voordrachtbijeenkomsten. Geconstateerd kan worden dat de voordrachtskunstenaars en ook de dichters en literatuurkenners met hun lezingen een groot publiek trokken.

De krant deed verslag van het nieuws en schreef ook over de voordrachtsbijeenkomsten en literaire lezingen en over de gedichten die werden voorgedragen of besproken. De krant ging bovendien meer aandacht besteden aan kunst en cultuur. In rubrieken als 'Letterkundige Kroniek' en 'Kunst en Letteren' werd steeds meer aandacht besteed aan literatuur in de vorm van recensies van romans en dichtbundels, en er waren essays in te lezen over dichters en schrijvers. De naam van de dichter Herman Gorter en zijn gedicht *Mei* werden steeds vaker genoemd in op literatuur en cultuur gerichte rubrieken. Citaten uit *Mei* werden niet alleen gebruikt door literatuurcritici en andere letterkundigen, maar ook door schrijvers van ingezonden brieven, door columnisten, door verslaggevers en door voorzitters van vergaderingen en burgemeesters bij feestelijke gebeurtenissen. Citaten uit *Mei* kwamen ook voor in door een groot publiek gelezen feuilletons. Het gedicht *Mei* en de dichtkunst van Tachtig bleef niet beperkt tot een kleine groep litteratoren, maar werd onder de aandacht gebracht van de honderdduizenden krantenlezers die Nederland in dit decennium telde.<sup>155</sup>

---

<sup>155</sup> In 1908 had de krant in Nederland een totale oplage van 1 miljoen exemplaren. Wijfjes (2004), 19.

Het onderwijs is de derde institutie in het literaire veld die het proces van canonisering en popularisering van *Mei* bevorderde. Bourdieu stelt in *La Reproduction*: het onderwijs reproduceert de culturele waarden die de dominerende klassen huldigen.<sup>156</sup> Verdaasdonk merkt terecht op dat het onderwijs net als iedere literaire institutie kwaliteitshiërarchieën opstelt.<sup>157</sup> Maar in het geval van *Mei* is er nog geen stabiele consensus. In de vorige periode verschenen er enkele schoolboeken waarin de moderne dichtkunst van Tachtig alleen in negatieve zin werd besproken. In dit decennium komen er meer schoolboeken, bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen, waarin de dichtkunst van Tachtig en Herman Gorters *Mei* worden besproken. In de eerste helft van dit decennium wordt deze literatuur nog steeds negatief besproken en wordt Herman Gorter soms helemaal niet als hoofdpersoon gezien. Het betreft dan schoolboeken, die in een herdruk een paragraaf toevoegen over de moderne dichters: Everts, Kuipers, Te Winkel. Schothorst verschijnt in 1907. De eerste druk bespreekt weliswaar acht moderne dichters maar niet Herman Gorter. Pas in de derde druk van 1912 wordt *Mei* besproken en worden er fragmenten opgenomen. In de tiende druk van 1939 is de toon bewonderend. Uit deze korte drukgeschiedenis van het boek van Schothorst wordt duidelijk dat er veel tijd verstrijkt voordat er een stabiele consensus bestaat over de poëtische waarde van het gedicht *Mei*. De Groot, Leopold en Rijkens nemen in 1905 met de negende druk van hun bloemlezing een fragment op uit *Mei* op gezag van Van Hall, die hetzelfde fragment in zijn bloemlezing had opgenomen. Poelhekke (1909) is wat voorzichtig en maakt om didactische redenen zijn keuze met een fragment uit *Mei* ondergeschikt aan de leerstof over mythen en sagen. In de vijfde druk van 1931 neemt hij van andere bloemlezingen bekende fragmenten uit *Mei* over.

Maar Schepers is in 1908 direct al één en al bewondering. De Vooys (1908) classificeert Herman Gorter met zijn *Mei* op een hoge plaats binnen Tachtig. Van der Valk (1910) besteedt in verhouding tot de andere Tachtigers heel veel aandacht aan *Mei* en aan Gorter. In de schoolboeken is dus een ontwikkeling die tot grotere bewondering van *Mei* leidt en tot een hoge classificatie in de rangorde van de dichters van Tachtig.

---

<sup>156</sup> Verdaasdonk (1983), 234.

<sup>157</sup> Verdaasdonk (1983), 239-240.

Wat de interpretatie betreft die in de schoolboeken aan het gedicht wordt gegeven, wordt nog al eens gewezen op de kloof tussen het vergankelijk zinnelijke van Mei en de eeuwige, geestelijke ziel van Balder. Meestal wordt hierin de lijn van Verwey gevolgd. Alleen de lezing van Schepers, die Mei en Balder ziet als verbeeldingen van de ziel van de dichter, lijkt op de uitleg die Kloos, Van Eeden en De Mont hadden gegeven.

De vierde institutie is die van de *Mei*-studies. Alle litteratoren zien *Mei* als het hoogtepunt van de beweging van Tachtig. Maar de interpretaties van met name de Balderfiguur verschillen aanzienlijk. Hugenholtz ziet in Balder de belichaming van het bestaan van een begeerteloze zaligheid en Mei als de verpersoonlijking van de naar dat bestaan smachtende mens. Is.P. de Vooy vat Balder op als het in zichzelf besloten vergoddelijkt dichterschap van de lyriek van het eigen zelf tegenover Mei als de verbeelding van de dichterziel die openstaat voor heel het leven. Poort volgt weer de interpretatie van Hugenholtz.

Verwey wijkt in zijn bespreking van *Mei* in 1905 aanzienlijk af van alle voorgaande lezingen. Hij ziet *Mei* niet als het hoogtepunt van Tachtig maar integendeel als een ontaarding ervan. Een verklaring hiervan kan gevonden worden in het feit dat Verwey het *Mei*-gedicht leest vanuit zijn eigen, nieuw ontwikkelde poëtica. Hanot wees er al op dat Verwey na aanvankelijk het impressionisme van de Tachtigers aangehangen te hebben, al in de Inleiding van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* een pleidooi voor een 'geestelijke' kunst voerde.<sup>158</sup> Ook Custers signaleert dit.<sup>159</sup> En dat blijkt ook al uit de eerste bladzijden van zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst*. Het gaat hem niet om het tijdelijke en toevallige maar om wat eeuwig en noodzakelijk is.<sup>160</sup> Telkens komt Verwey in zijn *Inleiding* daarop terug: '[...], al wat in ons bewustzijn eeuwig heet en nooit valt af te leiden uit de toevallige en gebonden verscheidenheid van de dingenwereld, dat alles noemen wij het poëtische'.<sup>161</sup> In de echte dichtkunst geldt 'Tijdelijkheid en eeuwigheid worden [...] op wonderlijke wijze doorengemengd'.<sup>162</sup>

---

<sup>158</sup> Zie Oversteegen (1978) 38. Zie Hanot, M. *De beginselen van Albert Verweys literaire kritiek*. Gent, 1957.

<sup>159</sup> Custers (1995) 204 e.v.

<sup>160</sup> Verwey (1905a) 6

<sup>161</sup> Verwey (1905a) 7.

<sup>162</sup> Verwey (1905a) 9.

Toen Verwey de eerste zang van *Mei* las, zag hij alleen maar een impressionistisch gedicht, weergave van vluchtige zinsindrukken. In Balder zag hij de tegenpool ervan: het eeuwige, goddelijke, het ideële. De muziek wordt door Gorter geïdealiseerd en verabsoluteerd tot de god van de muziek. En Verwey trok de conclusie dat Gorter, niet tevreden met dat oppervlakkige impressionisme, alsnog het eeuwige en geestelijke wilde invoeren. Dat streven, het verlangen van Mei naar Balder, moest volgens hem wel mislukken, omdat 'de verbeelding', die beide polen vanaf het begin integreert, ontbrak.<sup>163</sup> Vandaar ook de slotzin van Verweys *Meibespreking*: 'In vergankelijke zinnen-bekoring en in de onverbeeldbare ziel was de dichterlijke jeugd van ons geslacht tot *zelf-ontleding* geraakt'.<sup>164</sup> Verwey las dus het gedicht niet vanuit de poëtica van Kloos, maar vanuit zijn eigen, nieuw ontwikkelde poëzieopvatting, zoals hij die al in het begin van zijn *Inleiding* had besproken. In de slotzin klinkt duidelijk Verweys afkeuring. Deze afkeuring vormt een flagrante tegenstelling met het enthousiasme waarmee het gedicht destijds door de Tachtigers en ook door Verwey werd ontvangen. En hoewel Verwey op de eerste bladzijde van zijn inleiding vermeldt dat hij over de 'nieuwere nederlandsche dichtkunst' wil schrijven vanuit 'de herinnering' en 'de persoonlijke ervaring'<sup>165</sup> lijkt hij dat enthousiasme van destijds toch te zijn vergeten.

Verweys *Meibespreking* heeft ondanks de kritische toon veel invloed gehad. Zo namen schoolboeken in dit decennium al in hun *Meibespreking* de lezing van Verwey geheel of gedeeltelijk over, afgezien van de classificatie. De populariteit van *Mei* heeft nooit geleden onder de misprijzende woorden van Verwey. De Vooy, die een maand na de verschijning van Verweys *Inleiding* in de allereerste aflevering van Verweys tijdschrift een artikel schrijft over *Mei*, sluit zich bij de lezing van Verwey aan.

Ook binnen de confessionele gelederen zijn vanaf 1900 vriend en vijand het erover eens dat de beweging van Tachtig terecht had afgerekend met het gebruikelijke, hoogdravende, dichterlijke taalgebruik, dat van nu af aan als onecht en gekunsteld werd ervaren. Maar slechts weinigen volgden het principe van de kunst om de kunst na. Het was volstrekt in strijd met het bestaansrecht van confessionele dichtkunst en bovendien zagen de

---

<sup>163</sup> Custers (1995) 312.

<sup>164</sup> Verwey (1905) 105. *Cursivering van mij*.

<sup>165</sup> Verwey (1905) 5.

confessionele dichters en litteratoren dat de Tachtigers zelf na 1900 dit principe niet meer hanteerden.

In de waardering van de dichtkunst van Tachtig en die van Gorter in het bijzonder is een merkwaardige paradox te bespeuren. De dichters van Tachtig zijn en vogue en hebben aanzien. Journalisten signaleren een trek van rijke burgers naar het buitengebied naar het voorbeeld van Verwey, Van Eeden, Gorter, Van Deyssel, Heijermans, Henriette Roland Holst en Marie Marx-Koning.<sup>166</sup> Zo populair zijn deze dichters al aan het begin van twintigste eeuw. Hun gedichten worden dan al klassiek genoemd. Anderzijds wordt gewezen op het kortstondig karakter van deze dichtkunst. De verklaring daarvoor is dat ze niet wortelt in het volksbewustzijn. Zo bijvoorbeeld Van den Bergh van Eijsingha: 'Ze meenden dat ze ontheven waren aan de brute menigte en leverden daarvan het bewijs door de verheerlijking van het "ik-gevoelen" '. Er wordt in verband hiermee ook wel gewezen op het kortstondige karakter van het dichterschap van Gorter. Zijn poëzie na *Mei* rekent men dan niet tot de grote dichtkunst.

Maar ondanks het succes van *Mei* keerde Herman Gorter zich af van deze dichtkunst, juist vanwege dat 'esthetisch hedonisme' en de 'narcistische autoreferentialiteit' ervan.<sup>167</sup> Alphons Diepenbrock omschreef in 1892 deze poëzie in een complexe maar veelzeggende volzin: 'Nimmer nu was in vroegere tijden het lyrische vermogen zóózeer zichzelf wet en gebod, oorsprong en doel, en zóó groot en bewust het genot der zichzelf beluisterende, zichzelf genietende emotie bij de durende bewustheid der ziel van de gestadige schepping van haar eigen Ik, die de zichtbare wereld is, en nimmer het element der lyrische uiting, de meest onstoffelijke, allervluchtigste materie der kunst: de klank – de gesproken klank van het woord, de gezongen klank van de stem of het instrument – zóózeer de verkwikkingsdrank en het pijnstillend incantamentum voor de angstige drang en het wreede begeeren'.<sup>168</sup> De paradox is nu dat Gorter zich na lang worstelen afwendde van deze op zichzelf

---

<sup>166</sup> Zie *Het Nieuws van den Dag* van 9 augustus 1903, 1.

<sup>167</sup> Marx (2008) 96 en 110.

<sup>168</sup> Diepenbrock (1950) 33-54.

gerichte dichtkunst, die succes had bij het grote publiek, en koos voor de poëzie van het socialisme dat geworteld was in de gemeenschap. Maar juist deze poëzie, zijn socialistische poëzie, kreeg in het literaire en culturele veld weinig waardering.

## 5 Hoofdstuk 5: *Mei*: onze zonnig-bloeiende zieletuin (1911-1920)

### 5.1 Inleiding

Op 28 juli 1914 begon wat later genoemd werd de Eerste Wereldoorlog. Deze eindigde op 11 november 1918 en kostte miljoenen het leven. Weliswaar voerde Nederland een strikte neutraliteitspolitiek, en riep de politicus Willem Treub: ‘Wij mogen van geluk spreken, wij hebben geen ernstige brandwonden opgelopen!’<sup>1</sup> toch maakten de verliezen op zee door de Duitse duik- bootoorlog en de Engelse mijnen, de toenemende rantsoenering en duurte van alle overzeese producten voornamelijk veroorzaakt door de blokkade van Engeland en Frankrijk, de permanente mobilisatie en de vele duizenden vluchtelingen in het land, voor velen het dagelijks leven tot een zwaar en zorgelijk bestaan.<sup>2</sup>

Vanaf de eerste dag stonden de Nederlandse kranten vol met berichten over de oorlog.<sup>3</sup> Getuigen van deze oorlogsellende zijn ook te vinden in het geselecteerde bestand van dit decennium. Zo schrijft het *Algemeen Handelsblad* dat er veel gelegenheidsgedichten in de kranten verschijnen over oorlog en vrede en ook dat *De Soldatenkrant* een speciale rubriek heeft met ‘berijmde soldateninzendingen’. De *NRC* publiceert een verslag van de oorlogsellende in Antwerpen na het Duitse bombardement, maar na de oorlogswinter is het nu weer voorjaar en de correspondent denkt ‘in weerwil van die blijvende zielige ellende’ vertederd aan het lentekind, dat Gorter omschreef als ‘Dit kind was louter, niets dan lieflijkheid’ (*Mei I* : 127). De dichter J. Jac. Thomson leest in 1914 voor de zoveelste maal in *Mei* om er in deze verschrikkelijke tijden troost uit te putten. Zo zijn er meer voorbeelden te vinden. Het gedicht *Mei* biedt troost, voorziet in een behoefte; het gedicht wordt ook geroemd om de schoonheid ervan, zoals de bouwkundige De Gruyter, die over het trappenhuis van het gebouw ‘De Algemeene’ op de Dam vol bewondering opmerkt: ‘Het is zo mooi als een Mei van Gorter’. Hij kijkt met weemoed terug naar de tijd van de Tachtigers: ‘Zij hebben dat benauwde onder-onsje, dat slop waar geen zon in viel, doorbroken en opengeworpen’. Max Kolinsky, die het hele gedicht vertaald heeft in het Duits, veronderstelde al in 1909 dat *Mei* aan vrijwel elke beschaafde Nederlander bekend zou zijn. De

---

<sup>1</sup> Geciteerd uit Von der Dunk (1988) 354.

<sup>2</sup> Von der Dunk (1988) 357.

<sup>3</sup> Bel (2015) 418.



dichtkunst van Tachtig en in het bijzonder het gedicht *Mei* blijken algemeen bekend te zijn en door velen bewonderd. In dit decennium komt een nieuwe generatie aan het woord, die de gebeurtenissen van de jaren tachtig niet zelf heeft meegemaakt.

## 5.2 Activiteiten van de uitgever

De vijfde druk van *Mei* laat Versluys in september 1916 verschijnen. Bedroeg de oplage van de vorige druk 3000 exemplaren, nu is de oplage 6055.<sup>4</sup> Het *Algemeen Handelsblad* kondigt deze vijfde druk zo aan: ‘*Mei*. Een gedicht door Herman Gorter - zoo simpel klinkt de titel van het boek dat “een nieuwe lente en een nieuw geluid” zou brengen. Op dat geluid is veel gesmaad, maar 't heeft overwonnen. Een vijfde druk levert het tastbare bewijs’.<sup>5</sup> De *NRC* noemt het gedicht ‘één der groote dingen uit dien tijd van vervoering, [...] die de schóóne Nieuwe Gidstijd geweest is’. [...] ‘Velen zullen het met vreugde vernemen: er is nu bij Versluys een vijfde druk van verschenen’.<sup>6</sup> Uit deze woorden blijkt wel hoe hoog het gedicht wordt ingeschat en ook hoe de tijd van de Tachtigers als een soort oertijd wordt gezien, die mythische vormen begint aan te nemen.

De uitgever zelf vond het niet nodig een advertentie te plaatsen. Maar er verschenen dit decennium wel advertenties van boekhandelaren, waarin reclame gemaakt werd voor *Mei*. Opvallend is dat deze advertenties in socialistische bladen verschenen: *Het Volk* en *De Tribune*. Zo vroeg boekhandelaar J. Emmering te Amsterdam in *Het Volk* in 1911 voor *Mei* f 2,50 en in 1916 bood hij in *De Tribune*, het orgaan van de Sociaal Democratische Partij<sup>7</sup>, het gedicht aan voor f 1,50 franco thuis te sturen. Herman Gorter was in de socialistische gelederen, vooral door zijn vele spreekbeurten in het hele land en door zijn artikelen in *De Tribune* en in *De Nieuwe Tijd* een bekende persoonlijkheid geworden, een echte BN’er. En blijkbaar achtte de boekhandelaar sommige arbeiders financieel in staat zich zo’n boekje aan te schaffen. Hij noemt in de advertentie het gedicht ‘het beroemde werk van Herman Gorter’.

---

<sup>4</sup> Endt (1968) 125.

<sup>5</sup> *Algemeen Handelsblad*, 26 september 1916, 6.

<sup>6</sup> *NRC*, 30 september 1916.

<sup>7</sup> De Sociaal Democratische Partij was in 1909 opgericht nadat een groep marxisten zich had afgescheiden van de SDAP. Zie De Liagre Böhl (1996) 283-305 (*De Tribune* was aanvankelijk een blad dat twee keer in de week verscheen, maar vanaf september 1916 werd het een dagblad).

### 5.3 De oprichting van openbare leeszaal en bibliotheken

In januari 1911 krijgt de openbare leeszaal en bibliotheek 'Reuvens' te Leiden onder andere het gedicht *Mei* in haar bezit. Deze instelling werd op 15 maart 1910 geopend. De opening is onderdeel van een belangrijke ontwikkeling in Nederland: de oprichting van openbare leeszaal en bibliotheken naar het voorbeeld van de *free libraries* in Engeland en Amerika en de *Lesehallen* in Duitsland. In Dordrecht werd de eerste openbare leeszaal en bibliotheek gesticht. De opening ervan vond plaats op 1 mei 1899. Daarna volgden Groningen, Leeuwarden, Den Haag, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Leiden, Zutphen, Sneek, Hilversum en Apeldoorn. Het aantal openbare leeszaal en bibliotheken steeg gestaag. In 1920 waren dat er 68, in 1931 al 84 en met de filialen erbij 110.<sup>8</sup> Vanaf 1948 steeg het aantal snel tot het hoogste aantal van bijna 1200 vestigingen in 1990. In 1972 fuseerden de openbare, katholieke en christelijke bibliotheken en die van het Nut tot de NBLC, het Nederlands Bibliotheek en Lectorium Centrum.<sup>9</sup>

De oprichting verliep vrijwel altijd op dezelfde manier. Een groep gegoede burgers vormde een commissie, die de oprichting van de vereniging voorbereidde en de statuten ervan opstelde. Het initiatief ging dus steeds uit van een groep particulieren. Pas nadat de openbare leeszaal en bibliotheek (OLB) een feit was, werd bij de gemeente om een financiële bijdrage verzocht. Zo ontstond deze instelling ook in Groningen.<sup>10</sup> Zo ging het ook in andere steden. Men las in de krant van de oprichting van openbare leeszaal en bibliotheken en naar het voorbeeld van Dordrecht, Groningen en Leeuwarden wilde men in de eigen stad ook zo'n instelling. Het ging hierbij niet in de eerste plaats om het lenen van boeken, maar om de leeszaal. Daar kon iedereen terecht van 18 jaar en ouder zonder lid te worden of geld te betalen. De toegang was geheel gratis. Er waren zeer uiteenlopende argumenten voor de oprichting ervan, bijvoorbeeld werklozen uit de kroeg houden en drankmisbruik bestrijden door hun een gratis toegang tot wetenswaardige

---

<sup>8</sup> Greve (1933) 273.

<sup>9</sup> Schneiders (1990) 225.

<sup>10</sup> Zie o.m. het *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 januari 1903, 5 en *De Graafschap Bode*, 14 januari 1903, 2. In Groningen werd de Openbare Leeszaal en Bibliotheek (OLB) opgericht op initiatief van de rector van het stedelijk gymnasium, die daarvoor als conrector van het gymnasium in Dordrecht de oprichting van de OLB aldaar had meegemaakt. Zie Schneiders (1990) 62.

lectuur te verschaffen in een verwarmd onderkomen.<sup>11</sup> Het belangrijkste argument was wel het streven van de gegoede burgerij naar 'volksontwikkeling'. Men vond dat de staat hier een taak had laten liggen. Per 1 januari 1900 was weliswaar de leerplicht ingesteld van zes tot en met twaalf jaar, maar, zo werd geredeneerd, daarna bood de staat aan de gewone man geen mogelijkheid meer zich verder te ontwikkelen. De staat moest niet alleen in de stoffelijke behoeften voorzien, maar ook in de geestelijke behoeften voor iedereen, ongeacht de godsdienstige of politieke overtuiging.<sup>12</sup> De rector van het Gronings gymnasium, A.W. van Geer, verwoordde het nog weer anders: 'Wij leven in een heerlijke tijd van zucht naar onderzoek en weten. [...] Zij is de stempel onzer menselijkheid'. Het streven naar meer kennis en inzicht is volgens Van Geer dus een eigenschap van alle mensen. Hij wilde ook dat de gewone man uit 'de middelstand en de werkmanstand' zijn geestelijke horizon verder uitbreidde. De aanschaf van boeken was voor hem te kostbaar, maar de openbare leeszaal en bibliotheek bood wel de gelegenheid zich verder geestelijk te ontwikkelen.<sup>13</sup>

In de openbare leeszaal lagen tal van periodieken, dag- en weekbladen, vakbladen en tijdschriften over allerlei onderwerpen, over de natuurwetenschappen, economie, godsdienst, wijsbegeerte, kunst, letterkunde, hygiëne, etcetera. 'Openbaar' hield onder meer in dat de geboden lectuur niet eenzijdig was, maar dat er een evenwichtige verdeling moest zijn tussen bladen en boeken met een katholieke, protestantse of socialistische overtuiging. Toch was er van katholieke en protestantse zijde vaak fel verzet tegen en kritiek op de OLB. Zo kwam de goedkeuring in de gemeenteraad van Leiden voor subsidie aan de vereniging van de OLB 'Reuvens' met de kleinst mogelijke meerderheid tot stand: vijftien tegen veertien stemmen, omdat de leden van de R.K. Staats Partij en de Anti-Revolutionairen tegenstemden.<sup>14</sup> En zo had het Tweede Kamerlid Van Vuuren van de RKSP (Rooms-Katholieke Staats Partij) in een ingezonden brief aan *De Tijd* geschreven dat er veel te weinig katholieke tijdschriften en boeken te vinden waren in de OLB van Den

---

<sup>11</sup> *Algemeen Handelsblad*, 17 februari 1902, 11.

<sup>12</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 januari 1903, 5.

<sup>13</sup> *Leeuwarder Courant*, 28 januari 1904, 5.

<sup>14</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 17 december 1909, 11.

Haag. De voorzitter van de Haagse vereniging kon deze beschuldiging met aantallen en voorbeelden weerleggen.<sup>15</sup>

‘Openbaar’ betekende ook dat de toegang gratis was. Alleen om boeken te mogen lenen moest men jaarlijks een minimale contributie betalen. Die varieerde in deze begintijd van f 0,25 tot f 1, - per jaar.<sup>16</sup> Eenmaal lid hoefde men voor het lenen van boeken niets te betalen. ‘Openbaar’ betekende ook dat de leeszaal zeven dagen in de week open was, meestal van 10.00 uur tot 22.00 uur met een tussenpauze van twee uur, bijvoorbeeld van 12.00 tot 14.00 uur.<sup>17</sup> Afgezien van een bezoldigde kracht waren er ook vrijwilligers actief.

Deze OLB's werden een groot succes. Ze publiceerden in de dagbladen regelmatig hun groeicijfers. Zo meldde de OLB van Rotterdam dat de openbare leeszaal in de maand augustus 1908 was bezocht door 5481 personen, waarvan 372 op zondag, tegen 2934 personen in de maand augustus van het jaar daarvoor, waarvan 128 op zondag. Bovendien werden er 4219 boeken uitgeleend, tegen 3391 in de maand augustus vorig jaar.<sup>18</sup> De OLB's wonnen nog aan prestige doordat prins Hendrik bij zijn bezoek aan Dordrecht ook een bezoek bracht aan de OLB van Dordrecht, waarvan natuurlijk in vele dagbladen verslag werd gedaan.<sup>19</sup>

Waaruit kan het succes van deze OLB's verklaard worden? Er waren wel andere bibliotheken. Er waren tal van huurbibliotheken en -bibliotheekjes, voornamelijk bij de kleinere boekhandels, die belust op winst, pikante en sensationele boeken leverden. Er waren de door de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* in het leven geroepen, zogenaamde volksbibliotheken. Deze waren er echter niet op gericht het geestelijk niveau van de bevolking te verheffen. Daarnaast bestonden er de zogenaamde leesgezelschappen, waarvan de aangesloten leden jaarlijks een contributie betaalden. Van dat geld werden dan boeken aangeschaft die vervolgens onder die leden rouleerden.<sup>20</sup> De boekenvoorraad van de OLB's was gericht op ‘volksontwikkeling’ en bevatte afgezien van romans en dichtbundels, boeken over kunst, letterkunde, (natuur)wetenschappelijke, filosofische en psychologische onderwerpen.

---

<sup>15</sup> *De Tijd*, 26 februari, 1910, 6.

<sup>16</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 7 oktober 1910, 5 en *Het Nieuws van den Dag*, 2 februari 1909, 6.

<sup>17</sup> Zie de advertentie waarin een bibliothecaris wordt gevraagd in *Leeuwarder Courant*, 17 december 1904, 4.

<sup>18</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 2 september 1908, 1.

<sup>19</sup> Onder andere *Algemeen Handelsblad*, 12 oktober 1910, 1.

<sup>20</sup> Greve (1906) 9-46.

Momenteel hebben de acht oudste bibliotheken - Dordrecht, Groningen, Arnhem, Leeuwarden, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Zutphen, Alkmaar en Hilversum - verschillende *Mei*-edities in de uitleen. Sommige zijn nog in het bezit van oude uitgaven zoals Groningen (*Mei*-editie 1900), Leeuwarden (*Mei*-edities 1900 en 1916), Amsterdam (*Mei*-editie 1928). Maar omdat de catalogi zijn gedigitaliseerd en de oude catalogi van vóór 1940 zijn weggedaan, is niet meer te achterhalen of deze bibliotheken ook al in die periode een of meer *Mei*-edities in bezit hadden. De meeste bibliothecarissen herinneren zich nog wel dat hun bibliotheek oude uitgaven uit het begin van de twintigste eeuw in bezit had.

## 5.4 Voordrachten en lezingen

### 5.4.1 W.L. Boldingh-Goemans

In dit decennium figureert redelijk vaak de naam van W.L. Boldingh-Goemans in de kranten. In het *Leidsch Dagblad* van 24 oktober 1911 wordt zij geïntroduceerd als een nieuwe voordrachtskustenaars met als extra aanbeveling dat zij in Parijs een studie van de voordrachtskunst had gevolgd. Ze zou in Den Haag, zo is de aankondiging, een zestal lezingen verzorgen over de nieuwere dichtkunst en één lezing zal gaan over Gorters *Mei*, waarbij ze ook fragmenten uit het gedicht zal voordragen. Met de 'nieuwere dichtkunst' wordt bedoeld, zoals het krantenartikel aangeeft, werk van Jacques Perk, Willem Kloos, Hélène Swarth, Winkler Prins, Albert Verwey, Gorters *Mei*, Van Eeden, Boutens en Adama van Scheltema.

In Amsterdam geeft zij eenzelfde reeks lezingen in de maand maart 1912 en in Rotterdam in de maand december. Ze doet de lezingen onder auspiciën van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. In beide gevallen gaat de vijfde lezing over Gorters *Mei*.<sup>21</sup> Het is goed mogelijk dat ze ook in andere steden deze lezingenreeks heeft gehouden, maar daar bevat het krantenbestand geen berichten over.

In 1920 houdt ze weer een lezing over Gorters *Mei* in Rotterdam. Deze lezing doet zij voor de Volksuniversiteit Rotterdam, waarvan het cursusjaar feestelijk was geopend door Willem Royaards. W.L. Boldingh-Goemans bespreekt op twee maandagavonden het gedicht *Mei*. De eerste avond las zij voor uit de eerste zang. De week erop ging het over de tweede zang en het slot. De

---

<sup>21</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 18 maart 1912, 9 en *NRC*, 9 december 1912, 16.

verslaggever van de *NRC* schrijft: 'Boven en beneden was de eenvoudige, doch aangename zaal van *Ons Huis* vol aandachtige luisteraars, van verschillende leeftijd en van beide sexen. In gespannen aandacht werd naar de spreekster geluisterd en het was ons een verrassing, in verscheidene plaatsrijen het wit te zien fonkelen van een exemplaar van *Mei*'.

De verslaggever voegt er nog aan toe dat de voordrachtskunstenaar ettelijke cursussen geeft, onder andere te Maasoord voor het verplegend personeel en concludeert: 'dan is het nut voor onze letteren van zulke werkzaamheid duidelijk'.<sup>22</sup>

Willemiene Leonore Boldingh-Goemans (1875-1952) was voordrachtskunstenaar en literatuurdocente. Ze gaf bloemlezingen uit, onder andere *Poëzie voor onze kinderen* en schreef een boek over Christine de Pizan. Ook ontving zij een Franse onderscheiding voor al wat ze gedaan had ter verspreiding van de Franse taal – en letterkunde in Nederland.<sup>23</sup>

#### 5.4.2 Andere voordrachten en lezingen

In *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* van 1911 verscheen een 'In Memoriam over Tony Offermans', geschreven door Frits Hopman. Hij noemt Tony Offermans een geboren artiest, veelzijdig begaafd, schilder, musicus en acteur: 'wie hem een fragment uit de "Mei" van Gorter of een college van Bolland heeft hooren parodieeren, of bijwoonde dat hij Adelin Fermin accompaneerde bij een wilde chanson-improvisatie, die moet bewondering gevoeld hebben voor de schitterende rijpheid van zijn talenten'.<sup>24</sup>

Op 28 maart 1912 hield dr. A.H. de Hartog een lezing over de moderne literatuur in Nederland op uitnodiging van de 'Chr. Reciteervereeniging "Excelsior" op Gereformeerde Grondslag'. De Hartog schetste na de pauze 'de positie van Multatuli ten opzichte van de Tachtigers als een storm, die de "nieuwe lente en een nieuw geluid" als Gorter zegt, voorafgaat. De nieuwe beweging heeft een nieuwen tuin van dichtkunst gevormd. Men behoort dit zeer te waardeeren. Ook al degenen, die Christen heeten en competent zijn om te oordeelen, moeten dit verschijnsel op zijn waarde schatten'. Spreker roemde

---

<sup>22</sup> *NRC*, 19 oktober 1920, 9.

<sup>23</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 augustus 1952, 2 en *Algemeen Handelsblad*, 1 december 1949, 2.

<sup>24</sup> *Elsevier* 1911-2, 317.

in Gorters *Mei* de juiste gedachte, dat 'de schoone zinnelijkheid der wereld zich moet huwen aan de onzinnelijke muziek van het heela!'.<sup>25</sup>

Pol de Mont, van het vorige hoofdstuk al bekend als een vurig voorvechter van de moderne poëzie, die in het verleden al tal van lezingen had gehouden, hield voor een overwegend vrouwelijk gehoor op 18 februari 1913 een lezing in Leeuwarden over de beweging van Tachtig. De beweging der Tachtigers is in De Monts oog een der merkwaardigste in de annalen der literatuur in Noord- en Zuid-Nederland. Hij gelooft dat na de grote literatuur van de zeventiende eeuw, die van Vondel en Hooft, er geen andere is die zoveel betekent. In vorige lezingen hield hij Willem Kloos nog voor de beste dichter, maar dit keer noemt hij Herman Gorter de allerbeste van de Tachtigers.<sup>26</sup>

Annie Salomons, die in de jaren 1911-1913 een vaste rubriek had in *De Sumatra Post* over de nieuwe literatuur, heeft in het kader van de Volksuniversiteit ook lezingen gegeven over de moderne literatuur. Dat blijkt uit een speels geschreven verslag in *Het Vaderland* van Nora van Tricht, zelf een bewonderaarster van literatuur en van het gedicht *Mei* in 't bijzonder.<sup>27</sup> Annie Salomons gaf ook een reeks lezingen voor de R.K.D. Vrouwenbond. In de laatste uit deze reeks ging ze onder meer uitvoerig in op het gedicht *Mei* en de andere werken van Herman Gorter.<sup>28</sup>

Voor de vereniging *St. Leonardus* van studenten aan de R.K. Leergangen te Tilburg hield de heer Michel een lezing over Herman Gorter en Guido Gezelle, waarbij het hem vooral ging om de dichter van *Mei* en niet om de socialist. Hij vergeleek het werk van beide dichters: 'beiden weten dikwijls wonderen van klankschildering te bereiken'. Uiteraard werd Guido Gezelle in deze kringen hoger gewaardeerd dan Herman Gorter: 'Gorter wordt weinig gelezen en slechts begrepen door gelijkvoelenden. Gezelle geeft iets hoogers, iets wat alle mensen in zich voelen'.<sup>29</sup>

Op 24 december 1917 gaf Elisabeth Herzberg een voordrachtavond in de kleine zaal van het Concertgebouw. Op het programma stonden *Psalmen* van David, *Beatrijs* van Boutens, een fragment uit *Mei* van Herman Gorter, gedichten van Jacob Israël de Haan, Adama van Scheltema en Proza van Van

---

<sup>25</sup> *Haarlem's Dagblad*, 29 maart 1912, 5.

<sup>26</sup> *Leeuwarder Courant*, 29 februari 1913, 9.

<sup>27</sup> *Het Vaderland*, 17 oktober 1920, 5.

<sup>28</sup> *Leidsch Dagblad*, 8 maart 1916, 2.

<sup>29</sup> *Het Centrum*, 3 november 1919, 2.

Deyssel, aldus een klein berichtje in het *Algemeen Handelsblad*.<sup>30</sup> De *NRC* meldt ook dat enkele musici het programma aanvulden, en besluit met de opmerking: 'Een talrijk publiek, dat de bittere koude in de zaal had te doorstaan, schonk aan de declamatrice en de musici hartelijken bijval'.<sup>31</sup>

In de krant komen we nog meldingen tegen van tal van andere voordrachtavonden, waarop gedichten worden voorgedragen van de Tachtigers en in het bijzonder van Gorter, maar het is dan niet duidelijk of daar ook fragmenten uit *Mei* bij zijn. De voordrachtskunstenaars die genoemd worden zijn: Sjouk Tigler Wybrandi, al bekend uit het vorige decennium,<sup>32</sup> Gerard Arbous,<sup>33</sup> eveneens een oude bekende, Jacoba Flothuis-Van Dommelen<sup>34</sup> en Chr. Klijnveld-Royaards.<sup>35</sup> Op socialistische bijeenkomsten worden ook verzen voorgedragen van Herman Gorter, maar dan betreft het meestal fragmenten uit *Pan*, *Een klein heldendicht* of andere socialistische poëzie.<sup>36</sup> Zie verder de bijlage met de lijst van voordrachten en lezingen.

De *Nieuwe Gorinchemse Courant* weet te melden dat in een door het Nederlandse Gymnastiek Verbond georganiseerde dichtwedstrijd de heer P.M. van Gent in aanmerking kwam voor de premie die bestond uit een boekwerk getiteld *Mei* van Herman Gorter.<sup>37</sup>

### 5.4.3 De erepromotie van Willem Royaards

Op woensdag 26 maart 1919 vond de erepromotie plaats van Willem Royaards. De toespraak van zijn promotor, professor W. Vogelsang, werd vrijwel geheel afgedrukt in de *NRC*. Hij merkte onder andere op: 'Velen van hen, die zich hier thans bevinden, zullen zich uit hun jonge jaren de avonden herinneren, waarop gij de harten en geesten wist te ontsluiten voor de poëzie van Perk en Gorter, van Kloos en Verwey. Gij hebt als de apostel van de Mannen van '80, velen de toegang tot die schatten gewezen, zelfs afkeerigen en onwilligen bekeerd [...]'. Royaards poneerde in zijn dankwoord de stelling: 'Dankzij de groote mannen

---

<sup>30</sup> *Algemeen Handelsblad*, 17 december 1917, 6.

<sup>31</sup> *NRC*, 25 december 1917, 1.

<sup>32</sup> *Leeuwarder Courant*, 31 mei 1910, 4.

<sup>33</sup> *Sumatra Post*, 1 oktober 1915, 10. en *De Tribune*, 16 februari 1918, 2.

<sup>34</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 4 april 1913, 2.

<sup>35</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 mei 1915, 2.

<sup>36</sup> *De Tribune*, 26 en 30 juni 1915, 4. *Algemeen Handelsblad*, 17 november 1917, 6. *Het Volk*, 27 april 1918, 10. *De Tribune*, 29 april 1919, 8.

<sup>37</sup> *Nieuw Gorinchemse Courant*, 18 oktober 1919, 1.



van de tachtiger jaren is de kunst er in Nederland op vooruit gegaan. Er is leven gekomen waar het scheen dat de dood te gast was'.<sup>38</sup>

Naar aanleiding van deze promotie geeft Frans Netscher in *De Hollandsche Revue* een indruk van de voordrachtskunst van Royaards: 'Hij is geen zegger, die meewiegt op iedere fijne nuanceering van het sentiment, die door exquise artikulatie al de hoogere beteekenis van woord en muziek doet uitkomen, die èn vorm èn inhoud combineert tot de allerhoogste voeling en zeggings-, - maar klank uitsluitende de klank schijnt hij te tellen of alleen te voelen. Vandaar dat hij als hij gedichten van Kloos, Van der Schalk of Gorter zegt, er een doffe droom van gevoileerde klanken en zware geluiden uitgaat van hem, die zichzelf wiegt in klankextaze en droomgevoel'.<sup>39</sup>

In het *Haarlem's Dagblad* verschijnt tot vier keer toe een advertentie waarin een voordrachtavond van Royaards wordt aangekondigd. In het eerste deel van de avond zal hij verzen voordragen van Huygens, Vondel, Hooft en Bredero, in het tweede deel van Kloos, Gorter en Boeken en in het derde deel Duitse gedichten van Goethe en Schiller.<sup>40</sup>

## 5.5 Mentions

### 5.5.1 Mentions 1

Dat de normen en de denkstijl van Tachtig vanaf de eeuwwisseling in het literaire veld in belang toenemen, althans wat de poëzie betreft, en tot het recensentencircuit zijn doorgedrongen, blijkt wel uit het gegeven dat zowel het gedicht *Mei* als de dichter Herman Gorter vanaf 1897 in de boekbesprekingen als mention is opgenomen. In totaal telt het bestand van het decennium 1890-1900 twaalf mentions. In de periode 1901-1910 waren er 55 recensies met een Gorter-/Mei-mention. In de periode 1911-1920 is het aantal in het krantenbestand toegenomen tot 71 in tien verschillende periodieken. Het recensentenbestand is inmiddels veranderd. Het zijn de volgende recensenten met hun periodiek en aantal recensies met een mention 1:

Is. Querido 22x (*Algemeen Handelsblad*), H. Linnebank 6x (*Het Centrum*), Herman Robbers 5x (*Elsevier*), Frederik van Eeden 2x, Henri Borel 1x, Karel van

---

<sup>38</sup> NRC, 26 en 27 maart 1919, 9 en *Utrechts Nieuwsblad*, 27 maart 1919, 1. Een verslag van deze erepromotie verscheen in tal van andere kranten zoals *Algemeen Handelsblad*, *De Telegraaf*, *De Tijd*, *Het Centrum*, *Leeuwarder Courant*, *Nieuwsblad van het Noorden* en *Rotterdamsch Nieuwsblad*.

<sup>39</sup> Zie het *Algemeen Handelsblad*, 10 april 1919, 7.

<sup>40</sup> *Haarlem's Dagblad*, 16, 17, 18 en 19 februari 1920, 4.

de Woestijne 12x, Frans Coenen 2x, Rinke Tolman 1x (*De Groene Amsterdammer*), Peter van Arkel 2x (*Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*), Annie Salomons 6x (*Sumatra Post*) Hendrik vd Wal 2x (*Het Vaderland*), Herman Poort 1x (*Groot Nederland* via *NRC*) en H.T. Oberman 1x (*Onze Eeuw* via *NRC*).<sup>41</sup> Er zijn acht anonieme recensies (*Leeuwarder Courant*, *Het Centrum*, *NRC*, *Het Nieuws van den Dag* en *Het Vaderland*).

### 5.5.1.1 Co-mentions

Ook nu weer zijn er veel co-mentions in combinatie met de Gorter-/Mei-mention. De recensie met de meeste co-mentions is die van Herman Robbers in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 1919, deel II. Het zijn er 35: Top Naeff, Henr. Roland Holst, Scharten-Antink, Ina Boudier-Bakker, Annie Salomons, Van Schendel, Van Oudshoorn, Van Moerkerken, Ary Prins, Nico van Suchtelen, Just Havelaar, Jac. van Looy, Dirk Coster, Is. Querido, Boutens, Penning, Emants, Kloos, Boeken, Verwey, Van Eeden, Van Deyssel, De Meester, H. Swarth, Erens, Couperus, Heijermans, Leopold, Van Campen, Flaubert, Multatuli, Adriaan van Oordt, Van Schendel, Karel van de Woestijne en H. Teirlinck. Robbers is enthousiast over de verhalenbundel van Augusta de Wit, *De wake bij de brug en andere verhalen*: 'Wat een exquis bundeltje is dit!' En in zijn inleiding op de recensie spreekt hij zijn bewondering uit over de 'rijkdom aan genres en persoonlijkheden in onze hedendaagsche letteren', waarna hij aan de met bewonderende epitheta omgeven, bovengenoemde opsomming begint.<sup>42</sup>

Querido's recensies bevatten ook veel co-mentions. De bespreking van de gedichten van Jules Schürmann telt bijvoorbeeld 18 co-mentions. Annie Salomons verwijst in haar bespreking van het toneelstuk van Henriette Roland Holst, *De opstandelingen*, naar twaalf voornamelijk vrouwelijke co-mentions.

In totaal zijn er in dit decennium naast de Gorter-/Mei-mention 354 co-mentions. Antwoord op de vraag met welke co-mentions *Mei* of Gorter geassocieerd wordt, geeft het onderstaand overzichtje:

Kloos:	21
Boutens:	21

<sup>41</sup> De namen van de recensenten worden hier genoemd zoals ze bij hun recensie zijn vermeld, sommige met de voornaam, andere alleen met de initiaal van de voornaam en de achternaam.

<sup>42</sup> *Elsevier*, 1919 (II), 60 e.v.

Verwey:	20
H. Roland Holst:	15
Van Eeden:	11
Van Deyssel:	10
Adama van Scheltema:	9
Shelley:	8
Vondel:	8
Van Looy:	7
Goethe:	7
Gezelle:	6
Shakespeare:	6
Perk:	5
Swarth:	5
Van Schendel:	5
Verlaine:	5

Vergeleken met het vorige hoofdstuk wordt duidelijk dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden in de volgorde na Kloos, van wie de naam nog steeds bovenaan prijkt, in dit geval overigens ex aequo met Boutens. Tweede is Verwey. Boutens wordt nu vaker genoemd. Waarschijnlijk heeft dit te maken met Boutens' eerste dichtbundel *Verzen*, waarin men invloed van Herman Gorter herkende. Deze bundel verscheen in 1898 en werd in 1915 herdrukt. Ook nu werd in de recensies slechts een enkele maal een negentiende-eeuwse dichter genoemd als Potgieter of Bilderdijk.

### 5.5.2 Mentions 2

Bij de literatuurgerelateerde artikelen heeft zich een nieuwe vorm van journalistiek gevoegd: het interview. Ook geven de dagbladen nog al eens, net als in de vorige perioden, een overzicht van de inhoud met veel citaten van literaire of culturele maandbladen zoals *De Gids*, *De Nieuwe Gids* en *De Beweging*.

Er zijn 47 mentions 2. In de periode 1910-1920 worden er artikelen geschreven naar aanleiding van een herdenking, waarin dan weer gelegenheid is terug te blikken op de betekenis van de beweging van Tachtig. Steeds vaker worden dit soort artikelen van maandbladen, verkort en met citaten en soms

ook met een korte bespreking, overgenomen in de dagbladpers. Zo geeft de *NRC* een indruk van een artikel in het tijdschrift *De Beweging* van Just Havelaar over Lodewijk van Deyssel. De *NRC* citeert de karakteristiek die Havelaar geeft van de Tachtigers: 'Het zwarte boekje met Perk's sonnetten, droegen wij met ons mee als een schat; Van Eeden's sprookje was ons zoo ongeveer tot een bijbel; Gorter's *Mei* als onze zonnig-bloeiende ziele tuin; en heerlijker verzen dan die van Kloos geloofden wij niet dat ooit gedicht konden worden!'<sup>43</sup>

Zowel Frans Erens als Johan de Meester schrijven in de *NRC* een herdenkingsartikel over de schrijfster Geertruida Bosboom-Toussaint naar aanleiding van haar honderdste geboortedag. Beiden brengen ook Herman Gorter als socialistisch dichter ter sprake, maar verschillen hemelsbreed van mening. Frans Erens (een echte Tachtiger): 'De socialistische tendenz van de beide groote dichters Gorter en mevrouw Roland Holst doet aan hun werken geen voordeel'. Maar Johan de Meester (een naturalistische romanschrijver) betoogt dat elke kunstenaar recht heeft op zijn eigen levensbeschouwing: 'Wat blijft er van de vele schoonheden in Gorter's *Pan*, bij wie geen socialisten zijn, zoo het recht niet werd gehandhaafd?'<sup>44</sup>

De dichter en letterkundige P. N. van Eyck schrijft dat Carel Schar ten niet meer tot de kring rond het tijdschrift *De Beweging* moet worden gerekend. Daarop lucht Schar ten zijn verontwaardiging over de kliek rond dit tijdschrift. Hij noemt Verwey de 'Paus dezer Dichtkerk' met 'apodictisch geschreven encyclicken'. Zijn kritieken 'kenmerken zich [ ... ] hoe langer hoe meer door eene zelfverheffing, om niet te zeggen zelfverheerlijking, die de belachelijk-laatlunkende houding zijner glorie-dronken adepten verklaart en vergeven doet'. En hij wijst op een bloemlezing die pretendeert een bloemlezing te zijn van de nieuwe Nederlandse poëzie maar waarin alleen gedichten zijn opgenomen van dichters die in *De Beweging* hebben gepubliceerd. Belangrijke dichters als Henriette Roland Holst, Herman Gorter en Karel van de Woestijne staan er niet in.<sup>45</sup>

In de kranten wordt veel aandacht geschonken aan de interviews in *De Groene Amsterdammer* van E. d'Oliveira met belangrijke schrijvers en dichters,

---

<sup>43</sup> *NRC*, 2 oktober 1912, 9.

<sup>44</sup> *NRC*, 12 september 1914, 9 en *NRC*, 15 mei 1914, 9.

<sup>45</sup> *NRC*, 13 mei 1918, 9. Met de bloemlezing wordt bedoeld: *Uit de nieuwste Nederlandsche dichtkunst 1905-1910*, samengesteld door Alex Gutteling en Maurits Uyl dert, uitg. Versluys, Amsterdam, 1910.

en relevante uitspraken worden geciteerd. Zoals die van Is. Querido over Herman Gorter: 'Gorter zou nooit iets kunnen zijn dan lyrisch dichter en propagandist, omdat hij het episch-dramatisch vermogen mist'.<sup>46</sup> Deze interviews verschenen weldra in boekvorm onder de titel *De jongere generatie* als een supplement bij een nieuwe druk van de interviewbundel *De mannen van '80 aan het woord*, waarvan de eerste druk al in 1909 was verschenen.<sup>47</sup>

Prinsen schrijft over Johan de Meester naar aanleiding van diens zestigste verjaardag maar geeft eerst nog een karakteristiek van Tachtig op de van hem uit zijn handboek bekende manier:

Onze Revolutie van 80 is fel en hevig geweest. De drassige bodem van het kleine Holland, de kleffe kleimassa's trilden en raakten in beweging van de geweldige schokken en beroeringen. Alle natuurkrachten waren ontketend; gierende stormvlagen zweepten het water over de roestige, vervuilde aarde dat sloot en wetering de moddermassa's nauwelijks verzwelgen konden; knetterende en bulderende donderslagen zuiverden de atmosfeer; het felle en zuivere licht straalde over de herleefde landen. Vernietiging bracht de revolutie in den haat en de vervloeking van Van Deyssel, in de scherpe, onafwijsbare betoogen van Kloos; nieuwe schoonheid bracht zij voor immer in de stralende schoonheid van Gorter's *Mei*, in de sonnetten van Kloos, in de verzen van Van Eeden en Verwey, in de zuivere naturalistische romankunst van Van Deyssel's *Een Liefde*.<sup>48</sup>

Een paar maanden later schrijft Prinsen over Frederik van Eeden, die ook zestig jaar is geworden. Hij wijdt in het bijzonder uit over drie opstellen in Van Eedens eerste bundel *Studies*: 'Van Deyssel's Liefde', 'Gorter's Verzen' en 'Schilderijen zien'. Deze zijn volgens hem van grote betekenis geweest voor de groei van de beweging van Tachtig.<sup>49</sup>

Ook om andere redenen wordt er over de beweging van Tachtig geschreven. Dirk Coster kreeg de opdracht over de nieuwe Hollandse literatuur te

---

<sup>46</sup> *Algemeen Handelsblad*, 3 januari 1914, 2. *De Groene Amsterdammer*, 4 januari 1914, 3.

<sup>47</sup> d'Oliveira (1909). Dit boekje bevat interviews met Lodewijk van Deyssel, Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden, Frans Netscher, Marcellus Emants, Aug. Vermeylen. O.a. Herman Gorter, Henriette Roland Holst hadden hun medewerking geweigerd. De tweede druk met de aanvulling *De jongere generatie* verscheen in 1913 bij dezelfde uitgever onder de titel *Gesprekken over onze litteratuur*.

<sup>48</sup> *De Groene Amsterdammer*, 31 januari 1920, 7.

<sup>49</sup> *De Groene Amsterdammer*, 3 april 1920, 7.

schrijven.<sup>50</sup> Dit essay heeft Coster opgenomen in het boek *De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren* door Dirk Coster, Paul Celin, dr F.M. Huebner, Douglas Goldring en Romano Guarnieri.

Het hele decennium door verschijnen er artikelen in de dagbladen over de betekenis van de beweging van Tachtig, die vanuit verschillende perspectieven wordt belicht. In de rubriek 'Tijdschriften' van de *NRC* worden uitspraken van de dichter Bloem in het tijdschrift *De Beweging* en die van Aart van der Leeuw in een brief aan Bloem besproken. De discussie gaat over de vraag of poëzie bezielde retoriek is, met traditionele beelden of juist oorspronkelijk en individualistisch gevoeld. In dit verband wordt 'De Dagen' van Gorter 'als allerindividueelst en onleesbaar' gesteld tegenover de sonnetten van Kloos, die ook individualistisch genoemd worden maar in een traditionele vorm zijn geschreven en prachtig worden gevonden.<sup>51</sup>

Zo staat er in een verslag van de maandelijks vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde dat de heer P. Valkhoff in zijn rede over het *l'art-pour-l'art*-beginsel in Frankrijk en Nederland als overeenkomst ziet dat dit principe een korte tijd wordt gehuldigd en daarna door veel dichters wordt verworpen. 'In de eerste jaargangen van *De Nieuwe Gids* vindt men de meest individuele, de meest aristocratische schoonheidsuitingen naast de democratische opstandige denkbeelden vreedzaam bijeen'. Als een der voorbeelden wordt de socialistische Herman Gorter genoemd. En 'In de aanvallen van Adama van Scheltema (*Grondslagen eener nieuwe poëzie*) vinden we de uitingen van Proudhon, Lamartine en [...] Alexandre Dumas fils tegen *l'art-pour-l'art* terug. Er is niets nieuws onder de zon, roept spr. uit'.<sup>52</sup>

In de *Sumatra Post* bespreekt een zekere V.D. de geschiedenis van *De Nieuwe Gids* en de tijdschriften en richtingen die erop volgden. Hij wijst erop dat de socialistische dichters Herman Gorter en Henriette Roland Holst inhoudelijk wel verschilden maar qua literatuur zich aan het bestaande hielden. En hij concludeert: 'De opgaande lijn, die bij de tachtigers scheen te beginnen, heeft zich maar al te spoedig in allerlei richtingen vertakt die veelal "ins Blaue

---

<sup>50</sup> *Het Vaderland*, 29 februari 1920, 5.

<sup>51</sup> *NRC*, 6 februari 1913, 9.

<sup>52</sup> *Leidsch Dagblad*, 13 april 1912, 6.

hinein” verdwijnen. De oorzaak moet worden gezocht in het feit dat de mannen van 80 geen enkele positieve richting hadden’.<sup>53</sup>

Van Eeden merkt eveneens de tweespalt op die al in de eerste afleveringen van *De Nieuwe Gids* zichtbaar was. Hij spreekt van een wonderlijke mesalliance tussen ‘esthetische verfijning’ en ‘sociaal-democratisch intellectualisme’. ‘Flaubert en Verlaine als voorgangers vereenigd met Marx, Thijm en Kloos samengaand met Gorter, zeker wel de meest desperate verbindingen die ooit in één geestelijke strooming werden beproefd’.<sup>54</sup>

In de *NRC* verschijnt een door een lezer ingezonden artikel over Shelley, dat eindigt met de opmerking dat Nederland drie hartstochtelijke bewonderaars kent van Shelley: Willem Kloos, Albert Verwey en Herman Gorter.<sup>55</sup>

Van confessionele zijde verschijnen er ook tegengeluiden tegen de al te grote verering van de Tachtigers, ook al kan hun grote betekenis voor de literatuur niet meer ontkend worden. Maar hun levensbeschouwing kan wel bestreden worden. In het protestants-christelijke, literaire blad *Ons Tijdschrift* schrijft H. van Loon over de vraag: ‘Is de beweging van Tachtig een nationale beweging geweest?’ De vraag wordt ontkennend beantwoord. Als een van zijn argumenten citeert hij Gorter: ‘[...] “de echte mensenwereld” kenden de Tachtigers niet. Dit gemis verscherpte en spitste hun individualiteit’.<sup>56</sup>

W.Ch.L.Nijs schrijft in het katholieke dagblad *Het Centrum* over het onderwerp *Dichter en maatschappij*. Gorter wordt aangehaald: ‘Voor wie alléén dien weg, nooit een anderen, nooit dien naar het levende volk, naar 't kleurige land insloegen, liep dat uit op “vereenzaming”, zegt Herman Gorter terecht. [...] 't Valt te prijzen dat de nieuwe dichters ons hebben verlost van de zoetsappige predikanten-poëzie; dat ze de kunst geëmancipeerd hebben. Maar nooit zullen we dulden dat de kunst als “opperste bloeseming van het bestaande” en “hoogste levensbloei” verheven wordt boven den godsdienst, welke Kloos 't liefst zag verbannen naar Hollandsche hofjes en stille singels. Kunst en godsdienst zouden niet samen kunnen gaan [...]?’ Nijs wijst op de poëzie van Vondel en Gezelle, ‘die zoveel duidelijker tot de harten spreken dan de hooghartige moderneren’.<sup>57</sup> Al eerder had Nijs geschreven over het probleem

---

<sup>53</sup> *Sumatra Post*, 24 juni 1915, 1.

<sup>54</sup> *De Groene Amsterdammer*, 17 november 1917, 2.

<sup>55</sup> *NRC*, 9 maart 1916, 9.

<sup>56</sup> *Algemeen Handelsblad*, 20 februari 1912, 7.

<sup>57</sup> *Het Centrum*, 16 november 1918, 9.

van de moderne literatuur en godsdienst. 'Wie durft nog tegenspreken dat de luidruchtige beweging van '80 veel dufs en mufs uit onze letterkunde heeft weggewaaid en in onze Hollandsche literatuur heeft gebracht de frissche atmosfeer van een nieuwe lente? En toch - kunnen wij Roomschen de verzen van vele moderneren wel van harte genieten? [...] De geloovige dichter behoudt zijn Ideaal, zijn God, zijn Hemel'.<sup>58</sup>

De jonge katholieke letterkundige Bernard Verhoeven zet zich niet zo duidelijk af tegen de moderne literatuur. Hij signaleert een evolutie: '[...] de teekenen wijzen er op dat in onze Hollandsche moderne letteren een evolutie plaats grijpt van het moraallos revolutionairisme naar het geheiligde conservatisme dat zedelijke lessen erkent en aanvaardt. [...] Naast *De Beweging* en *Het Getij* als kernen van reactie tegen het individualisme; naast Gorter, Roland Holst, Scheltema, Van Collem als een min of meer gelijkgestemde revolutiegroep, zijn nevens Van Eeden talrijke eenlingen, die kunst langs lijnen van vergeestelijking bedrijven'.<sup>59</sup>

In een volgende beschouwing heeft hij het over het geestelijke lied in de middeleeuwen en het feit dat het begrip 'plagiaat' toen niet bestond. 'Verbeeld je, dat wij versgrepen bijv. uit Kloos en Gorter door elkaar zouden mengen. [...] In de Middeleeuwen was zoo iets niet hemeltergend. Een dergelijk - misschien wat ver gedreven - staaltje is weer 'n krachtig bewijs, wat er in dien tijd een heerlijke eenheid bestond onder de menschen, die één godsdienst, één ideaal, één geestesleven bezaten'. Voor hem geldt Guido Gezelle 'als "oerbeeld" van onze Roomse kunst die op komst is'.<sup>60</sup>

### 5.5.3 Mentions 3

De Gorter-/Mei-mention wordt in zeer uiteenlopende artikelen genoemd. Het bestand telt 43 mentions 3. Van elk soort wordt één of enkele voorbeelden gegeven.

#### *Schilderkunst*

Het meest wordt *Mei* of Gorter genoemd in een artikel over schilderkunst. Een voorbeeld biedt een bespreking van het werk van de schilder Jan Toorop. Het

---

<sup>58</sup> *Het Centrum*, 8 september 1917, 7.

<sup>59</sup> *Het Centrum*, 28 september 1918, 7.

<sup>60</sup> *Het Centrum*, 4 januari 1919, 7.



gaat dan in het bijzonder om de ontwikkeling die een kunstenaar doormaakt: 'En men weet, dat het egocentrische in een kunstenaar eene macht is, dwingend niet enkel, ook grillig gelijk een vrouw. Heeft men Herman Gorter niet, met heel de Nieuwe-Gids-kunst, het eigen kind, zijn schoone *Mei*, hooren verloochenen?'<sup>61</sup>

Naar aanleiding van de stichting van de vereniging *Het Gilde* worden schilderijen besproken door een anonieme correspondent in de *NRC*. De eerste zin van deze bespreking luidt als volgt: 'Wat Herman Gorter tegenwoordig precies wenscht en voelt, weet ik niet; zijn *Pan* is me niet altijd duidelijk; maar wèl weet ik dat het Lente-verlangen voor mijn besef nooit sterker in 't Hollandsch is uitgesproken dan in zijn *Mei*'.<sup>62</sup>

In *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* schrijft Anne Hallema over de schilder H.A. van Daalhoff en hierbij wijst hij op de dichtkunst van Gorter en Boutens. De grote verandering die met Tachtig zijn intrede deed in de Nederlandse cultuur, wordt door Hallema nog eens breed uitgemeten: 'Over het laagland der Hollandsche literatuur welfde in Irispracht de smaragden sonnettenboog van Perk. Van Deyssel was er met zijn koninklijk roemen in het Proza, Kloos had de bronzen klokken van zijn passiezwane Dichtkunst geluid, Van Eeden's *Kleine Johannes* en Gorter's maagdschone *Mei* waren geboren. De lente was van ver gekomen en zij hadden haar hóóren komen. Een machtige adem was Holland doorgegaan, stormend, weldoend, verbrijzelend als de roode föhn der Alpenlanden. [...] In deze sfeer heb ik hem eens wat verzen van Herman Gorter hooren lezen [...] Van Daalhoff had het gevoel voor Gorter's taalmuziek in mij levend gemaakt. [...] En in den gloed van het dichterwoord werd mij de poëzie geopenbaard van de goudschemerende schilderijen, die mij dien middag d'oogen in geschenken hadden'.<sup>63</sup>

Eveneens in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* bespreekt dr. G.J. Hoogewerff het werk van de Italiaanse schilder Piero di Cosimo. 'Onwillekeurig doen deze schilderijen aan Gorter's *Mei* denken'.<sup>64</sup>

## Muziek

---

<sup>61</sup> *NRC*, 20 december 1918, 1.

<sup>62</sup> *NRC*, 8 april 1919, 9.

<sup>63</sup> *Elsevier*, 1920 I, 147-148. De *NRC*, 6 maart 1920, 9 neemt grote gedeelten uit het artikel over.

<sup>64</sup> *Elsevier*, 1920 I, 364.

Friese Moolenaar schrijft in zijn verslag over een uitvoering van strijkkwartetten van Beethoven: 'De laatste strijkkwartetten van Beethoven zijn niet geschreven om populair te worden, evenmin als dat het geval is met het tweede deel van Goethe's *Faust* of bijv. met de *Mei* van Gorter'.<sup>65</sup>

Matthijs Vermeulen schrijft over de mis van Diepenbrock, maar zijn inleiding gaat over de tijd omstreeks 1890. 'Toen schreef Gorter zijn faunen-gedicht *Mei*, Kloos zijn vloek-sonnetten, Van Deyssel zijn gepassioneerde proza; toen schilderde Breitner zijn kleur-vlammen, die het oer-rithme hebben en de plastiek van dansende Jordaanschen. Toen kwam Verlaine naar Holland en was aan den laatsten gloed en de laatste teederheid zijner zachte verzen, even voor hij zijne meubels ging vergulden op zijn sterfbed. Toen begon men hier Nietzsche te lezen, die *Pan* en zooveel faunen gewekt heeft'.<sup>66</sup>

### *Bouwkunst*

J. de Gruyter wijst in zijn bespreking van de bouwkunst rond de Dam in Amsterdam op de culturele opleving na twee eeuwen aan het eind van de negentiende eeuw in Nederland en op de betekenis van Tachtig. Hij vindt dat de architecten teveel naar oude gebouwen kijken en niet modern durven te zijn. 'Wij hadden zoo'n hoop, wij hadden zoo lang de verwachting gekoesterd dat op de lente die wij 'n dertig jaar geleden over onze lage landen zagen komen, een schoone rijke zomer zou volgen. De Haagsche school voor onze schilderkunst, de beweging van Tachtig in letteren en politiek, Diepenbrock en eenige andere pioniers op het gebied der muziek, Berlage vóórgaande in de architectuur, zij hebben dat benauwde onder-onsje, dat slop waar geen zon in viel, doorbroken en opengeworpen [...]. Hoeveel Amsterdammers zou ik willen vragen, om een enkel voorbeeld te noemen, zijn wel eens binnen gelopen, neen, hebben met aandacht zich verlustigd in dat heerlijk trappenhuis van de Algemeene, - het staat voor ieder open - hoevelen leiden den vreemdeling heen naar dat sierlijk bouwsel, dat in zijn eenheid van bouwkunst, schilderkunst en beeldhouwkunst, in zijn éénheid van saamverbinding en harmonische elkander ondersteunen van kleuren en vormen en lijnen, zoo rustig-voornaam

---

<sup>65</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 december 1915, 5.

<sup>66</sup> *De Telegraaf*, 30 september 1916, 6.

en toch zoo helder en blijde, een der schoonste uitingen van moderne bouwkunst in Europa is. Het is zoo mooi als een Mei van Gorter'.<sup>67</sup>

### *Toneel*

Een aantal keren wordt Gorters *Mei* genoemd in de bespreking van een toneelstuk. Ik geef één voorbeeld. Mr. C.P. van Rossem bespreekt een opvoering van *Mariken van Nieumeghen*. 'De directe, spontane zegging, de kristallijne taal, ze doen hare onfeilbare werking, niettegenstaande de vele ongewone en nauwelijks begrijpelijke Middeleeuwsche motieven, ondanks de ontelbare gallicismen. Het rythme is zoo vrij, dat de moderne hoorder herhaaldelijk denkt aan Gorter's *Mei*'.<sup>68</sup>

### *Dans*

Walter van Diederhoven schrijft een artikel in *De Samenleving* over Lili Green, een danseres, die de danskunst vernieuwde. 'Kloos, Gorter, Van Deyssel, Van Looy deden hetzelfde op het gebied der woordkunst'.<sup>69</sup>

### *De mobilisatie*

Het *Algemeen Handelsblad* schrijft dat er sinds het uitbreken van de oorlog tal van gelegenheidsgedichten in de kranten verschijnen. Het vermeldt ook dat *De Soldatenkrant* een rubriek heeft met 'berijmde soldateninzendingen' en voor een groot deel daaraan haar populariteit dankt. Het *Algemeen Handelsblad* publiceert nu uit deze soldatenkrant een 'aardige parodie op deze door de oorlog geopende dichtader'. Het gedicht heet *Zanglust* en is geschreven door Willem Lockhorst. Hij is in ieder geval iemand die kennis heeft van de dichtkunst, zoals blijkt uit zijn pennenvrucht, waarvan enkele regels luiden:

In den trant van d'ouden Homeer  
Zingt men het soldaten brood,  
Dat 's den ouden toch te veel eer,  
Nimmer was zijn stof zoo groot!  
D'onvolprezen woorden-kunste  
Van den Mantuaanschen zwaan

---

<sup>67</sup> *De Groene Amsterdammer*, 14 april 1912, 7.

<sup>68</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 23 juni 1920, 13.

<sup>69</sup> *Algemeen Handelsblad*, 7 januari 1911, 1.

Heeft bij het danken voor een gunste  
Meerd're malen dienst gedaan!  
Maar ook meer moderne voozen  
Vullen het oor met zoet geluid:  
Ik hoor Van Eedens, Willem Kloozen.  
Ja, zelfs Gorter's Meigefluit,  
Liefdeklagen, hartesmart,  
Decadenten van H. Swarth.  
'k Geef u graag in overweging,/['...]'.<sup>70</sup>

### *Voorjaar*

Het voorjaar met de uitbottende natuur is een dankbaar onderwerp voor een beschouwing, waarin Gorters *Mei* gemakkelijk een plaatsje vindt. Zo schrijft een zekere G.C. in *Het Nieuws van den Dag* over het voorjaar: 'En de opgang dien nu omstreeks twintig jaar geleden, bij al wat jong was, Herman Gorters *Mei* maakte, bewijst het best, op welk een warme sympathie dit onderwerp ook onder het thans levende geslacht mag rekenen'.<sup>71</sup> Maar een recalcitrante Martin Lermys vindt de junimaand veel mooier en schrijft in *De nieuwe Amsterdammer*: 'Juni! Gouden regen stort er / Uit uw klankblauw over mij! / Weg met Tachtig! Weg met Gorter! / Weg met Mei!'<sup>72</sup> Zie voor andere voorbeelden het overzicht van dit decennium in de kolom mentions 3.

#### **5.5.3.1 Romans en feuilletons**

In deze periode verschijnen er ook enkele feuilletons waarin Gorters *Mei* een rol speelt. In 1915 publiceert Frank Imm. van Steenen onder de titel '*n Decennium* enkele romanfragmenten met daarin de zin: 'Toch, nu lag Gorter's *Mei* daar dichtgeslagen en Suzes dromende ogen lazen natuurs schoonheid in natuur zelf'. En: 'In deze nacht zou de maan, haar kind, haar dode kind, in haar armen dragen naar zee, waar de dichter haar in het zand begraaft. [ .... ]. Suze had Gorter's gedicht gelezen, één-, tweemaal, toen niet-te-tellen keren'.<sup>73</sup>

---

<sup>70</sup> *Algemeen Handelsblad*, 16 oktober 1914, 5.

<sup>71</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 9 mei 1914, 1.

<sup>72</sup> *NRC*, 23 juni 1917, 9.

<sup>73</sup> *Elsevier*1915 II, 379 en 380. Zie ook bij de citaten. Frank Imm. Van Steenen is het pseudoniem van J.C. Soewarno-van der Kaaden.

Herman Robbers laat zijn roman *Sint Elmsvuur* verschijnen als feuilleton in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*. Over deze roman schreef Querido: 'Het is, geloof ik, de eerste roman in ons land, waarin de z.g. beweging van '80 door een vurig-meelevend jongeman gebeeld wordt. Wij staan van dit opschuimende en geestelijk dronken makende tijdperk, zoowel door intellectueele als maatschappelijke evolutiën al zoo ver, dat wij nauwelijks kunnen begrijpen waarom er zooveel sensationeels uit ontstond, en zooveel stuiptrekkends uit voortspoot'.<sup>74</sup>

Enkele passages met *Mei* zijn: 'Hij las Fransche litteratuur of "De Nieuwe Gids", den schitterenden jaargang 1888-1889, die hem verrukte en aanvuurde, hem dronken maakte van genot en verlangen. Het waren de hartstochtelijke verzen van Willem Kloos, Van Deijssel's striemende spotkritieken, Gorter's *Mei* en Van Looy's *Dood van mijn poes*, die hem deden hijgen als van verliefde hunkering'.

En: 'In de trein naar Haarlem, met Gorter's pas verschenen *Mei* in zijn valies, leek hij zich frisch en helder; actie was er in zijn geest, spanning, verlangen; haast voortdurend door dacht hij, warm en vol, aan die schat daar in zijn tasch, en aan de stralende uren die hij er weer mede doorbrengen ging, voorlezende de hoog en heerlijk ontroerende versregels aan Cootje, zijn lieve zusje'.<sup>75</sup>

In de *NRC* verschijnt in 1914 een feuilleton van Jo Ammers-Kühler: '*t Skelet*. Suze Burger, een studente met de bijnaam 't Skelet, had zich op een zonnige lentedag aan een slootkant neergevlid met een boek en maakt kennis met een motorrijder. 'Toen strekte hij zijn hand naar haar boek, dat vergeten tusschen hen lag, [...], "Wat leest u daar?" 't Bleek *Mei* van Gorter. "'Zoo, zoo, gedichten," zei hij met een mengeling van verbazing en goedmoedige ironie, "en Gorter nog wel". Over de bleeke wangen van 't Skelet trok een vluchtig rood. "Daar hou ik zoo van", zei ze schuw-zacht omdat ze zijn spot vreesde'.<sup>76</sup>

## 5.6 *Mei*-citaten

In het krantenbestand komt 98 maal een citaat voor dat aan *Mei* is ontleend. Een keer wordt een dichtregel uit *Verzen* aangehaald. Het citaat van de eerste versregel uit *Mei* is 74 maal gesignaleerd. Er zijn wat variaties op dit citaat zoals

---

<sup>74</sup> *Algemeen Handelsblad*, 12 december 1920, 13-14.

<sup>75</sup> *Elsevier* 1919 I, 40 en 48.

<sup>76</sup> *NRC*, 12 juli 1914, 5.

deze: ‘ “Een nieuwe partij in 't land, maar een oud geluid.” Want oud is de toon, die ons toeklinkt uit het eerste nummer van “De Staatsburger”, officieel orgaan van de Algemene Staatspartij, [...]’<sup>77</sup> Of deze variatie: Een ingezonden brief van onderwijzers, die zich vertwijfeld afvragen waar de beloofde welvaart blijft. De brief begint met het opschrift: ‘Een nieuwe Lente ...., een beroerd geluid’ en de briefschrijver begint zijn tekst met de zin: ‘Op dit moment verdienen de onderwijzers niet veel meer dan de Opzichter op het schoonmaken der scholen, de Bewaker van de Domtoren en de Sluiswachter der sluis te Vreeswijk’.<sup>78</sup>

Enkele kranten nemen in 1920 het commentaar op de troonrede over van de *NRC*, waarin ondanks het najaar toch sprake is van een nieuwe lente: ‘t Is goed zoo. En wij mogen hopen, dat het nieuwe geluid, dat ons uit deze Troonrede tegemoet komt, de voorbode moge zijn van een nieuwe lente, en nieuw leven op politiek en maatschappelijk gebied, waarmee de ijdele breedsprakigheid van het afgesloten tijdperk niet meer harmonieert’.<sup>79</sup>

Maar meestal wordt Gorters meest bekende versregel intact gelaten. Het citaat wordt het meest gebruikt in politieke commentaren. Zoals deze uit het politieke weekoverzicht van het *Algemeen Handelsblad* van 16 juli 1911: ‘Merkwaardige veranderingen hebben in Oostenrijk plaats gegrepen [...]. Een nieuwe kamer en een nieuw ministerie zijn opgetreden in het Cisleithaansche deel der monarchie; maar wie daarvan “een nieuwe lente en een nieuw geluid” verwacht, die zou bedrogen uitkomen’.

Ook op het gebied van de godsdienst duikt de versregel een aantal malen op, zoals blijkt uit dit verslag van een preek van ds. Hulsman van Groningen met het onderwerp: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’: ‘Hij deed uitkomen dat er in vrijzinnige kringen een reveil is, dat de dagen van het materialisme geteld zijn en hoe het geloof in God in den tegenwoordigen tijd ontwaakt. Er is een nieuwe lente en een nieuw geluid, dat positief, verdraagzaam en populair is. Spreker werkte dit nader uit en wekte ten slotte op tot getrouw kerkbezoek’.<sup>80</sup>

Op het gebied van de kunst wordt ook nogal eens het citaat gebezigd en soms wordt alleen de tweede component van de versregel geciteerd: *een nieuw geluid*, geheel in de metaforische betekenis van nieuwe ideeën, een

---

<sup>77</sup> *Leeuwarder Courant*, 15 april 1912, 5.

<sup>78</sup> *Het Volk*, 20 maart 1916, 5.

<sup>79</sup> *NRC*, 21 september 1920, 1. Zie ook o.a. *Leidsch Dagblad*, 22 september 1920, 3.

<sup>80</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 juni 1913, 2.

nieuwe stijl. Opvallend is het gebruik ervan in het volgende commentaar van C.A. Lion Cachet: ‘Maar al worden er heden geen werken voortgebracht, gelijk aan die uit de heldentijdperken, toch herkennen wij met dankbaarheid in het werk van een Colenbrander de werking van een geest daarmee verwant. In zijn tapijten voert hij zijn gedachten op nieuwe wegen, in zijn compositiën en kleur klinkt een nieuw geluid, en zijn gevonden kleurtegenstelling heeft een persoonlijk en ongewoon karakter’.<sup>81</sup>

Uiteraard brengt het voorjaar het lentegedicht van Gorter in herinnering. Zo schrijft de bekende natuurvorser Jac. P. Thijsse al in de maand januari over de ontluikende natuur: ‘Een nieuwe lente, en een nieuw geluid. Deze man-koolmees roept zijn wijfje. Zij draalt niet met antwoorden en samen gaan zij verder’.<sup>82</sup>

Cabaretiers kennen het gedicht en maken gebruik van de populariteit van die eerste versregel. Zoals Louis Pisuisse, bijgenaamd ‘Swiep’. ‘Hij was en verve, hij was luimig, hij was bijwijlen geestig. Zinspeelend op de nu overwonnen heeschheid, vertelde hij ons, Herman Gorter lichtelijk parodieerende, dat hier nu voor het publiek stond: “Een nieuwe vent, met een nieuw geluid.” De mensen schaterden om den mallen inval, gelijk zij ook wel mochten’.<sup>83</sup>

Koos Speenhoff heeft een liedje geschreven: *Leer om leer* en noemt daarin Gorters *Mei*. Het luidt als volgt:

Daar zit Jacob Pieter Leendert,  
Die zijn vrouw getreiterd heeft  
En die nu als stoute bengel  
In zijn eigen woning leeft.  
Toen ze waren uitgeruzied  
En het blaffen was gedaan,  
Ving voor Jacob Pieter Leendert  
Een vervelend leven aan.  
‘Jacob,’ schreef de echtgenoot  
‘Tusschen ons is alles uit,  
Nimmer moogt gij mij meer kussen  
Op mijn kuische wangenhuid

---

<sup>81</sup> Elsevier, 1917 II, 12.

<sup>82</sup> NRC, 11 januari 1913, 12.

<sup>83</sup> Het Nieuws van den Dag, 29 oktober 1913, 2.

Afgedaan met pourparlietjes:  
Gij zijt voor eeuwig dood  
Treiter voortaan maar een ander  
Valsche linnenkast-genoot  
Huishoudgeld zult gij betalen  
Maar geen lieve vreugde meer,  
Rust in vrede en hoogachtend  
Weduwe van Dam, de Bähr".  
Jacob vond dit wreede briefje  
Op zijn matelot gespeld  
En hij plaatste op den schoorsteen  
het vereischte huishoudgeld.  
Nog al liefjes in zijn nopjes  
Stapte hij de voordeur uit,  
En hij zong de *Mei* van Gorter  
'Nieuwe lente, nieuw geluid!'  
's Avonds, na volbrachten arbeid,  
Belde hij bescheiden aan  
En hij wachtte zeer geduldig  
Tot hem open werd gedaan.  
'Wie daar!' bulkte iemand boven.  
Jacob dacht aan den Zeedijk.

'Lieve weduwe, - ik ben 't!  
Ik - mevrouw - het levend lijk.<sup>84</sup>

Er komen ook andere citaten uit *Mei* voor in het bestand. Er zijn er 24, waarvan drie een uitbreiding zijn van de eerste versregel, zinspelend op de fluitende jongen. Zo schrijft Joris in *De Sumatra Post*: 'Op een winteravond heb ik Gorter's *Mei* gelezen en er zeer zeker breed van genoten. [...] Doch zoo iemand me vandaag Gorter's *Mei* in handen had gestopt, zou 'k hem honend hebben aangekeken en gezegd hebben dat ik in één minuut meer voelde dan in het heele boek staat'. Veel mensen op de fiets of wandelend passeerden hem al neuriënd of fluitend. 'Gorter in z'n *Mei* laat een jongen fluiten, onbewust,

---

<sup>84</sup> *De Groene Amsterdammer*, 7 augustus 1920, 2.



ontroerd. Nu heb ik die jongen zelf hooren fluiten, hun vollen vrolijken toon gehoord. Had ik gelijk toen 'k zei, dat ik Gorter's *Mei* vandaag niet wou lezen'.<sup>85</sup>

De journalist M.J. Brusse houdt in mei 1919 een lezing over de schoonheid van Delft en een pleidooi voor het behoud van de grachten en het stadsschoon van Delft en roept reminiscenties op aan de eerste strofe van *Mei*. 'Nog nooit had ik zóó in onwerkelijkheid buiten het roezige heden verdroomd, de Delftsche grachten gezien,- en toch was het mij of ik meermalen deze ontroerend vredige stemming had ondergaan. Het was geweest als in Gorter's *Mei* [...] waarvan ik voor 't eerst 't nieuwe geluid weer had vernomen [...]. Over de steenen bruggetjes met de pittig witte leuningën had ik hem zien gaan den verbeelding uit Gorter's *Mei* den fluisterende [sic!] jongen, die als de lente zelf was'.<sup>86</sup>

J. Stamperius beschrijft een lentedag en doet tegelijk een oproep om te doneren aan het 'Amsterdamsch Vacantie-kinderfeest'. 'Dit is de Mei, waarvan Gorter zingt. Nu jubelt de lijster in het hout en iederen avond hebben wij den nachtegaal'. Daarna volgt een citaat uit *Mei*:

Een nachtegaal, streelend de lucht met zang,  
Met open bekje op een stillen tak,  
Boven een boschvijver, het bladerdak  
Laat weinig nachtlucht door, er is geluid  
Ver in het bosch, maar boven alles uit  
Kweelt toch het zwarte vogeltje zijn slag, -<sup>87</sup> (*Mei* I : 519-526)

Juli 1920 werd de vertoning van *De bruiloft van Kloris en Roosje* op het podium gebracht van het Arnheems openlucht museum, geschreven en geënceneerd door Pisuisse. In het *Haarlem's Dagblad* werd er verslag van gedaan en boven het stuk stond een citaat uit de eerste zang van *Mei*:

En heel ver uit het bosch kwam fijn gerucht,  
Wielen en stemmen, tripp'lend op de lucht.  
Daar was een weg belegd met versch geel grint,  
Waarlangs een houthakker zijn dorpje vindt;

---

<sup>85</sup> *De Sumatra Post*, 1 juni 1911, 8.

<sup>86</sup> *NRC*, 25 mei 1919, 9.

<sup>87</sup> *Algemeen Handelsblad*, 27 mei 1919, 10.

Maar achter het geluid kwamen gegaan  
Eerst kind'ren met helroode jurkjes aan.  
Die droegen tusschen zich bloeme-guirlanden.  
En groot're meisjes in het wit, de handen  
Gstrengeld, op het gras onder de sparren.  
Daarachter op den weg de boerekarren,  
Die geel stof sponnen van hun raders op.  
Het was een bruiloft; zooals een speelpop,  
Met kanten en juweel mooi zat de bruid  
Hoog boven t stuiven en de bloemen uit.(*Mei I* : 1054-1067).

De verslaggever begint zijn tekst met de zin: 'Bovenstaande regels uit Gorter's *Mei* zouden als motto kunnen dienen voor de vertooning van Kloris en Roosje, [...]'.<sup>88</sup>

H. Steengracht schrijft over een tentoonstelling, onder meer: 'Kleine, luchtige penteekeningetjes in wier geestige lijn-beweeginkjes een onbewust genie fijntjes en gratieus even rondgluurt en leeft, dan weer verdwenen is. Een regeltje van Gorters *Mei* flitst u in de gedachte: "Zulk lachen hoorde ik wel eens op een hei [...] en dan genietend lachen om den heuvel" '.<sup>89</sup> Het citaat is uit *Mei I* : 510 en 515-519.

Het is mei 1916, midden in de Eerste Wereldoorlog, die weliswaar aan Nederland voorbij gaat maar zich in België in alle hevigheid laat gelden. In een verslag van de oorlogsellende in Antwerpen wijst de correspondent, nu het voorjaar is aangebroken, op de lieflijke *Mei* van Gorter: 'En nu, in weerwil van die blijvende zielige ellende onder de redelijke schepselen Gods, nu is ons dat kind van "louter niets dan lieflijkheid", waarvan de dichter van *Mei* verhaalt, kostelijk geboren. [...] "Een nieuwe lente en een nieuw geluid" zijn verrezen, wij hebben de wintersche korst van ons afgeschud, en in stille erkentelijkheid loven wij den Heer in Zijne schepping'.<sup>90</sup>

Een zekere M. bespreekt het optreden van de opera-zangeres Georgette Lacroix. 'Herinnering is de muziek welke het Verleden zingt in onze ziel, en Gorter zegt dan ook terecht in zijn *Mei*: "Muziek lokt van een ziel muziek weer

---

<sup>88</sup> *Haarlem's Dagblad*, 21 juli 1920, 7.

<sup>89</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 22 november 1911, 2.

<sup>90</sup> *NRC*, 10 mei 1916, 5. Geciteerd werd *Mei I* : 127: Dit kind was louter, niets dan lieflijkheid.

los" '.<sup>91</sup> Diezelfde M. bespreekt een tentoonstelling van etsen in het gebouw van de Kunstkring. Zijn oog blijft rusten op een ets, nummer 33: 'de avond-val op het meer'. 'Een ets als een "vergeten liedje" van Boutens, als een reminiscentie aan de versregelen uit Gorter's *Mei*, waar hij het beeld van de vijver gebruikt om een indruk van rust te suggereeren, maar aan den vrede op fijne wijze nòg inniger uitdrukking geeft door niet van een leegen vijver te spreken, maar van "een kom/Een klare vijver waar heel niets in drijve/Dan eene zwaan en die nog roerloos blijve" '. Dat is vrede nietwaar? En die vrede weet Nieuwenkamp in deze ets vast te houden'.<sup>92</sup> (Het citaat is uit *Mei* III : 681-683). En weer ruim een jaar later gebruikt M. in een bespreking van een ets van de St. Bavo eveneens een beeld uit Gorters *Mei*: 'Grondhout heeft een ets van de Bavo gemaakt'. M. citeert Gorters *Mei*: 'En van zijn voeten tot den hoogen schouder/ Is hij vol schaduwen en ouderdom'. 'Maar de Bavo van Grondhout lijkt nergens naar'.<sup>93</sup> De hele strofe uit *Mei* luidt als volgt:

Zóó als een zonverlichte groote toren  
Dien blok op blokken metselsteenen schoren,  
Omhoog is 't fijn graniet en schijnt de zon,  
De avond komt en van den horizon  
Komen de stralen, hij wordt donker ouder  
En van zijn voeten tot den hoogen schouder  
Is hij vol schaduwen en ouderdom. (*Mei* III : 688-694)

Anderhalf jaar later bespreekt M. de schilderijen van Henriette Hubregtse-Lanzing. 'De Indische dag op hare schilderijen is nimmer uitgelaaid tot wat Gorter als hij den dood van Mei bezingt, zoo geweldig noemt "een brandstapel van een dag" '.<sup>94</sup> (*Mei* III : 544-545)

In een feuilleton van Frank Imm van Steenen<sup>95</sup> is de hoofdpersoon, Suze, verliefd op de man die haar wegwijs maakt in de nieuwste literatuur en kennis laat maken met schrijvers en dichters als Kloos, Van Deyssel, Van Eeden, Streuvels, Buysse, Boudier-Bakker en tot slot geeft hij haar de *Mei* van Gorter.

---

<sup>91</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 4 juli 1916, 2.

<sup>92</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 28 augustus 1915, 2.

<sup>93</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 20 oktober 1917, 2.

<sup>94</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 22 maart 1919, 2.

<sup>95</sup> *Elsevier*, 1915 II, 380-381.

Die leest ze steeds weer opnieuw. De laatste nacht van mei kan ze de slaap niet vatten en wordt ze geheel overheerst door het verlangen naar hem, terwijl dichtregels uit *Mei* haar door het hoofd gaan. 'Wist hij niet dat haar hart ging breken als zij in Balders lied haar liefde las, die hij, Eckstein zelve, was?'

Het is het teer opgroeien  
Het is het nacht'lijk bloeien  
Van een aanminnige maar geheime bloem;  
Het is het aad'mend vullen  
Van geuren die verhullen  
Een groote wereld met een wonderdroom. (*Mei* II : 396-401)

In die laatste nacht van mei denkt ze ook aan het einde van Mei, hoe de maan haar in de armen neemt en haar naar zee draagt, waar de dichter haar in het zand begraaft. (*Mei* III : 728-730 en 779-783). Zie voor de overige citaten het overzicht van dit decennium.<sup>96</sup>

## 5.7 *Mei*-studies in literaire tijdschriften

### 5.7.1 Annie Salomons, *Pan*, een gedicht van Herman Gorter, 1912

Annie Salomons, dichteres, schrijfster en letterkundige, recenseert in de *Sumatra Post* in 1912 Gorters gedicht *Pan* maar schrijft in haar recensie ook over *Mei*. Ze bundelde haar kritieken in de boekuitgave *Over mooie boeken*.<sup>97</sup> (Zie verder hoofdstuk 5.9. Recensies over nieuw werk van Herman Gorter.)

### 5.7.2 J. Jac. Thomson, *Gorters Mei*, 1914

De Eerste Wereldoorlog is inmiddels aan de gang en J. Jac. Thomson, predikant, dichter en letterkundige, slaat voor de zoveelste maal het gedicht *Mei* op om er troost uit te putten tegen de verschrikkingen van de oorlog. Hij vertelt in het protestants-christelijke tijdschrift *Stemmen des Tijds*<sup>98</sup> het verhaal van *Mei* na met uitvoerige citaten uit het gedicht en blijft in het bijzonder stilstaan bij de woorden van de stroomvrouw in *Mei* III : 139-142: 'Balder en Mei, dat was een schoone droom'. Hij probeert toch een antwoord te vinden op de vragen naar

---

<sup>96</sup> Te vinden op <https://zenodo.org/record/1844382>.

<sup>97</sup> Salomons (1926) 43-51.

<sup>98</sup> Thomson (1914) 201-219.

de bedoeling van de dichter met *Mei*, Balder, de stroomvrouw, de wolkespinster uit het Noorden, ondanks dat hij dichtwerken niet als raadsel wil beschouwen. Hij signaleert een wending in het gedicht, wanneer Balder zingt van de wending in zijn leven en hij blind geworden alleen achter blijft met zijn zielsmuziek. 'Het is hem als een wonder, een opgeheven worden tot een nieuwe wereld, een ingaan door onbekende poorten'. (213). Balder hoort nu de binnenzijde van de natuur, het niet-zichtbare, dat in een wereld van geluid zich prijsgeeft. Alle aardse wezens kennen die tweeslachtigheid van gebonden te zijn in en aan de natuur en toch een zweem van het hogere, geestelijke, goddelijke te hebben, waar zij toch nooit mee tot een eenheid kunnen geraken. (216) Het goddelijke is in de schone vergankelijkheid als een afglans van wat zich openbaart in en aan de geest. (218). Thomson eindigt zijn beschouwing met de protestants-christelijke visie: op het gebied van de natuur is geen vrede noch oplossing maar de ontredding en ellende van de mens wordt overwonnen door de genade van God.

### **5.7.3 Albert Verwey, Herman Gorter: *Van Mei tot Pan*, 1916**

Albert Verwey had in 1905 al een geheel eigen interpretatie van *Mei* gegeven, waarin hij weliswaar niet expliciet maar wel impliciet een negatieve waardering liet doorschemeren. Hij realiseert zich dat het gedicht inmiddels ongekend populair is en vertelt over zijn ontmoeting in de trein met een jeugdige onderwijzeres, die een geestdriftige lofrede op *Mei* hield. Verwey vroeg haar wat haar in dit gedicht dan zo in verrukking bracht. Ze antwoordde: 'Het is net of je op een duin ligt en er de wind hoort'. Verwey merkt op dat deze verrukking ook door aanzienlijke beoordeelaars onder woorden is gebracht. Maar, zo merkt hij op, wat is dit lang geleden. Het gedicht is niet meer van deze tijd. En – in feite blijft Verwey bij zijn mening uit 1905 – het gedicht was al achterhaald in 1890 toen immers overal in Europa en ook in Nederland dichters en kunstenaars overgingen tot werk 'van inniger binding en dieper bezonkenheid'. En hoewel Verwey erkent dat het gedicht veel bewondering oogst onder leken en het ook nog wel tot bredere lagen van de bevolking zal doordringen, signaleert hij dat de dichters eraan ontgroeid zijn en zich niet meer door het gedicht laten beïnvloeden. Gorter zelf heeft er zich van afgewend en Verwey constateert in het werk van Gorter 'een streven naar verstandsverheldering' (230). Gorter wordt in *Pan* geheel in beslag genomen

door de idee van de eenheid van heelal en menscheid. Maar dat leidt bij hem niet tot poëzie. Verwey ziet daarin 'de exaltatie van het onvermogen'.<sup>99</sup>

Dit opstel van Verwey wordt in het *Algemeen Handelsblad* besproken. De commentator gaat gedeeltelijk mee met Verwey in de stelling dat het gedicht verscheen toen het impressionisme al achterhaald was maar geeft er vervolgens een kunstige draai aan door te stellen dat zowel de sonnetten van Kloos als het *Mei*-gedicht van Gorter daarna veel invloed uitoefenden: 'Als een plotselinge en laatste openbarsting van stroomend gevoel en onmiddellijke indruk hebben we toen Kloos' Sonnetten en Gorter's *Mei* beleefd. Geen wonder dat de invloed van beiden doorwerkte, maar het meest die van Gorter, omdat hij het meest voldeed aan het verlangen naar bloeiende zintuigelijkheid dat hier te lande al zoo lang onderdrukt en in de meer gebonden dichtkunst zoo zelden een uiting gevonden had'.<sup>100</sup> Zo'n opmerking gaat natuurlijk helemaal in tegen de visie van Verwey.

De commentator van de *NRC* gaat wel met Verwey mee. Hij schrijft: 'Raadpleeg ik mijn eigen ervaring, dan vind ik in gedichten die jongeren mij toezenden zeer veel de invloed van Perk's Mathilde terug, maar zeer weinig van Gorter's *Mei*. Gorter zelf, zei ik, heeft er zich van afgewend. Aan niemand trouwens vertoont zich de tijd aangrijpender dan aan Gorter'.<sup>101</sup> (Zie verder nog hoofdstuk 5.9. met het commentaar van Querido op de kritiek van Verwey.)

#### **5.7.4 J.C. de Moor, Gorter's oude en nieuwe muziek, 1918**

J.C. de Moor, predikant en letterkundige, vergelijkt *Mei* met *Pan* op drie punten: taal, beeldspraak en gedachten.<sup>102</sup> Wat het taalgebruik betreft citeert De Moor woorden van Kloos en van Van Eeden over de verzen van Gorter. Hij is het met hen eens en probeert zelf ook het karakteristieke van Gorters verzen in *Mei* en *Verzen* onder woorden te brengen: ze zijn 'als de essence der poëzie zelve, vastgegrepen in de diepere lagen van het lagenrijke leven der ziel, en, in haar tocht naar boven, naakt aan den dag gebracht, voordat de regelende functies van den geest de naïeve frischheid der emotie en der fantasie hadden kunnen nameten met hun duimstok en met hun nieuwsgierige menschenwijsheid beslaan'. (5-6) De Moor is onder de indruk van de rijke verbeelding in

<sup>99</sup> Verwey (1916) 228-234. Zie ook Custers (1995) 314-316.

<sup>100</sup> *Algemeen Handelsblad*, 5 december 1916, 7.

<sup>101</sup> *NRC*, 5 december 1916, 9.

<sup>102</sup> De Moor (1918) 1-25.

*Mei* en hij merkt op dat niet alleen de natuur maar alles in deze wereld de dichter kan dienen: een piano, een paar wielrijders, soldaten in een wachthuisje, de stoomketel en een vlootrevue. 'Maar zeldzaam juist zijn deze analogieën gekozen, en welk een rijke verbeelding is het, die alles met zulk tooverstaf in goudglans weet te zetten!' (11) Wat de dichterlijke gedachten betreft vindt ook De Moor de tweede zang het hoogtepunt. 'Daarin komt het conflict, dat ge in den Eersten Zang reeds voelt naderen, al weet ge niet van welke zijde het te wachten zal zijn'. (14) De Moor sluit zich aan bij de interpretatie van de Mei-Balder-verhouding van Thomson: het vergankelijke kan het onvergankelijke niet beërven. Hij noemt *Mei* 'een symphonie in woorden' met daarin iets van de geest van Balders muziek: 'een benadering van het absolute'.

Bij *Mei* vergeleken vindt hij *Pan* een droeve ontgoocheling. Het veelvuldig gebruik van de woorden 'goud' en 'kristal' kenmerken Gorters tegenwoordige dichterlijke impotentie, zo merkt hij op (23). Ook in de beeldspraak is de dichter diep gezonken. De Moor gelooft ook niet in de gedachte die het gedicht wil uitdragen, dat de Geest der Nieuwe Muziek zich zal huwen met Pan, de geïdealiseerde Natuur. Hij merkt op dat Gorter in *Mei* juist heeft geleerd dat dit onmogelijk is. En hij beëindigt zijn studie net als Thomson op protestants-christelijke wijze: 'Wij weten dat alleen het kruis van Christus, hoe gesmaad, in staat is de verzoening te geven'. (24)

De mening van De Moor over *Pan* wordt hem in *De Tribune* niet in dank afgenomen. De Moor wordt verontwaardigd becommentarieerd: 'Wij willen hierop niets anders antwoorden dan dat Gorter de apenliefde van deze christelijke cultuurmensch niet van noode heeft'.<sup>103</sup> In de *NRC* wordt de studie van De Moor ook besproken en de commentator is het helemaal eens met De Moor: 'Maar het is omdat we met weemoed zien, dat Gorter van zijn voetstuk is gevallen en door zijn economisch inzicht zijn dichterschap heeft verloren'.<sup>104</sup>

### **5.7.5 A.C.S. de Koe, De wending van individualisme tot gemeenschapsgevoel, 1918**

---

<sup>103</sup> *De Tribune*, 4 april 1918.

<sup>104</sup> *NRC*, 5 maart 1918, 9. Het wordt nog een keer besproken met dezelfde conclusie op 13 maart 1918, 9.

A.C.S. de Koe, *neerlandica*,<sup>105</sup> sluit aan bij de observatie van Prinsen in diens *Handboek*, die het nauwe verband accentueert tussen de beweging van Tachtig zelf, die zeer kortstondig is geweest en de vele stromingen en richtingen die eruit zijn voortgekomen.<sup>106</sup> Als zij zich afvraagt wat de beweging van Tachtig gebracht heeft, dan is haar antwoord: de vrijmaking van de conventie in taal en daarmee ook in denken en voelen. Maar het persoonlijkheidsgevoel en het vrijheidsprincipe worden op de spits gedreven en het schoonheidsideaal had geen wortels in de samenleving. Het moest daarom wel verdorren. In de literatuur die daarop volgt, kunnen volgens De Koe twee stromingen onderscheiden worden: die van Verwey, gekenmerkt door ‘intellectuele passie’ en die van de socialistische dichters.

Van deze laatste bespreekt De Koe er drie: Adama van Scheltema, Herman Gorter en Henriette Roland Holst. Om de ontwikkeling van Gorters dichterschap goed te kunnen volgen bestudeert zij eerst uitvoerig Gorters eerste gedicht *Mei*.

‘Is Mei de dichter zelf in zijn natuurlijke scheppingsgeluk, Balder is de dichter naar zijn hoogste ideaal. In Balder is gesymboliseerd het vergoddelijkt dichterschap, dat de poëzie zal heenvoeren verre over haar eigen grenzen, verre zelfs over de grenzen der muziek, [...] om het onzegbare te uiten, om in diepste diepte van eigen ziel in te dringen om daaruit [...] de muziek op te vangen, die het in absolute eenzaamheid ook weder voor zich zelve zal doen klinken’.<sup>107</sup>

Behalve de invloed die De Vooy had gesignaleerd, namelijk die van de Nieuwe-Gidskring, die Gorter heeft opgezweept tot duizelingwekkende hoogte,<sup>108</sup> ziet De Koe nog een andere invloed. Balder is de dichter die zich bewust heeft willen afwenden van het land der zinnenbeking, de dichter, die sensitivist is, maar ook kent de moeheid van al die indrukken, van al dat uiterlijk zijnde, die dorst naar iets diepers, iets wezenlijkers, die dit zoeken wil in eigen ziel, maar het niet vinden, niet bereiken kan. Als bewijs citeert zij *Mei II* : 2130-2142: ‘k ben als gij geweest [...] en grijpend kromt’. Balder wil zich terugtrekken in zijn eigen ziel om het wezenlijke leven te zoeken achter de wereld der verschijnselen. Maar Balder beseft ook dat volkomen zelf-isolatie de

---

<sup>105</sup> Anna Cornelia Sophia de Koe promoveerde op de literair-esthetische theorieën van Hieronymus van Alphen.

<sup>106</sup> De Koe (1918) 385.

<sup>107</sup> De Koe (1918) 399.

<sup>108</sup> De Vooy (1905).



scheppingsdaad uitsluit. De Koe: 'Wie eenmaal opmerkelijk gemaakt is op de waarschijnlijk onbewuste zelf-bekentenis in Gorter's gedicht, hoort daarin steeds meer zijn persoonlijke stem, die spreekt van dezen noodlottigen, onafwendbaren ondergang van zijn jonge poëzie'. Na *Mei* gaat Gorter aanvankelijk volgens De Koe verder op de weg van Balder, aandachtig luisterend naar de eigen zielsaandoeningen, maar daarbij 'sluit hij de poorten voor alle aandoeningen van buiten'. Maar volgens De Koe droogt daardoor 'de bron der aandoeningen' uit.

De criticus van de *NRC* gaat helemaal mee met de gedachtegang van De Koe en citeert de meest aangrijpende zinnen, die de machteloosheid waaraan Gorter volgens De Koe zou lijden, weergeven: 'Hij klopt en klopt aan die muur der uiterlijke dingen, zonder de landen der geestelijkheid te kunnen bereiken en zoo moet het eerste deel zijner *Verzen* eindigen in een aangrijpende wanhoopskreet: "O God! Ik sta aan den verkeerden kant./ Ik ga te gronde/ Mijn liefde gaat verloren" '.<sup>109</sup>

## 5.8 Boekpublicaties

### 5.8.1 Is. Querido, *Geschreven portretten*, 1912

In 1912 verschijnt van Is. Querido *Geschreven portretten*.<sup>110</sup> In exuberant taalgebruik, waarin het er meer om gaat een gedachte op een gepassioneerde wijze te zeggen dan om een heldere uitleg te geven, beschrijft Querido het portret van Herman Gorter. En binnen dit portret geeft hij ook een impressie van *Mei*. 'In zijn groot gedicht *Mei* was het goud van zijn lyriek uitgestroomd als een lente-lichtval van den laat-brandenden hemel, over wei en zee. In *Mei* had hij van de aarde gegeten, van de luchten gedronken, en de vloeiende teugen van een nieuw zomerend leven ingezogen. Zong hij niet van de roode bloempjes en het lichtende kleurvertier?' (*Mei* II : 170) [...] De dampen der aarde als een 'gloedbron', (*Mei* II : 180), 'daar zong hij zelf van in zijn *Mei*, zijn Heidensche *Mei*, doorwasemd van bloemgeur en gras-zoet; zijn *Mei*, "wier ope lippen wellust uitwazen" '. (*Mei* II : 181) (116)

En over Balder merkt Querido op: 'Hij beeldde wel den Zomergod Balder. Maar zijn wezen is gedrenkt in de oude Pelasgen-atmosfeer van Homeros. En terwijl in "Mei" de jammering van Wodan naar Balder, uit de Edda-sage nágeklaagd,

---

<sup>109</sup> *NRC*, 6 juni 1918, 9.

<sup>110</sup> Querido (1912) 109-128.

den zomerjubiläum ging overstemmen, voerde Gorter toch al dat mythisch gebeuren terug naar helleenschen bodem, naar de classieke sfeer waarin zijn eigen jeugd-leven nog te gloren lag'. Over de invloed van andere dichters op *Mei* merkt Querido op: 'Aan de fantomen hebben Keats en Shelley meegebouwd. Keats in zijn heimwee, Shelley met zijn fantastische woordstoeten'. (120)

In de periode van *Mei* en *Verzen* behoorde Gorter volgens Querido nog geheel tot de Tachtigers. Over zijn overgang naar het socialisme meldt hij: 'Gorter, onder al de dichters van '80, was de eerste en eenige die zijn verindividualiseerden artistieken trots heeft durven offeren aan iets dat hem van veel hogere orde leek dan de individualistische schoonheids-verrukking der tachtigers: de algemeene, in diepe kennis der maatschappij-verhoudingen verwortelde levens-schoonheid der massa, die natuur-schoonheid en visionair geluk insloot'. (121)

### **5.8.2 J. Prinsen, *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*, 1916**

Prof. dr. Jan ten Brink had eind negentiende en begin twintigste eeuw enkele geschiedenissen geschreven van de Nederlandse literatuur. Daarna bleef het een tijdlang stil aan het universitaire front tot in 1916 van Dr. J. Prinsen J.Lzn. zijn *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* verscheen. Waar Ten Brink heel zuinig reageerde op de beweging van Tachtig en waarschijnlijk het gedicht *Mei* nooit heeft gelezen, daar is de reactie van Prinsen op Tachtig en ook op het gedicht *Mei* overdonderend: 'Het meest in domme eigenwaan en bot onverstand in vroeger jaren geridiculiseerd en gehoond door het letterkundige plebs, behoort Gorter's werk voor wie met ernst en overgave komen tot de schoonheid die zich wil openbaren, thans tot het allerbeste, dat de eeuw heeft voortgebracht'.<sup>111</sup>

Prinsen steekt zijn bewondering voor de Tachtigers en in het bijzonder voor *Mei* niet onder stoelen of banken. Maar hij geeft nauwelijks een eigen karakteristiek van het gedicht. Daarvoor citeert hij enkele volzinnen uit Verweys *Inleiding*, overigens zonder de negatieve noties over te nemen. Hij besluit na de risonnerende zinnen van Verwey met de aan Kloos ontleende opmerking dat *Mei* een gedicht is, waarover men niet veel moet redeneren.

---

<sup>111</sup> Prinsen (1916) 678.

Omdat Prinsen zowel de mening van Kloos als de interpretatie van Verwey wil geven, bevat zijn betoog een tegenstrijdigheid.<sup>112</sup> In navolging van de uitleg van Verwey komt ook hij tot de conclusie dat Gorter wel moest komen tot ‘abdicatie van zijn dichterschap’. Toch heeft Prinsen, ondanks de redenering van Verwey, ook bewondering voor Gorters *Verzen* van 1890.

De commentator van de *NRC* is enthousiast over dit *Handboek* van Prinsen. Wat Prinsens behandeling van de Tachtigers betreft, is hij eveneens lyrisch, temeer daar hier een *geleerde* aan het woord is: ‘Na het kleinere handboek van de *Schets* van De Vooy, komen Knuttel met zijn bloemlezing en Prinsen met deze geschiedenis als *geleerden*, althans de roerselen in “de beweging van 80” als de juiste erkennen’. En er worden enkele bladzijden uit het *Handboek* geciteerd waaronder één met het zinnetje: ‘De individualist die zijn aard verloochent gaat als kunstenaar te gronde. We zien het aan Gorter’.<sup>113</sup>

Peter van Arkel bespreekt eveneens het *Handboek* van Prinsen. ‘De verschijning van dit “prachtboek” is een gebeurtenis’. Hij waardeert de persoonlijke toon en het feit dat Prinsen het aandurft ook de periode van en na ’80 te behandelen. Ook Van Arkel citeert de bladzij met het zinnetje over de voor zijn dichterschap noodlottige keuze van Herman Gorter.<sup>114</sup>

### **5.8.3 Dirk Coster e.a. *De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren*, 1920**

Het boek bestaat uit vier bijdragen over respectievelijk de Nederlandse, de Franse, de Engelse en de Italiaanse kunst en letteren. De Nederlandse bijdrage van Dirk Coster draagt de titel: *De ontwikkeling der moderne Nederlandsche litteratuur*. Coster gelooft in een ‘eenheid van den internationalen geest’. Want de letteren hebben zich ondanks de grote verschillen met het buitenland, waar de wereldoorlog woedde, toch in eenzelfde richting ontwikkeld.

Wat betreft de Tachtigers heeft Coster het over de ‘wekstem’ van Multatuli. ‘De uitwerking van zijn wekstem en zijn opstand was ontzaglijk. Plotseling, in 1880, na bijna twee eeuwen waarin vrijwel niets gebeurde, was er een gansche groep van jongeren, die ontdekte, dat het moderne leven bestond, dat de moderne mensch met nieuwe zinnen en gedachten in het leven stond en dat die mensch in alle landen sprak of zong’. Er ontstond in Holland een literatuur

---

<sup>112</sup> Zie Zevenhuijzen (2012).

<sup>113</sup> *NRC*, 21 juli 1916, 7.

<sup>114</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 16 oktober 1916, 5.

die bijna nergens meer steunde op het verleden. 'In Holland moest vernietigd worden, opdat men weer kon leven! Holland zag plotseling na de diepste verstorvenheid een litteratuur ontstaan, die in wezen niets anders was, dan een verantwoording van het primitieve leven, een uiting van nieuwe menschen, die zichzelf plotseling in een nieuwe wereld vonden te staan'. De beweging van Tachtig culmineert in het *Mei*-gedicht: 'Het was het lange natuurgedicht van den grooten dichter Herman Gorter: *Mei*. Hier was de mensch, die weder de gansche natuur nieuw zag, en die in eindelooze melodieën, in melodieuze schilderingen als 't ware de verrukking van al zijn zinnen wist te openbaren'.<sup>115</sup> Het 'is het grootste en meest elementaire feest der zinnen, dat zich de Europeesche mensch nog in de negentiende eeuw heeft kunnen voorbereiden. Het was alleen maar mogelijk in een litteratuur, die zich zóó plotseling vernieuwde. Het was heidensch en absoluut primitief. Voor dezen dichter hebben de twintig eeuwen Christelijke cultuur, met hun smart en hun geestelijke bekommernis, niet bestaan'.<sup>116</sup>

Arn Saalborn noemt het in *De Groene Amsterdammer* een teleurstellend boek maar is tevreden over de bijdrage van Dirk Coster.<sup>117</sup> De commentator van de *NRC* steekt de draak met het hoogdravende taalgebruik van Coster, in het bijzonder met de superlatieven waarmee Coster zijn oordelen uitspreekt. Hij hoopt op het werk van talentvolle jongeren die zich na de oorlog niet alleen met de schoonheid bezighouden maar ook met de ethiek.<sup>118</sup>

## 5.9 Recensies over nieuw werk van Herman Gorter

In 1912 verscheen het gedicht *Pan*. In *De Groene Amsterdammer* bespreekt Karel van de Woestijne het gedicht. Hij is een en al bewondering voor dit jongste gedicht van Herman Gorter. Voor hem ligt de grote waarde ervan in 'de groote, de vaak sublieme Gorter, met al zijne vaak groote en sublieme eigenschappen van impressionistisch symbolist, van wonder-gevoelige ontvanger der buiten-indrukken en goddelijk vereeuwiger ervan; de Gorter, onveranderd, tenzij in meerdere rijpheid, van *Mei*, en wiens *Pan* zijn luister ontvangt niet meer dan *Mei* aan het argumentum des gedichts maar aan de

---

<sup>115</sup> Coster (1920) 28.

<sup>116</sup> Coster (1920) 29.

<sup>117</sup> *De Groene Amsterdammer*, 4 september 1920, 8.

<sup>118</sup> *NRC*, 8 september 1920, 9.

zeer eigene, zeer persoonlijke, zeer individualistische uitbeelding daarvan'.<sup>119</sup> Een paar weken later schrijft hij weer over het gedicht en blijft erbij dat dit een zeer individualistisch gedicht is: 'In *Pan* heeft Gorter, minder dan ooit, van zijn eigen wonderlijke en op het fantastische af individualistische wezen, afgezien'.<sup>120</sup>

Ook Annie Salomons schreef een doorwrochte bespreking in *De Sumatra Post* van het gedicht *Pan*. Zij ziet daarin de keuze van de dichter voor de mensheid en tegen het in zichzelf gekeerde individualisme. Voor deze keuze moest de dichter Gorter wat inleveren. Het gedicht *Pan* is lang niet zo poëtisch als *Mei*: 'Wanneer de welige, bloesemende melodie van *Mei* ons nog in de ooren zingt, zijn deze woordenrijen houtherig, stoeterig en stug'. Zij eindigt met de woorden: 'In Gorter eeren wij den dichter van de 'Mei', en den moedigen mensch, die een schoone zekerheid om 'n nieuwe verwachting offeren durfde'.<sup>121</sup>

In *Het Nieuws van den Dag* begint de recensent zijn bespreking van *Pan* als volgt: 'Dit is, natuurlijk, een gedicht in Herman Gorter's nieuwen trant, aan de eerste *Verzen*, aan *Mei*, moeten we niet denken. Toch - gelukkig - niet in den trant van de *School der Poëzie* en dgl.'.<sup>122</sup> De recensent van de *NRC* begint zijn bespreking als volgt: 'Ik kan het verhaal niet schoon-geschreven vinden, toch wel gevoel ik er innigheid in, 't Is dat van een bedroefden dichter, die troost zoekt bij zijn vriend, den fabrieksarbeider'. Er wordt veel uit het gedicht geciteerd en de recensent merkt op dat daarmee het karakteristieke van het gedicht wel is gegeven en hij besluit: 'en wij kunnen in bewondering dáárvoor, slechts het leedwezen herhalen, dat een eenheid, dus grootschheid, er niet mede is verkregen'.<sup>123</sup>

Herman Poort wijdt in *Groot-Nederland* een studie aan *Pan*, waarvan gedeelten worden geciteerd in de *NRC*.<sup>124</sup> Hij merkt onder meer op dat het gedicht veel gefilosofeer bevat en 'allerslordigste propaganda-rijmelarij'. 'Maar als ge door dit alles en nog veel meer zijt heengeworsteld, dan vindt ge u plotseling geplaatst voor de meest-voortreffelijke verzen, heerlijk en

---

<sup>119</sup> *De Groene Amsterdammer*, 25 augustus 1912, 3.

<sup>120</sup> *De Groene Amsterdammer*, 22 september 1912, 3.

<sup>121</sup> *De Sumatra Post*, 7 september 1912, 5.

<sup>122</sup> *Het Nieuws van den Dag*, 28 november 1912, 9.

<sup>123</sup> *NRC*, 21 februari 1913, 9.

<sup>124</sup> *NRC*, 6 februari 1914, 9.

ontroerend door het diepe en innige Gorter-geluid der schoonste zangen uit Mei'.

Naar aanleiding van de tweede en zeer vermeerderde druk in 1916 van *Pan* schrijft Willem Kloos in *De Nieuwe Gids* een commentaar op *Pan*. In het *Algemeen Handelsblad* wordt dit artikel besproken en becommentarieerd met onder meer de zin: 'Eigenlijk staat de criticus toch niet zoo bescheiden als hij wil doen voorkomen. Want hij doet niet minder dan Gorter bescheiden in overweging geven of hij in 't vervolg zijn verzen niet een beetje meer als wezenlijke verzen zou willen inrichten, ter wille van de toekomst onzer Nederlandsche kunst'.<sup>125</sup> Ook Verwey schreef een artikel naar aanleiding van *Pan* onder de titel *Van Mei tot Pan*, verschenen in *De Beweging*. Het wordt besproken in het *Algemeen Handelsblad*. Voor Verwey is *Mei* nog het beste gedicht van Gorter. Over de beide versies van *Pan* is Verwey uiterst negatief.<sup>126</sup> Zo negatief dat Querido in een bespreking van een heel andere dichtbundel, een hatelijkheid uitdeelt aan Verwey: 'Albert Verwey, die eigenlijk niets is, geen dichter en geen denker,' en herhaalt ironischerwijze het slotoordeel van Verwey - Gorter geeft in zijn hevigsten vorm, de exaltatie van het onvermogen, die zich uitlaat aan woorden. – en besluit met: 'Verwey begrijpt natuurlijk niets van Gorter, van diens eenheidsverlangen niet, noch van zijn dichterschap'.<sup>127</sup>

Tegelijk met de tweede druk van *Pan* wordt ook van *Verzen* in twee delen de vierde uitgave gepubliceerd. Het *Algemeen Handelsblad* citeert uit het voorwoord: 'Daarin zijn alle verzen bijeen, die tusschen 1890 en 1916 werden geschreven en die als pogingen, [...] tot een zekere hoogte van volkomenheid reikten. Ik spreek den ernstigen, dringende wensch uit, dat, indien ooit verzen van mij uit deze jaren worden herdrukt, zij alleen aan deze uitgave van 1916 zullen worden ontnomen'.<sup>128</sup>

In de *NRC* wordt een studie besproken van M.H. van Campen in *De Gids: Het historisch materialisme en de literaire critiek*. De studie is geschreven naar aanleiding van Gorters studie *Kritiek op de letterkundige beweging van '80 in Holland* en van *Studies van Socialistische Aesthetica en Rousseau* van Henriette Roland Holst. Geciteerd wordt onder andere deze zin: 'O, die geweldige aangehouden polemische kracht van den grooten Gorter. Ik heb op manlijken

---

<sup>125</sup> *Algemeen Handelsblad*, 6 december 1916, 6.

<sup>126</sup> Zie ook Custers (1995) 314-316.

<sup>127</sup> *Algemeen Handelsblad*, 16 december 1916, 5.

<sup>128</sup> *Algemeen Handelsblad*, 9 november 1916, 6.

leeftijd van zijn ònpersoonlijken, zijn prachtigen haat genoten als nauwelijks in mijn jeugd van zijn liefde en zijn *Mei*.<sup>129</sup>

Naar aanleiding van een artikel van Gorter in *De Nieuwe Tijd* verzucht de commentator in de *NRC* van 25 april 1920: 'Was Gorter toch maar dichter gebleven, bij zijn *Mei* en in zijn *Verzen!*'<sup>130</sup>

## 5.10 Schoolboeken

Er kwamen steeds meer bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen op de groeiende onderwijsmarkt. Om een indruk te geven van de groei van het middelbaar onderwijs het volgende. In 1890 waren er 37 hbs-scholen met vijf-jarige cursus en 3521 leerlingen en 23 hbs-scholen met drie-jarige cursus en 1910 leerlingen; er waren toen twaalf mms-scholen met 1299 leerlingen. In 1920 waren er 109 hbs-scholen met vijf-jarige cursus en 17971 leerlingen, 24 hbs-scholen met drie-jarige cursus en 4391 leerlingen en achttien mms-scholen met 2137 leerlingen. In 1876 werd de Latijnse school officieel omgezet in het gymnasium. Het gymnasium bleef, evenals de Latijnse school, bestemd voor een kleine elitaire groep, die zich voorbereidde op een universitaire studie. Het vakkenpakket van zowel de hbs als het gymnasium was intellectualistisch van aard; er was geen plaats voor sociale en creatieve vorming. In 1920 waren er 51 gymnasia met 5178 leerlingen. In 1909 werd het lyceum opgericht waar de definitieve keuze voor hbs of gymnasium naar het derde leerjaar werd verschoven. In 1920 waren er dertien lycea met 1396 leerlingen.<sup>131</sup>

In de tweede helft van de negentiende eeuw waren er rijks- gemeentelijke en bijzondere kweekscholen. Maar tot in het eerste decennium van de twintigste eeuw ontving drievijfde deel van de aanstaande onderwijzers zijn opleiding via de normaallessen. Lang niet alle leerlingen die onderwijzer of onderwijzeres wilden worden, konden op een kweekschool worden opgeleid. Daarom werd het instituut van Normaallessen in het leven geroepen, enerzijds bestaande uit een praktische opleiding aan speciaal daarvoor aan te wijzen scholen, anderzijds uit een theoretische vorming door bekwame, daartoe geselecteerde en betaalde hoofden van scholen.<sup>132</sup> Sommige schoolboeken,

---

<sup>129</sup> *NRC*, 5 december 1913, 9.

<sup>130</sup> *NRC*, 25 april 1920, 9.

<sup>131</sup> Dodde (1983) 70.

<sup>132</sup> Boekholt en De Booy (1987) 161.

literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen, noemen behalve de hbs en het gymnasium ook de kweek scholen en de normaallessen als doelgroepen.

In dit decennium werden er zelfs literatuuroverzichten en bloemlezingen voor de mulo<sup>133</sup> geschreven. Tot aan de lageronderwijswet van 1920 bestond de mulo uit enkele kopklassen bovenop de zes jaren lagere school. De afkorting 'mulo' betekent dan ook 'meer uitgebreid lager onderwijs'.<sup>134</sup> Met de wet van 1920 ontstond de ulo als zelfstandig schooltype. Dit type werd een succes. Omdat het onder het gesubsidieerde lager onderwijs viel, was het voor kleinere steden en ook voor de ouders een goedkoop alternatief voor de hbs. De ulo werd de onderwijsvorm voor de grote massa der bevolking, voor het kroost van de arbeiders en de kleine middenstanders.<sup>135</sup> Blijkens enkele schoolboeken werd er op sommige ulo-scholen ook Nederlandse literatuur gegeven.

De volgende schoolboeken zijn onderzocht.

1. L. Bückman, *Uit eigen land. Leesboek voor christelijke scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, hogere burgerscholen, gymnasia, kweek- en normaalscholen*. Deel 1 en 2, 1911 (1923<sup>4</sup>)
2. Hoeven, A. van der, G.J. Uit den Boogaard, J.J.Deetman, *Van nabij en ver. Leesboek voor M.U.L.O.scholen, Gymnasia, H.B.S., Kweek- en Normaalscholen*. Dl 3, 1911
3. Dr. J. Prinsen J.Lzn., *Schets van de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 1912 (1926<sup>7</sup>)
4. Dr. J. Prinsen J.Lzn., *Letterkundig leesboek*, 1913 (1922<sup>3</sup>)
5. J.A.N. Knuttel, *Bloemlezing uit Nederlandsche schrijvers sinds de Renaissance*, 1914
6. M.A.P.C. Poelhekke en prof.dr. C.G.N. de Vooys, *Platenatlas bij de Nederlandsche literatuurgeschiedenis*, 1914 (1923<sup>3</sup>)
7. W.C. Rengers Hora Siccama en Herman Poort, *De bloeiende Bongerd*, deel I en II, 1915 (1931<sup>6</sup>)
8. D. Wouters, *Neerlandia. Bloemlezing voor het voortgezet onderwijs*, 1915<sup>1</sup> (1920<sup>2</sup>)

---

<sup>133</sup> Meestal wordt het lidwoord 'de' gebruikt in de betekenis van 'de muloschool'. Betreft het het onderwijs, dan wordt het lidwoord 'het' gebruikt: 'het meer uitgebreid lager onderwijs'.

<sup>134</sup> Boekholt en Booy (1987) 177-178.

<sup>135</sup> Boekholt en Booy (1987) 265 e.v.



9. J.L. Horsten, Jos. M. Reynders, S. Rombouts, *Keurlessen, Sluitstuk, Letterkundig leesboek voor katholieke inrichtingen van voortgezet onderwijs*, 1941, vijfde gewijzigde druk. (Deel 9: eerste druk 1915) Dit boek vervangt deel 9 en 10
10. J.L. Horsten, *Inleiding tot de studie der letterkunde*, 1916, (1917<sup>2</sup>)
11. D. Wouters: *Neerlandia. Litteratuur-overzicht. Woordkunst en poëtica met bloemlezing*, 1917 (1924<sup>2</sup>)
12. Dr. K.H. de Raaf en J.J. Griss, *Een nieuwe bundel. Letterkundig leesboek voor de hogere klassen van gymnasia en Hogere burgerscholen. Deel V*, 1917 (1947<sup>5</sup>)
13. A. Vincent en J.J. Verbeeten, *Proza en Poëzie. Vierde bundel*, 1917 (1938<sup>7</sup>)
14. E. Rijpma, *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren voor leerlingen bij 't middelbaar en hooger onderwijs en voor hoofdactestudie*, 1917 (1928<sup>5</sup>)
15. E.F. van de Bilt, *Letterkundig Leesboek voor leerlingen van M.U.L.O.scholen*, 1918 (1958<sup>13</sup>)
16. J.M. Acket, *Stijlstudie en stijlloefening. Een leerboek met opgaven om mondeling of schriftelijk te beantwoorden voor alle richtingen van voortgezet onderwijs*, 1918 (1960<sup>11</sup>)
17. Meyer Drees, N.C., *Stroomingen en hoofdpersonen in de Nederlandsche literatuur. Een historisch overzicht*, 1918 [1932<sup>3</sup>]
18. E. Rijpma, *Van Toen en Thans. Letterkundige bloemlezing*, 1919
19. L. Leopold, *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters. Proeven uit hun werken met beknopte biographieën en portretten*. Negende, herziene druk door W.Pik, 1919 (1951<sup>14</sup>)
20. Dr. K.H. de Raaf en J.J. Griss, *Stroomingen en gestalten. Geschiedenis der Nederlandsche letteren. Geestelijke stroomingen en cultuurverschijnselen, benevens een overzicht van het leven en een karakteristiek van het werk van de hoofdpersonen uit de Nederlandsche literatuur*, 1920 (1931<sup>2</sup>)
21. J.L. Horsten, *Stemmen van verre en dichtbij, dl VI, Onze letterkunde van 1880 tot heden*, 1920 (1924<sup>3</sup>)

### 5.10.1 Bespreking van de schoolboeken

Omdat er deze periode vrij veel schoolboeken zijn verschenen, volgt een algemene bespreking. Het aantal literatuurboeken groeit aanmerkelijk. En aan de beweging van Tachtig wordt steeds meer aandacht besteed. Jan te Winkel doet de beweging nog in vier, zij het lange, zinnen af. Maar De Vooy's begint met zijn *Historische Schets* aan een grondige behandeling ervan. Prinsen zet de lijn van de groeiende aandacht voor Tachtig met nog grotere concentratie voort. Van de ruim honderd bladzijden van zijn *Schets* zijn er veertig gewijd aan de moderne literatuur. Wat *Mei* betreft houdt hij net als De Vooy's de bespreking van Verwey aan. Rijpma vraagt in zijn *Beknopt Overzicht* aandacht niet alleen voor de afzonderlijke schrijvers en dichters maar ook voor perioden en stromingen. De Raaf en Griss doen dat in hun *Stroomingen en Gestalten* nog uitvoeriger en zien bovendien de bloeiperiode van de afgelopen decennia als het gevolg van het optreden van de Tachtigers. Niet alleen schrijvers en dichters worden besproken maar ook de verschillende stromingen die direct na Tachtig ontstonden.

Opvallend is het toenemend aantal bloemlezingen of leesboeken. In het vorige decennium waren al verschenen de bloemlezing van De Groot, Leopold en Rijkens, die in hun negende druk het fragment 'De dood van Mei' opnamen, in navolging van de bloemlezing van Van Hall, de bloemlezing van Aleida Nijland met een paar mooie fragmenten uit de eerste zang van *Mei* en de bloemlezing van Poelhekke, die om didactische redenen het fragment kiest 'Mei's bezoek aan het Walhalla', aansluitend bij de toen heersende belangstelling voor Noorse mythen. In het decennium 1910-1920 verschijnen wel dertien bloemlezingen, waarvan sommige zeer lijkend zoals die van Knuttel die maar liefst 880 bladzijden bedraagt.

Er zijn heel verschillende fragmenten uit *Mei* in de bloemlezingen opgenomen. Dat laatste kan samenhangen met de bedoeling van de bloemlezer. Prinsen selecteert een fragment waar de dichter de eenheid van de natuur beleeft als muziek die zich ontlad in beelden: 'Er ligt in elk ding schuilend fijne essence'. Maar hij kiest ook de schilderachtige fragmenten van *Mei I* : 1010 – 1053. Knuttel citeert de beginstrofen inclusief de aankomst van Mei en het slotfragment uit zang II waarin Balder uitlegt waarom hij niet voor Mei kan kiezen. *De Bloeiende Bongerd* wil vooral het schilderachtige en dromerige laten zien van het gedicht: wat de dichter in prachtige beelden

beschrijft: in zang I de akkerman, de bruiloft, een dorpje en in zang III wat dichter en Mei samen zien: een plein, een vaart met een trekschuit, een werkplaats. In hun inleiding hebben de samenstellers al aangegeven dat ze de schoonheid willen tonen van beelden die in woorden zijn weergegeven.

De Raaf en Griss vinden het gedicht *Mei* zo belangrijk dat ze honderden verzen eruit overgenomen hebben, vooral uit de eerste zang. Pas in de vijfde druk van 1947 wordt een evenwichtiger keuze gemaakt met uit elke zang één fragment. Vincent en Verbeeten kiezen voor het fragment over de dood van April. Rijpma kiest voor zijn bloemlezing *Van Toen en Thans* voor wat Rijpma noemt 'Balders hymne aan de muziek'. (*Mei* II : 389-443) Drie jaar later zou Rijpma met een omvangrijker bloemlezing komen met andere fragmenten uit *Mei*. (zie hoofdstuk 6) Leopold neemt in de negende druk van zijn bloemlezing 'de aankomst van Mei' op. (*Mei* I : 111-143) Het *Leesboek* van Van de Bilt bevat werk van veel Tachtigers maar niet van Gorter, ook niet als het *Leesboek* met de tweede druk geschikt is gemaakt voor niet alleen de mulo maar ook voor de hbs en het gymnasium. Pas in de vijfde druk van 1931 zijn er twee fragmenten uit *Mei* opgenomen: de inmiddels traditionele keuze van de eerste strofe en de strofen uit de eerste zang met de schildering van wat Mei ziet: de akkerman, de bruiloftstoet en het dorpje.

Wouters geeft in zijn bloemlezing ook een literatuuroverzicht en een poëtica. Het is dus een totaalboek, dat zijn leesboek-serie afsluit. In de afdeling 'Bloemlezing' zijn de eerste twee strofen van *Mei* opgenomen. In zijn voorwoord geeft hij goed aan hoe de poëtica-opvattingen van de Tachtigers geleidelijk aan ook wortel schoten in de protestants-christelijke en rooms-katholieke cultuur en ook welke weerstanden er aanvankelijk overwonnen moesten worden tegen deze nieuwe manier van dichten. Hij is negatief over de samenstellers van *De Bloeiende Bongerd* en legt uit dat het esthetische alleen niet de norm kan zijn; er zijn grenzen die de christen niet mag overschrijden. De katholiek Horsten is in zijn literatuurboeken voor het katholieke onderwijs zeer terughoudend over met name Gorter. Hij noemt hem alleen in zijn Inleiding, maar neemt geen poëzie van Herman Gorter over in zijn bloemlezing *Stemmen van verre en dichtebij*. Ook in de *Keurlessen deel VII en VIII Letterkundig leesboek voor R.K. inrichtingen van voortgezet onderwijs* door J.L.Horsten, Jos M. Reynders en S. Rombouts (1920) ontbreekt de moderne poëzie vrijwel op

een enkel gedicht van Frederik van Eeden na. Maar dit boek is dan ook goedgekeurd door de R.K.-censor en draagt het predicaat: *Nihil Obstat*.

Ook van andere niet-christelijke zijde komt kritiek op de selectiecriteria die gehanteerd worden bij de samenstelling van een bloemlezing. In 1919 publiceert Ida Heijermans een pedagogisch-critische beschouwing onder de titel *Onze jongeren en de moderne literatuur*.<sup>136</sup> Ze schrijft: "Waarom zouden wij aan onze jongeren in hun zo moeilijke overgangprocessen, in deze verschrikkelijke tijd, welke schreeuwt naar vernieuwing en karakters meer dan ooit nodig heeft, boeken blijven geven, die vroeger dan nodig is in jongen of meisje de geslachtsdrift wakker roepen of prikkelen en hem of haar nog minder studie aan zichzelf geven dan normaal is?" Dankzij de *Nieuwe Gids*, zo gaat zij verder, hebben wij oog en oor gekregen voor zuivere en schone taal. Maar ook de inhoud van het boek moet voor onze jongeren aan pedagogische eisen beantwoorden. Alleen die boeken kunnen volgens haar een goede invloed hebben die het karakter vastheid geven en zelfbeheersing. Zo levert Ida Heijermans kritiek op W.C. Rengers Hora Siccama en Herman Poort omdat ze alleen maar aandacht hebben voor de vorm en niet voor de inhoud in de literatuur. Ook heeft ze kritiek op de bloemlezing van De Groot, Leopold en Rijkens en die van De Raaf en Griss. Ze noemt deze met name omdat ze uit literair oogpunt bekeken tot de beste behoren op het gebied van bloemlezingen voor jongeren. Haar kritiek richt zich vooral op de verhalen en romans van bijvoorbeeld Frans Coenen, Carry van Bruggen, Arthur van Schendel en Herman Robbers, maar ook op gedichten van Kloos, Ik denk altoos aan u, als aan die droomen. En: Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten. En van Gorter: Mij brandt dit eene groote verdriet. Ida Heijermans vindt het gedicht onbegrijpelijk: 'Wat is een bloemewinde? Wat betekent: Zij is te loor?'

Ze besluit haar brochure met onder meer de volgende opmerkingen: 'Er ligt ten slotte iets beangstigends in de talloze bibliotheken, die er overal verrijzen, in den boekenstroom, welke steeds meer wast. [...] Lezen mag nooit doel wezen. Doch slechts middel: middel tot waarachtige ontwikkeling. [...] Nu trekt de moderne literatuur onze jongeren in het moeras van somberheid, zelfverheffing, egoïsme en teugellooze hartstochten'.<sup>137</sup>

---

<sup>136</sup> Heijermans (1919) 6 e.v.

<sup>137</sup> Heijermans (1919) 40, 41, 43.

Uit deze kritiek en uit deze laatste opmerkingen kan opgemaakt worden dat er in dit decennium steeds meer gelezen werd, er steeds meer boeken werden geleend bij de bibliotheken en dat de literatuur van Tachtig en die van daarna steeds verder doordrongen in brede lagen van het Nederlandse volk.

Een literatuuroverzicht waarin de beweging van Tachtig of de Nieuwe-Gidsgroep in deze tijd niet genoemd wordt, is bijna ondenkbaar. Toch verschijnen er nog steeds bloemlezingen of leesboeken waarin de moderne literatuur ontbreekt. Bijvoorbeeld: L. Bückman, *Uit eigen land. Leesboek voor christelijke scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, hogere burgerscholen, gymnasia, kweek- en normaalscholen. Deel 1 en 2* (1911). Ook in de herziene vierde druk van 1923 ontbreken de echte Tachtigers. In A. van der Hoeven, G.J. Uit den Boogaard, J.J. Deetman, *Van nabij en ver. Leesboek voor M.U.L.O. scholen, Gymnasia, H.B.S., Kweek- en Normaalscholen. Deel 3* (1911) zijn alleen gedichten opgenomen van Perk en Hélène Swarth en dit leesboek bevat bovendien een felle aanklacht van de protestantse theoloog en politicus H. Bavinck tegen de Tachtigers, die niet alleen het geloof en het christendom aanvielen, maar ook het huisgezin en de staat, het huwelijk en de liefde, de vriendschap en de trouw.

J.M. Acket heeft in zijn bloemlezing *Ouwe Getrouwen* (1916) nauwelijks echte Tachtiger dichtkunst opgenomen. Aan deze keuze ligt een pedagogisch-didactische gedachte ten grondslag. Acket schrijft: 'Onze jeugd is nog niet geheel opgegroeid tot de moderniteit. Onze knapen en meisjes voelen zich dichter staan bij menig middeleeuws verhaal dan bij vele moderne schetsen. Zijn wij zelf ook niet opgegroeid door 't verleden tot 't heden? En alleen hij die 't verleden in zich heeft opgenomen, kan begrijpen en waarderen wat de nieuwe tijd voor moois bedacht'. (III)

Een Tachtiger-fan als Buitenrust Hettema heeft eveneens in zijn negendelige bloemlezing *Analecta* (1892- 1902) (deel zes is overigens nooit verschenen) nauwelijks moderne poëzie opgenomen.

## **5.11 Samenvatting en bespreking**

### *De canonisering van Mei*

In de verschillende instituties verschijnen er in dit decennium teksten van bewonderaars van de nieuwe dichtkunst die niet zelf de gebeurtenissen rond *De Nieuwe Gids* hebben meegemaakt. Zij hebben de poëzieopvattingen van de

dichters van Tachtig overgenomen via hun ouders of in ruimere zin via het milieu waarin ze opgegroeid zijn, via literaire tijdschriften zoals *De Nieuwe Gids* en dagbladen, algemene tijdschriften en essaybundels over de nieuwe poëzie, die in dat milieu circuleerden. Het gedicht *Mei* heeft daarmee feitelijk in bepaalde kringen al een canonieke status bereikt. Als voorbeeld van deze tweede generatie kunnen genoemd worden, in chronologische volgorde van geboortedatum: de voordrachtskustenares W.L. Boldingh-Goemans (1875-1952), de dichter-criticus Karel van de Woestijne (1878-1929), de predikant-literatuurcriticus J.C. de Moor (1879-1926), de predikant-dichter J. Jac. Thomson (1882-1961), de schrijfster en literatuurcriticus Annie Salomons (1885-1980), de beeldhouwer Walter van Dienenhoven (1886 -1915), de schilder-kunstkriticus Just Havelaar (1887-1930), de literatuurcriticus Dirk Coster (1887-1956), de componist en muziekrecensent Matthijs Vermeulen (1888-1967), de dichter-essayist Bernard Verhoeven (1897-1965). Zij hebben de gebeurtenissen rond *De Nieuwe Gids* niet zelf meegemaakt of niet bewust meegemaakt. Het betekent dat hun verwachtingshorizon ten aanzien van deze moderne poëzie door ‘tussenpersonen’, literatuurkundigen die de code van de nieuwe poëzie hebben ontcijferd, al was bijgesteld, waardoor de esthetische distantie minder groot was en deze moderne poëzie gemakkelijker kon worden gewaardeerd.

De canondefinitie van Mooij luidt: ‘Een verzameling van literaire werken die in een samenleving als waardevol erkend worden, en die dienen als referentiepunten in de literatuurbeschouwing (met name de literaire kritiek) en in het onderwijs (en daar ook onderwezen worden)’.<sup>138</sup> Geconstateerd kan worden dat het gedicht *Mei* een gedicht is dat in de samenleving omstreeks 1910 en de daarop volgende jaren als waardevol wordt erkend en als referentiepunt in de literatuurbeschouwing dient. Het jaartal 1910 is in dit verband betrekkelijk. Kolinsky merkt in de inleiding van zijn Duitse *Meivertaling* in 1905 al op dat het gedicht *Mei* nu aan bijna elke beschaafde Nederlander bekend is en zelfs op school gelezen wordt.<sup>139</sup> Maar het reguliere onderwijs op hbs en gymnasium heeft, gelet op de schoolboeken die tot dan toe zijn uitgekomen, nog geen groot effect gehad op dit canoniseringsproces. De stroom van boeken voor het onderwijs met literatuurgeschiedenissen en

---

<sup>138</sup> Geciteerd uit Bel (1993) 201.

<sup>139</sup> Kolinsky (1909).

bloemlezingen komt juist in dit decennium op gang en zal pas in een volgend decennium een bijdrage leveren aan het canoniseringsproces van *Mei*.

### *Mei en de maatschappij*

Barbara Herrnstein Smith heeft een studie gemaakt van de economie van de literaire en esthetische waardering.<sup>140</sup> Alle waarde is contingent. Een waarde is nooit een inherente eigenschap van objecten of een willekeurige projectie van subjecten, maar het product van de dynamiek van een economisch systeem. De persoonlijke leeservaring van een lezer met een boek heeft net zo goed een waarde als een gebruiksartikel. Deze leeservaring heeft een functie in 'the personal economy'. De waarde ervan hangt weer samen met de omgeving waarin men leeft, en fluctueert op de dynamiek van de interactie van een persoon met zijn omgeving en zijn situatie daarin, die immers elke dag weer anders is. Daarmee kunnen ook zijn behoeftes, zijn belangen of de doelen die iemand nastreeft veranderen. Andersom kunnen entiteiten, objecten en dus ook nieuwe romans of gedichten een behoefte oproepen. De reclame doet niets anders dan steeds weer nieuwe behoeftes wekken. Maar ook collega's, kennissen, vrienden, docenten kunnen behoeftes opwekken, ook op het gebied van de literatuur.

Wanneer het gedicht *Mei* in dit decennium een canonieke status heeft bereikt, zegt dat tegelijk iets over de literaire voorkeur van een belangrijk deel van de bevolking. Of zoals Herrnstein Smith het stelt: 'their tastes and preferences will tend to be similar to the extent that the satisfactions in question are functions of types of needs, interests, and resources that (a) vary individually within a narrow spectrum, (b) are especially tractable to cultural channelling, and (c) remain fairly stable under a variety of conditions'.<sup>141</sup>

Het antwoord op de vraag waarom *Mei* als waardevolle literatuur werd gewaardeerd, is dus te vinden in de context waarbinnen de bewonderaars van *Mei* leefden, woonden en werkten. Hoe zag die context eruit?

In de inleiding is al een schets gegeven van de Nederlandse maatschappij vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw tot het interbellum. Het begin van de twintigste eeuw is er een voortzetting van in verhevigde vorm: allerlei nieuwe uitvindingen vonden hun weg in de maatschappij en hadden

---

<sup>140</sup> Herrnstein Smith (1984) 15, 16.

<sup>141</sup> Herrnstein Smith (1984) 27.

invloed op de denk- en leefwereld van de Nederlanders. Het spoorwegnet dat het platteland met de grote steden verbond, was inmiddels voltooid en had de nationale tijdmeting noodzakelijk gemaakt. In enkele steden werd de paardentram vervangen door de elektrische tram. De nieuwe communicatie- en transportmiddelen als telefoon, radio, grammofoon, bioscoop, auto, vrachtauto, vliegtuig kregen steeds meer gebruikers. Grootstedelijke bedrijvigheid bracht werk en welvaart. Warenhuizen verrezen en winkels vernieuwden zich door de ouderwetse uitstalkast te vervangen door grote etalageruiten om de concurrentie het hoofd te kunnen bieden en de voorbijgangers tot kopen te verleiden: het begin van het consumentisme.

Het socialisme liet zich gelden met optochten, leuzen en demonstraties en werd in de politiek een machtsfactor van betekenis. Met het algemene kiesrecht voor de man in 1917 werd het politieke landschap herverdeeld met veel meer macht voor de protestants-christelijke en de katholieke partijen. Het feminisme manifesteerde zich. Het passief vrouwenkiesrecht werd in 1917 en het actief vrouwenkiesrecht in 1919 in de wet vastgelegd.

Het onderwijsniveau ging omhoog na invoering van de algemene leerplicht in 1900. Het middelbaar onderwijs breidde zich uit en zorgde voor tal van afgestudeerden die leidinggevende posities in de maatschappij konden innemen. Het krantenbedrijf breidde zich uit en het aantal krantenlezers nam snel toe. Het aantal lezers verveelvoudigde zich. Dankzij particuliere initiatieven verrezen er steeds meer bibliotheken. Boekhandels floreerden en dankzij duidelijke afspraken met de uitgevers ontstond er in de jaren twintig een goed georganiseerde boekenmarkt.

Jacqueline Bel vatte in haar lijvige *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945* de maatschappelijke en economische ontwikkeling in de decennia van de twintigste eeuw samen in vier trefwoorden: 'massificatie en versnelling, democratisering en scholing'.<sup>142</sup>

Achter deze wat droge opsomming gingen grote en schokkende veranderingen schuil, die diep ingrepen in de belevingswereld van vrijwel alle Nederlanders. De grenzen tussen de standen werden doorbroken. De gevestigde burgerij voelde zich daardoor bedreigd. Er was een middenstand in opkomst, ook wel de kleine burgerij genoemd, die in nieuwe beroepen, met name in de dienstensector, een mogelijkheid zag het zware en armoedige

---

<sup>142</sup> Bel (2015) 23.



bestaan op het platteland te ontvluchten om in de stad een redelijk welvarend bestaan op te bouwen. Met studie, al of niet in de avonduren, zagen velen een kans carrière te maken en zich van een wat hoger inkomen en hogere status te verzekeren. En daarmee steeg ook hun gevoel van eigenwaarde en groeide het zelfbewustzijn. Het waren de zogenaamde witteboordenwerkers. De oude samenleving binnen een burgerlijk gemeenschappelijk kader maakte plaats voor een nieuwe individuele werkelijkheid met een subjectivistische cultuur.<sup>143</sup>

In deze maatschappij kwam een 'moderne' en meer op individuele gevoelens gerichte generatie op. Coster heeft het over een 'gansche groep van jongeren, die ontdekte, dat het moderne leven bestond, dat de moderne mensch met nieuwe zinnen en ge dachten in het leven stond [...]'.<sup>144</sup> Deze groep van jongeren heeft zich in dit decennium uitgebreid en de literaire voorkeur voor de dichtkunst van Tachtig en voor het gedicht *Mei* heeft de overhand gekregen. In deze maatschappij bereikte *Mei* een canonieke status. De eerste versregel bracht de nieuwe energie onder woorden, die nieuwe mogelijkheden en uitdagingen extra glans gaf. En er zijn ook heel wat versregels waarin het juist gaat om de individuele gevoelens van Mei naar Balder met zijn innerlijke muziek, die het zelfbewustzijn sterk maakt en oplaadt tot nieuw elan. Of het gaat om het smachtend verlangen van Mei, omdat dat een mens nu eenmaal verheft boven de alledaagse grauwheid van het bestaan. Tegelijkertijd is er de tragiek van de sterfelijkheid van het bestaan, een tragiek die door de godsdienst hooguit vorm gegeven kan worden maar niet kan worden weggenomen en waarin een mens berusten moet, omdat deze nu eenmaal bij het leven hoort.

### *De mythologisering van Tachtig*

In recensies is het gedicht *Mei* niet alleen maar ijkpunt maar het wordt in deze periode nog meer gezien als het hoogtepunt van de beweging van Tachtig. Men komt tot een soort heldenverering. Men ziet nu pas in wat de dichters rondom *De Nieuwe Gids*, die aanvankelijk werden aangezien voor maatschappelijke randfiguren die met agressief geschreeuw de aandacht op zich wilden vestigen, bereikt hebben. Hun revolutie in de literatuur bleek vruchtbaar te zijn en leidde niet alleen tot navolging maar ook tot nieuwe stromingen. Jonge, talentvolle

---

<sup>143</sup> Zie Wedman (1988) 233; Tijn (1988) 281-283; Te Velde (1998) 183; van der Woud (2015) 16.

<sup>144</sup> Coster (1920) 26.

dichters, die aangeraakt waren door het vuur van Tachtig, publiceerden prachtig werk. Sinds de revolutie van Tachtig ging de literatuur een periode van bloei tegemoet met dichters als Boutens, Leopold en Aart van der Leeuw en prozaschrijvers als Arthur van Schendel. Bij herdenkingen blikte men vol bewondering terug op een tijd die alweer ver in het verleden lag en die velen niet eens bewust hadden meegemaakt. Hoe gemakkelijk is het dan wat te overdrijven en die tijd te idealiseren en zelfs te mythologiseren. Zo wordt de vijfde druk van *Mei* in de *NRC* aangekondigd als 'één der groote dingen uit dien tijd van vervoering [...] die de schóóne Nieuwe-Gids-tijd geweest is'.<sup>145</sup> Querido omschrijft de tijd van de beweging van Tachtig als 'dit opschuimende en geestelijk dronken makende tijdperk'.<sup>146</sup>

### *Mei in de confessionele kringen*

Zowel in rooms-katholieke als in protestants-christelijke kringen wordt verdeeld gereageerd op de moderne poëzie van Tachtig en ook op het gedicht *Mei*. Er vormt zich een voorhoede van confessionele literatuurcritici die al vrij snel in de jaren negentig de verdiensten van de nieuwe richting onderkennen. Ze voeren in tijdschriften als *De Katholiek*, *Van onzen Tijd*, *Ons Tijdschrift* en *Stemmen des Tijds* een pleidooi voor deze poëzie, halen instemmend opmerkingen aan van in het bijzonder Kloos, Verwey en Van Deysse en tonen in hun besprekingen met voorbeelden aan hoe mooi deze poëzie is. Tegenstanders wijzen allereerst op de inhoud van deze gedichten die volledig in strijd is met hun confessie. Bovendien hebben de Tachtigers in hun revolutionaire uitspraken veel oudere en geliefde dichters verketterd. Voor- en tegenstanders naderen elkaar in de gedachte dat de revolutie van Tachtig in ieder geval definitief afgerekend heeft met het retorisch taalgebruik vol met clichés. Het pleit voor een bezielde en doorleefd taalgebruik, nieuwe opvattingen over beeldspraak, ritme en rijm lijkt na jaren van polemiseren beslecht. Een nieuwe generatie van talentvolle dichters in confessionele kring wil op dezelfde manier gedichten schrijven maar met behoud van de eigen religieuze beleving. Katholieken wijzen de kunst als hoogste levensvorm af en wijzen op de religieuze poëzie van Guido Gezelle en Vondel. In de behoudende kringen blijft de achterdocht bestaan en de vrees voor een geestelijk bankroet.

---

<sup>145</sup> *NRC* van 30 september 1916, 9.

<sup>146</sup> *Algemeen Handelsblad* van 12 december 1920, 13-14.

De katholieke kerk wil haar leden en lezers behoeden voor kwade invloeden en beschermt met de hulp van haar censor het eigen geestelijk goed.

Zowel katholieke als protestantse commentatoren vinden in hun interpretatie van *Mei* steun in de bespreking van Verwey, die in het gedicht een onoverbrugbare kloof ziet verbeeld tussen enerzijds de aards gerichte zinnelijkheid van Mei en anderzijds het geestelijke op de eeuwigheid gerichte perspectief van Balder.

### *Mei in de schoolboeken*

Vanaf ongeveer 1910 komen er in een versnellend tempo schoolboeken op de markt met een literatuurgeschiedenis en een bloemlezing. In de schoolliteratuurgeschiedenissen zien we in navolging van de *Historische Schets* van De Vooy (1908) een steeds uitgebreidere bespreking van de beweging van Tachtig en van de dichters en schrijvers rond het tijdschrift *De Nieuwe Gids*. Na verloop van tijd, als eenmaal het *Handboek* van Prinsen is verschenen, ook de bespreking van richtingen of stromingen. Jan ten Brink richtte zijn literatuurgeschiedenissen nog in in de volgorde van tijdvakken en generaties. Zo liet hij in 1830 Jong Holland I beginnen en in 1850 Jong Holland II, waarna hij vanaf 1880 Jong Holland III liet volgen, waarover hij overigens nog weinig kon vertellen.<sup>147</sup> Prinsen daarentegen wijst op de 'krachten en stroomingen'<sup>148</sup> die volgden op de revolutie van Tachtig onder invloed van allerlei buitenlandse schrijvers en dichters.

De keuze voor opname van *Mei*-fragmenten in de schoolbloemlezingen blijkt door allerlei overwegingen te worden bepaald. De bloemlezing *De bloeiende Bongerd* kiest uitsluitend voor het criterium van het esthetisch gevoel. De bloemlezing *Een nieuwe bundel deel V* bevat betrekkelijk veel fragmenten uit de eerste zang, waarmee vooral de loop van het *Mei*-verhaal wordt verteld. Er verschijnen ook bloemlezingen *waarin* geen enkel *Mei*-fragment voorkomt of waarin pas in latere drukken een *Mei*-fragment wordt opgenomen. Ook worden er in de loop van de herdrukken *Mei*-fragmenten vervangen door andere. Schoolboeken worden vaak herdrukt en elke herdruk, zeker van bloemlezingen, wordt herzien en aangepast aan de literaire situatie van die tijd.

---

<sup>147</sup> Ten Brink (1897) 669-670.

<sup>148</sup> Prinsen (1916) 691.

### *De popularisering van Mei*

Vrij snel na de eerste verschijning van *Mei* zijn er signalen die erop wijzen dat het gedicht ook buiten het literaire circuit heel populair zou worden. Gorter zelf was er in 1893 al van overtuigd dat *Mei* een verkoopsucces zou worden blijkens een brief die hij aan zijn uitgever, Versluys, schreef. Endt, die deze brief citeert, concludeert dat de oplopende verkoopcijfers van de verschillende drukken, het gelijk van de *Mei*-dichter 'glorieus' bevestigen.<sup>149</sup> In 1898 merkt de directeur van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, Willem Byvanck, op dat dankzij de 'beloftevolle' eerste versregel: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid' vrijwel niemand in Nederland – 'van Goor tot Gendringen' - onbekend zou zijn met het gedicht.<sup>150</sup> Kolinsky schrijft in 1909 in het voorwoord bij zijn Duitse vertaling van *Mei* dat het gedicht nu wel aan elke beschaafde Nederlander bekend is. In 1920 trekt liedjeszanger Koos Speenhoff volle zalen met onder meer een liedje dat zinspeelt op Gorters *Mei* en de eerste versregel. Lezingen en voordrachten voor zeer uiteenlopende instellingen als kunstkringen, departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, volksuniversiteiten en vrouwenverenigingen dragen het hunne bij aan het populariseringsproces. Feuilletons appelleren aan de behoefte onder de lezers om gevoelens op een onorthodoxe manier onder woorden te brengen zonder de traditionele clichés zoals die van kerk en geloof. Journalisten, columnisten en commentatoren brengen in hun kranten op hun eigen manier het gedicht bij de lezers in herinnering. Na een aanvankelijk stroef begin breidt het populariseringsproces zich steeds sneller uit over brede lagen van de bevolking in de betekenis van een gedicht met de vreugdevolle boodschap dat het een nieuwe lente wil brengen en een nieuw geluid.

---

<sup>149</sup> Endt (1968) 119. Zie ook hoofdstuk 5.2.

<sup>150</sup> Zie hoofdstuk 3.4.3.2.



## 6 Hoofdstuk 6: *Mei* is gisteren en heden dezelfde en tot het einde der dagen! (1921-1930)

### 6.1 Inleiding

Het decennium 1921-1930 levert ruim twee keer zoveel gegevens op als het vorige decennium. Dat is wel te begrijpen als men bedenkt dat in deze periode veel dichters van Tachtig en dus ook Herman Gorter zestig jaar worden. Gorters zestigjarig jubileum in 1924 geeft aanleiding tot veel artikelen. Zijn overlijden in 1927 geeft nog meer aanleiding tot publicaties. Ook Willem Royaards, die als voordrachtskunstenaar veel gedaan heeft om het werk van de dichters van Tachtig en in het bijzonder het *Mei*-gedicht bekendheid te geven, overlijdt in dit decennium.

In dit decennium worden tentoonstellingen een middel van de uitgeverij om meer propaganda te maken voor het boek en voor de Nederlandse literatuur. Het tentoonstellingswezen stamt uit de negentiende eeuw en mag beschouwd worden als een typisch product van de toen geldende optimistische zienswijze ten aanzien van de technische vooruitgang van de wereld. Op tentoonstellingen kan men laten zien wat men bereikt heeft en kan men de producten vergelijken met andere artikelen. Hoogtepunten waren de wereldtentoonstellingen.<sup>1</sup>

Een nieuw medium heeft inmiddels zijn intrede gedaan in Nederland: de radio, die geleidelijk aan steeds meer luisteraars trekt. De radio was bij uitstek geschikt om nog weer grotere bekendheid te geven aan literatuur en cultuur, zeker in deze begintijd, toen de programmamakers op zoek waren naar een invulling van hun radioavond die vaak gericht was op de culturele ontwikkeling van de luisteraars, in het bijzonder op die van de eigen achterban. Radioverenigingen als de NCRV, KRO, AVRO en VARA werden in de jaren twintig opgericht. Dat wil niet zeggen dat een uitzending in die tijd heel het Nederlandse volk kon bereiken. Het aantal aansluitingen was in de beginjaren van de radio nog beperkt. Begin 1926 waren er 24.160 radiotoestellen en in 1938 waren er een miljoen aansluitingen.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Furstner (1980) 103.

<sup>2</sup> Schot en De la Bruhèze (1998) 30.

Opvallend in dit decennium is de sterke toename van het aantal bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen in het bijzonder voor het middelbaar en hoger onderwijs. Deze toename was al in het vorige decennium begonnen en kan niet alleen maar verklaard worden uit de groei van het aantal hbs- en mms-scholen, gymnasia, lycea en kweekscholen. Een verklaring dient zich aan in het gegeven dat confessionele scholen hun leerlingen graag een meer met de eigen identiteit strokende literatuurgeschiedenis en bloemlezing wilden bieden. In het feit dat de onderwijsmarkt voor uitgevers een aantrekkelijk afzetgebied was, kan een derde verklaring worden gevonden.

## 6.2 Uitgeversactiviteiten

In 1925 nam uitgever C.A.J. van Dishoeck alle poëzie van Herman Gorter over.<sup>3</sup> In de *NRC* van 18 november 1925 wordt daar melding van gedaan: 'Uitgever Van Dishoeck heeft uit het fonds van uitgever Versluys overgenomen: *Mei* en *Pan* en *Verzen I en II* van Herman Gorter, die ook twee nieuwe dichtbundels beloofde tegen het najaar'.<sup>4</sup> In een vraaggesprek dat de *NRC* met hem hield ter gelegenheid van zijn veertigjarig jubileum als uitgever, vertelt Van Dishoeck hoe die overname via Herman Gorter zelf is verlopen: '- Ja, ik heb hem vroeger in Bussum nog wel eens ontmoet, maar weinig gekend. Gorter was zeer gesloten. Toen op een keer kwam hij dood-eenvoudig bij mij binnen lopen: Wilt u den heelen boel van mij hier overnemen. - Ja, graag. - Laten wij dan samen een contractje maken. - Dat gebeurde. En ik gaf hem de betrekkelijk kleine som mee, om 't werk van den oorspronkelijken uitgever terug te koopen. De *Mei* vooral blijft lopen, nadat ik er werk van had gemaakt om dit boek op de middelbare scholen ingevoerd te krijgen'.<sup>5</sup>

Bij Versluys was van *Mei* nog een zesde druk verschenen in 1921. In hetzelfde jaar van de overname, 1925, adverteert Van Dishoeck in de *NRC* voor de gedichten van Herman Gorter. De lyriek na *Mei*, die bij uitgever Versluys in 1916 was uitgegeven onder de titel *Verzen I en II*, wordt opnieuw uitgegeven als vijfde druk onder de titel *School der Poëzie I en II*. Van Dishoeck zet een

---

<sup>3</sup> De zoon van Willem Versluys nam de uitgeverij over in de jaren twintig en ging zich meer toeleggen op het uitgeven van schoolboeken, wat meer winst opleverde dan het uitgeven van literatuur. Zie Vergeer (1981) 60.

<sup>4</sup> *NRC*, 30 mei 1925, 21.

<sup>5</sup> *NRC*, 31 december 1928, 18.

advertentie in de *NRC* voor *De School der Poëzie, deel I en II*.<sup>6</sup> *Het Vaderland* schrijft: 'Wat aloude herinneringen worden wakker geroepen bij het herlezen van deze verfijnde poëzie'.<sup>7</sup> Van de gedichten *Mei* en *Pan* blijven respectievelijk de zesde en de tweede druk gehandhaafd.<sup>8</sup> De schooluitgave van *Mei*, waar Van Dishoeck op zinspeelde, verschijnt in 1928 als de zevende druk van *Mei*.<sup>9</sup>

Na het overlijden van Herman Gorter laat Van Dishoeck via de krant bekend maken dat hij het nagelaten werk van Herman Gorter zal uitgeven. Dat betreft maar liefst acht dichtbundels. In hetzelfde bericht staat vermeld dat Herman Gorter Jenne Clinge Dorenbos heeft gemachtigd voor de zorg van zijn literaire nalatenschap.<sup>10</sup> In *Het Vaderland*<sup>11</sup> wordt dit nagelaten werk nader gespecificeerd: twee bundels poëzie, tussen 1903 en 1912 geschreven, een bundel *In Memoriam*, drie bundels *Liedjes van Pan aan den geest der muziek der Nieuwe Menschheid*, een bundel getiteld *De Arbeidersraad*, en Gorters laatste werk: *Liederen aan den geest der Nieuwe Menschheid*.

In 1928 laat Van Dishoeck een bundel met nagelaten *Verzen* in twee delen verschijnen. Deze publicatie werd al aangekondigd in de verschillende dagbladen.<sup>12</sup> Door de N.V. *Voorwaarts* die boekhandels heeft in Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Dordrecht, Gouda, Delft en Vlaardingen wordt geadverteerd voor deze twee bundels nagelaten verzen.<sup>13</sup> Ook uitgever Van Dishoeck maakt er reclame voor.<sup>14</sup> April 1929 laat Van Dishoeck drie bundels *Liedjes van Pan* verschijnen zoals wordt aangekondigd in de *NRC*, *Het Vaderland* en het *Algemeen Handelsblad*.<sup>15</sup>

In 1928 viert C.A.J. van Dishoeck het veertigjarig jubileum van zijn uitgeverij. Roel Houwink schrijft over hem in de *NRC* en merkt onder meer

---

<sup>6</sup> *NRC*, 19 december 1925, 24.

<sup>7</sup> *Het Vaderland* van december 1925, 10.

<sup>8</sup> Advertenties in de *NRC*, 28 november 1925, 22; 5 december 1925, 24 en 24 september 1927, 22.

<sup>9</sup> Redactioneel bericht in de *NRC* in de rubriek 'Nieuwe Uitgaven', onder andere de verschijning van de zevende druk van *Mei* (3 maart 1928, 18 en 31 maart 1928, 18; In *Het Vaderland*, 24 maart 1928, 10 eveneens een redactioneel bericht over de publicatie van deze zevende, ongewijzigde herdruk van *Mei* en de verschijning van twee bundels gedichten: *Verzen I* en *Verzen II*.

<sup>10</sup> Bericht in *NRC*, 1 oktober 1927, 9; het wordt door veel andere bladen overgenomen.

<sup>11</sup> *Het Vaderland*, 21 maart 1928, 10. Ook in het *Algemeen Handelsblad*, 21 maart 1928, 7.

<sup>12</sup> Zie bijvoorbeeld de *NRC*, 12 november 1927, 21.

<sup>13</sup> Het dagblad *Voorwaarts*, 15 en 16 augustus 1928, 8.

<sup>14</sup> *NRC*, 1 december 1928, 20.

<sup>15</sup> *NRC*, 4 april 1929, 9. *Het Vaderland*, 4 april 1929, 10 en het *Algemeen Handelsblad*, 5 april 1929, 10.



op: 'Hij steekt zijn winst niet in bontjassen en auto's maar in de verzamelde werken van Herman Gorter en Karel van de Woestyne'.<sup>16</sup>

### 6.3 Tentoonstellingen

Dr.W.Moll, de gemeentearchivaris van 's-Gravenhage, schrijft in 1924 in de *NRC* dat er in het gebouw van het gemeentearchief een collectie is gevestigd van letterkundige documenten. Hij noemt veel namen van belangrijke dichters en schrijvers en merkt onder andere op: 'Van Deyssel deed veelbelovende toezeggingen en Couperus, Van Eeden, Herman Gorter, De Meester, Reddingius zijn aanwezig'.<sup>17</sup>

In Leeuwarden wordt dinsdag 21 april 1925 in de Openbare Leeszaal van Leeuwarden, die dan juist 25 jaar bestaat, een tentoonstelling geopend van literaire boeken. De tentoonstelling is georganiseerd door de *Nederlandsche Uitgeversbond* in samenwerking met de *Vereeniging van Letterkundigen*. Een commissie onder voorzitterschap van Herman Robbers heeft de tentoonstelling ingericht onder de naam: *Het Boek van 1885 tot heden*. Robbers wijst erop dat de afgelopen veertig jaar een belangrijk tijdperk vormden in de letterkunde en noemt de vijf grote dichters: Kloos, Gorter, Boutens, Roland Holst-van der Schalk en Leopold. Het is een reizende tentoonstelling van boeken van zuiver Nederlandse belletrise: verhalend proza, kritiek en beschouwing, poëzie en toneelliteratuur. Een maand later is de tentoonstelling verhuisd naar Groningen waar zij geopend wordt door de letterkundige Herman Poort. In september staat de tentoonstelling in boekhuis Kemink & Co te Utrecht. Ook hier wordt zij geopend door Herman Robbers. De tentoonstelling wordt verder gehouden in Dordrecht, Rotterdam, Den Haag en Amsterdam<sup>18</sup>. Top Naeff stelde in haar rede bij de opening van de tentoonstelling in Dordrecht de misplaatste zuinigheid van de Nederlanders aan de kaak, die wel altijd een boek wilden lenen, maar er zelden een kopen.<sup>19</sup>

---

<sup>16</sup> *NRC*, 31 december 1928, 18. Zie ook *Het Vaderland* van die datum, 9.

<sup>17</sup> *NRC*, 16 november 1924, 9.

<sup>18</sup> Zie o.a. het *Leeuwarder Nieuwsblad*, 21 april 1925, 5; *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 mei 1925, 9; *Algemeen Handelsblad*, 15 september 1925, A, 9; *Leeuwarder Nieuwsblad*, 24 oktober 1925, 6; *NRC*, 10 november 1925, O, 6; *NRC*, 8 december 1925, O, 6; *Het Vaderland*, 8 december 1925, 1; *Het Volk*, 7 april 1926, 9.

<sup>19</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad* 24 oktober 1925, 6.

In het *Nieuwsblad van het Noorden* schrijft de heer J.G. de Haas in zijn Kroniek over de dichtkunst naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de bond van Nederlandse uitgevers en van de recentelijk gehouden tentoonstelling van dichtbundels vanaf 1914, gehouden in de boekhandel van Kemink & Zoon te Utrecht, waarvoor Roel Houwink een catalogus had opgesteld. In deze catalogus worden voor de periode 1914-1930, dus in zestien jaar, ruim 650 dichtbundels genoemd.<sup>20</sup> De dichter August Heyting schrijft in een ingezonden brief aan *Het Vaderland* dat daarbij nog niet eens alle toneeldichtwerken gerekend zijn.<sup>21</sup>

## 6.4 Bibliotheken

Regelmatig worden de jaarcijfers van bibliotheken in de krant gepubliceerd. Zo wordt in het jaarverslag 1924 van de Openbare Leeszaal en Bibliotheek (OLB) van Groningen gemeld dat het totaal aantal bezoekers dat jaar 103.978 bedroeg en het aantal uitleningen 128.589 delen.<sup>22</sup> Dat er in de bibliotheek ook belangstelling bestond voor Gorter en het *Mei*-gedicht blijkt uit de mededeling in 1928 dat het damesleesmuseum te Den Haag van Henriette Roland Holst-van der Schalk e.a. *In memoriam Herman Gorter* had aangeschaft, een jaar later *Herman Gorter, de dichter van Pan* van W. van Ravesteijn, en in 1930 *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)* van Anthonie Donker.<sup>23</sup> Het boekje *Herman Gorter. Ter herdenking* van R. Kuyper werd door de OLB te Heerenveen aangeschaft.<sup>24</sup> En de OLB 'Reuvens' schafte onder meer aan *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)* van Anthonie Donker en *De School der Poëzie* van Herman Gorter.<sup>25</sup>

## 6.5 Voordrachten

### 6.5.1 Willem Royaards

Willem Royaards had algehele erkenning gekregen voor zijn kwaliteiten als toneelspeler op woensdag 26 maart 1919 toen hij een eredoctoraat kreeg toegekend van de universiteit van Utrecht uit handen van prof. dr. W.

---

<sup>20</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 11 oktober 1930, 21.

<sup>21</sup> *Het Vaderland*, 11 oktober 1930, 9.

<sup>22</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 mei 1925, 9.

<sup>23</sup> *Het Vaderland*, resp. 20 april 1929, 15, 19 oktober 1929, 10 en 16 oktober 1914.

<sup>24</sup> *Nieuwsblad voor Friesland*, 5 juli 1929, 10.

<sup>25</sup> *Nieuwe Leidsche Courant*, 7 november 1929, 6.

Vogelsang niet in de laatste plaats om zijn verdienste de dichtkunst van de Tachtigers in den lande alom bekend en geliefd te hebben gemaakt.

Volgens Top Naeff zette Royaards zijn toneelvoorstellingen van zijn *K.V. Het Nederlandsch Tooneel* stop in 1925 en vond hij weer tijd voor zijn voordrachtavonden. 'Op uitnoodiging van een bioscoop-maatschappij trad hij te Amsterdam, Den Haag en Rotterdam op met zijn Multatuli-programma. En op zondagmorgen liepen allengs de bioscopen vol uitsluitend ter wille van de voordrachtskunst van Willem Royaards, waarbij geen film meer behoefde te worden gedraaid en een groot publiek luisterde als in de kerk naar de verzen van Kloos, Verwey of Gorter, naar het proza van Lodewijk van Deysse!'.<sup>26</sup>

In het krantenbestand worden voordrachtsessies van hem vermeld in het jaar 1926 in Haarlem, Groningen, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. Het programma is niet steeds hetzelfde. Op 29 maart 1926 trad Royaards in Groningen bijvoorbeeld op met het lange en lastig te vertolken en te waarderen *De Tors* van Adama van Scheltema en na de pauze het beginfragment van *Mei, Scheepspraet* van Huygens, enkele gedichten van Vondel, Hooft en Bredero en tot slot een fragment uit *Walkürenrit* van Alfred Rodenbach en *Klokke Roeland* van dezelfde Vlaamse dichter. Dat is een behoorlijk pittig programma.<sup>27</sup>

Op 26 mei 1926 trad Royaards op in Den Haag samen met de componist en pianist Willem Andriessen. Dat optreden vond plaats in een der zalen van het Kurhaus onder auspiciën van de volksuniversiteit. Piano- en voordrachtstukken wisselden elkaar af. De vaste muzikrecensent van *Het Vaderland*, A.d.W., vond het een prachtige avond. Hij is vol lof over beide kunstenaars. Van Royaards merkt hij onder meer op: 'En overal bewonder ik bij Royaards de diepe bezonkenheid van een rijk, diep dichterlijk, wijs mensch, die de ontroering van het primair spontane in de fantasie niet verdringt, ze laat glanzen, maar meester blijft. Er is een objectiviteit, waarin het warm, maar beheerscht persoonlijke, met fijne bewogen-levendigheid onder golft'.<sup>28</sup> In Utrecht trad Royaards op voor een bomvolle schouwburg gevuld met scholieren. De bijeenkomst was georganiseerd door de commissie voor schoolvoordrachten. Royaards bracht Vondels *Lucifer* en een gedeelte van de *Gijsbrecht van*

---

<sup>26</sup> Naeff (1947) 341.

<sup>27</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 maart 1926, 5.

<sup>28</sup> *Het Vaderland*, 27 mei 1926, 1.

*Aemstel*, 'Iris' van Perk, wat kleinere gedichten van Gorter, de *Mei* van Gorter en ten slotte werk van Boutens. Bij iedere voordracht gaf hij van te voren een klein resumé zodat de jongelui het voorgedragene makkelijker konden volgen. Royaards moest herhaaldelijk applaus in ontvangst nemen en de bijeenkomst droeg volgens de verslaggever ongetwijfeld bij aan de literaire ontwikkeling van de jeugd.<sup>29</sup>

Naar aanleiding van zijn zestigste verjaardag werd Royaards op verschillende plaatsen gehuldigd. Zo bijvoorbeeld te Rotterdam in *Ons Huis*, waarvan het podium ter weerszijden met planten was gesierd. De belangstelling was zo groot dat de week daarop een herhaling plaatsvond, ondanks het feit dat het programma verre van gemakkelijk was. Voor de pauze bracht Royaards 'Oudere Poëzy' en erna 'Nieuwere Poëzy' met onder andere 'Iris', gedichten van Boutens, Boeken en Kloos, een beginfragment van *Mei* en *Beatrys* van Boutens. Deze avond werd door de volksuniversiteit, afdeling Rotterdam, verzorgd.<sup>30</sup> De verslaggever van het dagblad *Voorwaarts* merkt op: 'Toch heeft Royaards zich een fenomenaal kunstenaar getoond en wel het sterkst in het beginfragment van Gorters *Mei*. Wat moet Royaards dit onsterfelijke werk van den dichter hebben bewonderd, om gansch in den stroom van Gorters woorden te kunnen ondergaan. De voordracht fonkelde van leven en hier was Royaards ten volle wat een declamator behoort te zijn: middelbaar tusschen den dichter en de hoorders'.<sup>31</sup>

Op zondag 24 oktober 1926 droeg Willem Royaards voor de radio van Gorter een aantal gedichten en het beginfragment van *Mei* voor. Dat gebeurde in het kader van een avondvullend radioprogramma, dat was aangeboden door de *Bond van Nederlandse Radiohandelaren*. Royaards droeg op die avond ook *Beatrys* van Boutens voor. De voordrachten werden afgewisseld door piano en strijkkwartet.

Bijna alle krantenredacties hadden vertederd het bericht overgenomen over prinses Juliana, die gedichten voordroeg. Op maandagavond 7 maart 1927 zou Willem Royaards gedichten voordragen op het paleis Noordeinde voor de Koninklijke familie en genodigden, maar hij moest om gezondheidsredenen (een hartaanval) verstek laten gaan. Omdat er toch al wel een groot gezelschap bijeen was, nam prinses Juliana – ze was toen bijna achttien jaar - de rol van

---

<sup>29</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 20 december 1926, 3.

<sup>30</sup> *NRC*, 11 februari 1927, 2.

<sup>31</sup> *Voorwaarts*, 12 februari 1927, 10.

Royaards over. Zij droeg gedichten voor van Van Eeden, Gorter en Adama van Scheltema.<sup>32</sup>

Willem Royaards overlijdt op 24 januari 1929. Hij wordt in tal van kranten en tijdschriften herdacht. Zijn verdiensten als toneelspeler, spelleider en schouwburgdirecteur worden breed uitgemeten. Hij wordt geprezen als de vernieuwer van het toneel, maar ook als de voordrachtskunstenaar die door heel het land aandacht en liefde wist te winnen voor de poëzie van Kloos, Verwey, Gorter en andere Tachtigers.<sup>33</sup>

De *NRC* vertelt nog eens de anekdote over Royaards' optreden in Doetinchem, die tekenend is voor de energie van Royaards en zijn enthousiasme voor de dichtkunst, in het bijzonder voor *Mei*. Hij deed er in de sociëteit een toneelvoorstelling samen met Jan Vos. Na afloop werd door sommige Doetinchemmers de spot gedreven met de poëzie van de Tachtigers. Royaards haalde toen Gorters *Mei* uit zijn koffertje en droeg eruit voor tot diep in de nacht. Toen de laatste woorden van het gedicht weerklonken – daar ligt bedolven mijn kleine Mei – bleek alleen een slaperige kelner nog aanwezig te zijn.<sup>34</sup>

### 6.5.2 Liesbeth Sanders-Herzberg

Op de VARA-radioavond van 20 maart 1926 werden gedichten, op muziek gezet voor koor en orkest, gezongen. Er was één socialistisch gedicht van Herman Gorter bij: 'Zooals de rijen van de wolken die'.<sup>35</sup> Alle gedichten werden vooraf gedeclameerd door Liesbeth Sanders-Herzberg.<sup>36</sup>

Op 1 oktober 1927 wordt er een herdenkingsmiddag gehouden ter gelegenheid van het overlijden van Herman Gorter op 15 september 1927. Deze middag wordt gehouden in de kleine zaal van Het Concertgebouw te Amsterdam. Is. Querido houdt er een rede. Liesbeth Sanders draagt voor uit *Mei* en Ch. Köhler uit *Verzen*, A. van Dalsum uit *Een klein heldendicht* en J. Sternheim uit *Pan*. De bijeenkomst was georganiseerd door de socialistische

---

<sup>32</sup> Zie bijvoorbeeld *NRC*, 9 maart 1927, en *Haarlem's Dagblad*, 10 maart 1927, 11.

<sup>33</sup> Zie *NRC*, 25 januari 1929, A, 18; *De Groene Amsterdammer*, 2 februari 1929 en *Elsevier* 1929, 201.

<sup>34</sup> *NRC*, 27 november 1926, 20 en *NRC*, 25 januari 1929. Maar ook elders werd de anekdote met graagte aangehaald: *De Groene Amsterdammer*, 11 december 1926 en *Het Centrum* 13 oktober 1925.

<sup>35</sup> Gorter (1949b) II 311. En Gorter (1966) 434.

<sup>36</sup> Zie bijvoorbeeld het radioprogramma als vermeld in het *Leidsch Dagblad*, 19 maart 1926, 3.

kunstenaarskring. De verslaggever schreef over de voordracht van Liesbeth Sanders: 'En daarna heeft zij de zaal gevuld met de schoone woorden uit *Mei*: "Een nieuwe lente en een nieuw geluid" en de geheele groep van luisteraars beleefde wederom alles wat de dichter toen onder den indruk van het eenvoudig gebeuren op een stille gracht, waar de late zon wondere schaduwen tooverde, en een jongen lichte klanken deed opstijgen, beleefde en beschreef. Sterk trof de klare kracht van Liesbeth Sanders' sterke stem, bij het voorlezen van: "Weet iemand wat op aard' het schoonste is?" en menigeen heeft door deze stem de liefde voor de zon en de warmte die in den dichter, als in alle kinderen woont, opnieuw doorvoeld'.<sup>37</sup> Zij verzorgde op 10 november 1927 een voordrachtavond die georganiseerd was door de *Maatschappij ter Bevordering der Woordkunst*. De verslaggever van *Het Vaderland* schreef: 'De keuze harer gedichten was goed: fragmenten uit Gorters *Mei*, de mooie ballade van Leopold over de eenzaamheid, het bekende *Laat ons maar zacht zijn voor elkander, kind!*, van Roland Holst (meeslepend voorgedragen), *De Kinderkruistocht* van Nijhoff, enzovoort'.<sup>38</sup>

Voor de kunstkring *Voor Allen* verzorgde Liesbeth Sanders op 15 december 1927 een voordrachtavond met liefdesgedichten uit de Nederlandse poëzie. De kritische verslaggever schrijft onder andere: 'Het teeder glanzende van Gorters *Mei* en een licht aansprekend vers van Perk, krijgen alle zijne schakeeringen, die deze poëzie behoeft om tot leven te worden, maar de sonore stem van Kloos vindt geen weerklank [...]'.<sup>39</sup>

Op de lezing van Henriette Roland Holst over de *Dichtkunst van '80 tot heden*, gehouden op 6 februari 1927, droeg zij gedichten voor van de besproken dichters. De verslaggever: 'In *Mei* bloeit een nieuwe klank open. Daar is niets van de traditie, die ons aan anderen herinnert. Gorter bezat van nature een zuivere ontvankelijkheid voor geluiden en kleuren en voor alles wat de zinnen binnenstroomde'.<sup>40</sup> Een week later hield Henriette Roland Holst een lezing die geheel gewijd was aan Herman Gorter. Ook nu weer assisteerde Liesbeth Sanders met de voordracht van verzen uit Gorters oeuvre. En ook bij

---

<sup>37</sup> *NRC*, 2 oktober 1927, 13.

<sup>38</sup> *Het Vaderland*, 11 november 1927, 1.

<sup>39</sup> *Algemeen Handelsblad*, 16 december 1927, 2.

<sup>40</sup> *Het Vaderland*, 7 februari 1928, 9.

de twee laatste lezingen van deze reeks van Henriette Roland Holst droeg zij verzen voor.<sup>41</sup>

Op zaterdag 28 april 1928 droeg zij fragmenten voor uit *Mei* in een radio-uitzending van de VARA (voor de *Arbeiders Vereeniging van Lijkverbranding en Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding*).<sup>42</sup>

### 6.5.3 Andere voordrachtskunstenaars

De afdelingen van Bloemendaal en Santpoort van de SDAP hielden op zaterdagavond 22 juli 1927 een propaganda-feestvergadering in hotel *Vreeburg*. Kees Meijer vergastte de aanwezigen op de voordracht van zeer uiteenlopende stukken: *De rede van Anthonius na den moord op Julius Caesar*, *Rij van Joffers* uit de *Noach* van Vondel, een fragment uit *Mei* van Gorter en ten slotte *De Daad* van Adama van Scheltema.<sup>43</sup>

De *Haarlemsche Orkest-Vereeniging* hield maandag 8 maart 1926 een uitvoering onder leiding van Maurice van Yzer. Maurice van Yzer was deze avond ook pianist en componist. Als componist presenteerde hij zich door de bewerking van de eerste 29 regels van Gorters *Mei* voor zang en orkest. Zangeres was Jo van Yzer-Vincent. 'De muziek heeft een sterk illustratief karakter en geeft in groote verscheidenheid van uitdrukking een zeer aannemelijk en vooral onderhoudend beeld van Gorter's mooie gedicht,' aldus de muzikrecensent.<sup>44</sup>

Op zaterdagavond 10 maart 1928 verzorgde de VARA een radioavond voor de Nederlandsche Vereeniging van Fabrieksarbeiders. Er werden liederen gezongen, toespraken gehouden en Bep Sarphati droeg gedichten voor onder andere van Adama van Scheltema en een fragment uit *Mei*.<sup>45</sup>

Zaterdagavond 25 januari 1930 brachten het *Delfshaven's gemengd koor* en het *Rotterdamsch mannenkoor* een geslaagde avond, aldus de verslaggever van het dagblad *Voorwaarts*. Hij gaf de dirigent van het gemengd koor een compliment om wat zijn dames en heren wisten te presteren. 'Vooral *Lentelicht*, een door

---

<sup>41</sup> *Het Vaderland*, 28 februari 1928, 5.

<sup>42</sup> Zie het radioprogramma als vermeld in *Het Vaderland*, 27 april 1928, 12.

<sup>43</sup> *Haarlem's Dagblad*, 24 juli 1922, 2. *Bloemendaalsch Weekblad*, 29 juli 1922, 2.

<sup>44</sup> *Leidsch Dagblad* en *Leidsche Courant*, 9 maart 1926, resp 1 en 2.

<sup>45</sup> Zie het radioprogramma als vermeld in *Het Vaderland*, 9 maart 1928, 12.

Isr. J. Olman getoonzet gedicht uit Gorters *Mei*, wist deze bekwame koorleider zeer goed en fijn genuanceerd ten gehore te brengen, [...]'.<sup>46</sup>

Er werden nog veel meer voordrachtbijeenkomsten gehouden waarin ook de poëzie van Gorter schitterde, maar of daar ook een fragment bij uit *Mei* was, wordt niet duidelijk uit de krantenverslagen. Zie verder de bijlage met de lijst van voordrachten. Het krantenbestand vermeldt in totaal 57 voordrachtbijeenkomsten.

## 6.6 Lezingen

Er zijn in deze periode veel lezingen gegeven: lezingen waarin het gedicht *Mei* centraal staat en andere waarin dit gedicht zijdelings ter sprake wordt gebracht. De selectie telt 73 lezingen in totaal. Er werden door zoveel verschillende personen lezingen gegeven dat het niet nuttig is een ordening per persoon aan te brengen. Daarom wordt de chronologische volgorde aangehouden.

Mejuffrouw C. Diehl verzorgt een aantal winterlezingen in de Hervormde Kerk te Heemstede. Haar eerste lezing, 18 november 1921, gaat over *Mei*.<sup>47</sup> Een maand later werft de volksuniversiteit van Haarlem en omstreken leerlingen voor onder andere de 'werk cursus' voor *Mei*, die gegeven wordt door dr. Opstelten.<sup>48</sup> Opstelten is een van de auteurs van het schoolboek *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters*.<sup>49</sup> In Nijmegen geeft de heer H.W.E. Moller in 1922 een cursus over *Mei*. Dr. H.W.E. Moller was katholiek letterkundige en had in 1922 het literaire tijdschrift *Roeping* (1922-1963) opgericht, liet in 1927 een literatuurgeschiedenis voor het onderwijs verschijnen, was lid van de Tweede Kamer en voorzitter van de katholieke vereniging Ons Middelbaar Onderwijs.<sup>50</sup> In zijn lezing citeert Moller ook een der eerste bladzijden van de *Inleiding* van Verwey. Moller waardeert de rijkdom van de verbeelding in het gedicht en 'zuivere aanvoeling van het inwendige ritme maar de verhouding der door hem aangenomen pantheïstische Wereldziel tot de Schoonheid is onduidelijk'.

---

<sup>46</sup> *Voorwaarts*, 27 januari 1930, 10.

<sup>47</sup> *Algemeen Handelsblad*, 14 november 1921, 2 en *Haarlem's Dagblad*, 17 november 1921, 1 en 18 november 1921, 1.

<sup>48</sup> Zie o.a. *Haarlem's Dagblad*, 28 december 1921, 8.

<sup>49</sup> L. Leopold, *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters*, Tiende omgewerkte druk door W. Pik en Dr. G. E. Opstelten. Groningen, Den Haag: 1926.

<sup>50</sup> Knuvelde (1976) dl 4, 113-415.



Moller vergelijkt hem met Gezelle, die Gorter overtreft 'in het zien van het inwendige, van het eeuwige'.<sup>51</sup>

W.L. Boldingh-Goemans, die in het vorige decennium van zich liet spreken als voordrachtskustenares, geeft najaar 1923 een serie lezingen in Haarlem in het gebouw 'Zang en Vriendschap', waarvan de elfde gaat over Herman Gorter, Henriette Roland Holst en Adama van Scheltema.<sup>52</sup> In 1925 schrijft zij samen met A. Gratama deel III van de reeks *Onze Letterkunde*. S.J. Tigler Wybrandi, die in vorige periodes eveneens was opgetreden als voordrachtskustenares, houdt in de winter van 1924 te Leeuwarden voor leden van *Kunst voor Allen* acht lezingen. Op 11 maart gaat de lezing over *Mei*. Het verschil tussen lezing en voordracht is, zoals al eerder opgemerkt, niet groot. Tigler Wybrandi heeft tijdens deze lezing over *Mei* vooral ook veel gedeclameerd. De verslaggever van deze avond is enthousiast over haar werk dat 'in dezen tijd van verslapping en verval, waarin de massa de geestelijke inspanning, noodig voor het verwerken van méér dan een onnoozel detective-verhaaltje of anderen Schund, angstvallig schuwt' echte literatuur brengt, 'schatten van klinkende en beeldende schoonheid' die Herman Gorter in zijn *Mei* had 'opgehoopt in zijn thans misschien welhaast vergeten *Mei*'.<sup>53</sup>

Of *Mei* inderdaad, zoals de verslaggever stelt, welhaast vergeten was, is nog maar de vraag, gelet op het aantal lezingen en voordrachten waarin het gedicht centraal stond. Zo hield op woensdag 6 januari 1926 dr. J.C. de Moor een lezing over *Mei* voor de radio.<sup>54</sup> De bespreking van zo'n heidens gedicht als *Mei* voor de NCRV, die twee jaar daarvoor was opgericht, lijkt niet in overeenstemming met de grondslag van deze vereniging: de bijbel als Gods Woord en Jezus Christus als de Redder der wereld,<sup>55</sup> maar de lezing was in vertrouwde handen. In 1918 had De Moor in het tijdschrift *Stemmen des Tijds* al eens een studie gepubliceerd over *Mei*, die getuigde van grote bewondering voor het gedicht. Uiteraard zal ds. De Moor in zijn radiolezing tijdens een radioavond van de NCRV, net als in zijn tijdschriftartikel zijn protestants-christelijke visie op het gedicht uitgedragen hebben.<sup>56</sup> Maar hij zal in deze radiolezing ongetwijfeld de

---

<sup>51</sup> *De Gelderlander*, 17 maart 1922, 6.

<sup>52</sup> *Haarlem's Dagblad*, 24 september en 2 oktober 1923.

<sup>53</sup> *Leeuwarder Courant* 12 maart 1924, 1.

<sup>54</sup> Zie bijvoorbeeld het radioprogramma als vermeld in het *Algemeen Handelsblad* 5 januari 1926, 2.

<sup>55</sup> *Vrij en gebonden. 50 jaar NCRV* (1974) 7.

<sup>56</sup> Zie hoofdstuk 5, par. 5.7.4.

luisteraars ook doordrongen hebben van de schoonheid van dit gedicht. In die tijd was het beluisteren van de radio nog een enerverende gebeurtenis. Zo'n avonduitzending kostte de NCRV f 3000,-. Na de uitzending kwamen rapporten binnen uit het hele land en zelfs uit omringende landen over de kwaliteit van de uitzending. 'Volgens deze rapporten hadden 8200 leden en gasten geluisterd in grotere en kleinere bijeenkomsten'.<sup>57</sup>

Zaterdag 2 april 1927 hield de heer Custers een lezing over *Mei* voor de studentenvereniging St. Leonardus te Tilburg. 'Na de studie van Thomson gereleveerd te hebben zeide hij hoe Albert Verwey in *Mei* het verhaal zag van de poging de vergankelijke Meischoonheid te vereeuwigen door haar te doen huwen met den blinden god Balder, de wereldziel', aldus de verslaggever. Vervolgens gaf Custers aan de hand van vele citaten de geschiedenis van Mei en Balder weer. Custers droeg een groot deel van het gedicht voor en besprak daarna de reacties van de verschillende critici: Thomson, Hugenholtz, Adama van Scheltema, Querido, Verwey en Is. de Vooyoys.<sup>58</sup>

In Leeuwarden vond een lezing plaats over *Mei* door dr. K.F. Proost. Het was in de herfst en daarop wijst de verslaggever dan ook in de inleidende zin van zijn verslag over deze lezing: 'Terwijl de herfststorm de boomen zwiëpt en in de duisternis der dagen de natuur aflegt al haar luister, die ons zoo welkom was, was het een welkom contrast, daarbij plotseling te worden herinnerd aan de nieuwe lente en een nieuw geluid'. Deze lezing werd gehouden in het kader van de winterlezingen van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Jammer genoeg was er maar weinig belangstelling.<sup>59</sup>

De *Nieuwe Leidsche Courant* bericht op 11 november 1930 dat de afdeling Bunschoten van de *Vereeniging van Chr. Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland* vergaderde in de Oude Kerk waar gesproken werd door de heer A. Blokhuis over 'De Zondvloed' en door de heer K. de Graaf over Gorters *Mei*. 'De opkomst was zeer goed'.

Behalve de lezingen die geheel gewijd waren aan *Mei*, werden er tal van lezingen gehouden over de dichtkunst van Tachtig of over de moderne dichtkunst. Zo gaf in een der zalen van University College te Londen de Engelsman Brian Westerdale Downs een lezing over 'Dutch Literature of To-

---

<sup>57</sup> *Vrij en ongebonden* (1974) 17.

<sup>58</sup> *Tilburgsche Courant* 7 april 1927, 2.

<sup>59</sup> *Nieuwsblad van Friesland*, 8 november 1927, 9.

day'. Hij stond, aldus de verslaggever van de *NRC*, uitvoerig stil bij de poëzie van Jacques Perk en de beweging van Tachtig, beide gekenmerkt door 'a passion for sensuous beauty' en 'restraint in presentation'. Hij behandelde *De Nieuwe Gids* en haar voornaamste figuren. Willem Kloos vergeleek hij met Rémy de Gourmont als redacteur van de *Mercure de France* en van Gorter prees hij *Mei*.<sup>60</sup>

Herman Poort, die al eens een diepgravende studie over *Mei* had geschreven,<sup>61</sup> aan het slot waarvan hij de hoop had uitgesproken dat acteurs als Albert Vogel en Willem Royaards het slot van *Mei* in hun repertoire zouden opnemen, heeft verschillende lezingen gehouden over de dichtkunst van Tachtig. Hij hield bijvoorbeeld een serie lezingen in de kleine zaal van het Concertgebouw te Amsterdam. De derde lezing ging over de dichter Boutens, maar waarin hij diens voorgangers betitelde als 'zuivere renaissancisten', dankzij wie Herman Gorter met zijn gedicht *Mei* 'een eenheid van beelding bereikte zoals zij nimmer hadden gekend'.<sup>62</sup> In de hogeschool van Antwerpen sprak hij voor 'een talrijk en aandachtig luisterend publiek'.<sup>63</sup> Een maand later hield hij een soortgelijke lezing in Leiden.<sup>64</sup> Vrijdag 26 maart 1926 gaf Herman Poort binnen het kader van de *Maatschappij tot Nut van het Algemeen* een lezing voor de radio met als onderwerp: *Overzicht van de Nederlandse literatuur; De Nieuwe Gids en de drie grootste dichters die eruit voortkwamen: Gorter, Boutens en mevr. Roland Holst*.<sup>65</sup>

Martinus Nijhoff gaf lezingen door heel het land over de moderne lyriek. Zo staat er een verslag te lezen in de *NRC*, het *Algemeen Handelsblad* en het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van zijn lezing voor de *Rotterdamsche kunstkring*. In alle drie de dagbladen staat van zijn lezing nagenoeg hetzelfde verslag te lezen. In het *Rotterdamsch Nieuwsblad*: 'Tachtig bracht nieuwe gevoeligheden en verlangens. Spreker vergeleek ons land in die dagen met een kleine stad met klein vertier en provinciaal bedrijf. "Mannen als Kloos hebben gegraven. Den platgetrapte bodem hebben ze uitgehouwen. Ze bouwden aan een groote cathedraal. Van Deyssel maakte de teekeningen en ontwierp de plannen en

---

<sup>60</sup> *NRC*, 27 mei 1922, A, 16.

<sup>61</sup> Moolenaar en Herman Poort (1909) 85-109. Zie hoofdstuk 4, par. 4.9.5.

<sup>62</sup> *NRC*, 9 januari 1922, 9.

<sup>63</sup> *NRC*, 21 oktober 1924, 9.

<sup>64</sup> *Het Vaderland*, 26 november 1924, 5.

<sup>65</sup> Zie het radioprogramma zoals vermeld in bijvoorbeeld de *Tilburgsche Courant*, 25 maart 1926, 6.

een bedrijvigheid en een vakkennis, die weergaloos waren. Van Eeden maakte de vergelijkende studies. In de eenzaamheid van zijn werkplaats vervaardigde Gorter de groote gebrande ramen voor de kathedraal. In het binnenste van het gebouw dat langzaam toesloot, begon een groot lied te zingen dat later gehoord werd in heel de stad” ‘.<sup>66</sup>

Hendrik Marsman besprak voor de AVRO in zijn radiolezing van vrijdag 21 september 1928 Gorters verzen.<sup>67</sup> Waarschijnlijk heeft Marsman in deze lezing vooral de eerste poëzie van Herman Gorter besproken, *Mei* en *Verzen* en later deze lezing uitgewerkt tot het essay over Herman Gorter dat in 1937 apart is uitgegeven onder de titel *Herman Gorter: aantekeningen bij zijn poëzie* en in zijn *Verzameld Werk* is opgenomen.<sup>68</sup>

Henri van Booven, die als twaalfjarig jongetje bij het cricketen aanwijzingen kreeg van Herman Gorter en later samen met Herman Gorter in de Hilversumse Cricket Club had gespeeld,<sup>69</sup> hield een radiolezing over ‘Herman Gorter als mensch’ op donderdagavond 24 november 1927 in de pauze van een uitzending van het Concertgebouworkest.<sup>70</sup> Zaterdag 4 februari 1928 hield de heer D. Fuldauer een lezing over Herman Gorter in de aula van het stedelijk gymnasium aan de Laan van Meerdervoort in Den Haag.<sup>71</sup> De laatst hierboven genoemde lezingen zullen ook wel in het teken van de herdenking van Herman Gorter hebben gestaan. Herman Gorter overleed op 15 september 1927. Zie voor verdere gegevens de kolom ‘lezingen’ van het bestand van dit decennium.

### 6.6.1 Een polemiek

De classicus dr. K.H.E. de Jong hield voor het letterkundig genootschap ‘Oefening kweekt Kennis’ op maandag 1 november 1926 een lezing over het onderwerp *De waarde van het letterkundig oordeel*. De Jong trok de waarde van het oordeel van literaire critici in twijfel. Allerlei invloeden bepaalden volgens hem de uitkomst van zo’n oordeel, zoals de smaak van het publiek,

---

<sup>66</sup> NRC, 20 januari 1926, 10; *Algemeen Handelsblad*, 20 januari 1926, 6 en *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 januari 1926, 13.

<sup>67</sup> Zie bijvoorbeeld het radioprogramma als vermeld in *Het Vaderland* van 20 september 1928, 8.

<sup>68</sup> Marsman (1937) en Marsman (1963a) 647-683.

<sup>69</sup> Zie Endt (1986) 37.

<sup>70</sup> Zie bijvoorbeeld het radioprogramma als vermeld in *Het Vaderland*, 23 november 1927, 8.

<sup>71</sup> *Het Vaderland*, 1 februari 1928, 10.

literaire, religieuze of persoonlijke vooringenomenheid of vriendjespolitiek. Hij staafde zijn stelling met een aantal voorbeelden. Later gaf hij zijn lezing in boekvorm uit.<sup>72</sup> Het werd besproken in *Het Vaderland* met tegelijk een samenvatting van de polemieken die erop volgde.<sup>73</sup>

Ook formuleerde De Jong enkele eisen, die aan een literair werk gesteld moesten worden. Een eerste vereiste is 'duidelijkheid'. Daarom moet de dichter Jacob Cats boven Gorter geplaatst worden. Een andere eis is 'kracht' dat wil zeggen dat het werk met zo min mogelijk middelen zo veel mogelijk effect moet bereiken. Veel dichters zijn te langdradig, zij herhalen zich teveel. In de derde plaats moet gestreefd worden naar 'realiteit' en als laatste eis stelde De Jong de eis van 'nuttigheid'. Daarom moet het leerdicht in ere hersteld worden. Een leerdicht is een nuttig gedicht. Herhaaldelijk nam De Jong de dichters van Tachtig en hun navolgers op de korrel. Volgens hem hielden dit soort dichters zich teveel bezig met hun eigen kleine gevoeligheidjes; ze hadden de grote idealen van het algemeen belang uit het oog verloren.

Na de lezing volgde een stevige discussie, onder andere over de poëzie van Herman Gorter. Tot slot sprak De Jong in antwoord op een kritische opmerking uit de zaal, woorden die nogal wat stof deden opwaaien: 'Als Gorter zelfmoord zou plegen zou me dat spijten, maar ik geloof niet, dat er erg veel aan verloren zou gaan'.<sup>74</sup> Daarop volgde in *Het Vaderland* tal van ingezonden stukken van voor- en tegenstanders van de mening van De Jong.<sup>75</sup> De voorstanders van De Jong wezen er op dat er veel te veel gevoelspoëzie geproduceerd werd, die volstrekt geen maatschappelijk nut had, van dichters die geobsedeerd waren door eigen, individualistische gevoelens, en die vaak niet te begrijpen waren. De tegenstanders wezen erop dat De Jong geen verstand had van poëzie. Het onderwerp van deze polemieken lijkt te zijn het gebrek aan objectiviteit in de literaire kritiek, maar daaronder schuilt bij De Jong *cum suis* de afkeer van de stortvloed aan gevoelspoëzie, zoals hij ook duidelijk stelt in zijn lezing: 'aan de hypertrophie van subjectieve lyriek, zoals ze ten onzent in de laatste tientallen jaren mode is, moet een einde komen'. Ook het begrip 'schoonheid' zegt hem niets en de leus 'kunst om de kunst' vindt hij onzin. 'Niets is er immers om zich

---

<sup>72</sup> De Jong (1927).

<sup>73</sup> *Het Vaderland*, 27 april 1927, 3.

<sup>74</sup> *Het Vaderland*, 2 november 1926, 3.

<sup>75</sup> Zie *Het Vaderland*, 2, 4, 8, 16, 17 november 1926, 14 december 1926, 9 januari, 21 maart, 27 april 1927, 10 januari 1928, 14 en 18 april en 15 mei 1929.

zelfs wil'.<sup>76</sup> Uit de felle reactie van De Jong en zijn medestanders kan geconcludeerd worden dat de expressieve poëtica van Kloos nog springlevend is in deze periode, maar ook tegenstanders kent.

Dat blijkt ook uit een recensie van J.H. van Lieshout in 1928. Hij schrijft bij wijze van inleiding op zijn bespreking van een dichtbundel van Jan van Eekhout de volgende veelzeggende tekst: 'Er is in de geschiedenis onzer letteren wellicht geen tijd, waarin zooveel verzen werden geschreven als tegenwoordig. Al wemelt het – het woord, lezer, is niet te sterk – van dichters en dichtersessen, toch kan men juist niet zeggen, dat de poëzie thans een periode van bloei meemaakt. Integendeel. Nooit toonde zij zich, in het geheel genomen, onechter, onwezenlijker, voozer en conventioneeler dan thans. De meesten van onze jongere "dichters" en "dichtersessen" schijnen zich op te sluiten in hun eigen gevoel, of wat ze houden voor hun gevoel, en voor de wereld buiten hun ik, de werkelijke wereld, zoo goed als geen oog te hebben'.<sup>77</sup>

### 6.6.2 De radio

Ir. Steringa Idzerda wordt beschouwd als de pionier van de radio-omroep in Nederland. Sinds 6 november 1919 verzorgde hij regelmatig experimentele uitzendingen vanuit zijn woonkamer in Den Haag. Vanaf 1923 was ook de NSF, de Nederlandsche Seintoestellenfabriek, in de lucht. De directeur van de NSF, Anthonie Dubois, kwam als eerste met het idee van *broadcasting*, dat in Engeland en Duitsland al eerder was toegepast. *Broadcasting* houdt in 'het verspreiden van mededelingen van woord- en tooninhoud van ontspannenden, leerzamen, politieken, ethische en religieuzen aard bestemd voor allen die daarnaar wenschen te luisteren'.<sup>78</sup> Een amateur-ontvanger, Jan Corver, bedacht het woord 'omroep', een woord dat ook een verbinding legt met het oude begrip 'omroeper'.<sup>79</sup>

De komst van de religieuze en levensbeschouwelijke omroepverenigingen in 1926 voegde een nieuwe culturele en politieke dimensie toe en plaatste het medium midden in de maatschappelijke polarisatie van zijn tijd. NCRV, KRO en VARA waren exponenten van de rond de eeuwwisseling tot volle wasdom

---

<sup>76</sup> De Jong (1927) 26.

<sup>77</sup> *Het Centrum*, 31 maart 1928, 5.

<sup>78</sup> *Staatscourant*, 1 augustus 1923.

<sup>79</sup> Schot en De La Bruhèze (1998) hoofdstuk 4.

gekomen protestants-christelijke en katholieke zuil en socialistische volksbeweging.<sup>80</sup> Mei 1930 werd zowel het radioreglement als het zendtijdbesluit vastgesteld. De omroeporganisaties moesten onder andere kunnen aantonen 'dat zij in zodanige mate gericht zijn op de bevrediging van in het volk levende culturele of godsdienstige behoeften, dat zij van algemeen nut zijn'. Het zendtijdbesluit regelde onder meer dat de AVRO en de VARA zouden uitzenden vanuit de Hilversumse zender; daarbij moesten ze de vrijdagavond afstaan aan de VPRO. De KRO en NCRV deelden de zender te Bussum.

Toen de omroeporganisaties eenmaal goed draaiden, begonnen ook de klachten over de vervlakkingstendens. De omroepen zouden teveel rekening houden met de massa, die zodra er een serieuze lezing werd aangekondigd, op een andere omroep overschakelde. Toch moet erkend worden dat ondanks alle kritiek de omroepen met het doorgeven van cultuur in de vorm van lezingen, voordrachten, cursussen, verhoging van het beschavingspeil van de bevolking hebben bevorderd. Uiteraard streefde elke omroepvereniging haar eigen doelstelling na om de identiteit van de eigen doelgroep te verstevigen.<sup>81</sup> Aanvankelijk kon de radio alleen per koptelefoon worden beluisterd. Dankzij de luidspreker kon het hele gezin of een groep mensen tegelijk naar de radio luisteren. In 1930 werd het eerste toestel gepresenteerd waar ontvanger en luidspreker geïntegreerd in de radiokast waren.<sup>82</sup>

Er werden in de tweede helft van de jaren twintig tal van lezingen en voordrachten voor de radio uitgezonden. Hieronder volgen de uitzendingen die over *Mei* en/of Herman Gorter gaan.

1. Woensdagavond 6 januari 1926 is een omroepavond van de NCRV. J.C. de Moor geeft dan een lezing over *Mei*. De rest van de avond wordt gevuld met een orgelconcert.
2. Vrijdagavond 26 maart 1926 geeft Herman Poort van Het Nut van het Algemeen vanaf 8.10 tot 9.10 's avonds een lezing met als onderwerp een Overzicht van de Nederlandsche litteratuur van de middeleeuwen tot heden. 'De Nieuwe Gids' en vooral de drie grootste dichters die eruit voortkwamen: Gorter, Boutens en Henriette Roland Holst.

---

<sup>80</sup> Gegevens ontleend aan Wijfjes (1988) 13-20.

<sup>81</sup> Proost (1948), 47-73.

<sup>82</sup> Schot en De la Bruhère (1998) hoofdstuk 4.

3. Zondag 24 oktober 1926 draagt in een radioprogramma dat wordt aangeboden door de 'Nederlandsche Bond van Radiohandelaren' Willem Royaards gedichten voor van Herman Gorter en het beginfragment van Gorters *Mei*.
4. Donderdag 24 november 1927 wordt voor de radio een concert uitgezonden vanuit de stadsschouwburg te Amsterdam. In de pauze houdt Henri van Booven een lezing over Herman Gorter als mens.
5. Maandag 2 januari 1928 is er voor de radio te beluisteren de Oudejaarsrevue naar alouden trant door C. v.d. Lende, uitgesproken voor de VARA door Thomasvaer en Pieternel. 'De dooden worden herdacht. Uit Herman Gorters *Mei* wordt geciteerd'.
6. Zaterdag 10 maart 1928 zendt de VARA veel zang en declamatie uit en onder andere een voordracht van een fragment uit *Mei* door Bep Sarphati.
7. Zaterdag 28 april 1928 laat de VARA tussen veel klassieke muziek, liederen en toespraken ook een fragment uit *Mei* horen, voorgedragen door Liesbeth Sanders.
8. Vrijdag 21 september 1928 houdt Hendrik Marsman tijdens een omroepavond van de AVRO van 7.15 tot 7.45 u. 's avonds een boekbespreking over het werk van Herman Gorter.

## 6.7 Mentions

### 6.7.1 Mentions 1

Het krantenbestand telt 60 recensies met de Gorter-/Mei-mention. Dat zijn er 11 minder dan in de periode 1910-1920. Ondanks dit kleinere bestand aan recensies is er een grotere verscheidenheid aan recensenten: 23 in 11 verschillende periodieken.

De volgende recensenten hebben een Gorter-/Mei-mention gebruikt: 's-Gr (waarvan ik aanneem dat hiermee G.H. 's-Gravesande bedoeld is<sup>83</sup>) 1x (*Het Vaderland*), Chr. de Graaff 1x (*Algemeen Handelsblad*), Frans Coenen 1x (*Groot-Nederland* via de NRC), G.J. Geers 2x (NRC), Frederik van Eeden 1x (*De Groene Amsterdammer*), H. Linnebank 2x (*Het Centrum*), H. Marsman (twee keer afgekort tot H.M.) 3x (NRC), Henri Borel 9x (*Het Vaderland*), Herman Middendorp 2x (*De Groene Amsterdammer*), Is. Querido 8x (*Algemeen*

<sup>83</sup> G.H. 's-Gravesande is een pseudoniem van G.H. Pannekoek.



*Handelsblad*), J. Prinsen 3x (waarvan één keer via de NRC) (*De Groene Amsterdammer*), J.A. van Lieshout 1x (*Het Centrum*), J.H. François 1x (*Indische Courant*), K.H. de Raaf 2x (NRC), M. Nijhoff 5x (NRC), Marie Ramondt 1x (*Voorwaarts*), Mr Punch 1x (*Voorwaarts*), J.C. Bloem 1x (*De Groene Amsterdammer*) N.J. van Beveren 1x (NRC), Roel Houwink 2x (*Elsvier*), W. Kloos 1x (*De Nieuwe Gids* via NRC), W. Kramer 2x (*De Gids* via *Algemeen Handelsblad* en via *Nieuwe Leidsche Courant*)) en Herman Robbers 1x (*Elsevier*). Er zijn acht anonieme recensies met een Gorter-/Mei-mention.

Enkele uit het vorige decennium bekende recensenten die in verhouding tamelijk vaak een Gorter-/Mei-mention gebruikten, komen niet terug in dit decennium: Karel van de Woestijne en Annie Salomons. Querido publiceerde zijn laatste recensie in het *Algemeen Handelsblad* op 14 maart 1925.<sup>84</sup> Querido schreef dit decennium niet veel recensies meer. Hij schreef in het vorige decennium maar liefst tweeëntwintig recensies, Karel van de Woestijne twaalf recensies en Annie Salomons zes recensies met een Gorter-/Mei-mention. Dat zijn bij elkaar 40 recensies met een Gorter-/Mei-mention. Dat zou het geringere aantal Gorter-/Mei-mentions in deze periode kunnen verklaren. Daar staat tegenover dat zestien nog niet eerder gesignaleerde litteratoren recensies gingen schrijven voor wie *Mei* en Gorter blijkens hun Gorter-/Mei-mentions van actuele betekenis waren, al gebruikten zij deze mention veel minder vaak dan Querido, Van de Woestijne en Salomons. De namen van deze nieuwe generatie recensenten in bovenstaand overzicht zijn cursief afgedrukt. Het geringere aantal mentions per recensent zou kunnen duiden op een verminderde belangstelling voor *Mei* en de dichter Gorter. Of deze neergaande lijn in het aantal Gorter-/Mei-mentions zich in de volgende periode voortzet, zal duidelijk worden in de bespreking van de mentions 1 van het volgende decennium.

### 6.7.1.1 Co-mentions

Er is over het algemeen minder kwistig met mentions gestrooid dan in de vorige periodes. Querido is als altijd royaal met het noemen van literaire namen. In zijn bespreking van de schrijfster Carry van Bruggen noemt hij er 18, aangevuld met de zinsnede 'en nog vele anderen'.<sup>85</sup> Martinus Nijhoff laat zich

---

<sup>84</sup> Is. Querido werd als recensent opgevolgd door Maurits Uyldert, die zijn eerste recensie voor het *Algemeen Handelsblad* publiceerde op 2 mei 1925.

<sup>85</sup> *Algemeen Handelsblad*, 9 juli 1921, 5.

ook niet onbetuigd met recensies van respectievelijk dertien en tien co-mentions.<sup>86</sup> Er zijn in totaal 250 co-mentions. Het vaakst wordt als co-mention van de Gorter-/Mei-mention genoemd:

Willem Kloos:	15
Henriette Roland Holst:	12
Boutens:	8
Adama van Scheltema:	7
Van Eeden:	6
Jac van Looy:	5
J.H. Leopold:	5
Guido Gezelle:	5
Albert Verwey.	5

De andere mentions zijn minder dan vijf keer genoemd. Opvallend is dat er bij de eerste 6 plaatsen geen buitenlandse auteur vermeld kan worden. De hoogst scorende buitenlandse auteurs zijn: Dante, Goethe en Verlaine die elk vier keer worden genoemd net als de dichter-criticus Nijhoff en de romanschrijver Couperus.

Kloos als Tachtiger bij uitstek wordt net als de vorige decennia het meest genoemd. Hij wordt nu gevolgd door Henriette Roland Holst. Dat is wel te verklaren aan de hand van de besproken werken. Haar naam wordt samen met die van Herman Gorter en andere socialistische schrijvers genoemd wanneer het een bundel gedichten betreft met een sociale of socialistische strekking: twee dichtbundels van Van Collem, en verder dichtbundels van Bonn, Margot Vos en Marie Vos. Bovendien wordt Henriette Roland Holst samen met Gorter en andere Tachtigers genoemd in verschillende besprekingen van enkele delen uit de romancyclus van Joost Mendes, *Het geslacht der Santeljano's*, resp. *'s Werelds daverende wedloop* en *De hoge lichte kim der stilte*.<sup>87</sup> Deze romancyclus is een sleutelroman, waarin veel literaire figuren herkend kunnen worden en geeft een beeld van het zich ontwikkelende Amsterdam eind negentiende en begin twintigste eeuw.

---

<sup>86</sup> Zie *NRC* van 19 februari 1927, 15 en *NRC*, 27 september 1924, 20.

<sup>87</sup> Joost Mendes is het pseudoniem voor Emanuel Querido, vooral bekend als uitgever. Hij was de broer van Israël Querido.

Vergeleken met het aantal co-mentions in de vorige periode is het aantal co-mentions verminderd: van 354 tot 249. Ook in verhouding tot het aantal Gorter-/Mei-mentions is een daling te bespeuren. Uit de analyse van de gegevens van de volgende periode zal duidelijk worden of ook in dit opzicht de dalende lijn zich voortzet.

### 6.7.2 Mentions 2

Vergeleken met de vorige periode zijn er in dit decennium drie keer zoveel meer literatuurgerelateerde Gorter-/Mei-mentions: 151 mentions in dit decennium tegen 47 mentions in de periode 1910-1920. Daarbij zijn niet de 185 herdenkingsartikelen en –berichten gerekend naar aanleiding van Gorters zestigste geboortedag op 26 november 1924 en zijn overlijden op 15 september 1927. In welke relatie staan de mentions 2 in deze literatuurgerelateerde artikelen?

De artikelen zijn in drie groepen te verdelen. De eerste groep bespreekt een afzonderlijke dichter en komt uit bij een wat bredere kring van dichters; de tweede groep wordt gevormd door artikelen die naar aanleiding van een gebeurtenis meer specifiek op de beweging van Tachtig ingaan en de derde groep wordt gevormd door een grote diversiteit van onderwerpen.

Artikelen over afzonderlijke dichters zijn meestal geschreven naar aanleiding van een zekere leeftijd die de dichter heeft bereikt of naar aanleiding van zijn overlijden. Zo staat er een *In Memoriam* te lezen voor de dichter Adama van Scheltema die 6 mei 1924 overleed en over wie de steller van dit stuk vertelt dat hij meer dan Herman Gorter dichter was van de sociaal-democratische groep en die ook echt een volksdichter wilde zijn, terwijl het dichterschap van Gorter 'na de *Mei* al gauw uit was'.<sup>88</sup> In 1929 verschijnt er ook een herdenkingsboek, met daarin onder andere de herinneringen van Aart van der Leeuw aan de vriendschap met Adama van Scheltema en aan de gesprekken die de vriendenclub rond hen voerde over de literatuur van de Tachtigers met de getuigenis van Van der Leeuw: '[...] ik - Leo - als onverbeterlijk buitenman, hield staande, dat Gorters *Mei* door niets kon overtroffen worden [...]'.<sup>89</sup>

In september 1924 wordt Lodewijk van Deyssel zestig jaar. Er wordt veel over geschreven en de litteratoren putten zich uit om de verdiensten van Lodewijk

---

<sup>88</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 8 mei 1924, 2.

<sup>89</sup> *Het Vaderland* 16 juni 1929, 12. Met 'Leo' wordt Aart van der Leeuw bedoeld.

van Deyszel voor de Nederlandse letterkunde breed uit te meten, waardoor er wat glans afgaat van de andere Tachtigers. Zo schrijft Carel Scharren: 'De betekenis is geweest de bezieling, die wederom van deze bezielde, demonische gestalte is uitgegaan; want noch Kloos, noch Gorter, noch zelfs Verwey (om van anderen niet te spreken) hebben zoozeer in het jongere Holland met het trillend fluide van hun leven, het leven gewekt'.<sup>90</sup>

Er wordt ook wel gefabuleerd en de hand gelicht met historische feiten. Zo staat in de *Leidsche Courant* te lezen: 'Een aantal jongeren, die nu alle zoo wat 60 jaar of iets ouder zijn, we noemen o.a. Willem Kloos, Frederik van Eeden, Karel Alberdingk Thijm, Albert Verweij, Louis Couperus, Herman Gorter, kwam in die dagen veel te samen ten huize van den Amsterdamsche leeraar Dr. Willem Doorenbosch, een man, die buitengewoon bekend was met de wereldliteratuur en op letterkundige gebied zeldzaam frissche ideeën voorstond. Daar vormden zij langzamerhand te samen een bent, die zich in de allereerste plaats toelei op een vernielende kritiek op hun litteraire voorgangers'.<sup>91</sup>

De zestigste verjaardag van de dichter Leopold valt op 11 mei 1925 en het tijdschrift *De Witte Mier* brengt hem hulde met een reeks opstellen aan hem en zijn werk gewijd.<sup>92</sup> Ruim een maand later overlijdt Leopold en ook nu weer volgen er artikelen in de krant. Mr. Brouwer haalt herinneringen op aan zijn vriendschap met deze dichter. 'Hij zei mij dat hij groote waardeering had voor Gorter'. En van *Pan*: 'Hij toonde mij de voorrede: "In dit boek komen enkele verzen voor van den dichter Leopold". Diep ontroerd: "Daarvoor kan ik Gorter nooit danken; wat heeft hij mij gelukkig gemaakt"'.<sup>93</sup>

Karel van de Woestijne wordt in 1928 vijftig jaar en overlijdt een jaar later. In de *NRC* staat een *In Memoriam* te lezen waarin ook woorden van Pol de Mont worden geciteerd: '[...]; dat ik hem onmiddellijk beneden Vondel, het Nederlandsch genie bij uitstek, op één lijn zie staan met Hooft, - [...], evenals hij [...] een Zanger van de Renaissance, een Nederduitsch Florentijn en geestverwant van Botticelli en Della Robbia,- en met Kloos, Gorter en Gezelle'.<sup>94</sup>

---

<sup>90</sup> *De Gelderlander* 22 september 1924, 5.

<sup>91</sup> *Leidsche Courant* 27 september 1924, 9.

<sup>92</sup> Geciteerd uit de *NRC*, 27 mei 1925, 9.

<sup>93</sup> *Het vaderland*, 25 juni 1925, 6.

<sup>94</sup> *NRC*, 29 augustus 1929, 9.

Willem Kloos wordt in mei 1929 zeventig jaar. Er volgen veel welsprekende opstellen over de betekenis van deze Tachtiger en uiteraard wordt meestal de gehele beweging van Tachtig besproken. Zo schrijft de dichter Frans Bastiaanse: '[...] want de stroom die bij Kloos begint te vloeien heeft in zich genomen Gorter, Boutens, Geerten Gossaert en talrijke anderen, die, van oorsprong één, maar in wezen verscheiden, het levende water van den geest hebben uitgestort in den stroom onzer moderne cultuur'.<sup>95</sup>

In dit decennium worden er relatief veel artikelen over Henriette Roland Holst geschreven. S. schrijft in de *Leidsche Courant* een reeks artikelen over haar, en als ze in december 1930 zestig jaar wordt, verschijnen er beschouwingen over haar werk, artikelen die elkaar soms wel tegenspreken. Zo schrijft De Jong: 'Men kan de prachtige Adama van Scheltema, de vaak sublieme Van Collem, de klokkenhelder zingende Gorter naar alle zijden volledig recht doen wedervaren en toch Henriette Roland Holst stellen boven hen allen'.<sup>96</sup> Maar elders wordt zij weer gelijkgesteld met Gorter: 'Het is zeer merkwaardig, dat zij, werkende in het hart van een negatieven, beschouwenden, sentiment-rijken tijd van den aanvang af zoo positief, actief, constructief, episch is geweest. Daardoor staat zij alleen met Gorter in onze literatuur'.<sup>97</sup>

In februari 1930 wordt de dichter P.C. Boutens zestig jaar en in de opstellen over hem wordt steevast de invloed genoemd die Gorters gedichten uitoefende op Boutens' eerste dichtbundel, zoals in de tekst die overigens ook geschreven werd naar aanleiding van een bibliotheek uitgave van Boutens' gedichten: 'Het is Boutens geweest die in de Nederlandsche poëzie de zielskracht herschiep. Het wereldsch feest van tachtig vierde zich uit in Gorters *Mei*, de levenskracht die de eerste overwinning behaald had streed verblind en verbijsterd voort, of zocht onvruchtbaar uiterste verfijning: Boutens' eerste verzen vertoonen de sporen daarvan'.<sup>98</sup>

De tweede groep artikelen met de Gorter- *Mei*-mention wordt gevormd door artikelen die nog wat specifiek op de beweging van Tachtig ingaan.

Henri Borel schrijft met heimwee over de tijd van de Tachtigers en is nog steeds vol vervoering als hij de *Mei* en de *Verzen* van Gorter leest. Hij beklagt

---

<sup>95</sup> *NRC*, 4 mei 1929, 18.

<sup>96</sup> *Voorwaarts*, 19 december 1930, 10.

<sup>97</sup> *NRC*, 20 december 1929, 4.

<sup>98</sup> *Het Vaderland*, 19 februari 1930, 9.

de jonge mensen die nu opgroeien, 'want ze hebben nooit gekend: Een nieuwe lente en een nieuw geluid, zoals wij, vijftigers, die gekend hebben, toen de jonge dichter Herman Gorter zijn *Mei* liet verschijnen, in den bloesemenden tijd, dat hij nog zuiver dichter was, en nog nooit van "burgerlijke poëzie" had gehoord'.<sup>99</sup>

In *Morks Magazijn* geeft J. Zeldenthuis in een overzicht aan hoe de lyriek in Nederland zich sinds 1880 heeft ontwikkeld. 'De Nieuwe-Gidsers brachten de reactie: Perk, Kloos, Gorter, Verwey en Van Eeden zijn de leidende dichters; [...]. Het samengaan van de eerste tien jaren ging verloren, ieder zocht zijn eigen weg en eigen verwantschap. Perk was gestorven, Kloos, Gorter, Van Eeden en Verwey hadden, lyrisch, het beste gegeven wat zij bezaten'.<sup>100</sup>

J. Prinsen bespreekt Dr. J.C. de Haan, *Studiën over de Romeinsche elementen in Hooft's niet-dramatische poëzie*. Hij schrijft onder andere 'Wat Hooft deed, deden op hun beurt de Tachtigers, die zich in walging afwendden van de suffe rhetorische trucjes hunner voorgangers, maar men kan er zeker van zijn, dat men bij Kloos, Gorter, Verwey, meestal wel onbewust gebruikt, allerlei beelden en wendingen van Shelley en Keats terug zal vinden, terwijl ook hier de taal der groote leiders thans weer in een nieuwe retoriek verloopt'.<sup>101</sup>

Het veertigjarig bestaan van *De Nieuwe Gids* wordt in 1925 uitvoerig herdacht in de verschillende dag- en weekbladen. J. Prinsen J.Lz. schrijft over de plicht van *De Groene Amsterdammer* om het veertigste jaar van *De Nieuwe Gids* te gedenken. 'Veel van de poëzie van Kloos, Gorter, Van Eeden, Verwey kan naast het allerbeste genoemd worden van wat in het laatste kwart der negentiende eeuw in West-Europa verscheen'.<sup>102</sup>

S. schrijft in de *Leidsche Courant* over de beweging van Tachtig: 'En in denzelfden tijd breekt Herman Gorter, die de allerzuiverste vertegenwoordiger was van het streven der *Nieuwe Gids* en ook de uiterste consequenties heeft gezocht, met het individualisme. Bij het dilemma van Verwey kiest hij 'het Volk' in den beperkten zin van het socialisme. Hij opent eindelijk in ons land de sluizen van de sociale lyriek in Nederland'.<sup>103</sup> Een week later begint hij een reeks artikelen over het werk van Herman Gorter. Het eerste artikel gaat over

---

<sup>99</sup> *Het Vaderland*, 19 februari 1922, 5.

<sup>100</sup> *NRC*, 16 januari 1923, 6.

<sup>101</sup> *NRC*, 26 januari 1924, 13-14.

<sup>102</sup> *De Groene Amsterdammer*, 29 augustus 1925, 13.

<sup>103</sup> *Leidsche Courant*, 12 september 1925, 9.

*Mei*: 'Opeens scheen waarheid te zullen worden, wat Van Deysse van de nieuwe literatuur profeteerde: Holland hoog op te zullen stooten in de vaart der volkeren'. Wat de interpretatie van het gedicht betreft volgt hij die van de *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* van Albert Verwey.<sup>104</sup>

Querido overziet net als zijn vakgenoot Henri Borel 25 jaar letterkunde vanaf 1898 onder koningin Wilhelmina.<sup>105</sup> Net als Borel stelt hij dat in 1898 de beweging van 80 was doodgebloed. Hij schrijft onder andere: 'In 1889 eindelijk verscheen in *De Nieuwe Gids* een eerste fragment van het later zoo beroemd geworden gedicht *Mei* van Herman Gorter. Ook verschijnen de gedichten van Kloos: *Het boek van kind en God*, *Een passiespel*, en daarin de beroemde *Pathologieën*. Gorter's *Mei* bracht een geheele taalrevolutie teweeg. Men schimpte en vereerde in gelijke mate. [...] De groote dichter Gorter leek gansch en al van zijn dichterschap afgedwaald. Het uitputtend individualisme van zijn woordkunst had hem tot het droog-verstandelijke en contemplatieve terug doen keeren'.

Frank van der Goes publiceert in *Groot-Nederland* zijn herinneringen onder de titel *De crisis in De Nieuwe Gids* en legt daarin uit hoe door het autocratische handelen van Kloos de samenwerking tussen hem en de andere redactieleden onmogelijk werd en hoe Kloos zelfs eigenmachtig een geheel nieuwe redactie aanstelde met voorbijgaan aan de wensen van de andere drie redactie-eigenaren van het blad, zoals onder meer de wens van Frederik van Eeden, Frank van der Goes en P.L. Tak.<sup>106</sup>

De derde groep mentions bevat een grote verscheidenheid van literaire onderwerpen: artikelen over Shelley, Keats, Rossetti, Swarth, Schaepman, Vermeylen, Mei-dichters, natuurpoëzie, socialistische poëzie, en nog veel meer. Zo legt Martinus Nijhoff in een interview uit dat techniek en dichtkunst niet samengaan: 'Iets anders wordt het, als technische producten het onderwerp zelf van creatieve kunst gaan vormen, vóór ze in het collectief bewustzijn van ons volk zijn opgenomen. Wij kunnen, zoals Gorter deed, de fiets en de piano reeds gebruiken, maar verzen over auto's en radio's verraden alleen, dat hun

---

<sup>104</sup> *Leidsche Courant*, 19 september 1925, 9. De volgende artikelen verschijnen op 26 september, 10 en 17 oktober en gaan resp. over *De School der Poëzie*, de socialistische poëzie en *Pan*.

<sup>105</sup> Borel in *Het Vaderland*, 28 augustus 1923, 9 en Querido in het *Algemeen Handelsblad* 4 september 1923, 35.

<sup>106</sup> De crisis als door Van der Goes beschreven wordt omstandig naverteld in *Het Vaderland*, 8 oktober 1927, 10 en van 8 december 1927, 10.

dichter een nouveau riche is'.<sup>107</sup> Zie voor alle mentions het overzicht van de literatuurgerelateerde artikelen van dit decennium.

### 6.7.3 Mentions 3

Deze groep, de groep van artikelen met niet-literatuurgerelateerde mentions, is bijna twee keer zo groot als dezelfde groep in het vorige decennium: 84 tegen 43. Volstaan wordt met het aanhalen van voorbeelden en ter wille van de overzichtelijkheid met de volgende indeling.

Tot de afdeling die 'het dagelijks leven' genoemd kan worden, behoort de herinnering van een journalist aan een gedicht van Tollens, *De brand*. En hij ziet zich weer in de klas zitten waar Nederlandse literatuur werd behandeld door een saaie leraar Nederlands: Tollens, Borger, Ter Haar, Ten Kate. En hij vervolgt: 'Het was in den tijd, dat we met Perk en Kloos op stille bankjes in lommerrijke laantjes van stadsparken zaten, dat we met bundels van Van Eeden en met de *Mei* van Gorter onder het hoofdkussen sliepen'. Dat was poëzie die toen nog niet op de hbs werd behandeld.<sup>108</sup> Hoopgevend voor de literatuur is een artikel in het tijdschrift *Buiten*, waarin de auteur erop wijst dat de Aalsmeerse kweker ook veel literatuur leest. Hij noemt namen als Van Deyssel, Kloos, Ina Boudier-Bakker, Herman de Man en Herman Gorter.<sup>109</sup> En als laatste voorbeeld van deze afdeling een citaat uit een artikel van de *Leeuwarder Courant* over voorvallen in Londen onder andere over de kus die een Engelse gaf aan een schoothondje. 'Hoe zouden wij over Perk en Gorter denken indien wij kussen walgelijk vonden?'<sup>110</sup>

In muziekrecensies wordt nogal eens de dichter Gorter en zijn *Mei* genoemd. Zo de bespreking van het optreden van het Jazz-orkest onder leiding van Paul Whiteman. 'Ik heb nauwelijks de tijd om na te gaan hoe al die geluiden voortgebracht worden, of het 'tone poëm' is uit; applaus; onmiddellijk wordt no. 2 ingezet: glissandi der trombones, heviglijk bibberende saxophones, een oorverdoovend geschetter [...]. Ja, dat is als in Gorters *Mei*: Het schettert, het schettertettert, het schettertrompettert in de lucht!'<sup>111</sup> A.d.W., de

---

<sup>107</sup> *Het Vaderland*, 29 mei 1930, 6.

<sup>108</sup> *NRC*, 28 mei 1929, 17.

<sup>109</sup> Geciteerd uit *Het Vaderland*, 20 december 1928, 14.

<sup>110</sup> *Leeuwarder Courant*, 10 maart 1927, 9.

<sup>111</sup> *Haarlem's Dagblad*, 25 juni 1926, 9.



muziekrecensent van *Het Vaderland*, noemt bij een aantal uitvoeringen van Debussy deze componist 'de Franse Gorter'.<sup>112</sup>

De componist en jeugdvriend van Gorter, Alphons Diepenbrock, overlijdt 5 april 1921 en naar aanleiding daarvan schrijft Hein Boeken een artikel over hem in *De Nieuwe Tijd*. Hij vertelt onder andere de volgende anekdote. Diepenbrock toonde hem een stoel waarop Gorter avond aan avond gedeeltes voorlas aan Diepenbrock uit de *Mei* tot hij de gehele *Mei* had voorgelezen. Diepenbrock had van Gorter de verzekering gekregen 'dat die nog aan niemand toevertrouwde fantasieën niet voor het oogenblik geboren, maar bestemd waren om zoo er nog menschen waren, waardig om die in zich op te nemen, het menschdom blijvend te verheugen'.<sup>113</sup>

Ook in de schilderkunst wordt Gorter nogal eens genoemd. Just Havelaar beschrijft in zijn column de wandschilderingen van A. Hendriks in *Metropole*, een volksrestaurant voor de allerarmsten in Den Haag, een filantropische inrichting met onder meer vele dichtregels uit Gorters *Mei*, 'dichtregels die van schoone, ongerepte heerlijkheden vertellen'.<sup>114</sup> Karel van de Woestijne schrijft over de Belgische schilder James Ensor. 'Hoort ge in het lange en noodige citaat, den wellust van den echten woord-kunstenaar, van den oog- en oor-gevoeligen schrijver, van den minnaar van klank-expressie - mots des maux - der kleur-expressie - mots sonnante picturalement - in taal, beeldende en dansende taal, in verluchtende taal en in zingende taal? Gij denkt aan het 'Sonnet des Voyelles' van den veel belachen, thans oppermachtig-heerschenden Jean Arthur Rimbaud; gij denkt aan den Gorter der eerste 'Verzen'; en wellicht denkt gij aan Gezelle en - waarom niet? - aan Vondel, zooals gij denkt aan Vergilius en aan den ouden Homerus'.<sup>115</sup>

In artikelen over sport wordt Gorters naam soms ook genoemd. Gorter was immers een fervent sportman, die verschillende sporten beoefende: cricket, voetbal, tennis, zeilen en schaatsen. Hij heeft als voorzitter van zijn *Amsterdamsche Sportclub* meegepraat over een landelijke sportvereniging, waaruit later de KNVB is ontstaan. De *NRC* citeert uit het boek dat het veertigjarig bestaan van de KNVB beschrijft: 'Op 17 November 1889 had er in Café Neuf te Haarlem een bijeenkomst plaats. In die voorloopige vergadering,

---

<sup>112</sup> *Het Vaderland*, 12 juni 1926, 6; 10 december 1928, 10; 29 januari 1929, 9.

<sup>113</sup> Geciteerd uit de *NRC*, 25 april 1921, 9.

<sup>114</sup> *Het vaderland*, 4 juni 1927, 6.

<sup>115</sup> *NRC*, 29 april 1921, 9. Het zelfde citaat in *Elsevier* 1928 I, 78.

door Mulier gepresideerd, waren tegenwoordig de heeren M.Weinthal en P. Droogleever Fortuyn (Concordia Rotterdam), H.Blijstra (Delftsche F.C.), H.Westerveld, A. van Walcheren en W.Bok (H.F.C.), H.Coops (H.V.V.), J.Boer (Olympia, Rotterdam en V.V. "Rotterdam"), Dr. H.Gorter (Amsterdamsche Sportclub), Van Hasselt (R.A.P.) en H.Rust en Harthoorn (V.V.A.). Men ziet dat wijlen de dichter Herman Gorter onder de aanwezigen was'.<sup>116</sup>

Wanneer mr. P.J. Droogleever Fortuyn wordt benoemd tot burgemeester van de stad Rotterdam vertelt hij in het tijdschrift *Revue der Sporten* over Herman Gorter, dichter en sportman: 'Wat waren wij niet blij met Herman Gorter, immers een der onzen, een sportstrijder van den eersten rang, die daar al dadelijk gezet werd in de fiere rij der beste dichters van Nederland'.<sup>117</sup>

Ter gelegenheid van Gorters zestigste verjaardag en ook naar aanleiding van zijn overlijden verschijnen er verhalen in de krant over zijn jeugd, toen hij het *Mei*-gedicht maakte. Het plaatsje Balk komt met foto en al in de krant omdat Herman Gorter er in zomervakanties vaak logeerde bij zijn grootouders en men veronderstelt dat de gracht aldaar hem geïnspireerd heeft tot het gedicht.<sup>118</sup> Als het Amersfoortse gymnasium zijn 550-jarig bestaan viert, wordt er natuurlijk ook aandacht geschonken aan de beroemde dichter die er klassieke talen had gedoceerd. Een journalist van *Het Volk* vertelt erover maar heeft zich niet zo goed gedocumenteerd, zoals blijkt uit de volgende zin: 'Dr. Herman Gorter dichtte zijn *Mei*, toen hij van 1890 tot 1903 hier leraar was in de oude talen en "in een oud stadje langs den waterkant" (sic!) - lees de beginverzen - aan het gymnasium, toen nog gevestigd in het gebouw aan den Zuidsingel. de oude schilderachtige stadsgracht, beleefde deze begenadigde dichter zijn inspiraties'.<sup>119</sup> Ook het verslag in de *NRC* suggereert dat met Amersfoort 'het oude stadje met den waterkant (sic!) uit Gorters *Mei* wordt bedoeld'.<sup>120</sup> Dat klopt natuurlijk niet want Gorter had zijn *Mei* geschreven voordat hij leraar in Amersfoort werd.

Een interessante visie ontwikkelt H.J. Stratemeijer in een beschouwing waarin hij de ontwikkeling van het krantenbedrijf schetst en vergelijkt met de

---

<sup>116</sup> *NRC*, 1 december 1929, 17. Zie ook Endt (1986), 257.

<sup>117</sup> *NRC*, 30 oktober 1928, 14.

<sup>118</sup> Zie bijvoorbeeld *Leeuwarder Nieuwsblad*, 27 september 1927, 4. En het *Leidsch Dagblad*, 27 september 1927, 10.

<sup>119</sup> *De Tijd*, 25 oktober 1926, 10.

<sup>120</sup> *NRC*, 20 december 1926, 3. (Gelet op de fout in het citaat kan verondersteld worden dat de *NRC* het bericht uit *Het Volk* heeft overgenomen.)

literatuur van Tachtig. Het krantenbedrijf, zo schrijft hij naar aanleiding van het jubileum van het *Haarlem's Dagblad*, ontplooidde zich en groeide mee met de maatschappelijke ontwikkeling en heeft daardoor de weg gevonden tot het grote Nederlandse publiek. Datzelfde kan niet gezegd worden van de beweging van Tachtig. 'Enkelen onzer moderne schrijvers en dichters hebben monumentale werken gesticht [...]. Maar "populair", bekend ook buiten de sfeer der letterkundigen in engeren zin, is geen hunner geworden. [...] Hiervoor zijn goede redenen. De Nieuwe Gids-beweging was op zichzelf niet voorbarig - er was verlangen naar vernieuwing - ze was uiteraard revolutionnair, maar in hare uitingen meer exkusief dan democratisch [...]. Ze mist het contact met het Nederlandsche volk'. Hij eindigt met de zin: ' 't worde weer eens lente in onze literatuur!'<sup>121</sup>

Er wordt ook wel een link gelegd tussen de lente en Gorters *Mei*. 'Gorter's *Mei* is wel een zèèr Hollandsch gedicht want Hollands Mei, meer nog dan alle andere meiemaanden, is een poëma van frissche lieflijkheid. Het trof ons zoo toen wij een paar dagen geleden - eind April is ditmaal al zeer goed begin Mei! - uit het buitenland kwamen'.<sup>122</sup>

Voor alle mentions Gorter/*Mei* in de niet-literatuurgerelateerde artikelen verwijs ik naar het overzicht van dit decennium.

## 6.8 Citaten

Er zijn dit decennium zoveel meer citaten dan in de vorige perioden dat ze onderverdeeld worden in de volgende typen: 1. Het volledige citaat van de eerste versregel; 2. Een variatie op deze eerste versregel; 3. De helft van het citaat, te weten: een nieuw geluid; 4. Een ander citaat uit *Mei*; 5. Het citaat van de eerste versregel, al dan niet gevarieerd in een advertentie; 6. Een citaat uit andere gedichten van Gorter.

### 6.8.1 Een nieuwe lente en een nieuw geluid

Het bestand van het decennium 1921-1930 bevat 129 maal het citaat van de eerste versregel uit *Mei*, meestal zonder het verbindingswoordje 'en'. De verscheidenheid aan onderwerpen is eveneens een stuk groter geworden. Het

---

<sup>121</sup> *Haarlem's Dagblad*, 7 juli 1923, 21.

<sup>122</sup> *Het Vaderland*, 3 mei 1930, 5.

citaat wordt verreweg het meest gebruikt in politieke commentaren. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een commentaar op een regeringscrisis uit 1925: 'Dat is een nieuwe lente en een nieuw geluid om met den dichter Gorter te spreken, want tot nog toe heeft de S.D.A.P. altijd juist andersom gedaan en zich nooit om het bereikbare bekreund'.<sup>123</sup> Een ander voorbeeld biedt een verslag van een gemeenteraadsvergadering van Amsterdam: 'Er is geen sprake van dat het college zou zijn geweest reactionair. [...]. Zou men na de nota van wijzigingen, al kunnen spreken van een nieuwe begroting, zeker zou men verkeerd doen te spreken van een nieuwe lente, of zelfs maar van een nieuw geluid'.<sup>124</sup> Een voorbeeld van een commentaar op de toestand in de Verenigde Staten, waarin de economische crisis van de jaren dertig al enigszins doorklinkt: '“Een nieuwe lente, een nieuw geluid!” - Het is zeker merkwaardig en voor den toestand in het economisch leven wel héél tekenend hoe veranderd de toon is, die in de allerlaatsten tijd uit berichten en overzichten uit de Vereenigde Staten hoorbaar wordt, aldus de Telegraaf'.<sup>125</sup>

Uiteraard wordt het citaat vaak gebruikt in verband met de lente, ook al valt deze wat tegen, zoals deze voorjaarsobservatie aangeeft: '21 Maart .... maar geen dag van blauwe wolken en lachende zon ... doch grijze luchten, melancholiek tjiipende musschen en krakeelende katers, die vruchteloos trachten de uitverkorenen huns harten tot in den hoogsten dakgoot te lokken om daar, gezamenlijk, en door liefdesbanden stevig omstrengeld, - in dartel gespeel het vroolijke feest van een nieuwe lente en een nieuw geluid te vieren'.<sup>126</sup>

Een onderwerp dat in het vorige decennium nog niet ter sprake kwam, is 'kleding' en 'mode', zoals dit voorbeeld laat zien: '“Een nieuwe lente, een nieuw geluid” heeft Herman Gorter gedicht. Als hij in den tegenwoordigen tijd gedicht had, zou hij hebben geschreven: een nieuwe modeshow, een nieuwe vrouw! En het was even schoon en even waar geweest. [...] Ik ben in Des Indes gaan kijken, hoe de toch al zoo nieuwe en eeuwig jonge vrouw zich dit jaar nog eens extra vernieuwen zou'.<sup>127</sup>

---

<sup>123</sup> *Het Vaderland*, 28 november 1925, 1.

<sup>124</sup> *Algemeen Handelsblad*, 15 november 1929, 18.

<sup>125</sup> *De Sumatra Post*, 7 april 1930, 9.

<sup>126</sup> *Nieuwsblad van het Noorden* 27 maart 1922, 9.

<sup>127</sup> *Indische Courant*, 5 november 1927, 10.

Er komen ook onderwerpen bij die over de nieuwe verworvenheden van de techniek gaan, zoals de foto, die weliswaar al jaren in de geïllustreerde pers haar intrede had gedaan, maar dit decennium pas in de dagbladpers wordt toegelaten. De reden dat er tot dusverre slechts spaarzaam gebruik werd gemaakt van de foto, is dat foto's afdrukken in een krant een kostbaar en langdurig procédé was. Bovendien vond men dat in strijd met de gedachte dat het woord de hoogste vorm was van informatieoverdracht.<sup>128</sup> De krant liet foto's in deze tijd vaak bij elkaar op een pagina afdrukken. Een voorbeeld: Onderschrift bij een van enkele foto's, die 'De wereld in beeld' geven. De foto toont een vogel in de overigens nog kale kruin van een boom: 'Een nieuwe lente, een nieuw geluid'.<sup>129</sup>

Een voorbeeld van het onderwerp 'film', nog steeds een noviteit in deze periode: De tekst is geschreven naar aanleiding van de uitdrukking 'valsche lente' in een commentaar op de film *Salombo*: 'De Fransche termen "valse lente" van het programma zijn misschien wat te Kollewijnistisch opgevat. Maar het doet ons toch genoeg, dat nu voor het eerst sinds Gorter zijn "nieuwe lente en een nieuw geluid" uitvond, eindelijk een ander soort lente bedacht is'.<sup>130</sup>

Een voorbeeld van een derde noviteit is het vliegtuig, en in het bijzonder de vliegtocht van Nederland naar het verre Nederlands-Indië: verschillende toespraken werden gehouden op de receptie die werd georganiseerd door het comité 'Vliegtocht Nederland-Indië'. Namens de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging voor Luchtvaart sprak jonkheer Van den Bergh Van Heemstede: 'Moge deze vlucht voor Groot-Nederland aankondigen: een nieuwe lente en een nieuw geluid!'<sup>131</sup>

Er komen steeds meer journalisten die met hun vaak geestige stukjes de lezers aan hun krant willen binden, zoals een artikeltje over kippen die uit de krant vernemen dat er nu drie keer zoveel voor een ei betaald moet worden. Ze willen meteen hogere eisen stellen aan hun voer, aan hun hok, et cetera. Het stukje besluit met de opmerking: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'.<sup>132</sup> In het volgende voorbeeld schrijft Eduard Veterman over psychologie en

---

<sup>128</sup> Wijfjes (2004) 42.

<sup>129</sup> *Indische Courant*, 5 april 1930, 16.

<sup>130</sup> *Algemeen Handelsblad*, 15 mei 1926, 5.

<sup>131</sup> *NRC*, 29 september 1924, 9.

<sup>132</sup> *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 26 maart 1921, 9.

beschouwt de hors d'oeuvres psychologisch. Over de Salade Italienne: ‘Vormen zij niet - oranje peen-snipers, groene paarlen en ivorkleurige celerie - een lentegedicht? Zingt het voorjaar niet onder die mayonnaise van een nieuwe lente en een nieuw geluid?’<sup>133</sup>

Het citaat, dat in veel gevallen niet meer als citaat wordt ervaren maar als een staande uitdrukking, komt van pas bij tal van onderwerpen, zoals jeugd, onderwijs, kerk, drankbestrijding, toneel, revue en drooglegging. Van dit laatste onderwerp, dat wel heel duidelijk getuigt van de energie en ondernemersgeest, die de maatschappij van die dagen uitstraalt, biedt een artikel over de drooglegging van de Wieringermeer een aardig voorbeeld: De dijk Medemblik-Wieringen is al klaar. Over Medemblik: ‘Heden luiden de kerkklokken in het vergeten stadje met blijden klank en vroolijk wapperen de vlaggen van “torentrans en top”. En wie goed luistert hoort de ritseling van nieuw leven. Het lijkt wel waarlijk in economisch opzicht een nieuwe lente en een nieuw geluid’.<sup>134</sup>

Het citaat of de uitdrukking wordt zo vaak gebruikt dat Charivarius zich eraan stoort. Charivarius is het pseudoniem voor Gerard Nolst Trenité (1870-1946). Hij studeerde Klassieke Letteren; na zijn kandidaats zwaaide hij om naar Rechten, maar ook deze studie beviel hem niet, waarna hij koos voor Staatswetenschappen. Hij maakte een reis naar Canada, en een wereldreis en werd leraar Engels en Staatswetenschappen aan de HBS te Haarlem. Juist het feit dat hij geen Nederlands studeerde, stelde hem in staat zich onbevangen op de aanranders van zijn moedertaal te werpen. Zelf zegt hij: ‘Wat de lagere school leert is voldoende; de oorzaak der meeste fouten is niet onkunde, maar onnadenkendheid’.<sup>135</sup> Charivarius stelt dit veelvuldig gebruik maar liefst vijf keer aan de kaak in *De Groene*, waar hij zijn taalrubriek wekelijks verzorgde, zoals in *De Groene* van 28 mei 1921, 10, waarin hij duidelijk laat merken dat de uitdrukking niet meer origineel is. Hij neemt als voorbeeld twee citaten uit twee verschillende kranten om ze aan de schandpaal te nagelen en zet er boven: ‘Het niet-nieuwe nieuwe geluid’. ‘Een nieuw geluid! (Utr.Ct.) Een nieuwe lente en een nieuw geluid. Maar dit geluid zal, enz. (Hbl)’.

---

<sup>133</sup> *Het Vaderland*, 29 mei 1927, 5.

<sup>134</sup> *Nieuwe Leidsche Courant*, 10 februari 1930, 7.

<sup>135</sup> Charivarius (1986).

Maar tegen het gebruik van deze uitdrukking is geen kruid gewassen. Stukjesschrijvers en journalisten gaan er gewoon mee door en zetten de waarschuwing van Charivarius er maar meteen bij, zoals blijkt uit een stukje van Duwartso over Het nieuwe costuum: ‘ 't Was zoo omstreeks den tijd, dat men ieder oogenblik kon verwachten, dat de buitengewoon taalgevoelige Charivarius zich weer zou ergeren aan “ 't niet nieuwe, toch steeds weer nieuwe geluid”, waarmede telken jare een nieuwe lente wordt ingeluid’.<sup>136</sup>

Het veelvuldig gebruik van citaten, niet alleen het bekende citaat uit Gorters *Mei* maar ook van Keats, Dante, Shakespeare en andere dichters is ook *Het Vaderland* niet ontgaan. Het dagblad noemt het verschijnsel ‘Citatitis’ en organiseert daarom een prijsvraag: ‘De puzzle, die ditmaal aan uw scherpzinnigheid wordt prijs gegeven, komt voort uit het verschijnsel Citatitis, een boosaardige ziekte, die velen aantast. Hoevelen onzer, uwer, hunner, citeeren niet uit en na: “A Thing of Beauty is a Joy for ever”, “Een nieuwe Lente en een nieuw geluid”, “To be or not to be” ... enz.? Dat wordt zoo'n ingekankerde gewoonte, dat men zich ten slotte heelemaal niet meer realiseert, wát en wien men eigenlijk aanhaalt’. Daarom volgt er een prijsvraag: men moet van de 25 opgegeven citaten vermelden van wie deze afkomstig zijn.<sup>137</sup>

### 6.8.2 Variaties

Het bekende citaat van Gorter kan ook op veel manieren gevarieerd worden, zoals uit de volgende voorbeelden blijkt. Het bestand toont 42 variaties. De meeste gaan over de lente. Met enkele voorbeelden wordt dit verduidelijkt. Het volgende is een ingezonden versje van een krantenlezer: ‘Een koude lente en een oud geluid. Als Gorter dit jaar zijn *Mei* had geschreven / Nu ijzige kou ons doet rillen en beven / Dan klonk er beslist aan het eind van zijn lied / "Vergeet in de Meimaand uw winterjas niet." ’. Het ingezonden versje is ondertekend met B.J. P. te S. Het afscheid van de winter kan ook weemoedig stemmen zoals in het volgende voorbeeld: ‘ 't Afscheid van 't ijs zal tòch weemoedig stemmen. Maar een nieuw getij, de lente, eischt langzaam aan ook haar rechten en met haar komt een nieuw geluid!’<sup>138</sup> Met het uitbreken van de

---

<sup>136</sup> *Voorwaarts*, 18 augustus 1926, 9.

<sup>137</sup> *Het Vaderland*, 29 februari 1928, 7.

<sup>138</sup> *Leidsche Courant*, 23 februari 1929, 2.

lente begint vaak ook de grote schoonmaak, zoals een strip duidelijk maakt. Deze laat zien dat vrouwlief het hele huis heeft schoongemaakt. Als haar echtgenoot thuiskomt, moet hij daar even aan wennen. Het commentaar tot slot luidt: 'Dan breekt de arme Jansen/ In luid gemopper uit./ Het moog' een nieuwe lente zijn,/ Maar 't is geen nieuw geluid'.<sup>139</sup>

In 1927 is men vol verbazing over het wonder dat radio heet, zoals duidelijk wordt uit de volgende poëtische omschrijving: 'In het rijk der luchten, waar de aethergolfjes kabbelen, is een nieuwe bron ontsprongen, welke jong en krachtig z'n onzichtbare golven in den aether zendt. Een nieuwe stem en een nieuw geluid laat zich sedert Zaterdag j.l. hooren tusschen de vele reeds bekende stemmen in het land der radioluisteraars.. De stem van de "zingende torens" van Huizen, het omroep-station der Katholieken en Protestanten'.<sup>140</sup>

Een voorbeeld van een commentaartekst op een nieuw offensief in China van de nationalistten tegen het Noorden begint met de titel: 'Een nieuwe lente en een nieuw gevecht'.<sup>141</sup>

Johan Braakensiek, de politieke tekenaar van *De Groene Amsterdammer*, heeft een karikatuur gemaakt van professor Naber, die dat jaar als de rector magnificus een toespraak in het Latijn houdt. Hij staat achter een lessenaar en achter hem staan twee heren met de pedelstaf in de hand, van wie de ene de andere toefluistert: 'Een nieuwe lente, - een oud geluid!' In dezelfde aflevering staat een spottendicht van Charivarius op deze rectorale rede te lezen. Professor S.A. Naber had destijds Herman Gorter, Perk, Kloos en Aegidius Timmerman college gegeven. Over zijn doodsaai manier van college geven doet Timmerman geestig verslag.<sup>142</sup> Naber is ook de hoogleraar die in 1889 de eerste dissertatie van Herman Gorter afwees.<sup>143</sup>

In de *Leidsche Courant* verscheen op 11 februari 1929 een dramatisch verhaal hoe een schip, geladen met 70 postzakken op weg was naar Schiermonnikoog dat al 10 dagen door weersomstandigheden was geïsoleerd van de rest van de wereld. Maar het vaartuig moest weer terugkeren wegens een naderende storm. Men hoopte en twijfelde tegelijk, 'totdat door den

---

<sup>139</sup> *Haarlem's Dagblad*, 17 april 1924, 19.

<sup>140</sup> *Leidsche Courant*, 24 oktober 1927, 1. In de begintijd van de radio waren de confessionele omroepen in Huizen gevestigd.

<sup>141</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 18 april 1928, 3.

<sup>142</sup> Zie Timmerman (1983) 151-153 en 260-264.

<sup>143</sup> Endt (1986) 231 en 251.



stikdonkeren nacht een vast licht kwam schijnen. Dat was de verlossing'. Men ging met opgeruimd gemoed naar bed, want zondag zou aan alle zorgen een einde komen. 'Een nieuwe week ... een nieuw geluid! Tien dagen ingesloten - den elfden dag de vrijheid!' Maar het schip moest toch weer terugkeren en bereikte het eiland niet.<sup>144</sup>

Er zijn nog tal van andere voorbeelden van variaties op het meest bekende Gorter-citaat. Voor de overige voorbeelden verwijs ik naar het overzicht van dit decennium.

### 6.8.3 Een nieuw geluid

De uitdrukking 'een nieuw geluid' in figuurlijke betekenis is van Gorters eerste versregel uit *Mei* afkomstig.<sup>145</sup> Charivarius beschouwt eveneens 'een nieuw geluid' als onderdeel van het bekende Gorter-citaat.<sup>146</sup> Het bestand bevat in totaal 59 van deze uitdrukkingen. Verreweg het meest frequent wordt de uitdrukking gebruikt in politieke commentaren. Een tekst over de toespraak van gouverneur Harding in de Verenigde Staten vermeldt dat er thans geen gevaar meer is voor 'eenige algemeene financieele debâcle' in de Verenigde Staten. 'De tijd is gekomen voor hernieuwden ondernemingsgeest en vertrouwen'. Boven deze tekst heeft de krant gezet: 'Een nieuw geluid'.<sup>147</sup> Het dagblad *De Tijd* plaatst boven een artikel over de Belgisch-Nederlandse betrekkingen: 'Een nieuw geluid?' De belangrijkste zin luidt: 'Wat de Wielingen betreft, is de commissie van meening, dat Nederland moet beginnen met de rechten van België op deze wateren te erkennen'.<sup>148</sup> En in het 'Buitenlandsch overzicht' van het *Nieuwsblad voor Gorinchem e.o.* uit 1929 staat te lezen: 'De fascisten zijn voorlopers van een nieuw politiek en sociaal leven op dezen aardbol. Marxisme en klassenstrijd worden verworpen. De staat en het gezag zijn primair. Het individu behoort zich volkomen te onderwerpen aan den staat. Dit is een zeer belangrijk en nieuw geluid'.<sup>149</sup>

---

<sup>144</sup> *Leidsche Courant*, 29 februari 1929, 6.

<sup>145</sup> Voordat het gedicht *Mei* verscheen, werd de woordgroep soms in de letterlijke betekenis gebruikt. De Taaladviesdienst van het Genootschap *Onze Taal* vond, desgevraagd, in de DBNL eveneens slechts enkele citaten en alleen in de letterlijke betekenis.

<sup>146</sup> Zie bijvoorbeeld *De Groene Amsterdammer*, 27 mei 1922, 9.

<sup>147</sup> *Algemeen Handelsblad*, 9 mei 1921, 13.

<sup>148</sup> *De Tijd*, 18 februari 1921, 10.

<sup>149</sup> *Nieuwsblad voor Gorinchem e.o.*, 20 september 1929, 3.

In berichten en beschouwingen over het onderwijs valt de uitdrukking ook nog al eens. In een artikel van *Het Vaderland* wordt de pedagogische achtergrond uiteengezet van een nieuw schooltype: de nieuwe meisjesschool. De ondertitel van het artikel luidt: 'een nieuw geluid'.<sup>150</sup> Ook in berichten over het kerkelijk leven komt de term nog al eens voor, zoals in een ingezonden brief in een kerkblad over de preek van dominee V.d. Chijs, als geciteerd in *Het Vaderland*: 'Laat ik U zeggen dat ik niet tot de Luthersche gemeente behoor, maar dat ik met andere Rotterdammers het steeds een genot vindt om een ras-echt modern predikant te hooren, die een nieuw geluid laat hooren, die zich onthoudt van orthodoxe termen, maar liever uit de nieuwere literatuur aanhaalt wat hij meent, dat stichten kan'.<sup>151</sup> En een voorbeeld uit een artikel over het bedrijfsleven: 'In de zakenwereld van handel en industrie rijst een nieuwe gedachte, de samenwerking tussen werkgevers en werknemers. 'Het is, tot zekere hoogte althans, begrijpelijk, dat zulk een nieuw geluid in den beginne nog niet zoo heel veel weerklank vond'.<sup>152</sup> Zie verder het overzicht van dit decennium.

#### 6.8.4 Het *Mei*-citaat in advertenties

Een nieuw en merkwaardig verschijnsel is de toepassing van het *Mei*-citaat in tal van variaties in advertenties. Blijkbaar is het als een staande uitdrukking in de schrijf- maar ook spreektaal opgenomen citaat zo populair geworden en straalt de uitdrukking zo veel energie uit dat er een wervende kracht van uit gaat. 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid', deze prachtige en poëtische versregel komt verbasterd en verminkt in tal van advertenties voor en wordt dus op deze manier dienstbaar gemaakt aan de commercie, met name het middenstandsbedrijf. Met behulp van deze slogan wordt reclame gemaakt voor uiteenlopende branches en artikelen: van corsetten tot sigaren, van motoren tot kleding en van lunchroom tot klompenmakerij. Ik laat hieronder een aantal voorbeelden volgen om een indruk te geven van de grote verscheidenheid aan onderwerpen.

De eerste advertentie waarin het tot slogan verworden citaat van Gorter voorkomt in het onderzochte bestand is die voor de Harley Davidson-motoren.

---

<sup>150</sup> *Het Vaderland*, 14 juni 1928, 14.

<sup>151</sup> *Het Vaderland*, 12 augustus 1921, 4.

<sup>152</sup> *Nieuwsblad voor Gorinchem* e.o., 27 januari 1928, 4.

De volledige tekst van de advertentie luidt als volgt: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid. Met de Harley- Davidson met zijspan, model 1921, geheel elektrisch uitgerust, kunt ge de Paaschvacantie-dagen tot een heerlijk lenteuitstapje maken. Delftsche Motorenhandel 1ste v.d. Boschstraat 1a, Den Haag’.<sup>153</sup> De advertentie in het *Algemeen Handelsblad* wordt enkele malen herhaald en wordt ook in de *NRC* geplaatst.

Hieronder volgen nog wat voorbeelden.

- ‘Een nieuwe Lente, een nieuw geluid, De klompcentrale komt met haar verlaagde prijzen voor schoonmaakartikelen boven alles uit’.<sup>154</sup>
- Advertentie van Heck's Lunchroom, Stationsweg in Leiden: ‘Een nieuwe tijd, een nieuw geluid!’<sup>155</sup>
- Advertentie voor een draagbare grammofoon: ‘Een nieuwe Lente, Een nieuw Geluid! Een Odeon Portable en een Odeon Electric Records zullen het genot van Uw buitenzijn verhoogen’.<sup>156</sup>
- Advertentie van Corsetten Magazijnen Hunkemöller-Lexis: ‘1923 Een nieuw jaar - een nieuw geluid’.<sup>157</sup> De combinatie ‘corset’ en ‘geluid’ doet merkwaardig aan. Het gaat blijkbaar om het begrip ‘nieuw’.
- Advertentie van ‘De Ster’ via confectiehuis Van der Werff: ‘De Meizon jubelt [...] Voorjaarskleeding. Een nieuwe lente, een nieuwe mode, een nieuw systeem’.<sup>158</sup>
- Advertentie van Kreymborg: ‘Na regen komt zonneschijn! Het stormt, het hagelt, het giet, het is hondenweer. Zouden wij wel een advertentie plaatsen? Wie koopt er nu? Toch doen we het! Immers, straks, binnen enkele dagen, komt het mooie voorjaar met zijn geuren en kleuren; een nieuwe lente en een nieuw geluid alom, en dan ... de winterjas uit en in een nieuw pak gestoken gevoelt ge U een herboren mensch’.<sup>159</sup>

---

<sup>153</sup> *Algemeen Handelsblad*, 18 maart 1921, 16.

<sup>154</sup> *Haarlem's Dagblad*, 21 maart 1928, 4.

<sup>155</sup> *Leidsche Courant*, 26 juli 1923, 6.

<sup>156</sup> *Algemeen Handelsblad*, 1 juni 1930, 6.

<sup>157</sup> *Leidsche Dagblad*, 2 maart 1923, 7.

<sup>158</sup> *Voorwaarts*, 7 mei 1927, 10.

<sup>159</sup> *Algemeen Handelsblad*, 6 maart 1926, 3.

- Advertentie Kattenburg & Co, Magazijn Nederland, adverterend voor goede en goedkope kleding. 'Weg met het pessimisme! Een nieuw jaar, een nieuw geluid'.<sup>160</sup>
- Een grote advertentie van C&A: 'Een nieuwe Lente en ... een nieuwe Mode, vol fantasie in stof, model, kleur en garneering!'<sup>161</sup>
- Advertentie van Polak Van Deventer: 'Een nieuwe lente.. 'n nieuwe das!'<sup>162</sup>
- 'Radio. Een nieuw seizoen een nieuw geluid. Nora 1931. 4 lamps wisselstroomtoestel m. schitterend ingebouwd luidspreker, incl. m. lampen f 128,50'.<sup>163</sup>
- Advertentie van sigarenmagazijn 'Borneo': 'Grote speciale pijpenweek. Een nieuwe Lente, een nieuw geluid. Nu de sneeuwklodjes gaan bloeien, de lente dus ingeluid is, wil ik als eigenaar van een geheel gereorganiseerde zaak ook een nieuw geluid doen hooren'.<sup>164</sup>

Het bestand levert 41 advertenties met variaties op de eerste versregel van Gorters *Mei*.

### 6.8.5 Andere *Mei*-citaten

Er zijn ook andere citaten uit *Mei* te vinden, die getuigen van een grotere kennis van het gedicht dan die van de eerste versregel. Het bestand telt 22 citaten uit zang I en 11 citaten uit zang II. Ook hier wordt volstaan met enkele voorbeelden. Voor de hier niet genoemde citaten verwijs ik naar het overzicht van dit decennium.

Van de citaten uit zang I komen de meeste citaten uit de eerste strofe, die ook wel in z'n geheel wordt aangehaald. De eerste strofe wordt bijvoorbeeld in z'n geheel afgedrukt nadat na het overlijden van Herman Gorter bekend werd dat hij vaak logeerde bij zijn grootouders in het Friese plaatsje Balk en daar waarschijnlijk inspiratie had opgedaan voor de eerste strofe.<sup>165</sup>

In de *NRC* staat een verhaal van de correspondent in New York. Hij ontdekt dat het er 's avonds erg onveilig is. 'Ik heb er mijzelf op betrappt, dat ik in het

<sup>160</sup> *NRC*, 31 december 1921, 10.

<sup>161</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad*, 17 maart 1928, 4.

<sup>162</sup> *Het Vaderland*, 19 april 1929, 2.

<sup>163</sup> *Haarlem's Dagblad*, 16 december 1930, 4.

<sup>164</sup> *Haarlem's Dagblad*, 18 februari 1928, 13.

<sup>165</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad*, 28 september 1927, 5.

midden van de straat, haastig op mijn teenen voortsnel, terwijl ik op hysterische wijze *Mei* van Gorter reciteer. Ik vlucht van lantaarnpaal tot lantaarnpaal en als ik onder een van die groteske lucifers een “cob” vind, dan geef ik hem een knipoogje en soms een sigaar .... Niet te weten, wat er om mij heen gebeurde, had mij voorheen immer den moed gegeven hier te leven... ’. De correspondent vertelt enige voorbeelden van roofovervallen.<sup>166</sup>

Maar meestal gaat het om de gracht en de fluitende jongen in de avondschemering, zoals blijkt uit een reisbrief uit Finland: ‘Mijn eerste liefde - literaire liefde wel te verstaan - is de *Mei* van Gorter geweest. Toen ik gisteravond hier in Abo, nà Helsingfors de grootste stad van Finland [...] nog een straatje om wandelde en zóó maar midden in de stad, op een hoogen wal, 'n echt Hollandschen molen zag staan, mooi gebarend tegen de stille avondlucht, moest ik al-maar-door denken aan ‘het gefluit dat ik vaak hoorde vóór een zomernacht in een oud stadje langs de watergracht’: “de stille straat/ Vergaarde schemer, aan de lucht blonk laat/ Nog licht, er viel een gouden blanke schijn/ Over de gevels’. En ik dwaalde, evenals de Hollandsche straatjongen, die met zijn gefluit *Mei*'s komst in de nieuwe lente inluidt: ‘over de bruggen op den wal/ Van 't water, langzaam gaande, overal [...]’. Abo is zoo'n klein, oud stadje, waar dit alles effectief op z'n plaats zou zijn geweest’.<sup>167</sup>

Soms is de verwijzing maar heel kort zoals in de column ‘Goede morgen’. Deze gaat over de vraag of er een bar is in het hotel. ‘Ik voel hoe 'n Molnar-achtig drama-achtig blijspelletje, vol zoete en ietwat malle melancholie, "In 't serretje opgaat, en zijn reis begint". (Dit is van Gorter)’.<sup>168</sup> Of in een verslag van een concert van het USO: ‘Hier zingt het “zacht geklank als zomerregen uit den gouden mond” van Gorter's tijdeloozen Triton, die in de waterwieg der blauwe zee ontwaakt’.<sup>169</sup>

Een ander voorbeeld van een citaat uit *Mei I* biedt de beschouwing van Woudman over de vergankelijkheid: ‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid! Deze woorden doen ons denken aan den verheven *Mei*-zanger (Herman Gorter), den medereiziger, dien we in de laatste dagen van het pas doortrokken zomerseizoen moesten achterlaten. Hoort het, hoe die reiziger in ruste in zijn

---

<sup>166</sup> *NRC*, 5 april 1922, 14.

<sup>167</sup> *Leeuwarder Courant*, 20 augustus 1923, 5.

<sup>168</sup> *Het Vaderland*, 20 september 1929, 1. Het citaat in *Mei I* : 12.

<sup>169</sup> *Het Centrum*, 20 maart 1924, 10. Het citaat in *Mei I* : 69.

Mei-zang reeds uitspreekt de profetie, dat eens alle zomerheerlijkheid een einde neemt': (volgt citaat: "Eén ding is droevig en maakt zacht geklaag t/m Van vogels, zóó, zóó gaat alles voorbij.>").<sup>170</sup>

Een voorbeeld uit het verslag in de *NRC* van het zilveren jubileum van Ida Molinger als lerares in stemvorming: 'De liefde voor haar werk, de warmte, waarmede zij tegen haar leerlingen sprak, maakten haar zoo bemind. "Weet iemand, wat op aard' het schoonste is? .... 't Is het vuur, de warmte, het is de zon", haalde mevr. Holtrop uit Gorter's *Mei* aan'.<sup>171</sup> Een ander citaat uit zang I biedt de reisbeschrijving van een tocht over de Noordzee naar Engeland: 'Was zoo de zee? Neen, neen, een stad geleek/ Ze, pleinen en straten in de kermisweek/ Boerinne' en boeren, en muziek en dans/ In de herbergen en in lichten krans'.<sup>172</sup>

Voorbeelden van citaten uit zang II: Het motto boven een politiek artikel is een citaat uit *Mei*: 'Ik wil geen toekomst, geen geheugen hebben'. De schrijver beschuldigt *de Volkskrant* ervan niet meer te weten wat ze eerder schreef ten aanzien van een uitspraak van bisschop Aengement en het artikel eindigt dan ook met de woorden: 'Arme Volkskrant'! Geen toekomst, geen geheugen'.<sup>173</sup>

Of in een bespreking van het toneelstuk *De Faun* van De Haghspelers. 'Herman Gorter heeft hem gekend, zooals ettelijke tientallen jaren vroeger Shelley hem kende, Shelley van wien de Faun uit Knoblock's fantastische blijspel volgens eigen verklaring in een grot in Italië Engelsch geleerd had. Naast allerlei andere mythologische figuren, Germaansche, Grieksche en Romeinsche, treden ook hij en zijn broeders in Gorter's onvolprezen jeugdwerk op. Zie b.v.: "Niemand zag mollige Mei nu meer dien nacht, Luimige sater niet noch het geslacht der Faunen die op de heuv'len spelen gaan"'.<sup>174</sup>

Een krantenverslag geeft een beschrijving van een seance met het medium Rudy Schneider onder leiding van de heer Czernin-Birkenau in Wenen. Er was sprake van verschillende 'opheffingen' waarbij het vijftienjarig medium ging zweven, de langste duurde 48 seconden. 'Tijdens de sterkste opheffing maakte het medium zijn handen los uit de onze en klapte, om te laten zien dat hij

---

<sup>170</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad*, 27 september 1927, 10. Het citaat in *Mei* I : 194-206.

<sup>171</sup> *NRC*, 29 september 1925, 9. Het citaat in *Mei* I : 435-460. In vers 460 staat: Het is het vuur, de warmte, 't is de zon.

<sup>172</sup> *Het Vaderland*, 28 maart 1924, 9. Het citaat in *Mei* I : 95-98.

<sup>173</sup> *Voorwaarts*, 7 juli 1928, 1. Het citaat in *Mei* II:2278.

<sup>174</sup> *NRC*, 5 november 1923, 9. Het citaat in *Mei* II : 710-712.

volkomen vrij zweefde, eenige malen krachtig er mede. Vervolgens legde het lichaam zich op één zijde alsof het op een gemakkelijke canapee ging liggen (“Als op een sofa, maar die was er niet”, Gorters *Mei*)’.<sup>175</sup>

### 6.8.6 Citaten uit ander werk van Gorter

In dit decennium verschijnen er in de pers ook citaten uit ander werk van Gorter. Het bestand bevat 34 citaten. De eerste dateert van 25 januari 1922 en staat in de *Sumatra Post*. Daniela schrijft over het verlangen naar Holland en beschrijft de natuur die zij zich voorstelt: ‘Het lentebosch met de zondoorstoofde geuren van jasmijn en sering, de barstende knoppen van het jonge groen, het zachte gekir van vogels. Die zalige, lachende blijheid van de lente! Het doet mij met Gorter zeggen: “De lente komt van ver, ik hoor haar komen, en de boomen hooren, de hooge trilboomen en de hooge luchten, de hemelluchten, de titellichtluchten, de blauw-en-wit-luchten, trilluchten”’.<sup>176</sup> Uit een verslag van een tentoonstelling van schilderijen van F. Smissaert. ‘Er is een breede streek in zijn duinlandschappen, die hij heel aandachtig aangekeken heeft en die de atmosfeer der “heuvelen zonder wil”, zooals Herman Gorter ze zoo sensitief bezong, heel juist en doordringend naar u toebrenghet’.<sup>177</sup> In een beschouwing over de maand mei schrijft de niet met name genoemde redacteur een gedicht van Herman Gorter over: ‘O zoo te minnen in den grooten gloed’. En hij vervolgt dan: ‘Toen ik me dit gedicht van Gorter in 't geheugen riep en opschreef meende ik te pakken te hebben een fragment uit zijn eerste groot poëtische werk *Mei*... Ik bleek me vergist te hebben ... Het is *Verzen* wat ik boven citeerde ... Maar toch zou ik het gaarne willen laten staan omdat het zulke mooie gedachten bevat, passend bij het heerlijk ontluikend lenteleven, hetwelk *Mei* ons brengt [...]’.<sup>178</sup> Een column in *Het Vaderland* handelt over de verkrachting van een meisje en draagt als opschrift een versregel van Gorter: ‘Laat ik nu denken hoe dat alles was ...’.<sup>179</sup>

Het dagblad *De Tribune*, het partijorgaan van de vroegere Sociaal Democratische Partij, daarna de Communistische Partij Nederland, waarvan

---

<sup>175</sup> *Algemeen Handelsblad*, 28 december 1923, 9. Het citaat in *Mei* II : 786.

<sup>176</sup> *Sumatra Post*, 25 januari 1922, 14.

<sup>177</sup> *NRC*, 10 november 1926, 8.

<sup>178</sup> *Tilburgsche Courant*, 3 mei 1926, 2.

<sup>179</sup> *Het Vaderland*, 6 november 1930, 7.

Herman Gorter lange tijd lid was geweest, publiceerde regelmatig gedichten en fragmenten van gedichten van Gorter. En hoewel het blad ook wel fragmenten uit *Mei* afdruckte,<sup>180</sup> zijn er toch hoofdzakelijk socialistische gedichten in dit blad te lezen. Een voorbeeld is dit hartverscheurende gedicht dat in *De Tribune* geplaatst werd op de Vrouwen-Tribune:

O wanhoop van een moeder, die haar man  
thuiskomt en zegt: "ik ben ontslagen"-  
Zij huilt zoo en heeft zoo'n starre pijn in 't hoofd.  
Zij draagt het ronde kopje van haar zuigeling  
Zoo wezenloos; haar roode boezelaar is zoo arm en nat,  
Haar voortschrijden is zoo zwak,  
Haar lijf is toch zoo arm en niets. [...] <sup>181</sup>

Veel fragmenten uit *Pan* worden aangehaald zoals dit fragment: 'Want, zegt mij, Kapitalisten, zegt mij wie/ het Kapitaal verdedigt en de Arbeid/ Misbruikt, zegt mij: waar is het Licht? t/m De Zon, de komst der Liefde en 't verdwijne' van al kwaad'.<sup>182</sup> En: 'Wanneer morgen de strijd zal zijn gewonnen t/m Alles geeft dat hij en zij volop groeit?'<sup>183</sup>

## 6.9 Herdenkingen

Herman Gorter wordt op 26 november 1924 zestig jaar. Dat geeft aanleiding tot veel artikelen over de dichter en zijn werk. Enkele jaren later op 15 september 1927 overlijdt Gorter. Naar aanleiding daarvan verschijnen er ook veel herdenkingsartikelen in dag- en weekbladen. Het bestand telt in totaal 185 artikelen uiteenlopend van kort bericht tot uitvoerige beschouwing.

### 6.9.1 Herman Gorter zestig jaar

Professor Prinsen schrijft in *De Groene Amsterdammer*: 'Mei is er. In al haar teerheid staat *Mei* daar vast en krachtig. *Mei* is er in haar volle, zoete, statelijke, heilige heerlijkheid en zal in alle tijden blijven het groote, epische

---

<sup>180</sup> *De Tribune*, 8 oktober 1927, 6.

<sup>181</sup> *De Tribune*, 26 september 1927, 2.

<sup>182</sup> *De Tribune*, 14 oktober 1922, 6.

<sup>183</sup> *De Tribune*, 20 februari 1926, 7.



gedicht met de teere, schoone, levende ziel erin, het eenige groote, gave werk dat door de dichters van Tachtig is voortgebracht, met een zeker aantal sonnetten van Kloos en de Verzen van Gorter de glorie der eeuw. Er is geen dichter na hen gekomen - [...] - die deze geweldige hoogte bereikte. In het verleden moeten we teruggaan naar Vondel en Hooft om zulke pure, onwankelbare schoonheid aan te treffen'. In de tragedie van *Mei* ziet Prinsen de tragedie van de gehele mensheid weerspiegeld. En over Gorters overgang tot het socialisme: 'Redeneering en theorieën hebben den dichter vermoord'.<sup>184</sup>

Willem Kloos haalt in de *NRC* herinneringen op aan het bezoek dat de jonge Herman Gorter hem bracht om hem zijn *Mei* voor te lezen. Hij schrijft onder meer: 'terwijl ik aandachtig luisterde, werd het mij langzamerhand of ik de Natuur-zelve, dus het echt-levende van alle kanten zag opspruiten en ontbloeien voor de verwonderde oogen van mijn oplettenden geest; 't was al verrukkende schoonheid en van echt-innerlijke, want door meevoelende zielsemotie gedrenkte liefde, die toch nooit flauwe zoetheid werd'.<sup>185</sup>

Karel van de Woestijne maakt geen onderscheid tussen *Mei* en *Verzen* en het andere dichtwerk van Gorter. Hij wijst erop dat het plastische, het visuele, het beeld in Gorters dichtwerk het wint van het ritme. Hij vindt dat hij 'de sociaal-theoretische ideologie tot waarlijk dichtelijke stof heeft gemaakt, alleen omdat de grondslag van zijn eigen geaardheid het ... impressionisme is'.<sup>186</sup>

Willem van Ravesteijn wijdt een groot artikel aan Gorter in *De Tribune*. Hij merkt op dat Herman Gorter ook door de bourgeoisie wordt erkend als groot dichter. 'Zijn groote jeugdgedicht *Mei* is reeds klassiek in dezen zin, dat het tot de blijvende literaire werken mag worden gerekend, waarvan onze taal er niet zoovele van bezit'. Hij haalt het artikel van Verwey aan over Gorters overgang tot het socialisme en vindt de weerszin over de hartstocht waarmee Gorter zich aan het proletariaat heeft gegeven, symptomatisch voor de burgerlijke reacties op Gorters socialistische poëzie. Hij prijst daarom ook het artikel van Karel van de Woestijne en hij bewondert van *Pan*, ondanks de zwakke plekken erin, 'de intellectuele macht van conceptie, waarmee het gedicht in zijn geheel is

---

<sup>184</sup> *De Groene Amsterdammer*, 22 november 1924, 9. Grote gedeelten uit dit artikel werden door de *NRC* van 22 november 1924 overgenomen.

<sup>185</sup> *NRC*, 22 november 1924, 18. Uit het artikel van Kloos wordt ruim geciteerd door *De Gelderlander*, 25 november 1924.

<sup>186</sup> *NRC*, 22 november 1924, 20.

opgebouwd en de verblindende schoonheid en hartstocht, waarmee groote gedeelten ervan schitteren'.<sup>187</sup>

Bernard Verhoeven schetst de ontwikkelingslijn in Gorters werk. 'Met veel van zijn volgenden arbeid kan Gorter misschien aan de vergetelheid vervallen, als de dichter van *Mei* zal hij onvergankelijk levend blijven in de Nederlandsche letteren. "Mei" is een onvergetelijke legende'.<sup>188</sup>

Henri Borel denkt terug aan de begintijd toen de gedichten van de Tachtigers begonnen te verschijnen. Hij schrijft onder meer: 'k heb, al was ik toen een piepjong studentje, in den tijd geleefd, dat Van Deysse, Kloos en Gorter door de officiële letterkunde en de leesportefeuillelezende bourgeoisie werden uitgekreten en uitgelachen. Nooit waren ze grooter voor mij dan toen. [...] Dat was de tijd, toen elk verschijnen van *De Nieuwe Gids* een evenement was, toen het kleinste vers van Gorter daarin hardop met snikken en jubelen werd voorgelezen onder enkele vrienden en toen ik 's avonds slapen ging met *Mei* onder mijn hoofdkussen. Dat was de tijd dat een vierregelig versje van Gorter mij den adem benam en het om mij heen stil maakte als in een tempel. Ik heb het nooit, nooit vergeten. "In de stilte van de stad/Kwam ze, haar rok ruischte/ de witte tanden had/ ze stil, ik luisterde." [...] En o! de verrukkingen van *Mei*! *Mei* buiten gelezen, in de lente, in de duinen, hardop voor mij uit, en overal werd het bespot en er werden de prachtigste fragmenten uit geciteerd, enkel als 'n bewijs hoe 'n onzin het was, en ik las het met rillingen over mijn rug, en overal, in den eersten druk, die ik als een schat bewaar en koester, liggen verdroogde bloemen uit dien over-gelukkigigen zonnigen tijd. "Een nieuwe lente en een nieuw geluid." Die regel is nu even bekend en even gemeengoed geworden als Keats' "A thing of beauty is a joy for ever." Maar in die nieuwe lente toen het nieuwe geluid opklonk, waren er slechts weinigen die het herkenden, tegen velen, die er smadelijk om lachten. [...] zolang er een Nederlandsche literatuur bestaat, zal altijd een jonge stem het jubelend hardop doen klinken: "Een nieuwe lente en een nieuw geluid" '.<sup>189</sup>

In *Elsevier* schrijft Herman Robbers over zowel Augusta de Wit als Herman Gorter. Over *Mei*: 'Gorter's *Mei*-gedicht is in mijn leven een heerlijkheid geweest met weinig te vergelijken. Ik las het indertijd met extatische verrukking, en behoef het nu niet over te lezen - hetgeen ik overigens nog pas

---

<sup>187</sup> *De Tribune*, 27 november 1924, 1.

<sup>188</sup> *Het Centrum*, 29 november 1924, 5.

<sup>189</sup> *Het Vaderland*, 30 november 1924, 2.

heb gedaan - ik behoef mij er maar een ogenblik aandachtig op te bezinnen om zekere ontroeringen in mij wakker te roepen, ontroeringen en daaruit voortkomende gedachten, zooals alleen de zuivere schoonheid geven kan - en wien zouden wij dankbaarder moeten zijn dan hem die ons zoo iets geschonken heeft?<sup>190</sup>

Ook *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië* schenkt aandacht aan de zestigjarigen: Augusta de Wit en Herman Gorter en schrijft onder meer 'Voor wie Gorter's *Mei* niet kent, is het van geen belang dat het voor de dichter thans winter wordt en voor wie de *Mei* wel kent, doet het er niet toe of hij zestig dan wel zeshonderd jaar is, want wat beteekenen jaren binnen den Lente-kring der eeuwige Schoonheid? *Mei* is toch gisteren en heden dezelfde en tot het einde der dagen!'<sup>191</sup>

### 6.9.2 Herman Gorter overlijdt

Naar aanleiding van het overlijden van Herman Gorter verschijnen er gedetailleerde berichten over zijn dood en de daarop volgende crematie; er verschijnen necrologieën en verslagen van herdenkingsbijeenkomsten. En ook nu weer worden er beschouwingen gewijd aan leven en werk van Gorter, zijn plaats binnen de generatie van Tachtig en aan zijn betekenis voor de literatuur, met name aan *Mei*, zoals het bericht in het *Leeuwarder Nieuwsblad*: 'De dichter Herman Gorter is hedennacht te Brussel overleden. [...] Met *Mei* nam Gorter plotseling een voorname plaats in onder de jongere dichters. In den dichter van *Mei* erkenden de Tachtigers dadelijk één der hunnen. [...] *Mei* is vol van tintelenden levenslust, vol vreugde om de schoonheid van het Hollandsche landschap. Maar in *Mei* ligt ook besloten de diepe tragedie, omdat deze aardse schoonheid vergankelijk is en aan die vergankelijkheid niet ontkomen kan. De vereeniging van *Mei* met Balder, de geest van de schoonheid, kan niet duurzaam zijn. [...] *Mei* is een der grootste scheppingen der moderne dichtkunst, dat men zeker niet in zijn geheel waardeeren kan, maar dat fragmenten bevat van welhaast klassieke schoonheid. [...] Met Gorter is een onzer groote dichters heengegaan'.<sup>192</sup>

---

<sup>190</sup> Elsevier, 1925 I, 67 e.v.

<sup>191</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 14 januari 1925, 2.

<sup>192</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad*, 16 september 1927, 2.

In de *NRC* stond onder meer: ‘In de afgelopen nacht is een ongekroonde koning van ons heengegaan en het stil en sober verdriet in alle Nederlandsch sprekende landen moet ontzaglijk zijn. [...] De dichter van *Mei*, die alle eerbetoon ontweek was niettemin één der bekendste onder onze groote mannen. Hij had en heeft een plaats in ons hart. Ofschoon zijn werk niet ongewoon veel navolging heeft gevonden, is de invloed op onze beschaving onberekenbaar groot geweest. In deze verzen heeft de jeugd van twee generaties de levensbezieling, de verheffing, de ideale sfeer gevonden, die zij noodig had om in de grauwe werkelijkheid niet tot vertwijfeling te komen’.<sup>193</sup>

De *Leidsche Courant* schrijft in zijn beschouwing over Gorter: ‘Gorter is in den aanvang de zuiverste vertegenwoordiger van de Nieuwe Gidsbeweging [...] Een der schoonste vruchten van dit individualisme in de litteratuur is Gorter's *Mei*. Hierin is inderdaad de allerpersoonlijkste uitdrukking van het allerpersoonlijkste gevoel, een zuiver heidensch levensgevoel. Maar de jonge dichters, die breken wilden met de dichterlijke en rhetorische traditie, welke sinds Bilderdijk de negentiende eeuw had beheerst en de kunstvormen verstarde, wierpen met den dreun ook de oude onderwerpen weg Zij zochten een nieuwe inhoud. Naar woordgebruik, klankgehalte en rhytmeweelde heeft Gorter in *Mei* iets van zeldzame schoonheid voortgebracht. Dit was uit zuiver dichterlijk oogpunt beschouwd “een nieuwe lente en een nieuw geluid” ‘.<sup>194</sup>

In de katholieke *Nieuwe Tilburgsche Courant* wordt het werk van Herman Gorter als volgt beschreven: ‘Zijn eerste werk *Mei*, dat indertijd in *De Nieuwe Gids* verscheen en later als boek werd uitgegeven, is zijn meest bekende en voornaamste werk gebleven, een meesterwerk dat hij in zijn latere geschriften niet heeft kunnen overtreffen. [...] De jeugdige tachtigers haalden hem juichend binnen, de bedaagden der dalende generaties schudden bedenkelijk het grijze hoofd over schijnbaar ongebonden vitaliteit. Niettegenstaande de duidelijke invloeden van Shelley en Keats, doorgloeide Gorter's geheel eigene temperamentvolle en sensitieve persoonlijkheid zóózeer dit lyrisch natuurepos, dat Kloos' geliefde these: kunst is de individueelste emotie, er steun in vond, een steun die nog aanmerkelijk versterkt werd door Gorter's veel omstreden *Verzen*. [...] Zijn *Mei*, kristallisatie van zijn zinnelijke (sic!) voor leven en natuur, waarin het oude conflict tusschen ziel en stof in versche, bloeiende vormen

---

<sup>193</sup> *NRC*, 16 september 1927, 2.

<sup>194</sup> *Leidsche Courant*, 17 september 1927, 3.

werd uitgebeeld, zal zijn naam als dichter langer verder dragen onder de komende geslachten, dan alles, wat hij daarna heeft geschreven, omdat in zijn later werk de zoo heerlijk ontloken Mei-bloem langzaam verwelkte en geen kracht tot nieuw leven vond'.<sup>195</sup>

In *De Tribune* verschijnt zowel van Knuttel als van Henriette Roland Holst een *In Memoriam*. Knuttel schrijft onder meer: 'Onder de dichters die opstonden, toen Nederland uit het tijdvak van economische en geestelijke verstijving ontwaakte, had hij het sterkste geluid, de grootste oorspronkelijkheid, het warmste gevoel. Ja, men moet eenige eeuwen teruggaan om dichters, hem gelijkwaardig, te vinden. [...] Maar *Mei* is als geheel toch van een zeer eigen visie, van een zeer eigen geluid en de *Verzen* gaan in rijkdom van rythme, in bewogenheid, in dichterlijk zien van de natuur ver boven Whitman uit. Hetzelfde kan niet gezegd worden van zijn socialistische of communistische poëzie'. En Knuttel komt tot de conclusie dat Gorter zich nooit geheel heeft kunnen losmaken van het individualisme van de Tachtigers.<sup>196</sup>

Henriette Roland Holst schrijft als beginzin; 'De grootste revolutionaire dichter - tevens de grootste dichter die Nederland in eeuwen had, een der grootste revolutionairen van zijn generatie is heengegaan. [...] Gorter was voor alles een hartstochtelijke, - een hartstochtelijke minnaar van het leven, van de schoonheid en van het Proletariaat. Die liefde was de kern van zijn leven. [...] Hij had het proletariaat lief met vurige trouwe liefde - hij had het niet lief zoals het IS - met zijn gebrekkige verschijning in de werkelijkheid maar zoals hij het droomde, zoals hij het wilde zien en moest zien, om het te maken tot den held van zijn dromen, van zijn verbeelding, van de vrucht dier verbeelding: - zijn epische schepping *Pan*'. Henriette Roland Holst wijst op het conflict in Gorter tussen werkelijkheid en idealisme, dat hem verscheurde. Hij was niet in staat tot aanpassing aan de werkelijkheid.<sup>197</sup>

A.M. de Jong vertelt in *Het Volk*: 'Herman Gorter. Deze zingende stem-intelucht. Deze veroverde van de schoonheid, de jonge, blijde, lichte schoonheid van de Mei, van het spruitende, jonge leven. Als een schalmei klinkt zijn stem boven alle andere uit en zij zal blijven zingen als een wonder voor de ziel, een verrukking, een openbaring voor het hart. Niemand onder de dichters van Holland uit zijn periode is met hem te vergelijken. Hij

---

<sup>195</sup> *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 17 september 1927, 2.

<sup>196</sup> *De Tribune*, 19 september 1927, 2.

<sup>197</sup> *De Tribune*, 19 september 1927, 1.

stond apart, stond boven alle, hij alleen was de zuivere, begenadigde, lichtvleugelige, die zweefde de zon tegemoet, hij was het meest van allen dichter'. En over de Tachtigers: 'Zij zagen zich niet als een onderdeel van de grote golf van opstandigheid die over de wereld spoelde. [...] Gorter echter voelde zuiverder, schouwde wijder, besepte dieper, waartoe die opstandigheid moest voeren. [...] Hij kwam tot de opstandigen, die meer vernieuwen wilden dan de literatuur alleen, die de lente wilde brengen, niet alleen in de letteren maar in heel de wereld, in heel het menschenleven, in heel de maatschappij. Het socialisme [...] 'Helaas! De tweeledigheid van zijn wezen heeft de eenheid van dit leven, zo hartstochtelijk en diep gewild, gebroken. [...] En zo moest zijn leven en werken in het socialisme een tragiese mislukking worden, want de wereld en de eenzame droom van de dichter verdroegen elkaar niet'.<sup>198</sup>

Zo zijn er nog veel *In Memoriam*-teksten geschreven door tal van letterkundigen en dichters zoals Prof.dr. J. Prinsen (in *De Groene Amsterdammer*), Albert Verwey (in de *NRC*), J.G. de Haas (in *Nieuwsblad van het Noorden*), Aug. van der Ven (in *Het Indische Leven*), A. van Collem met een gedicht (in *De Tribune*), Is. Querido (in *Nu*), J.F. Ankersmit (in *De Socialistische Gids*), A. Roland Holst (in *De Gids*), E.W. Timmerman (in *De Nieuwe Gids*), Frans Erens (in *Groot-Nederland*), Herman Robbers (in *Elsevier's Maandschrift*), Dirk Coster (in *De Stem* en in *Nederland*), F.A. Brunklaus (in *Dietsche Warande*), Anthonie Donker (in *De Vrije Bladen*), Jan Campert (in *Nederland*), E.D. Spelberg (in *De Smidse*), Jan Romein (in *I 10*), Eugenie Ravila (in *De Boekenschouw*), J. Welders (in *De Stem*), R. Kuijper (in *Opgang*). Herdenkingsartikelen zonder ondertekening in *Hooger Leven*, en het *Volksblad* in Bloemfontein in Zuid-Afrika.

Ook worden er persoonlijke herinneringen opgehaald. Henri van Boven schrijft onder andere: 'Wij hadden het dikwijls over *Mei*. Stil vergenoegd hoorde hij onze waardeering aan, soms vertellend uit dien tijd dat hij het gedicht schreef. Het was een buitengewone zomer dat jaar, vertelde hij mij. "Nooit heb ik daarna die zelfde scheppingsdrift, die mij tot voortdurend doorwerken aan dat gedicht dwong, weer gekend" '.<sup>199</sup> H. van Lidth de Jeude haalt in *Nederland* herinneringen op uit de tijd dat Gorter zijn repetitor was

---

<sup>198</sup> *Het Volk*, 20 september 1927, 3.

<sup>199</sup> *NRC*, 17 september 1927, 9. Overgenomen door de *Indische Courant* van 18 oktober 1927, 9.

voor het staatsexamen. Hij noemt Gorter 'een groot, sterk en eerlijk mensch...  
tè sterk misschien voor deze wereld'.<sup>200</sup>

In het *Handelsblad* spreekt dominee S.H.N. Gorter het bericht tegen dat met het oude stadje in de eerste strofe van *Mei* Amersfoort bedoeld wordt. Het is Balk, waar Herman als jongen vaak heeft gelogeed, ook tijdens de ziekte van zijn vader, Simon Gorter. 'Wie daar op een stillen avond eens langs het grachtje wandelt, vindt daar onfeilbaar de stemming van den aanhef van *Mei* terug'. Onder dit artikel staat een onthulling van dr. M. Boas, dat Herman Gorter de dissertatie, waarop hij promoveerde op 2 oktober 1889, van meet af aan heeft gering geschat, zo niet verloochend. Dat valt af te leiden uit het korte voorbericht, waarin staat: 'men verwondere zich noch over het onderwerp noch over de taal; ik had een boek geschreven over de Grieksche dichtkunst, dat echter de hoogleraaren Pierson en Naber, niet hebben goedgekeurd'. Uiteraard moest de bladzij met deze opmerking worden verwijderd, maar er bestaan enkele exemplaren van de dissertatie, waaruit de bladzij niet is verwijderd. En Boas heeft er één van.<sup>201</sup>

*Het Vaderland* eert Herman Gorter ook als sportman. In zijn studententijd speelde Gorter voetbal en cricket en in de elftallen van Amstel en R.A.P. in een tijd dat 'men den sportbeoefenaar nog als een lichtelijk verdwaalde aanzag'.<sup>202</sup>

Er worden enkele herdenkingsbijeenkomsten georganiseerd. De belangrijkste zijn misschien de in dit hoofdstuk al eerder genoemde Gorterherdenking in de kleine zaal van het Concertgebouw in Amsterdam op 1 oktober en die in de aula van het Kennemer lyceum te Bloemendaal, georganiseerd door een comité onder voorzitterschap van Lodewijk van Deyssel. J.B. Schepers voerde er het woord en had het vrijwel uitsluitend over *Mei*, 'omdat hierin spreekt de warmste toon, omdat het geeft een beeld van de vergankelijkheid. En in de verschillende fasen van het gedicht herkent men de verschillende geestestoestanden van den dichter: de verpersoonlijking van de Meimaand, de vergoddelijking van de Geliefde, met als tegenpersoon Balder, de zon, die dan de dichter zelf wordt. In het tweede gedeelte van het gedicht treedt dan de dichter op als een jongere Balder, als gezelschap'.<sup>203</sup>

---

<sup>200</sup> *Het Vaderland*, 9 november 1927, 3.

<sup>201</sup> *Algemeen Handelsblad*, 21 september 1927, 9. Het citaat in de dissertatie is door Boas uit het Latijn vertaald. Het bericht wordt in andere kranten overgenomen.

<sup>202</sup> *Het Vaderland*, 16 september 1927, 7.

<sup>203</sup> *Haarlem's Dagblad*, 1 december 1927, 1.

## 6.10 *Mei*-studies in literaire tijdschriften

Er zijn nog vele andere herdenkingsartikelen, maar het wordt teveel om deze allemaal aan te halen. Een aantal ervan verscheen ook in boekvorm en heeft dus een groter bereik gekregen dan dat van het dag-, week- of maandblad. Deze volgen in de paragraaf 6.11: Boekuitgaven. Eén herdenkingsartikel komt aan bod in de volgende paragraaf. Dat betreft het essay van Albert Verwey, omdat hij daarin toch weer een andere visie op *Mei* ontwikkelde dan in zijn *Meibespreking* in zijn *Inleiding* van 1905 en waarvan de strekking door veel andere litteratoren was overgenomen, niet in de laatste plaats door de kring rond Verweys tijdschrift *De Beweging*. Als tweede komt aan de orde de Gorterstudie van P.N. van Eyck uit 1930, het jaar dat nog net valt in de in dit hoofdstuk behandelde periode.

### 6.10.1 Albert Verwey, Herman Gorter †, 1927

Verwey is nu anders dan in 1905 en 1916<sup>204</sup> vol lof over *Mei*: door *Mei* is Gorter een onsterfelijk dichter geworden en het gedicht heeft de ontwikkeling van de Nederlandse poëzie nog vele jaren beïnvloed. *Mei* was de uitkomst van wat de dichters van Tachtig nastreefden.<sup>205</sup>

Met Balder, zo meent Verwey, kwam de scheiding tussen zinnen en ziel. Deze Balder, deze onsterfelijke Ziel, is in feite niet meer dan de negatie van het eigenlijke *Mei*-leven en dat zintuiglijke leven van *Mei* was het wezenlijke in Gorters aanleg. Verwey noemt het verhaal van *Mei* en Balder 'het sprookje van de vergankelijke jeugdvreugde'. Dankzij de dichter in het verhaal vormen de gewaarwordingen in dit sprookje ondanks alle verschillen tussen *Mei* en Balder, de uitdrukking van 'één stellige verbeelding'. Met Balder kwam de scheiding tussen ziel en zinnen.

In de bundel *Verzen* van 1890 ontbreekt volgens Verwey zo'n bindende jeugdconceptie, die de gewaarwordingen zin en vorm geeft. Nu verschijnen die

---

<sup>204</sup> Zie hoofdstuk 4 par. 4.9.3. en hoofdstuk 5 par. 5.7.3. In de besprekingen van 1905 en 1916 stelt hij dat het gedicht al achterhaald was toen het werd gepubliceerd.

<sup>205</sup> *NRC*, 24 september 1927, 15. In 1916 had Verwey het essay geschreven van *Mei* tot *Pan*, waarin hij opmerkt dat het *Mei*-gedicht achterhaald was en niet meer van deze tijd, hoewel het wel veel bewonderaars telde. Zie hoofdstuk 5, par. 5.7.3. Ook in 1926 besprak Verwey het gedicht voor een lezing maar deze is nooit in druk verschenen. Zie Custers (1995) 316-322.



gewaarwordingen op zichzelf en tuchteloos. En het zijn niet de dichters maar de naturalistische en sensitivistische prozaschrijvers die voor deze *Verzen* de meeste bewondering hebben. Met zijn *Sonnetten* probeerde hij 'de heerschappij over zichzelf' terug te winnen. Pas in het Socialisme vond hij de vastheid die hij nodig had. Maar al het dichtwerk van Gorter na *Mei* rekent Verwey niet tot de literatuur. Hij karakteriseert Gorter als 'een wonder van bloed en zintuigen, zich vertwijgende in oneindige trillingen' maar 'als geest beperkt, gebonden aan zeer weinige begrippen en leuzen'.

### 6.10.2 P.N. van Eyck, Herman Gorter I (*Mei*), 1930

Van Eyck oordeelt over het *Mei*-gedicht zowel positief als negatief. Hij concludeert: 'Met de strengste maatstaf, Gorters eigen bedoeling gemeten – die hogere eenheid, waarvoor hij de verbeelding behoefde, maar waarin hij iets geheel anders uitgedrukt zou hebben – was *Mei* een mislukking'.<sup>206</sup> Hoe komt Van Eyck tot die negatieve conclusie? Hij neemt als uitgangspunt het poëtische begrip 'verbeelding'. Dankzij die verbeelding is de dichter in staat 'het bijzondere, veranderlijke, vergankelijke als verschijningsvorm van het algemeene, bestendige, eeuwige' te doen voorkomen in zijn gedicht, aldus Van Eyck. Het poëtische begrip 'verbeelding' is, zoals Van Eyck zelf zegt, van Verwey afkomstig.<sup>207</sup> Die 'verbeelding', berustend op een inzicht dat Verwey zich pas na moeizaam worstelen had eigen gemaakt, kende Herman Gorter niet. Gorter kende behalve zijn zinnen hoofdzakelijk de gedachte en de fantasie. Hij was dus niet in staat de tegenstellingen die het verstand – Van Eyck noemt dat 'de gedachte' - 'in natuur en mensen eenheid en veelheid, algemeenheid en bijzonderheid, ziel en lichaam, intuïtie en gewaarwording' creëert, te overbruggen. Gorter kon alleen de schoonheid weergeven, die door de zintuigen is te ervaren. Hij was niet in staat de zielsuitdrukking adequaat weer te geven. Hij koos voor wat het meest met zijn aanleg strookte, de zintuiglijke ervaring. Dat hele conflict dat zich in zijn innerlijk moet hebben afgespeeld,

---

<sup>206</sup> Van Eyck (1930) 176 e.v.

<sup>207</sup> Oversteegen die de verschillende opvattingen over het literaire werk in het interbellum heeft geanalyseerd, verwijst in zijn bespreking van Van Eycks poëtica niet naar Verwey. Hij merkt op dat het begrip 'verbeelding' bij Van Eyck de schakel is tussen zijn levensbeschouwing en poëtica en citeert daarbij Van Eyck: 'Iedere dichter is dichter bij de gratie der Verbeelding, zonder welke voor de mens geen scheppen van geestelijk leven mogelijk is. De Verbeelding tilt de persoonlijke inhouden van de dichter uit de stroom der vergankelijkheid en hervormt hen tot autonome gestalten, [...]'. Oversteegen (1978) 316.

heeft hij in het *Mei*-gedicht verwoord. Het gedicht is dus de weergave van een mislukking. (168)

Maar op het lagere plan van een fantasievoorstelling beschouwd acht Van Eyck het gedicht te behoren tot het mooiste wat de Nederlandse literatuur heeft voortgebracht om de rijkdom aan bekoorlijke details en ook om zijn evenwichtige bouw, die samen met het versritme het gedicht tot een dichterlijke eenheid smeden. (176). Het ging Gorter in feite om de Mei-figuur, de ‘verpersoonlijking van zijn eigen heerlijke jeugdervaring der natuurlijke wereld’.

Overigens meent Van Eyck dat Albert Verwey voor Herman Gorter het grote voorbeeld was bij het schrijven van zijn *Mei*. Hij noemt in dit verband Verweys gedichten *Rouw om het jaar*, *Persephone* en *Cor Cordium*. Volgens Van Eyck ging Verwey Gorter ook voor in het hanteren van revolutionaire rijmen.<sup>208</sup> (175)

## 6.11 Boekpublicaties

### 6.11.1 Herman Robbers, *De Nederlandsche Litteratuur na 1880, 1922*

Robbers legt in zijn bespreking van het gedicht *Mei* vooral de nadruk op de radicale vernieuwing in beeldspraak. Hij geeft voorbeelden van de beschrijving van de zee in de beginstrofen van *Mei*. Robbers vindt het het mooiste gedicht van lange adem sinds Vondel. Het is vol romantiek. ‘Maar tevens heeft dit gedicht [...] iets symbolisch-wijsgeerigs; een streven naar levensverklaring is erin op te merken; Mei, de actieve natuur, de eeuwigdurende actie van het leven zelf, wordt bekoord door het zoet gezang van Balder, de ideale contemplatie, het passieve, beweegloze, naar binnen gekeerde bestaan. Zij zoekt hem overal, zij vindt hem ook ten slotte. Doch Balder kan wel even met haar zijn, haar niet huwen. Een zuiver contemplatief, in schoonheid verdiept leven is onmogelijk, wij allen worden gedwongen tot handelen, en in die nimmer eindende actie, dat zodoende ook voortdurend veranderen, is naast veel weemoed toch ook zooveel schoons. Ziedaar mijns inziens de idee van *Mei*’.<sup>209</sup>

---

<sup>208</sup> In de *Nieuwe Leidsche Courant*, 30 maart 1930, 3 wordt aandacht besteed aan de *Mei*-beschouwing van P.N. van Eyck en de conclusie met het tweeslachtig oordeel wordt geciteerd.

<sup>209</sup> Robbers (1922) 34-37.

### 6.11.2 Frans Coenen, *Studiën van de Tachtiger Beweging*, 1924

Coenen ziet in de geschiedenis van de West-Europese mens een regelmatige afwisseling, waarin een periode van individualisme steeds wordt gevolgd door een periode van gemeenschap. Hij kijkt terug op de beweging van Tachtig als een korte, heftige periode, die destijds de jongeren verloor 'van de ondukbare grauweheid des levens'. Hij legt de nadruk op het individualisme der Tachtigers. Het grote publiek is eigenlijk nooit werkelijk aangedaan door de Tachtiger kunst.<sup>210</sup> Van *Mei* noemt hij het tragische element: 'de drang en het smachten van een menschenziel naar een liefdeseenheid, die te groot blijkt voor het aardsche, het idealistisch verlangen naar vergoddelijking, dat fataal op ontgoocheling en eenzaamheid uitloopt. [...] Wat aanving als de argelooze blijheid en viering van het stoffelijke leven, eindigt zoo, in de ont-dekking van de wreede scheur, die altijd juist de bloeiendste menschelijkheid doorwondt'. (213-214) Coenen verwijst ook naar Hugenholtz (1904). Overigens vindt hij *Verzen* (1890) op een nog hoger plan staan. Die voorkeur voor *Verzen* laat hij ook duidelijk uitkomen in zijn *In Memoriam*-beschouwing van 1927, waarin hij ze 'de apotheose der Tachtiger beweging' noemt.<sup>211</sup>

### 6.11.3 *La Letteratura Olandese e Flaminga (1880-1924)*, 1925

Deze anthologie, *La Letteratura Olandese e Flaminga (1880-1924)*. *Antologia a cura di G. Prampolini*, omvat 25 Nederlandse auteurs, onder wie Herman Gorter. Elk van deze wordt met een kort woord ingeleid. Zo ook Herman Gorter: 'De Dionysische dichter van de hernieuwing. Zijn rhapsodie *Mei* (1889) klonk als een vroolijke klok'.<sup>212</sup>

### 6.11.4 Annie Salomons, *Mooie Boeken, Letterkundige opstellen*, 1926

In haar opstel over Gorters *Mei* schrijft ze: 'het is een gevoelde, verbeelde, dichterlijke werkelijkheid, en daarom voelen we onmiddellijk de groote lijn, die er doorheen loopt: voor Gorter is *Mei* behalve de liefste, de heerlijkste maand

---

<sup>210</sup> Coenen (1979) 24-26. De eerste druk is van 1924. De ongewijzigde herdruk is geraadpleegd.

<sup>211</sup> Coenen had zijn *Studiën* eerder gepubliceerd in het tijdschrift *Groot-Nederland*. Dagbladen volgden deze artikelen op de voet o.a.: *NRC*, 3 november 1920, 9 en 4 februari 1921, 9. Zie verder nog *NRC*, 7 mei 1921, 9; *NRC*, 2 juni 1921, 3; *NRC*, 7 april 1923, 10, waarin de 6<sup>de</sup> aflevering alleen maar wordt genoemd. Zie ook Coenen (1927).

<sup>212</sup> Giacomo Prampolini (1927). Zie *NRC*, 11 en 24 december 1926, 19.

van het jaar, ook het symbool van de zinnelijke, tijdelijke, vergankelijke bekoorlijkheid, die tracht één te worden met Balder, de God van de muziek, de God van het geestelijke, van het onsterfelijke. Die éénwording is onmogelijk: het vergankelijk lieve en het onvergankelijke behooren tot twee verschillende rijken; en het groote levensleed van Mei is de onbereikbaarheid van den aanbedene. [...] En dat onvervulde, onvervulbare verlangen geeft een klank van weemoed aan het geheele gedicht. Het is de zang van het onbereikbare, het lied van het eeuwige verlangen “naar alles wat héél ver is en héél schoon”.<sup>213</sup> Aan het slot van haar beschouwing citeert ze de woorden van Kloos over dit gedicht: ‘Ieder woord is een schat van gevoel en verbeelden, [...] een zaligheidsdroom om gedroomd te worden’.<sup>214</sup>

#### **6.11.5 Dr. G.Dekker, *Die invloed van Keats en Shelley in Nederland, 1926***

In hoofdstuk VI van de dissertatie, *Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu*, onderaakt Dekker de invloed van de twee Engelse dichters, Shelley en Keats, op *Mei*. Op 196 merkt hij op: ‘Maar *Mei* is voor alles muziek; kleur en lijn en beeld en klank werken samen om een muzikaal effect te bereiken. Het tragische conflict wordt veroorzaakt door de tweespalt die tot de ondergang van Gorters dichterschap zou leiden’. Geciteerd wordt uit *Mei* III : 57-61:

Ik werd een tijd zeer stil en dacht veel, maar  
Begreep het niet, want mijne ziel kon niet  
Denken wat ze zou zijn , wanneer ze niet  
Behoefte had aan oore’ en ooge’ en wensch  
Naar anders en naar meer: dat kan geen mensch.<sup>215</sup>

Misschien, zo veronderstelt Dekker, is Gorter aan het gedicht *Mei* begonnen na het lezen van Keats’ *Endymion* en hij noemt enkele parallelplaatsen zoals de beginregel van *Endymion*: ‘A thing of beauty is a joy for ever’ met ‘Er is iets dat bekoort in ieder ding’. (*Mei* I : 120-121) En uiteraard de al door Edward Koster in 1904 gesignaleerde overeenkomst tussen *Endymion* IV: ‘There is not one,/

---

<sup>213</sup> Salomons (1926) 35.

<sup>214</sup> Salomons (1926) 51.

<sup>215</sup> Dekker (1926) 196.

No, no, not one/' met het lied van Balder: 'Er is niet één,/ Neen, neen, niet één/' (*Mei* II : 438-439). G. Dekker ziet ook invloeden van Keats' *Hyperion* en de *Oden* en van Shelley's *Prometheus Unbound*.<sup>216</sup>

### **6.11.6 In Memoriam Herman Gorter, 1928**

Het boek bestaat uit bijdragen van H. Roland Holst-van der Schalk, A. Roland Holst, Dirk Coster en Anthonie Donker. Henriette Roland Holst wijst op het belang van Herman Gorter als dichter van het revolutionaire marxisme.<sup>217</sup>

Adriaan Roland Holst schrijft over *Mei*: 'Helder, ineens, oorspronkelijk zonder weerga, kwam zijn *Mei* in onze taal. [...] Zoals in een menschenleven een tijdperk kan zijn geweest van onvergetelijk geluk, zoo is in het leven van onze poëzie *Mei* dat geweest...'. En over Gorters overgang tot het socialisme: 'Hij wilde een zo groot mogelijk aantal andere mensen in dat geluk betrekken. Dat veroorzaakte de afname van zijn dichterlijk vermogen. Het bracht hem tot de voor hem zeer noodlottige overgang van het creatieve naar het betogende'.<sup>218</sup>

Dirk Coster zegt van Herman Gorter: 'hij heeft de schoone slaapster, die de natuur in Holland geworden was, wakker geroepen, hij deed haar weer stralen, en lachen, en spreken'. Hij beschouwt Gorter 'als de centrale figuur van de culturele en litteraire vernieuwing die de Nieuwe Gids-beweging is geweest'. Maar hij merkt ook op: 'In Gorters tweede groote werk is de crisis, die in het eerste werk, bij flitsen van verveling en verbalisme, reeds dreigden – onweerhoudbaar uitgebroken'.<sup>219</sup> Anthonie Donker noemde Herman Gorter 'de pionier der poëzie'. En *Mei*: 'die onvergelykelijke en ongeëvenaarde verrukking eener jeugd als de sprong in het licht van een lenig, jong dier'.<sup>220</sup>

### **6.11.7 W. van Ravesteijn, Herman Gorter, de dichter van Pan, 1928**

Het boek, *Herman Gorter, de dichter van Pan, een heroïsch en tragisch leven*, verscheen direct na het overlijdensjaar van Herman Gorter. De socialistische politicus en schrijver Willem van Ravesteijn is een vurig bewonderaar van

---

<sup>216</sup> Dekker (1926) 198 e.v. Al eerder, in 1904 had Edward Koster over de invloed van Shelley en Keats geschreven. Zie Koster (1904).

<sup>217</sup> H. Roland Holst e.a. (1928) 7-21.

<sup>218</sup> H. Roland Holst e.a. (1928) 27-28 en 32.

<sup>219</sup> H. Roland Holst e.a. (1928) 43, 44, 45.

<sup>220</sup> H. Roland Holst e.a. (1928) 68.

Gorter als dichter en als mens. De meesten van hen die herdenkingsartikelen hebben geschreven, zo merkt hij bitter op, komen niet verder dan een 'verheerlijking van wat geen verheerlijking voor iemand of door iemand meer behoeft, de twee jeugdwerken van dit over-rijke en zoo eindeloos werkzame leven, *Mei* en (de eerste) *Verzen*. Verder reikt met een enkele uitzondering het begrip of de wensch en de wil om te begrijpen en zoo mogelijk te bewonderen, niet'. Die enige uitzondering is Henriette Roland Holst van der Schalk.<sup>221</sup>

In het hoofdstuk 'De weg naar Pan' beschrijft Van Ravesteijn de ontwikkeling van de dichtkunst tot in de jaren 80. Tot ongeveer 1860 blijft de poëzie haar rol vervullen van de natuurlijke en traditionele begeleidster van het burgerlijk leven. De beweging van Tachtig valt samen met de nieuwe economische ontplooiing en expansie van die tijd. In plaats van de burgerlijke dichter, representant van nationale gevoelens, verscheen de tegenover de burgerlijke maatschappij staande, onmaatschappelijke dichter, die geen binding had met de wereld van de lezer. De nieuwe dichtkunst vervreemde daardoor van het volk, van de massa, van de burgerij. De poëzie was een nutteloos kunstproduct geworden. 'Eén, slechts één der jongeren was het gegeven, het nieuw-ontdekte wonderland van schoonheid der eigen ziel in een werk van langeren adem en dat, tot het einde, op dezelfde hoogte en in denzelfden toon was volgehouden, uit te beelden. En die eene was Herman Gorter, met zijn *Mei*'.

*Mei* is het 'lyrische epos' van de ontdekking van de schoonheid van de eigen ziel en wat in die jonge ziel zich als een nieuw wonderland openbaart, de Natuur, nog eenmaal jong. Maar het is een natuur zonder mensen. De dichter van *Mei*, en later die van *Verzen*, ja zelfs de dichter van *Pan* heeft de wereld van mensen met al haar zwoegen en lijden niet liefgehad, die heeft bij hem niet zoo sterke aandoeningen van schoonheid vermogen te wekken, dat hij er poëzie van kon maken. 'In heel de *Mei* kunt gij zelfs amper een enkel "modern" beeld aantreffen, als b.v. dat der wielrijders, die zich voortreppen en elkaar voorbij trachten te streven. Het gedicht weerspiegelt geen wereld, waarin sporen, stoomboten, telegraaf en telefoon even gewone dingen zijn als een boerenkar of een koets in de 18<sup>e</sup> eeuw'.<sup>222</sup> Aldus Van Ravesteijn, die in de volgende hoofdstukken Gorters kritiek op de literaire beweging van Tachtig

---

<sup>221</sup> Van Ravesteijn (1928) Woord vooraf.

<sup>222</sup> Van Ravesteijn (1928) 29 en 32.

bespreekt en vervolgens het grote gedicht *Pan*, dat hij Gorters grootste dichtwerk vindt.

#### **6.11.8 Herman van den Bergh, *Nieuwe Tucht*, 1928**

*Nieuwe Tucht* is de boekuitgave van een aantal artikelen die Van den Bergh eerder publiceerde in het literaire tijdschrift *Het Getij* in de periode 1918-1921. Het hoofdstuk *Het rijm en zijn verhoudingen*<sup>223</sup> biedt een aantal interessante observaties van het rijm in Gorters *Mei*. Van den Bergh hecht zeer veel waarde aan rijm. Met enkele voorbeelden uit *Mei* vraagt hij aandacht voor de waarde van het rijm en hoe het rijm, als onafhankelijk vers-element, zich doet gelden tot midden in den versregel. Met assonanties en acconsonanties, zoals in het volgende voorbeeld. Het 'zijn zes regels overstraald door de teedere tyrannie van een spiritueel gekoesterd en ontwikkeld rijm'<sup>224</sup>:

Blauw dreef de zee, het water van de zon  
Vloot pas en frisscher uit de gouden bron  
Op wollige golven, die zich lieten *wasschen*  
En *zalven* met zijn licht; uit open *plassen*  
Stonden *golven* als witte rammen op,  
Met trossen schuim en horens op den kop. (*Mei* I : 33-38)

#### **6.11.9 Anthonie Donker, *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)*, 1929**

De beweging van Tachtig en het gedicht *Mei* hebben in dit decennium dermate erkenning en waardering gekregen dat behalve de literatuurkritiek en de literaturessayistiek ook de literatuurwetenschap deze dichtkunst tot onderwerp van onderzoek maakt. De eerste die een dissertatie over de beweging van Tachtig schrijft, is de dichter en litterator Anthonie Donker (pseudoniem van Nicolaas Anthonie Donkersloot). Hij begint zijn dissertatie met op te merken dat de beweging van Tachtig een unieke aangelegenheid is geweest, waarvan geen tweede voorbeeld te vinden is in de Nederlandse

---

<sup>223</sup> Van den Bergh (1928) 45-64.

<sup>224</sup> Van den Bergh (1928) 51.

literatuurgeschiedenis.<sup>225</sup> Bij zijn onderzoek beperkt Donker zich tot de belangrijkste dichters: Jacques Perk, Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden en Herman Gorter. Hij ziet in hun werk allerlei romantische kenmerken, die ook in de romantiek in literair-historische zin, in de periode 1760-1830 voorkwamen: het geluksverlangen, dat niet in vervulling kan gaan, de eenzaamheid, het verdiepen in de eigen persoonlijkheid, de trots op het kunstenaarschap, het vergankelijkheidsbesef, het eeuwigheidsverlangen, de natuur. Maar de echte romantiek is 'ondanks de vele imitaties langs ons land heengegaan'. Er was alleen sprake van een 'romantisch nationalisme'. Maar zelfs het 'romantisch ideaal' is nog te ruim en verengt zich in onze letterkunde van voor 1880 tot het klein burgerlijk geluk. In onze literatuur is er nauwelijks een tijdperk te noemen dat 'zoo dor en arm van geest en schoonheid' was als het decennium 1870-1880. (26-27)

In het hoofdstuk dat gewijd is aan *De Nieuwe Gids* wijst Donker op het grote belang van het antiretorische taalgebruik. De Nieuwe Gidsers propageerden dat niet alleen maar brachten het zelf consequent in praktijk. Antiretorisch taalgebruik is volgens de omschrijving van Donker: 'Beeldende taal, exacte woordkeuze, uitdrukkingsvormen welke zoo zuiver en nauwkeurig mogelijk aan hun object beantwoorden'. (38)

De grondbeginselen van *De Nieuwe Gids* zijn bijna alle door Willem Kloos geformuleerd. Zij luiden volgens Donker: 'de kunst om de kunst; kunst is passie; inhoud en vorm zijn één; het onderwerp in zichzelf is van geen belang; kunst en zedelijkheid gescheiden; juistheid van beeldspraak; juistheid van klankexpressie; kunst is de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie.' (104)

De Tachtigers waren ook onmaatschappelijk en onnationaal. Ze stelden hun kunst in dienst van de schoonheid. De erkenning van hun kunst kwam in 1894 met de bloemlezing van Van Hall. Maar dat was ook het jaar waarin de beweging uiteenviel door hun geïsoleerde kunstenaarschap. Dat neemt niet weg dat Kloos na eeuwen een ontwikkeling in de poëzie ingang heeft gezet die 'tot heden een organische samenhang' vertoont. Het essentiële van de beweging van Tachtig is volgens Donker de 'volledige vernieuwing in het gebruik der taal door Nederlandsche schrijvers'. 'Men kan de taal onzer dichters sinds Potgieter zich zien ontwikkelen, bevrijden van conventies en

---

<sup>225</sup> Donker (1929) 9. De andere citaten worden in de tekst van een paginanummer voorzien.



stijlregels, aarzelend en half bij Perk, vrijer maar niet volkomen nog bij Kloos, dan algeheel en ongedwongen bij Gorter, tot in de uiterste zintuigelijke mogelijkheden verfijnd, dan zich voortzettend in andere lijn van zielkundige uitdrukking bij Henriette Roland Holst, Boutens en Leopold, tot ze via Van den Bergh en Nijhoff eindelijk eenzelfde onmiddellijkheid van uitdrukking der ziel bereikt als bij Gorter ten opzichte van de zinnen het geval was geweest'. (101)

In hoofdstuk VII bespreekt Donker het werk van Herman Gorter beginnend met de zin: 'Kloos was het middelpunt, Gorter het hoogtepunt van *De Nieuwe Gids*'. (163) Donker doelt op het gedicht *Mei*. 'In dit gedicht was alles nieuw. De oude vijfvoetige jambe was er verlevendigd en versneld, er was een vernieuwd motief, in nieuwe rhythmten, nieuwe rijmen en met een nieuwe visie op de natuur, en een taal, zoo stoutmoedig, zoo frank en vrij in een verrukkende plastiek bewerkt, dat ook nu nog de lezer verbaasd en vervoerd wordt door een zoo weergalooze, aanhoudende, nergens ingezonken poëtische schoonheid. Er is wellicht geen ander Hollandsch gedicht waarvan bij herlezing zoo altijd even zeker dezelfde diepe bekoring uitgaat, als Gorter's *Mei*'. (163)

Donker veronderstelt dat Gorter niet uitging van een vooropgezet, duidelijk omschreven, filosofisch plan. Hij heeft in het gedicht eenvoudigweg weergegeven wat in hem opkwam. (167) Donker formuleert de betekenis van het gedicht als volgt: '*Mei* is behalve natuurpoëem het eeuwige drama van de ziel en de wereld, het ik en het ander, de tragedie van het individualisme tot in den grond gepeild en tevens de tragedie van het dichterschap, der poëzie zelf en haar betrekkelijkheid, haar eindelijke machteloosheid tot een equivalente verbeelding van ziel en wereld beide'. (167) Donker meent dat Verwey precies de kern raakt van het gedicht: 'het dubbele probleem dat *Mei* beheerscht, het dubbel noodlot dat voor al het vergankelijke de eeuwigheid afsluit, maar tegelijk het eeuwige ontzegt zich in de vergankelijkheid wezenlijk uit te beelden'. (168) En net als Verwey meent hij dat de bundel *Verzen* tot mislukken gedoemd was, omdat Gorter het onmogelijke, in *Mei* erkend, namelijk het adequaat weergeven van het wezenlijke van de ziel, nastreefde, (169) al merkt Donker er sublieme poëzie in op. (177-179) Hij is het niet met Verwey eens dat Balder opgevat moet worden als 'Wereldziel'; daarvoor zijn in het gedicht geen argumenten te vinden. (168) Hij meent dat Gorter via Wagner tot de Noors-mythologische verbeeldingswereld is gekomen zonder overigens daarvoor een overtuigend argument aan te voeren. (170) Hij wijst verder op Shelley's

geliefde stijlfiguur, de personificatie, die Gorter in *Mei* veelvuldig hanteert en op de invloed die Gorter heeft uitgeoefend op dichters als Boutens en Leopold. En aan het losse en lenige vers van *Mei* heeft volgens Donker de poëzie tot op heden veel te danken. Met Gorter begint ook de nieuwe ontwikkeling van het rijm. (172-173)

In *Het Vaderland*<sup>226</sup> verscheen een uitvoerig verslag van de promotie van N.A. Donkersloot, vooral ook omdat in diezelfde bijeenkomst in de aula van de universiteit van Utrecht aan de promovendus als dichter Anthonie Donker de Domprijs werd uitgereikt voor zijn dichtbundel *Kruistochten* door de redactie van het tijdschrift *De Gemeenschap*. Er waren vele jonge dichters aanwezig zoals Nijhoff, Roland Holst, Marsman, Den Doolaard, Albert Kuyle en Jan Engelman. Jacques Bloem was een der paranimfen. De promotor was professor De Vooy. Donkersloot promoveerde cum laude.

Prinsen besprak het boek in *De Groene Amsterdammer* en vroeg zich af of het symbolisme niet van groter invloed is geweest dan Donker suggereert.<sup>227</sup>

Verwey schreef een verontwaardigde kritiek: de studie zit vol fouten! Hij keert zich met name tegen de gedachte dat de derde generatie na Tachtig, na die van Leopold, Boutens en Henriette Roland Holst, werd gevormd door Bloem en A. Roland Holst. Deze derde generatie werd volgens Verwey gevormd door P.N. van Eyck en Geerten Gossaert en in bredere zin door de Beweging-dichters. Maar deze kritiek werd door het tijdschrift de *Nieuwe Taalgids* geweigerd.<sup>228</sup>

## 6.12 Recensies van nieuw werk van Herman Gorter

In 1928 verschijnen twee bundels poëzie uit het nagelaten werk van Herman Gorter, waarvan al door verschillende dagbladen melding was gemaakt. Henri Borel bespreekt van Herman Gorter, *Verzen*, eerste deel en *Verzen*, tweede deel, geredigeerd door Jenne Clinge Doorenbos. Hij schrijft: 'De hoofddruk van deze twee deelen postuum uitgegeven verzen is dat zij de glorie van den *Mei*-zanger geenszins zullen verhoogen; en hoogstens interessant, zelden gave schoonheid zijn'.<sup>229</sup>

---

<sup>226</sup> *Het vaderland*, 13 juli 1929, 5.

<sup>227</sup> *De Groene Amsterdammer*, 19 oktober 1929, 10.

<sup>228</sup> Zie Custers (1995) 453-459.

<sup>229</sup> *Het Vaderland*, 17 juni 1928, 9.

Ook Maurits Uyldert bespreekt deze nagelaten verzen. Hij schrijft onder meer: ‘Symbool voor den geest der muziek, symbool dat reeds in *Mei* de gestalte van den blinden God Balder aannam, is nu het leidende motief voor deze “liefde voor het heelaal”. [...] De nagedachtenis van den dichter wordt door deze uitgave niet aangetast. Herman Gorter heeft na het verschijnen van zijn eerste *Verzen* en zijn *Mei*, zijn geheele leven gezocht naar een verzoening van zijn poëzie met zijn politieke en propagandistische denkbeelden en hij heeft die verzoening niet tot stand kunnen brengen’.<sup>230</sup>

Marsman schrijft in het tijdschrift *Internationale Revue i 10* over Herman Gorter naar aanleiding van diens nagelaten *Verzen*. ‘Wat Gorter in de sensitivistische verzen van zichzelf en de taal heeft geveerd, grenst aan het moorddadige: hij heeft voortdurend taalscheppend en emotioneel op spanningen willen leven, die geen mensch en geen taal verdraagt. Hij heeft de taal zoo óver-sensibel gemaakt, zoo onmiddellijk reageerend op zijn lijfelijke impulsen: angst, verdoving, extase en pijn, dat zij haar organische elasticiteit heeft verloren’.<sup>231</sup> R. Herreman bespreekt in zijn ‘Kroniek der Poëzie’ in *Den Gulden Winckel* en ruim twee maanden later ook Johan Huyts de nagelaten verzen van Herman Gorter in hetzelfde tijdschrift. Het *Algemeen Handelsblad* doet er melding van zonder de recensies te bespreken of eruit te citeren.<sup>232</sup>

De meeste letterkundigen hebben moeite met *Pan* en met Gorters overgang tot het socialisme. In het tijdschrift *De Stem* stelt J. Welders de vraag: ‘Was de dichter Gorter reeds dood, toen de mensch Gorter stierf?’ Hij concludeert: ‘De ironie van Gorters bestaan wil, dat hij de onsterfelijkheid, deze genade der goden, (de kroon der onsterfelijkheid) heeft verworven door diezelfde *Mei* en dezelfde *Verzen*, die hij in de Voorrede van zijn *School der Poëzie* vrijwel heeft verloochend’.<sup>233</sup> En in ‘Vragen van den Dag’ schrijft F. C. Dominicus over de letterkundige waarde van Gorters revolutionaire poëzie en noemt het een raadsel hoe deze dichter een zoo lang gedicht (*Pan*) heeft kunnen schrijven van zo weinig letterkundige waarde.<sup>234</sup>

---

<sup>230</sup> *Algemeen Handelsblad*, 14 juli 1928, 15.

<sup>231</sup> Geciteerd naar het *Algemeen Handelsblad*, 2 november 1928, 10.

<sup>232</sup> *Algemeen Handelsblad*, 29 augustus 1928, 7 en 3 november 1928, 21.

<sup>233</sup> Geciteerd uit *Het Vaderland*, 18 november 1927, 10.

<sup>234</sup> Geciteerd naar *Het Vaderland*, 9 maart 1928, 10.

### 6.13 Schoolboeken

De deelname aan het algemeen voortgezet onderwijs groeide gestaag. In 1930 tellen de openbare schooltypen hbs, mms en lyceum in totaal 21.500 leerlingen en het bijzonder onderwijs van dezelfde schooltypen 13.500 leerlingen, in totaal dus 35.000 leerlingen. Er waren in dat jaar in totaal ruim 7800 gymnasiumleerlingen, waarvan 4500 van openbare gymnasia en 3300 van bijzondere gymnasia.<sup>235</sup> In 1930 telde de jeugd van 12 tot 19 jaar 1.181.800 personen. Daarvan volgde 145.500 algemeen vormend onderwijs.<sup>236</sup>

Minister Visser, de eerste bewindsman van het in 1918 in het leven geroepen ministerie voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, stelde de schoolwet van 1920 op, die zorgde voor de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs met het openbare onderwijs. Deze gelijkstelling gold ook de kweekscholen en er kwamen naast de rijkskweekscholen veel gemeentelijke en particuliere kweekscholen bij, zowel gesticht door 't Nut (Maatschappij tot Nut van 't Algemeen) als door katholieke congregaties of het protestants-christelijk onderwijs.<sup>237</sup> De Normaallessen, die vooral door meisjes gevolgd werden, waren daarmee overbodig geworden. Omdat het bij de wet van 1920 ingestelde nieuwe schooltype de school voor het (m)ulo onder het lager onderwijs viel, profiteerde die ook van de financiële gelijkstelling en kwam tot grote bloei. In 1930 waren er een kleine 270 openbare en 480 confessionele onderwijsinrichtingen van dit schooltype.<sup>238</sup> Dodde noemt een aantal van 61.184 (m)uloleerlingen.<sup>239</sup>

In 1924 promoveerde Ph. A. Lansberg op een onderzoek naar het gebruik van literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen op 60 hogere burgerscholen en gymnasia. Hij noteerde als meest gebruikte literatuurgeschiedenis:

1. De Vooy, *Historische schets van de Nederlandsche Letterkunde* (1908)
2. Te Winkel, *Overzicht der Nederlandsche Letterkunde* (1882) (1905)
3. Rijpma, *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* (1917)
4. Prinsen, *Schets van de geschiedenis van de Nederlandsche Letterkunde* (1912)

---

<sup>235</sup> Schuursma (2000) 306.

<sup>236</sup> Boekholt en De Booy (1987) 258.

<sup>237</sup> Schuursma (2000) 303.

<sup>238</sup> Schuursma (2000) 297.

<sup>239</sup> Dodde (1983) 68.

5. Meyer Drees, *Stroomingen en Hoofdpersonen in de Nederlandsche Literatuur* (1918)
6. Duyser, *Overzicht van de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (1890) (1897)

Wat de meest gebruikte bloemlezingen betreft, kwam hij tot het volgende rijtje:

1. Van de Bilt, *Letterkundig Leesboek* (1918)
2. De Groot, Leopold en Rijkens, *Nederlandsche Letterkunde*, door W. Pik en Dr. G. Kalff Jr (1905)
3. Dr. Knuttel, *Bloemlezing uit Nederlandsche schrijvers sinds de renaissance* (1914)
4. Dr. Prinsen, *Letterkundig Leesboek* (1913)
5. Dr. De Raaf en Griss, *Een nieuwe bundel: Letterkundig Leesboek* (1917)
6. Rijpma, *Bloemlezing uit de Nederlandsche Letteren* (1917)

Lansberg merkt weinig verschil in het literatuurprogramma van christelijke hogere burgerscholen en van openbare. Als christelijke literatuurboeken noemt hij D. Wouters, *Literatuur overzicht* (1915) en Van der Valk, *Onze Letterkunde* (1910). Op de R.K-scholen worden vooral gebruikt:

1. Kerstens, *Leerboek met bloemlezing der Nederlandsche letterkunde voor R.K. Mulo-, kweek-, normaal en hogere burgerscholen, gymnasia en lycea*, 1923
2. Horsten, *Inleiding tot de studie der letterkunde*, 1916
3. *Stemmen van verre en dichtebij: I,II,IV,V,VI* (deel VI, 1920)
4. Horsten, Reynders en Rombouts, *Keurlessen*, deel X. (1920)<sup>240</sup>

Lansberg geeft een indruk van het gebruik van literatuurboeken op school beginjaren twintig. Uit de twee rijtjes blijkt dat de scholen vrij lang met een literatuurboek deden alvorens een nieuw aan te schaffen. Slechts drie van de zes literatuurgeschiedenissen dateren uit het vorig decennium (1911-1920), twee dateren uit het eerste decennium (1901-1910) en Duyser stamt nog uit de negentiende eeuw. Met de bloemlezingen is het beter gesteld: vijf van de zes

---

<sup>240</sup> Lansberg (1924) 39-40.

dateren uit het vorig decennium; alleen de bloemlezing van De Groot, Leopold en Rijkens is met z'n zevende druk nog uit 1905 (eerste druk 1894), die overigens per druk werd bijgewerkt.

Voor de periode 1920-1930 heb ik 32 nieuwe uitgaven van literatuurboeken gevonden. De meeste zullen de bloemlezing of de literatuurgeschiedenis aangevuld hebben met de meest recente literatuur, al zal het ene boek daarin verder gaan dan het andere. Het boek van Greshoff en De Vries verscheen in 1925 en is het meest radicaal door ook nog dichters als Martinus Nijhoff, Paul van Ostaïen en Marnix Gijsen op te nemen. Het besteedt aan de literatuur van Tachtig tot heden ongeveer de helft van het boek, de andere helft behandelt de literatuurgeschiedenis vanaf de middeleeuwen.

Verondersteld wordt dat de schoolboeken met de meeste drukken ook wel het succesvolst zullen zijn geweest. Daarom zijn voor zover van toepassing ook de latere drukken genoemd.

1. *Groote dichters van den laatsten tijd*, samengesteld door Nico Rost, 1921
2. Seerp Anema, *Keurgerechten van Nederlandsch Proza en Poëzie*, dl 2, 1922
3. E. Rijpma, *Bloemlezing uit de Nederlandsche letteren*, 1922 [1974<sup>18</sup>]
4. *Dichters na '80*. Verzameld door Dr. DC.Tinbergen en Herman Middendorp, 1922
5. G. Leffertstra, *Proza en Poëzie*, Groningen, 1922
6. P.A. Kerstens, *Leerboek der Nederlandsche letterkunde*, Amsterdam, 1923
7. Dr. C.G.N.de Vooy, J.H. van den Bosch, Dr. D.C.Tinbergen, *Letterkundig Leesboek II*, 1923 [1930<sup>2</sup>]
8. P.A. Kerstens, *Auteurs uit het heden en verleden met bloemlezing uit hun werken*, uitg maatschappij 'Joost van den Vondel', Amsterdam, 1924.
9. Balthazar Verhagen, *Prosodie der Voordrachtskunst*, 1924
10. A.L.J. Wijtzes, *Nederlandsche Letterkunde. Beknopt overzicht van de vroegste tijden tot op heden*, 1924 [1933<sup>4</sup>]
11. H. Padberg, *De mooie taal*, uitg Malmberg, 1924
12. Prof.dr. J.Prinsen JLzn, *Geïllustreerde Nederlandsche Letterkunde*, 1924
13. E.F. van de Bilt en W.G.J.A. Jacob, *Beknopte geschiedenis Nederlandse letterkunde*, 1924 [1946<sup>8</sup>]

- 14.M.A.P.C. Poelhekke, *Lyriek*, 1924
- 15.Dr. J.A. Roetert Frederikse, *Dietsche Sprokkelinghen*, dl II, 1925
- 16.Joh. Vorrink, *Levens en Verhalen uit de Nederlandsche Letteren*, dl II, 1925
- 17.Herman Middendorp, *De beweging van '80*, 1925
- 18.J. Greshoff en J. de Vries, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, 1925 [1929<sup>2</sup>]
- 19.A. Gratama en A. W.L.Boldingh-Goemans, *Onze Letterkunde deel III*, 1925
- 20.Dr. W. van den Ent, *Gedichten lezen. Stilistische Lees oefeningen*, dl II, 1925 [1963<sup>4</sup>]
- 21.Dirk Coster, *De Nederlandsche Poëzie in honderd verzen*, 1927 [1970<sup>4</sup>].
- 22.P. van Renssen, *Nieuwe Nederlandsche Lyriek*, 1927
- 23.W.Kramer en Dr. N. van der Laan, *Dietsche Lusthof*, dl II, 1927
- 24.Frans Bastiaanse, *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing*, dl IV, 1927
- 25.Dr. H.W.E. Moller, *Beknopte geschiedenis Nederlandse letterkunde*, 1927 [1928<sup>3</sup>]
- 26.Dr. G.A. Brands en R.W. Lieve, *Gouden Aren*, dl V, 1928 [1955<sup>5</sup>]
- 27.Dr. G.S. Overdiep, *Beknopte versleer*, 1928 [1933<sup>2</sup>]
- 28.J. Greshoff en A.F. Mirande, *Lyriek*, 1928
- 29.P. Boer en J. Karsemeijer, *Poëzie en Proza uit de 19<sup>e</sup> eeuw*, 1929.
- 30.W.L.M.E. van Leeuwen, *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*, 1929
- 31.W.L.M.E. van Leeuwen, *Epiek en Lyriek*, 1930 [1971<sup>17</sup>]
- 32.J. Karsemeijer, *Dietsche Dichten*, 2e bundel, 1930

### 6.13.1 Bespreking van de schoolboeken

Deze verzameling telt maar liefst twintig bloemlezingen: 1, 2, 3, 4, 5, 6,7, 8, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31 en 32. Een recensent verzuchtte in 1928: 'Eerstdaags zullen wij zooveel bloemlezingen bezitten dat er een bloemlezing uit gemaakt zal moeten worden'.<sup>241</sup> Van de twintig bloemlezingen zijn er zes met uitsluitend poëzie van de beweging van Tachtig of vanaf de poëzie van Tachtig tot heden: 1, 4, 23, 24, 28, 30. Sommige bloemlezingen bestaan uit verschillende delen: 2, 7, 14, 16, 19, 20, 23, 24, 26, 32. Om uiteenlopende

---

<sup>241</sup> *De Telegraaf*, 12 februari 1928, 9.

redenen wordt niet in alle bloemlezingen een fragment uit *Mei* opgenomen. De bloemlezing van Anema (2) was alleen bestemd voor het mulo-onderwijs en gaat niet verder dan Multatuli. Ook het protestants-christelijk karakter van de bloemlezing zal er mee te maken hebben. Van den Ent (20) wilde al te subjectief-lyrische poëzie vermijden. Coster (21) wijdt mooie woorden aan *Mei*, maar neemt alleen twee gedichten uit *Verzen* op. Greshoff en De Mirande (28) wilden poëzie uit de afgelopen periode geven en namen van Gorter alleen twaalf gedichten op uit *De School der Poëzie*. Boer en Karsemeijer (29) stelden een bloemlezing samen van proza en poëzie uit de negentiende eeuw. Blijkbaar pasten de Tachtigers daar niet bij. De bloemlezing is bestemd voor vijftien- en zestienjarigen en die dienen 'verschoond' te blijven 'van de moreele uitwassen en geestelijke aberraties'. Van Leeuwen (31) noemt in zijn bloemlezing voor de middenklassen weliswaar 'het groote gedicht *Mei*' maar neemt van Gorter alleen gedichten uit *Verzen* op.

Veel literatuurboeken zijn lijk te noemen. De kroon in dit opzicht wordt wel gespannen door de bloemlezing *Gouden Aren*. Het vijfde deel beslaat in de eerste druk 848 bladzijden. In de volgende drukken is dit deel, net als deel vier, gesplitst in een A- en een B-boek, respectievelijk van 386 en 495 bladzijden, waaraan ook nog 22 bladzijden voorwerk voorafgaat. Deel vijf A bevat de literatuur van 1780 tot 1880 en deel vijf B die van 1880 tot heden. Ook het literatuuroverzicht met bloemlezing van Frans Bastiaanse is omvangrijk. Het telt vier delen, het laatste deel telt 720 pagina's en bespreekt de literatuur vanaf halverwege de romantiek tot heden. De voorafgaande drie delen tellen resp. 424, 390 en 430 pagina's. Er zijn meer literatuurboeken met een groot aantal bladzijden. Het literatuuroverzicht van A. Gratama, *Onze Letterkunde*, telt drie delen. Deel III (Van Romantiek tot heden) telt 348 bladzijden, het eerste deel (middeleeuwen) 276 en het tweede deel 340 bladzijden. De leerling kreeg in de literatuurlessen dus heel wat te verwerken. De exameneis voor de hbs luidde als volgt: 'de Kandidaat (moet) bij het mondelinge examen de bewijzen geven dat hij *enkele* van de *voornaamste* voortbrengselen van de letterkunde uit *verschillende perioden* met vrucht heeft gelezen, en dat hij die in verband weet te brengen met de *tijd* waarin ze ontstonden'. Deze eis wordt door A.J. Schneiders in de *Nieuwe Taalgids* van 1930 gekarakteriseerd als 'Een veel en vaag-zeggend programma dat veel ruimte geeft voor een eigen



praktijk'.<sup>242</sup> De docenten Nederlands konden dus het examenprogramma voor wat de literatuur betreft naar eigen inzicht invullen. Van Oostrom schreef in 2007: 'Vroeger waren de schoolboeken licht en de leraren zwaar beladen – inmiddels is het andersom'.<sup>243</sup> Maar de schoolboeken waren in de jaren twintig nog veel omvangrijker dan tegenwoordig!

Gemeten aan het aantal herdrukken en daaraan beoordeeld of een boek succesvol is, zou de bloemlezing van Rijpma het meest gebruikte literatuurboek zijn. Het behaalde in 1974 nog een achttiende druk. Het diende als illustratie voor de *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren*, dat door Lansberg beginjaren twintig gerekend wordt tot de zes meest gebruikte literatuurgeschiedenissen. Het wordt in populariteit direct gevolgd door Van Leeuwen, *Epiek en Lyriek*. Deze bloemlezing behaalde in 1971 nog een zeventiende druk en droeg toen de ondertitel: *Een leesboek voor H.A.V.O., V.W.O. en pedagogische academie met korte aantekeningen over inhoud en vorm van woordkunst*.

Opvallend is ook de nadruk die wordt gelegd op de dichtkunst van de beweging van Tachtig. Deze werd gezien als het begin van de moderne poëzie. Er is veel aandacht voor de poëzie van de Tachtigers. In het voorwoord van drie bloemlezingen merken de samenstellers op dat ze met opzet niet zoveel ruimte hebben gegeven aan de poëzie der Tachtigers. Zo schrijven bijvoorbeeld Tinbergen en Middendorp (4) in hun Voorbericht op *Dichters na '80*: 'Aan de eigenlijke tachtigers is minder plaats ingeruimd dan waar zij, bij het uitsluitend aanleggen van een aesthetischen maatstaf, recht op zouden hebben, [...] omdat de dichters van '80 al in alle modernere bloemlezingen ruim vertegenwoordigd zijn'. Ook Roetert Frederikse (15) en Nico Rost (1) maken soortgelijke opmerkingen. En misschien is die aandacht voor de Tachtigers ook wel de reden voor Boer en Karsemeijer (29) om hun bloemlezing *Poëzie en Proza in de negentiende eeuw* uit te geven. Zij schrijven: 'Ten onrechte wordt tegenwoordig de letterkunde van de 19<sup>e</sup> eeuw op de middelbare scholen nog al eens stiefmoederlijk bedeed'.

De literatuurboeken werden geschreven door docenten Nederlands en ieder heeft wel een reden waarom zijn boek in een leemte voorziet. Het voert hier te

---

<sup>242</sup> De Moor (1986) 378-384.

<sup>243</sup> Van Oostrom (2007).

ver om ze alle aan een onderzoek te onderwerpen naar de methode. Hier volgen enkele voorbeelden. Met de bloemlezing van Rijpma (3) moeten de leerlingen zelf zoveel mogelijk ontdekken; er is weinig commentaar. Rijpma baseert de samenstelling van zijn bloemlezing op het esthetisch criterium; het gaat om het schone in de letteren. Ook Tinbergen en Middendorp (4) hanteren een esthetische maatstaf; daarom is deze bloemlezing niet chronologisch. De samenstellers van het *Letterkundig Leesboek* (7) vinden het inzicht belangrijk in de ontwikkeling van onze letterkunde en het letterkundig begrip. Vorrink (16) legt nadruk op het verband tussen de kunstenaar en zijn werk en levert er reproducties van portretten en handschriften bij. Middendorp (17) behandelt de dichtkunst van '80 met Gorters *Mei* als voorbeeld. Het gaat hem om de schoonheid van de taal. Bij Van den Ent (20) gaat het om gedichten met vragen die het denken van de leerling over het gedicht moeten sturen. Greshoff en Mirande (28) stellen duidelijk dat elk gedicht los gezien moet worden van zijn omgeving, van de maker en zijn tijd. Het gaat bij hen dus om de autonomie van de kunst. Karsemeijer (32) heeft de gedichten gekozen ter wille van het reciteer- en spreekonderwijs.

Ook aan de literatuurgeschiedenissen liggen verschillende visies ten grondslag. Zo biedt Prinsen (12) veel illustratiemateriaal bij zijn overzicht, in het bijzonder van portretten en handschriften. Van de Bilt en Jacob (13) bieden het literatuuroverzicht als spiegel van het geestelijk leven met veel nadruk op de ethische waarden en de stromingen binnen de literatuur. Nadruk op de ontwikkeling van het geestelijk leven en, zo stellen ze duidelijk, niet op het esthetische, leggen ook Greshoff en De Vries (18). Bastiaanse wil de ontwikkeling laten zien van de letterkunde met aandacht voor de schrijvers (24). Wijtzes (10) bezielt de Nederlandse letterkunde vanuit protestants-christelijk perspectief, Moller (25) en Kerstens (6 en 8) vanuit katholiek perspectief. Bij sommige literatuurboeken wegen pedagogische argumenten zwaarder dan esthetische, zoals bij Gratama (19) en Ent (20). Bij Ent spelen daarbij vooral intellectuele redenen, terwijl het *Letterkundig Leesboek* (7) het de leerling juist niet gemakkelijk wil maken.

Bij enkele *Mei*-besprekingen klinkt de invloed van Verweys bespreking uit zijn *Inleiding* door. Met name de gedachte aan Balder als de wereldziel vindt navolging bij Prinsen(12), Bastiaanse (24), Moller (25) en Brands en Lieve (26). Van de Bilt en Jacob (13) citeren Verwey in verband met het slot van *Mei*: Het

weemoedige slot, waaruit de droefheid spreekt ‘van wie, die – zoals Verwey zegt, - door den drang van zijn tijd opgestoten, het ondoenlijke had gewaagd’. Ook de benadrukking van de tegenstelling vergankelijk – onvergankelijk lijkt mij afkomstig van Verwey. Die tegenstelling past natuurlijk heel goed bij de christelijke uitleg van de relatie Mei – Balder als de tegenstelling tussen het aardse, onvolmaakte tegenover het hemelse volmaakte, waarop christelijke *Mei*-interpreten als Thomson en De Moor en nu ook weer Wijtzes (10) wijzen. Ook Annie Salomons ziet in de figuren Mei en Balder de tegenstelling tussen enerzijds het zinnelijke, vergankelijke en anderzijds het geestelijke onsterfelijke. De relatie Mei – Balder kan ook heel anders geïnterpreteerd worden. Van Leeuwen (30) citeert weliswaar de slotregels van Verweys *Mei*-bespreking maar interpreteert het aardse verlangen van Mei als verlangen naar eeuwige lust en wijst op verwantschap met Nietzsches eeuwigheidsverlangen als vertolkt in het lied van Zarathustra, dat eindigt met de woorden: ‘Doch alle Lust will Ewigkeit -, /- Will tiefe, tiefe Ewigkeit!’<sup>244</sup>

Waarom er in dit decennium zoveel nieuwe schoolboeken voor Nederlandse literatuur worden uitgegeven is niet helemaal duidelijk. Het leerlingenaantal steeg gestaag, maar er is geen sprake van een versnelde toename van het aantal leerlingen voor het algemeen vormend onderwijs.<sup>245</sup> Een verklaring zou kunnen zijn dat de Nederlandse literatuur complexer is geworden en dat er behoefte was aan schoolboeken met een christelijke signatuur. Ook hebben de samenstellers van deze schoolboeken allen hun eigen redenen om hun schoolboek te schrijven. De ruim dertig schoolboeken werden uitgegeven door vijftien verschillende uitgeverijen. Blijkbaar zagen uitgeverijen het uitgeven van schoolboeken als een lucratieve bezigheid, maar een groot aantal kwam niet verder dan de eerste druk.

De belangstelling voor literatuur groeide ook in het algemeen volgens Van Rosmalen. In 1927 steeg de rubriek ‘fraaie letterkunde’ van 10% in 1877 naar 12% in 1927 van de totale boekenomzet, en de rubriek ‘taal- en letterkunde’ van 5% naar 10% in dezelfde periode. Van Rosmalen, die deze cijfers levert, tekent er direct bij aan: ‘In de belangstelling voor literatuur, kunst en wijsbegeerte tekenen zich de invloeden van het onderwijs af, dat geleidelijk de

---

<sup>244</sup> Van Leeuwen (1929) 81-90. Bij Nietzsche te vinden in *Also sprach Zarathustra*, dritter Teil, *Von den großen Sehnsucht*. Nietzsche (1977c) 473.

<sup>245</sup> De Vries (1988) 374.

kring van lezers zou helpen vergroten'.<sup>246</sup> Van Rosmalen ziet dus de invloed van het literatuuronderwijs terug in de verkoopcijfers van literaire boeken.

#### 6.14 Samenvatting en bespreking

Het aantal voordrachten en lezingen is vergeleken bij de vorige periode enorm gestegen; van 15 voordrachten naar 59 en van 31 lezingen naar 74. Op het gebied van de voordrachten blijft Willem Royaards actief tot in het jaar 1927. In de periode 1925-1927 wijdde hij volgens Naeff al zijn krachten aan de voordrachtskunst en wist hij op zondagmorgen in de bioscoop een groot publiek te boeien met poëzie van onder andere *Mei*. Maar hij kon ook een hele schouwburg vol scholieren boeien met zijn voordracht van de moderne poëzie waaraan een fragment uit *Mei* niet ontbrak. Andere voordrachtskunstenaars, als Liesbeth Sanders, Charlotte Köhler en Ellen Vareno, verbreidden de kennis van de moderne poëzie van Gorters *Mei* en *Verzen*, evenals dichter-litteratoren als Herman Poort, Martinus Nijhoff, Henriette Roland Holst en Hendrik Marsman. Ze vonden gehoor in de universiteit, in de volksuniversiteit, bij departementen van het Nut en in de kunstkringen. Er werden ook lezingen gegeven voor de vrouwenbond, studentenverenigingen en vereniging van onderwijzers en onderwijzeressen. Het bereik van de lezingen en voordrachten werd nog veel groter toen de radio in de tweede helft van de jaren twintig een belangrijke plaats ging innemen in veel huisgezinnen. Een radio-uitzending was in die tijd iets bijzonders en men zal gefascineerd hebben geluisterd naar de stem van de radio die zomaar uit de ether op het grote publiek neerdaalde. De NCRV verzorgde de allereerste uitzending over *Mei* en niet veel later besteedde vooral de VARA aandacht aan de poëzie van Gorter. Deze omroep, die speciaal voor de arbeiders was opgericht, kon bij een heel nieuwe laag van de bevolking, belangstelling wekken voor Gorters poëzie en in het bijzonder voor zijn *Mei*, zoals de VARA-avond die speciaal georganiseerd was door de Vereniging van fabrieksarbeiders, waarop Bep Sarphati onder meer een fragment van *Mei* voordroeg.

Het aantal literatuurcritici die in hun recensies refereren aan *Mei* of Gorter, is sterk toegenomen. Daar staat tegenover dat minder recensies zo'n mention bevatten. Een verklaring zou kunnen zijn dat grote Gorterbewonderaars als

---

<sup>246</sup> Van Rosmalen (1977) 143.

Querido, Van de Woestijne en Annie Salomons nauwelijks tot geen recensies meer met een Gorter-/Mei-mention geschreven hebben in deze periode en de jongere generatie in de door hen te bespreken werken minder aanleiding vonden aan Gorter als dichter te refereren. Zouden deze jongere critici het werk van Gorter als verouderd beschouwen? Als dat zo is, zal dat duidelijk worden in het volgende decennium.

Onder weer andere literatuurkenners is er een tegenzin te bespeuren tegen de gestaag toenemende stroom van dichtbundels met gevoelslyriek. In de polemiek die door de classicus K.H.E. de Jong werd ontketend, fungeerde nu juist de gevoelslyriek van Herman Gorter als kop van jut. Het verwijt was dat de gevoelsdichters te individualistisch waren, bleekzuchtige navelstaarders, die volstrekt geen oog hadden voor wat maatschappelijk relevant was. De polemiek speelde zich af in 1925-1926 en het kan zijn dat hier invloed is te bespeuren van rechtsautoritair gedachtegoed, ingegeven door de afkeer van de moderne massademocratie, het verval van de oude b standenmaatschappij, de groei van de steden met hun anonieme massa's, afkeer ook van het socialisme en communisme.<sup>247</sup> Mogelijk speelt hier ook de afkeer van het Tachtiger epigonisme, van het *l'art-pour-l'art*-principe, die ook de voedingsbodem zou zijn van de prismadiscussie in de jaren dertig.<sup>248</sup>

Terwijl het aantal mentions 1 verminderde, wat zou wijzen op verminderde belangstelling voor de dichter Herman Gorter, werd het aantal mentions in literatuurgerelateerde artikelen, vergeleken bij de vorige periode, bijna verdrievoudigd tot 153 en het aantal mentions in niet-literatuurgerelateerde artikelen werd ruim verdubbeld tot 84. De aandacht voor de dichter Herman Gorter steeg in dit decennium tot grote hoogte, niet in de laatste plaats door de zeer vele herdenkingsartikelen naar aanleiding van zijn zestigste verjaardag en later zijn overlijden.

Uit deze twee herdenkingen wordt duidelijk dat de dichter Herman Gorter alom in den lande werd geëerd en geprezen als een groot dichter, zo niet de grootste dichter na Vondel en Hooft en iedere litterator probeerde dat op zijn eigen manier aan zijn lezerspubliek duidelijk te maken. Maar die loftuitingen golden dan meestal alleen *Mei* en eventueel de bundel *Verzen* van 1890. Het

---

<sup>247</sup> Schuursma (2000) 185-188. Margadant liet zich ontvallen dat hij een hekel had aan Herman Gorter vanwege zijn communistische ideeën. (*Het Vaderland*, 8 november 1926, 5). K.H.E. de Jong was één der oprichters van de bond van actualisten, al bleef hij niet lang lid.

<sup>248</sup> Oversteegen (1978) 280-282.

socialistische werk van Gorter werd gedesavoueerde, onder meer door Borel, Uyldert, Marsman, Prinsen, Verwey, Van Eyck, en ook door socialistische critici als Querido en Knuttel.

Dit gebrek aan waardering hangt mogelijk samen met een aantal andere observaties over de dichtkunst van Herman Gorter en over de beweging van Tachtig. Ze was een kortstondige opleving volgens onder anderen Borel, Querido en Donker. In verband hiermee werd het individualisme van Tachtig genoemd. Beide observaties, die ook al in vorige decennia werden gedaan, liet men ook gelden voor de dichtkunst van Gorter. Ook werd geconstateerd dat de beweging samenging met de economische opleving in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw. Vooral socialistische litteratoren als Van Ravesteijn, A.M. de Jong en Knuttel hadden oog voor dit verband tussen de opleving van de economie, de modernisering van de maatschappij en de opleving in de letteren.

Het is Herman Gorter zelf die al in 1898 een verklaring biedt voor het verband tussen deze gesignaleerde verschijnselen. Hij is de eerste die wijst op het verminderen van zijn dichterlijke potentie. Direct in zijn eerste artikel met zijn kritiek op Tachtig in het tijdschrift *De Nieuwe Tijd* stelt hij het vraagstuk van de kortstondigheid van de poëtische kracht van Kloos en Verwey aan de orde.<sup>249</sup> En ook die van zichzelf. Hij schrijft in alle bescheidenheid: 'Hoe komt het dat ik, wel zeer de mindere van deze twee in poëtische kracht, maar toch rijk aan bloeiende gevoelens en spraak, mijn rijkdom verloren heb, mij nolens volens heb moeten overgeven aan een armoedig realisme, en mij, om niet onder te gaan, heb moeten vastklampen aan de abstractie van het leven?'<sup>250</sup> Gorter was het verwijt van zijn critici dat zijn dichtkunst was verzand in abstracties al voor geweest! Hij zoekt de oorzaak in de maatschappij en beschrijft heel nauwkeurig hoe de maatschappelijke krachten op hem inspeelden.<sup>251</sup>

Gorter spreekt steeds van 'ons' en 'wij' en bedoelt ermee Perk, Kloos, Verwey en zichzelf. maar ik ga ervan uit dat hij over zijn eigen ervaringen spreekt. De kapitalistische maatschappij dwong hem, zo stelt hij in 1898, individueel te zijn, minder gericht op de buitenwereld en meer gericht op de gevoelsrealiteit. De maatschappij riep nieuwe krachten op door gebruikmaking

---

<sup>249</sup> jaargang II, 1898.

<sup>250</sup> Gorter (1949a) 7.

<sup>251</sup> Gorter (1949a) 54 e.v.

van machines. Dat gaf hem een geweldige stimulans om sterke poëzie te schrijven: '[...] toen bruischte ons hart van begeerte en verlangen als nieuwe wijn, en wij stortten ons in het leven met onstuimiger, frisscher kracht, dan Holland sinds eeuwen had gevoeld'. Als derde punt noemt Gorter dat 'onze poëzie onbewust moest zijn, in dien zin, dat zij niet wist door welke krachten zij in ons werd opgewekt. En omdat wij ons niet bewust waren van die maatschappelijke krachten, voelden wij ons vrij, hadden wij zelfs het gevoel aparte wezens te zijn, verheven boven de gewone mensen'. Het gevolg was volgens Gorter dat de woorden en voorstellingen afmetingen kregen die veel te groot waren voor de ware verhoudingen. Als vierde punt legt Gorter uit dat de poëzie passief moest zijn. De oude klein-burgerlijke zedelijkheid was dood en die wilde hij niet. En daarom koos hij voor de zedelijkheid die zijn klasse hem voorschreef: passief te zijn, zich te laten gaan.<sup>252</sup> Daar was het recept van Kloos mee in overeenstemming: als dichter is men een bijzonder, zeer gevoelig wezen, veel gevoeliger dan andere mensen. Met dat gevoel doet men alles. Meer heeft men niet nodig. Als vijfde punt noemt Gorter de Natuur als de spiegel van de eigen persoonlijkheid,<sup>253</sup> omdat deze de enige constante is in het dynamische bestaan.

Gorter heeft hier zeer waarschijnlijk in een terugblik beschreven wat hem overkwam toen hij zijn *Mei* dichtte. Het dichten ging hem vlot af. Dat wordt ook duidelijk uit wat hij hierover later aan zijn vrienden vertelde: 'Nooit heb ik daarna die zelfde scheppingsdrift, die mij tot voortdurend doorwerken aan dat gedicht dwong, weer gekend'. De op de leest van zijn eigen ervaringen geschoeide Marxistisch-theoretische literaturopvatting over het ontstaan van zijn *Mei* (en eventueel *Verzen 1890*) vertoont overeenkomst met de literatuursociologische theorie van Bourdieu, die al in de inleiding van deze studie is genoemd: het scheppingswerk van een dichter staat niet los van de maatschappij, maar is er door gevormd. Het toont een gerefracteerde werkelijkheid. Allerlei krachten en invloeden uit de maatschappij worden erin verwerkt, laten zich erin gelden, zonder dat het een herkenbare werkelijkheid van de tijd van ontstaan oplevert.

---

<sup>252</sup> De Liagre Böhl (1996) 241-243 gaat eveneens in op Gorters theorie dat de poëzie van de Tachtigers haar succes had te danken aan de herleving van de welvaart van de Nederlandse burgerij na 1870 en citeert letterlijk enkele passages uit Gorters *kritiek op de literaire beweging van 1880 in Holland*.

<sup>253</sup> Gorter (1949a) 58 en 59. Gorter schrijft 'Natuur' steeds met een hoofdletter.

Blijkbaar is de alles overweldigende invloed van wat er gebeurde in dat dynamische Amsterdam van destijds, dat zo inspirerend op de jonge Gorter had ingewerkt, in 1896 verdwenen. Hij schrijft dan na de voltooiing van het lange gedicht *Een dag in 't jaar* aan Alphons Diepenbrock : 'Je moet half dood gaan bij het maken, dan komt er wat'.<sup>254</sup> Het dichten gaat hem niet gemakkelijk meer af. De muze slaat haar armen niet meer spontaan om hem heen als tijdens het dichten van *Mei*. Zijn 'stem' brandt niet meer in hem 'als de gele vlam van gas in glazen kooi'. (*Mei* I : 24-28)

Een observatie ten aanzien van de dichtkunst van Tachtig is nog dat zij niet wortelt in de maatschappij, dat zij niet van het volk is. Het is een kunst van weinigen voor weinigen, zoals Kloos al in 1882 in zijn inleiding op de gedichten van Jacques Perk had geschreven. Ook dit verschijnsel had Gorter al verklaard: de overgang naar een geïndustrialiseerde maatschappij had maatschappelijke krachten losgemaakt die hem een gevoel van vrijheid gaven, een gevoel verheven te zijn boven de gewone stervelingen. Coenen heeft het ontstaan van de kloof tussen de maatschappij en de kunstenaar in zijn *Studiën van de Tachtiger Beweging* heel duidelijk beschreven.

Men kan zeggen, dat de Tachtigers het volk in zijn geheel van de kunst vervreemd hebben door hooghartig exclusivisme. [...] Het publiek was timide geworden door het groote geluid van de Tachtigers. Men durfde in de beschaafde kringen niet meer "aan poëzie doen" en de tijd, dat velen "een lief vers maakten" lag verre.

Maar, en daar wijst Coenen met nadruk op, de dichters van Tachtig hebben ook 'iets onschatbaars gegeven':

Opnieuw het geloof aan den zin en de waarde der poëzie als een band tusschen mensch en oneindigheid. Dat oneindige zelf scheen enigszins twijfelachtig geworden en eigenlijk overbodig in het tevreden, gelijkvloersche leven, maar de Tachtigers hebben het weer beleden, in de

---

<sup>254</sup> Endt (1986) 330.



trotsche verzekering, dat zij zich daarvan de middelaars gevoelden en het leven eindeloos dieper beseften dan hun gemoedelijke voorgangers.<sup>255</sup>

De opvatting dat de beweging van Tachtig een kortstondig karakter had, lijkt in strijd met het verschijnsel dat er sindsdien een onafzienbare stroom van gevoelslyriek was gaan vloeien die critici als Van Lieshout tot wanhoop had gedreven. De catalogus van Roel Houwink waarin 650 titels van dichtbundels worden genoemd, verschenen in de periode 1914-1930, versterkt de indruk dat de dichtkunst van de Tachtigers heel wat navolging had gekregen. Met het kortstondige karakter wordt dus bedoeld de dichtkunst van Kloos, Verwey en Gorter in hun jonge jaren. De invloed van Tachtig was juist enorm. De dichter-leraar Frans Bastiaanse merkte op dat de stroom, die bij Kloos begonnen was, allerlei dichters in zich had opgenomen, die 'het levende water van de geest hebben uitgestort in den stroom onzer moderne cultuur'. De poëtica met zijn eisen aan taalgebruik, beeldspraak en originaliteit bleef lang gelden, ook voor de confessionelen, die alleen het *l'art-pour-l'art*-principe opzij schoven als niet verenigbaar met hun confessie. Donker merkt in zijn dissertatie van 1929 op dat Tachtig een ontwikkeling in de poëzie in gang zette 'die tot op heden een organische samenhang vertoont'.

In de dagbladen kunnen veel citaten uit *Mei* en ook wel uit ander werk van Herman Gorter gevonden worden. De vele *Mei*-citaten zullen ongetwijfeld het populariteitsproces hebben bevorderd. De *Mei* van Gorter werd in steeds bredere kringen bekend al betekent dat waarschijnlijk niet dat het ook veel meer gelezen werd. Men was van het bestaan op de hoogte als een bijzonder lentedicht met die bekende eerste versregel of men kende de eerste strofe of enkele andere versregels. De eerste versregel werd wel heel vaak geciteerd. Er werden immers nieuwe en veelbelovende initiatieven ontwikkeld zoals de drooglegging van de Wieringermeer en de vliegverbinding tussen Schiphol en Nederlands-Indië, waarop deze dichtregel van toepassing leek.

In de tweede helft van de jaren twintig verscheen de versregel ook als reclameleuze. Hoe is dat te verklaren? Een eerste verklaring is te vinden in de energie die deze versregel uitstraalt. Een mogelijk tweede verklaring is te vinden in de maatschappij van die tijd. Het elan van deze versregel paste heel

---

<sup>255</sup> Coenen (1979) 35-36. Het citaat wordt wat uitgebreider ook aangehaald in Huygens (1945) 160 en in De Ruiter en Smulders (1996) 22-23.

goed bij de groeiende welvaart in deze periode. Er is een stijging van het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking, een toegenomen consumptie en een vergroot vermogen tot opnemings van arbeidskrachten.<sup>256</sup> Het midden- en kleinbedrijf profiteerde van deze opleving. Dat het niet om de letterlijke tekst ging, maar om de energie van deze tot slogan gepopulariseerde versregel, bewijst het korsettenhuis Hunkemöller-Lexis, die zijn korsetten aanpreeft met de slogan: 'Een nieuw jaar - een nieuw geluid'. In de vindingen van de radio en de grammofoon waren ook letterlijk nieuwe geluiden te horen, waarbij Gorters meest bekende dichtregel naadloos aansloot.

De invloed van *Mei* en *Verzen* op de jeugd was immens groot, zo wordt in 1927 in een herdenkingsartikel in de *NRC* gesteld: 'In deze verzen heeft de jeugd van twee generaties de levensbezieling, de verheffing, de ideale sfeer gevonden, die zij nodig had om in de grauwe werkelijkheid niet tot vertwijfeling te komen'. Ook Coenen wees daar al op in zijn boek *Studiën van de Tachtiger Beweging*. De betekenis van Tachtig betrof een groter gebied dan alleen de literatuur. Nijhoff : Tachtig bracht nieuwe gevoeligheden en verlangens. Volgens Coster ontdekten de jongeren door Tachtig 'de moderne mensch', die 'met nieuwe zinnen en gedachten in het leven stond'. *Mei* behoorde tot dat moderne leven en was eruit geboren en men herkende in *Mei* een lotgenoot, van wie men de gevoelens kon delen.

Het grote aantal schoolboeken kan misschien het beste verklaard worden uit de gretigheid van uitgeverijen, die brood zagen in het uitgeven van schoolboeken. Er verschijnen veel bloemlezingen als schoolboek. Ze zijn vaak zeer omvangrijk en leggen, voor zover het bloemlezingen zijn van de gehele Nederlandse literatuurgeschiedenis, vaak de nadruk op de poëzie vanaf de beweging van Tachtig. De meeste hebben één of meer fragmenten uit *Mei*. In de literatuurgeschiedenissen wordt betrekkelijk veel ruimte ingericht voor een bespreking van dit gedicht. Vaak is daar de interpretatie van Verwey in te herkennen, die ook mooi aansluit bij een christelijke duiding van het *Mei*-verhaal.

De grote stroom van literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen, die vanaf de jaren tien begon te vloeien, zal ongetwijfeld een belangrijke impuls hebben gegeven aan het canoniserings- en populariseringsproces van *Mei* in dit en het komende decennium.

---

<sup>256</sup> De Vries (1988) 378.

## 7 Hoofdstuk 7: Mei: een nationaal bezit (1931-1940)

### 7.1 Inleiding

In 1930 bestond er een florierende boekenmarkt. Er waren afspraken gemaakt tussen de Nederlandse Uitgevers Bond (NUB) en de bond van boekhandelaren, die inhielden dat de uitgevers uitsluitend tegen een vaste prijs boeken leverden en alleen aan de erkende boekhandel.<sup>1</sup> De 'Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels', de VBBB, waarvan beide bonden lid waren, was nu een soort kartel geworden en beheerste dankzij haar goed gereguleerde organisatie de gehele Nederlandse boekenmarkt. Zowel de erkende boekhandelaren, gestimuleerd door kwantumkortingen, als de uitgevers probeerden de productie en verkoop van boeken te stimuleren.

De uitgeversbond had een boekendag georganiseerd op 15 november 1930. Deze dag werd zo'n succes dat de VBBB een commissie instelde die in 1932 van 7 tot 14 mei een boekenweek organiseerde. Het Boekenweekgeschenk bestond uit bijdragen van Nederlandse schrijfsters en schrijvers. Het jaar daarop, 1933, organiseerde deze commissie, nu onder de naam Commissie voor de Collectieve Reclame, de CCR, de Boekenweek van 1933. Dit Boekenweekgeschenk bevatte herinneringen aan 25 Nederlandse schrijvers en schrijfsters, onder anderen aan de Tachtigers Frederik van Eeden, Herman Gorter, Louis Couperus, Ary Prins. De bijdrage over Herman Gorter was geschreven door Pet Tideman, die zijn gegevens voornamelijk ontleende aan het boek van Henriette Roland Holst over Herman Gorter. Tideman begint zijn bijdrage met de zin: 'Kloos, Van Deijssel, Gorter, ziedaar het groote letterkundig driemanschap uit den tijd, die de bakermat is te noemen van heel de opleving van ons Volk en Vaderland in Poëzie en Proza, in Architectuur en Muziek, in Beeldhouwkunst en Stedenbouw, in nieuwere Theologie evenzeer als in nieuwere Wijsbegeerte, in een Nederlandsch Socialisme evengoed als in een neo-Calvinisme en een neo-Katholicisme'.<sup>2</sup> Het boekje verscheen in een oplage van 32.000 exemplaren.<sup>3</sup> Met deze beginzin bracht Pet Tideman het

---

<sup>1</sup> Van der Stoep (1977) 159 e.v.

<sup>2</sup> Boekenweekgeschenk 33 (1933) 95.

<sup>3</sup> Hagers (1990) 94-95.

belang van de beweging van Tachtig, niet alleen voor de literatuur maar voor de gehele Nederlandse cultuur onder de aandacht van een groot publiek.

Tideman knoopt in zijn bespreking van *Mei* aan bij de bij het grote publiek meest bekende beelden uit het gedicht, die uit de eerste strofe, daarbij tegelijk erop wijzend dat het gedicht een oud tijdperk afsloot en een nieuw inluidde:

In den aanhef van het in 1889 uitgekomen thans klassieke gedicht *Mei* ligt de rijpe, beminnelijke doodeenvoudige en toch zoo diep melodieuze figuur van den jongen Gorter, als eene Hollandsche schilderij, als een gecalligrafeerd blad muziek, als een zich zelf dragend grieksch beeld voor onze verrukte zinnen open. Onbewust van eigen blijheid om de avondrust. Is het niet of de dichter reeds aan voelt komen den avond van een zich afsluitend tijdperk? Menig moe man luisterde naar het nieuwe geluid als naar een oud verhaal, glimlachend, en een hand die 't venster sloot talmde een pooze wijl de jongen floot. Hoevelen heeft Gorter met zijne *Mei* de moeheid niet uit de leden gezongen? Duizenden handen hebben getalmd met het sluiten van het avondvenster van de naar het dekadente neigende negentiende eeuw, glimlachend, aanhoorende het geluid van dit jonge, nieuwe wezen.

Met deze zinnen suggereert Tideman dat het gedicht bij velen in die tijd bekend en geliefd was. De bespreking van dit decennium moet uitwijzen of de populariteit van *Mei* na de dood van Herman Gorter nog verder toenam.

## **7.2 Uitgevers, bibliotheken en tentoonstellingen**

### *Uitgevers*

Op 15 november 1931 overlijdt uitgever C.A.J. van Dishoeck. Na op verschillende uitgeversbedrijven gewerkt te hebben, had hij zich te Amsterdam gevestigd en later te Bussum. Hij is vooral bekend als de uitgever van Vlaamse dichters en schrijvers en van jonge Nederlandse dichters als A. Roland Holst, Van Eyck, Nijhoff, Slauerhoff, Marsman en andere en natuurlijk ook als uitgever van Gorters nagelaten werk.<sup>4</sup>

---

<sup>4</sup> Zie bijvoorbeeld *AH*, 16 november 1931, 11.

Op 24 april 1937 doet het *Algemeen Handelsblad* bericht van het overlijden van de uitgever Versluys. In de necrologie wordt verteld dat hij oktober 1885 de eerste aflevering van *De Nieuwe Gids* uitgaf en later ook de gedichten van onder meer Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden, Herman Gorter, Hein Boeken en het tijdschrift *De Beweging*. Hij werd terzijde gestaan door zijn energieke echtgenote A.W.L. Versluys-Poelman. Versluys begon zijn bedrijf in 1875 te Groningen en verhuisde begin jaren '80 naar Amsterdam.<sup>5</sup>

Vanaf januari 1939 wordt er in de dagbladen geschreven over het plan van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die in samenwerking met de Koninklijke Vlaamsche Academie wil komen tot de vorming van een zogenaamde Bibliotheek der Nederlandsche Letteren, die 100 delen zal bevatten van het beste van de Nederlandse letterkunde. De eerste reeks bestaat uit 24 delen. Deel 6 bevat *Mei*, verzorgd door prof.mr. P.N. van Eyck. Na vertraging door de mobilisatie en door ziekte verschijnt dan ten slotte *Mei* in april 1940 met een uitvoerige inleiding van Van Eyck.

### *Bibliotheken*

Steeds vaker wordt melding gedaan van de aanschaf van nieuwe werken en ook van studies over *Mei*, zoals de dissertatie van T.J. Langeveld-Bakker door de R.K. OLB aan de Heerengracht te Amsterdam.<sup>6</sup> Vooral de *Mei*-uitgave van Van Eyck wordt in de krant vaak genoemd in de rubriek 'Nieuwe aanwinsten van de bibliotheek'.<sup>7</sup>

### *Tentoonstellingen*

Ten huize van de mecenas jonkheer dr. M.R. Rademacher Schorer te Utrecht werd in mei 1931 een tentoonstelling gehouden van bibliofiele uitgaven. De collectie begon bij Perk, Kloos, Gorter en Van Deyssel en eindigde bij Van Ostaijen Chr. de Graaff, Gabriël Smit en Gerard Wydeveld.<sup>8</sup> Vrijdag 26 Juni van hetzelfde jaar vond de opening plaats van een tentoonstelling in kasteel

---

<sup>5</sup> Zie *AH* en *Het vaderland*, 24 april 1937, resp. 11 en 5.

<sup>6</sup> *De Tijd*, 30 juli 1935, 6.

<sup>7</sup> Bijvoorbeeld *De Gooi- en Eenmlander*, 6 mei 1940, 9; *Noordbrabantsch Dagblad*, 6 mei 1940, 10; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 27 juli 1940, 6.

<sup>8</sup> *AH*, 12 mei 1931, 6.

Russenduin. De tentoonstelling omvatte werken van kunstenaars die in Bergen hadden gewoond, onder andere Herman Gorter en A. Roland Holst.<sup>9</sup>

In Brussel had men, februari 1935, in het *Maison des Artistes* een tentoonstelling van 'linkse letterkunde' georganiseerd rondom de dichter Herman Gorter.<sup>10</sup> D. de Glopper-Bolle begon te Rotterdam met het inrichten van tentoonstellingen, die de aandacht moesten vestigen op onze letterkunde. 'Het eerst kregen we de tentoonstelling van de Forumgroep, daarna die van Arthur van Schendel, vervolgens van mevr. Henr. Roland Holst-van der Schalk en thans bereidt zij een expositie voor van Herman Gorter, wiens waarde voor de letterkunde hoe langer hoe meer beseft wordt.'<sup>11</sup> September 1935 was er een tentoonstelling over *De Nieuwe Gids* in het gemeentearchief van Den Haag.<sup>12</sup>

Tijdens de Boekenweek van 1936 (van 28 maart tot en met 4 april) doen tweeëntwintig boekhandels in Den Haag mee met een etalagewedstrijd. Boekhandel Boucher had P.H.Ritter en Menno ter Braak gevraagd welke veertig boeken een Nederlander in zijn bezit zou moeten hebben. Op hun gemeenschappelijke lijst staat: Gerard Bruning, *Nagelaten werk*; J. Slauerhoff, *Schuim en Asch*; W.Kloos, *Verzen I*; Lodewijk van Deyssel, *Verzamelde Opstellen I*; Dèr Mouw, *Brahman*; Gorter, *Mei* en Bordewijk, *Bint*.<sup>13</sup> In de OIB van Leeuwarden wordt een tentoonstelling gehouden van moderne poëzie te beginnen met die van de Tachtigers met werken en afbeeldingen van Kloos, Verwey, Van Eeden en Gorter.<sup>14</sup>

Ter gelegenheid van de tiende sterfdag van Herman Gorter wordt in Bussum op 15 september 1937 een tentoonstelling geopend met de handschriften en de boekuitgaven van de dichter.<sup>15</sup> Op zaterdag 22 oktober wordt door Garmt Stuiveling een tentoonstelling geopend, georganiseerd door het Kunstenaarscentrum voor geestelijke weerbaarheid, van manuscripten, boekuitgaven en portretten van Frederik van Eeden, Herman Gorter, Henriette

---

<sup>9</sup> *De Tijd*, 26 juni 1931, 10.

<sup>10</sup> *Het Vaderland*, 11 februari 1935, 9.

<sup>11</sup> *Het Vaderland*, 23 mei 1935, 9.

<sup>12</sup> *De Tijd*, 30 september 1935, 5.

<sup>13</sup> *Het Vaderland*, 28 maart 1936, 8.

<sup>14</sup> *Leeuwarder Nieuwsblad*, 17 oktober 1936, 1.

<sup>15</sup> *Het Vaderland*, 15 september 1937, 3.

Roland Holst en Nico van Suchtelen ter gelegenheid van Van Suchtelens zestigste verjaardag.<sup>16</sup>

### 7.3 Voordrachten en lezingen

#### 7.3.1 Voordrachten

Het krantenbestand levert 67 verslagen op van of berichten over een voordrachtbijeenkomst in deze periode. De vorige decennia: 1890-1900, 1901-1910, 1911-1920, en 1921-1930 telden respectievelijk 13, 27, 14 en 57 voordrachten. Het betekent in ieder geval dat de populariteit van Gorter en *Mei* bij de voordrachtskunstenaars na Gorters dood is toegenomen. De meeste voordrachtskunstenaars en voordrachtskunstenaressen – de dames zijn in de meerderheid – zijn jong en hebben zich nog niet laten horen in het vorige decennium. Van degenen die in de vorige periode wel hebben opgetreden, is de bekendste Liesbeth Sanders, van wie toen negentien keer melding werd gedaan in de dagbladen in de vorm van een verslag van haar optreden. In deze periode wordt haar naam nog slechts drie keer genoemd.

Maar jongere generaties volgen de ouderen op. In de periode 1921-1930 worden 29 verschillende namen genoemd van voordrachtskunstenaressen en voordrachtskunstenaars en in de periode 1931-1940 zijn dat er 41 en drie van wie de naam niet is vermeld. Er zijn in deze periode dus meer declamateurs en declamatrices betrokken bij de voordrachten van *Mei* en ander werk van Herman Gorter. De leemte die was ontstaan door het overlijden van Willem Royaards werd direct opgevuld door nieuw talent.

In *Het Vaderland* van 10 juni 1934 (2) verscheen een verslag van het openbare eindexamen aan de Amsterdamse toneelschool, dat afgelegd moest worden door de toneelspelers Jeanne Verstraete, Greet van der Spruyt en Max Croiset. 'Zij toonden in den éénacter 'Gedenkstenen' uit den Anatol-cyclus van Arthur Schnitzler, met voordrachten van verzen van Gorter en Gezelle, van fragmenten van Oedipous uit Electra, het eerste bedrijf uit "Trio" van Leo Lenz, en wat het onderricht van hun leeraren en leeraressen, van Jules Verstraete, Cor Hermus, Gusta Crijspijn-Mulder, van Marie Holtrop en Balthazar Verhagen hun gegeven heeft'. Dat de voordracht van gedichten van Herman Gorter onderdeel van het toneelexamen vormt, is niet zo vreemd. In een interview vertelt docente Marie Holtrop dat zij voordrachtlessen geeft in poëzie in alle

---

<sup>16</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 22 oktober 1938, 7.

drie de klassen. En tot de te behandelen stof behoort ook het gedicht *Mei*. 'Weet u wat aardig is? Nog altijd wordt er veel werk van Gorters *Mei* gemaakt, het is ook een moeilijk werk'.<sup>17</sup>

De voordrachtskunst werd op de meest uiteenlopende gelegenheden beoefend. Zo organiseerde het gemeente elektriciteitsbedrijf een kunstzinnige middag voor de leden van de afdeling Tilburg van de 'Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen'. 'Vóór en tusschen de spreekbeurten in wist mevrouw Pim Siegers met haar boeiende voordrachten hare toehoorders op bewonderenswaardige wijze te doen genieten'. Haar programma bevatte schetsen en gedichten van onder andere Felix Timmermans, Jan Prins, P.C. Hooft en Herman Gorter.<sup>18</sup> P. Koch droeg het beginfragment van *Mei* voor op het derde lustrumfeest van de Nederlandsche Bond van de Abtinent Studeerenden.<sup>19</sup>

Ook is het niet altijd een professionele voordrachtskunstenaar die voordraagt. Op een tentoonstelling van Henriëtte Pessers uit Geldrop in de Openbare Leeszaal te Den Bosch heeft drs. A. Brans, directeur van de Bossche Leeszaal, een voordracht gehouden over deze Brabantse schilderes. Hij begon met het voordragen van een fragment uit Gorters *Mei*, waarin de dichter het tragische besef van de eenzaamheid van alle individuele leven geeft. 'Met het besef van eigen isolement - gevolg van een steeds verder voortschrijdende cultuur - heeft vooral de kunstenaar te worstelen', aldus de heer Brans.<sup>20</sup>

Een mooi verhaal is te lezen in het *Algemeen Handelsblad* van 8 augustus 1938, 3. Het gaat over Henk. Hij zit in de hoogste klas van de lagere school, is erg verlegen en durft daarom niet mee te doen met de declameerwedstrijd. Maar de meester moedigt hem aan en dan weet Henk zijn verlegenheid te overwinnen en draagt hij de eerste strofe voor van Gorters *Mei*. Alle leerlingen zijn onder de indruk. En natuurlijk krijgt hij de hoofdprijs.

De professionele acteurs zijn uiteraard het belangrijkste, niet alleen voor het populariseren van literatuur, maar ook om in alle delen van het land, waar vaak nog dialect gesproken wordt, het zogenaamd 'Algemeen Beschaafd Nederlands', ABN, ten gehore te brengen.<sup>21</sup> De radio en de grammofoon bieden

---

<sup>17</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 februari 1935, 25.

<sup>18</sup> *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 9 april 1937, 14.

<sup>19</sup> *Leidsch Dagblad*, 25 april 1939, 1.

<sup>20</sup> *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 22 november 1938, 7.

<sup>21</sup> Tegenwoordig wordt gesproken van het AN (Algemeen Nederlands).



daar ongekende mogelijkheden voor. Er wordt een plan opgesteld om te komen tot meer eenheid in de uitspraak van de Nederlandse taal. Zoals er een standaardmeter is, zo moet er ook een standaardtaal komen. Daartoe worden er zes grammofoonplaten gemaakt met de opnames van voordrachten van gedichten en proza. De eerste plaat brengt onder meer een fragment uit *Mei ten gehore*, dat in het fysiologisch laboratorium te Amsterdam opgenomen is van een voordracht van de acteur Kommer Klein.<sup>22</sup>

Al eerder waren er grammofoonplaten gemaakt van voordrachten van Paul Huf. De opnames werden gemaakt in de studio's van de Columbia-maatschappij. Er zouden in totaal zeven grammofoonplaten gemaakt worden speciaal bestemd voor het onderwijs. Voor elke kant van de plaat kon Huf precies vier minuten en veertig seconden spreken. De platen bevatten onder meer zes coupletten van het *Wilhelmus*, twee anonieme Middelnederlandse gedichten, verzen van Hooft en Vondel, Van Deyssel, Kloos, Verwey. Van Eeden en van Gorter: *Toen bliezen de poortwachters*. Verder onder andere gedichten van Henriette Roland Holst, Boutens, Leopold, Bloem, Slauerhoff, A. Roland Holst, Van Duinkerken en Donker.<sup>23</sup>

Aan de literaire vorming van middelbare scholieren werd de nodige aandacht besteed. Zo vermelden de dagbladen dat Charlotte Köhler in 1933 en 1938 op verschillende voordrachtbijeenkomsten voor de jeugd gedichten heeft voorgedragen, onder meer van Gorter zoals het gedicht *Zie je ik hou van je*.<sup>24</sup> Zij trad ook op in het kader van de Boekenweek van 1932 en 1933,<sup>25</sup> en maakte samen met haar man in 1936 een tournee door West-Indië.<sup>26</sup> De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verzorgde een feestelijke avond naar aanleiding van het huwelijk van haar erelid, prinses Juliana. De avond was gewijd aan voordracht van Nederlandse gedichten door Charlotte Köhler. Ze begon met enkele strofen van het *Wilhelmus*, enkele onbekende Middeleeuwse dichters, gedichten van Hooft, Vondel, etc. 'na een korte pauze Willem Kloos, Gorter, Boutens, Jan Prins, A. Roland Holst, M. Nijhoff. Het

---

<sup>22</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 9 juli 1935, 10.

<sup>23</sup> *Algemeen Handelsblad*, 17 augustus 1934, 9.

<sup>24</sup> *Algemeen Handelsblad*, 31 december 1932, 25 en *Nieuwsblad van het Noorden*, 7 november 1938, 13.

<sup>25</sup> *Het Vaderland*, 8 mei 1932, 3 en *Utrechts Nieuwsblad*, 6 mei 1933, 10.

<sup>26</sup> *De Gooi- en Eemlander*, 30 juli 1936, 8.

hoogtepunt was wel het ontroerend gezegde korte gedicht van Herman Gorter: *Zie je, ik hou van je ...*.<sup>27</sup>

Blijkens krantenberichten hield de 'Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen' van de voordrachtskunst. Ben Royaards trad samen met zijn echtgenote, Georgette Hagedoorn, bijvoorbeeld op voor de afdeling in Zandvoort en later in Haarlem. 'De Stadsschouwburg zat stampvol', voegde de verslaggever eraan toe. In beide gevallen droeg Ben, de zoon van Willem Royaards, ook een fragment voor uit *Mei*.<sup>28</sup> In Arnhem droeg op een soortgelijke bijeenkomst Aline Bolkestein-Markus onder andere een fragment voor uit *Mei*.<sup>29</sup>

Aan het eind van dit decennium wordt nogal eens de naam van jonkvrouwe Claudine Witsen Elias genoemd.<sup>30</sup> Ze verzorgde voordrachtsbijeenkomsten in Amsterdam, Den Haag, Arnhem en Leeuwarden en droeg dan steevast ook verschillende fragmenten uit *Mei* voor: de Komst van *Mei*, het lied van Balder, De Maanmoeder en *Mei*, *Mei's* zang voor Wodan en de dood van *Mei*. De recensent van het *Algemeen Handelsblad* is enthousiast: 'Herman Gorters 'Mei' is van dit soort hooggestemde, nimmer zwoele, nooit aandoenlijke, maar ook nimmer rhetorische, glasheldere, teeder-stoere lyriek, wel het schoonste wat onze taal bezit'.<sup>31</sup>

### 7.3.2 Lezingen

Het bestand levert 56 lezingen op, veel minder dan de 73 lezingen uit het vorige decennium. De periode 1890-1900 telde zeventien verschillende lezingen, 1901-1910 twaalf verschillende lezingen, in 1911-1920 telde ik er dertig. Het grote aantal lezingen in de periode 1921-1930 zal te maken hebben met de herdenking van Gorters zestigste verjaardag in 1924 en Gorters overlijden in 1927. Net als bij de voordrachten is ook hier opvallend de grote verscheidenheid van namen, relatief groter dan in de vorige periode. In de periode 1931-1940 komen 45 verschillende namen voor bij in totaal 56 lezingen. In de periode 1921-1930 worden 51 verschillende namen bij in totaal 73 lezingen genoemd. Dat is wel te begrijpen gelet op het aantal sprekers die in

---

<sup>27</sup> Zie *Het Vaderland*, 16 november 1937, 9. Ook andere kranten deden verslag van deze avond.

<sup>28</sup> *Haarlem's Dagblad*, 16 februari 1932, 2; en idem, 12 september 1934, 7.

<sup>29</sup> *Arnhemse Courant*, 11 oktober 1940, 6.

<sup>30</sup> De dichter Nijhoff heeft enkele gedichten aan haar gewijd.

<sup>31</sup> *Algemeen Handelsblad*, 15 december 1940, 9.

de periode 1921-1930 meerdere malen optraden: Herman Poort gaf volgens het bestand zes lezingen, Martinus Nijhoff vijf en Bernard Verhoeven ook vijf, Henriette Roland Holst vier en Herman Robbers drie lezingen. In de laatste periode, 1931-1940, gaven volgens het bestand alleen Hendrik Marsman, Jan Engelman en Menno ter Braak ieder drie verslagen van verschillende lezingen. Van Gerard Brom, Antoon Coolen en Garmt Stuiveling ieder twee lezingen. Er zijn zes sprekers die volgens mijn krantenbestand in beide periodes een lezing gaven: A.M. de Jong, P.H. Ritter, H.P. Bremmer, Anton van Duinkerken, Hendrik Marsman en Dirk Coster. Verreweg het grootste deel van de lezingen over *Mei* en Gorter werd dus gehouden door nog niet eerder genoemde litteratoren. De conclusie is dan dat het gedicht *Mei* en ander werk van de dichter Herman Gorter steeds weer andere, nieuwe litteratoren of belangstellende leken wisten te boeien, die hun enthousiasme met het luisterend publiek wilden delen.

Vermeldenswaard voor de periode 1931-1940 zijn de lezingen van Henriette Roland Holst, Menno ter Braak, Roel Houwink en Jan Engelman. Henriette Roland Holst hield een lezing over de poëzie van Herman Gorter voor de Koninklijke Vlaamsche Academie te Gent, waar zij tot erelid werd benoemd. Zij werkte deze lezing later uit tot een boek over Herman Gorter.<sup>32</sup>

Menno ter Braak hield onder andere een lezing voor het genootschap 'Oefening kweekt kennis', waar zeven jaar eerder dr. K.H. E. de Jong fulmineerde tegen de dichters van Tachtig en hun navolgers, die volgens hem alleen maar op hun eigen onbetekenende gevoeligheidjes letten en de grote idealen van het algemeen belang uit het oog hadden verloren. De Jong was Ter Braak al voorgegaan in zijn afkeer van het lyrisme in de poëzie. De poëzie kwam sinds Tachtig steeds verder af te staan van de maatschappij. Ter Braak merkt op: 'Waarom treedt altijd dat vrijmetselaarsdialect op, als er een paar regels onder elkaar staan? Waarom mag men geen genoegen nemen met het mysterie, dat de taal communicatiemiddel en schoonheidsontroering tegelijk is? [...] het stelt ons tenminste in de gelegenheid het contact met de verworpenen dezer aarde, de renteniers en de dienstmeisjes en de gewone intellectuelen, kortom: de niet-dichters, terug te vinden'.<sup>33</sup> In zijn rede voor 'Oefening kweekt kennis' stelt hij dit thema nogmaals aan de orde: 'De

---

<sup>32</sup> *Het Vaderland*, 4 oktober 1932, 9. Zie dit hoofdstuk 7.6.1.

<sup>33</sup> Ter Braak (1980) 354.

beweging van '80 heeft die kloof groter gemaakt. De dominees vóór '80 hadden tenminste contact met de lezers. [...] Misschien wilden die Tachtigers een nieuw publiek creëren; wie zal het zeggen, maar in elk geval hebben zij elk contact met de ordinaire levenservaring verloren en hun ivoren torens zijn oudemannenhuizen geworden'.<sup>34</sup> Coenen had de Tachtigers al negen jaar geleden verweten dat ze de dichtkunst hadden vervreemd van de burgerij.

In diezelfde rede merkt hij op dat Gorter een mooi voorbeeld biedt van gemeenschapskunst, maar 'waar iets tragisch in zit'. Waarschijnlijk doelt hij op de socialistische Gorter, die in zijn ogen desondanks, zoals hij in een andere lezing stelt, in zijn poëzieopvattingen altijd een Tachtiger is gebleven.<sup>35</sup> Ook Stuiveling gaat in zijn lezing over 'De onbekende Gorter' in tegen de gevestigde mening dat Gorter door zijn keuze voor het socialisme geen echte dichter meer zou zijn geweest. Integendeel, door zijn overgang tot het socialisme heeft hij zijn dichterschap niet vermoord, maar juist gered.<sup>36</sup>

Roel Houwink houdt in 1939 een lezing over *Mei* voor een letterkundige conferentie te Doorn naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van het gedicht. 'De *Mei*', aldus Houwink, 'is meer dan alleen een gedicht van Gorter. Het is ook niet alleen, literair gesproken, het schoonste geestelijke getuigenis van de generatie van 1880, maar het heeft algemeene geestelijke beteekenis als symbolisch levens- en werkelijkheidsbeeld, juist ook voor onzen tijd, die het actueele accentueert. [...] Toen Gorter dezen regel schreef,<sup>37</sup> hing het voor gevoel van een nieuwe lente in de lucht: na de rationalistische verdorring scheen de wereld te veranderen: de lippen proefden weer, de oogen dronken rusteloos één zintuigelijke heerlijkheid. Ook in 't kleine Holland werd een dichter hierdoor gegrepen: in zijn wijde luchten zag Gorter de weerspiegeling van dezen droom en reeds hierin is het boventijdelijke dat zijn gedicht ons zegt hoe wij alleen (sic!) eens gegrepen zijn door dezen Mei-droom. Doch na deze hymne op natuur en landschap moet de dichter als de leeuwerik, terug naar de aarde. Hij kan zich niet wegzingen uit zijn vleeschelijk hart in durende verheuging om schoonheid. Een tegenstem hoort hij, buiten zichzelf, die hem zegt dat hij niet in schoone eenzelvigheid kan blijven stilstaan bij de dingen. Het dringt tot hem door: er is iets dat de stralende opgang naar de vreugde belet.

---

<sup>34</sup> *Het Vaderland*, 7 november 1933, 5.

<sup>35</sup> *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 november 1935, 17.

<sup>36</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 27 januari 1936, 16.

<sup>37</sup> Bedoeld wordt de regel: Een nieuwe lente en een nieuw geluid.

Dan wordt het eeuwigheidsverlangen levendig in hem'. Balder belichaamt al wat boven de schone en sterfelijke *Mei* uitgaat. En de dichter, die boven zichzelf wou uitgrijpen, moet tot de erkenning komen, dat geen sterveling zijn grenzen kan overschrijden. Vervolgens interpreteert Houwink dit slot op protestants-christelijke wijze: 'Doch de ziel kan niet buiten zichzelf treden: alleen in en door Christus kennen wij de waarheid, buiten Hem wordt alles symbool en wordt stof'.<sup>38</sup>

### 7.3.3 Voordrachten en lezingen voor de radio

In de volgende uitzendingen is in deze periode aandacht besteed aan *Mei* en Herman Gorter.

1. Voordracht van fragmenten uit *Mei* voor een VARA-uitzending op 14 augustus 1931 van 10.15 tot 10.30.
2. Adolf Bouwmeester, neef van Louis Bouwmeester en eveneens acteur, draagt gedichten van Herman Gorter voor op 18 december 1931, VARA. van 10.15 tot 10.30 u.
3. Rolien Numan draagt gedichten van Herman Gorter voor ter herdenking van Gorters overlijden vijf jaar geleden, op 14 september 1932, VARA, van 9.30 u. tot 10.10 u.
4. Rolien Numan en Janny van Oogen dragen gedichten voor van Gorter in het kader van de Karl Marx-herdenking op 15 maart 1933, VARA, 11.20 u. tot 12.01 u.
5. P.H. Ritter jr. bespreekt in het 'boekenhalfuurtje' het boek van Henriette Roland Holst over Herman Gorter op 15 juli 1933, AVRO. 14.00 u. tot 14.30 u.
6. A.M. de Jong bespreekt het boek van Henriette Roland Holst over Herman Gorter op 19 augustus 1933, VARA, vanaf 3.40 u.
7. M. Wolters bespreekt de postuum verschenen dichtbundel *Sonnetten* van Herman Gorter in zijn letterkundig overzicht op 12 mei 1934, VARA, 18.05 tot 18.30 u.
8. L. Diepenbrock draagt fragmenten uit *Mei* voor op 14 mei 1934, KRO, 5.25 u. tot 5.40 u.

---

<sup>38</sup> *Utrechts Nieuwsblad*, 24 augustus 1939, 11.

9. Rolien Numan en Adolf Bouwmeester dragen gedichten voor van Gorter, Kloos, Verwey, Van Eeden in 't kader van de herdenking van het 50-jarig bestaan van *De Nieuwe Gids*, 2 oktober 1935, VARA vanaf 10.30 u.

10. Op woensdag 15 september 1937 wordt door de VARA de dichter Herman Gorter herdacht van 21.30 – 22.00 u.

## 7.4 Mentions

### 7.4.1 Mentions 1

Het geselecteerde bestand van gedigitaliseerde periodieken voor de periode 1931-1940 toont 74 mentions in recensies van poëziebundels of romans. Het laatste decennium van dit onderzoek telt dus het hoogste aantal mentions 1. De dalende tendens in de vorige periode heeft zich niet voortgezet. Het totaaloverzicht laat een snelle stijging zien van 12 in de periode 1890-1900 naar 55 in de periode 1901-1910. In de drie daarop volgende decennia is er sprake van een lichte groei met een dip in het decennium 1921-1930, zoals het onderstaand overzicht laat zien:

1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
12	55	71	60	74

Voor de recensenten in de periode 1931-1940 is de dichter Gorter en zijn gedicht *Mei* nog steeds een belangrijke toetssteen, een meetlat oftewel een canon en van wezenlijke betekenis voor hun poëzie-opvattingen. Ik tel in totaal 26 verschillende recensenten en 13 anonieme recensies in 17 verschillende periodieken.

De volgende recensenten hebben in hun recensie een Gorter-/Mei-mention gebruikt:

A.Marja 2x (*Elsevier*) en 1x (*Den Gulden Winkel* via *Algemeen Handelsblad*), A.t.M. 2x (*Tribune*), Anton van Duinkerken 10x (*De Tijd*), Anth. Donker 1x (*De Tijd*), Barend de Goede 1x (*Utrechts Nieuwsblad*), Chr. de Graaff 1x (*Algemeen Handelsblad*), G.H. 's-Gravesande 5x (*Het Vaderland*), Henri Borel 4x (*Het Vaderland*), Herman Poort 1x (*Leidsch Dagblad*) en 1x (*Bataviaasch Nieuwsblad*), Herman Robbers 1x (*Elsevier*), Hyperion 1x (*De Tijd*), J. Campert 1x (*Elsevier*), J. Greshoff 1x (*Sumatra Post*) en 1x (*Het Vaderland*), J.B. Schepers 1x (*Groene Amsterdammer*), J.G. de Haas 1x (*Nieuwsblad vh Noorden*), Jef Last

1x (*Tribune*), Johan de Molenaar 1x (*Elsevier*), Lode Zielens 1x (*Elsevier*), M. 2x (*Nieuws vd Dag voor Ned. Indië*), M.C. 1x (*Indische Courant*), Maurits Uyldert 1x (*Algemeen Handelsblad*), Menno ter Braak 6x (*Het Vaderland*), Roel Houwink 6x (*Utrechts Nieuwsblad*), Th. van Baaren 2x (*Elsevier*) en 2x (*Utrechts Nieuwsblad*), Theun de Vries 1x (*Volkstdagblad*), Werumeus Buning 1x (*Groene Amsterdammer*).

De meeste van deze recensenten hebben zich in het voorgaande decennium (1921-1930) nog niet gemanifesteerd als recensent met een Gorter-/Mei-mention. Slechts vier ervan kwamen in de vorige periode voor: Herman Robbers in *Elsevier*, Roel Houwink in *Elsevier*, Chr. de Graaff in het *Algemeen Handelsblad* en G.H. 's-Gravesande in *Het Vaderland*.

Vaste medewerker van dagblad *Het Vaderland* was Henri Borel die van 1916 tot en met 1933 boekbesprekingen schreef voor dit blad. Zijn bewondering voor *Mei* en *Gorter* komt pas in de jaren twintig in zijn recensies tot uiting. Hij overlijdt op 31 augustus 1933 en het blad wijst Menno ter Braak aan als zijn opvolger.<sup>39</sup> In zijn bespreking van de sleutelroman van Willem Paap, *Vincent Haman*, een van zijn eerste recensies, gebruikt Ter Braak *Mei* als mention. Ondanks zijn afkeer van de poëzie van Tachtig noemt hij daarin *Mei* in positieve zin. Hij ziet Gorter ook als de beste vertegenwoordiger van Tachtig.<sup>40</sup> Overigens schrijft ook G.H. 's-Gravesande in de periode 1931-1940 in *Het Vaderland* en ook voor hem is *Mei* blijkens zijn recensies een waardevol gedicht.

Querido is de recensent die de meeste besprekingen met een Gorter-/Mei-mention heeft. In totaal : 45. Hij werd in 1925 opgevolgd door Maurits Uyldert. De recensent H. Linnebank schrijft voor *Het Centrum*, dagblad voor *Utrecht en Nederland* en noemt in menige recensie *Mei* of *Gorter* maar na 1930 houdt dit katholieke blad op te bestaan. In de jaren dertig schrijft Anton van Duinkerken, groot bewonderaar van *Mei* en *Gorter* in het eveneens katholieke dagblad *De Tijd* recensies van een hoog niveau.

Een lange tijd worden in de *NRC* recensies anoniem geplaatst maar in de jaren twintig verandert dit en schrijven dichters als Martinus Nijhoff en Hendrik Marsman er met vermelding van hun naam toonaangevende boekbesprekingen. Beide dichters hebben veel waardering voor de *Mei* en zijn dichter. *Roel Houwink* manifesteert zich als recensent van *Utrechts Nieuwsblad* en refereert ook enige malen aan *Mei* en *Gorter* in zijn recensies evenals in

---

<sup>39</sup> De opvolging door Ter Braak wordt in *Het Vaderland* van 8 november 1933 bekend gemaakt.

<sup>40</sup> *Het Vaderland*, 26 november 1933, 7 en *Het Vaderland* van 22 juli 1934, 7.

enkele recensies in *Elsvier's Maandschrift*, waarvan de hoofdredacteur Herman Robbers al evenzeer een bewonderaar is.

Bovenstaande overzichten geven niet een volledig beeld van de Gorter-/Mei-mentions in de dagbladen. Niet alle dagbladen zijn direct vanaf 1889 in gedigitaliseerde vorm in te zien. Van de *NRC* bijvoorbeeld is de inhoud beschikbaar vanaf eind 1909. Toch geeft het bestand een redelijk betrouwbare indruk van de toename van het aantal recensies met een Gorter-/Mei-mention in de dag-, week- en maandbladen. Duidelijk wordt dat er steeds weer gezaghebbende recensenten opkomen die hun bewondering voor *Mei* en *Gorter* tonen door middel van een Gorter-/Mei-mention als criterium of canon voor de besproken literaire werken.

#### 7.4.1.1 Co-mentions

Met welke dichters of schrijvers associeert de recensent *Mei* of *Gorter*? Welke andere namen schieten hem nog meer te binnen bij het schrijven van een recensie? Hoe ziet dit gedeelte van zijn literaire geheugen eruit? In de periode 1931-1940 worden in totaal 397 co-mentions in verband met de mention *Mei* of *Gorter* genoemd. De recensent die de meeste co-mentions in deze periode gebruikt, is de al eerder genoemde Anton van Duinkerken. In zijn recensie van *Een winter aan zee* van de dichter Adriaan Roland Holst refereert hij behalve aan Gorters *Mei* aan maar liefst 28 co-mentions.<sup>41</sup> In zijn andere recensies strooit hij wat minder kwistig met de co-mentions, maar is soms toch weer royaal met 12 of 13 mentions.<sup>42</sup> Ook G.H. 's-Gravesande en J.W.F. Werumeus strooien kwistig met co-mentions in hun recensies.<sup>43</sup> Van de 74 recensies met een Gorter-/Mei-mention zijn er 11 waarin alleen *Gorter* of *Mei* als mention wordt genoemd. Het vaakst worden als co-mention genoemd:

Willem Kloos:	13
Frederik van Eeden:	13
P.C. Boutens :	12
H. Marsman :	12

---

<sup>41</sup> *De Tijd*, 19 september 1938, 3.

<sup>42</sup> *De Tijd*, 27 januari 1932, 5 en 18 oktober 1935, 5.

<sup>43</sup> Zie resp. *Het Vaderland*, 25 augustus 1935, 9 en 24 november 1940, 5 en *De Groene Amsterdammer*, 2 september 1932, 2.



J.L. Leopold:	11
H. Roland Holst:	9
L. van Deyssel:	9
A. Verwey:	8
M. Nijhoff:	8
J. Slauerhoff:	7
Adama van Scheltema:	7
E.J. Potgieter:	6
J. van den Vondel:	6

Frederik van Eeden eindigt ex aequo met Willem Kloos in de periode 1931-1940. Hij wordt zonder Kloos bijvoorbeeld vermeld als de schrijver van *De kleine Johannes* zoals Herman Gorter genoemd wordt als de dichter van *Mei*: '[...] wij hooren in het letterkundig werk van jonge menschen dikwijls het zuiverst den roep der natuur naar het bovennatuurlijke leven. Herlees *De kleine Johannes*, herlees de *Mei* van Gorter.<sup>44</sup> Ook in andere recensies wordt Gorters *Mei* in verband gebracht met Van Eedens *Kleine Johannes*.<sup>45</sup> Interessant is dat Gorter in de recensies samen genoemd wordt met dichters van de jongere generaties: Marsman, Nijhoff en Slauerhoff. Zijn rol als modern dichter lijkt nog lang niet uitgespeeld.

#### 7.4.2 Mentions 2

Voor deze periode levert het bestand 268 Gorter-/Mei-mentions op in literatuurgerelateerde artikelen, de mentions 2. Ook in dit soort teksten is sprake van een forse toename. Vergelijk ik de vijf periodes in dit opzicht met elkaar, dan wordt het volgende resultaat zichtbaar.

Mentions 2

Periode	1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Aantal	58	69	47	153	268

De 268 mentions bevatten ook veel informatie over het literaire leven van de periode 1930-1940. Uiteraard geven ze een vertekend beeld, omdat de

<sup>44</sup> *Het Vaderland*, 18 december 1932, 7.

<sup>45</sup> *De Groene Amsterdammer*, 2 september 1933, 2. *De Tijd*, 6 maart 1934, 5.

gegevens gegroepeerd zijn rond de dichter Herman Gorter. Toch bieden ze een breed spectrum aan van onderwerpen, feiten en meningen binnen de Nederlandse letterkunde, omdat Herman Gorter niet alleen wordt gezien als de belangrijkste dichter van Tachtig maar ook omdat hij zich daarna verder ontwikkelde als dichter in heel andere richtingen en daarbij essays schreef, die ook na zijn dood nogal wat stof deden opwaaien.

Veelvuldig wordt er geschreven over de Tachtigers, alleen al om het gegeven dat minder bekende dichters of intellectuelen uit die tijd hun invloed hebben ondergaan, wat uiteraard in hun necrologie wordt gereleveerd. Zo wordt er geschreven over personen als Leonard Charles van Noppen, docent aan de Columbia University te New York. Hij vertaalde veel gedichten van Vondel, Hooft, Bellamy, Kloos, Gorter en anderen.<sup>46</sup> Of over M. Noordewier,<sup>47</sup> Mendes da Costa,<sup>48</sup> de dichteres Augusta Peaux,<sup>49</sup> Gerard van Hulzen,<sup>50</sup> die een van de Tachtigers wordt genoemd, Job Steijnen, een schrijver die nooit bekend is geworden omdat zijn schrijverstalent werd overschaduwd door dat van de grote dichters en schrijvers als Frederik van Eeden, Willem Kloos, Lodewijk van Deysel, Herman Gorter, Henriette Roland Holst, Herman Heijermans en Arthur van Schendel.<sup>51</sup>

Dichters en schrijvers van Tachtig behalen in deze periode de leeftijd van 70 en 75 jaar of overlijden. Aan het overlijden van Frederik van Eeden wordt in de pers veel aandacht geschonken. Hij overlijdt op 16 juni 1932 op 72-jarige leeftijd. Albert Helman schrijft naar aanleiding van zijn dood hoe Van Eeden even goed als Kloos en Van Deysel en Verwey 'het slachtoffer' geworden is 'van de kardinale fout van zijn generatie, die haar enig heil zocht in een geïsoleerde en individualistische kunst. Doch hij heeft die fout tenminste ingezien en gepoogd haar buiten artistiek terrein te herstellen, toen zijn natuur, evenals die van Gorter toch sterker bleek dan de nieuwe leer. Zijn onzeker stappen om uit het drijfzand der tachtiger esthetiek weg te komen hebben hem een schijn van belachelijkheid gegeven'.<sup>52</sup> Menno ter Braak bespreekt de

---

<sup>46</sup> Zie bijvoorbeeld *Het Vaderland*, 18 juni 1938, 89.

<sup>47</sup> *Het Vaderland*, 23 januari 1938, 13.

<sup>48</sup> *De Groene Amsterdammer*, 29 juli 1939, 10.

<sup>49</sup> Zie bijvoorbeeld *Nieuwsblad van het Noorden*, 30 oktober 1939, 20.

<sup>50</sup> *Indische Courant*, 12 oktober 1935, 17 en *Haagsch maandblad*, 15 juli 1940, 67.

<sup>51</sup> *Haarlem's Dagblad*, 20 april 1936, 1.

<sup>52</sup> *De Groene Amsterdammer*, 16 juli 1932, 9.

twee jaar later verschenen biografie van Van Eeden van de hand van H.W. van Tricht, *Frederik van Eeden. Denker en Strijder*.<sup>53</sup>

In deze periode wordt er ook veel geschreven over Frank van der Goes. Er komt een herdruk uit van zijn *Literaire herinneringen in den Nieuwen-Gidstijd*, waarin hij onder andere de gang van zaken uitlegt rond het conflict van Kloos met zijn mederedacteuren. Dat wordt hem niet in dank afgenomen door Pet Tideman.<sup>54</sup> De tachtigste verjaardag en het overlijden van Frank van der Goes brengen ook weer veel pennen in beweging. Het is voor Victor van Vriesland bijvoorbeeld de gelegenheid om over de betekenis van *De Nieuwe Gids* te schrijven daarbij uit Van der Goes' boekje citerend: 'de Nieuwe Gids was meer nog dan een bloeiend tijdschrift, hij was een orgaan van geheel een generatie in literatuur, kunst, politiek en enkele vakken van wetenschap'. 'Inderdaad', zo vervolgt Van Vriesland, 'onder de medewerkers [...] vindt men naast litteratoren als Gorter, Van Eeden, Verwey, Van Deysse, Arij Prins, Aletrino, Van Looy, e.a. schilders als Veth, geleerden als Bolland en Van Deventer, musici als Diepenbrock, politici als Tak en Van der Goes'.<sup>55</sup>

Albert Verwey wordt 70 jaar in 1935 en litteratoren als Maurits Uydert, Anton van Duinkerken, Menno ter Braak en ook Simon Vestdijk schrijven over deze markante figuur binnen de Nederlandse letteren. Vestdijk merkt op dat de losse gedichten dezelfde opbouw vertonen als de gehele bundel. 'Wanneer men de oorsprong nagaat van die compositorische gedachte, vindt men, - buiten en behalve de bekende reactie op het Tachtiger individualisme en op het sensitivisme van Van Deysse en Gorter, in de richting van een steeds verder doorgevoerde synthese, opstijgend van de onmiddellijke zintuigelijke indruk naar de transcendentale Idee, die al het zijnde omvat, - vooral enkele buitenlandsche voorbeelden, die Verwey bepaald kunnen hebben bij het nastreven ervan'.<sup>56</sup> Later heeft Vestdijk deze gedachte uitgewerkt tot een compleet boek: *Albert Verwey en de idee*.<sup>57</sup>

---

<sup>53</sup> *Het Vaderland*, 30 december 1934, 9.

<sup>54</sup> *Haarlem's Dagblad*, 15 december 1933, 4.

<sup>55</sup> *De Groene Amsterdammer*, 11 februari 1939, 10.

<sup>56</sup> *Het Vaderland*, 14 mei 1935, 9, 10: artikelen van Menno ter Braak, J.C. Bloem en S. Vestdijk; *Algemeen Handelsblad*, zelfde datum, 11 (Maurits Uydert) en *De Tijd*, 5 en *De Tijd*, 16 mei 1935, 5 (beide artikelen van Anton van Duinkerken).

<sup>57</sup> Vestdijk (1965). De eerste druk verscheen in 1939.

Willem Kloos en Lodewijk van Deysel werden op 27 mei 1935 beiden met een eredoctoraat onderscheiden door de senaat van de universiteit van Amsterdam.<sup>58</sup> Willem Kloos werd 6 mei 1934 75 jaar en hij overleed op 31 maart 1937, ter gelegenheid waarvan veel lovende artikelen werden geschreven, maar waarin tegelijk ook gewezen werd op zijn zwaktes. Zo schreef Jan Engelman: 'Kloos had niet de vermogens in zich, om zich te ontwikkelen gelijk Verwey, Gorter of Van Eeden'.<sup>59</sup> Lodewijk van Deysel wordt bij zijn zeventigste en vijfenzeventigste verjaardag geroemd en een gehele *Nieuwe Gids*aflevering is aan Van Deysel gewijd, waarin Aegidius Timmerman Van Deysel vergelijkt met een titaan, die met rotsblokken kegelde. 'Wij jonge mensen lazen dit alles met kloppende harten en stralende oogen, verslindend met onverzadelijken honger, wat ons werd voorgezet gekruid met bitteren hoon, scherpe scherts en fel-gepeperden haat, en gegoten met den vurigen wijn van zijn koninklijken hartstocht'.<sup>60</sup>

Veel schrijvers of schilders uit de kring rond Tachtig of uit de tijd van Tachtig worden in deze periode in artikelen herdacht, waarin ook steeds de naam van Herman Gorter verschijnt: Thorn Prikker, Jacques Perk, Hein Boeken, Cyriel Buysse, Karel van den Woestijne, Johan de Meester, Pol de Mont, Jacobus van Looy, A. van Collem, Joannes Reddingius en Frans Bastiaanse.<sup>61</sup> En als oktober 1935 *De Nieuwe Gids* vijftig jaar bestaat, wordt de verdienste van de beginperiode van dit tijdschrift breed uitgemeten. Bijzonder is de beschouwing van Jef Last in *De Tribune*, die de beweging van Tachtig probeert te begrijpen in samenhang met de economische opleving in Nederland vanaf ongeveer 1880: 'In weinige jaren veranderde Nederland van een achterlijk landbouwland in een modern industrieland, en het kon wel niet anders, of in het bewustzijn der bourgeoisie werd deze opbloei van het economisch leven aangevoeld als "een nieuwe lente en een nieuw geluid". Het is ook het tijdperk, 'waarin iedere ondernemer koning in eigen rijk is en dus voelt ook de dichter zich in deze

---

<sup>58</sup> *Het Vaderland en Haarlem's Dagblad*, 27 mei 1937, resp. 13 en 9. *Algemeen Handelsblad*, 28 mei 1937, 9.

<sup>59</sup> *Het Vaderland*, 10 april 1938, 5.

<sup>60</sup> Geciteerd uit *Het Vaderland*, 21 september 1934, 13.

<sup>61</sup> Zie Prikker: *De Tijd*, 13 december 1932, 7; Perk: *Het Vaderland*, 31 oktober, 1931, 9; Boeken: *Het Vaderland*, 26 juli 1936, 9; *Indische Courant*, 27 juli 1932, 7; *Het Vaderland*, 31 december 1932, 9; Johan de Meester: *Elsevier*, 1931, 459; Pol de Mont: 4 juli 1931, 20; Jac. Van Looy: 28 juli 1934, 6; A. van Collem: *Algemeen Handelsblad*, 4 november 1933, 9; Joan Reddingius: *De Tijd*, 18 juni 1933, 2. Frans Bastiaanse: *Utrechts Nieuwsblad*, 14 mei 1938, 15.

periode een “God in 't diepst van zijn gedachten”. [...] Technisch wordt de prestatie om de prestatie laatste wijsheid van het kapitalisme, zijn spiegelbeeld in de literatuur is de leuze van “de kunst om de kunst” [...] Uit dezen geest worden zowel Gorter’s “Mei” als de sonnetten van Kloos, Van Eeden's “Passieloze Lelie” en Verwey’s “Persephone en Demeter” geboren’.<sup>62</sup>

De andere onderwerpen zijn te vinden in de verzameling mentions 2 in het overzicht van dit decennium.

### 7.4.3 Mentions 3

Het bestand telt 93 niet-literatuurgerelateerde Gorter-/Mei-mentions. Ook hier is een stijging te constateren van het aantal mentions vergeleken met de vorige periode.

Periode	1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Aantal	34	32	44	84	93

De cijfers wijzen uit dat het gedicht *Mei* en *Herman Gorter* minder vaak genoemd worden dan in de literatuurgerelateerde artikelen. Bij een breder publiek zijn het gedicht en de dichter minder bekend dan bij de belangstellende literatuurlijkhebber. Toch betekent de stijging van het aantal mentions 3 een nog steeds doorgaande groei van de populariteit van *Mei* en *Herman Gorter*. Vijftig jaar na eerste publicatie zijn dichter en gedicht bekender en meer besproken dan ooit. Dat heeft afgezien van de bekende factoren die de populariteit hebben bevorderd, natuurlijk ook te maken met het gegeven dat de gedrukte pers het lezerspubliek veel meer literair en cultureel gerichte teksten biedt. De kranten durven het ook aan meer over cultuur en literatuur te publiceren, omdat de belangstelling ervoor is toegenomen door onder meer het onderwijs en door een groeiende, goed georganiseerde en daardoor ook in status gegroeide boekenmarkt.

Onderwerpen die ook al in de vorige perioden aan bod kwamen, keren in deze periode terug, zoals de sport, vooral herinneringen aan Gorter als sportman.<sup>63</sup> Een sportcommentator is verontwaardigd over het feit dat een

<sup>62</sup> *De Tribune*, 24 oktober 1935, 3. Zie verder bijvoorbeeld het *Algemeen Handelsblad*, 28 september 1935, 5; *Het Vaderland*, 1 oktober 1935, 9; *Indische Courant*, 12 oktober 1935, 17.

<sup>63</sup> Zie bijvoorbeeld *Haagsch Maandblad*, 9 mei 1938, 5.

wielrenner als Piet Pellenaars wereldberoemd is, maar wie kent onze dichters? 'En toen het stoffelijk overschot van Herman Gorter uit Brussel, waar hij op een hotelkamertje gestorven was, te 's-Gravenhage aankwam, waren er 2 zegge twee mensen op het station, om een groet te brengen'.<sup>64</sup> Net als in de vorige periode wordt Gorter genoemd in verband met beeldhouw- en schilderkunst. Zo ziet de verslaggever in een verslag van een schilderijtentoonstelling in het Luxembourg in een 'stippelhaven van Signac' een tuin net als Gorters *Pan*.<sup>65</sup>

Een ander onderwerp is de bewondering van leerlingen op de middelbare school en van studenten voor de *Mei* en *Verzen*. Zo haalt een zekere Hans herinneringen op uit zijn gymnasiumtijd: 'En de dichterlijken onder ons beleefden een groot evenement, toen bij de Nederlandsche litteratuur de werken van Herman Gorter behandeld werden. Wij lazen den "Mei" van den Tachtiger; we lazen zijn "Verzen" en opeens ging het als een licht voor ons op: het is heelemaal niet moeilijk om verzen te maken. [...] Er voer een ware Herman Gorter-rage door onze klas'.<sup>66</sup> In het dagblad *Het Vaderland* wordt geciteerd uit een Leids studentenblad, onder meer: 'het is duidelijk dat wanneer Verwey eenige uitstekende verzen in Gorteriaansch dialect schreef, toch de "Mei" als eerste en lang volgehouden uiting veel meer de aandacht zal trekken en gevestigd houden'.<sup>67</sup>

Een ander, nog niet eerder genoemd onderwerp is dat van de straatnaamgeving. In Amsterdam Zuid moesten rond het Muzenplein enkele straten vernoemd worden naar dichters en dus ook naar Herman Gorter. Maar de heer Wijnkoop maakte bezwaar: 'dit is een huldigen van dien grooten proletarischen dichter door de bourgeoisie waarvan Gorter zou walgen'.<sup>68</sup> Twee jaar later worden vier openbare lagere scholen aan de Zeven Provinciënstraat vernoemd naar de dichters Jacques Perk, Frederik van Eeden, Herman Gorter en Is. Querido.<sup>69</sup> Nog weer vijf jaar later is de Herman Gorterstraat in het nieuws omdat de liedjeszanger Louis Davids er woont en ook omdat er bij hem ingebroken is.<sup>70</sup>

---

<sup>64</sup> *De Tijd*, 29 augustus 1934, 9.

<sup>65</sup> *Het Vaderland*, 7 april 1932, 9.

<sup>66</sup> *Algemeen Handelsblad*, 7 mei 1932, 19.

<sup>67</sup> *Het Vaderland*, 5 juni 1932, 7.

<sup>68</sup> *Algemeen Handelsblad*, 1 oktober 1931, 7.

<sup>69</sup> *Algemeen Handelsblad*, 9 juli 1933, 10.

<sup>70</sup> *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 29 maart 1938, 17; *Algemeen Handelsblad*, 2 juli 1939, 9.

Omdat Gorter zich als socialist ook veel met de politiek heeft beziggehouden, zijn er ook nu nog allerlei reminiscenties aan zijn optreden. Zo haalt een zekere heer Hals herinneringen op aan de politicus Albarda, de opvolger van Troelstra als partijleider van de SDAP: 'Ik hoor Duys nog roepen, dat Herman Gorter in Hilversum "tennist met de boerzwazie" - en een donderend protestgehuil van het congres bewees, hoe dat als een misdaad werd gevoeld'.<sup>71</sup> Een verslaggever is op bezoek bij de politicus Willem Drees en schrijft onder andere: 'In den loop van een gedachtewisseling over de noodzaak der verjonging van de SDAP [...] haalde hij de groote dichters Herman Gorter en Henriette Roland Holst aan. Hun vrijwel complete dichtwerken stonden vlak bij de hand'.<sup>72</sup> Het blad *Voorwaarts* schrijft als commentaar bij het wetsontwerp dat kwetsen van godsdienstige gevoelens strafbaar wil stellen: 'Welnu, een goede twintig jaar geleden verscheen van den lateren communist, dr. Herman Gorter, den dichter van "Mei", een uitvoerig geschrift over het historisch materialisme. In dit geschrift kwam de zinsnede voor: "God vlucht als een laffe schim van de aarde"'.<sup>73</sup>

De overige onderwerpen zijn te vinden in de lijst van mentions 3 van deze periode.

## 7.5 Citaten

Het citaat van de eerste versregel van het gedicht *Mei* is in de gedrukte media zeer populair en overtreft in aantal glansrijk nog de vorige periode. In het decennium 1931-1940 komt inclusief de variaties op die eerste versregel, in het bestand 352 maal het citaat voor tegen 171 in de vorige periode: een verdubbeling dus.

De versregel is voor velen een vaste uitdrukking geworden, al of niet met het verbindingswoordje 'en': 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid', voor anderen is het een versregel van een of andere dichter, maar voor weer anderen is het wel degelijk een versregel van de dichter Herman Gorter, zoals het volgende tekstje uit 1940 over de inrichting van Artis laat zien: 'Het is heerlijk te toeven in dit stuk natuur, waarop Gorters regels van het nieuwe geluid in de nieuwe lente niet alleen van toepassing zijn voor het nieuwe jonge leven, dat hier elke

---

<sup>71</sup> *Nieuwsblad van Friesland*, 22 november 1935, 17.

<sup>72</sup> *De Groene Amsterdammer*, 9 december 1939, 5.

<sup>73</sup> *Voorwaarts*, 7 mei 1931, 5.

lente weer ontspruit, maar ook voor de nieuwe inrichtingen, waarmede Artis steeds weer verrijkt en de outillage up to date gemaakt wordt'.<sup>74</sup>

In het volgende voorbeeld legt de auteur uit hoeveel betekenis het gedicht *Mei* en de eerste versregel ervan nog steeds heeft: 'Er is in de letterkunde van na 1880 wel haast geen woord, dat zoo vaak aangehaald wordt, als die eerste regel van Gorters "Mei": "Een nieuwe lente en een nieuw geluid". En het is jammer, dat dit zoo dikwijls wordt aangehaald. Want meestal kent men van de *Mei* niets meer dan deze eene zin (indien men überhaupt zelfs wel weet, dat deze zin uit de *Mei* is!), en anderzijds worden velen van het leven (sic!) van de Mei teruggehouden door het uit-ten-treure noemen van deze regel. Toch is de *Mei* ten volle waard gelezen, herlezen en weer herlezen te worden, omdat daar zoo'n schoone gedachte in verborgen ligt. De gedachte van *Mei* was inderdaad "een nieuw geluid" en is dat nog'.<sup>75</sup>

De uitdrukking 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid' wordt het meest gebruikt binnen een politieke context. Voor het overige keren veel onderwerpen uit de vorige periode terug: muziek, lente, onderwijs, (schilder)kunst, economie, film, auto en vliegtuig.

Vanaf de periode 1920-1930 had zich van de eerste versregel een deel afgesplitst als een soort verkorte uitdrukking van het geheel: 'een nieuw geluid'. Ook deze uitdrukking werd in de daarop volgende periode heel veel gebruikt. Ze ademde even goed een sfeer van vernieuwing en verwachting en naarmate de wereldpolitiek steeds dreigender schaduwen ook over Nederland wierp, ook hoop tegen beter weten in. Ook komt de uitdrukking in haar ontkennende vorm voor als een teleurstelling: 'geen nieuw geluid'. Het volgende commentaar over een rede van Hitler geeft er een voorbeeld van: 'Overigens behelsde de rede geen enkel nieuw geluid. Het was een onbeheerschte philippica tegen Groot-Brittanië, die een staatshoofd nimmer tot sieraad strekken kan. Een rede, die slechts te begrijpen is, wanneer men alle bruggen achter zich heeft afgebroken om nog tot vrede te komen'.<sup>76</sup> Maar dan is het al november 1939. In het volgende voorbeeld klinkt de vertwijfeling door over het naderende onheil. Het is dan april 1940: 'Hoe zou het eigenlijk wezen: zijn er inderdaad mensen die veel meer van vernieling dan van de lente houden? Die zich zoozeer in bommen en granaten, explosies en puinhopen

---

<sup>74</sup> *De Tijd*, 24 mei 1940, 3.

<sup>75</sup> *De Eerste Heemsteedsche Courant*, 20 januari 1933, 3.

<sup>76</sup> *Leidsch Dagblad*, 9 november 1939, 2.



verlustigen dat zij de schoonheid van de natuur niet meer zien en het nieuwe geluid niet meer hooren?’<sup>77</sup> Het bestand telt 179 citaten met ‘een nieuw geluid’ of met een variatie op dat nieuwe geluid.

Er zijn 65 andere citaten van Gorter, waarvan 44 uit *Mei*. Het bekendste deel van *Mei* zijn de versregels uit de eerste strofe over de fluitende jongen langs de stille watergracht. Daarop wordt zelfs in de Eerste Kamer gezinspeeld, waar de heer Van Rappard in 1938 het voorstel van Piet Bakker over de defensie ‘een nieuwe lente en een nieuw geluid’ noemt, ‘maar met Herman Gorter zeg ik dat de heer Bakker een eenzame fluiters aan een stille gracht is. Wij moeten onze weermacht versterken, niet met halve middelen maar met alle materiele en geestelijke krachten, waarover ons volk beschikt’.<sup>78</sup>

Op de woorden ‘want de mijmering over het ding is schoner dan het ding’ (*Mei* II : 53-54) wordt een paar keer gealludeerd, zoals in een herdenkingsartikel over de val van Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen er veel vluchtelingen naar Nederland kwamen: ‘De menselijke natuur is gelukkig echter zoo, dat de herinnering de dingen mooier maakt dan ze in werkelijkheid waren. Het mooie vers van Gorter over 'de herinnering over één ding' wordt bevestigd door de dagelijksche verhalen van vrijwel alle menschen over hun jeugdtijd’.<sup>79</sup>

Hoe populair het gedicht *Mei* is, blijkt wel uit een puzzel in het *Algemeen Handelsblad*, waarvan de uitkomst een versregel luidt: ‘Het kleine vee dat de lucht afweidt en/ Zich samen naar den stal beweegt ...’.<sup>80</sup> (*Mei* I : 566-567). En in een artikel over sport en literatuur hoort natuurlijk ook thuis de passage waarin de nadering van twee goden wordt vergeleken met twee wielrijders. Zo schrijft Van Oldenbrug Ermke: ‘Men zal zich de befaamde en destijds veel omstreden passage uit Gorter's ‘Mei’ herinneren, waar twee goden op spakenflonkerende wielen komen aanzetten’.<sup>81</sup> (*Mei* II : 1059-1068)

### 7.5.1 Het *Mei*-citaat in advertenties

---

<sup>77</sup> *Haarlem's Dagblad*, 27 april 1940, 9.

<sup>78</sup> *Algemeen Handelsblad*, 17 februari 1938, 10.

<sup>79</sup> *Het Vaderland*, 12 oktober 1934, 13.

<sup>80</sup> *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1932, 6. Ook in *Bataviaasch Nieuwsblad*, 19 maart 1938, 12.

<sup>81</sup> *De Tijd*, 19 maart 1934, 5.

De middenstand had zich in de vorige periode al meester gemaakt van Gorters befaamde versregel. De periode 1930-1940 toont ook in dit opzicht een geweldige toename in aantal: 110 tegen 41 in de periode 1920-1930. Er wordt voornamelijk in de voorjaarsmaanden geadverteerd, passend bij de aan Gorter ontleende slogan, die vaak ook aangepast is aan de artikelen die men verkoopt. Voorbeeld van een advertentie van modemagazijn H.G.K: 'Een nieuwe lente en dus een nieuw kostuum'.<sup>82</sup> Advertentie van Cetabever: 'Een nieuwe lente. Nieuwe glans. Prachtbijts met de Bever'.<sup>83</sup> Advertentie van de Rath en Doodeheefver behangfabrikant: 'Een nieuwe lente ... een nieuw behang!'<sup>84</sup> Of een advertentie van Anker-Nationaal-Krupp: 'Een nieuw jaar - een nieuw geluid. Ook voor uw zaak door de invoering van een contrôlekasregister'.<sup>85</sup>

*De Leidsche Courant* besprak op 14 maart 1934 de voorjaarsmodeshow van het warenhuis van V & D onder de subkop: 'Een nieuwe lente, een nieuw geluid'. De ANWB protesteerde enkele malen in een advertentie tegen het verkeerslawaaï met de volgende tekst: 'Maart ... 'n Nieuwe lente , 'n Nieuw ....? Geen sprake van een nieuw geluid! Al die rustversturende bellen van trams en fietsen - al die autotoeters klinken nog net even leelijk als in vorige lentes'.<sup>86</sup>

Voor alle mogelijke artikelen wordt reclame gemaakt. Ook aan het begin van een nieuw jaar kan gealludeerd worden op Gorters bekendste dichtregel, zoals in een advertentie van de verfwinkel Slager: 'Een nieuw jaar, een nieuw geluid. Wij hebben den prijs van grondverf en glansverf verlaagd!'<sup>87</sup> Of iets minder prozaïsch in een advertentie van pianozaak 'Alphenaar': 'Een nieuw geluid in het nieuwe jaar met een piano van Alphenaar'.<sup>88</sup>

## 7.6 *Mei*-studies in literaire tijdschriften

### 7.6.1 K. Heeroma, Gorters dichterschap, 1935

---

<sup>82</sup> *Nieuwsblad vh Noorden*, 11 maart 1938, 7.

<sup>83</sup> *Leidsch Dagblad*, 15 april 1932, 11.

<sup>84</sup> *Algemeen Handelsblad* 18 april 1932, 16.

<sup>85</sup> *De Tijd*, 6 december 1935, 4.

<sup>86</sup> Zie bijvoorbeeld het *Algemeen Handelsblad*, 17 maart 1935, 13.

<sup>87</sup> *Haarlem's Dagblad*, 9 januari 1939, 3.

<sup>88</sup> *Haarlem's Dagblad*, 31 december 1936, 1.

Heeroma<sup>89</sup> schreef dit essay<sup>90</sup> naar aanleiding van de drie dissertaties die in die tijd over Herman Gorter verschenen waren, die van Titia Langeveld-Bakker, van J.C. Brandt Corstius en van Garmt Stuiveling. Volgens Heeroma is de grote fout van alle *Mei*-interpretatoren dat zij de symboliek van het gedicht veel te algemeen hebben opgevat. Het is niet Gorters bedoeling geweest om in *Mei* een algemeen-menselijke waarheid in dichterlijke beelden te formuleren. 'In *Mei* geeft hij uiting aan een persoonlijk levensconflict en weerspiegelt zich zijn persoonlijke worsteling om een levenshouding'. In de eerste zang heeft Gorter volgens Heeroma het persoonlijke zielsconflict tussen beeld en muziek verbeeld. Dat conflict werkt Gorter in zang II verder uit. Mei, de personificatie van het dichterschap der zintuigen zoekt dan Balder, de muziekgod. Muziek is de ziel van het dichterschap.

Heeroma veronderstelt dus een kloof tussen zang I en zang II. 'Nadat Mei door Balder, d.i. Gorters ziel is afgewezen, kan zij niet langer overeenkomstig de oorspronkelijke opzet, de personificatie van zijn dichterschap zijn, maar moet de dichter haar begraven. Voortaan zal zijn dichterschap alleen zijn ziel zoeken. Dan schrijft hij de *Verzen*, de directe konsekventie van Mei's begrafenis. [...] De weemoed van Mei is de weemoed van de man, die aangedreven door het fanatisme van zijn zielverterend Godsverlangen, een stuk dichterlijke ontwikkeling afsluit, waarvan hij intuïtief beseft, dat het toch de waarheid en het geluk van zijn leven geweest is'. Heeroma bekritiseert Verweys interpretatie in zoverre dat Verwey alleen het destructieve in Gorters extreem Godsverlangen zag en daardoor kon hij hem niet waarderen.

Het eerste deel van *Mei* sluit volkomen aan bij de eerste fase van de Tachtiger beweging. Het is het eind- en het hoogtepunt daarvan, want die eerste fase was de dichterlijke herontdekking van het aandoeningsleven. Gorter was in deze eerste fase niet de voorganger maar de volger: Kloos en Verwey hebben hem geleid en hij heeft zich aan die leiding met geestdrift toevertrouwd, hij had die leiding van dichters met krachtiger vormbesef waarschijnlijk nodig. Maar met het tweede en derde deel van *Mei* opent hij de tweede fase van de beweging, de herontdekking van de ziel. Met zijn

---

<sup>89</sup> Klaas Heeroma (1909-1972) was dichter (onder het pseudoniem Muus Jacobse) en taalkundige, hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde in Djakarta en later hoogleraar Saksische taal- en letterkunde in Groningen. Ook was hij voorzitter van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde.

<sup>90</sup> Heeroma (1935) 72-76.

sensivistische verzen klampte hij zich aan Van Deysseel vast en met zijn daaropvolgende sonnetten forceerde hij zich tot de nieuwe vormvastheid van Verwey. Maar het sensitivistische procédé bracht hem op de grens der waanzin en Verweys vormcultuur was een te smalle basis voor Gorters religieuze zieleleven.

Gorter was in wezen een groot gelovige, aldus Heeroma. Er was geen religieuze beweging die Gorter kon inspireren en Gorter vond het nieuwe geluid en het nieuwe geloof in het socialisme. 'Gorter heeft op zijn wijze vóór alles het Koninkrijk Gods gezocht in zijn dichterschap en toen als een vrome gewacht op de gedichten, die hem werden toegeworpen. Daarom zullen wij hem met eerbied gedenken'.

### **7.6.2 P.N. van Eyck, De ontstaanstijd van Gorter's *Mei*, 1935**

In zijn vorige *Mei*-studie stelde Van Eyck vast dat Herman Gorter alleen de schoonheid kon weergeven die hij door zijn zintuigen beleefde. Hij veronderstelde in de relatie Mei-Balder een conflict waarin Gorter zijn onmacht verbeeldt om tegenstellingen als ziel en lichaam, tot een hogere eenheid om te smeden, omdat hij niet beschikte over het poëtisch vermogen van 'de verbeelding'.

In dit opstel<sup>91</sup> stelt Van Eyck zich de vraag of Gorter vanaf het begin de hele *Mei*conceptie en met name het Mei-Baderverhaal al in gedachten had. Hij bestudeerde de twee handschriften die van *Mei* zijn overgeleverd: handschrift A, bestaande uit drie zwarte schriften, en handschrift B, dat een aantal blaadjes bevat met een flink stuk van boek I en enkele passages van boek II. Op grond van de in deze handschriften vermelde tijdsdata komt hij tot de conclusie dat Gorter tussen boek I en het begin van boek II waarschijnlijk niet aan zijn gedicht heeft kunnen werken vanwege zijn doctoraal examen en de voorbereiding daarop. Daarom is het zeer waarschijnlijk dat Gorter voordat hij zich aan het schrijven zette, al de hele *Mei*conceptie in gedachten had. Waarom had Gorter dan in de derde druk van zijn *Mei* de jaartallen 1886-1889 gezet, terwijl hij aan het begin van het handschrift A als begindatum had geschreven: 18 april 1887?

Als antwoord op die vraag beweert Van Eyck met grote stelligheid dat het gedicht *Cor Cordium* van Verwey hem zo had aangegrepen, dat hij daarom de

---

<sup>91</sup> Van Eyck (1935) 223-228. Het vorige artikel dateert uit 1930 en is besproken in hoofdstuk 6.

verschijningsdatum van dat gedicht, 1886, als begindatum in de derde druk van *Mei* had gezet. En zoals het Meifiguurtje Gorters persoonlijke belichaming is van wat hij zelf met Verweys Meifiguurtje uit *Rouw om het jaar* en met Verweys Persophonefiguur gemeen had, zo is de Balderfiguur onder invloed van Verweys *Cor Cordium* ontstaan en is Gorter zelfs die Balderfiguur, ten minste zoals Gorter hem had begrepen.

Het jaartal 1889 in de derde druk is ook makkelijk te verklaren. Want na de voltooiingsdatum, die in handschrift A staat vermeld: 15 november 1888, heeft Gorter in het gedicht nog wat correcties en aanvullingen aangebracht.

### **7.6.3 D.A.M. Binnendijk, Een studie over Herman Gorter, 1939**

Binnendijk<sup>92</sup> reageert in zijn essay *Een studie over Herman Gorter. H. Marsman: Herman Gorter*<sup>93</sup> op de bewering van Marsman dat de erotiek de gehele poëzie van Gorter beheerst maar dat zij niet in het zielsleven van Gorter is doorgedrongen. Volgens Binnendijk is de erotiek uit zijn zielsleven opgekomen en heeft zich verwezenlijkt in een poëzie van weergaloos pure, natuurlijke en primitieve menselijkheid. Gorters erotiek is niet seksueel, niet op het vrouwelijke gericht, maar Binnendijk verstaat eronder 'hunkerend naar opheffing van het afzonderlijke, naar vernietiging van het individuele zelfbewustzijn, naar gemeenschap in welken vorm dan ook, naar verlossing van de tragische onmacht om deze eenwording tot stand te brengen'. (148) 'Het meest tragisch heeft Gorter de erotiek verbeeld in *Mei*; het aangrijpendste heeft hij haar, lyrisch en onmiddellijk, uitgedrukt in de bekende gedichten uit *Verzen I* (1926) op 31-36, 78, 79, 92. [...] De tragiek, zowel van het Mei-Baldermotief, als van deze en andere gedichten berust niet op Gorter's "geweten" [...] maar op zijn "weten", op een bewustzijn der gescheidenheid, onverbindbaarheid, vergankelijkheid. Een motief dus van metaphysischen, niet van ethischen aard'. (149)

'In de relatie Balder-Mei heeft Gorter, wellicht onopzettelijk en deels onbewust, het tragisch moment verbeeld van den mensch, die zijn ziel, door haar onherroepelijk aan het natuurverband te onttrekken, zoo vergeestelijkt, dat de oorspronkelijke eenheid niet meer te herstellen is: een huwelijk van Balder en Mei kan niet tot stand komen. [...]. Op deze wijze moet men de

---

<sup>92</sup> D.A.M. Binnendijk (1902-1984) was leraar Nederlands, dichter en literair criticus.

<sup>93</sup> D.A.M. Binnendijk (1939) 141-156.

Balderfiguur trachten te begrijpen als den menschelijken wil, die de natuur overwint maar tot machteloosheid en onvruchtbaarheid is gedoemd. Het abstraheeringsproces voltrekt zich in Gorter zelf en zeer bewust gewild, als hij Spinoza kiest en daarna Marx, in de hoop uit gesloten, abstracte wereldbeschouwingen de verzoening te kunnen winnen, waaraan zijn erotische natuur zulk een behoefte had en waarnaar hij zoo hardnekkig is blijven streven'. (153-154)

#### **7.6.4 J. W. Kerssemakers, Gorters *Mei*, 1940**

Kerssemakers<sup>94</sup> schreef zijn artikel *Gorters Mei: hoogte, diepte en bezinning in het 80er dichterschap*<sup>95</sup> naar aanleiding van de publicatie van de *Mei*-editie van Van Eyck. Over de dichters van Tachtig merkt hij op dat ze de AI-ziel willen beleven in hun binnenste. Waar hij Perk bespreekt constateert hij dat het beeld van Mathilde in 's dichters ziel is gesublimeerd tot dé Schoonheid; 'de levenservaringen, waarin hij zichzelf ontdekte, zijn geïntensifieerd tot een godservaring, diep binnen in het eigen gemoed'. (33) Eenzelfde soort zielsproces merkt Kerssemakers in het gedicht *Mei* op. Hij onderscheidt: I. Liefdes-ontwaken in natuurschoonbeleving; II. Crisis der ziel; III. Bezinning.

De pianostrofe geeft een beeldende verklaring van de schoonheidsontroering. Die is niet iets subjectiefs en 'de aesthetische ontroering is een samenklinken van ziel en zinnen, is geestelijk-beleefde zintuiglijkheid. (35) Dit geestelijk doorproeven kan vallen lang na de zinsindruk (zoete herinnering, mijmering, "teerder dan het ding"! ). In zang II begint de ziel eenmaal gewekt, een eigen leven en streeft haar hoogste zelfverwezenlijking na, geheel zoals wij dat reeds boven bij Perk zagen gebeuren. [...] Daarmee wordt echter de spanning tussen ziel en zinnen voelbaar [...] Zij groeit zelfs tot een crisis wanneer de ziel zich op zichzelf gaat bezinnen, en, ontvoogd van stof en zinnen, het Schone, de Liefde, het Leven, ten slotte alle zijns-rijkdom: in zich wil vatten'. (37)

Gorter komt tot het inzicht 'dat de 80er ziels-apotheose wel als ideaal geschouwd en nagestreefd, doch in dit ondermaanse niet als blijvende staat

---

<sup>94</sup> J.W. Kerssemakers (1900-1980) was priester, kloosterling en publicist. Zijn artikel: *Gorter's Mei: hoogte, diepte en bezinning in het 80er dichterschap* is ook uitgegeven in boekvorm: s.n. 1940.

<sup>95</sup> Kerssemakers (1940) 102-113.

verwezenlijkt, noch bron van gelijkwaardige zielsvertolking in een nieuw en hoger kunstschoon worden kan’.

Het gedicht *Mei* is dus volledig in overeenstemming met het 80’er levensgevoel. Balder is de wereldziel in zover ze gegrepen wordt in de absolute zielservaring van de individuele ziel. (39)

Kerssemakers vindt het onzinnig dat Van Eyck het *Mei*-gedicht wil verklaren vanuit het probleem dat Gorter gekregen zou hebben na kennismaking van Verweys zielstheorie. ‘Alsof niet heel de 80er beweging door dit probleem werd beheerst. Alsof Gorter, juist ook in *Mei*, niet evenzeer door andere Tachtigers beïnvloed was, met name door Perk’. Hij wijst op de overeenkomst tussen de aanhef van de tweede zang en de aanhef van Perks ‘Hemelvaart’. En ook op de overeenkomst met Perks ‘Iris’. *Mei* en Mathilde zijn nauw verwant. Bovendien: ‘Hoe kan een dichter zijn hoogste begeestering putten juist uit hetgeen hij programmatisch afwijzen wil?’ (102-103)

‘In Gorter’s *Mei* vindt het 80’er zielsproces zijn hoogtepunt en – zijn keerpunt. In het doorleven méér dan doordenken van dit proces ondergaat hij zonder twijfel invloeden van Verwey, Nietzsche, Schopenhauer wellicht, maar ook van Perk en de andere Tachtigers, en van hun gemeenschappelijke Engelsche voorbeelden: Keats, Shelley, Wordsworth misschien nog bijzonder’.(104)

Kerssemakers eindigt met deze opmerking: ‘Wat *Mei* bij Balder zocht is niet van deze aarde, waar het diepste zielsbeleven kortstondig en in zijn diepste waarde niet weer te geven is in stoffelijk teken. Maar dit wijst juist boven het aardse uit naar die staat, waarin de ziel, van aardse kluisters bevrijd, haar volste zelfverwezenlijking ontvangen zal: uit de onmiddellijke beleving Gods’.

(113)

## 7.7 Boekpublicaties

### 7.7.1 Henriette Roland Holst, *Herman Gorter*, 1933

Henriette Roland Holst was bijna twintig jaar lang bevriend met Herman Gorter. Begin oktober 1932 gaf zij een lezing over Herman Gorter in een vergadering van de Koninklijke Vlaamsche Academie te Gent. Deze rede werd later in *De Gids* afgedrukt.<sup>96</sup> Op basis van deze lezing schreef zij het boek

---

<sup>96</sup> Henriette Roland Holst (1932) 207-223.

*Herman Gorter.*<sup>97</sup> Het bestaat uit twee delen: *Biografische Aanteekeningen* en *De schoonheid van Herman Gorters poëzie*. Het werd in diverse dagbladen uitvoerig en met instemming besproken.<sup>98</sup> Ook werd het boek twee keer voor de radio besproken, een keer door P.H. Ritter jr. voor de AVRO en een keer door A.M. de Jong voor de VARA.<sup>99</sup>

De bespreking beperkt zich tot wat Henriette Roland Holst over het gedicht *Mei* opmerkt. Zij onderscheidt aan het gedicht twee karaktertrekken: 1. het geïnspireerde karakter en 2. de volkomen harmonie. Ze typeert de drie delen van het gedicht als volgt: 'In het prachtige drieluik, dat *Mei* in kompositair opzicht vormt, blijft het eerste deel lichtkleurig en feestelijk, als een fresco van Botticelli. Het tweede, waarin de gloed der poëzie zich verdiept, neemt den verrukten lezer of hoorder van stijging tot stijging mede naar de, het leven der zinnen transcendeerende sfeer, waarin *Mei* Balder terugvindt en door hem wordt ingewijd in het wezen der ziel. En het derde deel, - hoe verwonderlijk sterk omvat ons daarin weer de sfeer van de vertrouwde aarde en al hare lieflijkheden, die waarin de 'zoete kleine *Mei*' nu weer wordt opgenomen, in afwachting van het oogenblik, dat zij alles wat haar lief is loslaten moet'. (91)

Het hoofdmotief is de verrukking over het natuurleven. Het tweede motief is de geboorte van *Mei*, haar gang door de natuur en opvlucht naar Balder en de droeve ontgoocheling door de afwijzing van Balder. De verhaalfiguur *Mei* is ook de verbeelding van het wezen van het leven zelf, voor zover het van de zinnen afhankelijk is. In het Balder-motief doorstroomt 'de grootschheid en geheimzinnigheid van het, onuitputtelijke en ondoorgrondelijke leven der innerlijkheid het gedicht'. (93) Over Balder merkt ze op 94 nog op: 'Alle hypothesen der moderne psychiatrie over een diepste sfeer der ziel, een sfeer zonder verband met die der zintuiglijke indrukken, waar een stem uit opstijgt, een bron uit opwelt, welker herkomst niet na te speuren zijn, - in de Balderfiguur heeft de dichterlijke intuïtie hen voorvoeld, nog eer de wetenschap hun bestaan op het spoor was. De symboliek dezer figuur is, als

---

<sup>97</sup> Henriette Roland Holst (1933).

<sup>98</sup> Anton van Duinkerken in *De Tijd*, 11 juli 1933, 5; Frans Coenen in *De Groene Amsterdammer*, 5 augustus 1933, 13; Henri Borel in *Het Vaderland*, 20 augustus 1933, 5; J.G. de Haan in het *Nieuwsblad van het Noorden*, 2 september 1933, 21; Maurits Uylert in het *Algemeen Handelsblad* van 14 oktober 1833, 24. d.L. in *De Tribune*, 17 juli 1933, 3 en in *Haarlem's Dagblad*, 12 augustus 1933, 9 door J. H. de Bois.

<sup>99</sup> AVRO, 15 juli 1933 en VARA, 11 augustus 1933.



iedere echte symboliek, in zoover vaag, dat zij naar alle richtingen uitstraalt, en tal van verklaringen toelaat’.

Gorter heeft volgens Henriette Roland Holst wel iets te danken gehad aan Keats’ *Endymion* en *Hyperion* maar Gorter was veel meer dan Keats en Shelley vernieuwer van de taal, de versvorm en versmuziek. Henriette Roland-Holst wijst op de functie van het rijm: een woord roept een ander woord op met dezelfde klank, ‘en zóó actief, zóó paraat, zóó snelbewogen is de verbeelding, dat zij uit de gelijkheid van den eindklank dezer woorden onmiddellijk een dier geheimzinnige overeenkomsten tusschen de dingen, die beide benoemen, waar het heelal vol van is, - immers alles is in alles, - op het spoor komt. Maar dit is nog slechts de eerste stap, waar onmiddellijk de tweede op volgt. Het rijmwoord bevleugelt op zijn beurt de verbeelding; een nieuw tafereel duikt plotseling op voor het innerlijk oog van den dichter, en dat wat hij ziet of hoort, hij moet het uitzeggen, uitbeelden, al schijnt het een doellooze afdwaling van zijn verhaal’. (98) Het verhaal is niets anders dan ‘het bloemenbed, waarin wij vrij mogen ronddwalen, dan het rimpelende meer, waar wij op spelevaren gaan. Juist in die vele op zich zelf staande, verrukkelijke kleine verbeeldingen, waar *Mei* vol van is, die flonkerende edelstenen van het puurste water, manifesteert de schoonheid zich met absolute kracht’.

### **7.7.2 H. Marsman, *Herman Gorter [1936-1937], 1937***

Marsman had op 18 maart 1936 te Zeist een lezing over Gorter gehouden<sup>100</sup> en heeft deze later uitgewerkt tot een boekuitgave.<sup>101</sup> Hij merkt op dat Gorter in zijn *Mei* beïnvloed is door Keats’ *Endymion* maar *Mei* is vrijer, onklassieker en moderner in zijn assonanties, zijn ritmiek en zijn enjambement. Gorter las samen met Alfons Diepenbrock van Nietzsche *Die Geburt der Tragödie*, maar volgens Marsman is daarvan weinig overgegaan op Gorter behalve dan ‘de geest der muziek’. Hij acht de poëtische kwaliteiten van het gedicht bekend: ‘de harmonische, drie-ledige bouw, de vrije, zorgeloze rhythmiek, de slechts in het derde deel door weemoed gesluierde muziek, de onuitputtelijke visuele kracht, de confetti-regen van beeldjes’.

---

<sup>100</sup> Een verslag ervan staat in het dagblad *De Tijd* van 21 maart 1936, 10. Marsman had al eerder een lezing over Herman Gorter gehouden voor de radio en lezingen verzorgd te Utrecht en Zeist. Zie overzicht ‘Lezingen’.

<sup>101</sup> *Marsman* (1963) 647-683.

Wat de Mei-Balderproblematiek betreft sluit Marsman zich aan bij de interpretaties van Verwey, Van Eyck en Donker. Hij wijst er wel op dat Balder ergens tot Mei zegt: 'ik was als gij'. Hij leidt daaruit af dat Gorter aan een oorspronkelijke eenheid van ziel en zinnen heeft geloofd. En uit het gegeven dat Mei na haar breuk met Balder tot den dichter zegt: 'gij zijt als hij, als hij, in uwe stem' concludeert hij tot een overeenkomst tussen Gorter en den 'geest der muziek'.

Interessant is wat Marsman schrijft over de erotiek bij Gorter: De erotiek beheerst zijn gehele poëzie. 'Niet alleen het onbevredigde schoonheidsverlangen, het vergankelijke zinnenleven [Mei] is een vrouw, ook het symbool der mensheid, het Gouden Meisje in "Pan" en ettelijke malen wordt het socialisme, het proletariaat, voorgesteld als een vrouw'. (657) Toch, zo meent Marsman, doortrekt de erotiek hem niet, zij dringt niet door in zijn zielsleven: 'zij ontlaadt zich, zij sublimeert zich niet'. (658) Het lichamenlijk ondergaan van psychische processen heeft in Gorter altijd geleefd. En Marsman wijst op de passage in zang II van *Mei*, waarin Balder Mei afwijst: beiden ondergaan het op dezelfde, lichamenlijk manier (*Mei II* : 2059-2975).

Marsman wijst op de derde [sensitivistische] groep gedichten, waarin 'een thema uit *Mei*, of zelfs hét thema van *Mei* terugkeert: de droefenis om het vergankelijke'. (658)

Wat de verdere ontwikkeling van Gorters dichterschap betreft, sluit Marsman zich aan bij een opmerking van Henriette Roland Holst dat er in Gorter een dissociatie optrad van zijn dichterlijke elementen. En volgens Marsman heeft Gorter nooit meer een gedicht geschreven, 'waarin ál zijn faculteiten, gezamenlijk en harmonisch tot een toppunt leiden als in *Mei*'.<sup>102</sup> (660)

### **7.7.3 P.N. van Eyck, Herman Gorter. *Mei*, een gedicht, 1940**

In 1940 verscheen een *Mei*-editie in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren, samengesteld door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en de

---

<sup>102</sup> Besprekingen van Marsmans boek over Herman Gorter in *De Tijd*, 15 september 1937, 6, *Haarlem's Dagblad*, 25 september 1937, 22 door J.H. de Bois en *Het Vaderland*, 26 september 1937, 7 door Menno ter Braak. Ter Braak had al eerder het *Gids*-artikel besproken van Marsman in *Het Vaderland*, 5 januari 1937, 9. Maurits Uyldert bespreekt *Kort Geding* van Marsman, waarin o.m. een bespreking staat over de *Nagelaten Verzen van Herman Gorter* (uitg A.A.M. Stols, Brussel, 1931, 2<sup>e</sup> druk).

Koninklijke Vlaamsche Akademie te Gent. Deze *Mei*-uitgave werd verzorgd door P.N. van Eyck, die er een uitvoerige inleiding bijschreef.<sup>103</sup> Ik vat deze inleiding op als een aparte studie, die overigens geheel in de lijn ligt van de vorige *Mei*-studies van Van Eyck.

Ook nu beweert Van Eyck dat het plan voor het gedicht *Mei* zich in Gorter gevormd had vrij snel na lezing van het gedicht *Cor Cordium* van Albert Verwey. Hij wijst erop dat Herman Gorter in zijn studententijd over Albert Verwey een lezing had verzorgd. En ook dat Gorter zelf aan Verwey zou hebben gezegd dat hij zijn *Mei*-figuur had gevormd naar Verweys gedicht *Rouw om het jaar*. Ook zou Gorter zijn geïnspireerd door Verweys gedicht *Persephone*. De diepere zin van het *Mei*-gedicht is Gorters besliste afwijzing van Verweys keuze van dichten zoals hij die had verbeeld in *Cor Cordium*. Gorter koos voor 'de onmiddellijke uitdrukking, uitsluitend van het natuurlijke, dat is het bijzondere en vergankelijke van de natuur rondom zich en in zich'. (XIV) Het gedicht wordt beheerst door de tegenstelling natuur en ziel. In zang II wordt *Mei* bezielde door een drang naar het hogere, naar de eeuwige ziel. *Mei* wil verenigd worden met Balder en hun kind zou dan het symbool zijn voor de eenheid van natuur en ziel. Maar Gorter laat Balder zijn *Mei* afwijzen en daarmee geeft hij te kennen dat het wezen van de eeuwige ziel niet verenigd kan worden met de vergankelijke natuurlijkheid. Gorter kiest voor het zinnelijke dichterschap. In het *Mei*-gedicht maakt hij die keuze duidelijk. Van Eyck noemt het gedicht Gorters 'dichterlijk program'. (XXXIII) In de daarop volgende dichtbundel *Verzen* past Gorter dit nieuw verworven inzicht toe.

Van Eyck formuleert vier bezwaren tegen *Mei* als zinaanduidend gedicht. Ten eerste (XXIV) overschrijdt de *Mei*-figuur haar grenzen door in zang II niet alleen de belichaming van het natuurlijke te zijn maar ook het verlangen naar het hogere en daarmee de vereniging van ziel en natuurlijkheid. Dat klemmt des te meer doordat Gorter aan *Mei*'s verlangen naar Balder een felle geslachtsdrift heeft meegegeven. Een tweede bezwaar (XXVII) is dat Balder als belichaming van de ziel nu juist zeer lichamelijk wordt uitgebeeld. Dat klopt niet, maar het is wel de voorwaarde voor het seksuele verlangen van *Mei* naar hem. Ten derde (XXX) heeft Gorter elementen van Schopenhauers wilfilosofie en dus ook die van de muziek willen verbinden met de zielsleer van *Cor Cordium*. Maar die wilfilosofie en ook die muziektheorie zijn volstrekt anti-individualistisch,

---

<sup>103</sup> Gorter (1940).

terwijl *Cor Cordium* en ook Balder nu juist op het individu gericht zijn. Van Eyck meent bovendien – en dat is zijn vierde bezwaar (XXXII) – dat Gorter passages en regels heeft geschrapt die voor de centrale bedoeling belangrijk zouden zijn geweest. Daardoor lijkt de hoofdgedachte innerlijk tegenstrijdig en lastig te begrijpen.

Als zinaanduidend gedicht vindt Van Eyck het gedicht mislukt maar als poëzie bewondert hij het gedicht in hoge mate vooral om het versritme. Om dat versritme ‘heeft Gorters gedicht na vijftig jaar nog altijd de prilheid en frisheid, die het zijn lengte, de onduidelijkheid, voor velen ongetwijfeld ook de onaanvaardbaarheid van zijn bedoelingen, en alle smaak- of richtingveranderingen sinds 1889 ten spijt, zo levend gehouden alsof het eerst onlangs geschreven ware’. (LII) Van Eyck besluit zijn inleiding met de belofte dat hij de uitwerking en bewijzen van zijn beweringen in een apart boek zal publiceren.<sup>104</sup>

Deze *Mei*-editie wordt in tal van bladen besproken. Van Eyck krijgt complimenten voor zijn gedegen onderzoek, maar er wordt ook uitgekeken naar het boek over Herman Gorter, dat Van Eyck in het vooruitzicht stelde. Overigens roemen de recensenten in de eerste plaats het *Mei*-gedicht zelf, waarvan ‘de universele waardeering’ niet gemakkelijk te doorgronden is en waarvan al vele beoordelaars en essayisten een tipje van de sluier hebben opgelicht.<sup>105</sup> Ernstige kritiek op Van Eycks interpretatie levert J.C. Brandt Corstius in 1946. Hij stelt duidelijk: ‘Het is onmogelijk van uit Verwey’s opvatting van het dichterschap dat van Gorter te begrijpen’.<sup>106</sup>

## 7.8 Drie academische studies

### 7.8.1 G. Stuiveling, *Versbouw en ritme in de tijd van '80, 1934.*

---

<sup>104</sup> Zie Van Eyck (1964) 69-474. De tekst is gebaseerd op een onuitgegeven manuscript maart 1940-februari 1941. Maar deze studie biedt ondanks de nauwkeurige analyse, geen nieuwe inzichten. Van Eyck blijft bij zijn standpunten.

<sup>105</sup> C.J. Kelk in *De Groene Amsterdammer*, 15, juni 1940, 8; ook in *De Tijd*, 23 juni 1940, 8 en in de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 24 augustus 1940, 6. Verder nog o.a. *De Tribune*, 28 mei 1940, 7 en *Bataviaasch Nieuwsblad*, 1 juni 1940, 13 en *Oprechte Haarlemmer Courant*, 22 juni 1940, 9.

<sup>106</sup> Brandt Corstius (1946) 43.

Ik beperk mij tot Stuivelings analyse van *Mei*, en doe daarmee natuurlijk onrecht aan de breed opgezette studie, waarin Stuiveling een systematische analyse wil uitvoeren van de ritmische vorm van de dichtkunst van Tachtig, terwijl hij ook nog eens het werk van elf dichters van de beweging van Tachtig bespreekt.<sup>107</sup>

Stuiveling noemt Gorter een dichter van ‘verblindende genialiteit’ en daarmee bedoelt hij de Gorter tot 1895. Door de komst van *Mei* werd de poëzie van Tachtig in de schaduw gesteld, waardoor ze ineens minder belangrijk werd. Maar, zo stelt Stuiveling, Gorter heeft zich nimmer Tachtiger gevoeld. (185). Hij gaat de bestaande interpretaties na en stelt dat er twee verschillende oerinterpretaties zijn, die van Hugenholtz, de oosters-mystieke en die van Verwey, de esthetische. Beide keurt Stuiveling af. De interpretatie van Hugenholtz wijst Stuiveling af omdat Hugenholtz de verhaalfiguur Mei de personificatie noemt van het eeuwig actieve leven maar, zo stelt Stuiveling, dat eeuwig actieve leven sterft. (189). Die van Verwey verwerpt Stuiveling omdat Verwey de latere Gorter met diens tragische inzicht dat de poëzie niet tot een adequate uitdrukking kan komen, in zijn jeugdgedicht heeft ‘hinein-interpretiert’. Hij stelt: ‘Wie drie jaar werkt aan een taak, waarin hij niet gelooft, is geen geniaal dichter maar een monomaan’. (189).

Volgens Stuiveling is *Mei* het zinnebeeld van die periode uit elk mensenbestaan, die zowel de ontdekking van de natuur als de hemelbestormende idealen bevat, de tijd van de eindigende jeugd, tegen het begin van de volwassenheid. ‘Uit de oorspronkelijke verrukking om het aardse roept een ongekende stem de jonge mens weg naar sferen, die vol schijnen van een wezenliker leven dan de natuur bezit. Het is de stem van het verlangen, niet slechts naar het onvergankelijke, maar vooral naar het niet-relatieve, het absolute, het volstreckte en volkomene. Het is de romantiek van sublieme dromerijen, van goudglanzende mijmeringen, los van de wereldse werkelijkheid’. (190) De verhaalfiguur Mei is het symbool van de vergankelijke jeugd, speciaal de jeugd van de dichter zelf, die haar ziet sterven en haar met tedere handen begraaft. De weemoed van het gedicht is de weemoed om het onbereikbare van het absolute en tegelijk de weemoed om het voorbije van de tijd; in de figuur van de stroomnimf heeft deze weemoedservaring een algemeen-aardse geldigheid gekregen. Stuiveling wijst op de wonderlijke

---

<sup>107</sup> Stuiveling (1934). Stuiveling promoveerde bij prof. dr. G.S. Overdiep in Groningen.

harmonie tussen twee uiteenlopende motieven, het motief van de blijdschap om de schoonheid van de aarde en dat van de droefheid om de vergankelijkheid van het leven.

Ten aanzien van de plastic van Gorters vers in *Mei* merkt Stuiveling op: 'Het geluid, de kleur, de beweging van duizenden snel wisselende dingen wordt onmiddellijk weerkaatst in vers na vers. Het veelvoudige wonder van de natuur schijnt taal te zijn geworden, schijnt stem te hebben gekregen: een stem, die de diepste wezenlijkheid van zijn verschijning verraad'. (195)

De studie van Stuiveling is een vergelijkend ritmisch historisch onderzoek van de poëzie van elf dichters in de periode 1880 tot 1895 op basis van het normatieve vers dat in die tijd bestond uit de tien syllabige alternerende versregels, waarbij het hem vooral om de afwijkingen van de norm ging. Want, aldus Stuiveling, de plaats en de frequentie van deze afwijkingen typeert over het algemeen het ritme van een auteur. In zijn systeem onderscheidde hij verzen zonder onderbreking, met enjambement, verzen met meer dan een onderbreking, met accentverschuiving, overbetoning op een syllabe, onderbetoning op een syllabe en daarvan afwijkende versregels, onderverdeeld in vier soorten afwijkingen. Van elke dichter had Stuiveling een ruime steekproef genomen. Van *Mei* bijvoorbeeld onderzocht hij van elke zang 300 verzen. Zijn onderzoek leverde heel veel cijfermateriaal op. In samenhang daarmee besprak hij de poëzie van de elf geselecteerde dichters.

De bijzondere benadering in deze dissertatie van poëzie met cijfers en tabellen trok de aandacht van vooraanstaande poëzierecensenten. Zowel Ter Braak als Uylert hebben kritiek op deze cijfermatige benadering van poëzie. Van Duinkerken oordeelt wat milder,<sup>108</sup> maar Vestdijk haalt ongemeen fel uit: Stuivelings studie is ingegeven door 'de geest van het natuurwetenschappelijk snobisme', kenmerk van 'alle verlamde culturen in hun eindstadium'. Vestdijk vindt de berekeningen van Stuiveling niet alleen onzinnig en waardeloos, hij legt ook uit dat de gevolgde methode volstrekt onwetenschappelijk is, 'nergens houdt hij rekening met het toeval en de waarschijnlijke fouten, nergens gebruikt hij de formules van de waarschijnlijkheidsleer, die daarvoor toch in omloop zijn'. Bovendien maakt Stuiveling een aantal 'overigens hier en daar wel belangwekkende kunsttheoretische beschouwingen' maar die hebben met

---

<sup>108</sup> Zie Ter Braak in *Het Vaderland*, 24 juni 1934, 7; Uylert in het *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1934, 26 en Van Duinkerken, *De Tijd*, 26 juni 1934, 5.

de methode niets te maken en zijn volstrekt in tegenspraak met de ‘quasi wetenschappelijke toon van de rest’.<sup>109</sup>

### 7.8.2 J.C. Brandt Corstius, *Herman Gorter*, 1934

Brandt Corstius wil met zijn dissertatie, *Herman Gorter, een bijdrage tot de kennis van zijn leven en werk*, aantonen<sup>110</sup> dat Gorters dichterlijke ontwikkeling verder ging dan de eerste tien jaar van zijn dichterschap en ook in zijn socialistische periode grootse poëzie opleverde. Daarvoor heeft hij leven en werk van Herman Gorter bestudeerd omdat deze twee onverbrekkelijk met elkaar verbonden zijn. In verband hiermee heeft hij de sociaal-economische omstandigheden in de tijd van Gorters leven en de sociaal-economische theorieën van Gorter bestudeerd. Omdat de onderhavige studie de *Mei*-receptie tot onderwerp heeft, wordt alleen samengevat wat Brandt Corstius poneert ten aanzien van het *Mei*-gedicht.

Zijn interpretatie luidt als volgt: ‘*Mei* is de afsluiting van een tijd die voorbij is, een terugblik erop en een grootse, onbewust geniale samenvatting ervan. *Mei* is het gedicht van de verloren eenheid-des-levens, in jeugd onbewust, vanzelf bezeten. [...] Want dit is het boeiende wonder van *Mei*, dat hier, op de grens van jeugd en volwassenheid, een dichter het begenadigde moment heeft, het onbewuste, pure, blijde van het jeugd-zijn zó tot poëzie te maken dat dit onbewuste er onmiddellijk uit spreekt, dat al voorbij was in werkelijkheid’. (15) Volgens Brandt Corstius worstelen om de voorrang de herdenking van zijn jeugd en het besef: dat is voorbij, deze eenheid is verleden.

Brandt Corstius geeft daarbij de volgende aanwijzingen in het gedicht: het gedicht is geschreven in de verleden tijd. In het begin van het gedicht staat (*Mei* : 218-219): ‘Welaan, ik zoek ’t gezicht/ Van *Mei* zoolang zij in het leven was’. De stroomvrouw-passage legt Brandt Corstius uit als ‘de bewustheid van verloren jeugd en jeugdgelooft’. Brandt Corstius heeft het handschrift van *Mei* bestudeerd en constateert dat voorafgaande aan de stroomvrouw-passage van zang I veel regels zijn geschrapt voordat het handschrift zonder doorhalingen verder gaat. Hij ziet in deze doorhalingen een aarzeling van Gorter, voordat hij de stap naar een nieuwe levensfase zet.

---

<sup>109</sup> *Forum*, jaargang 3, afl. 8, 1934, 728-733.

<sup>110</sup> Brandt Corstius (1934). Brandt Corstius promoveerde op 12 juli 1934 aan de universiteit van Utrecht. Zijn promotor was prof. dr. C. G. N. De Vooy.

Ook vindt hij aanwijzingen in de proloog van zang II en ook in de 'vreemde vermenging van verleden en heden, van herinnering en werkelijkheid, droom en realiteit, bewustheid en onbewustheid'. In versregels in het fragment van de Maanmoeder en Mei in zang II, die Gorter later geschrapt heeft, vindt Brandt Corstius eveneens een bevestiging van zijn interpretatie: 'Deze verzen zijn te vroegtijdig in het gedicht gekomen en daarom geschrapt. Eerst wil zijn jeugd zich vieren, nog eenmaal volop schoon zijn. Daarom is hij immers *Mei* gaan schrijven'. (18)

In zang II wordt de gedachtewereld, volgens Brandt Corstius, groter, Mei al meer herdenking en verleden, Balder het individualistische heden. (22) 'Gorter is al niet meer de jongen, die blij leeft in de natuur, maar groeit reeds tot de man, die voor zijn grote geestelijke, artistieke verlangens geen bevrediging vindt in de lelike, klein-burgerlike Hollandse wereld en op zichzelf wordt teruggestoten en moet komen tot een trots individualisme: Balder. In Balder sterft Mei. Enkele jaren zal Gorter geestelijk deze trotse, blinde Balder zijn, voordat een andere Balder in hem groeit'. (23)

Brandt Corstius besluit zijn *Mei*-analyse met de opmerking dat *Mei* het grote gedicht is, waarin de vernieuwing van de Hollandse geest, de jeugdherdenking van de dichter en de opbloei van een nieuwe poëzie samenvallen. Hij noemt *Mei* 'een altijd jong gedicht omdat de kern van het jeugd-gevoel en de Hollandse natuur in hun onbewuste diepe verbondenheid nog vóór het totale verbreken in Gorter's poëzie onmiddellijk werden verklankt'. (24)

Anton van Duinkerken besteedt in twee opeenvolgende artikelen aandacht aan de studie van Brandt Corstius. Het bijzondere van dit proefschrift, meent Van Duinkerken, is dat Brandt Corstius verband legt tussen Gorters dichterlijke ontwikkeling en de economische omstandigheden. Maar het raadsel van Gorters bekering tot het radicale socialisme heeft ook Brandt Corstius niet opgelost. Van Duinkerken is van mening dat er ook in de socialistische poëzie van Gorter detailschoonheden te vinden zijn maar bestrijdt de mening van Brandt Corstius dat het socialisme het dichterschap van Gorter zou hebben vernieuwd.<sup>111</sup>

Volgens Ter Braak gaat het niet om de geschilpunten tussen Gorters impressionistische en socialistische poëzie, het gaat om de mens Gorter. Het moet om de mens Gorter gaan, die volgens Ter Braak slechts één verhouding

---

<sup>111</sup> *De Tijd*, 12 juli 1934, 5.



tot het leven had: de muzikale. Gorter was een muzikmens. Gorter had muziek in zich en als zodanig is er geen tegenstelling tussen de Gorter van *Mei* en de Gorter van *Pan*.<sup>112</sup>

Vestdijk levert in zijn bespreking *Gorter's verstening*<sup>113</sup> ernstige kritiek op de studie van Brandt Corstius: er ontbreekt een 'Konceptie, gelijkwaardig aan de macht van Gorter's persoonlijkheid', 'een gemis aan synthetische visie'. Hij verwijst naar de bespreking van Ter Braak, waarin zo'n conceptie wordt ontworpen: Gorter als muzikmens. Vestdijk wijdt verder uit over zijn eigen mening aangaande de poëzie van Gorter: de ontwikkeling van Gorters dichterschap vertoont geen evolutie maar een 'involutie, een ontwikkeling naar beneden toe'. Een biografie van Gorter zou ons een eenzame dichter moeten tonen, 'die zijn gehele leven lang in de angstige zorg leeft voor zijn talent'. Vestdijk vergelijkt Gorters talent ook met een uitdovend gesternte. Deze gedachte doet denken aan wat Van Duinkerken in zijn bespreking beweerde: de evolutie van Gorters dichterschap toont het ziektebeeld van een verstarring.

Roel Houwink is enthousiast over dit boek. Ook hij vindt het onjuist Gorter alleen maar te zien als de dichter van *Mei* en zijn socialistische poëzie af te doen als retorische bombast. Hij mist een psychologische kijk op de figuur van Gorter.<sup>114</sup>

### **7.8.3 T.J. Langeveld-Bakker, *Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling*, 1934**

In het eerste hoofdstuk van haar dissertatie, *Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling in Mei, Verzen en eerste sonnetten*,<sup>115</sup> die hoofdzakelijk *Mei* als studieobject heeft, vergelijkt Langeveld-Bakker de kenmerken van de poëzie der Tachtigers met die van *Mei* en komt tot de conclusie dat alle kenmerken 'in zijn eigen spreiding en kleur geteekend, ook bij Gorter voorkomen'. (19) Overigens gebruikt Langeveld-Bakker de termen 'Tachtigers' en 'Nieuwe

---

<sup>112</sup> *Het Vaderland*, 13 juli 1934, 9.

<sup>113</sup> Vestdijk (1966) 11-15. In dit boek bundelde Vestdijk zijn boekbesprekingen, die voor het merendeel zijn verschenen in de *NRC*.

<sup>114</sup> *Elsevier*, 30 juni 1936, 212-213.

<sup>115</sup> Langeveld-Bakker (1934). T.J. Langeveld-Bakker promoveerde oktober 1934 met Albert Verwey als promotor.

Gidsers' door elkaar zonder het door Stuiveling zo belangrijk geachte onderscheid aan te brengen.<sup>116</sup>

In hoofdstuk 2 analyseert zij het gedicht. Ten aanzien van de compositie stelt zij dat er een afstand in ontwikkeling ligt tussen zang I en zang II. Zang III was nodig om ze compositair bij elkaar te brengen. De belangrijkste opmerking over zang I lijkt mij de volgende: Gorter wil dat het lied klinkt als geluid, maar geeft in de eerste strofe zijn stemming aan in een reeks van beelden. Zij ziet daarin al het begin van een conflict: het streven de indrukken en de daarmee samenhangende gevoelens weer te geven tegenover 'de onstoffelijke sfeer van de loutere muziek'. Zij signaleert ook een belangrijk verschil tussen de proloog van zang I en die van zang II, waarin de muziek veel nadrukkelijker klinkt.

In de versregel: '... want de mijmering/Over het ding, is teerder dan het ding'. (*Mei II* : 53-54) ziet zij een belangrijke wending: 'Uit de onbewuste verbondenheid met de natuur komt hij tot een bewuste scheiding: de individualist is geboren. De afstand tusschen materie en geest die we hier opmerken, manifesteert zich nog eens duidelijk in de scheiding tusschen lichaam en ziel, die het slot vormt van de proloog'. (40). Het Mei-figuurtje is niet langer symbool voor de lentemaand. Van nu af aan heerst 'het conflict tussen zinnen die de ziel zoeken, van de stof-gebundene die zich met het onstoffelijke zoekt te verbinden [...] Doordat de verbeelding zich verruimt tot de vizie van een heelal, krijgt het conflict bovenpersoonlijke betekenis; het wordt symboliek van Gorter's (onbewuste) wereldbeschouwing. [...] Gorter ziet dus als zijn hoogste zelfverwezenlijking het wonen in muziekland, poëzie die tot muziek geworden is. Als hij echter hier aangekomen zou zijn, zou dat de zelfvernietiging voor de dichter betekenen, vooral voor een dichter, wiens leven bijna volkomen door alle zintuigen geleefd wordt'. (43). Langeveld-Bakker merkt op dat de Balder die Mei ziet aan het begin van zang II, een andere is dan de Balder die zij aan het eind van de zang ontmoet. Daar is hij 'een vaag en wisselend wezen', 'half god, half mensch in zijn reacties' - zij vermoedt zelfs dat Mei Balder hier in een visioen ziet – en 'waar hij zich gaat uitspreken is hij de vertolker van Gorter's gewonnen ervaringen gedurende zijn strijd in de verbeelding'.

---

<sup>116</sup> T.J. Langeveld-Bakker heeft (op de valreep?) de studie van Stuiveling gelezen. Zij haalt zijn bevindingen aan ten aanzien van het rijm in zang III, dat veel vaker slepend rijm kent dan zang I en II. 'een bewijs hoe ook voor Gorter het slepend rijm een weemoedige klank had'. (54)

Zang III is meer verwant aan zang I dan aan zang II: er is weer een directe weergave van het waargenomene en het visuele overweegt, waar in zang II volgens Langeveld-Bakker het muzikale overheerst. Ze wijst ook op het parallellisme, de herhaling van al of niet licht gewijzigde versregels.

Omdat Verwey in zijn colleges wees op de invloed van Nietzsche's *Die Geburt der Tragödie* bespreekt T.J. Langeveld-Bakker dit boek uitvoerig. Ze komt tot de conclusie dat Gorter zijn Balder laat spreken uit naam van Dionysos, de godheid die één is met de wereldziel, maar hem de trekken geeft van diens tegenpool, Apollo, de eeuwig in zich zelf besloten god van het 'principium individuationis'. (99-100). Ze wijst ook op de invloed van Diepenbrock die in zijn artikelen meerdere malen zinspeelt op het *Mei*-gedicht. De invloed van Verwey op het gedicht acht zij van minder belang dan Van Eyck, omdat Verweys bespiegelende geest te ver afstand van Gorters 'ondergaan van het leven'.

Er zijn in het bestand geen besprekingen gewijd aan deze dissertatie.

## 7.9 Recensies over nieuw werk van Herman Gorter

Gorters dichtbundel *De Arbeidersraad* verschijnt in 1931. Henri Borel wijdt er in *Het Vaderland* en Maurits Uydert in het *Algemeen Handelsblad* een bespreking aan. Beide recensenten wijzen op het enorme verschil in poëtische kwaliteit tussen *Mei* en *Verzen* enerzijds en deze dichtbundel anderzijds. Borel noemt het een 'bundel abominabel slechte gedichten'.<sup>117</sup>

In 1934 verscheen de bundel *Sonnetten*. Menno ter Braak bespreekt deze en merkt op: 'Reeds in de laatste twee boeken van *Mei*, dat nog altijd prachtige gedicht met zijn onvergankelijk zuiveren inzet, komt die neiging tot symboliek bij Gorter tot uiting; zij zet zich voort in zijn socialistische periode, meestal niet tot voordeel van zijn werk. [...] Neemt men den socialistischen "bovenbouw" van deze poëzie weg, dan vindt men toch steeds weer den impressionistischen dichter van *Mei* en *Verzen* terug'.<sup>118</sup> Een soortgelijke opmerking maakt Anton van Duinkerken in zijn bespreking van de bundel *Sonnetten*: 'reeds de gestalten van Balder en Mei uit Gorter's allereerste werk, waren zulke persoonsverbeeldingen, die niet aan een lichamelijk zichtbare werkelijkheid beantwoordden, doch die door herinneringen aan de zinsverrukking werden opgeroepen. Dit is een eigenaardig kenmerk van Gorters dichterschap: Hij ziet

<sup>117</sup> *Het Vaderland*, 7 juni 1931, 7 en *Algemeen Handelsblad*, 29 oktober 1932, 16.

<sup>118</sup> *Het Vaderland*, 4 maart 1934, 7.

het idee, dat hem bezielt, gedurig in lichamelijke gestalte voor zich en bereikt de toppen zijner dichtkunst in de weergave van zulk een visie'.<sup>119</sup> In het tijdschrift *De Opbouw* verschijnt een bespreking van W.L.M.E. van Leeuwen van *Sonnetten*, waarvan een samenvatting wordt gegeven in *De Tijd*: 'Het grootsche in Herman Gorter is geweest, dat hij de verhoudingen gróót bleef zien, dat hij niet de demagogische banaliteit debiteerde, welke men bij verschillende jongste schrijvers van uiterst linksche zijde kan aantreffen'.<sup>120</sup> Echt negatief is Maurits Uyldert: 'Wij blijven de uitgave van deze gedichten diep betreuren, al zullen zij onze bewondering voor de zanger van "Mei" en van de eerste "Verzen" niet kunnen aantasten'.<sup>121</sup>

Postuum verschijnt ook de bundel opstellen *De groote dichters. Nagelaten studiën over de wereldliteratuur en haar maatschappelijke grondslagen*. Het boek verschijnt in 1935. Onder de titel *Dogma en Muziek. Gorters verhouding tot het leven* wijdt Menno ter Braak een indrukwekkende bespreking aan dit boek. De eerste zin is al meteen een frontale aanval op degenen die menen dat de socialistische Gorter geen goede poëzie meer kon schrijven. Deze opvatting is, zo meent hij, 'een voorbeeld van de artiestentheorieën uit het gevolg van de Nieuwe Gids-beweging', die bijvoorbeeld Prinsen verdedigt in zijn *Handboek*. Ter Braak vindt dat de socialistische Gorter alleen al meer waarde heeft dan alle mannen van Tachtig bij elkaar 'met hun aestheten-specialisme. [...] Vergeleken bij Gorter verbleekt zelfs de monumentale Verwey, die toch geen moeite heeft gespaard om den dichter met het leven te verzoenen en zich desondanks nooit heeft kunnen losmaken van de metaphysische vaagheden, inhaerent aan den kunstenaar'. Gorter heeft met dit werk een poëtica willen geven, die de leer van Marx zou aanvullen voor zijn lezers, 'opdat zij nooit weer zullen vervallen in de faciele vaagheid van de individualistische Tachtigers-aesthetiek'. Ter Braak karakteriseert Herman Gorter als 'de muziekmens', want van uit dit gezichtspunt kan men 'zoowel zijn zeldzame impressionistische gevoeligheid als zijn naar hoofdletters en dogmatiek neigende levensleer begrijpen'.<sup>122</sup>

Roel Houwink velt een negatief oordeel over *De groote dichters*: 'Men wordt dan ook telkens gehinderd in zijn lectuur door een ergerlijk gemis aan

---

<sup>119</sup> *De Tijd*, 17 juli 1934, 5.

<sup>120</sup> *De Tijd*, 23 mei 1935, 5.

<sup>121</sup> *Algemeen Handelsblad*, 21 juli 1934, 21.

<sup>122</sup> *Het Vaderland*, 19 mei 1935, 8.

exactheid en wetenschappelijke verantwoordelijkheid met betrekking tot het door Gorter beweerde'.<sup>123</sup> Uyldert kan nog wel enige bewondering opbrengen: 'Ondanks eenzijdigheid en vooroordeel komt Gorter's scherp verstand en zijn enorme kennis hier op bewonderenswaardige wijze tot uitdrukking'.<sup>124</sup>

### 7.9.1 *Mei* bestaat 50 jaar

Victor van Vriesland bespreekt *Mei* in 1939 als het gedicht 50 jaar bestaat. Hij schrijft onder meer:

Toch zou al spoedig dit verguisde boek een nationaal bezit worden, het beroemdste episch-lyrische gedicht in onze taal, bewonderd door jong en oud, bij fragmenten op alle scholen gelezen; en de beginregel "een nieuwe lente en een nieuw geluid" zou zelfs tot een onverdraaglijk-gemeenplaatsig-populair citaat afslijten zelfs bij de tienduizenden, die nooit een letter van *Mei* onder de oogen hadden gehad. Voor mijn leeftijdgenooten - en in véél wijder kringen dan de literaire - voor hen die vóór mij kwamen en die na mij gekomen zijn, is *Mei* een boek geweest dat heel hun jeugd doortrokken heeft met gloeiende geestdrift, dat hen al hun jonge jaren als een onveranderlijk goed vergezeld heeft en op hun poëtische ontvankelijkheid en ontwikkeling een beslissende invloed heeft gehad. [...] Het is het zeldzame voorbeeld van een letterkundig kunstwerk, dat door generatie op generatie bewonderd is; dat "een nieuw geluid" blééf, hoe veel ook overigens verouderd leek; dat na vijftig jaren, die de wereld veranderden, nog straalt in zijn oorspronkelijken glans.<sup>125</sup>

Van Vriesland wijst erop dat er ook in zijn tijd nog steeds ontelbare jongeren zijn, die zich in stilte terugtrekken met 'dit heerlijk werk' en 'met kloppend hart, gloeiende wangen, stralende oogen een nieuwe wereld ontdekken en de machtige ontroering over zich laten komen'. Hij is van mening dat velen die misschien nooit iets van poëzie hebben gewaardeerd, van dit gedicht toch wel iets gelezen hebben. Van Vriesland citeert tot slot van zijn beschouwing de

---

<sup>123</sup> Elsevier, 1936, 430.

<sup>124</sup> *Algemeen Handelsblad*, 9 september 1935, 5.

<sup>125</sup> *De Groene Amsterdammer* van 29 april 1939, 10.

bewonderende uitspraken over *Mei* van Adriaan Roland Holst, Frans Coenen, Anthonie Donker, Dirk Coster en Hendrik Marsman.

### 7.10 Schoolboeken

Het aantal leerlingen aan hbs, mms, lyceum en gymnasium bleef groeien. Telde deze onderwijsinstellingen in 1930 in totaal zo'n 42.800 leerlingen, in 1935 was dat aantal gestegen tot ruim 52.400. Voor 1940 zijn geen cijfers beschikbaar. In 1945 bedroeg het totaal aan leerlingen aan deze schooltypen een kleine 60.000.<sup>126</sup> In 1935 waren er 778 mulo-scholen met 90.333 leerlingen. In 1945 waren er 816 mulo-scholen met 116.187 leerlingen.<sup>127</sup> De jeugd van 12 tot 19 jaar telde in 1938 1.300.600 personen, waarvan er 191.900 algemeen vormend onderwijs volgden.<sup>128</sup>

In dit decennium verschenen er veel literatuurboeken bestemd voor het onderwijs, maar niet zo veel als in de periode 1920-1930. Het bestand voor dit decennium bevat 22 nieuwe schoolboekuitgaven. Aan de herdrukken is te zien dat sommige schoolboeken in gebruik bleven tot na de invoering van het Mammoetonderwijs, dat per 1 augustus 1968 werd ingevoerd. De volgende schoolboeken verschenen er in de periode 1931-1940:

1. Bilt, E.F. van de, W.G.J.A. Jacob, H.C.M. Wijffels, *Geschiedkundige Bloemlezing uit de Nederlandse Letteren voor het katholiek middelbaar en gymnasiaal onderwijs en de hoofdaktestudie*. Tweede deel, 1931 [1936<sup>2</sup>]
2. Gielen, Jos. J. en J.G.W. Gielen, *Belangrijke Letterkundige werken. Leidraad bij de studie der Nederlandse literatuur*, deel 3, 1933. [1977<sup>15</sup>]
3. *Kent uw dichters! Honderd gedichten van honderd dichters. Een poëtisch stalenboek* met een inleiding van J. Greshoff en een bibliographie van G.H. 's-Gravesande, 1933
4. Ent, W. van den en W.H. Staverman, *De Kern. Leesboek voor de hoogste klassen van inrichtingen van voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs en kweekschool*, 1935 [1937<sup>2</sup>]

---

<sup>126</sup> Cijfers zijn ontleend aan Dodde (1983) 50, 51, 68.

<sup>127</sup> Dodde (1983) 68.

<sup>128</sup> Boekholt en De Booy (1987) 258.

5. Donker, Anthonie, *De gestalten van Tachtig. Bloemlezing uit de poëzie der Tachtigers*. [Dietse letteren. Bibliotheek voor de Dietse landen Nederland, Vlaanderen, Zuid-Afrika] 1935
6. Kelk, C.J. en Halbo C. Kool, *Moderne lyriek* [De Uilenreeks No. 16], 1935
7. Brands, G.A. en R.W. Lieve, *Overzicht der Nederlandse Letteren*, 1935
8. Kramer, W., *Inleiding tot de stilistiek*, 1935
9. Jong, A.J. de, *Nederlandse Letterkunde. Een inleiding voor het middelbaar en gymasiaal onderwijs*. Deel 2, 1936, [1939<sup>2</sup>] [1960<sup>8</sup>]
10. Leeuwen, W.L.M.E. van, *Beknopt overzicht van de Nederlandse Letterkunde*, 1936; [1966<sup>18</sup>]
11. Tazelaar, C., *Beknopt Handboek van de Nederlandse Letterkunde ten dienste van het christelijk onderwijs*, deel II De Beweging van Tachtig en de nieuwste literatuurhistorie. 1936
12. Muller, P.H., *De dichter vertelt. Een bloemlezing vertellende en beschrijvende poëzie uit de Nederlandsche letterkunde sinds "Van den Vos Reinaerde"*. [Libellen-serie nrs 243-244], 1937
13. Knuvelde, G.P.M., *Schets geschiedenis Nederlandse letterkunde*. 1938 [1979<sup>40</sup>]
14. Karsemeijer, J. en G. Kazemier, *Nederlands na 1600. Proza en poëzie ter lezing en verklaring voor leerlingen der hoogste klassen van gymnasium, lyceum en H.B.S.*, 1938, [1961<sup>16</sup>]
15. Tielrooy, Johannes, *Panorama de la Littérature Hollandaise contemporaine*, 1938
16. Spruyt-Spoelstra, H.A.C., P.H. Breitenstein, R. Wiarda, H. v.d. Leek, *Litteratuurgeschiedenis van West-Europa*, 1938. [1957<sup>6</sup>]
17. Vriesland, Victor E. van, *Spiegel van de Nederlandsche poëzie door alle eeuwen*. 1 deel, 1939. [1968<sup>6</sup> in 5 delen]
18. Stuiveling, G., *Variaties. Een bundel gedichten verzameld en ingeleid door dr. G. Stuiveling*, [Bongerd-boekjes], 1939
19. Stuiveling, G. en W.L. Brandsma, *Kunst en Kritiek vóór en uit de tijd van '80* verzameld en ingeleid door Dr. W.L. Brandsma en Dr. G. Stuiveling [Bongerd-boekjes], 1939
20. Knuvelde, G.P.M., *Bloemlezing Nederlandse Letterkunde deel II*, 1939 [1980<sup>28</sup>]
21. Fokkema, K. en Dr. J. van Ham, *De kunst van lezen*, 1939

22. Werumeus Buning, J.W.F., *Lof van Nederland: zijnde een verzameling zoowel van ouds beproefde als kortelings geschreven gedichten, verzen en rijmen waarin de schoonheid des vaderlands te water en te land wordt zichtbaar gemaakt mitsgaders eenige beschrijvingen van de maan en van schoone bloemstukken, vrouwspersonen en andere aanverwante zaken* / hetgeen alles is saamgelezen door J.W.F. Werumeus Buning, 1940

### 7.10.1 Bespreking van de schoolboeken

Van de 22 schoolboeken zijn er veertien bloemlezingen. Het zijn de nummers 1, 3, 4, 5, 6, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21 en 22. Drie ervan hebben geen *Mei*-fragment of andere poëzie van Herman Gorter opgenomen. Het leesboek *De Kern* van Van den Ent en Staverman (4) is gericht op het verstandelijk begrijpen van teksten en daarom is er niet in de eerste plaats gelet op de letterkundige waarde van de poëzie. De poëzie van Herman Gorter vonden de samenstellers blijkbaar niet geschikt voor deze benadering. Ook het boek van Fokkema en Van Ham (21) wil de leerlingen analyserend lezen bijbrengen en bevat geen poëzie van Gorter. De bloemlezing *Kent uw dichters!* (3) bevat in 't geheel geen poëzie van de Tachtigers. De inleider, Jan Greshoff, relateert het begrip 'schoonheid', dat sinds Tachtig een kernbegrip was geworden in de poëtica. Hij stelt dat het begrip 'schoonheid' een fictie is, dat voortkomt uit persoonlijke gemoedservaringen, afhankelijk van bepaalde omstandigheden en bepaalde ogenblikken.

Zeven bloemlezingen bevatten één of meer fragmenten van *Mei*. De *Geschiedkundige bloemlezing* van Van de Bilt, Jacob en Wijffels (1) geeft de beginstrofe van *Mei I* en de dood van *Mei* in *Mei III* : 662-727. In de tweede druk wordt het lange fragment van de dood van *Mei* wat ingekort en wordt ook het fragment *Mei II* : 1052-1089 opgenomen met daarin de nadering van twee goden, die met wielrenners worden vergeleken. Donker (5) geeft de passage van de dageraad en het ontwaken van *Mei* in zang I : 461-552. Muller (12) geeft de beschrijving van het nachtelijk strand waar *Mei* zich te slapen heeft gelegd. Karsemeijer en Kazemier (14) tonen de Homerische vergelijkingen, waarmee de dichter het sterven van *Mei* wil verduidelijken: *Mei III* : 648-683. Stuiveling en Brandsma (19) tonen na eerst een fragment uit Van Eedens opstel over het *Mei*-gedicht te hebben gegeven, verschillende fragmenten uit de eerste zang:



*Mei I* : 1-20; 194-219 ( de strofe over de vergankelijkheid) en 1094-1123 (met de beschrijving van een klein dorpje) en *Mei III* : 465-495 (een stadje in de avondschemering). Knuvelder (20) toont het fragment uit *Mei I* : 1094-1123: de beschrijving van een dorpje. Werumeus Buning (22) geeft in zijn *Lof van Nederland* hetzelfde fragment als Knuvelder. De vier andere nog niet genoemde bloemlezingen geven losse gedichten uit de *School der Poëzie*. Victor van Vriesland (17) nam in zijn later zeer bekende bloemlezing maar liefst zeventien losse gedichten van Herman Gorter op maar geen *Mei*-fragment.

De zes literatuuroverzichten besteden alle ruime aandacht aan de dichter Herman Gorter en aan *Mei*. Brands en Lieve (7) geven een overzicht dat bij hun bloemlezing *Gouden Aren* past. Ze volgen in hun bespreking van *Mei* de interpretatie van Verwey. De Jong (9) meent dat de literatuur die in de klas behandeld wordt, een opvoedende waarde moet hebben en neemt twee bekende fragmenten uit *Mei* op: *Mei I* 194-214 en 1054-1079. Van Leeuwen (10) is van mening dat de canon afhankelijk is van de levensbeschouwing die men aanhangt. Als enige besteedt hij ook uitvoerige en waarderende aandacht voor de socialistische Gorter en vindt *De groote dichters* een magistraal werk. Tazelaar (11) heeft zijn handboek geschreven voor het christelijk onderwijs. Hij formuleert dan ook enkele bezwaren tegen de dichtkunst van Tachtig. In *Mei* wordt het tragische van het leven uitgebeeld. Hij wijst op de generatie van protestants-christelijke dichters als Seerp Anema, Geerten Gossaert, Willem de Mérode en Jacqueline van der Waals. Knuvelder (13) ziet als thema de onmogelijkheid van de aardse schoonheid zich te vereeuwigen, omdat Balder zuiver ziel is. Eenzelfde thema ziet Spruyt-Spoelstra (16) verbeeld. De tragiek van deze onverenigbaarheid is in feite in elke kunst aanwezig, meent zij. Het sensitivisme van Gorter vertoont volgens de auteur sterke verwantschap met het symbolisme, omdat de dichter gebruik maakt van de klankwaarde van de woorden om de stemmingen weer te geven.

Gielen (2) geeft in zijn *Belangrijke Letterkundige Werken* een uitvoerige analyse van het gedicht en gaat ook in op wat genoemd wordt het belangrijkste structuurprincipe, de herhaling. Kramer (8) gaat in op de stijl en de prosodie van het gedicht: het suggestieve versritme, de enjambementen, de suggestieve klanken, de plastiek, de verschillende soorten van rijm, de beeldspraak en in het bijzonder de Homerische vergelijking en illustreert deze met aansprekende citaten.

### 7.11 Samenvatting en bespreking

Vanaf 1930 bestond er in Nederland een goed georganiseerd boekbedrijf. Dankzij bindende afspraken tussen uitgeverij en boekhandel binnen de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels kon het boekbedrijf floreren en een groter publiek bereiken. In 1933 werd voor het tweede jaar een Boekenweek gehouden met als boekgeschenk de herinneringen aan 25 schrijvers. Pet Tideman wees in de openingszin van zijn herinnering aan Herman Gorter op de grote betekenis van de belangrijkste dichters van Tachtig. De tijd waarin zij hun eerste werken schreven, vormde de bakermat van heel de opleving van de vaderlandse cultuur. Hij haalt hier weliswaar twee begrippen door elkaar, *de Tachtigers* en het tijdschrift *De Nieuwe Gids* van 1885 tot 1894, een onderscheid dat Stuiveling in zijn dissertatie in 1934 nog eens duidelijk vaststelde,<sup>129</sup> toch vertolkt hij een gevoel dat vrij algemeen bestond: vanaf de tachtiger jaren van de negentiende eeuw vond een renaissance plaats op literair en cultureel gebied met het gedicht *Mei* als hoogste literaire triomf.

Het aantal openbare voordrachten is verder toegenomen. Jongere generaties van voordrachtskunstenaars en –kunstenaressen zetten het werk van hun voorgangers voort, zoals Ben Royaards, de zoon van Willem, Georgette Hagedoorn, Jeanne Verstraete, Greet van der Spruyt en Max Croiset. Ook dit decennium werd een groot publiek bereikt zoals afdelingen van de ‘Vereeniging van Huisvrouwen’, de volksuniversiteit in verschillende plaatsen, culturele instellingen, studenten en schoolgaande jeugd. Voor de radio worden in deze periode tien lezingen en voordrachten over Gorter en *Mei* gegeven. Het aantal radiotoestellen groeit in deze periode explosief. Waren er in 1926 in Nederland nog 24.160 radiotoestellen, in 1930 zijn het er 100.000 en in 1938 een miljoen.<sup>130</sup> Juist in arbeiderskringen kreeg de radio een grote verspreiding.

Er worden grammofoonplaten uitgebracht met onder andere een fragment uit *Mei* om de uitspraak van het Algemeen Nederlands te bevorderen, ingesproken door Kommer Klein. Paul Huf spreekt onder meer gedichten in van Kloos, Verwey, Van Eeden en Gorter voor grammofoonplaten ten behoeve van het onderwijs.

---

<sup>129</sup> Stuiveling (1934) 157.

<sup>130</sup> Schot en De la Bruhère (1998) 30.

Het aantal lezingen is afgenomen, maar er zijn meer verschillende sprekers. Interessant zijn de lezingen van Ter Braak, die in overeenstemming zijn met zijn stelling in de zogenaamde Prismadiscussie: Tachtig heeft de kloof tussen dichter en het volk alleen maar groter gemaakt. Maar hij bewondert Gorter om zijn overgang tot het socialisme: hij koos tegen het individualisme en voor de gemeenschap. Ook Stuiveling bewondert Gorter daarom: het socialisme heeft zijn dichterschap gered. Houwink meent dat *Mei* ook voor zijn tijd betekenis heeft: wij allen worden gegrepen door de *Mei*-hymne.

Het aantal recensies met een Gorter-/*Mei*-mention, de mentions 1, steeg in dit decennium tot 74. De bewondering voor *Mei* en het dichterschap van Gorter wordt door nieuwe recensenten overgenomen. Ook het aantal co-mentions is toegenomen. In elke periode is Willem Kloos de eerste co-mention, in de periode 1911-1920 overigens ex aequo met P.C. Boutens en in de periode 1931-1940 ex aequo met Frederik van Eeden. Het betekent dat Gorter toch vooral vereenzelvigd wordt met de zielslyriek die Kloos introduceerde. In de recensies van ander werk van Gorter herkent zowel Ter Braak als Van Duinkerken in de socialistische Gorter de impressionist van *Mei* en *Verzen*. De meeste andere critici oordelen negatief over Gorters socialistische poëzie.

De afdeling 'mentions 2' wordt voor een groot gedeelte in beslag genomen door lange herdenkingsartikelen met name over Kloos, Van Eeden, Verwey en Van Deysse en al eerder over de promotie van Kloos en Van Deysse aan de Universiteit van Amsterdam. In 1935 wordt aandacht besteed aan het gegeven dat vijftig jaar eerder *De Nieuwe Gids* werd opgericht. De socialist Jef Last ziet opmerkelijke parallellen tussen de economische opleving rond 1880 en de beweging van Tachtig. Hij ziet het individualisme van de kapitalistische ondernemer en de moraal van de prestatie om de prestatie weerspiegeld in het individualisme van de dichters van toen en hun *l'art-pour-l'art*-principe. Ook de afdeling 'mentions 3' is in aantal gegroeid; ze toont aan dat *Mei* en Gorter ook in andere culturele velden een actuele lading hadden.

Het citaat van de eerste versregel wordt nog weer frequenter gebruikt dan in vorige perioden. Hoe kan deze voorliefde voor dit citaat verklaard worden? Er zijn misschien ook wel verschillende verklaringen die elkaar aanvullen. Eén verklaring is in het vorige hoofdstuk al gegeven: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'. Deze versregel zit vol energie, energie die als vanzelf leidt tot de aankondiging van nieuwe plannen, nieuwe voornemens, nieuwe initiatieven.

De woorden klinken als beloftevolle klaroenstoten en wijzen de weg naar een nieuwe toekomst, ook ten tijde van de crisis.<sup>131</sup>

Een andere verklaring zou gezocht kunnen worden in de specifiek Nederlandse situatie tijdens het interbellum. Het is de tijd waarin de verzuiling van de maatschappij nog verder toenam, ondanks dat het bestaansrecht ervan door de financiële gelijkstelling van het bijzondere onderwijs met het openbare onderwijs in 1917 was opgeheven. De maatschappij werd steeds intensiever georganiseerd binnen de zuilen en elke zuil, katholiek, protestants-christelijk, socialistisch of neutraal, had zo zijn eigen organisaties, instellingen en verenigingen, zijn eigen ordening. En binnen de zuil was er een natuurlijk gezag dat de geestelijke en politieke leiders ondanks de economische crisis en de werkloosheid konden blijven uitoefenen. Vergeleken met het buitenland, waar de Eerste Wereldoorlog tot de dood van miljoenen mensen en de vernietiging van veel verworvenheden had geleid en waar het oorlogsleed zich nog jarenlang deed gelden, was Nederland een toonbeeld van stabiliteit en rust. Nederland had de Eerste Wereldoorlog niet meegemaakt. En ook was de economische neergang kort na deze wereldoorlog niet zo ingrijpend als elders. Nederland bleef zo gespaard voor een al te ruwe verstoring van het eind negentiende-eeuwse optimistische wereld- en mensbeeld, waarvan Gorters woorden de juiste uitdrukking lijken te geven: het geloof in eigen kunnen, het geloof in de maakbaarheid van de samenleving.<sup>132</sup> Bovendien is het een regel waarmee je leuke rijmpjes kunt maken. Ook in allerlei advertenties komt een allusie op het citaat van de eerste versregel veelvuldig voor.

Wat de essays betreft, wijdt Henriette Roland Holst een heel boek aan Herman Gorter, waarin zij persoon en werk van de dichter beschrijft. Ze benadrukt van *Mei* de eenheid van het gedicht en bewondert vooral de magie van het rijm, die ook weer de verbeelding bevleugelt.

In het Balder-motief doorstroomt volgens Henriette Roland Holst de grootsheid en geheimzinnigheid van het onuitputtelijke en ondoorgrondelijke leven der innerlijkheid. Haar interpretatie staat dus haaks op die van Verwey en Van Eyck die het gedicht bekritisieren om het gebrek aan verbeelding en om de oppositie van de Mei- en Balder-figuur.

---

<sup>131</sup> De Vries (1988)378-379. Er is weliswaar een terugval in het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking, maar de consumptie bleef op een ongeveer gelijk peil.

<sup>132</sup> Bosmans (1988) 437.

Heeroma schrijft zijn essay naar aanleiding van de drie dissertaties die over de beweging van Tachtig en over Gorter zijn geschreven. Hij meent dat *Mei* uiting geeft aan een persoonlijk conflict van Gorter zelf, in wie hij een religieus verlangen bespeurt. Van Eyck onderzoekt de handschriften van *Mei* om ten aanzien van de jaartallen de conclusie te trekken dat Gorter zijn grote gedicht heeft geschreven naar aanleiding van Verweys *Cor Cordium*. Marsman volgt de interpretatie van Verwey maar wijst op de erotiek die lichamelijk blijft en niet tot het zielsleven doordringt. In reactie op het essay van Marsman concludeert Binnendijk echter dat Gorters erotiek wèl sublimeert en zelfs streeft naar het opgaan in de gemeenschap. In mei 1940 verschijnt een *Mei*-uitgave in de Bibliotheek der Nederlandse Letteren, geëditeerd door Van Eyck. De inleiding gebruikt hij om nog eens duidelijk te maken dat Gorter bij het schrijven van zijn *Mei* door de gedichten van Albert Verwey was geïnspireerd. Volgens Van Eyck is *Mei* een antwoord op *Cor Cordium*. Ook formuleert Van Eyck een viertal bezwaren tegen het *Mei*-gedicht.

Er verschijnen in 1934 drie dissertaties over de Tachtigers en Gorter. Stuiveling stelt in *Versbouw en ritme in de tijd van '80* dat Gorter zich nimmer een Tachtiger heeft gevoeld. Hij onderscheidt twee lijnen in de interpretaties: die oosters-mystieke van Hugenholtz en de esthetische van Verwey. Beide keurt hij af. Volgens hem is *Mei* de weergave van de jeugd die zowel de ontdekking van de natuur als de hemelbestormende idealen bevat. Stuiveling is vooral onder de indruk van de plasticiteit van het gedicht. Brandt Corstius wil in zijn dissertatie aantonen dat Gorters dichtelijke ontwikkeling verder ging dan de eerste tien jaar van zijn dichterschap en ook in zijn socialistische periode grootse poëzie opleverde. Ook voor hem geldt dat *Mei* de afsluiting is van de jeugd. Het thema 'jeugd' zouden Stuiveling en Brandt Corstius ontleend kunnen hebben aan de *Mei*-bespreking van Verwey van 1927, waarin het gedicht 'het sprookje van de vergankelijke jeugdvreugde' wordt genoemd.<sup>133</sup> T.J. Langeveld-Bakker ziet in het gedicht een conflict tussen ziel en zinnen, geheel volgens de poëzieopvattingen van haar promotor, Albert Verwey.

Het canoniseringsproces en het populariseringsproces bereiken beide in dit laatste decennium van de onderzochte periode een hoogtepunt. Het aantal mentions 1,2 en 3 en het aantal citaten tonen voor dit decennium de hoogste cijfers. Dat zal mede te danken zijn aan het feit dat in het vorige decennium

---

<sup>133</sup> Zie hoofdstuk 6.10.1.

veel literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs zijn verschenen, waarin de dichter Gorter en zijn *Mei* hoog gewaardeerd worden. Ook in dit decennium verschenen weer veel literatuurboeken, bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen, waarin *Mei* een ruime plaats krijgt toebedeeld. De lezingen en voordrachten zijn eveneens in aantal toegenomen en zullen ongetwijfeld een bijdrage hebben geleverd aan de processen van canonisering en popularisering van *Mei*. De lezingen en voordrachten die door de verschillende omroeporganisaties werden georganiseerd, zullen waarschijnlijk tienduizenden luisteraars hebben bereikt. Victor van Vriesland merkt in zijn beschouwing naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van het gedicht op, dat *Mei* bewonderd wordt door jong en oud. Ook in deze tijd zijn er veel jongeren die het gedicht lezen en het weten te waarderen. Van Vriesland spreekt zelfs van jongeren die lezen 'met kloppend hart, gloeiende wangen, stralende oogen'. Met de woorden van Van Vriesland dat *Mei* een nationaal bezit kan worden genoemd, is de canoniciteit van het gedicht definitief vastgesteld. Van Vriesland maakt ook het populariseringsproces van *Mei* concreet door op te merken dat zelfs zij die nooit een regel poëzie konden waarderen, van dit gedicht toch wel iets hebben gelezen. Het gedicht is populair onder brede lagen van de bevolking, dat wil zeggen: het is bekend en menigeen weet er iets meer van en kent wellicht een versregel of fragment.

## 8 Hoofdstuk 8: Samenvatting en conclusies

### 8.1 Begin van het canoniseringsproces van het gedicht *Mei*

Een maand na de eerste publicatie van *Mei* in boekvorm verschijnen in de aprilaflevering 1889 van het avant-gardetijdschrift *De Nieuwe Gids* twee jubelende besprekingen, de bespreking van Kloos en die van Van Eeden. Kloos volstaat met een grote lofzang op het gedicht zonder verder enige vorm van uitleg, en tegelijk verkondigt hij dat zijn revolutie in de dichtkunst, die al drie jaar aan de gang was, nu definitief is geslaagd. Hij noemt deze revolutie een ‘revolutie in denken, verbeelden en voelen’, een ‘revolutie niet in ’t minst ook in de taal’. Van Eeden probeert zijn lezerspubliek ontvankelijk te maken voor het gedicht. Hij legt uit dat het in dit gedicht gaat om het verwoorden van wat diep in de dichterziel leeft en dat daarom het rijm, het ritme en het taalgebruik niet in overeenstemming zijn met de gebruikelijke prosodie. Met voorbeelden toont hij aan dat bijzonder, van de toenmalige poëzie afwijkend taalgebruik, ook in de bijbel voorkomt. Deze bespreking vindt een positief onthaal in verschillende dagbladen. Van Eeden kan om deze manier van recenseren een middlebrow-recensent genoemd worden die bemiddelt tussen het lezerspubliek en de van de bestaande poëtische opvattingen afwijkende dichtkunst. Bourdieu spreekt in zo’n geval van ‘tussenpersonen’, die de ‘code’ van de nieuwe dichtkunst voor buitenstaanders ontcijferen. Van Eeden neemt zijn *Mei*-bespreking in 1890 op in een bundel opstellen onder de titel *Studies*. Het boek krijgt veel waardering en in 1897 is al een derde druk nodig. Kloos bundelt zijn kritieken in 1896 onder de titel *Veertien jaar literatuurgeschiedenis*, met daarin de besprekingen van *Mei* en van Gorters dichtbundel *Verzen* van 1890, waaruit vaak geciteerd zou worden in latere *Mei*-studies.

Van Hall, redacteur van het tijdschrift *De Gids*, is de enige recensent buiten de kring van *De Nieuwe Gids*, die het gedicht uitvoerig bespreekt. Hij beschouwt het gedicht toch, ondanks het talent van de dichter, als mislukt. Later, waarschijnlijk onder indruk van het opstel van Van Eeden, gaat hij inzien dat er inderdaad sprake is van een geheel nieuwe dichtkunst. In 1894 geeft hij een bloemlezing uit van de nieuwe poëzie onder de titel *Dichters van deze tijd*. In de inleiding stelt hij vast dat er een grote verandering – hij noemt het

geen revolutie maar een evolutie – plaats heeft gevonden in de dichtkunst. De retorische dichtkunst met zijn clichématige uitdrukkingen en conventioneel taalgebruik heeft plaats gemaakt voor de lyrische poëzie, ‘waarin dichters hun innigste aandoeningen in beeld weten te brengen met een rijkdom van klanken en kleurschakeering, van rythmus, waartoe wie het niet van Vondel wist onze taal niet in staat zou hebben gerekend’. Deze bloemlezing met daarin een fragment uit *Mei*, de dood van Mei, werd als een eenvoudig boekje uitgegeven tegen een lage prijs en bereikte via vele herdrukken een groot publiek. In 1919 beleefde het boekje al een tiende druk. Geconcludeerd kan worden dat behalve Kloos en Van Eeden, ook een redacteur van het oude tijdschrift *De Gids*, Van Hall, een belangrijk aandeel heeft gehad in de verbreiding van de nieuwe poëtische opvattingen van het avant-gardetijdschrift *De Nieuwe Gids* en ook een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan het canoniseringsproces van het gedicht *Mei*. In het populariseringsproces heeft Van Hall ook een belangrijke rol gespeeld doordat de bloemlezing in een goedkope uitgave werd uitgebracht. Een mogelijk even grote bijdrage zal de Vlaming Pol de Mont hebben geleverd aan beide processen met zijn in 1896 bij uitgever Tjeenk Willink verschenen bloemlezing *Sedert Potgieters dood*, waarin behalve het door Van Hall opgenomen fragment nog twee andere *Mei*-fragmenten te lezen zijn.<sup>1</sup>

## 8.2 Begin van het populariseringsproces van het gedicht *Mei*

Ook het populariseringsproces van *Mei* wordt vrij snel in gang gezet. De uitgever, Versluys, zet nog voor de verschijning van het gedicht advertenties in belangrijke dagbladen en blijft na de publicatie daarmee nog een aantal jaren doorgaan. De voordrachtskunkenares Titia van Gelder introduceerde in de jaren tachtig een moderne vorm van reciteren. Ze had zich deze in Parijs eigen gemaakt en organiseerde bijeenkomsten, waarop zij op de nieuwe manier gedichten voordroeg. Deze nieuwe vorm van voordragen is modern, omdat ze niet retorisch is, geen weidse gebaren kent en geen galmende stemverheffing. Het is een intieme voordracht gericht op het vertolken van als persoonlijk te beleven gevoelens en deze past uitstekend bij de moderne, individualistische dichtkunst. Een ander belangrijk verschil is dat deze moderne manier van

---

<sup>1</sup> De tweede druk verscheen onder de titel *Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche dichters*. De vijfde druk verscheen in 1919.



voordragen niet in besloten bijeenkomsten plaatsvond zoals in dichtgenootschappen en rederijderskamers maar in openbare, voor ieder toegankelijke ruimtes. Een aantal jaren later introduceerde ook Paul Verlaine deze nieuwe manier van ‘zeggen’ in Nederland, die volgens hem afkomstig was van de dichter Mallarmé. Er kwamen in Nederland opleidingen in deze nieuwe voordrachtskunst met daarin aandacht voor de ademhaling, de ontwikkeling van het stemgeluid en het zuiver zeggen van de klanken.

Nog vóór 1900 werd de poëzie van de Tachtigers en van Gorters *Mei* voor het voetlicht gebracht niet alleen door Titia van Gelder maar ook door andere voordrachtskunstenaars als J.Knipscheer, N.Reineke, Chr.Egener – van Eijken en Willem Royaards.

In de jaren negentig van de negentiende eeuw werden er ook al lezingen gegeven over de nieuwe dichtkunst, met name door de Vlaming Pol de Mont en Willem van Leer. Zij hebben samen met de voordrachtskunstenaars in de beginfase een belangrijk aandeel gehad in het populariseringsproces. Dat proces werd nog versterkt door de verslagen van hun optredens in de dagbladen.

### 8.3 Beantwoording van de onderzoeksvragen

#### I. Het onderzoek in een aantal dag-, week- en maandbladen

la. De eerste onderzoeksvraag luidt: **Hoe vaak en door welke recensenten werd Gorter genoemd in de periode 1889-1940?** De vermeldingen van *Herman Gorter* of *Mei* in de boekbesprekingen worden mentions 1 genoemd.

Het totaaloverzicht laat een snelle stijging zien van 8 naar 74 met een kleine terugval in 1921-1930.

1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
12	55	71	60	74

Opmerkelijk is de grote sprong van de eerste naar de tweede periode. De feitelijke erkenning in het literaire circuit begon blijkbaar pas rond 1900, elf jaar na de eerste verschijning van *Mei*. Uit het overzicht blijkt dat de grootste waardering voor het gedicht *Mei* en zijn dichter Herman Gorter in de periode 1931-1940 voorkwam.

In de bijlagen is een overzicht opgenomen van recensenten en hun periodieken met een Gorter-/Mei-mention. De groei van het aantal recensies met een Gorter-/Mei-mention werd enerzijds positief beïnvloed door de ontwikkeling van het krantenbedrijf met groeiende oplagecijfers en een groter en diverser aanbod van cultuur en literatuur. Anderzijds wijst deze groei erop dat de populariteit van *Mei* en zijn dichter vijftig jaar na de eerste publicatie van het gedicht het grootst was.

**Ib. De tweede onderzoeksvraag luidt: Met welke andere dichters of schrijvers, de co-mentions, werd Gorter of *Mei* door de recensenten in de periode 1889-1940 in verband gebracht?**

De namen van alle co-mentions worden per decennium genoemd in de digitale bijlagen. Een overzicht van de vijf meest frequent genoemde co-mentions ziet er als volgt uit:

1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Willem Kloos	Willem Kloos	Willem Kloos	Willem Kloos	Willem Kloos
	Lodewijk van Deysse	P.C. Boutens (ex aequo)	Henriette Roland Holst	Frederik van Eeden (ex aequo)
	Frederik van Eeden	A. Verwey	P.C. Boutens	P.C. Boutens
	Joost van den Vondel	Henriette Roland Holst	C.S. Adama van Scheltema	Hendrik Marsman
	Guido Gezelle	Frederik van Eeden	Frederik van Eeden	J.H. Leopold

Willem Kloos wordt in de vijf perioden het vaakst samen met Herman Gorter genoemd. Het betekent dat de recensenten Gorter en *Mei* in het bijzonder associeerden met de door Kloos geïntroduceerde poëtica. Gorter wordt dus ook na vijftig jaar in de eerste plaats beschouwd als een dichter van de beweging van Tachtig.

De grote hoeveelheid co-mentions begint pas in de periode 1901-1910. Als tweede na Willem Kloos wordt in die periode genoemd: Lodewijk van Deysse. Meestal wordt Van Deysse samen met de andere dichters van Tachtig genoemd, soms in een andere combinatie en een enkele keer wordt hij extra genoemd, bijvoorbeeld als de theoreticus van het sensitivisme, waarvan Gorter

de dichter is, en ook wordt hij genoemd in verband met de dichter Boutens, die door Gorter werd geïnspireerd en door Van Deyssel onder de aandacht van het publiek werd gebracht. In de periode 1911-1920 wordt de dichter P.C. Boutens even vaak genoemd als Kloos. Boutens is een dichter die debuteerde na de Tachtigers; van zijn eerste dichtbundel wordt steevast opgemerkt dat die is geïnspireerd door het werk van Gorter en vrijwel vanaf het begin wordt hij net als Kloos, Verwey, Gorter en Van Eeden als een groot dichter beschouwd. Voor de periode 1921-1930 wordt Henriette Roland Holst als tweede na Kloos genoemd. Zij wordt nogal eens genoemd als geestverwante van de socialistische Gorter. Frederik van Eeden staat als co-mention op dezelfde hoogte als Kloos in de periode 1931-1940. Hij wordt zonder Kloos bijvoorbeeld vermeld als de schrijver van *De kleine Johannes* zoals Herman Gorter als de dichter van *Mei*.

Geconstateerd kan worden dat de recensies in de onderzochte perioden een fors aantal co-mentions bevatten. Het volgende overzicht maakt dit duidelijk.

Periode	aantal recensies met Gorter- <i>Mei</i> -mention	aantal co-mentions
1889-1900	12	12
1901-1910	55	282
1911-1920	71	354
1921-1930	60	250
1931-1940	74	397

Een verklaring voor het veelvuldig gebruik van co-mentions zou kunnen zijn dat recensenten het lezerspubliek vertrouwd wilden maken met in literaire kringen bekende namen. Ze vatten hun taak niet alleen op als criticus maar ook als voorlichter. Ze wilden waarschijnlijk belangstelling wekken voor de literatuur in bredere kringen van de bevolking. Daarmee konden ze tegelijk hun autoriteit als litterator vestigen niet alleen bij hun lezers maar ook bij collega-recensenten. De co-mentions geven ook het kader aan waarbinnen de recensenten de dichter Gorter plaatsen en zeggen tegelijk iets over de status van zijn dichterschap.

lc. De derde onderzoeksvraag luidt: **Hoe was de beeldvorming van de beweging van Tachtig in de literatuurgerelateerde artikelen?** Het gaat hier om de zogenaamde mentions 2. Deze teksten geven veel informatie over het literaire leven van die tijd. Omdat ze geselecteerd zijn op het trefwoord 'Gorter' bieden ze in het bijzonder informatie over de Tachtigers. Het aantal mentions 2 vertoont in de vijf decennia een stijgende lijn:

periode	1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Aantal	58	69	47	151	266

Er is een scherpe stijging tussen de periode 1911-1920 en 1921-1930. Het aantal is dan verdriedubbeld: van 51 tot 153. Daarbij moet aangetekend worden dat in dat cijfer niet de 185 herdenkingsartikelen en –berichten zijn geteld, geschreven naar aanleiding van Gorters zestigste geboortjaar in 1924 en zijn overlijden in 1927. Die herdenkingen gaven aanleiding tot extra aandacht en vormen een uitzondering op de belangstelling voor Gorter en zijn werk in de andere perioden. Een scherpe stijging is er ook tussen de tijdvakken 1921-1930 en 1931 en 1940: van 153 tot 268. Vergeleken met de andere tijdvakken zijn in dit laatste tijdvak dus de meeste artikelen gepubliceerd, waarin verband wordt gelegd tussen de literatuur en de beweging van Tachtig en de dichter Herman Gorter en zijn gedicht *Mei*.

De beeldvorming van de beweging van Tachtig, zoals deze wordt gegeven in het geselecteerde, gedigitaliseerde bestand van periodieken, wordt mede bepaald door het Gorterperspectief dat ik steeds heb aangehouden. Vanuit een ander perspectief ontstaat misschien een ander beeld van de beweging van Tachtig. Toch is het beeld gezien vanuit het Gorterperspectief wel informatief. Gorter werd tenslotte beschouwd als een van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste dichter van Tachtig.

De beeldvorming in de eerste periode, 1890-1900, staat nog geheel in het teken van de waardering of afkeuring. Wel blijkt dat in de tweede helft van het decennium de toon ten opzichte van de beweging van Tachtig al milder wordt. In 1897 krijgt Jan ten Brink in verschillende artikelen veel kritiek omdat hij voor het Franse tijdschrift *Revue Encyclopédique* een overzicht schrijft van de Nederlandse literatuur, waarin belangrijke namen als Herman Gorter en

Lodewijk van Deyssel geheel ontbreken. Juist zijn studenten dwepen met de Tachtigers, evenals onderwijzers en kunstenaars, zo wordt gesteld. Het behoudende tijdschrift *Noord en Zuid* meent rond 1900 dat er inderdaad een nieuw tijdperk is aangebroken: de oude retorische taal heeft afgedaan. Nieuwe woorden en nieuwe samenstellingen zijn nodig om de zielsaandoeningen te verklanken.

In het volgend decennium, 1901-1910, vindt er ook bezinning plaats op de betekenis van de beweging van Tachtig. Men trekt een parallel met het dichterschap van Gorter: beide hebben maar kort geduurd. Jacques Perk wordt als voorloper aangemerkt met zijn voorliefde voor schoonheid, aandoening en natuur. De dichters worden gezien als grote kunstenaars, maar er zijn ook tegengeluiden: hun taal klinkt gekunsteld, hun kunst is ook weinig nationaal en populair van karakter. Ze wortelt niet in het volksleven. Vanuit orthodox katholieke zijde klinkt verontwaardiging over de nieuwe dichtkunst: een dichtkunst van decadentie.

In de periode 1911-1920 krijgt de toon van bewondering de overhand. Havelaar is verrukt over de poëzie van Tachtig. Prinsen noemt de beweging van Tachtig een revolutie, Coster spreekt van fascinerende werken. Van Eeden signaleert een tweespalt in de beweging die er al vanaf het begin was: de esthetische verfijning en het sociaaldemocratisch intellectualisme. Uit confessionele kringen komen ook wel tegengeluiden tegen een al te grote verering van de dichters van Tachtig. Maar men is het erover eens dat zij afgerekend hebben met de zoetsappige predikantentoon en dat zij de kunst hebben geëmancipeerd.

In de daarop volgende periode, 1921-1930, wordt benadrukt dat de dichtkunst van Tachtig het begin was van de moderne literatuur, zoals de dichter Bastiaanse het verwoordde naar aanleiding van Kloos' zeventigste verjaardag: 'De stroom die bij Kloos begint te vloeien heeft in zich genomen Gorter, Boutens, Geerten Gossaert en talrijke anderen, die, van oorsprong één, maar in wezen verscheiden, het levende water van den geest hebben uitgestort in den stroom onzer moderne cultuur'.<sup>2</sup> Daar staan tegenover de opmerkingen

---

<sup>2</sup> *NRC*, 4 mei 1929, 18.

van Borel en Querido dat de beweging van Tachtig na tien jaar was doodgebloed.<sup>3</sup>

In de laatste periode wordt veelvuldig geschreven over de ‘minor poets’, de dichters die ook bij de beweging van Tachtig hoorden, maar minder getalenteerd waren en in de schaduw van de grote dichters bleven. Toch wordt ook in deze periode veel nagedacht over de betekenis van Tachtig. Albert Helman meent dat de dichters van Tachtig aan een kardinale fout leden omdat ze hun heil zochten in een isolationistische en individualistische kunst. Coenen had al eerder opgemerkt dat de Tachtigers de dichtkunst vervreemd hadden van het volk en tegelijk verheven tot exclusieve, hoogstaande kunst en haar gemaakt tot een band tussen mens en oneindigheid. Coenens observaties lijken mij in overeenstemming met wat Vestdijk signaleert in het werk van Verwey: een stijgende lijn van de onmiddellijk zintuiglijke indruk naar de transcendente idee, die al het zijnde omvat. Houwink benoemt de twee verworvenheden van de dichtkunst van Tachtig: het sterke persoonlijkheidsbesef als kunstenaar en het sensualisme. Hij signaleert eveneens een vergeestelijking na Tachtig in een lijn die loopt via Boutens en Henriette Roland Holst naar Marsman, Slauerhoff en Donker.

Kortom, het beeld van de beweging van Tachtig verandert door de decennia heen. Aanvankelijk wordt gesteld dat het een beweging van korte duur was, ook al door haar al te grote individualisme; ze wortelde niet in het volk, was niet nationaal en de taal klonk gekunsteld. Vanaf de jaren twintig en dertig zijn dergelijke trekken nog wel zichtbaar in het beeld van Tachtig, maar het krijgt nu meer glans en status doordat het als het begin van de moderne literatuur wordt gezien: de dichters hanteerden een modern taalgebruik, passend bij moderne mensen en hun dichtkunst was van grote invloed op belangrijke dichters na hen. In de ontwikkeling van de dichtkunst wordt een vergeestelijking geconstateerd die zich steeds verder verwijderd van de sensualiteit in de dichtkunst van Tachtig.

Id. Onderzoeksvraag 4 luidt: **Hoe groot was de bekendheid met het gedicht *Mei* of met de dichter Gorter buiten het literaire veld?**

---

<sup>3</sup> Borel, *Het Vaderland*, 28 augustus 1923, 9 en Querido, *Algemeen Handelsblad*, 4 september 1923, 35.

Het gaat bij deze onderzoeksvraag om de niet-literatuurgerelateerde artikelen, de zogenaamde mentions 3. Het aantal mentions 3 in de vijf decennia is als volgt:

Periode	1889-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Aantal	34	32	43	84	95

Ook hier is een sterke stijging te constateren in de laatste twee decennia ten opzichte van de eerste drie. De eerste periode bevat onder meer berichten over Gorters persoonlijke leefomstandigheden. In deze periode wordt hij al door taalkundigen als Kollewijn als gezaghebbend taalgebruiker aangehaald. In dit decennium wordt *Mei* ook al in verband gebracht met de beeldende kunst van Antoon Derkinderen en Jan Toorop. Opvallend is dat het werk van Gorter ter sprake wordt gebracht in enkele feuilletons. De Gorter-/Mei-mentions in feuilletons zullen waarschijnlijk extra bijgedragen hebben aan de bekendheid en populariteit van Gorters *Mei*, omdat feuilletons waarschijnlijk meer lezers trekken dan verslagen en beschouwingen.

In de tweede periode schrijven journalisten over het feit dat rijke burgers naar het buitengebied verhuizen naar het voorbeeld van de grote en alom erkende dichters van Tachtig. Er verschijnen anekdotische berichten over *Mei* in de krant. In de periode 1911-1920 verschijnen er meer culturele artikelen met verwijzingen naar Gorter en zijn *Mei* zoals over de bouwkunst, verslagen van tentoonstellingen en muziekkuitvoeringen, dans- en toneelvoorstellingen. Aan Gorters *Mei* wordt ook gerefereerd in teksten over actuele gebeurtenissen als de mobilisatie en het elk jaar terugkerende voorjaar. Ook in deze periode verschijnen er enkele feuilletons met toespelingen op het gedicht.

In de laatste twee periodes zijn er eveneens veel referenties aan Gorter en *Mei* in het bijzonder in de verslagen van schilderijtentoonstellingen. Nieuw zijn de herinneringen die sommige journalisten ophalen aan de tijd dat ze nog hbs-leerling waren en verrukt waren over de gedichten van de Tachtigers. In verslagen van concerten wordt Gorters *Mei* vergeleken met muziek van Claude Debussy en van Paul Whiteman. Naar aanleiding van zijn overlijden wordt ook in artikelen over sport Gorters naam genoemd. In socialistische kringen duiken verhalen op over Gorter, meestal met de toevoeging, de dichter van *Mei*.

le. Onderzoeksvraag 5 luidt: **Hoe vaak en in welke context werd uit *Mei* geciteerd?**

Het onderstaand overzicht toont de aantallen per decennium van de *Mei*-citaten.

Periode	1ste versregel	een nieuw geluid	andere <i>Mei</i> -citaten	Ander werk	Reclame
1889-1900	2	0	14	4	0
1901-1910	22	0	16	1	0
1911-1920	74	0	24	1	0
1921-1930	(met variaties) 171	(met variaties) 59	33	34	41
1931-1940	(met variaties) 352	(met variaties) 179	44	21	110

De aantallen zijn uiteraard gebaseerd op het geselecteerde, gedigitaliseerde periodiekenbestand. De eerste versregel wordt verreweg het vaakst geciteerd: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'. Hierbij zijn ook de vele variaties gerekend op deze eerste versregel. De variaties verschijnen vanaf de jaren twintig direct al in februari 1921. Blijkbaar is het citaat dan zo ingeburgerd, dat het als uitdrukking of zegswijze wordt opgevat, hoewel het in de late jaren dertig door sommige taalgebruikers nog steeds als citaat uit de *Mei* van Gorter wordt herkend.

In de eerste twee periodes verschijnt het citaat in culturele teksten en zijn er verhoudingsgewijs ook veel andere *Mei*-citaten. Vanaf de derde periode, 1911-1920, wordt het citaat wat gemakkelijker en in allerlei situaties gebruikt: de buitenlandse en binnenlandse politiek, het cabaret, de godsdienst, de lente, de nijverheid en het toneel. Er is duidelijk sprake van statusvermindering van de dichterlijke versregel. In de vierde periode, 1921-1930, overheerst ook de politiek, maar het aantal onderwerpen heeft zich verder uitgebreid met onder andere de kerk, het onderwijs, de muziek, de literatuur, de mode, de jeugd, de radio en de drankbestrijding. In de periode 1931-1940 staat het citaat van 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid' eveneens het meest in een politieke context. Andere contexten zijn dan in volgorde van frequentie: artikelen over de lente, muziek, mode, economie, religie en sport.



In de laatste twee decennia wordt ook vaak de helft van deze eerste versregel als vaste uitdrukking gebezigd: 'een nieuw geluid'. Er klinken vanaf de jaren twintig veel nieuwe geluiden in de vorm van auto's, motoren, radio's, grammofoons, telefoontoestellen en vliegtuigen en de uitdrukking is dus vaak zeer toepasselijk in de letterlijke betekenis. Maar de uitdrukking wordt meestal in de figuurlijke betekenis gebruikt in de zin van 'een nieuw initiatief' waarbij de letterlijke betekenis geheel vergeten is, wat soms slordig taalgebruik oplevert, zoals in een tekst over de betekenis van de schilder Robert Graafland: 'In een tijd dat men nog vastzat aan de Haagsche School, kwam hij met een nieuw geluid'.

Bij de uitdrukking 'een nieuw geluid' wordt een enkele keer de dichter Gorter genoemd, maar meestal staat de uitdrukking op zichzelf als een vaste uitdrukking van de Nederlandse taal. In de beide periodes waarin de uitdrukking voorkomt zijn eveneens de politieke artikelen verreweg het hoogst in aantal.

Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw werd de eerste versregel van *Mei* door de middenstand gebruikt als reclameslogan in krantenadvertenties. In de periode 1921-1930 telde ik er 41 en de laatste periode 110. De eerste advertentie die ik in mijn bestand aantrof was die op 18 maart 1921 voor de Harley Davidson motor met zijspan, verschenen in het *Algemeen Handelsblad* en de *NRC*.

Citaten van andere versregels uit *Mei* getuigen van een grotere kennis van het gedicht. Ook deze zijn in de dagbladen te vinden. Ze worden gebruikt door columnisten, ingezonden briefschrijvers, belangrijke zegslieden uit de maatschappij en verslaggevers en komen al direct na 1900 in de dagbladen voor. Het aantal citaten in de periodieken, zowel van de eerste versregel en allusies daarop als van andere versregels uit *Mei*, als uit ander werk van Gorter, stijgt tot het hoogste aantal in het decennium 1930-1940.

## **2. De voordrachtskunst en de literaire lezingen**

### **2a. Welke bijdrage hebben de voordrachten en literaire lezingen geleverd aan het populariserings- en canoniseringsproces van *Mei*?**

In onderstaand overzicht staat het aantal voordrachten met een *Mei*-fragment en het aantal literaire lezingen, waarin Gorter of *Mei* (vaak ook met andere

dichters) wordt besproken. De aantallen zijn gebaseerd op de aankondigingen en verslagen in het geselecteerde periodiekenbestand.

Voordrachten	Aantal	Lezingen	Aantal
1889-1900	13	1889-1900	17
1901-1910	27	1901-1910	12
1911-1920	14	1911-1920	30
1921-1930	57	1921-1930	73
1931-1940	67	1931-1940	56

Wat het aantal voordrachten betreft, blijken de meeste voordrachten gehouden te zijn in het tijdvak 1931-1940. Het hoogste aantal lezingen werd in de periode 1921-1930 gehouden.

Het bestand bevat de meeste voordrachtbijeenkomsten van Willem Royaards: 25 maal. Hij voelde zich een Tachtiger die de idealen van de beweging van Tachtig wilde uitdragen op het toneel. Hij was bevriend met onder meer Alfons Diepenbrock en Hein Boeken. Van Royaards werd gezegd dat hij zijn hele leven had beijverd om tot in de kleinste stadjes het publiek ontvankelijk te maken voor de nieuwe dichtkunst en voor *Mei*. Het geselecteerde bestand bevat alleen verslagen van zijn voordrachtbijeenkomsten in de grote steden.

Op de tweede plaats staat de declamatrice Liesbeth Sanders-Herzberg met 22 voordrachtbijeenkomsten waarvan een verslag of aankondiging in de dagbladen is verschenen. Op de derde plaats staat actrice Charlotte Köhler met elf voordrachten. In totaal bevat het bestand de verslagen en aankondigingen van de bijeenkomsten van zo'n negentig verschillende voordrachtskunstenaars en voordrachtskunstenaressen. Zie het totaaloverzicht in bijlage 2 van dit hoofdstuk.

Wat de literaire lezingen betreft, zijn in het eerste decennium vooral Willem van Leer en Pol de Mont de voortrekkers. In de daarop volgende decennia is de verscheidenheid zeer groot. Sjouk Tigler Wybrandi, die ook voordrachtbijeenkomsten organiseerde, hield vier keer een literaire lezing, waaronder enkele geheel aan Gorters *Mei* gewijd. De voordrachtskunstenaar W.L. Boldingh-Goemans hield zes keer een literaire lezing over Gorters *Mei*, de Tachtigers of over de dichter Herman Gorter. Er zijn opvallend veel dichters die lezingen hielden zoals August Vermeylen, J.B. Schepers, Herman Poort, Bernard

Verhoeven, Henriette Roland Holst, Martinus Nijhoff, Jan Engelman, Hendrik Marsman en prozaschrijvers als A.M. de Jong, Antoon Coolen, Maurice Gilliams en Menno ter Braak.

De conclusie is dat de voordrachtbijeenkomsten en literaire lezingen een grote bijdrage hebben geleverd aan de kennis van en liefde voor het werk van Herman Gorter, in het bijzonder van zijn gedicht *Mei*. De uitkomst is verrassend, niet alleen omdat de voordrachtskunst als institutie in het literaire veld rond 1900 niet wordt genoemd door Dorleijn en Van Rees in hun boek *De productie van literatuur*, zoals in de inleiding al is opgemerkt, maar ook omdat ze niet duidelijk besproken wordt door Van den Berg in zijn literatuurgeschiedenis van de negentiende eeuw. Van den Berg beweert zelfs dat door toedoen van de Tachtigers 'het voordragen en tot klinken brengen van gedichten in de gehoorzalen uit de mode raakte'.<sup>4</sup> De voordrachten en de literaire lezingen trokken vaak juist volle zalen. En van die bijeenkomsten werd bovendien een verslag in de krant gepubliceerd. Ook zal in deze bijeenkomsten ongetwijfeld de overtuiging hebben geheerst dat het hier om hoogstaande literatuur ging. Vaak ook kende het programma van een voordrachtbijeenkomst een tweedeling met voor de pauze declamaties van klassieke dichters als Vondel en Hooft en na de pauze de moderne poëzie van Tachtig, later aangevuld met gedichten van volgende generaties. In de tweede helft van de jaren twintig en in de jaren dertig bereikten radio-uitzendingen van voordrachten uit en lezingen over het werk van Herman Gorter nog veel grotere aantallen toehoorders evenals de grammofoonplaten met onder andere een fragment van *Mei* en andere gedichten van Gorter.

De eerste lezing over het gedicht *Mei* voor de radio was die van J.C. de Moor op een van de eerste NCRV-avonden, woensdag 6 januari 1926. Deze trok 8200 luisteraars.

3. De volgende onderzoeksvragen betreffen de schoolboeken voor Nederlandse literatuur.

**3a. Wanneer en in welke literatuurboeken of/en in welke druk werd het gedicht *Mei* voor het eerst besproken?**

---

<sup>4</sup> Van den Berg en Couttenier (2009) 625.

De bloemlezing van J.N. van Hall, *Dichters van dezen tijd* van 1894, zou uitstekend dienst hebben kunnen doen als schoolboek. Het was overzichtelijk, telde 143 bladzijden en kostte 90 cent (€12,17 in 2016). De recensies waren positief maar het onderwijs was nog niet zo ver. Gangbare schoolboeken als die van Duijser en van Appeldoorn besteden in hun derde druk, resp. 1897 en 1899, weliswaar aandacht aan de Tachtigers maar in negatieve zin. Ook *Mei* moet het ontgelden: het gedicht is onbegrijpelijk door de wonderlijke woordkeus en beeldspraak.

Het eerste schoolboek met een fragment uit *Mei* (uit het bestand van negentig schoolboeken) is van J.B. Meerkerk: *Vijftig lessen in het Nederlandsch voor Gymnasia, H.B.S., enz.* Het verscheen in 1899. Het opgenomen *Mei*-fragment vormt het onderwerp van de vijftigste les. (*Mei* I : 435-460)

In het tweede decennium verschijnt in 1905 de negende druk van de bloemlezing van D. de Groot, L. Leopold en R.R. Rijkens: *Nederlandsche Letterkunde. Schrijvers en schrijfsters der laatste eeuwen*. In deze nieuwe druk werd een fragment opgenomen van de dood van *Mei* (*Mei* I : 662-727), waarschijnlijk in navolging van de bloemlezing van Van Hall. In 1907 verschijnt van W. van Schothorst, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Leer- en Leesboek voor gymnasia en Hoogere Burgerscholen. Tweede deel (1700-heden)*. In deze eerste druk worden acht dichters besproken in de paragraaf 'Moderne dichters'. Maar Gorter en zijn *Mei* worden pas besproken in de derde druk van 1912. In de tiende druk van 1939 gaat de bewerker J.G.N. Moormann nog weer dieper op de betekenis van *Mei* in. Ik noem deze kleine drukgeschiedenis als voorbeeld hoe de schoolboeken in de jaren twintig en dertig Gorters *Mei* steeds meer ruimte en waardering gaven.

In 1908 verschijnen er wat meer literatuurboeken in de vorm van een bloemlezing of een literatuurgeschiedenis met positieve aandacht voor Gorters *Mei*. J. Aleida Nijland heeft in de tweede druk van haar tweedelige bloemlezing, *Verzen*, (1908) twee *Mei*-fragmenten opgenomen. J.B. Schepers bespreekt in zijn bloemlezing *Schilders met de pen* van 1908 het gedicht diepgaand en met veel citaten. In 1908 verschijnt ook de *Historische Schets van de Nederlandsche Letterkunde*, waarin C.G.N. de Vooy hoog opgeeft van het gedicht, dat een nieuw geluid bracht in de Nederlandse letteren en waarin hij met behulp van de interpretatie van Verwey uit 1905 het gedicht bespreekt. Deze *Historische Schets* beleefde vele herdrukken. In 1980 verscheen de tweeëndertigste druk.

De katholiek M.A.P.C. Poelhekke laat in 1909 een bloemlezing verschijnen met daarin het *Mei*-fragment: *De tocht van Mei naar het Walhal*. (*Mei* II : 1212-1410) Deze keuze is gemaakt uit historisch-esthetisch-pedagogische overwegingen en dus niet om de louter poëtische kwaliteiten van het gedicht. Pas in de vijfde druk van 1931 neemt Poelhekke het uit andere bloemlezingen al bekende fragment *De dood van Mei* op. In 1909 laat hij ook een poëtica verschijnen, *Woordkunst*, waarin poëtische bijzonderheden aan de hand van dichtregels worden uitgelegd. Pas in de tweede druk van 1911 neemt Poelhekke enkele citaten uit *Mei* over ter adstructie. Jos J. Gielen bewerkte in 1939 de veertiende druk en breidde het aantal *Mei*-citaten nog aanzienlijk uit. Aan het eind van dit decennium, in 1910, geeft J. van der Valk het derde deel uit van zijn literatuurgeschiedenis *Onze Letterkunde*. Van der Valk besteedt aanzienlijk veel aandacht aan het gedicht *Mei*. Waar de andere Tachtigers het met één gedicht moeten stellen, daar volgt een ware bejubeling en een diepgaande bespreking van Gorters *Mei*. Net als De Vooy's verwerkt Van der Valk de interpretatie van Verwey in zijn bespreking. Maar de vraag is of deze driedelige literatuurgeschiedenis van de hand van de progressief denkende protestant Van der Valk veel gebruikt is in het onderwijs. Er volgden namelijk geen herdrukken.

Geconcludeerd kan worden dat er vanaf 1908 in enkele literatuurboeken bestemd voor het middelbaar onderwijs ruime aandacht wordt besteed aan Gorters *Mei*. In de jaren twintig is er een brede stroom van deze literatuurboeken op gang gekomen.

### **3b. Hoe werd het gedicht *Mei* in de literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs gepresenteerd?**

Voor de periode 1890-1940 zijn 90 literatuurboeken bestemd voor het middelbaar onderwijs getraceerd en onderzocht. Met middelbaar onderwijs bedoel ik het gymnasium, de hbs, mms, lycea, kweek- en normaalscholen. Ingedeeld naar het jaar van eerste publicatie leveren de aantallen het volgende beeld op.

Periode	1890-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940
Aantal	3	12	21	32	22

Deze aantallen zijn niet absoluut. Er zullen ongetwijfeld nog meer literatuurboeken zijn verschenen, bestemd voor het middelbaar onderwijs. In sommige literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen wordt niet vermeld dat ze voor het onderwijs zijn bestemd. Deze zijn wel meegeteld, omdat ze toch ook bijgedragen hebben aan het canoniserings- en populariseringsproces. Vanaf de jaren twintig beginnen er veel meer schoolboeken te verschijnen. Deze toename staat niet in verhouding tot de groei van het aantal leerlingen. Uitgevers konden met de uitgave van schoolboeken gemakkelijk winst maken. Als een school eenmaal gekozen had voor een bepaald literatuurboek, bleef dat meestal jarenlang in gebruik en was de uitgever verzekerd van een vaste afzet.

Er zijn 36 bloemlezingen onderzocht op de vraag welk fragment van *Mei* werd overgenomen. Deze bloemlezingen hebben elk ten minste één *Mei*-fragment. In totaal zijn er in deze bloemlezingen 65 fragmenten uit het gedicht overgenomen. Uit *Mei* I: 47, *Mei* II: 9 en *Mei* III: 9.<sup>5</sup> Opvallend is dat er zoveel verschillende fragmenten zijn aangehaald. De eerste twintig of eenentwintig versregels werden twaalf keer overgenomen. Daarbij moet aangetekend worden dat elf van deze bloemlezingen ook nog een of meer andere fragmenten hebben opgenomen. Vier bloemlezingen hebben een langer fragment dan de eerste twintig versregels, resp. 1-60, 1-60, 1-153 en 1-219. Zeven keer werd gekozen voor het schilderachtige fragment van de beschrijving van een dorpje. (*Mei* I : 1094-1123) Vijf andere bloemlezingen tonen fragmenten die er direct aan vooraf gaan met dezelfde sfeer van schilderachtige beschrijving, te weten vanaf *Mei* I : 1010. Er zijn slechts vijf bloemlezingen met een fragment van diepere betekenis zoals de passage die begint met: 'Eén ding is droevig en maakt zacht geklaag' (*Mei* I : 194) en met: 'Er ligt in elk ding schuilend fijne essence'. (*Mei* I : 945)

Van *Mei* II zijn zes fragmenten afgedrukt in bloemlezingen die in verband staan met de verschijning van Balder aan Mei en/of uit Balders lied. In één bloemlezing wordt de gehele scène afgedrukt. (*Mei* II : 239-443) De andere citeren geheel of gedeeltelijk het lied van Balder. Slechts twee bloemlezers citeren de passage van Balders uitleg van de ziel; allebei zijn ze van

---

<sup>5</sup> Er is dan consensus over de positie van de dichter Gorter en het gedicht *Mei*. Toch is anders dan Verdaasdonk opmerkt, er een ruime variatie in de gekozen fragmenten. Verdaasdonk (1983) 233-255.

verschillende lengtes maar geen van beide waagt zich aan de extatische lofzang van Balder op zijn ziel in de slotscène.

Vijf bloemlezingen bevatten een langer of korter fragment van de sterfscène van Mei in *Mei* III. De andere bloemlezingen bevatten een langer of korter fragment van de beschrijving van de wandeling van de dichter met Mei door het stadje.

In de periode 1890-1940 zijn ten minste dertien bloemlezingen verschenen zonder een fragment uit *Mei*. Zie hiervoor vraag en antwoord 3c.

Uit deze periode zijn 26 literatuurgeschiedenissen geselecteerd. Ze zijn onderzocht op 1. De classificatie, 2. De interpretatie van Balder en Mei en wat ik gemakshalve het thema noem: de interpretatie van de afwijzing van Mei door Balder en 3. Citaten.

De grote waardering voor Gorter in de literatuurgeschiedenissen begint vanaf 1908 met Schepers, *Dichters met de pen* en De Vooys, *Historische schets*. Kwalificaties als 'Gorter nam met *Mei* een hoge plaats in onder de Tachtigers' en 'Gorter is de grootste dichter van Tachtig' worden afgewisseld met kwalificaties van het gedicht als '*Mei* is een dichtwerk van hoog gehalte'.

In de meeste besprekingen wordt Balder gezien als de in zichzelf gekeerde godheid die zich alleen in (ziels)muziek kan uiten, de wereldziel, het ideale dichterschap, de kunst of de poëzie zelf. Mei wordt opgevat als het symbool voor de schoonheid van de (Mei)natuur, die alleen met de zinnen is te ervaren, de zinnenschoonheid. In alle gevallen wordt de tegenstelling benadrukt van de onvergankelijke of eeuwige Balder tegenover de vergankelijke of sterfelijke Mei. De afwijzing door Balder van Mei wordt uitgelegd als de onverenigbaarheid van hemelse of geestelijke en aardse of zinnelijke schoonheid: het is de dichter onmogelijk zijn zielsleven in woorden of zelfs in muziek uit te beelden. Dat het thema dus een poëticaal probleem is, een dichterlijk probleem, wordt niet altijd uitgewerkt. In elf besprekingen wordt direct de bespreking van Verwey (1905) gevolgd.

Zeven literatuurgeschiedenissen hebben citaten uit *Mei* opgenomen ter adstructie van een bewering. Andere literatuurgeschiedenissen zijn in samenhang met een bloemlezing geschreven. Zie voor het overzicht van de bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen bijlage 4 en 5 bij dit hoofdstuk.

Behalve deze bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen zijn nog andere literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs verschenen, waarin veelvuldig

uit *Mei* wordt geciteerd. Het zijn voornamelijk literatuurboeken over de vormleer van poëzie en proza, en platenatlassen.

### **3c. Is er verschil in bespreking van het gedicht in een schoolboek voor katholiek, protestants of openbaar onderwijs?**

Met het vorderen der jaren wordt in de literatuurgeschiedenissen voor het onderwijs meer aandacht aan *Mei* besteed, zoals al blijkt uit de voorbeelden in 3b. Toch blijven er bezwaren bestaan bij sommige schoolboekenschrijvers, niet alleen godsdienstige maar ook pedagogisch-didactische bezwaren. Om godsdienstige redenen is geen aandacht aan *Mei* besteed door Bückman (1911) (protestant-christelijk), Horsten, Reynders en Rombouts (1920) (katholiek) en Horsten (1920) (katholiek) en Anema (1922) (protestant-christelijk). In Van der Hoeven e.a. (1911) (protestants-christelijk) zijn alleen gedichten opgenomen van Perk en Hélène Swarth en het leesboek bevat bovendien een felle aanklacht van de protestantse theoloog en politicus H. Bavinck tegen de Tachtigers, die zijns inziens niet alleen het geloof en het christendom aanvielen, maar ook het huisgezin, de staat, het huwelijk en de liefde, de vriendschap en de trouw.

Wouters geeft in het voorwoord van zijn protestants-christelijk literatuurboek *Neerlandia* (1917) aan hoe de poëtica-opvattingen van de Tachtigers geleidelijk aan ook wortel schoten in de protestants-christelijke en rooms-katholieke cultuur en ook welke weerstanden er aanvankelijk overwonnen moesten worden tegen deze nieuwe manier van dichten. Hij polemiseert met de samenstellers van *De Bloeiende Bongerd*: het esthetische alleen kan niet de norm zijn; er zijn grenzen die de christen niet mag overschrijden. Desalniettemin zijn in de afdeling *Bloemlezing* de eerste twee strofen van *Mei* opgenomen en gedichten van Kloos, Verwey en Perk.

Pedagogisch-didactische bezwaren komen van J.M. Acket, die daarom in zijn bloemlezing *Ouwe Getrouwen* (1916) nauwelijks gedichten van de Tachtigers heeft opgenomen. Hoewel een echte Tachtiger-adept heeft ook F. Buitenrust Hetteema om diezelfde reden in zijn bloemlezing *Analecta* (1892-1902) nauwelijks moderne poëzie opgenomen. Het *Letterkundig Leesboek* van Van der Bilt was bij de eerste druk nog alleen bestemd voor de mulo en toont werk van enige Tachtigers. In de tweede druk werd het boek ook geschikt gemaakt voor de hbs, lycea en andere inrichtingen voor voortgezet onderwijs en werd



ruimer aandacht aan de moderne letterkunde besteed zonder evenwel de dichter Herman Gorter te noemen. Pas in de vijfde druk van 1931 zijn twee fragmenten uit *Mei* opgenomen.

In 1919 schrijft Ida Heijermans een pedagogisch-kritische beschouwing onder de titel *Onze jongeren en de moderne literatuur* en ageert daarmee tegen de moderne literatuur die met de Tachtigers is begonnen: de moderne literatuur trekt onze jongeren 'in het moeras van somberheid, zelfverheffing, egoïsme en teugellooze hartstochten'.<sup>6</sup>

Er verschijnen ook bloemlezingen zonder een *Mei*-fragment omdat deze alleen lyriek bieden of omdat deze alleen proza en poëzie van de negentiende eeuw bevatten tot aan de beweging van Tachtig.

In de jaren twintig en dertig worden eveneens katholieke en protestants-christelijke literatuurboeken uitgegeven. Maar het lijkt er op dat de bezwaren die van confessionele zijde zouden kunnen rijzen, er nu minder toedoen. Het literatuuroverzicht van de katholiek H.W.E. Moller (1927) volgt in de *Mei*-bespreking de interpretatie van Verwey en deze past heel goed in het betoog van Moller dat het in de literatuur uiteindelijk moet gaan 'om de geestelijke wezenlijkheid van binnen'. De protestant A.L. Wijtzes benadrukt in zijn letterkundig overzicht (1924) het heidense karakter van *Mei* en meent dat Gorter duidelijk wil maken dat het vergankelijke nooit het eeuwige en onvergankelijke kan beërven. Wijtzes komt met een op christelijke leest geschoeide conclusie: Gorter weet niet te zingen van 'Opstanding'. Knuvelder komt tot de conclusie: Gorter wijst in *Mei* af, dat de mens zou moeten streven naar het absolute zielsleven (Balder).

Samenvattend kan gesteld worden dat de meeste literatuurboeken voor het onderwijs op confessionele grondslag weinig moeite hebben met de interpretatie van het gedicht. Aan de relatie *Mei*-Balder kan heel goed een interpretatie gegeven worden, waarin de eigen confessie een duidelijke plaats krijgt, omdat de *Mei*-Balderrelatie opgevat wordt als de tegenstelling tussen aards en bovenaards, de zinnelijke mens tegenover de geestelijke ziel die het aardse ontstijgt. Zes bloemlezingen op christelijke, katholieke en protestantse, grondslag bevatten een of meer fragmenten uit *Mei*: Poelhekke (1909), Wouters (1915), Van de Bilt (1931, vijfde druk), Kerstens (1923), De Bilt, Jacob en Wijffels (1931) en Knuvelder (1939) en zeven literatuurgeschiedenissen: Van

---

<sup>6</sup> Heijermans (1919) 43.

der Valk (1910), Horsten (1916), Wijtzes (1924), Van de Bilt en Jacob (1924), Moller (1917), Tazelaar (1936) en Knuvelde (1938). In enkele, reeds hier bovengenoemde, orthodox-christelijke literatuurboeken zijn de gedichten van de Tachtigers weggelaten.

#### 4. Onderzoeksvragen ten aanzien van de *Mei*-studies

##### **4a. Welke interpretaties zijn in de periode 1889-1940 aan het gedicht gegeven in de *Mei*-studies?**

De interpretatiegeschiedenis begint bij de bespreking van Van Eeden. Kloos laat weinig los over de betekenis van het gedicht. Maar uit zijn bekende inleiding op de gedichten van Jacques Perk kan je afleiden dat een gedicht de weergave moet zijn van de zielerorselen, van wat er leeft in de dichterziel aan hartstochten en passies. Van Eeden is dezelfde poëtische mening toegedaan en ook Pol de Mont (1891) lijkt een zelfde soort interpretatie aan te houden als hij het heeft over enerzijds de emoties van de dichter en anderzijds al wat de dichter ziet en hoort. Dat alles, zo stelt hij, zijn fenomenen van het grote ik, dat – zo voegt hij eraan toe – al het bestaande omvat, het AL. Wat Gorter volgens hem in het gedicht probeert, is deze fenomenen<sup>7</sup> om te zetten in symbolen. Daarom rekent hij het gedicht tot het symbolisme. Byvanck (1898) herkent in het gedicht de filosofie van Schopenhauer, geïncarneerd in het verhaalfiguurtje *Mei*, die tot somberheid zou leiden, als niet *Mei* uitzicht had op Balder, de god van het klare licht en de Waarheid. In elk mens, zo concludeert Byvanck, leeft deze tweespalt tussen het geestelijk en natuurlijk leven. Voor de katholieke Binnewiertz (1899) is *Mei* zuivere gevoelslyriek. Volgens hem huldigt Gorter de opvatting dat de buitenwereld is, wat hij voelt in zijn eigen ziel. Hugenholtz (1904) komt tot eenzelfde soort interpretatie als Byvanck, gebaseerd op de pessimistische filosofie van Schopenhauer: *Mei* als de personificatie van het menselijk smachten naar een gelukkig bestaan dat niet wordt verstoord door begeertes en verlangens. Verwey (1905) vindt dat *Mei* niet behoort tot de echte poëzie van Tachtig. Hij leest erin de onmogelijke opgave die de dichter zich stelt om de bijzondere zinsaanvoering te verenigen met de muziek waarmee hij de eerste zang had gedicht. Verwey formuleert het ook anders: Gorter wilde de vergankelijke zinnen-bekoring en de onverbeeldbare ziel met

---

<sup>7</sup> De Mont (1891) bedoelt met 'symbolen' waarschijnlijk: al wat de dichter ziet en hoort, wordt door de persoonlijke emoties omgezet in symbolen.

elkaar verenigen. Maar dat was onmogelijk omdat de dichter niet beschikte over de voor een geslaagd gedicht onmisbare verbeelding. Is. P. de Vooys (1905) geeft een karakteristiek van de poëzie van Tachtig als echte zielslyriek: de lyriek om de pracht van het eigen zelf helder uit te zingen. Deze lyriek lukte Gorter wel in de eerste zang, maar in de tweede zang was hij het slachtoffer geworden van zijn gedachten en zijn eerzucht. Hij sloot zich af van het leven en wilde alleen nog maar luisteren naar de in zichzelf besloten, genoegzame zielgod. Zowel De Vooys als Verwey zien een breuk tussen zang I en II. Poort (1909) sluit zich aan bij de lezing van Hugenholtz. Hij vindt het een schitterend gedicht dat één geheel vormt.

Salomons (1912) vergelijkt *Pan* met *Mei*. Zij vindt *Mei* 'een melodieuw sprookje', waarin de essentie van de beweging van Tachtig is weergegeven. Met *Mei* vergeleken klinkt de taal van *Pan* 'houterig, stoeterig en stug'. Thomson (1914) schrijft zijn *Mei*-beschouwing naar aanleiding van WO I en benadrukt het verlangen van Mei naar het hogere, geestelijke en goddelijke en komt zo op een religieus-christelijke interpretatie. Naar aanleiding van *Pan* schrijft ook Verwey (1916) een bespreking over *Mei*. Hij realiseert zich dat het gedicht ongekend populair is maar meent toch dat het al in 1890 achterhaald was, toen kunstenaars overgingen tot werk 'van inniger binding en dieper bezonkenheid'. Prinsen (1916) citeert weliswaar Kloos maar sluit zich aan bij de interpretatie van Verwey. De Moor (1918) vergelijkt naar aanleiding van de verschijning van Gorters gedicht *Pan* eveneens dit gedicht met *Mei*. Hij komt tot de slotsom dat de dichter met *Pan* diep gezonken is. Hij sluit zich qua interpretatie aan bij Thomson: het vergankelijke kan het onvergankelijke niet beërven. A.C.S. de Koe (1918) interpreteert het verhaalfiguurtje Mei als de dichter in zijn natuurlijke scheppingsdrang en Balder als het vergoddelijkte dichterschap. Net als De Vooys ziet zij daarin een keuze van de dichter Gorter om alleen nog maar naar de eigen 'zielsaandoeningen' te luisteren en dat betekent de ondergang van Gorters dichterschap.

Robbers (1922) sluit zich evenals Coenen (1924) aan bij de lezing van Hugenholtz. Salomons (1926) geeft een zelfde interpretatie als Verwey, 1905. In 1927 schrijft Verwey alweer over *Mei*, nu naar aanleiding van Gorters dood. Hij is nu vol lof over het *Mei*-gedicht en ziet in het verhaal van Mei en Balder 'het sprookje van de vergankelijke jeugdvreugde'. Maar hij meent ook dat met Balder de scheiding kwam tussen ziel en zinnen. Balder is de onsterfelijke ziel

en de negatie van het zintuiglijke Mei-leven, wat volgens Verwey het wezenlijke was van Gorters aanleg. Van Eyck (1930) gaat in zijn *Mei*-studie uit van het poëtische begrip 'verbeelding'. Die ontbreekt bij Gorter. Gorter kon alleen de schoonheid weergeven, die door de zintuigen is te ervaren. Hij was niet in staat de zielsuitdrukking adequaat weer te geven en koos voor wat het meest met zijn aanleg strookte, de zintuiglijke ervaring. Volgens Van Eyck was Verwey het grote voorbeeld voor Gorter bij het schrijven van zijn *Mei*. Voor Van Ravesteijn (1928) is *Mei* slechts een fase in de ontwikkeling van het dichterschap van Gorter dat in *Pan* zijn hoogtepunt vindt. *Mei* is voor Van Ravesteijn het 'lyrische epos' van de ontdekking van de schoonheid van de eigen ziel en wat in die jonge ziel zich als een nieuw wonderland openbaart, de Natuur, nog eenmaal jong. Donker (1929) sluit zich aan bij de interpretatie van Verwey van 1905.

Volgens Henriette Roland Holst (1933) is de verhaalfiguur Mei behalve de personificatie van de lente ook de verbeelding van het wezen van het leven zelf, voor zover het van de zinnen afhankelijk is. In het Balder-motief doorstroomt 'de grootschheid en geheimzinnigheid van het, onuitputtelijke en ondoorgrondelijke leven der innerlijkheid' het gedicht. Stuiveling (1934) vat het gedicht *Mei* in zijn dissertatie over de Tachtigers op als een afscheid van en een terugblik op de jeugd. Dat doet ook Brandt Corstius (1934) in zijn dissertatie over leven en werk van Herman Gorter. T.J. Langeveld-Bakker (1934) ziet in haar dissertatie in het gedicht een conflict tussen ziel en zinnen geheel volgens Verwey, 1905. Heeroma (1935) schrijft zijn *Mei*-studie naar aanleiding van de drie dissertaties uit 1934. *Mei* is niet de weergave van een algemeen menselijk probleem, maar een persoonlijk zielsconflict tussen beeld en muziek en Gorters ziel wees het dichterschap van de zintuigen af. Na *Mei* zal Gorters dichterschap alleen de ziel zoeken. Heeroma leest in het gedicht daarmee ook Gorters zielverterend Godsverlangen. Heeroma's lezing is dus gebaseerd op die van Verwey maar bekritiseert deze tegelijk omdat Verwey alleen maar het destructieve in Gorters Godsverlangen zag. Gorter heeft, volgens Heeroma, op zijn wijze vóór alles het Koninkrijk Gods gezocht in zijn dichterschap. In 1935 werkt Van Eyck zijn gedachte verder uit dat Gorter door Verweys *Cor Cordium* aangezet werd tot het schrijven van zijn *Mei*, door aan de hand van de twee handschriften van het gedicht de data na te gaan, waarop Herman Gorter aan zijn gedicht heeft geschreven. Hij komt tot de conclusie dat Gorter van begin af

aan de gehele *Mei*-conceptie al in zijn hoofd had en dat deze was bedoeld als een antwoord op het gedicht van Verwey. Marsman (1937) sluit zich aan bij de interpretatie van Verwey, maar heeft in tegenstelling tot Verwey juist grote bewondering voor de sensitieve verzen. Hij merkt onder meer op dat Gorters poëzie doortrokken is van erotiek, een erotiek die zich niet sublimeert, zich niet vergeestelijkt. Het lichamelijk ondergaan van psychische processen heeft in Gorter altijd geleefd, zo merkt hij op. Binnendijk (1939) spreekt deze lezing van een seksuele erotiek tegen. Gorters erotiek was erop gericht het individuele zelfbewustzijn te vernietigen en op te gaan in de gemeenschap. Van Eyck handhaaft in de inleiding van zijn *Mei*-editie van 1940 zijn interpretatie. Gorter kiest voor het zinnelijk dichterschap, dat onmogelijk verenigd kan worden met het wezen van de eeuwige ziel. Ook formuleert hij vier bezwaren tegen *Mei* als 'zinaanduidend' gedicht. Als 'zinaanduidend' gedicht is het mislukt maar de poëzie ervan bewondert hij in hoge mate. Kerssemakers' studie (1940) is een reactie op Van Eycks *Mei*-editie. Hij vat het gedicht op als de weergave van een zielsproces. Het is echte Tachtiger lyriek, want de Tachtigers wilden de Al-ziel in hun binnenste beleven. Gorter komt tot het inzicht 'dat de 80er ziels-apotheose wel als ideaal geschouwd en nagestreefd, doch in dit ondermaanse niet als blijvende staat verwezenlijkt, noch bron van gelijkwaardige zielsvertolking in een nieuw en hoger kunstschoon worden kan'. Kerssemakers vindt het onzinnig dat Van Eyck het *Mei*-gedicht wil verklaren vanuit het probleem dat Gorter gekregen zou hebben na kennisneming van Verweys zielstheorie.

#### **4b. In hoeverre hebben veranderde poëzieopvattingen invloed gehad op deze interpretaties?**

Bovenstaande samenvatting doet natuurlijk geen recht aan de inspanning en de toewijding, waarmee *Mei* is bestudeerd, vooral ook omdat alle details en nuances zijn weggelaten. Maar ze toont wel aan hoe al deze interpretaties elkaar aanvullen of juist tegenspreken en ook hoe complex het gedicht *Mei* in elkaar zit. Er worden steeds weer andere betekenissen gevonden die de lezing van het gedicht beïnvloeden, afgezien nog van het feit dat elke lezer het gedicht op zijn persoonlijke manier leest, gekleurd door zijn ontwikkeling, ervaring, ideeën, gevoelens en persoonlijkheid. Er zijn in principe net zoveel lezingen mogelijk als er lezers zijn. Het is nuttig dat nieuwe lezingen worden

gepubliceerd waarin gewezen wordt op nog niet eerder geziene combinaties van motieven en betekenissen. Zo kan de verwachtingshorizon van de lezer ook na 130 jaar doorbroken worden!

In al deze interpretaties kunnen wel overeenkomsten gevonden worden. Ze kunnen in een paar groepen onderverdeeld worden. De eerste groep wordt gevormd door de opvatting dat *Mei* tot de echte Tachtiger dichtkunst behoort en zielslyriek is zonder dat de ziel een transcenderende betekenis krijgt, zonder dat de ziel als eeuwig en onvergankelijk wordt opgevat. Daartoe behoren Kloos, Van Eeden, Binnewiertz, Van Ravesteijn en Henriette Roland Holst. Pol de Mont lijkt mij een tussenfiguur tussen de eerste en de tweede groep. Door de tweede groep wordt *Mei* uitsluitend als een filosofisch gedicht opgevat: Byvanck, Hugenholtz, Robbers, Coenen en Poort. Byvanck en Hugenholtz noemen in dit verband de filosofie van Schopenhauer. De derde groep wordt gevormd door Stuiveling en Brandt Corstius, die allebei het gedicht opvatten als een gedicht over de jeugd. Misschien kwamen zij tot die interpretatie door Verwey die in zijn bespreking van 1927 het gedicht 'het sprookje van de vergankelijke jeugdvreugde' noemde. De vierde groep is het grootst. Deze vat het gedicht op enerzijds als een conflict binnen Gorters dichterschap, maar ook wel als een conflict tussen ziel en zinnen met alle tegenstellingen die er bij horen: aards – goddelijk, zinnelijk – geestelijk, vergankelijk – onvergankelijk. In de ene bespreking ligt de nadruk op het conflict binnen het dichterschap, in een ander op het conflict tussen aards –hemels of zinnelijk – geestelijk. Deze poëticaal-filosofische duiding van het gedicht is meestal gebaseerd op de lezing van Verwey uit 1905, die *Mei* niet als alle anderen waardeert als het hoogtepunt van Tachtig, maar integendeel als een ontaarding ervan. Hoe kan dat verklaard worden? En hoe kan verklaard worden dat velen na hem zijn lezing in de een of andere vorm overnamen?

Verwey lanceert in zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* (1905) zijn eigen, nieuwe poëtica voor een groot publiek op de eerste bladzijden van zijn beredeneerde bloemlezing. De lezers maken dus in eerste instantie kennis met de nieuwe poëtische inzichten van Verwey. Bij vergelijking van zijn bespreking van *Mei* met deze eerste bladzijden, wordt duidelijk dat Verwey het gedicht leest door de bril van zijn nieuwe poëzieopvattingen. Het gaat hem daarbij niet om de weergave van wat er leeft in het diepste van een dichterziel, de zielslyriek, en het gaat hem niet, zoals hij schrijft om het

tijdelijke en toevallige maar om wat eeuwig en noodzakelijk is. Zang I las Verwey nog als een impressionistisch gedicht en als de weergave van vluchtige indrukken. Uit het verlangen van *Mei* naar Balder trok hij de conclusie dat Gorter streefde naar het hogere, het eeuwige, goddelijke, het ideële. Daarmee geeft hij als gezaghebbend criticus en tijdschriftleider en ook met het gezag van één van de deelnemers aan de beweging van Tachtig, die zijn bloemlezing brengt als een persoonlijke herinnering<sup>8</sup>, een door zijn eigen poëtica bepaalde lezing van *Mei*, bovendien met de beslistheid dat het gedicht zo en niet anders gelezen moet worden.

#### **4c. Is er wat betreft de interpretatie van het gedicht sprake van orkestratie?**

Hoe komt het dat dichters en litteratoren de *Mei*-bespreking van Verwey in 1905 al of niet in gewijzigde vorm overnamen? Sinds het tijdschrift *De Beweging* vond er een verschuiving plaats in de poëzieopvattingen in Nederland. De invloedrijke Albert Verwey negeerde de zielslyriek, die gebaseerd is op het vertolken van ‘de bewegingen der ziel’.<sup>9</sup> ‘Ziel’ vatte Kloos op als de zetel van het gevoel, van ‘diepe sentimenten, machtige passie’s’.<sup>10</sup> Verwey proclameerde een geestelijke kunst die gericht was op een transformatie van de eerste persoonlijke gevoelsindrukken ‘opstijgend naar de al het zijnde omvattende Idee’, zoals Vestdijk het formuleert.<sup>11</sup> Die verwijdering van de poëtica van Tachtig is niet onopgemerkt gebleven. Zo stelt de dichter en essayist J.C. Bloem: ‘door de poëzie in verbinding te brengen met de Idee en het extreme individualisme van “De Nieuwe Gids” filosofisch te matigen in zijn tijdschrift “De Beweging”, heeft hij een ontwikkeling bevorderd en zelfs geleid, die in Kloos geen aanknooppunt kon vinden’.<sup>12</sup>

Verwey vergeestelijkte de zielslyriek van Tachtig. In zijn inleidend artikel in de eerste aflevering van zijn tijdschrift *De Beweging* gebruikt hij het begrip ‘geest’ bij elkaar maar liefst 49 maal<sup>13</sup> maar het begrip ‘ziel’ komt in zijn inleiding niet voor. De poëzie van Perk, die Kloos inspireerde tot zijn zielslyriek,

---

<sup>8</sup> Verwey (1905) 5.

<sup>9</sup> Kloos (1898) 4 Vergelijk *Mei* II : 2266.

<sup>10</sup> Kloos (1898) 5.

<sup>11</sup> Vergelijk Vestdijk over Verwey in *Het Vaderland*, 14 mei 1935, 9, al eerder aangehaald in hoofdstuk 7.4.2.

<sup>12</sup> *Het Vaderland*, 14 mei 1935, 9.

<sup>13</sup> Verwey (1905)92) 1-10.

de lyriek die de 'zielsbewegingen' vertolkt,<sup>14</sup> wordt door Verwey 'geestelijke lyriek' genoemd.<sup>15</sup> Hij noemt zijn tijdschrift dan ook 'het orgaan van een geestelijke beweging'<sup>16</sup>. 'Alleen bij "geestelijke kunst" kan de oorspronkelijke indruk in het gedicht ontgaan worden van zijn persoonlijke beperktheid en zijn tijdelijkheid'. En daarom moet tussen dichter en gedicht de navelstreng worden doorgesneden. Het losraken van het gedicht uit het strikt persoonlijke, zintuiglijke verband gaat gepaard met 'een terugwijken van het woord voor de volzin. [...] Zin- en zenuwgevoel uit zich door het woord, - de diepere eenheid van de geest drukt zich in de volzin uit'.<sup>17</sup>

De vergeestelijking die Verwey introduceert, signaleert ook Dorleijn: Verwey gaf 'aan de revolutie van Tachtig later een bovenliteraire herformulering: die beweging was in feite een geestelijke beweging die de hele menselijke ervaring heeft doortrokken'.<sup>18</sup> Vestdijk vermoedt zelfs een angst bij Verwey om terug te vallen in het sensitivisme van Tachtig. Hij zou Tachtig als een bedreiging ervaren en omringde met een hecht systeem van voorzorgen zijn poëzie, bijvoorbeeld, met een correcte zinsbouw en ook met een voortdurend beroep op een hoger verband, een hogere eenheid. Vestdijk noemt hem 'een plasticus met een slecht geweten, die zekerheid zocht in het aan gene zijde der plastiek gelegen gebied der abstracte gedachte'.<sup>19</sup> Madelon de Keizer gaat in haar biografie over Albert Verwey voorbij aan deze draai die Verwey gaf aan de poëtica van Tachtig. Zij stelt alleen maar vast dat Verwey met de naam van zijn tijdschrift *De Beweging* wilde aangeven dat het de voortzetting was van de beweging van Tachtig,<sup>20</sup> zonder aan te geven dat er een radicale verandering kwam in de poëtische opvattingen.

---

<sup>14</sup> Zie Kloos (1898) 4 en *Mei II* : 1266. Het gaat zowel Kloos als Gorter om het verbeelden van de zielsbewegingen.

<sup>15</sup> Verwey (1905)(2) 4: 'De beweging van vaderland-looze menselijkheid, die stoffelijk en geestelijk, de volken heeft aangegrepen, is ook in Nederland, en is als Geestelijke Beweging aan het woord gekomen in Jacques Perk'.

<sup>16</sup> Verwey (1905).

<sup>17</sup> Oversteegen (1978) 39. Oversteegen citeert hier uit *De Beweging* 1919 I 122 en *De Beweging* 1913 I 61.

<sup>18</sup> Dorleijn e.a. (2009) 10.

<sup>19</sup> Vestdijk (1965) 70.

<sup>20</sup> Keizer (2017) 456.



Het proces van orkestratie begint bij Verwey, een man die heel veel gezag had in het literaire veld als mede-Tachtiger, als essayist, recensent, tijdschriftleider en hoogleraar.

Nadat Verwey in 1905 niet alleen zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* maar ook de inleiding op de eerste aflevering van zijn nieuwe tijdschrift *De Beweging* had geschreven, streefden de volgende dichtergeneraties naar het vormgeven van een transcenderende dichterlijke werkelijkheid. Steeds is er sprake van een transformatieproces dat de waarneming van de werkelijkheid overzet in een hogere, dichterlijke werkelijkheid, die vaak ook een metafysische of universele waarheid vormgeeft. Dat wordt duidelijk uit Oversteegens bespreking van de poëtische opvattingen in het interbellum in zijn boek *Vorm of vent*.<sup>21</sup> Houwink signaleerde al eerder een vergeestelijking na Tachtig in een lijn die loopt via Boutens en Henriette Roland Holst naar Marsman, Slauerhoff en Donker.<sup>22</sup> Vanuit deze redenering is het te begrijpen dat de gedeelten van de interpretatie van Verwey met haar nadruk op het conflict tussen Mei en Balder, zo lang kon standhouden. De invloed van Verweys *Mei*-uitleg is zo hardnekkig dat in 1995 Kees Fens, gerenommeerd boekbespreker, essayist en hoogleraar in de moderne Nederlandse letterkunde over *Mei* schrijft als 'het gedicht dat zijn mislukking al in zich droeg, in zijn streven "nieuw" te zijn (binnen een heel grote traditie), in zijn willen taal te laten klinken als muziek, in de onmogelijkheid geest en zinnen te verenigen, in de ontelbare vergelijkingen die tot idee maken wat individueel wil zijn, vergeestelijkt wat materieel is, in zijn episch karakter. Het nieuwe gedicht *Mei* gaat in zijn nieuwheid aan de traditie ten onder, op schitterende wijze, dat wel'.<sup>23</sup>

Oversteegen legt in zijn boek *Beperkingen* uit dat de literatuuropvatting van een criticus fungeert als een zoeklicht.<sup>24</sup> Dit zoeklicht laat het licht vallen op bepaalde facetten van het te bespreken werk, en laat daarbij andere aspecten ervan in het duister. Uit de interpretatiegeschiedenis van *Mei* wordt duidelijk dat niet alleen bepaalde aspecten van het gedicht onderbelicht blijven maar ook dat de interpretatie sterk wordt bepaald door de aangehangen literaturopvatting. In de *Mei*-editie van 2002 wordt opgemerkt dat de

---

<sup>21</sup> Oversteegen (1969). Zie in het bijzonder 50, 56, 129, 130, 312 en 316.

<sup>22</sup> *Elsevier*, 1931, 401 e.v.

<sup>23</sup> Fens (1995) 103.

<sup>24</sup> Oversteegen (1982) 25.

verhouding tussen het dichterschap enerzijds en het dualisme tussen ziel en zinnen anderzijds steeds voor interpretatieproblemen heeft gezorgd.<sup>25</sup> Deze problemen zijn niet te wijten aan de dubbelzinnigheid van de Balder-figuur, zoals Anbeek veronderstelt,<sup>26</sup> maar aan de interpretatie van Verwey en de veranderde poëtische opvattingen.

#### **4d. Wat vertellen de lezersreacties over de manier waarop het gedicht *Mei* in de periode 1889-1940 werd ontvangen?**

Uit het onderzoek wordt duidelijk dat vrijwel alle besproken instituties wat betreft de receptie van *Mei* hun hoogtepunt bereikten in het laatste decennium, de periode 1931-1940. Al deze instituties hebben meegewerkt aan het canoniserings- en populariseringsproces van het gedicht *Mei* en de dichter Herman Gorter. Onderstaand overzicht toont de aantallen periodieken uit het bestand van gedigitaliseerde dag-, week- en maandbladen, die een bijdrage hebben geleverd. Het overzicht laat ook zien dat juist in de periode 1931-1940 het aantal periodieken met een mention enorm is toegenomen.

Periode	mentions1	Periodieken	mentions2	Periodieken	Mentions3	periodieken
1890-1900	12	5	57	15	34	14
1901-1910	55	10	69	15	32	15
1911-1920	71	10	51	12	40	16
1921-1930	60	11	153	16	85	18
1931-1940	74	17	268	32	93	23

<sup>25</sup> Gorter (2002) 204.

<sup>26</sup> Anbeek (1990) 67.

Behalve de mentions in de periodieken bereikten ook het aantal voordrachten, het aantal schoolboeken en het aantal *Mei*-studies, waaronder in 1934 drie academische studies, een maximum. Daarbij komt ook de groeiende belangstelling voor het boek en het lezen, dankzij de vanaf 1930 goed georganiseerde boekenmarkt door de kartelvorming van de *Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels*, de groei van het aantal Openbare Leeszalen en Bibliotheken en het aantal tentoonstellingen van boeken. Ook deze instituties hebben, zij het minder direct, bijgedragen aan het canoniserings- en populariseringsproces van *Mei* en de dichter Herman Gorter.

De conclusie zou kunnen zijn dat het gedicht *Mei* zijn canoniciteit en populariteit te danken heeft aan de groei van al deze instituties. Er was al geruime tijd consensus onder de literatuurcritici over de literaire kwaliteit van *Mei*. Het onderwijssysteem heeft de literatuuropvattingen van Tachtig als norm aan jongere generaties doorgegeven. Dankzij het onderwijs is het aantal geschoolden en daarmee ook de leespotentie van het Nederlandse volk fors toegenomen. Er is echter nog een factor die het succes van *Mei* heeft bevorderd. In de maatschappij waren sinds de jaren zeventig van de negentiende eeuw grote veranderingen gaande. Zowel het ontstaan van het gedicht als het succes ervan is voortgekomen uit een behoefte aan een nieuwe literatuur, een literatuur die gevoelens niet liet verbleken in het traditionele retorisch taalgebruik, maar die de gevoelens recht deed en ze de ontroering en warmte meegaf van echt doorleefde, herkenbare emoties. Dat blijkt met name uit de voorbeelden van lezersreacties, waarvan in het eerste hoofdstuk al voorbeelden zijn gegeven.

Hieronder volgt nog een aantal voorbeelden van lezersreacties,<sup>27</sup> waarvan sommige in romans, andere in recensies of beschouwingen, die er een indruk van geven hoe groot de schok was die het lezen van *Mei* teweegbracht. Daaruit blijkt hoe groot de behoefte was aan een nieuwe taal, een taal, die gevoelens en gewaarwordingen kon oproepen die nog niet eerder zo onder woorden waren gebracht. Een tekst is canoniek als hij steeds weer lezers weet te boeien ondanks veranderde omstandigheden. Lezers van *Mei* herkenden in het gedicht iets van hun eigen verlangen naar vernieuwing en bevrijding. Ook herkenden zij in het gedicht wat zijzelf niet konden uitspreken.

---

<sup>27</sup> Met lezersreacties wordt specifiek de ervaringen met het lezen van *Mei* bedoeld.

Herman Robbers geeft er een voorbeeld van in zijn roman *Sint Elmsvuur*, die in 1919 als feuilleton in *Elsevier's Geïllustreerd Maandblad* verscheen, zoals blijkt uit de volgende twee citaten:

Hij las Fransche litteratuur of 'De Nieuwe Gids', den schitterenden jaargang 1888-1889, die hem verrukte en aanvuurde, hem dronken maakte van genot en verlangen. Het waren de hartstochtelijke verzen van Willem Kloos, Van Deijssel's striemende spotkritieken, Gorter's Mei en Van Looy's Dood van mijn poes, die hem deden hijgen als van verliefde hunkering.

In de trein naar Haarlem, met Gorter's pas verschenen 'Mei' in zijn valies, leek hij zich frisch en helder; actie was er in zijn geest, spanning, verlangen; haast voortdurend door dacht hij, warm en vol, aan die schat daar in zijn tasch, en aan de stralende uren die hij er weer mede doorbrengen ging, voorlezende de hoog en heerlijk ontroerende versregels aan Cootje, zijn lieve zusje.<sup>28</sup>

In de boekuitgave van deze feuilleton legt Robbers nog meer de nadruk op de verwachting van iets nieuws, van een nieuwe kunst: '[...] het was voorbij, het duf-deftige geleuter, nu zou het schoone komen, het daagde al, een groot tijdperk brak aan. Met Jacques Perk en Kloos' schitterende inleiding op diens nagelaten gedichten was de victorie begonnen!'<sup>29</sup>

Al eerder, in 1900, had Henri Borel een novelle *Het zusje* geschreven over een student die vol bewondering is voor het gedicht. Hij leest er regelmatig uit voor aan zijn vriendinnetje:

En toen ze weer een keer vrij had weten te krijgen om naar Scheveningen te gaan, ging hij met haar op een duin zitten, en las haar voor. Hij las heel eenvoudig voor haar zonder declamatie en was toen zelf weer verwonderd, hoe simpel het gedicht was, hoe klaar en duidelijk, één met

---

<sup>28</sup> *Elsevier*, 1919, resp. 40 en 48.

<sup>29</sup> Robbers (1919) 154.

de natuur. Je hoorde de zee er in ruischen, en het waaien van den wind, en al de geuren van de jonge lente droomden er uit op.<sup>30</sup>

Uit het citaat wordt duidelijk dat de dichter van *Mei* de zintuiglijke gewaarwordingen zo weet te beschrijven dat zijn woorden de natuurervaringen in de lezer oproept. Natuurlijk had die lezer zijn eigen gewaarwordingen en gevoelens, maar het gedicht wekte ze uit een verdoofd bestaan tot nieuw leven.

Dit is wat de literatuurcriticus en essayist Dirk Coster bedoelde toen hij schreef over literatuur die de uiting was van nieuwe mensen, die zichzelf plotseling in een nieuwe wereld zagen staan. In zijn essay *De ontwikkeling der moderne Nederlandsche litteratuur*, gepubliceerd in 1920, noemt hij eerst Multatuli, die inging tegen de 'collectieven rhetorischen waanzin' en hij vervolgt:

De uitwerking van zijn wekstem en zijn opstand was ontzaglijk. Plotseling, in 1880, was er een gansche groep van jongeren, die ontdekte, dat het moderne leven bestond, dat de moderne mensch met nieuwe zinnen en gedachten in het leven stond en dat die mensch in alle landen sprak of zong. [...] En inderdaad ontstond in Holland toen een litteratuur, die bijna nergens meer op het verleden steunde. [...] In Holland moest vernietigd worden, opdat men weer kon leven! Holland zag plotseling na de diepste verstorvenheid een litteratuur ontstaan, die in wezen niets anders was, dan een verantwoording van het primitieve leven een uiting van nieuwe menschen, die zichzelf plotseling in een nieuwe wereld vinden te staan, [...]. Het was de taal der gretige zinnen, die met onstuimigheid begon te spreken. Het was, wat men kan noemen, een taal der dingen. Het was het lange natuurgedicht van den grooten dichter Herman Gorter: 'Mei'. Hier was de mensch, die weder de gansche natuur nieuw zag, en die in eindelooze melodieën, in melodieuze schilderingen als 't ware de verrukking van al zijn zinnen wist te openbaren. [...] De "Mei" van Gorter kortom is het grootste en meest elementaire feest der zinnen, dat zich de Europeesche mensch nog in

---

<sup>30</sup> Borel (1900) 76.

de negentiende eeuw heeft kunnen voorbereiden. Het was alleen maar mogelijk in een literatuur, die zich zóó plotseling vernieuwde.<sup>31</sup>

De katholieke recensent Linnebank verwoordde in 1916 zijn leeservaringen met het gedicht *Mei* als volgt:

[...] *Mei* overstelpte, overweldigde, verblindde met verbeeldingen – wolken werden door den dichter als bijen gezien, schelpen als bloemen van 't strand, golven als witte rammen en beddespreien, koperen knopen als vele lichtjes, de zee was een stoere middeleeuwer, een stad in kermis, een stad waar een koning intocht houdt. Scherpzinnige, wist Gorter op schitterende overeenkomsten te wijzen van ver verwijderde en schijnbaar ongelijke zaken. Tot ook wij onderscheidde en zagen. Alsof ons gordijn was opgehaald, alsof er booglampen aanschoten; alsof we een tunnel waren uitgereden.<sup>32</sup>

Kloos schreef in 1924 naar aanleiding van Gorters zestigste verjaardag over zijn ervaringen toen Gorter hem destijds eruit voorlas: '[...] terwijl ik aandachtig luisterde, werd het mij langzamerhand of ik de Natuur-zelve, dus het echtlevende van alle kanten zag opsprieten en ontbloeien voor de verwonderde oogen van mijn oplettenden geest [...]'.<sup>33</sup>

Vooraf in die begintijd is er ook veel opwinding en een gevoel van bevrijding om eindelijk verlost te zijn van het benauwende keurslijf van het clichématig taalgebruik. Geleidelijk aan wordt wat duidelijker waarom het gedicht voor opwinding zorgde en gevoelens en emoties opwekte. Het betoverde ziel en zinnen. Zo schrijft ook Carel Scharthen in een herdenkingsartikel naar aanleiding van Gorters zestigste verjaardag over zijn leeservaring toen hij *Mei* voor het eerst las:

Herman Gorter is een der groote namen uit mijn jeugd; het geluid van zijn 'Mei' is misschien de hoogste en zuiverste verheuging geweest, die daarin heeft gebloeid. Het vloeiende mijn bloed binnen, het jubelde in mijn hart,

---

<sup>31</sup> Coster (1920) 26 -29.

<sup>32</sup> *Het Centrum*, 18 november 1916, 7. Linnebank schrijft dit in een recensie over Pierre Kemp, *De Bruid der Onbekende Zee*.

<sup>33</sup> *NRC*, 22 mei 1924, 18-19.

mijn jonge spieren spanden zich blijder door het tintelend fluïde van dat geluid.<sup>34</sup>

In 1916, toen de *NRC* bij het verschijnen van de vijfde druk het gedicht aanduidde als één der groote dingen uit dien tijd van vervoering [...] die de schóóne Nieuwe Gidstijd geweest is',<sup>35</sup> zou het al niet meer mogelijk geweest kunnen zijn om de gewaarwordingen na te voelen die de lezers in die begintijd hadden gekend. De tijden waren immers veranderd. Toch herkenden de lezers in de jaren twintig en dertig zich nog steeds in het gedicht. Toen was het gedicht nog steeds modern en *en vogue*. Ook in de jaren dertig zijn er voorbeelden te vinden van dat extatisch geluksgevoel, zoals *Mei*-lezers dat in de begintijd beleefden. Dat geluksgevoel overkwam ook de dichter Marsman blijkens de beschrijving van zijn leeservaring in zijn *Zelfportret van J.F.*:

Ik herinner me nog duidelijk, hoe ik op een voorjaarsmorgen in het priëel in den achtertuin voor het eerst in de 'Mei' zat te lezen. Ik onderging al na weinig regels het gedicht als een lichamelijk genot en voorzover het, dieper doordringend, mij daarna ook innerlijk ontroerde, was de emotie nog ten nauwste verwant aan een lichamelijk geluk.

Ik las sommige stukken drie en vier keer en toen ik eindelijk geheel overgolfd door die lijfelijke zielsverrukking met lezen ophield, was het landschap waarop ik uitkeek veranderd en ook ikzelf was niet volkomen dezelfde meer als daarvoor. Van hoeveel gedichten kan men dit werkelijk zeggen?<sup>36</sup>

Ook hier is het de taal, zijn het de beelden en de vergelijkingen, is het de poëzie van het gedicht, die de zinnen van de lezer zo betoveren dat het landschap als nieuw wordt ervaren. In de gekozen voorbeelden komen de ervaringen van dichters en schrijvers aan het woord. Zij zijn door hun schrijftalent extra gevoelig voor taalindrukken. Borel en Robbers laten hun taalgevoeligheid doorklinken in hun romanpersonages. Dat doet niets af aan het feit dat deze zegslieden, gefingeerd of niet, een grote verandering in het taalgebruik hebben opgemerkt.

---

<sup>34</sup> *De Telegraaf*, 25 november 1924, 9.

<sup>35</sup> *NRC*, 30 september 1916.

<sup>36</sup> Marsman (1963) 369.

Tegenover de opwindende en emotieve van het nieuwe en bevrijdende van deze poëzie die zo verrassend tot leven wekte wat in ziel en zinnen sluimerend aanwezig was, stond in die beginfase ook de rationerend-kritische houding van veel burgers en letterkundigen, die het gedicht onbegrijpelijk vonden. Maar een paar jaar later kwamen de eerste rationele, systematische verklaringen.<sup>37</sup> Daarna bespraken dichters en litteratoren steeds opnieuw het gedicht in een poging het gedicht te duiden. De bespreking van Verwey diende vaak als leidraad maar bevredigde toch niet geheel. De *Mei*-analytici hadden op hun hermeneutische zoektocht naar de betekenis van dit gedicht de indruk dat het meer wilde zeggen dan Verwey en ook andere interpretatoren tot dan toe hadden opgemerkt. Zo had het gedicht aan het eind van de door mij onderzochte periode, 1889 - 1940, toch nog altijd niet al zijn geheimen prijsgegeven.

Tot slot laat ik Victor van Vriesland aan het woord, die over *Mei* schreef toen het gedicht vijftig jaar bestond.

Toch zou al spoedig dit verguisde boek een nationaal bezit worden, het beroemdste episch-lyrische gedicht in onze taal, bewonderd door jong en oud, bij fragmenten op alle scholen gelezen; en de beginregel 'een nieuwe lente en een nieuw geluid' zou zelfs tot een onverdraaglijk-gemeenplaatsig-populair citaat afslijten zelfs bij de tienduizenden, die nooit een letter van *Mei* onder de oogen hadden gehad. Voor mijn leeftijdgenooten - en in véél wijder kringen dan de literaire - voor hen die vóór mij kwamen en die na mij gekomen zijn, is *Mei* een boek geweest dat heel hun jeugd doortrokken heeft met gloeiende geestdrift, dat hen al hun jonge jaren als een onveranderlijk goed vergezeld heeft en op hun poëtische ontvankelijkheid en ontwikkeling een beslissende invloed heeft gehad ... Het is het zeldzame voorbeeld van een letterkundig kunstwerk, dat door generatie op generatie bewonderd is; dat 'een nieuw geluid' blééf. hoe veel ook overigens verouderd leek; dat na vijftig jaren, die de wereld veranderden, nog straalt in zijn oorspronkelijken glans. Ook nu nog in dezen tijd van vervlakking, holheid, verzuivering, cultuurloosheid, materiele zorgen, ook nu nog zijn er ontelbare kinderen en jonge mensen - en niet eens zooveel minder dan vroeger - die zich met dit

---

<sup>37</sup> Zie Meijer (1989) hoofdstuk 2: De paradox van de interpretatie.



heerlijke werk in de eenzaamheid terugtrekken, en met kloppend hart, gloeiende wangen, stralende oogen een nieuwe wereld ontdekken en de machtige ontroering over zich laten komen.<sup>38</sup>

**De hierboven gestelde vragen en antwoorden vormen tesamen het antwoord op de in het eerste hoofdstuk geformuleerde centrale probleemstelling: Hoe verliepen het canoniserings- en het populariseringsproces in de waarderingsgeschiedenis van Herman Gorters *Mei* in de periode 1889-1940, belicht vanuit een institutioneel perspectief.**

#### **8.4 Slotbeschouwingen**

Het onderzoek van de vier instituties toont hoe het populariserings- en canoniseringsproces van *Mei* is verlopen in de periode 1889-1940 en hoe het gedicht in deze periode zijn grootste bekendheid en waardering kreeg aan het eind van de jaren dertig. Het heeft optimaal geprofiteerd van de nieuwe tijd die met de jaren zeventig in de negentiende eeuw zijn intree deed met tal van innovaties, die de maatschappij levendiger en dynamischer maakten dan in eeuwen daarvoor en die door Jacqueline Bel samenvattend wordt weergegeven onder de noemers: massificatie en versnelling, scholing en democratisering.<sup>39</sup> Terugblikkend kan men zeggen dat er wel een nieuwe literatuur moest komen en dat de breuk met de oude literatuur net zo groot was als die tussen het pre-industriële tijdperk en de grootstedelijke bedrijvigheid met haar massaproductie.

Het onderzoek heeft enkele belangrijke uitkomsten opgeleverd. Deze worden hieronder kort besproken.

##### **8.4.1 Canoniciteit en populariteit**

De canoniciteit en populariteit van *Mei* namen toe met het vorderen der jaren. Vanaf de jaren negentig brachten voordrachtskunstenaars fragmenten uit *Mei* op de planken en werkten zo mee aan de populariteit van het gedicht. De erkenning door de recensenten in kranten en opiniebladen van *Mei* als een canonieke tekst begon rond 1900. Het aantal recensenten dat recensies schreef

---

<sup>38</sup> *De Groene*, 29 april 1939, 10.

<sup>39</sup> Bel (2015) 23.

met een Gorter-/Mei-mention groeide uit van twaalf in de periode vóór 1900 tot zesentwintig in de periode 1931-1940. De erkenning in de academische literatuurgeschiedenis begon pas met het handboek van Prinsen. Er verschenen in de onderzochte periode ongeveer 25 *Mei*-studies. In 1928 en 1934 volgden er dissertaties over de beweging van Tachtig en Gorters *Mei*. In deze ontwikkeling is duidelijk de drieslag in de literaire kritiek te onderkennen: de journalistieke, de essayistische en de academische kritiek.<sup>40</sup>

De erkenning van Gorters *Mei* in het onderwijs begon vanaf 1908 toen enkele literatuurboeken een lovende bespreking van het gedicht opnamen. Vanaf 1910 verschenen er steeds meer literatuurboeken, in alle gevallen opgesteld door leraren of rectores van middelbare scholen als hbs en gymnasium, waarin *Mei* als hoogstaande literatuur werd besproken. In de jaren twintig voldeed *Mei* geheel en al aan de criteria die Mooij en Fokkema in hun definities hebben vastgelegd: het gedicht werd beschouwd als waardevol voor de maatschappij en diende als referentiepunt in de literatuurbeschuwing (met name de literaire kritiek) en in het onderwijs, waar het ook besproken werd.<sup>41</sup> De *Verzamelde Werken* werden pas uitgegeven in de periode 1948-1950. De uitgave van het *Verzameld Werk* noemt Jacqueline Bel in het algemeen als één van de acht 'tekens' van canonisering.<sup>42</sup> Deze acht tekens zijn: veel aandacht van de recensenten; een recensent bundelt zijn kritieken; herdrukken; het uitgeven van het *Verzameld Werk*; hernieuwde aandacht vanuit literair-kritische hoek; wetenschappelijke publicaties; verfilming of toneelbewerking; opname in literatuurgeschiedenissen. Zoals uit het voorgaande duidelijk is geworden voldoet *Mei* in grote lijnen aan deze door Bel genoemde 'tekens' in het canoniseringsproces. Een verfilming of toneelbewerking ontbreekt.<sup>43</sup>

De populariteit blijkt ook uit het groeiend aantal exemplaren dat van het gedicht werd verkocht, uit de vele mentions in de dag- en weekbladen, voordrachtbijeekkomsten en lezingen en de verslagen ervan in de dagbladen. Vanaf de jaren twintig heeft ook het literatuuronderwijs veel bijgedragen aan de bekendheid van het gedicht. Uit verschillende opmerkingen in de dagbladen wordt duidelijk dat het gedicht onderwerp van gesprek was, waarbij de eerste versregel dan kon worden geciteerd, al was het maar om te laten merken dat

---

<sup>40</sup> Schram (2003) 4.

<sup>41</sup> Zie de definities van Mooij en Fokkema in hoofdstuk 1.2.

<sup>42</sup> Bel (1993) 201-202.

<sup>43</sup> Op 27 april 1989 werd een tv-uitzending gewijd aan het gedicht.

‘men niet van de straat was’.<sup>44</sup> Men wist ervan, al had men het helemaal niet of niet helemaal gelezen of misschien alleen de eerste strofen van zang I en misschien de laatste strofen van zang III. Het stond bekend als een mooi voorjaarsgedicht dat de Hollandse natuur met zijn duinen, weiden, kleurige bloemen, en een stadje met bomen aan de verstilde gracht prachtig verbeeldde.

#### 8.4.2 De mentions

De mentions, de vermeldingen van *Gorter* en *Mei* in de periodieken zijn als meetinstrumenten aangewend om het proces van canonisering en popularisering te peilen. Met het meetinstrument van de mentions 1 kon de bekendheid van *Gorter* en *Mei* gepeild worden onder de recensenten door in de recensies te meten hoe vaak de *Gorter-/Mei*-mention voorkwam. Het bleek dat deze het vaakst genoemd werd in de recensies van het laatste decennium. Geconcludeerd kan worden dat *Gorters Mei* vanaf 1900 erkenning kreeg door de literaire critici en in de laatste periode nog steeds actueel was, meedeed in het literaire dispuut en als canon diende, als meetlat in de letterlijke zin, in de bespreking van nieuw verschenen literaire werken.<sup>45</sup>

In de onderzochte periode blijken recensenten in hun besprekingen veel namen te noemen van dichters en schrijvers. Deze worden in dit onderzoek als de co-mentions aangeduid. Wanneer deze voorkwamen in combinatie met een *Gorter-/Mei*-mention, kon aangetoond worden met welke andere dichters *Gorter* werd geassocieerd. Uit het onderzoek blijkt dat *Gorter* het meest frequent werd genoemd met *Kloos*, die over 't algemeen werd en wordt gezien als de stichter van de beweging van Tachtig, de man die de basis legde voor de poëtica van Tachtig. *Gorter* werd dus in de onderzochte periode steeds beschouwd als een Tachtiger, in wiens werk de poëtica van Tachtig herkend kon worden.

Met het meetinstrument van de mentions 2 kon de populariteit en canoniciteit gemeten worden van *Mei* in teksten over literatuur, artikelen die breder zijn dan de recensies en die niet altijd met de tijd meegaan maar ook

---

<sup>44</sup> Boon (2003) 6-7.

<sup>45</sup> Het begrip ‘canon’ werd in de literatuurkritiek destijds nog niet gebruikt. Men sprak van ‘klassieke werken’. Zowel het begrip ‘canon’ als het begrip ‘klassiek’ is een vluchtig begrip, afhankelijk van degene of groep die het gebruikt.

wel terugblikken, zoals literaire beschouwingen, teksten over het leven en/of het werk van dichters of schrijvers, interviews, korte fragmenten of samenvattende tekstjes uit literaire maandbladen. Met het meetinstrument van de mentions 3 kon de populariteit en canoniciteit in niet-literatuurgerelateerde teksten gemeten worden. Deze *Gorter-/Mei*-mentions kwamen voor in teksten als besprekingen van schilderijtentoonstellingen, muziekkuitvoeringen, toneelkunst, maar ook in teksten over sport, de mobilisatie en het voorjaar. Tot deze groep zijn ook de feulletons gerekend. De hoeveelheid *Mei*-citaten geeft eveneens de mate van populariteit en canoniciteit van *Gorter* en *Mei* aan, hoewel het veelvuldig aangehaalde citaat van de eerste versregel met alle variaties en allusies daarop, het beeld wat vertekenen, omdat het vooral in de laatste twee decennia als een vaste uitdrukking gebruikt en vaak niet meer als een citaat gevoeld werd. De relatie tussen de toegenomen belangstelling in het onderwijs voor Gorters *Mei* en de vertwee- en verdrievoudiging van de cijfers vanaf de periode 1921-1930, die het aantal mentions 2, mentions 3 en citaten aangeven, is makkelijk te leggen. Het canongerichte literatuuronderwijs, zoals dat in de onderzochte periode op de middelbare scholen werd gegeven, heeft dus in aanzienlijke mate bijgedragen aan de canoniciteit en populariteit van *Mei*. Daarbij moet wel aangetekend worden dat het gedicht ook al populair was en canoniek in sommige kringen toen het onderwijs nog niet of nauwelijks aandacht besteedde aan *Mei* als grootse literatuur.

Zou het gedicht in de jaren dertig 'een nationaal bezit' zijn geweest, wanneer het literatuuronderwijs toen niet canongericht was? De invloed van het literatuuronderwijs op het middelbaar onderwijs op zowel het canoniseringsproces als het populariseringsproces kan nauwelijks overschat worden zoals blijkt uit de hierboven vermelde cijfers. Een vervolg van het receptieonderzoek van *Mei* in de jaren na 1940 kan uitwijzen hoelang de stijgende lijn zich in het canonicerings- en populariseringsproces zou kunnen handhaven en op welk moment en onder welke condities er een verandering zou optreden.

#### **8.4.3 De voordrachtskunst**

Ook de voordrachtskunst heeft een belangrijke bijdrage aan het populariserings- en canoniseringsproces van *Mei* geleverd. Volgens Caroline de Westenholz is

de verklaring voor het feit dat er niets van deze voordrachtskunst is doorgedrongen tot de annalen van de Nederlandse literatuur- of toneelgeschiedenis, dat declameren of reciteren automatisch werd geassocieerd met 'rederijkerij' mede onder invloed van de Tachtigers.<sup>46</sup> Het woord 'declamatie' zou omstreeks 1900 een soort scheldwoord geworden zijn, zo veronderstelt De Westerholz. Het is mogelijk maar een uiterst kritisch ingestelde persoon als Lodewijk van Deyssel was lovend over de voordrachten van Titia van Gelder. Willem Royaards bracht ideeën van de Tachtigers zelf op de planken<sup>47</sup> en had goede vrienden onder de Tachtigers als Alphons Diepenbrock en Hein Boeken. Bovendien paste deze nieuwe voordrachtskunst juist bij de individualistisch ingestelde gevoelspoëzie van de Tachtigers, zoals De Westerholz zelf terecht opmerkt.

De voordrachtskunst is vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw geprofessionaliseerd en bloeit in de jaren dertig als nooit tevoren. In het onderzochte krantenbestand worden zo'n negentig verschillende voordrachtskunstenaars en voordrachtskunstenaressen genoemd. Opvallend is dat het programma van zo'n voordrachtbijeenkomst gedichten noemt van dichters uit de Gouden Eeuw en van dichters van de beweging van Tachtig. Dichters uit de achttiende en negentiende eeuw werden meestal genegeerd. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de achttiende- en negentiende-eeuwse poëzie zich uitstekend leende voor een retorische declamatie maar nu juist niet voor de moderne voordrachtskunst die recht wilde doen aan de individualistisch gerichte gevoelspoëzie van de Tachtigers. Vanaf de periode 1921-1930 is er sprake van een vertwee- of verdrievoudiging van het aantal bijeenkomsten. Het gedicht *Mei* was verplichte lesstof op de Amsterdamse toneelschool. Het is ook mogelijk dat meer dan in de perioden daarvoor afgestudeerde leerlingen van de toneelschool het land introkken als voordrachtskunstenaar. Misschien ook profiteerde de voordrachtskunst van de opkomst van 'de culturele industrie'.<sup>48</sup>

#### 8.4.4 De kloof tussen het literaire klimaat voor en na Tachtig

---

<sup>46</sup> De Westerholz (2003) 21.

<sup>47</sup> Naeff (1947) 60 en 64.

<sup>48</sup> Van Dijk (2006) 123.

De lezersreacties maken duidelijk dat het literaire klimaat voor de beweging van Tachtig duf en doods gevonden werd en dat de Tachtigers daar verandering in aanbrachten. Abraham Kuyper constateerde het al in 1898 in een hoofdartikel van *De Standaard*. Voor velen was het lezen van *Mei* een verademing. Het bracht opwinding en bewondering met zich mee, zoals voor Frederik van Eeden en verrukking en geluk zoals het Huib Hoogland overkwam in de feuilleton *Sint Elmsvuur* van Herman Robbers, verrassing en overrompeling bij een recensent als Linnebank. Opmerkingen van Herman Gorter zelf wijzen ook op een literair klimaat in zijn jeugd- en studentenjaren dat hij dor en doods noemde, tot Multatuli kwam en met zijn literatuur de nieuwe generatie inspireerde. Hij schreef aan Wies Cnoop Koopmans:

Multatuli is dood. Er zijn veel jaren geweest, veel te veel, waarin ik, lang en lang, honger had. Toen werd mijn ziel dor, als grond in de zomer, ik liep rond dof en moe, als een hongerig wild dier, zoekend of er ergens wat was dat ik kon eten. Toen was mijn ziel bijna gestorven. Zoo verdorde ze en verhongerde ze. [ .. ] Maar toen is hij gekomen om mij voedsel te geven en heeft mijn ziel behouden.<sup>49</sup>

Na een periode waarin vrijwel niets bijzonders gebeurde op literair gebied, klinkt des te krachtiger de aanhef van Gorters *Mei*: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'. Het is de eerste regel van de in kranten en bloemlezingen heel vaak geciteerde beginstrofe. Het merkwaardige is dat er helemaal niets bijzonders of nieuws beschreven wordt in deze strofe. Er is zelfs sprake van 'een oud verhaal'. Maar de taal was nieuw en is nog steeds nieuw, zoals de dichter Willem Wilmink in 1989 opmerkte: 'want om het alledaagse, dat wat vlak om je heen is, te beschrijven op de manier waarop Gorter het deed, dát was nieuw, en is nog steeds nieuw'.<sup>50</sup> Of zoals Kloos het al stelde in zijn inleiding op de gedichten van Jacques Perk: 'de blik van een Wordsworth kan zelfs het laagste en gewoonste onsterfelijk maken. Doch dáár-toe is een rijkere, vollere ontwikkeling nodig van de vermogens der ziel, dan den meesten zijner eerbare, leerzame navolgers beschoren is'.<sup>51</sup>

---

<sup>49</sup> Endt (1986) 150.

<sup>50</sup> Gorter (1997) 5.

<sup>51</sup> Kloos (1898) 6.

#### 8.4.5 Orkestratie

De interpretatie van Verwey is vaak geheel of gedeeltelijk overgenomen in de *Meibesprekingen* van na 1905. Balder werd sindsdien voorgesteld als een eeuwige, eenzame godheid, die zijn eigen ziel verheerlijkt en de vergankelijke Meischoonheid afwijst. Dit door Verwey bedachte thema zorgde steeds weer voor vele elkaar vaak tegensprekende interpretaties, waarin het draait om de begrippen 'onsterflijke ziel' (bijvoorbeeld Thomson en Kerssemakers<sup>52</sup>) en 'conflict tussen ziel en zinnen' (bijvoorbeeld Langeveld-Bakker<sup>53</sup>). Ook worden er wel consequenties getrokken uit de keuze die Gorter gemaakt zou hebben: keuze voor de in zichzelf gekeerde ziel, waardoor Gorter als dichter zou zijn mislukt (bijvoorbeeld De Koe<sup>54</sup>), of keuze voor het zintuiglijk leven omdat Gorter niet in staat zou zijn het zielenleven adequaat weer te geven. (bijvoorbeeld Van Eyck<sup>55</sup>). Er zijn ook andere tegenstellingen op basis van Verweys uitleg: het gedicht heeft een heidens karakter (Coster, Wytzes) tegenover het gedicht dat getuigt van Gorters 'zielverterend Godsverlangen' (Heeroma). Marsman merkt op dat Gorters erotiek niet tot zijn ziel doordringt, maar lichamelijk blijft. Binnendijk spreekt dat tegen en meent dat Gorters erotiek zich sublimeert, vergeestelijkt in 'een hunkerend verlangen' naar de gemeenschap.

Deze afstemming op de interpretatie van een gezaghebbende criticus, deze orkestratie, werd bevorderd doordat de dichtkunst vanaf Verwey transcendeerde naar hogere, geestelijke sferen. Zo schrijft Van den Akker over Nijhoffs aanvallen op de expressieve poëtica van Kloos: 'Bij het schrijven van het gedicht gaat het er niet om de emoties in woorden uit te drukken, te "vertalen", maar integendeel om ze zoveel mogelijk te elimineren of beter: te transponeren naar een ander niveau'.<sup>56</sup> Gorters Balder werd door Verwey vergeestelijkt, en niet meer als een echt Tachtiger begrip opgevat, zoals de god van Perk: 'De Godheid troont ... diep in mijn trotsch gemoed' of zoals de god van Kloos: 'Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten'.

Custers suggereert dat Verwey met zijn *Mei*-interpretatie tegelijkertijd een strategisch doel had: 'de lezer ervan te overtuigen dat de vernieuwing van de

---

<sup>52</sup> Thomson (1914) 216. Kerssemakers (1940) 113.

<sup>53</sup> Langeveld-Bakker (1934) 42.

<sup>54</sup> De Koe (1918) 402 en 481.

<sup>55</sup> Gorter (1940) XVI-XVII.

<sup>56</sup> Van den Akker (1985) 80.

Nederlandse poëzie uiteindelijk wel moest leiden tot de oprichting van *De Beweging*'.<sup>57</sup> Dorleijn stelt het wat duidelijker. Albert Verwey geeft 'aan de revolutie van Tachtig, waarvan hij deel uitmaakte, later een bovenliteraire herformulering: die beweging was in feite een geestelijke beweging die de hele menselijke ervaring heeft doortrokken'.<sup>58</sup> De poëzie van Perk, die Kloos inspireerde tot zijn zielslyriek, de lyriek die de 'zielsbewegingen' vertolkt, wordt door Verwey geestelijke lyriek genoemd.<sup>59</sup> Maar wat het meest meeklinkt in de *Mei*-interpretatie van Verwey, is Verweys nieuwe anti-Tachtiger literatuuropvatting, zoals hij die aan het begin van zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* onder de aandacht van zijn lezers brengt:

Poëzie is het besef van onszelf voor zoover we deel hebben aan het heelal-leven, maar zij kan zich niet anders uitdrukken dan in vormen die aan het aarde-leven zijn ontleend. Tijdelijkheid en eeuwigheid worden nu wonderlijk dooreengemengd. Gewaarwordingen en begrippen, waarnemingen en gedachten, voorstellingen en denkbeelden volgen elkaar op in den geest en vinden daar de woorden die eraan beantwoorden: allen zijn tijdelijk, maar zij kunnen niet dienen, tenzij de dichter ze doordringt met een element van eeuwigheid."<sup>60</sup>

Verwey vond in Balder het element van de eeuwigheid dat zich niet kon verenigen met de tijdelijkheid van Mei. En daarom trok hij de conclusie dat het gedicht in zijn opzet was mislukt. Was hij, toen hij die conclusie trok, verblind door zijn eigen, nieuwe poëticaopvatting of wilde hij doelbewust *Mei* onderwerpen aan zijn nieuw verworven poëtica-inzichten? Vestdijk merkt op dat Verwey altijd in zijn dichterschap een terugval vreesde naar het sensitivisme, 'd.i. de verzichtbaring van den subjectieven indruk. Tachtig als de grootste boeman'.<sup>61</sup> De hardnekkigheid waarmee de interpretatie van Verwey stand hield, was en is er de oorzaak van dat vele aspecten van het gedicht buiten beeld zijn gebleven. De theorie van Bourdieu bewees een goede dienst om dit proces zichtbaar te maken.

---

<sup>57</sup> Custers (1995) 310.

<sup>58</sup> Dorleijn e.a. (2009) 10.

<sup>59</sup> *De Beweging*, 1905, 1, 6.

<sup>60</sup> Verwey (1905) 9.

<sup>61</sup> Vestdijk (1965) 70.



#### **8.4.6 Beperkingen van het onderzoek**

Het onderzoek in de gedigitaliseerde dag-, week- en maandbladen, waarvan in deze dissertatie verslag wordt gedaan, is beperkt. Niet alleen is geput uit een geselecteerd bestand, maar ook waren in de periode dat ik het Delpher krantenarchief raadpleegde, van dat bestand lang niet alle jaargangen uit de periode 1889-1940 beschikbaar. Van de andere geselecteerde archieven heb ik overigens wel alle bestanden kunnen raadplegen. Het onderzoek reikt niet verder dan tot en met 1940. Een vervolgonderzoek moet duidelijk maken hoe de ontvangst verder verliep in de naoorlogse jaren.

Een andere beperking van het onderzoek is dat het zich richt op de ontvangst van één gedicht, zij het dat dit gedicht door velen uit de vooroorlogse tijd als het hoogtepunt van de beweging van Tachtig werd beschouwd. Het effect van het inzoomen op één literair werk is, dat het belangrijker wordt voorgesteld dan het in werkelijkheid was. Van Vriesland spreekt in 1939 weliswaar van 'ons nationaal bezit', toch moet verondersteld worden dat ook in de vooroorlogse jaren de schoonheid en de betekenis van dit gedicht aan miljoenen Nederlanders voorbij gegaan is en waarvan zich hooguit de eerste versregel in het collectieve geheugen genesteld heeft. Een onderzoek dat zich richt op de ontvangst van één literair werk, belemmert bovendien het zicht op veel andere literaire werken en op belangrijke literaire gebeurtenissen in de onderzochte periode. Daar staat tegenover dat het gedicht als hoogtepunt van de beweging van Tachtig in letterkundig opzicht een belangrijke representatieve waarde heeft.

#### **8.4.7 *Mei* een poëticaal gedicht**

Henriette Roland Holst merkte in 1933 op: 'Dat Gorter's jeugdgedicht *Mei* niet enkel een bevallig en bekoorlijk, een verrukkelijk poëem, maar een in zijn soort volkomen kunstwerk is, wordt heden niet meer in twijfel getrokken. [...] *Mei* behoort tot de klassieke kernschat onzer literatuur'.<sup>62</sup>

*Mei* is een in zijn soort volkomen kunstwerk... Het onderzoek toont de discrepantie aan tussen enerzijds de moeizame interpretaties, die in de loop der jaren, vaak in het voetspoor van Verwey, aan het gedicht gegeven werden

---

<sup>62</sup> Henriette Roland Holst (1933) 89.

en anderzijds de veelvuldig geciteerde, krachtig klinkende aanhef van het gedicht: Een nieuwe lente en een nieuw geluid. Er werd zelden uitgelegd dat het gedicht niet alleen vernieuwing in de literatuur heeft gebracht maar dat het die vernieuwing ook in beeld brengt. *Mei* is niet alleen maar personificatie van de lente die de natuur uit haar winterslaap wekt, maar ook de verbeelding van het gedicht zelf die met haar warme woorden de winterse kilte uit het literaire landschap verjaagt en het tot bloei brengt door alle dingen bij hun naam te noemen. Dat vertelt *Mei* de eerste keer dat ze de stroomvrouw ontmoet: 'Nu heb ik bij/ Duizende dingen al elks naam genoemd'. (*Mei* I : 760-761) en de dichter vertelt in de laatste nacht van haar bestaan, hoe en wat zij zong:

Zoo zong ze soms alleen en soms wij samen  
Als sombere bedroefde koren, namen  
Van vele dingen die ze had aanschouwd,  
Beefden nu weer van hare tong, ... (*Mei* III : 522-525)

*Mei* is een poëticaal gedicht, een gedicht over het dichten.<sup>63</sup> De taak van *Mei* zit erop: het gedicht loopt ten einde. Het wilde de mensen wakker schudden en bezielen met nieuwe, sensuele, door zintuiglijke poëzie opgewekte gevoelens. In zang I zijn er beelden die dit thema ondersteunen: de jonge veldheer staat klaar om het nieuwe geluid te brengen, een heraut klopt aan de holle poort (*Mei* I : 50-52), een prins kust de schone slaapster wakker, de menselijke ziel. Dan lopen de mensen opgericht en in het zonlicht. (*Mei* I : 955-970). Het gedicht kan gelezen worden als het verslag van een dichterlijk proces dat zich afspeelt in de psyche van de dichter. Het is geen afbeelding van de werkelijkheid maar van wat de dichter in zich voelt, hoort en ziet. Het laat zien hoe uit het onderbewustzijn van de dichter muziek en beelden opstijgen, die woorden vormen en het gedicht in de gedaante van de liefelijke *Mei* te voorschijn laten komen. Dit dichterlijk proces overkomt de dichter, verrukt hem en brengt hem in een staat van geluk. Maar hij weet ook dat het weer voorbijgaat, dat *Mei* zal sterven. Haar taak is volbracht: zij heeft lente gebracht en de dichtkunst vernieuwd.

---

<sup>63</sup> Voor andere poëtische aspecten zie Van Halsema en Schenkeveld (1980), Zevenhuijzen (1981) Van Halsema en Schenkeveld (1982) en Zevenhuijzen (2012).

Het algehele thema van *Mei* is vernieuwing van de poëzie met woorden, klanken en beelden, die zintuiglijk ervaren worden, die aards zijn, erotisch soms: *Mei* brengt zinnenstrelende, sensuele poëzie. Een commentator schreef in het *Algemeen Handelsblad* van 5 december 1916: ‘het gedicht voldeed het meest aan het verlangen naar bloeiende zintuiglijkheid dat hier te lande zoo lang onderdrukt en in de meer gebonden dichtkunst zoo zelden een uiting gevonden had’. *Mei* voorzag ook twintig jaar na eerste publicatie in een lang en diep gevoelde behoefte.

Verwey beschreef in een brief van 1892 aan Henriette Roland Holst een wandeling die hij maakte samen met Diepenbroek en Gorter. Het gesprek ging over de werkelijkheid en het gevoel. En ze waren het er alle drie over eens: ‘de werkelijkheid op zich zelf is niets, maar dat wat wij aangedaan door de werkelijkheid voelen, het gevoel en het beeld in ons, dat is het’.<sup>64</sup> Verwey was toen blijkens deze brief uit 1892 nog geheel de poëtica van Tachtig toegedaan.

Gorter schetst in zijn gedicht de vernieuwingsgedachte als de levensgang van elk mens. Hij stelt *Mei* voor als een echt mens met een scala aan menselijke gevoelens, van blijde verwachting tot berustende droefheid. Hij wist dat elke vernieuwing ook weer ten onder zou gaan. Zijn vernieuwingsdrang was zo groot dat hij voordat hij zijn *Mei* voltooid had, alweer aan een volgende vernieuwing dacht: de bundel *Verzen*, die in 1890 werd uitgegeven.<sup>65</sup> Lodewijk van Deyssel stelde Frederik van Eeden in 1890 de vraag of hij meende dat *Verzen* essentieel verschilt van *Mei*. Hij meende zelf van wel, maar Van Eeden vond wel verschil maar geen essentieel verschil.<sup>66</sup> Uit het onderzoek van deze dissertatie wordt duidelijk dat de meeste lezers *Mei* en *Verzen* op één lijn stelden, nadat de bundel *Verzen* veel meer dan *Mei* bij eerste verschijning bespot en geridiculiseerd en later door sommige *Mei*-essayisten in navolging van de negatieve interpretatie van Verwey genegeerd werd.

#### **8.4.8 *Mei* een canoniek gedicht**

Henriette Roland Holst merkt over *Mei* op dat dit nu een klassiek werk was dat in wijde kring gelezen kon worden. ‘Elke jongen en elk meisje, die hun

---

<sup>64</sup> Endt (1986) 440.

<sup>65</sup> Van Halsema en Schenkeveld (1982) 94. Zie ook Bel (2015).

<sup>66</sup> Endt (1986) 339-341.

moedertaal leerden verstaan en gevoelig zijn voor poëzie, kunnen de schoonheid van Gorter's *Mei* spontaan genieten'.<sup>67</sup> Maar de taal verandert, de maatschappij verandert en de normen en waarden veranderen.<sup>68</sup> Niet elke jongen en elk meisje zal in de eenentwintigste eeuw meer spontaan kunnen genieten van het gedicht. Toch wordt, ondanks het feit dat het literatuuronderwijs vaak niet meer canongericht is, het gedicht nog steeds gelezen. Zo vindt er vanaf 2010 een jaarlijkse voorleessessie plaats, georganiseerd door Hans Heessen, waarbij een honderdtal lezers in estafettevorm de complete *Mei* voordraagt. Naar aanleiding van de voorleessessie in 2018, die in Zutphen werd gehouden, schreef Piet Gerbrandy een essay over de *Mei* en zijn dichter.<sup>69</sup>

Ook om andere redenen kan *Mei* een canoniek werk genoemd worden. Het biedt een venster op een tijd waarin andere waarden golden en andere opvattingen over de poëzie en het leven dan nu en behoedt ons zo voor een zekere 'kwetsbare zelfgenoegzaamheid'.<sup>70</sup> Het doet een beroep op ons inlevingsvermogen door de vraag te stellen: waarom waren zoveel lezers diep onder de indruk van *Mei*? Waarom was er in die tijd zo'n grote behoefte aan dit soort poëzie? Dit onderzoek naar de receptiegeschiedenis van *Mei* is alleen al nuttig om te kunnen aantonen dat het gedicht *Mei* een levend monument is en blijft van wat eens voor vele Nederlanders de doorbreking van de taalconventie betekende, als een stralende voorjaarszon die plots het grauwe wolkendek uiteenreet en al wat gezien, gehoord en gevoeld werd, in een warme gloed zette en bezielde met nieuw elan. Men zou er onwillekeurig aan kunnen toevoegen dat Gorter ook als socialistisch dichter de *Mei*-gedachte heeft aangehouden: Hij wilde de arbeidersziel bevrijden uit de kluisters van een triest en uitzichtloos bestaan en bezielen met nieuwe gevoelens tot de geknechte arbeiders zelfbewuste en fiere mensen waren geworden, wandelend in de zon van een nieuw bestaan.

Een derde reden om *Mei* een canoniek gedicht te noemen, is dat de discussie over de betekenis ervan nog steeds, ook in de eenentwintigste eeuw, doorgaat.

---

<sup>67</sup> Henriette Roland Holst (1933) 89.

<sup>68</sup> Schram (2003) 4: 'Maar zelfs de klassieke meesterwerken kunnen zich niet onttrekken aan de wetten van de historiciteit, zoals in de receptie-esthetica is vastgesteld'.

<sup>69</sup> Gerbrandy (2018) 3-5.

<sup>70</sup> 'vulnerable smugness'. Zie Altieri (1984) 61.

Er valt nog veel te ontdekken in dit met uiterste concentratie geschreven kunstwerk.

## 9 Samenvatting

Om het populariserings- en canoniseringsproces van het gedicht *Mei* van Herman Gorter in de periode 1889-1940 te kunnen volgen zijn de vier belangrijkste instituties die daarbij betrokken zijn, onderzocht. Deze instituties zijn: 1. een aantal dag-, week- en maandbladen, 2. Voordrachtbijeenkomsten en literaire lezingen, 3. het literatuuronderwijs op middelbare scholen en 4. de *Mei*-studies.

1. Het geselecteerde digitale bestand van dag-, week- en maandbladen is onderzocht op het zoekwoord 'Gorter'. Daarbij zijn allereerst recensies onderzocht van dichtbundels, romans of toneelstukken, waarin de dichter *Herman Gorter* of het gedicht *Mei* wordt genoemd: de mentions 1. Daarnaast heb ik ook gelet op de co-mentions, de vermeldingen van namen van dichters samen met die van *Gorter* in eenzelfde recensie om na te gaan welke plaats de recensenten de dichter Herman Gorter geven tussen alle andere dichters. Ter wille van de overzichtelijkheid is het onderzochte tijdvak verdeeld in vijf decennia: 1889-1900, 1901-1910, 1911-1920, 1921-1930 en 1931-1940. Uit het onderzoek blijkt dat het gedicht vanaf 1900 erkenning krijgt in het literaire circuit. Daarna neemt het aantal mentions alleen maar toe tot het hoogste aantal in de periode 1931-1940. Geconcludeerd kan worden dat het gedicht in dit laatste tijdvak het populairst is en de meeste erkenning krijgt.

De tweede soort mentions in de periodieken zijn de Gorter-mentions in literatuur gerelateerde artikelen: de mentions 2. In het vierde decennium, 1921-1930, is een verdrievoudiging te constateren van het aantal mentions 2 vergeleken bij de vorige decennia. Ook in het laatste decennium is er een sterke toename te constateren. Het betekent dat het laatste decennium de meeste mentions 2 telt. Deze mentions tonen door de decennia heen een wisselend beeld van de beweging van Tachtig. Aanvankelijk zijn er voor- en tegenstanders maar later komt er ook bezinning op de betekenis van Tachtig en wordt benadrukt dat de dichtkunst van Tachtig het begin vormt van de moderne dichtkunst. De derde groep mentions, de mentions 3, wordt gevormd door de Gorter-mentions in niet-literatuur gerelateerde artikelen. Ook hier is een sterke stijging te signaleren in de jaren twintig. De stijging zet zich, wat minder sterk, door in het laatste decennium. Dit onderzoek geeft antwoord op

de vraag: in hoever was *Mei* bekend buiten het literaire veld. Uit de cijfers blijkt dat ook in dit opzicht de populariteit van het gedicht groeiende was.

Uit het onderzoek naar citaten uit *Mei* in de periodieken wordt duidelijk dat de eerste versregel zo vaak werd geciteerd dat deze werd ervaren als een staande uitdrukking: 'Een nieuwe lente en een nieuw geluid'. Ook hier is een sterke groei in de aantallen. Vanaf de derde periode, 1921-1930 komen er veel variaties op deze versregel. Ook wordt wel de helft van deze eerste versregel als vaste uitdrukking gebezigd: 'een nieuw geluid'. Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw werd de eerste versregel van *Mei* door de middenstand gebruikt als reclameslogan in krantenadvertenties. Ook citaten van andere versregels uit *Mei* kunnen in de periodieken teruggevonden worden. Ze worden gebruikt door columnisten, ingezonden briefschrijvers, belangrijke zegslieden uit de maatschappij en verslaggevers en komen al direct na 1900 in de dagbladen voor. Het grootste aantal andere citaten uit *Mei* is te vinden in de laatste periode.

2. De tweede institutie is die van de voordrachtbijeenkomsten en literaire lezingen. Eind jaren tachtig van de negentiende eeuw werd een nieuwe vorm van reciteren geïntroduceerd. Deze voordracht was modern, omdat ze niet retorisch was, geen weidse gebaren kende en geen galmende stemverheffing. Het was een intieme voordracht gericht op het vertolken van als persoonlijk te beleven gevoelens en deze paste uitstekend bij de moderne, individualistische dichtkunst. Een ander verschil is dat deze moderne manier van voordragen niet in besloten bijeenkomsten plaatsvond als dichtgenootschappen en rederijkerskamers maar in openbare, voor ieder toegankelijke ruimtes. Het grootste aantal voordrachtbijeenkomsten werd in het laatste decennium gehouden. Toen in de tweede helft van de jaren twintig de radio in veel gezinnen zijn intrede deed, werden er ook lezingen over en voordrachten uit *Mei* voor de radio gehouden. Literaire lezingen werden georganiseerd onder meer door afdelingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en later door de volksuniversiteiten maar ook op initiatief van uitgevers. Zowel de voordrachtbijeenkomsten als de literaire lezingen hebben een fors aandeel gehad in het populariseringsproces van *Mei*. Daar hebben de verslagen en aankondigingen in de dagbladen uiteraard aan meegewerkt.

3. De derde institutie is het onderwijs. Pas in 1908 verschenen wat meer

literatuurboeken voor het onderwijs, waarin Gorter en *Mei* werden besproken. Er zijn 90 literatuurboeken getraceerd en onderzocht. In de bloemlezingen bleken veel verschillende *Mei*-fragmenten opgenomen te zijn, hoewel de eerste strofe het vaakst werd geciteerd. Bij de literatuuroverzichten werd de classificatie van het gedicht *Mei* of de dichter Gorter nagegaan. Vrijwel altijd werd Gorter als één der belangrijkste dichters beschouwd. Enkele literatuurboeken bevatten geen *Mei*-fragment of *Mei*-bespreking op grond van christelijk-orthodoxe of pedagogisch-didactische argumenten. Mijn conclusie is dat de literatuurboeken voor het middelbaar onderwijs vooral vanaf de jaren twintig bijgedragen hebben aan het populariserings- en canoniseringsproces van *Mei*.

4. De vierde institutie is die van de *Mei*-studies. Er verschenen ook vier dissertaties over de beweging van Tachtig en over *Mei*. Er zijn in totaal 31 *Mei*-studies onderzocht. De interpretaties kunnen in vier groepen ingedeeld worden. De grootste groep wordt gevormd door de interpretaties die een tegenstelling creëren tussen Balder en *Mei*. Men ziet daarin een conflict tussen het aardse en zinnelijke versus het hemelse en geestelijke. Albert Verwey gaf in zijn *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* als eerste deze interpretatie. In het tijdschrift *De Beweging* proclameerde hij een geestelijke kunst die gericht is op een transformatie van de eerste persoonlijke gevoelsindrukken opstijgend naar de al het zijnde omvattende Idee. Sindsdien is er bij de belangrijkste dichters sprake van een transformatieproces dat de waarneming van de werkelijkheid overzet in een hogere, dichterlijke werkelijkheid, die vaak ook een metafysische of universele waarheid vormgeeft. Tegen deze achtergrond is het te begrijpen dat volgende interpreters de lezing van Verwey als uitgangspunt namen voor hun eigen interpretatie van het gedicht. De orkestratie van de *Mei*-interpretatie van Verwey had tot gevolg dat de tegenstelling of het conflict tussen de verhaalpersonen *Mei* en Balder als het belangrijkste thema werd gezien.

Uit de lezersreacties wordt duidelijk dat het gedicht werkelijk een vernieuwing bracht in de dichtkunst. Die vernieuwing bestond niet alleen uit een andere prosodie, maar vooral uit een taalgebruik dat gevoelens en emoties opriep die tot dan toe in de literatuur niet zo onder woorden waren gebracht, en dat aanvankelijk vooral door jongeren werd herkend als nieuw, modern en passend bij de nieuwe tijd.



De waarderingsgeschiedenis van *Mei* laat zien dat het gedicht aanvankelijk slechts door een kleine groep werd bewonderd en door velen werd verguisd, maar tenslotte als een klassiek werk en als een nationaal bezit werd erkend.

## 9.1 Summary

This dissertation with the title 'A new spring and a new sound' is a reception-history research of the reception of Herman Gorters *Mei* in the period 1889-1940. In order to be able to follow the processes of popularisation and canonisation of the poem *Mei* by Herman Gorter during the period 1889-1940, I have investigated the four most important institutions that are involved. These institutions are: 1. a number of daily, weekly and monthly papers; 2. recital-meetings and literary lectures; 3. literary education at secondary schools; 4. the *Mei*-studies.

1. The selected digital files of daily, weekly and monthly papers have been searched for the word 'Gorter'. Doing so the reviews of books of poetry, novels or plays in which the poet Herman Gorter or the poem *Mei* is mentioned were searched for in the first place. I have called these quotations 'mentions 1'. Besides I paid attention to the 'co-mentions', the mentioning of names of poets together with Gorter's name in the same review. This was done in order to investigate what place the reviewers assign Gorter among other poets. For the sake of overview the period of research has been divided into five decennia: 1889-1900, 1901-1910, 1911-1920, 1921-1930 en 1931-1940. My research shows that the poem gets recognition in the literary circuit since 1900. After that the number of mentions rises till the highest number in the period 1931-1940. It can be concluded that in the last period the poem is most popular and gets most recognition.

The second kind of mentions in periodicals are the Gorter-mentions in literary related articles: the mentions 2. In the fourth decennia, 1921-1930, we see a tripling of the number of mentions compared to the previous decade. In the last period there is also a strong increase. This means that the last period has the highest number mentions 2. These mentions show that there is a changing image of the 'Movement-of Eighty' throughout the decades. First there are advocates and opponents but later on there is also reflection on the meaning of 'Eighty' and it is emphasized that The Eighties are the beginning of modern poetry. The third group of mentions, the mentions-3, is formed by the Gorter-

mentions in non-literature related articles. There is also a strong increase in these mentions in the 1920s. The increase goes on in the last decade, but less sharp. This study answers the question: to what extent *Mei* was known outside the literary field. The figures show that in this respect, the popularity of the poem was growing too.

From research on quotations from *Mei* in the periodicals it becomes clear that the first line of the poem is quoted so often that this line was experienced as a set phrase: 'A new spring and a new sound'. Here is also a strong growth in numbers. From the third period, 1921-1930, we see many variations of that line. The first part is used as a set phrase: 'a new sound' as well. From the twenties of last century the first line of the poem was used by retailers in newspaper advertisements. Other quotes of *Mei* can also be found in different magazines in columns, letters to the editor, or used by important speakers or reporters and appear in daily newspapers already at the beginning of the century. The largest number of quotes from *Mei* is to be found in the last period.

2. The second institution is that of the recital-meetings and literary readings. In the late eighties of the nineteenth century a new form of recitation was introduced. This form of reciting was modern because it was not rhetorical, there were no sweeping gestures and no reverberant voice upliftments. It was an intimate recital focused on the performance of personally experienced feelings and this fitted perfectly with the modern, individualistic poetry. Another difference is the fact that this modern way of reciting did not take place in private meetings as chambers of rhetoricians, but in public buildings, accessible for everybody. The largest number of recital meetings took place in the last decade. When the wireless entered many houses in the second half of the twenties, lectures on and recitals of *Mei* were also given by radio. Literary lectures were organized a.o. by the 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' and later on by the 'Volksuniversiteiten', but also on the initiative of publishers. Both the recital meetings as the literary readings have had a considerable share in the process of popularisation and canonisation of *Mei*. Of course the reports and announcements in the daily newspapers have contributed as well.

3. The third institution is education. The first schoolbook for literature education in which *Mei* was mentioned was published in 1899. But it was only

in 1908 that some more literature schoolbooks in which Gorter and *Mei* were reviewed, were published. More than ninety literary books have been traced and investigated. In anthologies different '*Mei*-fragments' have been taken down, although the first strophe was quoted most often. In literature reviews the classification of the poem *Mei* was investigated. Nearly always Gorter was considered one of the greatest poets. In some books on literature we don't find a quote of Gorter due to the orthodox Christian view on pedagogical arguments. My conclusion is that books on literature for secondary education have contributed to the popularisation and canonisation of *Mei*.

4. The *Mei*-studies are the fourth institution. Four dissertations about the literary movement of 'De Tachtigers' ('The Eighties') were published. In total 31 '*Mei*-studies' have been researched. The interpretations can be divided in four clusters. The biggest cluster is formed by the interpretations that create an antithesis between Balder and *Mei*. It may be seen as a conflict between the earthly and sensual and the heavenly and spiritual. Albert Verwey was the first one who gave this interpretation in his '*Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst*'. In the magazine '*De Beweging*' he proclaimed a spiritual art that was aimed at a transformation of the first personal impressions of the all-embracing feelings that rise to the all-embracing Idea. Since then the most important poets speak about a transformation process that the perception of reality transforms into a higher, poetic reality, which often creates a metaphysical or universal truth too. Against this background it is to be understood that following interpreters of the poem took this version of Verwey as a starting point for their own interpretation of the poem. The orchestration of Verwey's '*Mei*-interpretation' brought on that the opposition of the conflict with the main characters of the poem, '*Mei*' and '*Balder*', was seen as the most important theme.

Reactions of readers make clear that the poem really brought a renewal in poetry. The renewal did not only consist of another prosody, but especially of an usage that incited feelings and emotions which had not been put into words before and which were recognized as new, modern and matching to a new time first especially by younger people .

The history of appreciation of *Mei* shows that in the beginning the poem was only admired by a small group and was abused by many, but in the end it was recognized as a national inheritance.



## 10 Bibliografie

- Adama van Scheltema, C.S. (1907) *De grondslagen eener nieuwe poëzie. Proeve tot een maatschappelijke kunstleer tegenover het naturalisme en anarchisme, de Tachtigers en hun decadenten*. Rotterdam: W.L. en J. Brusse.
- Akker, W.J. van den (1985), *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poetica*. Utrecht: Veen.
- Akker, Wiljan van den en Gillis Dorleijn (2000), 'Hoe lang duurt Tachtig? Reproductie van normen en literatuurgeschiedschrijving'. In: Korthals Altes en Schram, *Literatuurwetenschap tussen betrokkenheid en distantie*, Assen: Van Gorcum, 1-14.
- Albach, Ben (1967), 'Dr. Willem Cornelis Royaards'. In: *Willem Royaards. Enige facetten van de kunstenaar Willem Royaards gevolgd door een overzicht van zijn toneelactiviteiten*, Amsterdam: Toneelmuseum, 3-20.
- Alphen, Ernst van en Maaïke Meijer (red.) (1991), *De canon onder vuur. Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam: Van Gennep.
- Altieri, Charles (1984), 'An Idea and Ideal of a literary Canon'. In: Robert von Hallberg, *Canons*. Chicago/London: The University of Chicago Press. 41-64.
- Anbeek, Ton (1990), *Geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Beijert, Ruth (1997), *Van Tachtiger tot Modernist. Het Gezellebeeld in de Nederlandse kritiek 1897 – 1940*. Groningen: Passage
- Bel, Jacqueline (1993), *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bel, Jacqueline (2015), *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Berg, W. van den (1984), 'Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus'. In: Marijke Spies (red.), *Historische letterkunde*, Groningen: Wolters-Noordhoff. 151-170.
- Berg, Willem van den & Piet Couttenier (2009), *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bergh, Herman van de (1928), *Nieuwe Tucht*. Amsterdam : De Spieghele.
- Bevers, Ton (1990), 'Cultuurspreiding en publieksbereik. Van volksverheffing tot marktstrategie. In: M.C. Westen (red), *Met den tooverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief. Met den tooverstaf van ware kunst*. Leiden: uitg. Martinus Nijhoff. 127-150.
- Binnendijk, D.A.M. (1939), 'Een studie over Herman Gorter. H. Marsman: Herman Gorter'. In: D.A.M. Binnendijk, zin en tegenzin. Amsterdam: J.M.Meulenhoff. 141-156
- Binnewiertz, W.J.M.I. (1899), 'Moderne poëtië'. *De Katholiek*. 116, 9 e.v.
- Boekenweekgeschenk 33. *Herinneringen aan Nederlandsche schrijfsters en schrijvers bijeengebracht ter gelegenheid van de Nederlandsche boekenweek 29 april – 6 mei 1933*. Amsterdam: Vereeniging ter bevordering van de Belangen des Boekhandels.
- Boekholt, P.Th.F.M. en E.P. de Booy (1987), *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

- Boon, Ton den (2003), *Maar ik zal heerlijk in mijn vers herrijzen. Allusies op het werk van Willem Kloos*. Varik: De Weideblik.
- Borel, Henri (1900), *Het zusje*. Amsterdam: P.N. van Kampen en Zn.
- Bosmans, J. (1988), 'Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland (1918-1940). In: Th. van Tijn, P. de Rooy, D. Damsma (red.) *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten: Haan. 398-443.
- Bourdieu, Pierre (1985), 'The market of symbolic goods'. In: *Poetics* 14, 13-44.
- Bourdieu, Pierre (1989), 'Questions of method'. In : Elrud Ibsch, Dick Schram, Gerard Steen, *Empirical Studies of Literature. Proceedings of the Second IGEL-conference*. Amsterdam: Rodopi, 19-36.
- Bourdieu, Pierre (1994), *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld*; vert. [uit het Frans] door Rokus Hofstede. Amsterdam: Van Gennep.
- Boven, Erica van (2015), *Bestsellers in Nederland 1900-2015*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Boven, Erica van, Koen Rymenants, Mathijs Sanders & Pieter Verstraeten (2012), 'De middelbrow schrijft terug'. In: *Spiegel der Letteren* 54 (3) 287-291.
- Braak, Menno ter/E. du Perron (1967), *Briefwisseling 1930-1940*, deel IV, Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Braak, Menno ter (1980), 'Prisma of dogma'. in: *Verzameld Werk I*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Brandt Corstius, J.C. (1934), *Herman Gorter, een bijdrage tot de kennis van zijn leven en werk*. Amsterdam: uitgevers mij. Contact.
- Brandt Corstius, J.C. (1946), *Duel om het Dichterschap. Herman Gorter en de School van Verwey*. 's-Gravenhage: *De Vrije Bladen*, 18, 3.
- Brill, Paul (red), (1995), *Opmaat van een nieuwe eeuw. Hoofdstukken uit het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Brink, Jan ten (1897), *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Amsterdam: Elsevier.
- Brink, Jan ten (1904), *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën, 1830-1900, 3<sup>e</sup> deel, 2<sup>e</sup> druk, grootendeels herzien door den auteur ; verder verzorgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer*. Rotterdam: D. Bolle.
- Byvanck, W.G.C. (1898), 'Herman Gorters School der Poëzie'. In: *De Gids* 62, 166-180.
- Carelsen, Geertruida (1933), *Herinneringen*. Tweede bundel. Haarlem: Tjeenk Willink.
- Charivarius (1986), *Rid- en Runders en andere verzen*, samengesteld en toegelicht door Robert-Henk Huizinga met een inleiding van Kees Stip. Amsterdam: Sijthoff.
- Coenen, Frans (1979), *Studiën van de Tachtiger beweging*. Utrecht: Reflex.
- Coenen, Frans (1927), 'Herman Gorter t' In: *Groot Nederland. Maandschrift van den Nederlandschen Stam*, 25 deel II. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 329-332.
- Coster, Dirk (1920), 'De ontwikkeling der moderne Nederlandsche litteratuur'. In: Dirk Coster, Paul Celin, dr F.M. Huebner, Douglas Goldring en Romano Guarnieri, *De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren*. Arnhem: Van Loghum Slaterus & Visser, 15-70.
- Custers, Lucien (1995), *Dáár was de bron. De Beweging van Tachtig in de ogen van Verwey*. Maarsen: De Ploeg.

- Dekker, G. (1926), *Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeuw*. Groningen/Den Haag: Wolters.
- Deyssel, Lodewijk van (1901), 'De oude garde en de jongste school'. In: Lodewijk van Deyssel, *Verzamelde opstellen*. Tweede bundel. Tweede druk. Amsterdam: Scheltema en Holkema's boekhandel, 185-188.
- Diepenbrock, Alphons (1950), 'Melodie en Gedachte of de muziek in de intellectueele evolutie'. In: *Verzamelde geschriften van Alphons Diepenbrock* bijeengebracht en toegelicht door Eduard Reeser in samenwerking met Thea Diepenbrock. Utrecht-Brussel: Het Spectrum, 28-45.
- Dijk, Nel van (1994), *De politiek van de literatuurkritiek. De reputatieopbouw van Menno ter Braak in de Nederlandse letteren*. Delft: Eburon.
- Dijk, Nel van (2006), 'Tussen professionalisering en verzuiling. Kunstkritiek in de Nederlandse dagbladders tijdens het interbellum'. In: Gillis J. Dorleijn en Kees van Rees (red.), *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt, 123-141.
- Dijkstra, Katinka (1989), 'Canonvorming in de literaire communicatie. Indicatoren voor de analyse van de literair-kritische canon'. In: *Spektator*, jrg 18 (1988-1989) p. 159-168.
- Dodde, N.L. (1983), *Het Nederlandse onderwijs verandert. Ontwikkelingen sinds 1800*. Muiderberg: Coutinho.
- Donker, Anthonie (1929), *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)*. Utrecht: De Gemeenschap.
- Doorman, Maarten (2004), *Kiekertak en Klotterboeke. Gedachten over de canon*. Amsterdam: Vossiuspers, Universiteit van Amsterdam.
- Dorleijn, Gillis J. (2002), 'Weerstand tegen de avantgarde in Nederland'. In: Hubert F. van den Berg en Gillis J. Dorleijn (red) *Avantgarde! Voorhoed? Vernieuwingsbeschouwingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*. Nijmegen: Vantilt, 137-155.
- Dorleijn, Gillis J. (2010), 'De jaren dertig bestaan niet! Verkenning van een literaire ruimte'. In: Koen Rymenants, Kris Humbeck, Jan Robert, Jan Stuyck (red.), *Literatuur in crisis. De Vlaamse en Nederlandse letteren in de jaren dertig*. Antwerpen: AMVC-Letterenhuis, 18-41.
- Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees (redactie) (2006), 'Het Nederlandse literaire veld 1800-2000'. In: *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt, 15-37.
- Dorleijn, Gillis J. en Wiljan van den Akker (2006), 'Literatuuropvattingen als denkstijl. Over de verbreiding van normen in het literaire veld rond 1900'. In: Gillis J. Dorleijn en Kees van Rees (redactie), *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Nijmegen: Van Tilt, 91-122.
- Dorleijn, Gillis J., Dirk de Geest, Koen Rymenants & Pieter Verstraeten (2009), 'Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig. Een panorama'. In: Gillis J. Dorleijn, Dirk de Geest, Koen Rymenants en Pieter Verstraeten (red.) *Kritiek in crisistijd*. Nijmegen: Vantilt.

- Dunk, H.W. von der (1988), 'Nederland ten tijde van de eerste wereldoorlog'. In: Th. van Tijn, P. de Rooy, D. Damsma (red.) *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten: Haan.
- Endt, Enno (1968), 'Gorter en zijn uitgever Versluys'. In: *De Gids* 131, 117-129.
- Endt, Enno (1986), *Herman Gorter Documentatie*. Tweede, zeer vermeerderde druk. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Endt, Enno (1990), *Het festijn van Tachtig. De vervulling van heel grote dingen scheen nabij*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Enka (1901), Boekbeoordeling. In: *Ons Tijdschrift*, 5, 439-441.
- Erens, Frans (1958), *Vervlogen jaren*. Vervolledigd uitgegeven en van aantekeningen voorzien door Harry G.M. Prick met een inleiding van Anton van Duinkerken [Zwolse drukken en herdrukken voor de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden, nr 29] Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Erenstein, R.L. (1996), 'Zomerspelen in Laren onder leiding van Royaards en Verkade. Het begin van het moderne theater'. In: R.L. Erenstein (hoofdred.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 552-559.
- Essen, Mineke van (2006), *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding van onderwijzer(es) vanaf 1800*. Amsterdam, SUN.
- Everard, Myriam (1989), 'Poelman', Annette Wiewa Luka. In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.
- Eyck, P.N. (1930), 'Een halve eeuw Noord-Nederlandsche poëzie. Eerste periode. V Herman Gorter 1 (Mei)' In: *Leiding* I, 166-190.
- Eyck, P.N. van (1935), 'De ontstaanstijd van Gorter's Mei'. In: *De Nieuwe Taalgids*, 29, 223-228.
- Eyck, P.N. (1964), 'Herman Gorter 1883-1897'. In: *Verzameld Werk* deel VII, Amsterdam: Van Oorschot, 69-474.
- Fens, Kees (1995), 'In het licht van een nieuwe tijd'. In: Paul Brill (red.) *Opmaat van een nieuwe eeuw. Hoofdstukken uit het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam: Meulenhoff, 98-113.
- Fokkema, D.W. (1985-1986), 'De canon als kritisch en didactisch instrument. Een kritische analyse'. In: *Spektator* 1, 5-15.
- Fokkema Douwe en Elrud Ibsch (1992), *Literatuurwetenschap wetenschap en cultuuroverdracht*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Fontijn, Jan (1999), *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*. Amsterdam: Querido.
- Furstner, H. (1980), 'Publiciteit en propaganda: Van Paleis voor Volksvlijt naar RAI'. In: *Jaren weten meer dan boeken, Opstellen over de geschiedenis van de Koninklijke Uitgeversbond ter gelegenheid van zijn honderdjarig bestaan*. Baarn: Bosch & Keuning, 106-107.
- Gerbrandy, Piet (2018), 'Nieuw luisteren'. In: *De Gids*, 181, 5, p. 3-5.
- Goedegebuure, Jaap (2001), *Het essay in de Nederlandse literatuur in de twintigste eeuw*. In: *Nederlandse Letterkunde* 6, 369-380.



- Gorter, Herman (1909), *Mai. Ein gedicht von Herman Gorter aus dem Holländisches übersetzt von Max Kolinsky*. Leipzig: Maas & Van Suchtelen.
- Gorter, Herman (1940), *Mei. Een gedicht*. [Bibliotheek der Nederlandse letteren] Amsterdam: N.V. Uitgevers-mij. 'Elsevier'.
- Gorter, Herman (1949a), 'Kritiek op de literaire beweging van 1880 in Holland (1898-1899)'. In: *Verzamelde werken*, deel III. Bussum/Amsterdam: C.A. J. van Dishoeck/Em. Querido.
- Gorter, Herman (1949b), 'Socialistische Verzen'. In *Verzamelde Werken*, deel II. Bussum/Amsterdam: C.A.J. van Dishoeck/Em. Querido.
- Gorter, Herman (1966), *Verzamelde lyriek*. Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Gorter, Herman (1997), *Mei, een gedicht*. Met een inleiding van Willem Wilmink. Amsterdam: Bert Bakker.
- Gorter, Herman (2002), *Mei, een gedicht*. Uitgegeven naar de eerste druk uit 1889. Bezorgd door Enno Endt en Mary Kemperink. Amsterdam: Van Oorschot.
- Gravesande, G.H. 's- (1955), *De geschiedenis van De Nieuwe Gids. Brieven en documenten bijeengebracht door*, Arnhem: Van Loghum Slaterus.
- Greve, D.H.E. (1933), *Geschiedenis der leeszaalbeweging in Nederland*. 's-Gravenhage: uitgeversfonds der bibliotheekverenigingen.
- Greve, D.H.E. (1906), *Openbare leesmusea en volksbibliotheken*. Amsterdam: Maas en Van Suchtelen.
- Hagers, Pieter (1990), *Het doel der Vereeniging is vereniging. 175 jaar Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, 1815-1990*. Zwolle: Waanders.
- Hall, J.N. (1890), 'Letterkundige Kroniek'. In: *De Gids* 54, 592-596.
- Hall, J.N. van (1894), *Dichters van dezen tijd 1882-1894. Gedichten bijeengebracht door*. Amsterdam: P.N. van Kampen.
- Halsema, J.D.F. van en Margaretha H. Schenkeveld (1980), 'Het proëmium van Mei II'. In: *Voortgang van het onderzoek in de subfaculteit Nederlands aan de Vrije Universiteit*, I, 57-62. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Halsema, J.D.F. van en Margaretha H. Schenkeveld (1982), 'Nieuwe zinnen. Over Gorter's *MEI*, Derde zang'. In: *Voortgang van het onderzoek in de subfaculteit Nederlands aan de Vrije Universiteit*, III, 83-97. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Hartmans, Rob (2002), *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Hauser, Otto (1901), *Die Niederländische Lyrik von 1875-1900. Eine Studie und Übersetzungen*. Grossenhain: Baumert & Ronge.
- Heeroma, K. (1935) 'Gorters dichterschap'. In: *Stemmen des Tijds*, 1935, 24, 72-76
- Heijermans, Ida (1919), *Onze jongeren en de moderne literatuur. Een paedagogisch-critische beschouwing*. Baarn: Hollandia-drukkerij.
- Herrnstein Smith, Barbara (1984), 'Contingencies of Value'. In: Robert von Halberg (ed), *Canons*. Chicago: The University of Chicago, 5-39.
- Heynders, Odile (1995), 'De toekomst van poëtica-onderzoek: Problemen van een reconstructieve-institutionele benadering'. In: *Spektator*, 24, 1, 3-20.
- Hugenholtz, R.A. (1904), *Gorter's Mei*. Amsterdam: Versluys.

- Huygens, G.W. (1945), *De Nederlandse auteur en zijn publiek. Een sociologisch-literaire studie over de ontwikkeling van het letterkundig leven in Nederland sedert de 18<sup>e</sup> eeuw*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Huyghe, Henri (1974), *Mei van Herman Gorter gewikt en gewogen ... een vergelijkend onderzoek naar de interpretaties*. Leiden: E.J. Brill.
- Ibsch, Elrud (1981), 'Receptie-onderzoek en literatuurgeschiedenis'. In: H. van Gorp, R.Ghesquire, R.T.Segers (eds), *Receptie-onderzoek, mogelijkheden en grenzen*. Leuven: Acco, 31-52
- Janssen, Suzanne (1994), *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Hilversum: Verloren.
- Janzen, Jan Willem Peter (2013), *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos (1859-1888)*. Deel I. Amsterdam: S.I. s.n.
- Jong, K.H.E. de (1927), *Heeft letterkundige kritiek waarde? 's-Gravenhage*: Van Stockum & Zoon.
- Jonge, J.A. de (1988), 'Het economische leven in Nederland 1895-1914'. In: Th. van Tijn, P. de Rooy, D. Damsma (red.), *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten: De Haan, 245-276.
- Jongstra, Atte (1985), 'Een andere smaak onder de koks en gasten? Een boeken top-99 uit 1891'. In: Peter J.A. Winkels e.a. (red.) *Ten tijde van de Tachtigers. Rondom De Nieuwe Gids 1880-1895*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 131-135.
- Joosten, Jos (2009), 'Onttichting'. In: Lizet Duyvendak en Saskia Pieterse (red.) *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*. Tekstbundel. Hilversum: Verloren, 58-63.
- Joosten, Jos (2012), 'Dertig jaar in de neerlandistiek (1980-2010). Een kwantitatieve verkenning.' In: *Internationale Neerlandistiek*, jaargang 2012, 281-234.
- Keizer, Madelon de (2017), *Als een meeuw op de golven. Albert Verwey en zijn tijd*. Amsterdam: Prometheus.
- Kersemaekers, J.W. (1940), 'Gorters Mei: Hoogte, diepte en bezinning in het 80er dichterschap'. In: *Roeping*, 19, 28-41 en 102-113.
- Klerk, C.R. de (1902), 'Verzen zeggen'. In: C.R. de Klerk e.a. (red.) *Van Onzen Tijd 2*, 142-145.
- Kloos, Willem en Albert Verwey (1886), *De onbevoegdheid der Hollandsche literaire kritiek*. Amsterdam: W. Versluys.
- Kloos, Willem (1898), *Veertien jaar literatuurgeschiedenis 1880-1893*. Tweede deel. Amsterdam: S.L. van Looy.
- Kloos, Willem (1909), *Jacques Perk en zijn beteekenis in de historie der Nederlandsche literatuur*. Amsterdam: S.L. van Looy.
- Kloos, Willem (1986), *Zelfportret. Samengesteld en van aantekeningen voorzien door Harry G.M. Prick*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Knuttel, J.A.N. (1937), 'Maatschappelijke grondslagen van de Nieuwe-Gidsbeweging'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 56,7-27.

- Knuvelde, Gerard (1976), *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, deel IV. vijfde, geheel herziene druk. Den Bosch: Malmberg.
- Koe, A.C.S. de (1918), 'De wending van individualisme tot gemeenschapsgevoel'. In: *Leven en Werken*, 1918, 385-402 en 481-504.
- Kolinsky, Max (1909), *Mai. Ein Gedicht von Herman Gorter* aus dem Holländischen übersetzt von Max Kolinsky. Leipzig: Maas en Van Suchtelen.
- Koppenol, Johan (2004), 'Tritons en gaslicht. Verbeelding, realisme en actualiteit bij Gorter.' In: Ad Zuiderent, Ena Jansen en Johan Koppenol (red.). *Een rijke bron. Over poëzie*. Groningen: Historische uitgeverij, 65-75.
- Koster, Edward, B. (1904), *Over navolging en overeenkomst in de literatuur*. Wageningen: Johan Pieterse.
- Kraan, R.G.K. (1962), *Ons Tijdschrift 1896-1914. Een literair-historisch onderzoek*. Groningen: Wolters.
- Langeveld-Bakker, T.J. (1934), *Herman Gorter's dichterlijke ontwikkeling*, Groningen: J.B. Wolters.
- Lansberg, Ph. A. (1924), *Proeve eener descriptieve methodiek van het onderwijs in de Nederlandsche letterkunde aan de scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs in Nederland*. Groningen/Den Haag: J.B. Wolters.
- Leeuwe, H.H.J. de (1996), 'Willem Royaards ontvangt een ere-doctoraat van de Rijksuniversiteit van Utrecht'. In: R.L. Erenstein, *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 580- 585.
- Leijnse, Elisabeth (2015), *Cécile en Elsa. Strijdbare freules, Een biografie*. Breda: De Geus.
- Lente, Dick van en Onno de Wit (1992), 'Machines en lezers. Technische ontwikkeling en de groei van het lezend publiek in de negentiende eeuw'. In: Henk Kleijer, Ad Knotter en Frank van Vree (red.), *Tekens en teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen*, Sociaal Wetenschappelijke Studies. Amsterdam: Amsterdam University Press, 81-93.
- Leopold. J.A. (1918), 'Levensbericht van L. Leopold'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde (1918)*. DBNL.
- Liagre Böhl, Herman de (1996), *Met al mijn bloed heb ik voor u geleefd. Herman Gorter 1864-1927*. Amsterdam: Balans.
- Maas, Nop (1986), *De Nederlandsche Spectator. Schetsen uit het letterkundig leven van de tweede helft van de negentiende eeuw*. Utrecht/Antwerpen: Veen.
- Maas, Nop (1989), *De literaire wereld van Carel Vosmaer*. 's-Gravenhage: SDU-uitgeverij.
- Mak, Geert (1999), *Kleine geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Mandemakers, Kees (1995), *HBS en Gymnasium, ontwikkeling, structuur, sociale achtergrond en schoolprestaties, Nederland, circa 1800-1968*. Amsterdam: Stichting beheer IISG.
- Margadant, S.W.F. (1934), *Geschiedenis van het letterkundig genootschap Oefening kweekt kennis 1834-1934*. Den Haag: Leopold.
- Marsman, H (1937), *Herman Gorter: aantekeningen bij zijn poëzie*. Amsterdam: Querido.

- Marsman, H. (1963a), 'Herman Gorter [1936-1937]'. In: *Verzameld Werk, poëzie, proza en kritisch proza*. Amsterdam: Em. Querido, 647- 682.
- Marsman, H. (1963b), 'Zelfportret van J.F. [1932-1937]'. In: *Verzameld werk, poëzie, proza en kritisch proza*. Amsterdam: Em. Querido, 321-398.
- Marx, William (2008), *Het afscheid van de literatuur, de geschiedenis van een ontwaarding, 1700-2000*. Amsterdam: Querido.
- Mathijssen, Marita (1992), 'De bril van Tachtig'. In: *De Negentiende Eeuw* 16,1, 37-40.
- Mathijssen, Marita (2018), *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit*. Amsterdam: Balans.
- Matsier, Nicolaas (1995), 'De eeuw van de erker'. In: Paul Brill (red) *Opmaat van een nieuwe eeuw. Hoofdstukken uit het fin-de-siècle*. Amsterdam: Meulenhoff, 7-24.
- Meijer, Maaïke (1989), *De lust tot lezen. Nederlandse dichters en het literaire systeem*. Utrecht: Sara/Van Gennep.
- Michaël, Hubert (1965), *Willem Kloos, zijn jeugd, zijn leven. Een bloemlezing uit zijn gehele oeuvre*, ingeleid en samengesteld door Hubert Michaël. Den Haag: Bert Bakker/Daamen N.V.
- Moltzer, H.E. (1896), *Het kunstbegrip der Nieuwe-Gids-School. Nagelaten rede*. Alkmaar: M.N.J. Moltzer.
- Mont, Pol de (1891), 'Vijf hedendaagsche dichters, I, Herman Gorter'. In: *Dietsche Warande* 4, 496-503.
- Mont, Pol de (1896), *Sedert Potgieters dood. Verzen van Noord- en Zuidnederlandsche dichters 1875-1897 bijeengebracht door*, Zwolle: Tjeenk Willink.
- Mont, Pol de (1898), *Inleiding tot de poëzie. Schets van een moderne poëtië in vier boeken*. Groningen: J.B. Wolters.
- Mont, Pol de (1908), *Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche dichters*. Zwolle: Tjeenk Willink.
- Mooij, J.J.A. (1985-1986), 'Noodzaak en mogelijkheden van canonvorming'. In: *Spektator* 15, 23-31.
- Moolenaar, David en Herman Poort (1909), *Nederlandsche verskunst. Kritische Studiën*. eerste deel. Zeist: Boogaerdt.
- Moor, J.C. de (1918), 'Gorter's oude en nieuwe Muziek'. In: *Stemmen des tijds. Maandschrift voor Christendom en Cultuur*, 7 dl II, 1-25.
- Moor, Wam de (1986), 'Een piano vol appelen. Stemmen uit het grijze verleden van de literatuurdidactiek II 1918-1940'. In: *Levende Talen* 73, 378-384.
- Naeff, Top (1947), *Willem Royaards. De tooneelkunstenaar in zijn tijd*. 's-Gravenhage : D.A. Daamen.
- Nauta, G.A. (1909), 'De "windhengst" uit Gorter's Mei'. In: *De Navorscher*, 58, 333-334.
- Nietzsche, F.W (1977a), 'Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik'. In: Friedrich Nietzsche, *Werke in drei Bänden*. Herausgegeben von Karl Schlechta. Erster Band. München: Carl Hanser, 7-135.

- Nietzsche, F.W. (1977b), 'Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben'. In: Friedrich Nietzsche, *Werke in drei Bänden*. Herausgegeben von Karl Schlechta. Erster Band. München: Carl Hanser, 209-285.
- Nietzsche, F.W. (1977c), 'Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen'. In: Friedrich Nietzsche, *Werke in drei Bänden*. Herausgegeben von Karl Schlechta, Zweiter Band. München: Carl Hanser, 275-561.
- Nijhoff, Martinus (1961), *Verzameld Werk, deel 2*. Amsterdam: Bert Bakker/ G.A. van Oorschot.
- Nouhuys, W.G. (1902), 'Herman Gorter, De School der Poëzie'. In W.G. Nouhuys, *Uren met schrijvers. Studiën en critieken*. Amsterdam: Holkema & Warendorf, 199-210.
- Oerlemans, Frans (2013), *De Amsterdamse jaren van Willem Kloos (1889-1900)*. Deel II. Amsterdam: S.I. s.n.
- Ohmann, Richard (1984), 'The shaping of a Canon: U.S. Fiction, 1960-1975'. In: Robert von Hallberg (ed), *Canons*. Chicago: The university of Chicago Press, 377-401.
- Oliveira, E. d' (1909) *De mannen van 80 aan het woord. Een onderzoek naar enkele beginselen van de "Nieuwe-Gids"-school*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.
- Oosterholt, Jan (2004), *De bril van Tachtig. Het beeld van de 19<sup>e</sup>-eeuwse Nederlandse dichtkunst*. Amsterdamse Historische Reeks. Kleine serie, deel 45. Amsterdam: Stichting Amsterdamse Historische Reeks.
- Oostrom, Frits van, *Een zaak van alleman. Over de canon, schoolboeken, docenten en algemene ontwikkeling*. Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2007.
- Oversteegen, J.J. (1978), *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Genneep.
- Oversteegen, J.J. (1982), *Beperkingen. Methodologische recepten en ander vooronderstellingen en vooroordelen in de moderne literatuurwetenschap*. Utrecht: HES uitgevers.
- Pieterse, Saskia (2009), 'Gij moogt niet schrijven, ik wil het niet, ik wil het niet': het revolutionaire streven van de Tachtigers. In: *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*. Handboek. Hilversum: Verloren, 31-44.
- Pleij, Herman (1989), 'De Vooy's, Letterkundige in deeltijd'. In: *Literatuur* 6, 341-344
- Prampolini, Giacomo (1927), *La Letteratura Olandese e Flammingsa (1880-1924)*. Roma: A. Stock.
- Prinsen, J. (1916), *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Proost, K.F. (1948), 'Radio'. In: K.F. Proost en Jan Romein (red.), *Radio in geestelijk Nederland*. Deel I Onderwijs, Radio, Wijsbegeerte, Godsdienst, Kunst en Letteren. Amsterdam/Antwerpen: Kosmos, 47-73.
- Querido, Is (1912), *Geschreven portretten*. Amsterdam: L.J. Veen.

- Ravesteijn, W. van (1928) *Herman Gorter. De dichter van Pan. Een heroïsch en tragisch Leven*, Rotterdam: W.L. & J. Brusse.
- Rees, C.J. van (1986), *Literary Theory and Criticism, Conceptions of Literature and their Application*. Groningen: S.I. s.n.
- Rees, C.J. van (1987), 'How reviewers reach consensus on the value of literary works'. In: *Poetics* 16, 275-294.
- Rees, C.J. van en G.J. Dorleijn (1994), 'Literatuuropvattingen in het literaire veld: over de integratie van twee benaderingen'. In: *Spektator. Tijdschrift voor neerlandistiek*, 23, 91-114.
- Robbers, Herman (1919), *Sint-Elmsvuur*. Amsterdam: Elsevier.
- Robbers, Herman (1922), *De Nederlandsche Litteratuur na 1880*. Amsterdam: Elsevier.
- Roland Holst, H. e.a. (1928), *In Memoriam Herman Gorter*. Brussel/Maastricht: A.A.M. Stols.
- Roland Holst, H. (1932), 'De schoonheid van Herman Gorters poëzie'. In: *De Gids*, 207-223.
- Roland Holst, H. (1933), *Herman Gorter*. Amsterdam: Em. Querido's uitgevers-mij.
- Rooy, Piet de (2002), *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*. Amsterdam: Metz & Schilt.
- Rosengren, K.E. (1981), 'Measurement of Invariance and Change in the Literary Milieu: Sweden in the 1880's and the 1960's'. In: Helmut Kreuzer und Reinhold Viehoff (red.), *Literaturwissenschaft und empirische Methoden*. Göttingen Vandenhoeck und Ruprecht. 52-73.
- Rosengren, Karl Erik (1968), *Sociological Aspects of the Literary System*. Stockholm: Lund Berlingska Boktryckeriet.
- Rosmalen, Jos van (1977), 'Economische wederwaardigheden van boekhandel en uitgeverij tussen de jaren 1877 en 1927'. In: D. van der Stoep (red.), *Het lam voor de glazen. Opstellen over een eeuw boekbedrijf 1877-1977*, Baarn: Amboboeken, 128-153.
- Ruiter, Frans de en Wilbert Smulders (1996) *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Salomons, Annie (1926), 'Gorter's Mei'. In: Annie Salomons, *Over mooie boeken. Letterkundige opstellen*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkooper lectuur, 43-51.
- Sanders, Mathijs (2002), *Het spiegelend venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*. Nijmegen: Vantilt.
- Sanders, Mathijs (2014), 'Beweren of bewijzen. Modellen in de Nederlandse literatuurkritiek rond 1917'. In: *Nederlandse letterkunde* 19, 3, 205-228.
- Schenkeveld-van der Dussen (hoofdredacteur), (1993), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Schmidt, Ricarda (2007), 'Der Literarische Kanon: ein Organ des Willens zur Macht oder des Gewinns an Kompetenzen?' In: Nicholas Saul und Ricarda Schmidt, *Literarische Wertung und Kanonbildung*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 9-21.
- Schneiders, Paul, (1990), *Lezen voor iedereen*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum

- Schot, J.W. en Albert de la Bruhèze (1998), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, I Techniek in ontwikkeling, waterstaat, kantoor en informatietechnologie*. Zutphen: Walburg Pers.
- Schram, Dick (1992), 'De canon vanuit empirisch perspectief'. In: *Spiegel der Letteren* 3 en 4, 245-265.
- Schram, Dick (2003), 'De canonisering als literair handelen en onderzoeksobject'. In: *Tsjip/Letteren*, 13, 3-7.
- Schuursma, Rolf (2000), *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930*. Amsterdam: Balans.
- Stoep, D. van der (1977), 'Over honderd jaar vak- en standsorganisatie'. In: D. van der Stoep (red.), *Het lam en de glazen*. Baarn: Amboboeken, 153-175.
- Stuiveling, G. (1934), *Versbouw en ritme in de tijd van '80*, Groningen, Den Haag, Batavia: J.B. Wolters uitgevers-maatschappij N.V.
- Stuiveling, G. (1981), *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*, Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Thomson, J.Jac. (1914), Gorters Mei. In: W.J. Aalders e.a. (red.), *Stemmen des Tijds* 4, 201-219.
- Thys, Walter (1956), *De kroniek van Tak. Brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw*. Amsterdam/Antwerpen:
- Tijn, Th. van (1988), 'Het sociale leven in Nederland 1875-1895'. In: Th. van Tijn, P. de Rooy, D. Damsma (red.), *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten: De Haan, 277-300.
- Timmerman, Aegidius (1983), *Tim's herinneringen*. Met een nawoord en voorzien van aantekeningen, bezorgd door Harry G.M. Prick. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Velde, Henk te (1998), 'Herenstijl en burgerzin. Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw'. In: Remieg Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen: Kok Agora, 157-185.
- Verdaasdonk, Hugo, (1983), 'Literaire kwaliteitshierarchieën in boeken ten behoeve van het onderwijs in de Nederlandse literatuur'. In: *Spektator*, 1983, 13, 4, 233-255.
- Verdaasdonk, Hugo, (1985). 'Empirical sociology of literature as a non-textually oriented form of research'. In: *Poetics* 14, 173-185.
- Vergeer, Charles (1981), 'Drogon I'. In: *Maatstaf*, 1981, 29, 46-63.
- Verwey, Albert (1889), Boekbesprekingen. In: *De Nieuwe Gids* 4, 215-222.
- Verwey, Albert (1905a), *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst*. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.
- Verwey, Albert (1905b), 'Inleiding'. In: *De Beweging* I, 1, 1-10.
- Verwey, Albert (1916), 'Herman Gorter: 'Van Mei tot Pan''. In: *De Beweging* 12, dl 4. 228-232.
- Vestdijk, S. (1965), *Albert Verwey en de idee*, Amsterdam: Polak & Van Gennep.
- Vestdijk, S. (1966), 'Gorter's verstening'. In: *Muiterij tegen het etmaal 2 poëzie en essays*. Den Haag: uitg Bert Bakker/Daamen N.V, 11-15.
- Vonderen, Barbara van (2013), *Deftig en ondernemend. Amsterdam 1870-1910*, Amsterdam: Meulenhoff.

- Vooyo, Is. P. de (1905), 'De dichter Herman Gorter'. In: *De Beweging* I, 4. 125-164.
- Vree, Frank van (1992), 'Massapers en modernisering. De pers als spiegel en oorzaak van maatschappelijke veranderingen'. In: Henk Kleijer, Ad Knotter en Frank van Vree (red.), *Tekens en Teksten. Cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen* [Sociaal Wetenschappelijke Studies]. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vries, Joh. de (1988), 'Het economisch leven in Nederland 1918-1940'. In: Th. van Tijn, P. de Rooy, D. Damsma (red.), *Geschiedenis van het moderne Nederland. Politieke, economische en sociale ontwikkelingen*. Houten: De Haan, 360-398.
- Vrij en ongebonden. 50 jaar NCRV. Met bijdragen van H. Algra, dr. C. Rijnsdorp en Ben van Kaam. Baarn: Bosch & Keunig.
- Wedman, Homme (1988), 'Hoeden en petten. Socialisme en burgerlijke cultuur in Nederland'. In: Remieg Aerts en Henk te Velde, *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*. Kampen: Kok Agora.
- Weel, Adriaan van der (2007), *Onbehagen in de schriftcultuur. Leesrevoluties in de negentiende en twintigste eeuw*, Leiden: University Press.
- Wennekers, Wim (1995), 'Een blad dat niet schoolmeestert'. In: Paul Brill (red.) *Opmaat van een nieuwe eeuw. Hoofdstukken uit het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Westenholz, Caroline de (2003), *Albert Vogel. Voordrachtskunstenaar (1874-1933)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Westers, Oscar (2003), *Welsprekende burgers. Rederijkers in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt.
- Wijfjes, H.B.M. (1988), *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941*. Amsterdam: Stichting Beheer HSG.
- Wijfjes, Huub (2004), *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*. Meppel: Boom.
- Wink, Th. en Dr. H. Furstner (1961), *De Instellingen der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels*. Amsterdam: Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels.
- Winkel, J. te (1898), 'Letteren en taal'. In: P.H. Ritter (red.), *Eene halve eeuw 1848-1898. Historisch gedenkboek* uitgegeven door *Het Nieuws van den Dag bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina*. Deel II. Amsterdam: Beijers en Funke, 243-343.
- Winkel, J. te (1918), *De ontwikkelingsgang van de Nederlandsche letterkunde*, dl IV. 2<sup>e</sup> stuk. Haarlem: De erven F. Bohn.
- Winko, Simone (2002), 'Literatur-Kanon als invisible hand-Phänomen'. In: Arnold, Heinz Ludwig, *Literarische Kanonbildung. Text + Kritik, Zeitschrift für Literatur*, IX, 9-24.
- Woltjer, J (1901), *Beginsel en norm in de literatuur. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 28 October 1901*. Leiden: Donner.
- Wonderen, Barbara van (2013), *Deftig en ondernemend. Amsterdam 1870-1910*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.



- Woud, Auke van der (2015), *De nieuwe mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Zevenhuijzen, Arie (1981), 'Gorters lied'. In: *Spiegel der Letteren*, 23, 4, 241-268.
- Zevenhuijzen, Arie (2012), 'Het beeld van Gorters *Mei* in de literatuurgeschiedenis'. In: Jacqueline Bel e.a. *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek XXX*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam en Münster: Nodus Publikationen Münster, 153-175.
- Zevenhuijzen, Arie (2014), 'Een nieuwe lezing van Gorters *Mei*'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 130, 53-73.
- Zijderveld, A. (1935), 'De poëzie der Tachtigers in het licht van het symbolisme'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, 54, 183-209.

## 11 Lijst van geraadpleegde periodieken

Kranten en tijdschriften	Periode	Archief
Algemeen Handelsblad (AH)	1889-1940	Delpher krantenarchief
Amigoe di Curacao: weekblad voor de Curacaosche eilanden	1889-1940	Delpher krantenarchief
Arnhemsche Courant	1889-1940	Delpher krantenarchief
Bataviaasch Handelsblad	3-1-1889 t/m 29-2-1908	Delpher krantenarchief
Bloemendaal's editie	v.a. 1920	Noord-Hollands archief
Bloemendaalsch weekblad: algemeen nieuws- en advertentieblad	v.a. 1920	Noord-Hollands archief
De 5 rivieren: dagblad voor het oude graafschap Teysterband e.o.	v.a. 1930	Regionaal archief Gorinchem
De Banier: staakundig gereformeerd dagblad	5-5-1921 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
De drie provinciën: christelijk weekblad	v.a. 1910	Regionaal archief Gorinchem
De eerste Heemsteedsche courant: weekblad voor Heemstede, Ardenhout en de Houtparken	v.a. 1930	Noord-Hollands archief
De Gelderlander	1890-1940	Regionaal archief Nijmegen
De Gooi- en Eemlander: nieuws- en advertentieblad	1889-1940	Delpher krantenarchief
De Gorcumer	v.a. 1930	Regionaal archief Gorinchem
De Graafschap-bode: nieuws- en advertentieblad voor Doetinchem e.o.	1889-1940	Delpher krantenarchief
De Groene Amsterdammer	1889-1940	historisch archief De groene Amsterdammer
De Indische courant	1922 t/m 1940	Delpher krantenarchief
De locomotief: Samarangsche handels- en advertentieblad	2-1-1890 t/m 30-6-1903	Delpher krantenarchief
De Standaard	1889-1899 en 1940	Delpher krantenarchief
De Sumatra Post	1890-1940	Delpher krantenarchief
De Telegraaf	1893-1940	Delpher krantenarchief
De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad	01-10-1939 t/m 31-12-	Delpher

	1940	krantenarchief
De Tilburgsche courant: dagblad voor centraal Brabant	v.a. 1920	Delpher krantenarchief
De tribune: soc-dem. Weekblad	19-10-1907 t/m 17-4-1937	Delpher krantenarchief
De Waag: algemeen cultureel, politiek en economisch weekblad voor Nederland	16-1-1937 t/m 24-12-1940	Delpher krantenarchief
De weg: nationaal weekblad	27-4-1940 t/m 28-12-1940	Delpher krantenarchief
Eindhovensche en Meierijsche courant: dagblad voor Eindhoven en Noord-Brabant	1-7-1940 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift	1891 t/m 1940	Archief Elsevier's geïllustreerd maandschrift
Frisia: nieuws- en advertentieblad	1896 t/m 1940	De krant van toen
Groot Nederland: letterkundig maandschrift voor den Nederlandsche stam	15-1-1940 t/m 15-12-1940	Delpher krantenarchief
Haagsch maandblad	1-1-1940 t/m 1-12-1940	Delpher krantenarchief
Haarlem's dagblad	1889-1940	Noord-Hollands archief
Het Centrum: dagblad voor Utrecht en Nederland	1-9-1909 t/m 27-3-1930	Delpher krantenarchief
Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië (NvdDNI)	3-7-1900 t/m 20-3-1940	Delpher krantenarchief
Het Nieuws van den Dag: kleine courant (NvdD)	1889-1914	Delpher krantenarchief
Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad	21-12-1919 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij	28-3-1900 t/m 5-5-1931	Delpher krantenarchief
Het Volksdagblad: dagblad voor Nederland	19-4-1937 t/m 26-6-1940	Delpher krantenarchief
Java-bode: nieuws-, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch Indië	1889-1897	Delpher krantenarchief
Keesings historisch archief	1-1-1931 t/m 28-12-1940	Delpher krantenarchief
Leeuwarder courant	1889-1940	Delpher krantenarchief
Leeuwarder nieuwsblad: goedkoop advertentieblad	1925-1940	Delpher krantenarchief
Leidsch dagblad	1889-1940	Erfgoed Leiden en omstreken
Limburger Koerier: provinciaal dagblad	1920-1940	Delpher krantenarchief
Middelburgsche courant	1895 t/m 1928	Delpher

		krantenarchief
Nieuw Nederland: maandblad voor economie, staatkunde en cultuur	15-6-1934 t/m 15-12-1940	Delpher krantenarchief
Nieuwe Gorinchemsche courant	1889-1940	Regionaal archief Gorinchem
Nieuwe Leidsche courant; dagblad voor Leiden e.o.	1920-1940	Erfgoed Leiden en omstreken
Nieuwe provinciale Groninger courant	2-1-1940 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Nieuwe Rotterdamsche Courant: staats-handels- en nieuws- advertentieblad (NRC)	02-12-1909 t/m 31-12-1929	Delpher krantenarchief
Nieuwe Tilburgsche Courant	01-01-1889 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Nieuw Israelietisch weekblad	5-7-1889 t/m 20-9-1940	Delpher krantenarchief
Nieuwsblad van Friesland: Hepkema's courant	1910-1940	Delpher krantenarchief
Nieuwsblad van Gorinchem e.o.	1889 t/m 1940	Regionaal archief Gorinchem
Nieuwsblad van het Noorden	1890 t/m 1940	Delpher krantenarchief
Noordbrabantsch dagblad het huisgezin	02-01-1940 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Oprechte Haarlemsche courant	2-1-1940 t/m 31-12-1940	Delpher krantenarchief
Provinciale Drentsche en Asser courant	1889-1940	Delpher krantenarchief
Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant (PGNC)	1889-1940	Regionaal archief Nijmegen
Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant	1889-1940	Delpher krantenarchief
Rotterdamsch nieuwsblad (RN)	1889-1940	Delpher krantenarchief
Soerabaijasch Handelsblad	1889 t/m 1908 en 1929 t/m 1940	Delpher krantenarchief
Suriname: koloniaal nieuws- en advertentieblad	1894-1940	Delpher krantenarchief
Utrechts nieuwsblad	1894-1940	Het Utrechts archief
Utrechts volksblad: sociaal-democratisch dagblad	1938 t/m 1940	Delpher krantenarchief
Voorwaarts: sociaal-democratisch dagblad	2-1-1931 t/m 31-12-1931	Delpher krantenarchief

## 12 Lijst van geraadpleegde schoolboeken Nederlandse literatuur

*Omdat de inhoud van deze schoolboeken bij een herdruk nogal eens gewijzigd werd en soms ook de opgenomen Meifragmenten of de tekst over Herman Gorter, heb ik voor zover mij bekend, deze gewijzigde herdruk genoemd. Ik heb er ook naar gestreefd om de laatste druk te vermelden. Sommige ervan beleefden zelfs nog een herdruk na invoering van de zogenaamde Mammoetwet, die een andere didactiek beoogde.*

- Duijser, J.L.Ph. *Overzicht van de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde en hare hoofdvormen in proza en poëzie*, Groningen: J.B. Wolters, 1890 [1897<sup>3</sup>] [1907<sup>7</sup>]
- Appeldoorn, J. en Dr. W.F. van Vliet Jr, *Korte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, hoofdzakelijk ten dienst van het onderwijs aan hogere burgerscholen en gymnasia*. 's-Gravenhage: Joh. Ykema, 1899 [1910<sup>4</sup>]
- Appeldoorn, J. en Dr. W.F. van Vliet Jr, *Kunstvormen in poëzie en proza, maat en rijm*. 's-Gravenhage: Ykema, 1901 [1908<sup>2</sup>]
- Meerkerk, J.B., *Een boek met verzen. Vijfzig lessen in het Nederlandsch voor Gymnasia, H.B.S. enz.* Groningen: uitg Noordhoff, 1899<sup>1</sup> [1913<sup>2</sup>]
- Everts, W., *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren. Een handboek voor gymnasia en hogere burgerscholen*. Amsterdam: C.L. van Langenhuisen. 1901<sup>6</sup> [1986<sup>1</sup>] [1914<sup>7</sup>]
- Kuipers, R.K., *Kleine Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Culemborg: Blom en Olivierse, 1901<sup>3</sup> [1884<sup>1</sup>]
- Groot, D. de, L. Leopold en R.R. Rijkens, *Nederlandsche Letterkunde. Schrijvers en schrijfsters der laatste eeuwen*, deel II. Groningen: J.B. Wolters, 1905<sup>9</sup> [1867<sup>1</sup>] [1923<sup>12</sup>]
- Winkel, J. te, *Overzicht der Nederlandsche Letterkunde*, Haarlem: De Erven F. Bohn, 1905<sup>6</sup> [1882<sup>1</sup>]
- Schothorst, W. van, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Leer- en Leesboek voor gymnasia en Hogere Burgerscholen*. Tweede deel (1700-heden) Utrecht: Kemink & Zoon, 1912<sup>3</sup> [1907<sup>1</sup>] [1949<sup>14</sup>]
- Nijland, J. Aleida, *Verzen*, 2 delen. Amsterdam: L.J.Veen, 1908<sup>2</sup>, [1907<sup>1</sup>, in 1 deel] [1955<sup>7</sup>]
- Schepers, J.B., *Dichters met de pen. Oudere dichters* [Woordkunst van onze Tijd] Amsterdam: S.L. van Looy/W.Versluys, 1908
- Vooy, C.G.N. de, *Historische Schets van de Nederlandsche letterkunde*. Goningen/Den Haag: J.B. Wolters, 1908
- Vooy, C.G.N. de, *Schets van de Nederlandse letterkunde*. Bewerkt door G. Stuiveling. Groningen: J.B. Wolters, 1958 [1980<sup>32</sup>]
- Casimir, R. *Lessen in Letterkunde*, Deventer: Kluwer, 1909
- Poelhekke, M.A.P.C., *Taalbloei. Letterkundig leesboek*. Tweede deel. Groningen-Den Haag: J.B. Wolters. 1909 [1918<sup>2</sup>] [1925<sup>4</sup>] [1931<sup>5</sup>]
- Poelhekke, M.A.P.C., *Woordkunst*. Groningen: J.B. Wolters, 1909 [1911<sup>2</sup>]
- Poelhekke, M.A.P.C., *Woordkunst*. Herzien door Jos J. Gielen. Groningen: J.B. Wolters, 1939<sup>14</sup> [1965<sup>24</sup>]

- Valk, J. van der, *Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche letterkunde met bloemlezing*. Deel III Koninkrijk. Rotterdam: J.M. Bredée, 1910
- Bückman, L. *Uit eigen land. Leesboek voor christelijke scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, hogere burgerscholen, gymnasia, kweek- en normaalscholen. Deel 1 en 2.* (1911). Utrecht: Honig, 1911<sup>1</sup> [1923<sup>4</sup>]
- Hoeven, A. van der, G.J. Uit den Boogaard, J.J.Deetman, *Van nabij en ver. Leesboek voor M.U.L.O.scholen, Gymnasia, H.B.S., Kweek- en Normaalscholen. Dl 3.*Groningen: Wolters, 1911
- Acket, J.M. *Ouwe getrouwen. Proza en poëzie voor gymnasia, hogere Burgerscholen, kweek- en normaalscholen, en de hoogste klassen van het M.U.L.Onderwijs.* Haarlem: Erven Bohn, 1916<sup>1</sup> [1922<sup>4</sup>]
- B. *Analecta. Nederlandsch leesboek voor Gymnasia, Hogere Burgerscholen en Normaalscholen.* Analecta dl 1, 1892, Analecta, dl 2, 1899, Analecta dl 3, 1899, Analecta dl 4, 1900. Analecta dl 5, 1898, Analecta dl7,8 en 9, 1902. Utrecht: H. Honig
- Bolkestein, G., M.A.P.C.Poelhekke en Dr. J. Prinsen J., *Nederlandsch Leesboek ten dienste van het voortgezet lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs, deel 3.* Groningen/Den Haag: Wolters, 1917
- Horsten, J.L., Jos M. Reynders en S. Rombouts, *Keurlessen VII en Keurlessen VIII. Letterkundig leesboek voor R.K. inrichtingen van voortgezet onderwijs.* Tilburg: R.K. Jongensweerhuis en Amsterdam: F.H.J. Bekker, 1920
- Prinsen, J., *Schets van de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.* Zwolle: Tjeenk Willink, 1912 [1926<sup>7</sup>]
- Prinsen, J., *Letterkundig leesboek.* Zwolle: Tjeenk Willink, 1913 [1922<sup>3</sup>]
- Knuttel, J.A.N., *Bloemlezing uit Nederlandsche schrijvers sinds de Renaissance.* Amsterdam: S.L. van Looy, 1914
- Poelhekke, M.A.P.C. en C.G.N. de Vooy, *Platenatlas bij de Nederlandsche literatuurgeschiedenis.* Groningen: Wolters, 1914 [1923<sup>3</sup>]
- Rengers Hora Siccama, W.C. en Herman Poort, *De bloeiende Bongerd. Een inleiding tot de literaire kunst ten dienste van Gymnasia, Hogere Burgerscholen, Middelbare meisjesscholen, kweekscholen en normaallessen, deel I en II.* Groningen: Wolters, 1915 [1931<sup>6</sup>]
- Horsten, J.L., *Inleiding tot de studie der letterkunde.* Tilburg: drukkerij van het R.K. Jongensinternaat, 1916 [1917<sup>2</sup>]
- Wouters, D., *Neerlandia. Bloemlezing voor het voortgezet onderwijs.* Groningen: P. Noordhoff, 1915 [1920<sup>2</sup>]
- Raaf, K.H. de en J.J.Griss, *Een nieuwe bundel. Letterkundig leesboek voor de hogere klassen van gymnasia en Hogere burgerscholen. Deel V.* Rotterdam: W.L. & J. Brusse,1917 [1932<sup>3</sup>][1947<sup>5</sup>]
- Vincent, A. en J.J. Verbeeten, *Proza en Poëzie. Vierde bundel.* Nijmegen: Malmberg, 1917 [1929<sup>3</sup>]

- Rijpma, E. *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letteren voor leerlingen bij 't middelbaar en hooger onderwijs en voor hoofdacte-studie*. Groningen/Den Haag: Wolters, 1917 [1928<sup>5</sup>]
- Bilt, E.F. van de, *Letterkundig Leesboek voor leerlingen van M.U.L.O.scholen*. Groningen/Den Haag: Wolters, 1918 [1931<sup>5</sup>] [1946<sup>9</sup>] [1958<sup>13</sup>]
- Meyer Drees, N.C. *Stroomingen en hoofdpersonen in de Nederlandsche literatuur. Een historisch overzicht*. Groningen: Noordhoff, 1918 [1932<sup>3</sup>]
- J.M. Acket, *Stijlstudie en stijlloefening. Een leerboek met opgaven om mondeling of schriftelijk te beantwoorden voor alle richtingen van voortgezet onderwijs*. Haarlem: Erven Bohn, 1918 [1933<sup>7</sup>] [1960<sup>11</sup>]
- Rijpma, E, *Van Toen en Thans. Letterkundige bloemlezing*. Amsterdam: L.J. Veen, 1919
- Raaf, K.H. de en J.J. Griss, *Stroomingen en gestalten. Geschiedenis der Nederlandsche letteren. Geestelijke stroomingen en cultuurverschijnselen, benevens een overzicht van het leven en een karakteristiek van het werk van de hoofdpersonen uit de Nederlandsche literatuur*. Rotterdam: W.L. & J. Brusse, 1920 [1931<sup>2</sup>]
- Leopold, L., *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters. Proeven uit hun werken met beknopte biografieën en portretten*. Negende, herziene druk door W.Pik. Groningen/Den Haag: Wolters, 1919 [1926<sup>10</sup>] [1931<sup>11</sup>]
- Leopold, L., *Nederlandse schrijvers en schrijfsters. Proeven uit hun werken, met beknopte biografieën en portretten*. 14<sup>e</sup> herziene druk door W.L. Brandsma. In 2 delen. Groningen: Wolters, 1951<sup>14</sup> [1969<sup>21</sup>]
- Rost, Nico, *Groote dichters van den laatsten tijd*. Amsterdam: Meulenhoff, 1921.
- Anema, Seerp, *Keurgerechten van Nederlandsch Proza en Poëzie*, dl 2. Groningen/Den Haag: Wolters, 1922
- Rijpma, E., *Bloemlezing uit de Nederlandse Letteren*. Groningen/Batavia, 1922 [1940<sup>7</sup>] [1974<sup>18</sup>]
- Tinbergen, D.C. en Herman Middendorp, *Dichters na '80. Een bundel moderne gedichten, voornamelijk ten behoeve van het middelbaar en gymasiaal onderwijs*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1922
- Leffertstra, G., *Proza en Poëzie*. Groningen : Noordhoff, 1922
- Vooy's, C.G. N. de, J.H. van den Bosch, D.C. Tinbergen, *Letterkundig Leesboek II, van einde 18<sup>e</sup> eeuw tot heden*. Groningen/Den Haag: Wolters, 1923 [1930<sup>2</sup>]
- Kerstens, P.A., *Leerboek met bloemlezing der Nederlandsche letterkunde voor R.K. Mulo-, kweek-, normaal en hogere burgerscholen, gymnasia en lycea*. Amsterdam: Joost van den Vondel, 1923
- Verhagen, Balthazar, *Prosodie der voordrachtskunst*. Groningen: Noordhoff, 1924
- Wijzjes, A.L.J., *Nederlandsche Letterkunde. Beknopt overzicht van de vroegste tijden tot op heden ten gebuike op Christ. Inrichtingen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs, kweekscholen en hoofdacte cursussen*. Sneek: Wielenga, 1924 [1933<sup>4</sup>]
- Padberg, H, *De mooie taal. 's-Hertogenbosch/Antwerpen*: Malmberg, 1925

- Prinsen, J., *Geïllustreerde Nederlandsche Letterkunde. Beknopt overzicht van de vroegste tijden tot op heden*. Met portretten, handschriften, enz. verzameld onder leiding van Dr. J. Berg, conservator aan de univ-bibl. Te Amsterdam, Amsterdam: Meulenhoff, 1924
- Bilt, E.F. van de en W.G.J.A. Jacob, *Beknopte geschiedenis Nederlandsche letterkunde voor het katholiek middelbaar en gymasiaal onderwijs en de hoofdactestudie*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1924 [1952<sup>10</sup>]
- Poelhekke, M.A.P.C., *Lyriek*. Groningen/Den Haag: Wolters, 1924
- Kerstens, P.A., *Auteurs uit het heden en verleden met bloemlezing uit hun werken*. Amsterdam: Joost van den Vondel, 1924
- Roetert Frederikse, F.L., *Dietsche Sprokkelingen. Twee bundels moderne lyriek voornamelijk ten behoeve van Lycea, Gymnasia en H.B.S.* dl II, Rotterdam: Nijgh & Van Dirmar, 1925
- Vorrink, Joh., *Levens en Verhalen uit de Nederlandsche Letteren, met portretten, handschriften en toelichtingen omtrent de verschillende stroomingen. Handboek voor Kweeksscholen, Hoofdactecursussen, Hoogere Burgerscholen, Gymnasia en Lycea*. Tweede deel. Van Wolff en Deken tot Timmermans. 's-Gravenhage: Joh. Ykema, 1925
- Middendorp, Herman, *De Beweging van '80. Inleiding in de nieuwere Nederlandsche letterkunde voornamelijk voor schoolgebruik*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1925
- Greshoff, J. en J. de Vries, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Arnhem: Hijman, Stenfert Kroese & van der Zande, 1925 [1929<sup>2</sup>]
- Gratama, A. en W.L. Boldingh-Goemans, *Onze Letterkunde*, deel III, Groningen/Den Haag:Groningen, 1925
- W. van den Ent, *Gedichten lezen, bestemd voor de hoogste klassen van het middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs*, deel 2. Haarlem: Tjeenk Willink, 1925 [1963<sup>4</sup>]
- Coster, Dirc, *De Nederlandsche poëzie in honderd verzen*. Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1927 [1970<sup>4</sup>]
- Renssen, P. van, *Nieuwe Nederlandsche Lyriek. Een bloemlezing van 100 Noord-Nederlandsche, Vlaamsche en Zuid-Afrikaansche Gedichten voor Middelbaar Onderwijs*. 's-Gravenhage: Daamen, 1927
- Kramer, W. en N. van der Laan, *Dietsche Lusthof. Letterkundig leesboek voor de hogere klassen van scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs*. Deel 2. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1927
- Bastiaanse, Frans, *Overzicht van de ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing in 4 deelen*. Vierde deel. Amsterdam: Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur 1927
- Moller, H.W.E., *Beknopte geschiedenis van de Nederlandse letterkunde*. Tilburg: Het Nederlandsche Boekhuis, 1927 [1928<sup>3</sup>]
- Brands, G.A. en R.W. Lieve, *Gouden Aren. Bloemlezing uit de Nederlandsche Letterkunde met kort overzicht der Nederlandsche Letteren*. Deel 5 (Van ongeveer 1780 tot heden). Gouda, Van Goor Zonen, 1928 [1955<sup>5</sup>]
- Brands, G.A. en R.W. Lieve, *Gouden Aren. Leesboek voor gymnasia, middelbare scholen en voortgezet later onderwijs*. Deel IVB, van 1880 tot heden. Gouda, Van Goor Zonen, 1941



- Overdiep, G.S., *Beknopte Nederlandsche versleer voor schoolgebruik en zelfstandige studie*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1928 [1933<sup>2</sup>]
- Greshoff, J. en A.F. de Mirande, *Lyriek*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1928
- Boer, P. de en J. Karsemeyer, *Poëzie en Proza uit de 19<sup>e</sup> eeuw met korte biografieën der auteurs*. 's-Gravenhage: Van Bleek, 1929
- Leeuwen, W.L.M.E. van, *Epiek en lyriek. Een leesboek voor H.B.S., Gymnasium, Lyceum en Kweekscholen, met korte aantekeningen over inhoud en vorm van woordkunst*. Groningen/Den Haag/Batavia: Wolters, 1930 [1971<sup>17</sup>]
- Leeuwen, W.L.M.E. van, *De Nederlandsche Dichtkunst sinds 1880*. Groningen, Den Haag: Wolters, 1929
- Karsemeijer, J., *Dietsche Dichten. 2<sup>e</sup> bundel. Een bundel verzen voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs*, 's-Gravenhage: Van Bleek, 1930
- Bilt, E.F. van de, W.G.J.A. Jacob, H.C.M. Wijffels, *Geschiedkundige Bloemlezing uit de Nederlandse Letteren* voor het katholiek middelbaar en gymasiaal onderwijs en de hoofdaktestudie. Tweede deel. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1931 [1936<sup>21</sup>]
- Gielen, Jos. J. en J.G.W. Gielen, *Belangrijke Letterkundige werken. Leidraad bij de studie der Nederlandse literatuur*, deel 3, Purmerend: Muusses, 1933 [1977<sup>15</sup>]
- Donker, Anthonie, *De gestalten van Tachtig*. Bloemlezing uit de poëzie der Tachtigers. [Dietse letteren. Bibliotheek voor de Dietse landen Nederland, Vlaanderen, Zuid-Afrika] Amsterdam: J.M.Meulenhoff, 1935
- Ent, W. van den en W.H. Staverman, *De Kern*. Leesboek voor de hoogste klassen van inrichtingen van voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs en kweekschool. Groningen/Batavia, 1935 [1947<sup>4</sup>]
- Kelk, C.J. en Halbo C. Kool, *Moderne lyriek* [De Uilenreeks No. 16] Amsterdam: Bigot en Van Rossum, 1935 [1936<sup>2</sup>]
- Brands, G.A. en R.W. Lieve, *Overzicht der Nederlandse Letteren*, De Haag: Van Goor Zonen, 1935 [1949<sup>3</sup>]
- Kramer, W., *Inleiding tot de stilistiek*, Groningen/Batavia: Wolters, 1935
- Jong, A.J. de, *Nederlandse Letterkunde. Een inleiding voor het middelbaar en gymasiaal onderwijs*. Deel 2. Groningen/Batavia: 1936, [1939<sup>2</sup>] [1960<sup>8</sup>]
- Leeuwen, W.L.M.E. van, *Beknopt overzicht van de Nederlandsche Letterkunde*, Groningen/Djakarta: Wolters, 1936 [1971<sup>19</sup>]
- Tazelaar, C., *Beknopt Handboek van de Nederlandse Letterkunde ten dienste van het christelijk onderwijs, deel II De Beweging van Tachtig en de nieuwste literatuurhistorie*. Groningen/Batavia: Wolters, 1936
- Muller, P.H., *De dichter vertelt. Een bloemlezing vertellende en beschrijvende poëzie uit de Nederlandsche letterkunde sinds "Van den Vos Reinaerde"*. [Libellen-serie nrs 243-244] Baarn: Bosch & Keuning N.V., 1937
- Knuvelde, G.P.M., *Schets geschiedenis Nederlandse letterkunde*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1938 [1979<sup>41</sup>]

- Karsemeijer, J. en G.Kazemier, *Nederlands na 1600. Proza en poëzie ter lezing en verklaring voor leerlingen der hoogste klassen van gymnasium, lyceum en H.B.S.* Groningen: Wolters, 1938, [1968<sup>19</sup>]
- Tielrooy, Johannes, *Panorama de la Littérature Hollandaise contemporaine.* Paris: Éditions du Sagittaire, 1938
- Spruyt-Spoelstra, H.A.C., P.H. Breitenstein, R. Wiarda, H. v.d. Leek, *Litteratuurgeschiedenis van West-Europa.* Zwolle: Tjeenk Willink, 1938. [1974<sup>11</sup>]
- Vriesland, Victor E. van, *Spiegel van de Nederlandsche poëzie door alle eeuwen.* 1 deel. Amsterdam: De Spieghel, 1939. [Amsterdam: Meulenhoff, 1968<sup>6</sup> in 3 delen]
- Stuiveling, G., *Variaties. Een bundel gedichten verzameld en ingeleid door dr.G.Stuiveling,*[Bongerd-boekjes] Groningen/Batavia: Wolters, 1939 [1949<sup>2</sup>]
- Stuiveling, G. en W.L. Brandsma, *Kunst en Kritiek vóór en uit de tijd van '80* verzameld en ingeleid door Dr. W.L. Brandsma en Dr. G. Stuiveling [Bongerd-boekjes] Groningen/Batavia: Wolters, 1939
- Knuvelder, G.P.M., *Bloemlezing Nederlandse Letterkunde deel II, 's-Hertogenbosch:* Malmberg, 1939 [1980<sup>28</sup>]
- Fokkema, k. en Dr. J. van Ham, *De kunst van lezen.* Groningen/Batavia: Wolters, 1939
- Werumeus Buning, J.W.F., *Lof van Nederland: zijnde een verzameling zoowel van ouds beproefde als kortelings geschreven gedichten, verzen en rijmen waarin de schoonheid des vaderlands te water en te land wordt zichtbaar gemaakt mitsgaders eenige beschrijvingen van de maan en van schoone bloemstukken, vrouwspersonen en andere aanverwante zaken / hetgeen alles is saamgelezen door J.W.F. Werumeus Buning.* Amsterdam: Querido, 1940 [1947<sup>3</sup>]

## 13 Recensenten met een *Mei*-mention

1889-1900

Recensent	Aantal	Periodieken
?	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
?	1	<i>De Locomotief</i>
B.H.	1	<i>Taal en Letteren</i>
Kloos, Willem (DNG)	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Kloos, Willem (DNG)	1	<i>Noord en Zuid</i>
Oude, J. van den	2	<i>Nieuws van den Dag</i>
Rensburg, J.K.	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Rehm, Albert ( <i>De Arbeid</i> )	1	<i>Taal en Letteren</i>
Schepers, J.B.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Verwey, Albert ( <i>Tweemaandelijksch Ts</i> )	1	<i>Taal en Letteren</i>

1901-1910

Recensent	Aantal	Periodiek
?	1	<i>Locomotief</i>
?	1	<i>Tilburgsche Courant</i>
?	3	<i>Nieuws vd Dag</i>
?	1	<i>NRC</i>
?	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Boissevain, Ch. van	2	<i>Sumatra Post</i>
Borel, Henri	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Calcker, Henri van	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Coster, Dirk	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
D.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Deventer, Ch. van	2	<i>Locomotief</i>
Eeden, Frederik van	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Gutteling, Alex	2	<i>Nieuws vd Dag N.I.</i>
H.A.L.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Hugenholtz, P.H.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
K.M.	1	<i>Nieuws vd Dag N.I.</i>
Kloos, Willem (DNG)	1	<i>De Telegraaf</i>
Koster, Edward	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Lapidoth, Frits	2	<i>Elsevier</i>
Linnebandk, A.J.	1	<i>Centrum</i>
Moerkerken, P.H. van	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Oude, J. vd	1	<i>Nieuws van den Dag</i>
Querido, Israël	15	<i>Algemeen Handelsblad</i>

Reddingius, Joannes	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Rehm, Albert	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Rensburg, J.K.	4	<i>Groene Amsterdammer</i>
Scharten, Carel	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Schepers, J.B.	6	<i>Groene Amsterdammer</i>
Teirlinck, Herman	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Walch, Jan	1	<i>Groene Amsterdammer</i>

### 1911-1920

Recensent	Aantal	Periodiek
?	1	<i>Leeuwarder Courant</i>
?	4	<i>NRC</i>
?	1	<i>Vaderland</i>
?	1	<i>Centrum</i>
?	1	<i>Nieuws vd Dag</i>
Arkel, Peter van	2	<i>Nieuws vd Dag N.I.</i>
Borel, Henri	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Coenen, Frans	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Eeden, Frederik van	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Linnebank, H.	6	<i>Centrum</i>
Oberman, H.T. ( <i>Onze Eeuw</i> )	1	<i>NRC</i>
Poort, Herman ( <i>Groot Nederland</i> )	1	<i>NRC</i>
Querido, Is.	22	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Robbers, Herman	5	<i>Elsevier</i>
Salomons, Annie	5	<i>Sumatra Post</i>
Salomons, Annie ( <i>Groot Nederland</i> )	1	<i>NRC</i>
Tolman, Rinke	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Wal, H. Vd	2	<i>Vaderland</i>
Woestijne, Karel vd	10	<i>Groene Amsterdammer</i>
Woestijne, Karel vd	2	<i>Groene Amsterdammer-1</i>

### 1921-1930

Recensent	Aantal	Periodiek
?	2	<i>NRC</i>
?	2	<i>Centrum</i>
?	1	<i>Tribune</i>
?	1	<i>Voorwaarts</i>
?	1	<i>Gelderlander</i>
?	1	<i>Bloemendaalse weekblad</i>

B.H.	1	<i>Bloemendaalse weekblad</i>
Beveren, N.J.	1	<i>NRC</i>
Bloem, J.C.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Borel, Henri	8	<i>Vaderland</i>
Coenen, Frans ( <i>Groot Nederland</i> )	1	<i>NRC</i>
Eeden, Frederik van	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
François, J.H.	1	<i>Indische Courant</i>
Geers, G.J.	2	<i>NRC</i>
Graaf, chr. De	1	<i>Algemeen Handelblad</i>
's-Gravesande, J.G.		<i>Vaderland</i>
Houwink, Roel	2	<i>Elsevier</i>
Kloos, Willem ( <i>DNG</i> )	1	<i>NRC</i>
Kramer, W. ( <i>De Gids</i> )	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Lieshout, J.A.	1	<i>Centrum</i>
Linnebank, H.	2	<i>Centrum</i>
M.H.	2	<i>NRC</i>
Marsman, Hendrik	1	<i>NRC</i>
Middendorp, H.	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Nijhoff, Martinus	5	<i>NRC</i>
Prinsen, J.	2	<i>Groene Amsterdammer</i>
Prinsen, J. ( <i>NRC</i> )	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Punch, Mr.	1	<i>Voorwaarts</i>
Querido, Is.	8	<i>Algemeen Handelblad</i>
Raaf, K.H. de	2	<i>NRC</i>
Ramondt, Marie	1	<i>NRC</i>
Robbers, Herman	1	<i>Elsevier</i>

### 1931-1940

<b>Recensent</b>	<b>Aantal</b>	<b>Periodiek</b>
?	5	<i>Vaderland</i>
?	1	<i>Nieuwsblad van Friesland</i>
?	1	<i>Nieuwsblad vh Noorden</i>
?	1	<i>Indische Courant</i>
?	1	<i>Limburgsche Courier</i>
?	1	<i>Nieuwe Tilburgsche Courant</i>
?	2	<i>Tijd</i>
?	1	<i>Sumatra Post</i>
Baaren, Theo van	2	<i>Utrechts Nieuwsblad</i>
Borel, Henri	4	<i>Vaderland</i>
Braak, Menno ter	6	<i>Vaderland</i>

C.M.	1	<i>Indische Courant</i>
Campert, Jan	1	<i>Elsevier</i>
Donker, Anthonie	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Duinkerken, Anton v	10	<i>Tijd</i>
Goede, Barend de	1	<i>Utrechts Nieuwsblad</i>
Graaf, Chr. De	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Greshoff, Jan	1	<i>Sumatra Post</i>
Greshoff, Jan	1	<i>Vaderland</i>
Haas, J.G. de	1	<i>Nieuwsblad vh Noorden</i>
Houwink, Roel	6	<i>Utrechts Nieuwsblad</i>
Houwink, Roel	2	<i>Elsevier</i>
Hyperion	1	<i>Tijd</i>
Last, Jef	1	<i>Tribune</i>
M.	2	<i>Nieuws vd Dag N.I.</i>
M. A. t.	2	<i>Tribune</i>
Marja, A.	2	<i>Elsevier</i>
Marja, A. ( <i>Den Gulden Winckel</i> )	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Molenaar, Joh. de	1	<i>Elsevier</i>
Poort, Herman	1	<i>Leidsch dagblad</i>
Poort, Herman	1	<i>Bataviaasch nieuwsblad</i>
Robbers, Herman	1	<i>Elsevier</i>
Schepers, J.B.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
s-Gravesande, G.H.	5	<i>Vaderland</i>
Uyldert, Maurits	1	<i>Algemeen Handelsblad</i>
Vries, Theun de	1	<i>Volksdagblad</i>
Werumeus Buning, J.W.F.	1	<i>Groene Amsterdammer</i>
Zielens, Lode	1	<i>Elsevier</i>

## 14 Persoonsregister

- Abas, Herman .....109  
Acket, J.M. ....194, 198, 353, 407, 408  
Adama van Scheltema, C.S. ...107, 112, 117,  
120, 158, 160, 164, 167, 185, 212, 214,  
216, 218, 219, 227, 228, 230, 298, 339,  
390  
Albarda, Willem.....304  
Aletrino, A.....47, 300  
Alphen, Ernst van .....6, 390  
Alphen, Hieronymus van .....185  
Altieri, Charles .....381  
Anbeek, Ton.....2, 31, 58, 63, 363, 390  
Andriessen, Willem .....212  
Anema, Seerp .....271, 273, 330, 353, 408  
Ankersmit, F.....255  
Appeldoorn, J. ....96, 97, 349, 406  
Arbous, Gerard .....108, 109, 161  
Arkel, Peter van .....163, 188, 413  
B.H, Buitenrust Hettema, F. ....88  
Bastiaanse, Frans....88, 230, 272, 273, 275,  
282, 301, 342, 409  
Baudelaire, Charles.....129  
Bavinck, H. ....198, 353  
Beer, Taco H. de .....36, 65, 87, 391  
Beets, Nicolaas .....93, 95, 106, 111, 146  
Beijert, Ruth.....118, 119, 390  
Bel, Jacqueline ....2, 3, 7, 17, 199, 201, 370,  
371, 380, 390, 402  
Berg, Willem van den .1, 10, 20, 31, 52, 72,  
348, 390, 392, 409  
Bergerac, Cyrano de .....109  
Bergh van Eijsinga, H.W. Ph. E.....111  
Bergh van Eysinga-Elias, J. van den .....112  
Bergh, Herman van den111, 112, 151, 238,  
264, 266, 390  
Beserman, Simione.....8, 9  
Beveren, N.J. van .....226, 414  
Bilderdijk, Willem ....83, 119, 146, 164, 253  
Bilt, E.F. van de .....194, 196, 270, 271, 275,  
327, 329, 353, 354, 355, 408, 409, 410  
Binger, M.H.....47, 84  
Binnendijk, D.A.M..310, 334, 358, 376, 390  
Binnewiertz, A.M.J.I....55, 78, 98, 143, 144,  
355, 359, 390  
Bloem, Jacques .... 167, 226, 267, 290, 300,  
360, 414  
Boeken, Hein.... 44, 47, 103, 117, 162, 163,  
213, 234, 260, 286, 301, 347, 374  
Boele van Hensbroek, P.A.M. .... 59  
Boer, J..... 235  
Boer, P..... 272, 273, 274, 410  
Boissevain, Charles ..... 115, 116, 412  
Boldingh-Goemans, W.L. .... 158, 159, 199,  
218, 272, 347, 409  
Bolkestein, G. .... 122, 407  
Bolkestein-Markus, Aline ..... 291  
Bolland, G.J.P.J. .... 159, 300  
Bonn, S. .... 227  
Boon, Ton den..... 372, 391  
Booven, Henri van..... 221, 225  
Bordewijk, F. .... 287  
Borel, Henri ..... 87, 95, 115, 162, 225, 230,  
232, 251, 267, 279, 295, 296, 313, 324,  
343, 365, 366, 391, 412, 413, 414  
Borger, E.A. .... 233  
Bos, Pierre ..... 110  
Bosboom-Toussaint, A.L.G..... 60, 111, 165  
Bosch, J.H. van den 36, 142, 271, 393, 396,  
401, 408, 410  
Botticelli, S. .... 229, 313  
Boudier-Bakker, Ina ..... 163, 180, 233  
Bourdieu, Pierre. 3, 4, 5, 6, 11, 14, 63, 148,  
280, 336, 391  
Boutens, P.C. 107, 158, 160, 163, 164, 170,  
180, 203, 210, 213, 220, 224, 227, 230,  
266, 267, 290, 297, 332, 339, 340, 342,  
343, 362  
Bouwmeester, Adolf ..... 294, 295  
Boven, Erica van... 10, 11, 63, 97, 159, 178,  
391  
Boven, Henri van..... 255  
Braak, Menno ter . 136, 287, 292, 296, 299,  
300, 315, 319, 321, 322, 324, 325, 332,  
348, 391, 392, 414  
Braakensiek, Johan ..... 241  
Brands, G.A. .. 272, 275, 328, 330, 409, 410  
Brandsma, W.L. .... 328, 329  
Brandt Corstius, J.C. .... 308, 317, 320, 321,  
322, 334, 357, 359, 391

Brans, A.....	289	Crijspijn-Mulder, Gusta.....	288
Brans, J.M. ....	78	Croiset, Max.....	288, 331
Bredero, G.A. ....	83, 162, 212	Custers, Lucien.....	149, 150, 183, 191, 257, 267, 376, 377, 391
Breitenstein, P.H.....	328	Dalsum, Albert van.....	109, 214
Bremmer, H.P. ....	292	Dante, Alighieri .....	227, 240
Brink, Jan ten.....	65, 89, 90, 187, 204, 341, 391	Dauids, Louis .....	303
Brom, Gerard.....	69, 292	Debussy, Claude.....	234, 344
Bruggen, Carry van .....	197, 226	Deetman, J.J.....	193, 198, 407
Bruning, Gerard .....	287	Dekker, Eduard Douwes ...	45, 53, 261, 392
Brusse, M.J.....	117, 178, 390, 399, 407, 408	Dekker, G. ....	261, 262
Bückman, L. ....	193, 198, 353, 407	Dekking, Henri.....	109
Buitenrust Hetteema, F. ....	36, 81, 87, 122, 198, 353, 414	Derkinderen, Antoon .....	91, 344
Burg, Henri van de.....	73	Deventer, Ch. van .....	115, 300
Buysse, Cyriel.....	180, 301	Deventer, Charles van.....	117, 119
Byron, G.G. ....	129	Deyssel, Lodewijk van ....	44, 46, 54, 63, 70, 71, 73, 81, 84, 88, 89, 90, 91, 94, 100, 105, 108, 112, 113, 115, 117, 118, 122, 151, 161, 163, 164, 165, 166, 170, 171, 172, 180, 203, 210, 212, 220, 228, 229, 232, 233, 251, 256, 286, 287, 290, 298, 299, 300, 301, 309, 332, 339, 340, 342, 374, 380, 392
Byvanck, Willem .....	81, 82, 83, 95, 99, 123, 205, 355, 359, 391	Diehl, C.....	217
Calker, Henri van .....	115, 412	Diepenbrock, Alphons....	41, 42, 43, 44, 91, 103, 105, 151, 171, 234, 281, 300, 314, 324, 347, 374, 380, 392
Campen, M.H. van.....	163, 191	Diepenbrock, L. ....	294
Camphuyzen, D.R. ....	106	Dijkstra, Katinka .....	85, 392
Carelsen, Geertruida .....	56, 61, 391	Dishoeck, C.A.J. van .....	208, 209, 285, 394
Casimir, R.....	140, 406	Doeff, H. ....	60, 61, 62
Cats, Jacob.....	106, 113, 222	Dominicus, F.C. ....	268
Celin, Paul.....	167, 391	Donker, Anthonie... 55, 211, 255, 262, 264, 265, 266, 267, 279, 282, 290, 295, 315, 327, 328, 329, 343, 357, 362, 392, 410, 415	
Chantepie de la Saussaye, P.D.....	121	Doolaard, A. den .....	267
Charivarius.....	239, 240, 241, 242, 391	Doorman, Maarten .....	7, 8, 392
Chijs, L.S.P. van der.....	243	Doornbos, Willem .....	115
Christian, Richard .....	110, 388	Dorleijn, Gillis3, 5, 116, 142, 146, 348, 361, 377, 390, 392, 399	
Cneudt, Richard de.....	138	Drees, Willem.....	304
Cnoop Koopmans, Wies .....	40, 91, 375	Droogleever Fortuyn, P.J. ....	235
Coenen, Frans.69, 163, 197, 225, 260, 281, 282, 283, 293, 313, 327, 343, 356, 359, 391, 413, 414		Dubois, Anthonie .....	223
Collem, A. van.....	169, 227, 230, 255, 301	Duijser, J.L. Ph. ....	96, 349, 406
Coolen, Antoon.....	292, 348		
Cortrijck, Hein van .....	95		
Corver, J.....	223		
Costa, I. da.....	106, 146		
Coster, Dirk.....	12, 97, 163, 166, 167, 188, 189, 199, 202, 255, 262, 272, 273, 283, 292, 327, 342, 366, 367, 376, 391, 409, 412		
Couperus, Louis ....	46, 60, 62, 89, 111, 118, 121, 163, 210, 227, 229, 284		
Couttenier, Piet .....	1, 72, 348, 390		



Duinkerken, Anton van.....	290, 292, 295, 296, 297, 300, 313, 319, 321, 322, 324, 332, 393, 415
Dumas, Alexandre .....	167
Duys, Jan.....	304
Eeden, Frederik van.....	1, 16, 17, 31, 35, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 60, 62, 63, 65, 67, 70, 73, 74, 80, 81, 83, 87, 89, 90, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 138, 142, 146, 149, 151, 158, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 180, 183, 197, 210, 214, 221, 225, 227, 229, 231, 232, 233, 265, 284, 286, 287, 290, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 331, 332, 336, 337, 339, 340, 342, 355, 359, 375, 380, 393, 412, 413, 414
Eekhout, Jan van.....	223
Egener-van Eijken, Chr. ....	76, 338
Eijlwerda, E. ....	74, 83
Elout, C.K. ....	120
Emants, Marcellus .....	109, 113, 163, 166
Endt, Enno ....	15, 17, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 56, 57, 60, 61, 66, 67, 72, 80, 154, 205, 221, 235, 241, 281, 375, 380, 393, 394
Engelman, Jan.....	267, 292, 301, 348
Enka .....	145
Ensor, James.....	234
Ent, W. van den .....	272, 273, 275, 327, 329
Erens, Frans 5, 41, 104, 115, 163, 165, 255, 393	
Escarpit, Robert.....	11
Esser, Cateau .....	73, 107
Everts, W. ....	135, 148, 406
Eyck, P.N. van .	43, 165, 257, 258, 259, 267, 279, 285, 286, 309, 311, 312, 315, 316, 317, 324, 333, 334, 357, 358, 376, 393
Flaubert, Gustave .....	163, 168
Flothuis-Van Dommelen, Jacoba van ....	161
Fokkema, D.W. ....	2, 7, 371, 393
Fokkema, K. ....	328
Förster-Nietzsche, Elisabeth.....	42
François, J.H.....	226, 414
Frankenmölle, W. ....	145
Fuldauer, D. ....	221
Geer, A.W. van .....	156
Gelder, Titia van. 20, 69, 70, 71, 72, 75, 98, 110, 337, 338, 374	
Génestet, P.A. de .....	60, 83, 95, 111
Gent, P.M. van .....	161
Gerbrandy, Piet.....	381
Gezelle, Guido.....	106, 107, 108, 117, 118, 119, 138, 141, 160, 164, 168, 169, 203, 218, 227, 229, 234, 288, 339
Gielen, J.G.W.....	327
Gielen, Jos. J.....	327, 330, 350
Gijssen, Marnix.....	271
Gilliams, Maurice .....	348
Glopper-Bolle, D. de.....	287
Goede, Barend de .....	295
Goes, Frank van der ...	1, 45, 70, 72, 79, 89, 115, 232, 300
Goethe, J.W....	42, 118, 129, 162, 164, 171, 227
Goldring, Doulas .....	167, 391
Gorak, Jan .....	8
Gorki, Maksim.....	117
Gorter, Simon.....	56, 256
Gossaert, Geerten. 146, 230, 267, 330, 342	
Graaff, Chr. de.....	225, 286, 295, 296
Gratama, A. ....	218, 272, 273, 275, 409
Gravesande, G.H. 's 1, 45, 47, 48, 225, 295, 296, 297, 327, 394, 414, 415	
Greshoff, J. ...	271, 272, 273, 275, 295, 327, 329, 409, 410, 415
Greve, D.H.E.....	24, 25, 155, 157, 394
Griss, J.J. 194, 195, 196, 197, 270, 407, 408	
Groot, D. de..	125, 136, 148, 195, 197, 260, 270, 271, 349, 406
Gruyter, J. de.....	153, 171
Guarnieri, Romano.....	167, 391
Gutteling, Alex .....	115, 121, 131, 165, 412
Haan, Jacob Israël de ...	112, 160, 231, 313, 391, 393, 395, 400, 401
Haar, Bernard ter .....	233
Haas, J.G. de.....	211, 255, 295, 415
Hagedoorn, Georgette.....	291, 331
Hajda, Jan.....	8, 9
Hall, J.N. van. 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 65, 66, 74, 79, 80, 83, 84, 85, 136, 144, 148, 195, 265, 336, 337, 349, 394	
Halsema, J.D.F. van .....	379, 380, 394

Ham, J. van .....	328	Ibsen, H.J. ....	108, 117
Hamel, G.A. van .....	72	Jacob, W.G.J.A. ....	271, 275, 327, 329, 354, 355
Hanot, M. ....	149	Janssen, Suzanne .....	3, 26, 395
Hartog, A.H. de .....	159	Jauss, Robert .....	3
Haspels, G.F. ....	144, 145	Jong van Beek en Donk, Elsa de .....	104
Hauptmann, Gerhart .....	117	Jong, A.J. de .....	328, 330, 410
Hauser, Otto .....	128, 394	Jong, A.M. de .....	230, 254, 279, 292, 294, 313, 348
Havelaar, Just ..	60, 163, 165, 199, 234, 342	Jong, K.H.E. de .....	221, 222, 223, 278, 292, 395
Heeroma, K. ....	307, 308, 309, 334, 357, 376, 394	Jong, Selly de .....	117
Heessen, Hans .....	381	Joosten, Jos .....	5, 13, 395
Hegel, G.W.F. ....	117	Juliana, Prinses .....	123, 124, 213, 290
Heijermans, Herman .....	81, 112, 117, 122, 151, 163, 197, 299, 394	Kadt, Jacques de .....	40
Heijermans, Ida .....	197, 354	Kant, Immanuel .....	117
Heine, Heinrich .....	108, 129, 339	Karsemeijer, J. ....	272, 273, 274, 275, 328, 329, 410, 411
Helmers, J.F. ....	106	Kate, J.J. L ten .....	83, 146, 233
Hendrik, Prins .....	157	Kazemier, G. ....	328, 329
Hendriks, A. ....	234	Keats, John .....	77, 117, 129, 132, 187, 231, 232, 240, 251, 253, 261, 262, 312, 314, 392
Hermus, Cor .....	288	Keizer, Madelon de .....	361
Herrnstein Smith, Barbara .....	11, 200, 394	Kelk, C.J. ....	317, 328, 410
Herzberg, Elisabeth .....	160	Keller, Gerard .....	59
Heyting, August .....	211	Kemperink, Mary .....	15, 17, 72, 394
Hildebrand .....	60	Kerssemakers, J.W. ....	311, 312, 358, 376, 395
Hoeven, A. van der .....	193, 198, 353, 407	Kerstens, P.A. ....	270, 271, 275, 354, 408, 409
Holtrop, Marie .....	247, 288	Kijne, C. ....	145, 146
Homerus .....	109, 234	Klein, Kommer .....	290, 331
Hooft, P.C. ....	70, 74, 80, 83, 85, 95, 105, 106, 109, 113, 123, 160, 162, 212, 229, 231, 250, 278, 289, 290, 299, 348	Klerk, C.L. de .....	69, 395
Hoogenbirk, A.J. ....	146	Klijnveld-Royaards, Chr. ....	161
Hoogstraten, Betsy van .....	49, 63	Kloos, Willem 1, 2, 5, 12, 13, 20, 31, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 60, 62, 63, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 88, 89, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 121, 123, 132, 133, 134, 136, 138, 141, 142, 143, 144, 146, 149, 150, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 180, 183, 187, 188, 191, 197, 203, 210, 212, 213, 214, 215, 220, 223, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 241, 250, 251, 253, 261, 265, 266, 279, 280, 281, 282, 284, 286,	
Hoogvliet, Arn .....	106		
Horst, C.F. van de .....	95		
Horsten, J.L. ...	194, 196, 270, 353, 355, 407		
Houwink, Roel ..	17, 209, 211, 226, 282, 292, 293, 294, 296, 322, 325, 332, 343, 362, 414, 415		
Huebner, F.M. ....	167, 391		
Huf, Paul .....	290, 331		
Hughenoltz, R.A. ...	115, 125, 126, 127, 133, 134, 149, 219, 260, 318, 334, 355, 356, 359, 394, 412		
Huidekoper, Christiaan .....	97		
Huygens, Constantijn .....	83, 105, 106, 113, 162, 212, 395		
Ibsch, Elrud .....	15, 391, 393, 395		

287, 290, 295, 297, 298, 299, 300, 301,  
 302, 308, 331, 332, 336, 337, 339, 340,  
 342, 353, 355, 356, 359, 360, 361, 365,  
 367, 372, 375, 376, 377, 395, 397, 398,  
 412, 414  
 Knaap, Otto .....110, 122, 125  
 Knipscheer, E. ....73, 338  
 Knuttel, J.A.N. ....12, 109, 188, 193, 195, 254,  
 270, 279, 395, 407  
 Knuvelde, G.P.M. ....217, 328, 330, 354, 355,  
 396, 410, 411  
 Koch, P. ....289  
 Koe, A.C.S. de. ....184, 185, 186, 356, 376, 396  
 Koetsveld, C.E. van .....111  
 Köhler, Charlotte .....214, 277, 290, 347  
 Kolinsky, Max .....128, 132, 153, 199, 205, 394,  
 396  
 Kollewijn, R.A. ....36, 84, 94, 95, 123, 344  
 Koo, Johannes de .....115  
 Kool, Halbo C. ....328  
 Koopmans, J. ....139  
 Koppenol, Johan .....15, 396  
 Koster, Edward ....115, 117, 128, 129, 261,  
 262, 396, 412  
 Kramer, W. ....226, 272, 328, 330, 409, 410,  
 414  
 Kühler, W.J. ....90, 174  
 Kuipers, R.K. ....135, 136, 148, 406  
 Kuyle, Albert .....267  
 Kuyper, Abraham. ....16, 17, 35, 90, 120, 211,  
 375  
 Laan, N. van der .....272  
 Lamartine, Alphonse de .....167  
 Laméris, D. ....111  
 Langeveld-Bakker, T.J. ....72, 286, 308, 322,  
 323, 324, 334, 357, 376, 396  
 Lansberg, Ph. A. ....136, 269, 270, 274, 396  
 Lapidoth, Frits .....80, 115, 412  
 Last, Jef .....12, 13, 14, 295, 301, 332, 415  
 Leek, H. v.d. ....328  
 Leer, Willem van .....75, 76, 98, 338, 347  
 Leeuw, Aart van der .....167, 203, 228  
 Leeuwen, W.L.M.E. van .....272, 273, 274, 276,  
 325, 328, 330, 410  
 Leffertstra, G. ....271, 408  
 Lende, C. v.d. ....225  
 Lennep, Jacob van .....60, 83, 84, 106, 397  
 Lenz, Leo .....288  
 Leopold, J.J. ....136, 148, 163, 197, 203, 210,  
 215, 217, 227, 229, 266, 267, 270, 271,  
 290, 298, 339, 349, 396, 406, 408  
 Leopold, L. ....194  
 Liagre Böhl, Herman de .....39, 41, 43, 85, 120,  
 154, 280  
 Lieshout, J.H. ....223, 226, 282, 414  
 Lieve, R.W. ....272, 328, 330  
 Linnebank, H. ....144, 162, 225, 296, 367, 375,  
 413, 414  
 Longfellow, H.W. ....129  
 Looy, Jacobus van ....20, 44, 54, 70, 71, 72,  
 89, 98, 112, 117, 139, 146, 163, 164,  
 172, 174, 227, 300, 301, 365, 395, 406,  
 407  
 Lotman, Yuri .....15  
 Loveling, Virginie .....70  
 Maeterlinck, Maurice .....117  
 Mallarmé, Stéphane .....68, 338  
 Margadant, S.W.F. ....113, 278, 396  
 Marja, A. ....295  
 Marsman, Hendrik .....221, 225, 267, 268, 277,  
 279, 285, 292, 296, 297, 298, 310, 314,  
 315, 327, 334, 339, 343, 348, 358, 362,  
 368, 376, 390, 396, 397, 414  
 Marx Koning, Marie .....122  
 Marx, Karl .....122, 151, 168, 294, 311, 325,  
 397  
 Mathews, A.J. ....68  
 Mathijssen, Marita .....84, 397  
 Meerkerk, J.B. ....97, 349, 406  
 Meester, Johan de .....113, 163, 165, 166, 210,  
 301  
 Meijer, Kees .....216  
 Meijer, Maaïke .....6, 15, 369, 390, 397  
 Mérode, Willem de .....330  
 Metz-Koning, Marie .....138  
 Meyer Drees, N.C. ....194, 270, 408  
 Michelangelo .....112  
 Middendorp, Herman ..225, 271, 272, 274,  
 275, 408, 409, 414  
 Millet, Jean-François .....112  
 Milton, John .....129  
 Mirande, A.F. ....272, 273, 275, 410  
 Moerkerken, P.H. ....115, 163, 412  
 Moll, W. ....210

Moller, H.W.E. ....217, 218, 272, 275, 354,  
355, 409  
Möllner, Jenny.....61  
Moltzer, H.W.E. ....55, 101, 397  
Monet, Calude.....82  
Mont, Pol de .73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83,  
84, 85, 98, 99, 108, 144, 149, 160, 229,  
301, 337, 338, 347, 355, 359, 397  
Mooij, J.J.A.....2, 6, 7, 199, 371, 397  
Moolenaar, David.....133, 171, 220, 397  
Moor, J.C. de.183, 184, 199, 218, 224, 274,  
276, 348, 356, 397  
Moormann, J.G.M. ....138, 349  
Morris, William.....66  
Mouw, J.A. dèr.....287  
Muller, P.H.....328, 329  
Multatuli .40, 53, 60, 73, 93, 105, 106, 108,  
109, 110, 113, 117, 159, 163, 188, 212,  
273, 366, 375  
Musset, Alfred de .....108  
Naber, S.A.....241, 256  
Naeff, Top.....103, 104, 163, 210, 212, 277,  
374, 397  
Nauta, G.A. ....127, 397  
Netscher, Frans.....46, 117, 162, 166  
Nietzsche, Friedrich.....41, 42, 43, 78, 112,  
171, 276, 312, 314, 397, 398  
Nieuwbarn, M.C. ....110  
Nieuwenhuis, Domela .....45  
Nijhoff, Martinus 13, 14, 15, 215, 220, 226,  
227, 232, 266, 267, 271, 277, 283, 285,  
290, 291, 292, 296, 298, 348, 390, 398,  
399, 414  
Nijland, J. Aleida ....121, 138, 195, 349, 406  
Nolst Trenité, Gerard.....239  
Nouhuys, W.G. van.....95, 96, 398  
Numan, Rolien.....294, 295  
Oberman, H.T. ....163, 413  
Offermans, Tony.....159  
Ohmann, Richard.....398  
Oliveira, E. d'.....165, 166, 398  
Olman, Isr. J. ....217  
Oogen, Janny van .....294  
Oordt, Adriaan van .....112, 163  
Oosterholt Jan .....84, 398  
Oostrom, Frits van.....274, 398  
Opstelten, G.E.....217  
Ostaijen, Paul van ..... 271, 286  
Ouden, J. den ..... 87, 88, 95, 412  
Oudshoorn, J. van ..... 163  
Overdiep, G.S. .... 272, 318, 410  
Oversteegen, J.J. .. 149, 258, 278, 361, 362,  
398  
Paap, Willem..... 1, 45, 88, 115, 296  
Pater, Walter..... 126  
Peaux, Augusta ..... 81, 299  
Pellenaars, Piet ..... 303  
Penning, W.L. .... 163  
Perk, Betsy ..... 121  
Perk, Jacques.. 2, 43, 48, 54, 58, 60, 74, 83,  
104, 105, 106, 109, 111, 117, 118, 121,  
127, 131, 132, 138, 140, 141, 158, 161,  
164, 165, 170, 183, 198, 213, 215, 220,  
231, 233, 241, 265, 266, 279, 281, 286,  
301, 303, 311, 312, 342, 353, 355, 360,  
361, 365, 375, 376, 377  
Perron, Edgar du ..... 136  
Pessers, Henriëtte..... 289  
Pierson, Allard..... 113, 256  
Pieterse, Saskia ..... 13, 40, 395, 396, 398  
Pik, W. .... 136, 194, 217, 270, 408  
Pizan, Christine de ..... 159  
Pleij, Herman..... 140, 398  
Poe, E.A. .... 59  
Poelhekke, M.A.P.C..... 141, 142, 148, 193,  
195, 272, 350, 354, 406, 407, 409  
Poort, Herman ..... 133, 134, 143, 149, 163,  
190, 193, 197, 210, 220, 224, 277, 292,  
295, 347, 356, 359, 397, 407, 413, 415  
Post, Truus ..... 108, 109  
Potgieter, E.J. 111, 113, 119, 164, 265, 298  
Prampolini, G. .... 260, 398  
Prins, Ary..... 158, 163, 284, 300  
Prins, Jan ..... 289, 290  
Prinsen, J.54, 166, 185, 187, 188, 193, 195,  
204, 226, 231, 249, 250, 255, 267, 269,  
270, 271, 275, 279, 325, 342, 356, 371,  
398, 407, 409, 414  
Proost, K.F. .... 219, 224, 398  
Proudhon, Pierre-Joseph ..... 167  
Punch, Mr..... 226, 414  
Querido, Em. .... 394, 397, 399  
Querido, Is.... 115, 116, 117, 134, 162, 163,  
166, 174, 183, 186, 187, 191, 203, 214,

219, 225, 226, 227, 232, 255, 278, 279,  
 296, 303, 343, 393, 396, 397, 398, 411,  
 412, 413, 414  
 Raaf, K.H. de .194, 195, 196, 197, 226, 270,  
 407, 408, 414  
 Rademacher Schorer, M.R. ....286  
 Ramondt, Marie .....226, 414  
 Ravesteijn, Willem van ...12, 211, 250, 262,  
 263, 279, 357, 359, 399  
 Ravesteyn, Willem van .....12  
 Ravila, Eugenie .....255  
 Reddingius, Johannes ....115, 210, 301, 413  
 Rees, Kees van .....3, 4, 116, 348, 392, 399  
 Rehm, Alb. ....88, 115, 413  
 Reineke, N. ....73, 338  
 Rengers Hora Siccama, W.C. .193, 197, 407  
 Rensburg, J.K. ....87, 115, 413  
 Renssen, P. van.....272, 409  
 Reynders, Jos. M....194, 196, 270, 353, 407  
 Richepin, Jean.....70  
 Rijkens, R.R. ..136, 148, 195, 197, 270, 271,  
 349, 406  
 Rijpma, E.....194, 195, 196, 269, 270, 271,  
 274, 275, 408  
 Rimbaud, Jean Arthur.....234  
 Ritschl, Geza .....117  
 Ritter, P.H. ....116, 287, 292, 294, 313, 401  
 Robbers, Herman ...96, 162, 163, 174, 197,  
 210, 226, 251, 255, 259, 292, 295, 296,  
 297, 356, 359, 365, 375, 399, 413, 414,  
 415  
 Rodenbach, Albrecht .....106, 108, 141, 212  
 Roetert Frederikse, J.A. ....272, 274, 409  
 Roland Holst, A. ....255, 267, 285, 287, 290,  
 297, 327  
 Roland Holst, R.N.....66  
 Rombouts, S. ....194, 196, 270, 353, 407  
 Romein, Jan .....255, 398  
 Rooy, Piet de....39, 84, 391, 393, 395, 399,  
 400, 401  
 Rosengren, Karl Erik .....26, 399  
 Rosetti .....232  
 Rössing, J.H.....70, 73, 106, 110, 114  
 Rost, Nico.....271, 274, 408  
 Royaards, Ben.....291, 331  
 Royaards, Willem.....20, 69, 103, 104, 105,  
 106, 141, 158, 161, 162, 207, 211, 212,  
 213, 214, 220, 225, 277, 288, 291, 338,  
 347, 374, 390, 393, 396, 397  
 Ruiter, Frans..... 282  
 Saalborn, Arn ..... 189  
 Salomons, Annie .... 55, 160, 163, 181, 190,  
 199, 226, 260, 261, 276, 278, 356, 399,  
 413  
 Sanders, Mathijs ..... 63, 78, 116, 119, 122,  
 141, 145, 391, 399  
 Sanders-Hertzberg, Liesbeth . 214, 215, 225,  
 277, 288, 347  
 Sarphati, Bep..... 216, 225, 277  
 Savornin Lohman, Anna de..... 111  
 Schaepman, H. .... 106, 144, 232  
 Schalk, Henriette Roland Holst van der . 54,  
 85, 105, 117, 120, 122, 139, 151, 162,  
 163, 165, 166, 167, 185, 191, 210, 211,  
 215, 216, 218, 224, 227, 230, 254, 262,  
 263, 266, 267, 277, 284, 287, 288, 290,  
 292, 294, 298, 299, 304, 312, 313, 314,  
 315, 333, 339, 340, 343, 348, 357, 359,  
 362, 378, 380, 381, 399  
 Scharten, Carel..... 115, 165, 229, 367, 413  
 Scharten-Antink, M. .... 163  
 Schendel, Arthur van ... 163, 164, 197, 203,  
 287, 299  
 Schenkeveld, M.H. .... 379, 380, 394, 399  
 Schenkeveld-van der Dussen, M.A. .... 2  
 Schepers, J.B. 111, 112, 115, 131, 139, 148,  
 149, 256, 295, 347, 349, 352, 406, 413,  
 415  
 Schiller, Friedrich von ..... 42, 108, 162  
 Schmidt, Ricarda ..... 8  
 Schneiders, A.J. .... 273  
 Schneiders, Paul..... 24, 25, 155, 399  
 Schnitzler, Arthur ..... 288  
 Schopenhauer, Arthur ..... 83, 99, 112, 126,  
 312, 355, 359  
 Schothorst, W. van 137, 138, 148, 349, 406  
 Schram, Dick .. 2, 6, 11, 371, 381, 390, 391,  
 400  
 Schürmann, Jules ..... 163  
 Shakespeare, William... 108, 109, 117, 118,  
 129, 164, 240  
 Shelley, P. B. .... 59, 77, 117, 118, 129, 132,  
 137, 164, 168, 187, 231, 232, 247, 253,  
 261, 262, 266, 312, 314, 392

Simons Leo.....	23	Tricht, Nora van .....	160
Slauerhoff, J.J. 285, 287, 290, 298, 343, 362		Troelstra, Pieter Jelle .....	85, 304
Smissaert, F. ....	248	Uit den Boogaard, G.J. ....	193, 198, 407
Smit, Gabriël.....	286	Uyldert, Maurits.....	48, 117, 165, 226, 268, 279, 296, 300, 313, 315, 319, 324, 325, 326, 415
Smulders, Wilbert.....	282	<i>Valk, J. van der</i> .....	142, 143, 146, 148, 270, 350, 355, 407
Speenhoff, J.H.....	176, 205	Valkhoff, P.....	167
Spelberg, E.D. ....	255	Vareno, Ellen.....	277
Spinoza, Baruch .....	94, 117, 139, 311	Verbeeten, J.J.....	194, 196, 407
Spruyt, Greet van der ...	288, 328, 330, 331, 411	Vercouillie, J. ....	36
Staring, A.C.W.....	83	Verdaasdonk, Hugo.....	3, 4, 148, 400
Staverman, W.H. ....	327, 329	Verhaeren, Emile .....	129
Steringa Idzerda, H. ....	223	Verhagen, Balthazar.....	271, 288, 408
Sternheim, J.....	214	Verhoeven, Bernard.....	169, 199, 251, 292, 348
Stratemeijer, H.J. ....	235	Verlaine, Paul ...	68, 73, 164, 168, 171, 227, 338
Streuvels, Stijn .....	109, 113, 180	Vermeulen, Matthijs.....	171, 199
Stuiveling, Garnt....	43, 140, 287, 292, 293, 308, 317, 318, 319, 323, 328, 329, 331, 332, 334, 357, 359, 400, 406, 411	Vermeulen, Aug.....	166, 232, 347
Suchtelen, Nico van .....	132, 163, 288, 394, 396	Versluys, Willem	29, 44, 45, 53, 54, 66, 67, 84, 102, 103, 134, 139, 154, 165, 205, 208, 286, 393, 394, 395, 406
Swarth, Hélène .....	54, 70, 73, 80, 106, 107, 109, 111, 113, 118, 121, 128, 138, 158, 163, 164, 173, 198, 232, 353	Versluys-Poelman, A.W.L.....	286
Swinburne, A.C. ....	129	Verster, C. ....	89
Tak, P.L.....	300	Verstraete, Jeanne .....	288, 331
Tazelaar, C. ....	328, 330, 355, 410	Verstraete, Jules .....	288
Teirlinck, Herman .....	115, 163, 413	Verwey, Albert .	1, 2, 13, 20, 23, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 51, 53, 60, 69, 70, 71, 80, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 94, 98, 100, 102, 104, 105, 107, 109, 111, 112, 113, 115, 117, 118, 121, 122, 129, 130, 131, 132, 138, 142, 143, 144, 146, 149, 150, 151, 158, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 182, 183, 185, 187, 188, 191, 195, 203, 204, 212, 214, 217, 219, 227, 229, 231, 232, 250, 255, 257, 258, 259, 265, 266, 267, 275, 276, 279, 282, 283, 286, 287, 290, 295, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 308, 309, 312, 315, 316, 317, 318, 322, 324, 325, 330, 331, 332, 333, 334, 339, 340, 343, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 369, 376, 377, 378, 380, 388, 391, 395, 400
Tennyson, Alfred .....	129	Vestdijk, Simon ....	300, 319, 322, 343, 360, 361, 377, 400
Terwey, T. ....	36		
Thijm, J.A. Alberdingk.....	106, 229		
Thomson, J. Jac.....	55, 153, 181, 182, 184, 199, 219, 276, 356, 376, 400		
Thys, Walter .....	68, 69, 400		
Tideman, Pet .....	89, 284, 285, 300, 331		
Tielrooy, Johannes.....	328		
Tigler Wybrandi, Sjouki	106, 107, 161, 218, 347		
Timmerman, Aegidius ..	41, 42, 47, 90, 241, 255, 301, 400		
Timmermans, Felix .....	289, 409		
Tinbergen, D.C.....	271, 274, 275, 408		
Tollens, H. ....	83, 106, 233		
Tolman, Rinke.....	163, 413		
Toorop, Jan .....	91, 169, 344		
Treub, Willem .....	153		
Tricht, H.W. van.....	300		

Vincent, A. ....	194, 196, 407
Visser, J. Th. ....	269, 391
Vlies, Anke van der .....	145
Vliet jr, W.F. van .....	96
Vloten, Kitty van .....	48
Vogel, Albert.....	75, 220, 401
Vogelsang, W.....	161, 212
Vondel, Joost van den ....	57, 69, 70, 74, 80, 83, 84, 85, 95, 104, 105, 107, 108, 109, 113, 118, 123, 144, 160, 162, 164, 168, 203, 212, 216, 229, 234, 250, 259, 271, 278, 290, 298, 299, 337, 339, 348, 408, 409
Vooyo, C.G.N. de...	126, 139, 143, 148, 188, 193, 195, 204, 267, 269, 271, 349, 350, 352, 406, 407, 408
Vooyo, Is. P. de.....	126, 127, 149, 150, 185, 219, 356, 401
Vorenkamp, R.L. ....	111
Vorriuk, Joh.....	272, 275, 409
Vos, Margot.....	227
Vos, Marie .....	227
Vosmaer, Carel .....	41, 59, 60, 113, 396
Vries, J. de.....	272
Vries, Theun de.....	296
Vriesland, Victor van ....	300, 326, 328, 330, 335, 369, 378, 411
Vrugtman, J.H. ....	74
Waals, Jacqueline van der .....	330
Wagner, Richard.....	88, 266, 339
Wal, Hendrik van de .....	163, 413
Walch, Jan .....	115, 413
Welders, J.....	255, 268
Werumeus Buning, J.W.F.....	296, 297, 329, 330, 411, 415
Westenholz, Caroline de.	69, 373, 374, 401
Westerdale Downs, Brian .....	219
Westrenen, Louise van .....	122
Whiteman, Paul .....	233, 344
Wiarda, R.....	328
Wijffels, H.C.M. ....	327, 329, 354
Wijztes, A.J.L. ....	276
Wilhelmina, Koningin	65, 84, 123, 232, 401
Winkel, Jan te.	65, 137, 148, 195, 269, 401, 406
Winko, Simone.....	7, 8, 401
Wit, Augusta de .....	163, 251, 252
Witsen, Willem.....	43, 44, 47, 48
Witsen-Elias, Claudine .....	291
Woestijne, Karel van de	163, 165, 189, 199, 226, 229, 234, 250, 278, 301, 413
Woltjer, J. ....	55, 101, 102, 401
Wordsworth, William.....	126, 312, 375
Wouters, D...	193, 194, 196, 270, 353, 354, 407
Wydeveld, Gerard.....	286
Yzer, Maurice van .....	216
Yzer-Vincent, Jo van.....	216
Zeldenthuis, J. ....	231
Zevenhuijzen, Arie .....	38, 188, 379, 402
Zola, Emile.....	117